

**ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ –
SUSTAINABLE DEVELOPMENT –
DEBIUT NAUKOWY 2016**

**Redakcja naukowa
Jakub Berezowski, Henryk A. Kretek**

Racibórz 2017

Rada Wydawnicza Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu:
prof. dr hab. inż. arch. Jacek Włodarczyk, dr hab. Franciszek Nieć, dr hab. inż. Bogdan Wysogład, dr hab. Jarosław Cholewa, dr hab. Leszek Karczewski, dr Jacek Mołęda

Recenzenci: Prof. dr hab. Yuriy Ivanovych Grytsiuk, dr Joanna Wróblewska-Jachna,
dr Henryk A. Kretek, dr Michał Staniszewski.

Opracowanie techniczne: Janusz Krajewski
Projekt okładki: Dawid Kubek

Druk i oprawa: ATB Studio,
43-410 Zebrzydowice, ul. Ks. Janusza 17

Dystrybucja:
- „Skrypczarnia”, 47-400 Racibórz, ul. Słowackiego 55
- www.pwszrac.pl (podstrona „Wydawnictwo”)

ISBN 978-83-60730-99-7

Copyright © by Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu, 2017

Wszelkie prawa zastrzeżone przez Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu. Żadna część tej pracy, jak i całość, nie może być powielana czy rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie i w jakikolwiek sposób, bądź elektroniczny, bądź mechaniczny, włącznie z fotokopiowaniem, skanowaniem, nagrywaniem na wszelkie nośniki elektroniczne lub przy użyciu innych systemów, bez pisemnej zgody wydawcy.

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	7
---------------------------	----------

Rozdział I - Biznes, finanse i strategię globalnej gospodarki

Michał Dobrzyński, Jakub Dorosz-Kruczyński , Uniwersytet Warszawski, <i>Zasada zrównoważonego rozwoju w art. 5 Konstytucji RP i w prawie ochrony środowiska – uwagi na tle teoretyczno prawnym.....</i>	13
Magdalena Gąska , Uniwersytet Warszawski, <i>Telemedycyna a zrównoważony rozwój polskiego systemu opieki zdrowotnej ..</i>	23
Mateusz Lewandowski , Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji, <i>Podatek akcyzowy w systemie zrównoważonego rozwoju sektora energetycznego</i>	33
Julia Nelder , Uniwersytet Marii Curie – Skłodowskiej w Lublinie, <i>Efektywność realizacji celów Strategii Europa 2020 na przykładzie gospodarek Niemiec, Szwecji, Hiszpanii i Polski – analiza porównawcza</i>	41
Bartosz Nożewski , Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, <i>Pomiędzy zrównoważonym rozwojem w energetyce a uczciwym handlem – cła antysubsydjne na chińskie ogniwa fotowoltaiczne</i>	53
Tomasz Siejka , Politechnika Lubelska, <i>Wdrażanie koncepcji zrównoważonego rozwoju w przedsiębiorstwach jako innowacyjny sposób zarządzania oraz ich certyfikacja.....</i>	63
Maciej Mazur , Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej, Wydział Ekonomiczny, <i>Rozwój (nie)zrównoważony, czyli... dobrymi chęciami piekło jest wybrukowane</i>	75
Jarosław Ziemiński , Politechnika Śląska, <i>Zrównoważony rozwój i metody jego oceny w kontekście zarządzania cyklem życia produktu</i>	87

Rozdział II – Prawo i polityka instrumentami procesów zmian

Łukasz Rozen , Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, <i>Zrównoważony rozwój a liberalizm</i>	101
Krzysztof Sobkowicz , Uniwersytet Opolski, <i>Zrównoważony rozwój w aspekcie zasady jednomyślności i zasady większości w parlamentarzystwie polskim XVI i XVII wieku (1505 - 1697)</i>	113
Beniamin Sosnowski , Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji, <i>Konstytucyjne zadania państwa wynikające z artykułu 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku</i>	127

Klaudia Węgrzyn , Wyższa Szkoła Finansów i Prawa w Bielsku-Białej, <i>„Nasciturus” w kontekście gdzie kończy się prawo a zaczyna sumienie w kwestii zrównoważonego rozwoju</i>	137
Szczepan Wojdyła , Uniwersytet Opolski, <i>„Plan Morawieckiego” a zrównoważony rozwój w Polsce</i>	145
Bartłomiej Zydel , Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji; Collegium Invisibile, Prawo i postępowanie administracyjne, <i>Samorząd gminny i jego planowanie energetyczne a zrównoważony rozwój ..</i>	153

Rozdział III - Socjologia, demografia, czyli aspekt społeczny i kulturowy w procesach transformacji

Wioleta Gawel , Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, <i>Świadomość jednostkowa fundamentem zrównoważonego rozwoju</i>	165
Martyna Graduszevska , Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, <i>Czy kryzys migracyjny zagraża zrównoważonemu rozwojowi? Obrazy współcze- snego uchodźstwa w polskiej prasie, na przykładzie publikacji o śmierci Aylana Kurdiego</i>	175
Iwona Kapustka , Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa w Katowicach, <i>Bezpłatna komunikacja miejska jako przykład innowacyjnego podejścia do zrów- noważonego rozwoju – studium przypadku</i>	187
Barbara Kowalska , Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji, <i>Degradacja człowieczeństwa w cywilizacji zniewolonej potrzebą odczuwania in- dywidualnej przyjemności. Zrównoważony rozwój jako strategia odnowy dobra wspólnego</i>	195
Wojciech Krzysztonek , Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, <i>Idea zrównoważonego rozwoju a nowe ruchy społeczne</i>	201
Mariusz Stanowski , Absolwent Politechniki Warszawskiej i Akademii Sztuk Pięk- nych w Warszawie, <i>Zrozumienie piękna</i>	211
Sandra Mentel , Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa Raciborzu, <i>Skrajne oblicze idei w polityce międzynarodowej na przykładzie Kambodży ..</i>	221

Rozdział IV - Zrównoważony rozwój wyzwaniem wobec edukacji, sportu i turystyki

Viktor Kucheriavyi , Kyiv National University of Technologies and Design, <i>Samorozwój personalny studenta i rozwój społeczeństwa</i>	231
Arleta Michalik , Uniwersytet Jagielloński, Instytut Pedagogiki, <i>Wzmacnianie potencjału jako forma dążenia do zrównoważonego rozwoju adole- scentów zmagających się z kryzysem tożsamości</i>	239
Marcin Tischner , Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, <i>Marnowanie potencjału twórczego studentów podczas pisania prac dyplomowych</i>	247

Rozdział V - Ekologia, ochrona środowiska oraz aspekty: przestrzenny i architektoniczny w kontekście zrównoważonego rozwoju

Yanina Butenko , Uniwersytet Warszawski, Studium Europy Wschodniej, <i>Funkcja zamków w życiu społecznym (na przykładzie Polski)</i>	259
Taida Landowska , Uniwersytet Warszawski, <i>Zrównoważony rozwój w planowaniu przestrzennym – ochrona interesu indywidualnego a interes publiczny</i>	269
Judyta Łuczyńska , Uniwersytet Warszawski, Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych (EUROREG), <i>Ekoinnowacje jako narzędzie wdrażania rozwoju zrównoważonego. Przykład gmin województwa łódzkiego</i>	279
Anna Miśniakiewicz , Politechnika Wrocławska, Wydział Architektury, <i>Dokąd zmierzają Polskie miasta?</i>	291
Damian Jerzy Pac , Uniwersytet Warszawski, <i>Analiza uwarunkowań budowy kanału żeglugowego przez Mierzę Wiślaną w kontekście terminu sustainable development</i>	299
Sandra Utko , Politechnika Śląska, Wydział Górnictwa i Geologii, <i>Infrastruktura pogórnicza jako element zrównoważonego rozwoju Górnego Śląska</i>	317
Anna Wójcik, Adrian Musiał , Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, <i>Wpływ GZM i Euroregionu Silesia na zrównoważony rozwój regionu Śląska</i>	329

Rozdział VI - Multidimensional nature of sustainable development

Atul Agrawal , University of Petroleum & Energy Studies, Department of Power & Infrastructure Management, Dehradun, India, <i>National Renewable Energy Act 2015: proposed act for the sustainable development in India</i>	341
Iryna Barytska, Viktoriia Netrunenko , National University of „Kyiv-Mohyla Academy”, <i>Environmental treatment of wastewater from dyes by ultrafiltration, enhanced polyelectrolytes</i>	353
Anastasiiia Hetmanenko, Kateryna Kharchenko , Graduates of National University of "Kyiv-Mohyla Academy", <i>Polysulfone membranes modified with α-amylase, incorporated into polymeric micelles, for starch ultrafiltration in the light of sustainable development</i>	365
Marta Skorek , Uniwersytet Gdański, <i>Ocean literacy: Ecolinguistics and its role in facilitating the sustainable governance of the Baltic Sea Region</i>	377
Naga Suresh Kumar Yadavalli , University of Petroleum and Energy Studies, Dept: Power Management, College of Management and Economic Studies, India, <i>Is Sustainable power generation applying UMPP policy a solution to water crisis faced by Indian Power Sector?</i>	385

Rozdział VII – Сталий розвиток – проблема інтердисциплінарна

Leonid Derevianchenko, Kirowogradski Narodowy Techniczny Uniwersytet; **Ksenia Pyryn**, Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie,

Перспектива сталого розвитку спорту та суспільства на прикладі Польщі та України;

Perspektywy rozwoju zrównoważonego sportu oraz społeczeństwa na przykładzie Polski i Ukrainy 397

Iryna Chovpan, Bogomolets National Medical University, faculty of General Medicine; **Roman Kalyniak**, Kropyvnytskyi State Technical University, Mechanical Engineering Department,

Розуміння людством концепції «Сталого розвитку» в розрізі знання іноземної мови для інтеграції людини в міжнародному соціумі.

Mankind's understanding the concept of "Sustainable development" in terms of language skills for human integration in the international societ. 405

Irina Trusch, Glukhiv Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Aleksandra Dovzhenko,

Вільний вибір образотворчих завдань як основа розвитку художньої творчості дошкільників 413

Nelia Voron, Glukhiv National Pedagogical University named after Alexander Dovzhenko,

Збереження біорізноманіття: коеволюційна стратегія сталого розвитку 421

Informacje o autorach i streszczenia 427

WPROWADZENIE

Niniejsza publikacja, to już siódme, i co szczególnie ważne, coroczne wydawnictwo, które wypracował zespół, skupiający w swoim gronie przedstawicieli wyższych uczelni, organizacji pozarządowych i biur posła do Parlamentu Europejskiego. Szeroko pojmowany zakres tematyczny, obejmował „zrównoważony rozwój”, które to pojęcie ma już dziś wymiar ponadczasowy. Wyszukiwarka internetowa Google.pl wskazuje na około 1 320 000 wyników, które wyszukuje i wskazuje w czasie 0,60 sekundy, natomiast w wersji anglojęzycznej, pojęcie *sustainable development* występuje w 106 milionach odsłon¹. Cyfry wskazują, że potrzeba interdyscyplinarnego badania zakresu występowania przedmiotowego pojęcia, została siedem lat temu wybrana trafnie.

Z kolei „debiut naukowy” stał się uznanym w świecie nauki polskiej narzędziem, mającym na celu wspieranie i promowanie młodych naukowców. Dzięki korelacji zakresów obu pojęć jak i założonych przez organizatorów przedmiotów rozważań, studenci, bądź już absolwenci studiów I°, II° czy III stopnia, nie posiadający tytułów naukowych, mogą dzięki udziałowi w tym przedsięwzięciu, utorować sobie drogę do otwarcia przewodu doktorskiego. Dzieje się tak, bowiem organizatorzy realizują wymóg stawiany przez ustawodawcę, gdyż zgodnie z art. 11 ust. 2. ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2003 r. Nr 65, poz. 595 z późn. zm.), warunkiem wszczęcia przewodu doktorskiego jest posiadanie wydanej lub przyjętej do druku publikacji naukowej w formie książki lub co najmniej jednej publikacji naukowej w recenzowanym czasopiśmie naukowym o zasięgu co najmniej krajowym, określonym przez ministra właściwego do spraw nauki na podstawie przepisów dotyczących finansowania nauki lub w recenzowanym sprawozdaniu z międzynarodowej konferencji naukowej²; zgodnie z przepisami wydanymi na podstawie art. 44 ust. 2 ustawy z dnia 30 kwietnia 2010 roku o zasadach finansowania nauki (Dz. U. Nr 96, poz. 615, z późn. zm.). Publikacja „Zrównoważony rozwój – sustainable development – Debiut naukowy 2016”, zawiera w sobie przedstawiony wyżej warunek, co potwierdza korelacja spisu treści z programem „Międzynarodowej Konferencji Naukowej”.

„Debiut naukowy – zrównoważony rozwój”, to cykliczne przedsięwzięcie, które zatacza coraz szersze kręgi i zdobywa popularność także wśród studentów studiujących w innych krajach, a tegoroczna edycja spotkała się z zainteresowaniem młodych naukowców w Indiach. Mając na uwadze pomoc studentom z innych państw, którzy będą chcieli rozwijać swą karierę naukową w Polsce, organizatorzy przyjęli artykuły napisane również w języku angielskim przez studentów studiujących na zagranicznych uczelniach oraz artykuły które wpłynęły z Ukrainy. Tak więc siódma edycja zawiera najlepsze prace nadesłane w trzech językach (polskim, ukraińskim i angielskim), które zostały poddane procesowi recenzowania. Recenzenci współdziałali z redaktorami naukowymi, a w większości przypadków współpracowali z autorami artykułów nad ostateczną formą ich prac, wymieniając

¹ Pojęcie: „zrównoważony rozwój” występujące w wyszukiwarce Google.pl, <https://www.google.pl/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=zr%C3%B3wnowa%C5%BCony+rozw%C3%B3j>, [dostęp: 8.02.2017].

² Wszczęcie przewodu doktorskiego, <http://www.wpia.uj.edu.pl/doktoranci/przewod-doktorski-doktoranci>, [dostęp: 8.02.2017].

korespondencyjnie uwagi czy sugestie. Zatem zarówno teksty jak i wystąpienia, przygotowane i zaprezentowane podczas międzynarodowej konferencji naukowej można traktować jako recenzowane.

W projekcie „Debiut naukowy 2016” wzięło udział prawie pięćdziesięciu studentów i absolwentów studiów pierwszego, drugiego i trzeciego stopnia z ponad trzydziestu polskich i zagranicznych uczelni (w tym: uniwersytetów, politechnik, akademii, szkół wyższych). Uczestnicy reprezentowali następujące jednostki naukowe: Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie, Bogomolets National Medical University, Collegium Invisibile w Warszawie, Glukhiv National Pedagogical University named after Alexander Dovzhenko, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa w Katowicach, Graduates of National University of "Kyiv-Mohyla Academy", Kirowo-gradski Narodowy Techniczny Uniwersytet, Kropyvnytskyi State Technical University, National Forestry University of Ukraine - Lviv, National University of „Kyiv-Mohyla Academy”, National University of Technologies and Design - Kyiv, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Raciborzu, Politechnika Lubelska, Politechnika Śląska, Politechnika Warszawska, Politechnika Wrocławska, University of Petroleum & Energy Studies, w Dehradun w Indiach, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Uniwersytet Gdański, Uniwersytet Humanistycznospołeczny SWPS w Warszawie, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytet Opolski, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Uniwersytet Warszawski, Wyższa Szkoła Finansów i Prawa w Bielsku-Białej.

Organizatorzy określili ramy dla publikacji, które zawierały wytyczne zarówno programowe, jak i kryteria ich późniejszej oceny przez Radę Naukową. W regulaminie sprecyzowano jak należy rozumieć zrównoważony rozwój, zostawiając jednocześnie autorom możliwość odejścia od sugerowanych ram, informując zainteresowanych, że zakres pojęcia pozostawia autorom szerokie możliwości jego interpretacji. Poinformowano zainteresowanych uczestników konkursu jak będzie pojmowane kryterium naukowości oraz zaznaczono, że Rada Naukowa będzie oceniać wkład intelektualny autora, jego inwencję, sposób omówienia problemu jak i prowadzenie procesu conceptualnego.

Objętość publikacji determinuje konieczność wybrania około czterdziestu prac, które dostałyby zaszczytu znalezienia się w elitarnym gronie najlepszych. Należy podkreślić, że już sam udział w tym akademickim projekcie stanowi wyróżnienie, bowiem uczestnicy otrzymują kilka możliwości powiększania dorobku naukowego. Po pierwsze, publikacja w recenzowanym sprawozdaniu z międzynarodowej konferencji naukowej. Po drugie, potwierdzony udział w ponadnarodowej konferencji naukowej, gdzie uczestnik otrzymuje możliwość wygłoszenia referatu. Po trzecie, to wartości niewymierne, w tym tak modne obecnie w środowisku i slangu studenckim „sieciowanie” (*networking*), które pozwala na zawieranie naukowych znajomości czy przyjaźni.

Szczególne podziękowania należy złożyć członkom Rady Naukowej, a także recenzentom, którzy poświęcili swój czas wolny, aby pracować *pro publico bono* nad nadesłanymi artykułami. W tej edycji Rada Naukowa pracowała w składzie: Przewodniczący: prof. dr hab. inż. Jerzy Buzek, dr h.c. multiplex; Wiceprzewodniczący: Dr hab. Aleksandra Kuzior, prof. nzw. w Politechnice Śląskiej oraz dr Jakub Berezowski, Prorektor PWSZ w Raciborzu; Członkowie Rady Naukowej: Prof. zw. dr hab. Wojciech Słomski, dr h.c. multiplex; Prof. dr hab. Ała Łobanowa, Politechnika Śląska; Dr hab. Robert Geisler, prof. UO; Dr hab. Leszek Karczewski, prof. nzw. w Politechnice Opolskiej, PWSZ w Racibo-

rzu; Dr Joanna Wróblewska-Jachna, PWSZ w Raciborzu, ATH Bielsko-Biała; Dr Dorota Gierszewski, UJ; Dr Michał Staniszewski, Politechnika Śląska; Dr inż. Anna Kochmańska, Pol. Śl., Dr inż. Janusz Karwot, Pol. Śl., oraz Dr Henryk A. Kretek - pełniący role sekretarza Rady Naukowej i organizatora konferencji.

UKRAINĘ w Radzie Naukowej reprezentowali: Prof. Dr hab., Yuriy Ivanovych Grytsiuk – Akademik Akademii Nauk o Lesie Ukrainy, Profesor Wydziału Programowania Uniwersytetu Narodowego "Politechnika Lwowska" (Юрій Іванович Грицюк — академік Лісівничої академії наук України, професор кафедри програмного забезпечення Національного університету «Львівська політехніка», доктор технічних наук, професor); Mgr Mariana Yuriyivna Grytsiuk – doktorantka Narodowego Uniwersytetu Leśnotehnicznego Ukrainy we Lwowie (Мар'яна Юріївна Грицюк – магістр наук, аспірант Національного лісотехнічного університету України, м. Львів), Anastasia Getmanenko [Anastasiia Hetmanenko] – absolwentka Kyjowo – Mohylanskiej Akademii w Kijowie.

Rada Naukowa dziękuje Panu Januszowi Krajewskiemu z PWSZ w Raciborzu za koordynowanie spraw technicznych związanych z wydaniem publikacji pokonferencyjnej. Ponadto, szczególnie podziękowania należą się JM Pani Rektor dr hab. inż. arch. Ewie Stachura, prof. PWSZ w Raciborzu za przychyłność w wydaniu publikacji, oraz Pani dr hab. Aleksandrze Kuzior, prof. nzw. w Politechnice Śląskiej za pomoc w przygotowaniu konferencji, która nie odbyła by się gdyby nie gościna, której udzieliła Politechnika Śląska w Zabrzu.

ROZDZIAŁ I
BIZNES, FINANSE I STRATEGIE
GLOBALNEJ GOSPODARKI

ZASADA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU W ART. 5 KONSTYTUCJI RP I W PRAWIE OCHRONY ŚRODOWISKA – UWAGI NA TLE TEORETYCZNOPRAWNYM

Zasada zrównoważonego rozwoju w polskim porządku prawnym

Wejście w życie Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 roku¹ (dalej: Konstytucja RP) wprowadziło do porządku prawnego nowe zasady ustrojowe. Jedną z takich zasad jest zasada zrównoważonego rozwoju wyrażona w przepisie art. 5 konstytucji w słowach: „Rzeczpospolita Polska [...] zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”. Taka konstrukcja powoduje, że tak skonstruowana norma konstytucyjna zwraca uwagę na dwa aspekty działania organów władzy publicznej - „zapewnienie ochrony środowiska” oraz „kierowanie się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

Szeroka baza aksjologiczna obecnej ustawy zasadniczej powoduje, że trudności może nastroić prawidłowe odczytanie charakteru norm w niej zawartych. Dlatego w niniejszym opracowaniu zostanie zaproponowany sposób percepcji norm związanych z zasadą zrównoważonego rozwoju na tle teorii prawa.

Ponadto należy podjąć próbę oceny wykonywania tej zasady konstytucyjnej przez organy władzy publicznej, poprzez ocenę stopnia jej realizacji w obowiązującym ustawodawstwie i w orzecznictwie sądów. Jednakże dokonując takiej analizy należy zaznaczyć, że jej przedmiotem będzie obecność zasady zrównoważonego rozwoju w tych ustawach, które przywołując przedmiotową zasadę odnoszą się do jej rodzimego znaczenia. Ponadto ograniczony charakter niniejszego opracowania wymusza niejako odniesienie się tylko do jednej, wybranej ustawy prawa materialnego – tu ustawy prawo ochrony środowiska z dnia 27 kwietnia 2001 roku.

Nie należy przy tym zapominać, że zasada zrównoważonego rozwoju pojawia się w prawie wtórnym Unii Europejskiej i konwencjach międzynarodowych, których stroną jest Rzeczpospolita Polska² - inspiracją do unormowania przedmiotowej zasady na poziomie konstytucyjnym (oraz do implementacji jej w prawie Unii Europejskiej) był kongres Organizacji Narodów Zjednoczonych w Rio de Janeiro w 1992 r. (tzw. „Szczyt ziemi”)³.

Uwagi na tle teoretycznoprawnym odnoszą się do charakteru normy konstytucyjnej w której została wyrażona przedmiotowa zasada. Doktryna widzi, bowiem różnice między celami, zasadami i innymi rodzajami norm, przypisując im szczególnie sposób funkcjonowania w systemie prawa. Pojęcia te mimo to nie są precyzyjnie rozróżniane przez ustawodawcę i orzecznictwo (o czym będzie mowa dalej), co może prowadzić do problemów z ustaleniem czy norma konstytucyjna jest właściwie realizowana przez ustawodawcę,

¹ Dz.U. nr 78 poz. 483 z późn. zm.

² Więcej: R. Rosicki, *Międzynarodowe i europejskie koncepcje zrównoważonego rozwoju*, Przegląd Naukowo - Metodyczny, nr 4, 2010, s. 44 – 56.

³ A. Bałaban *Konstytucyjna zasada zrównoważonego rozwoju [w:] Sześć lat Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: Doświadczenia i inspiracje*, Warszawa 2003, str. 20.

który na jej podstawie wykreował konkretne instytucje prawne a dopiero potem może być wdrażana w życie przez administrację publiczną, która działa na podstawie norm wykreowanych przez ustawodawcę zwykłego.

Ponadto autorzy wychodzą z założenia, że każdy przepis konstytucji ma wartość normatywną i rodzi obowiązek konkretnych działań lub zaniechań skierowanych do odpowiednich organów władzy publicznej i in. podmiotów, w tym konkretnym wypadku założenie brzmi: z zasady zrównoważonego rozwoju wynika obowiązek efektywnej jej realizacji poprzez przepisy ustawowe.

Niniejsza obejmuje z jednej strony omówienie zasady zrównoważonego rozwoju w stosunku do wartości, które są przez nią chronione⁴ a następnie stopień przełożenia konstytucyjnej zasady na poszczególne rozróżnienia ustawowe.

Wartości, zasady i cele w prawie administracyjnym

W teorii prawa wyróżnia się pojęcia „wartości” oraz „zasad prawa”. Według klasyfikacji przyjętej przez Roberta Alexy’ego podstawą rozróżnienia jest aksjologiczny charakter tych pierwszych, a deontologiczny drugich⁵, tj. wartości opisują, co jest dobre, podczas gdy zasady wyrażane są już w kategoriach nakazu lub powinności⁶. Łatwo nasuwa się stąd wniosek, iż zasady stanowią normatywny wyraz wartości. Wartość stanowi podstawę, na której można sformułować zasadę wyznaczającą określony, acz ogólny (wszak nie mówimy tu o regule) sposób postępowania.

Należy podkreślić, że powyższy podział nie jest przyjęty we współczesnej, polskiej praktyce prawa. W orzecznictwie pojęcia „zasada” i „wartość”, a także niekiedy „cel”, są stosowane wymiennie. Za przykład może posłużyć wyrok Trybunału Konstytucyjnego w sprawie o sygnaturze akt K 33/00, w którym Trybunał stwierdził, że „ograniczenia prawa własności mają służyć realizacji innych konstytucyjnie chronionych wartości, a więc przede wszystkim realizacji zasady sprawiedliwości społecznej”⁷. Sprawiedliwość społeczna, określona przez samego ustawodawcę konstytucyjnego mianem *zasady* została więc uznana za jedną z chronionych przez Konstytucję RP *wartości*. Jakkolwiek bezzasadnym wydawać się może rozpatrywanie polskiego języka konstytucyjnoprawnego w kategoriach terminologii Alexy’ego, jedna rzecz jest tutaj warta odnotowania. Otóż z zastosowania przez Trybunał Konstytucyjny słowa „realizacja” wnosić można, iż pojęcia prawne „zasady” i „wartości” nie tylko są tożsame ze sobą nawzajem, ale że potocznym ich synonimem jest „cel”. Ściślej mówiąc, zasady i wartości to cele wyznaczone przez Konstytucję RP, a których adresatem jest ustawodawca.

Wprowadzając do niniejszego opracowania pojęcie „celu” warto przypomnieć o rozróżnieniu „celów” i „zadań”, jakie w polskiej teorii prawa wprowadził Zygmunt Ziemiński. Według tego filozofa prawa „cel” oznacza „stan rzeczy, który jest przedmiotem czyjegoś dążenia”⁸, podczas gdy „zadanie” jest celowi podporządkowane, ma służyć jego realizacji⁹. To rozróżnienie nasuwa skojarzenie z Alexy’owskim podziałem na wartości

⁴ M. Kordela *Zasady prawa: Studium teoretycznoprawne*, Poznań 2012, str. 122-123; tak: TK w: Wyroku z dnia 20 listopada 2001 r. o sygn. SK 15/01, ipo.trybunal.gov.pl.

⁵ R. Alexy, *Teoria praw podstawowych*, Warszawa 2010 s. 123.

⁶ *Ibidem*, s. 117.

⁷ Wyrok TK z dnia 30 października 2001 r., sygn akt K 33/00, ipo.trybunal.gov.pl.

⁸ Z. Ziemiński, *O pojmowaniu celu, zadania roli i funkcji prawa*, „Państwo i prawo”, 1987, nr 12, s. 16.

⁹ *Ibidem*, s. 16.

i zasady – cele odpowiadają aksjologicznym wartościom, a zadania deontologicznym zadaniom. Można próbować postawić tezę, że nie zachodzi tu całkowita tożsamość, bowiem o ile Alexy pisząc o wartościach zdaje się widzieć je jako *istniejące* i *uznawane* przedmioty ochrony o tyle Ziemiński widzi cele jako coś raczej *przyszłego*. Wgłębienie się w to zagadnienie w celu odpowiedzi na pytanie, czy różnica faktycznie następuje nie jest jednak z pewnością zadaniem postawionym tej pracy. Niemniej, oba przykłady pokazują, że pomimo zamieszania terminologicznego oraz związanego z nim braku faktycznego przełożenia na stanowienie i stosowanie prawa, w doktrynie – zwłaszcza teoretycznoprawnej – dostrzega się potrzebę odróżnienia samego stanu pożądanego od jego gwarancji.

Tytułowa zasada zrównoważonego rozwoju, służy według ustawodawcy konstytucyjnego realizacji ochrony środowiska. Mając na uwadze powyższe rozróżnienia, można z treści art. 5 wywieść, iż zasada zrównoważonego rozwoju stanowi normatywny wyraz troski o środowisko naturalne, co w swoim orzecznictwie potwierdził Trybunał Konstytucyjny¹⁰. Pytanie o to, jaka deontyczna treść z niej wynika, stanowić będzie przedmiot rozważań w dalszych częściach tej pracy.

W doktrynie podkreśla się, że ustanowienie norm-zasad w Konstytucji nie jest zabiegiem efektywnie chroniącym konkretne wartości. Normy-zasady niejako implikują konieczność stanowienia odpowiednich przepisów będących ich przedłużeniem, przy czym nie chodzi li tylko o powtórzenie litery odpowiednich przepisów konstytucyjnych. Zauważa się, że takie normy ustawowe powinny¹¹:

- a) Tworzyć instytucje prawne, które będą chroniły właściwe wartości,
- b) Przyznać obywatelom prawo do zobowiązywania organów państwa do korzystania z tych instytucji,
- c) Ustanowienie kryteriów oceny właściwych na przedmiot danej zasady działalności podmiotu realizującego ww. zasadę,
- d) Określenie zasad realizacji odpowiedzialności za nierealizowanie danej zasady przez odpowiednie podmioty – zarówno w zakresie zaniechań w procesie stosowania prawa jak i wyrządzania szkody w przedmiocie chronionym zasadą.

Powyższe kryteria można zatem nazwać „testem stopnia realizacji zasady prawnej w systemie prawa”, gdzie rozstrzygnięcie następowałoby na podstawie analizy odpowiedzi na powyższe pytania.

Zasada zrównoważonego rozwoju w Konstytucji RP i orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego

Zasada zrównoważonego rozwoju została wyrażona w art. 5 Konstytucji RP znajdującym się w rozdziale I - Rzeczpospolita. W doktrynie przyjmuje się, że przepisy zawarte w przywołanej jednostce redakcyjnej mają charakter norm określających cele państwa¹². Niemniej jednak przymiot normy zasady przyznaje się „zrównoważonemu rozwojowi”.

W zakresie wzajemnych relacji między przepisem statuującym zasadę zrównoważonego rozwoju a pozostałymi przepisami zawartymi w art. 5 Konstytucji RP można wskazać w doktrynie na dwa stanowiska.

¹⁰ Wyrok z dnia 28 września 2015 r. sygn. akt K 20/14, ipo.trybunal.gov.pl.

¹¹ Opr. własne na podstawie wyliczenia M. Górskiego *System prawa ochrony środowiska* (w:) red. P. Kozłowski, *Zagadnienia systemowe prawa ochrony środowiska*, Łódź 2015, str. 33.

¹² Tak: red. M. Safjan, L. Bosek *Konstytucja RP Tom I Komentarz art. 1-86*, Warszawa 2016, str. 280-281, i red. L. Garlicki *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej: Komentarz I*, Warszawa 2016, str. 230-231.

Pierwsze zakłada, że „zapewnienie ochrony środowiska” też jest normą-zasadą zaś norma dyrektywalna w stosunku do ochrony środowiska została zawarta w art. 74 Konstytucji RP. Z przepisu tego wynikają bowiem konkretne obowiązki władz publicznych. Z kolei zasada zrównoważonego rozwoju potwierdza kompleksowość takiego unormowania i w swoisty sposób statuować wymóg proporcjonalności między ingerencją w środowisko a osiąganymi w jej efekcie korzyściami społecznymi.¹³

Drugie stanowisko przyjmuje, że „ochrona środowiska” jest wartością konstytucyjną i ochronie tej wartości służy „zasada zrównoważonego rozwoju”¹⁴.

Ponadto należy wskazać na przepisy art. 74 – nakładający na organy władzy publicznej obowiązek prowadzenia polityki mającej na celu zapewnienia bezpieczeństwa ekologicznego i ochrony środowiska oraz art. 86 nakładający na obywatela obowiązek poszanowania środowiska naturalnego (wraz z odesłaniem do ustawy, która to określi sankcje za nieprzestrzeganie tego obowiązku). Normy te należałoby uznać jako logiczną realizację wartości jaką jest ochrona środowiska¹⁵.

Zasada zrównoważonego rozwoju z art. 5 Konstytucji RP nie była często przywoływanym wzorcem kontroli w sprawach przed Trybunałem Konstytucyjnym¹⁶. Niemniej jednak przedmiotowa zasada była przywoływana przez Trybunał w sprawach w których przepis ją statuujący nie był przywoływany przez skarżących.

Jeśli chodzi o kwestie związane z siatką pojęciową zasady zrównoważonego rozwoju, to Trybunał Konstytucyjny zauważył, iż mimo autonomicznego znaczenia terminów konstytucyjnych, to błędem nie jest odwoływanie się do przepisów ustawowych (jednakże nie może być wyłączone) w procesie wykładni¹⁷. Stąd dopuszczalne jest stosowanie definicji legalnej „zrównoważonego rozwoju” zawartej w art. 3 pkt 50 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska¹⁸ (dalej: poś). Z kolei we wcześniejszej sprawie wskazał Trybunał na następujące elementy składające się na zasadę zrównoważonego rozwoju nie odwołując się przy tym do przepisów poś¹⁹:

1. Ochrona przyrody,
2. Kształtowanie ładu przestrzennego,
3. Należyta troska o rozwój społeczny i cywilizacyjny,
4. Konieczność budowania odpowiedniej infrastruktury uwzględniającej cywilizacyjne potrzeby człowieka i jego wspólnot,

¹³ P. Samecki w komentarzu do art. 5 Konstytucji RP (w:) red. L. Garlicki *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej: Komentarz I*, Warszawa 2016, str. 235-236.

¹⁴ M. Florczak-Wątor komentarz do art. 5 Konstytucji RP (w:) red. M. Safjan, L. Bosek *Konstytucja RP Tom I Komentarz art. 1-86*, str. 289.

¹⁵ Tak o art. 86 K. Działocha, uwaga 3 do art. 86, (w:) red. L. Garlicki *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej: Komentarz II*, Warszawa 2016; Tak o art. 74 S. Gebethner *Konstytucyjne zasady prawa administracyjnego (w:) Piętnaście lat Konstytucji RP z 1997 roku: Inspiracje, uregulowania, trwałość*, Warszawa 2012, str. 107.

¹⁶ Ustalenia własne na podstawie wyszukiwania na stronie: ipo.trybunal.gov.pl.

¹⁷ Wyrok z dnia 13 maja 2009 r. sygn. akt Kp 2/09, ipo.trybunal.gov.pl, dostęp z dnia: 16.10.2016.

¹⁸ Dz.U. 2016 poz. 672.

¹⁹ Wyrok z dnia 6 czerwca 2006 r. sygn. akt K 23/05; pogląd ten utrzymano w wyroku: Wyrok z dnia 28 listopada 2013 r. sygn. akt K 17/12, ipo.trybunal.gov.pl, dostęp z dnia: 16.10.2016.

5. Konieczność uwzględnienia i wyważania różnych wartości konstytucyjnych²⁰.

W związku z zaistnieniem takiego dwugłosu w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego należy odwołać się do dotychczasowego podejścia TK odnośnie autonomizacji pojęć konstytucyjnych. W doktrynie to zostało przeanalizowane i skutkowało konkluzją o generalnej powściągliwości Trybunału przy stosowaniu zasady autonomizacji wykładni pojęć konstytucyjnych²¹, stąd nie można jednoznacznie odrzucić możliwości deskrypcji przedmiotowej zasady przez definicję zawartą w poś.

Niemniej jednak, to nałożenie na ww. elementy składające się na zasadę zrównoważonego rozwoju (wyrażone w sprawach: K 23/05 i K 17/12) „testu” wskazanego w niniejszym opracowaniu może pozwolić na ocenę stopnia realizacji zasady konstytucyjnej w porządku prawnym. Oparcie się o pogląd Trybunału dopuszczającym użycie terminu ustawowego w procesie wykładni groziłoby następującą konkluzją: zasada konstytucyjna jest realizowana, bo ustawa sama w sobie określa jej znaczenie.

Zrównoważony rozwój w prawie ochrony środowiska

Ustawą, która w najpełniejszy sposób chce normować w Polsce kwestię ochrony środowiska jest ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (dalej: ustawa), w związku z powyższym często zostaje w niej przywołane pojęcie „zrównoważonego rozwoju”. Już na wstępie należy zauważyć, że ustawowe normy używają „zrównoważonego rozwoju” nie tylko jako normy-zasady.

W art. 1 poś statuującym zakres przedmiotowy ustawy zrównoważony rozwój został wskazany jako przesłanka treściowa co do określania zasad ochrony środowiska oraz warunków korzystania z jego zasobów. Takie unormowanie można interpretować przede wszystkim jako wskazówkę ustawodawcy co do sposobu wykładni przepisów ustawy, który to ma polegać na interpretowaniu jej przepisów w świetle przedmiotowej ustawy a także kryterium oceny działań będących przedmiotem dalszych przepisów ustawy²².

Samo pojęcie zrównoważonego rozwoju zostało zdefiniowane w art. 3 pkt 50 ustawy, gdzie przez takowy rozumie się:

- a) rozwój społeczno-gospodarczy,
- b) będący procesem integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych,
- c) zachowujący równowagę przyrodniczą i trwałości jej procesów,
- d) mający na celu zaspokajanie potrzeb poszczególnych społeczności – obecnych i przyszłych pokoleń.

²⁰ Co znalazło swój normatywny wymiar w brzmieniu przepisu art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, gdzie „ochrona środowiska” jest jedną z przesłanek, która dopuszcza ograniczanie praw i wolności wyrażonych w Konstytucji RP. Podobnie TK w: Postanowienie z dnia 7 maja 2008 r. sygn. akt SK 14/06, ipo.trybunal.gov.pl.

²¹ T. Stawecki *Koncepcja autonomizacji wykładni pojęć konstytucyjnych: od praktyki do teorii* (w:) red. T. Stawecki, J. Winczorek *Wykładnia konstytucji: inspiracje, teorie, argumenty*, Warszawa 2015, str. 261-262 i 267-268.

²² Tak WSA w Kielcach w wyroku II SA/Ke 649/11: „Natomiast dokonując kwalifikacji planowanego przedsięwzięcia należy posługiwać się pojęciami w znaczeniu określonym przez unormowania z zakresu szeroko rozumianej ochrony środowiska, w tym ustawy z dnia 27 kwietnia 2001r. Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2008r. Nr 25, poz. 150 ze zm.). Ta ostatnio powołana ustawa w art. 1 określa zasady ochrony środowiska oraz warunki korzystania z jego zasobów, z uwzględnieniem wymagań zrównoważonego rozwoju, a w szczególności zasady ustalania: warunków ochrony zasobów środowiska, warunków wprowadzania substancji lub energii do środowiska; kosztów korzystania ze środowiska; obowiązków organów administracji; odpowiedzialność i sankcje.”, CBOSA, dostęp z dnia: 16.10.2016.

Biorąc pod uwagę wyżej przywołane poglądy TK definicji tej nie należy ograniczać tylko do przepisów omawianej aktualnie ustawy i należy ją odnosić do całego systemu prawnego.

W art. 8 ustawy „zrównoważony rozwój” został przywołany jako przesłanka treściowa dotycząca polityk, strategii, planów i in. aktów o charakterze wewnętrznym dot. wskazanych w ustawie obszarów działania organów władzy publicznej.

Podobnie nakaz uwzględniania zasady zrównoważonego rozwoju przy realizacji celu jakim jest ochrona środowiska został sformułowany w art. 13 ustawy – w przepisie tym została zdefiniowana polityka ochrony środowiska. Instytucja ta odnosi się do działalności organów administracji centralnej i jednostek samorządu terytorialnego i całościowo została unormowana w Dziale III ustawy (art. 13 i n.). W szczególności należy zwrócić uwagę na obowiązek uchwalania przez organy stanowiące jednostek samorządu terytorialnego lokalnych programów ochrony środowiska (art. 18) na wniosek ich organów stanowiących (art. 17). Programy takie są aktami prawa miejscowego i mają charakter powszechnie obowiązujący²³, niemniej jednak należy zauważyć poglądy doktryny które zwracają uwagę na fakt, że ustalenie charakteru prawnego uchwały organu stanowiącego jednostki samorządu terytorialnego nie jest zawsze prostym zadaniem²⁴.

Zasada zrównoważonego rozwoju została wyrażona także w art. 71 ust. 1 ustawy, który nakazuje traktować ją obok zasady ochrony środowiska jako podstawę do sporządzania koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju i planowania przestrzennego na szczeblu samorządowym. Przepisy te zostały funkcjonalnie połączone z ustawą z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym²⁵, co znalazło wyraz w odesłaniach do poś w art. 1 ust. 1m art. 2 pkt 2-3 i in. przepisach ustawy. Niemniej jednak należy zwrócić uwagę na nieścisłość terminologiczną jakiej dopuścił się ustawodawca w poś traktując zrównoważony rozwój i ochronę środowiska jako zasady. Niemniej jednak plany zagospodarowania przestrzennego podlegają kontroli w zakresie zgodności z zasadą zrównoważonego rozwoju, co znajduje swój wyraz w orzecznictwie sądów administracyjnych²⁶.

W art. 77 ust. 1 poś ustawodawca nałożył obowiązek uwzględniania zasady zrównoważonego rozwoju w programach nauczania kształcenia ogólnego dla wszystkich typów szkół.

Bardzo interesującym jest z kolei przepis art. 80 poś. Ustawodawca ustanowił w tym przepisie zakaz propagowania w reklamie (lub w innej formie promocji) treści sprzecznych z zasadami ochrony środowiska i zasadą zrównoważonego rozwoju. Przepis ten sam w sobie nie zawiera sankcji za naruszenie jego dyspozycji ale takowe zawarte są w odpowiednich przepisach ustawy z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji²⁷. W doktrynie podkreśla się, że w przepisie tym chodzi o odpowiedzialność administracyjną wynikającą z naruszenia treści przepisu²⁸.

²³ Tak NSA w: II OSK 1159/10 oraz WSA w Bydgoszczy: II SA/Bd 967/14, CBOSA.

²⁴ S. Dudziak, *Ustalenie charakteru prawnego uchwały nie zawsze jednoznaczne (w:) „Samorząd terytorialny”* nr 3/12, samorząd.lex.pl, dostęp z dnia: 17.10.2016.

²⁵ Dz.U. 2016 poz. 778.

²⁶ Tak NSA w: II OSK 9/14, II OSK 918/14, II OSK 122/11, CBOSA.

²⁷ Dz.U. 2016 poz. 639.

²⁸ Więcej: M. Dziedzic-Chojnacka *Odpowiedzialność administracyjna za naruszenie zakazu promocji propagującej model konsumpcji sprzeczny z zasadami ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju*

W aspekcie instytucjonalnym zasada zrównoważonego rozwoju pojawia się w kilku przepisach działu II poś „Instytucje ochrony środowiska”. Przede wszystkim została przywołana w treści art. 388 poś, gdzie statutowane są zadania Państwowej Rady Ochrony Środowiska działającej przy ministrze właściwym do spraw środowiska, jednym z nich jest przedstawianie ministrowi propozycji i wniosków dot. do tworzenia warunków zrównoważonego rozwoju.

Ponadto ustawodawca zabezpieczył w ustawie wymóg gromadzenia środków finansowych na edukację z zakresu zrównoważonego rozwoju (art. 400a pkt 32 ustawy), przywołał przedmiotową zasadę jako wytyczną treściową w upoważnieniu do wydania rozporządzenia będącego statutem Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej przez ministra właściwego do tych spraw oraz użył jej w przepisach szczególnych przy normowaniu sposobu funkcjonowania funduszu (art. 400q i art. 401c).

Podsumowanie

Biorąc pod uwagę powyższe należy zauważyć, że ustrojodawca chciał stworzyć normę-zasadę odnoszącą się do zrównoważonego rozwoju, zaś ochrona środowiska jest tu wartością przezeń chronioną. Można powiedzieć, że zasada ta ma też po części charakter meta-zasady, albowiem znalazła swoje przedłużenie w dalszych przepisach konstytucyjnych – art. 33 ust. 3 i art. 86 Konstytucji RP.

Niewątpliwie głównym sposobem realizacji takiej zasady konstytucyjnej muszą być najpierw odpowiednie działania ustawodawcze, co znalazło swój wymiar przede wszystkim w ustawie omawianej w niniejszym opracowaniu. Nie należy jednak zapominać o innych ustawach także tych z innych gałęzi prawa, dość powiedzieć że ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny²⁹ Rozdział XXII poświęca przestępstwom przeciwko środowisku.

Analizując poszczególne przepisy ustawy prawo ochrony środowiska należy dojść do wniosku, że ustawodawca podjął zadanie realizacji konstytucyjnej zasady zrównoważonego rozwoju w bardzo kompleksowy sposób. Można powiedzieć, że chciał uczynić z omawianej tu ustawy konstytucję ochrony środowiska³⁰. W ustawie znalazły się przepisy odnoszące się do funkcjonowania jednostek samorządu terytorialnego – nie tylko wskazano na zadania z zakresu ochrony środowiska ale też zawarto przepisy proceduralne w zakresie sprawozdawczości z wykonywania tych zadań (patrz: art. 14-18 poś), przepisy dot. edukacji i promocji (co służy także budowaniu świadomości obywatela, która to jest niezbędna do prawidłowej realizacji przezeń obowiązku wynikającego z art. 86 Konstytucji RP) a także przepisy kreujące instytucje, których zadania wynikają bezpośrednio z przedmiotowej zasady, która została rozwinięta w przepisach ustawowych.

Przystawiając przepisy poś do „testu” o którym mowa w pkt II niniejszego opracowania można dojść do wniosku, że oceniając działalność ustawodawcy nie doprowadził on do sytuacji w której „zrównoważony rozwój” pozostał pustą deklaracją polskiej konstytucji.

Niejako odrębnym zagadnieniem pozostaje wartość zasady zrównoważonego rozwoju jako wzorca kontroli – zarówno na poziomie orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego

(w:) red. M. Górski *Administracja publiczna – człowiek a ochrona środowiska: Zagadnienia społeczno-prawne*, Warszawa 2011, str. 52-69

²⁹ Dz.U. 2016 poz. 1137

³⁰ Należy to rozumieć potocznie, na podobnej zasadzie jak nazywa się czasem z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej (Dz.U. 2015 poz. 584) „konstytucją przedsiębiorców”.

jak i sądów administracyjnych jest relatywnie niewiele orzeczeń w których skarżący podnosiliby niezgodność przepisów ustawowych lub przepisów aktów prawa miejscowego bądź decyzji administracyjnych z samą zasadą. W zakresie właściwości sądów administracyjnych należy zauważyć, że obywatel jest ograniczony w możliwościach skarżenia działań jednostek samorządu terytorialnego właściwymi przepisami z odpowiednich ustaw ustrojowych, które odnoszą się do skargi na akt prawa miejscowego. Istniejąca w wypadku takich skarg przesłanka „interesu prawnego”³¹ może czynić trudności z faktycznymi możliwościami skarżenia aktów prawa miejscowego w zakresie ich niezgodności z zasadą zrównoważonego rozwoju wyrażoną w konstytucji i ustawach z uwagi na podejście sądów administracyjnych do kwestii interesu prawnego.

Niemniej jednak należy pozytywnie ocenić działania ustawodawcy zmierzające do realizacji zasady zrównoważonego rozwoju. Jednakże odrębnym zagadnieniem pozostaje kwestia bałaganu w siatce pojęciowej związanej z przedmiotową zasadą uczyniona przezeń na poziomie ustawowym, co może nastroczać w konsekwencji problemy z realizowaniem zasady przez organy władzy publicznej i w związku z powyższym należy stwierdzić, że kwestia ta wymaga poprawy.

BIBLIOGRAFIA

- Alexy R., *Teoria praw podstawowych*, Warszawa 2010.
- Bałaban A., *Konstytucyjna zasada zrównoważonego rozwoju [w:] Sześć lat Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: Doświadczenia i inspiracje*, Warszawa 2003.
- Dudziak S., *Ustalenie charakteru prawnego uchwały nie zawsze jednoznaczne [w:] „Samorząd terytorialny” nr 3/12*, samorząd.lex.pl.
- Dziedzic-Chojnacka M., *Odpowiedzialność administracyjna za naruszenie zakazu promocji propagującej model konsumpcji sprzeczny z zasadami ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju (w:) red. M. Górski Administracja publiczna – człowiek a ochrona środowiska: Zagadnienia społeczno-prawne*, Warszawa 2011.
- Garlicki L., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej: Komentarz I*, Warszawa 2016.
- Gebethner S., *Konstytucyjne zasady prawa administracyjnego [w:] Piętnaście lat Konstytucji RP z 1997 roku: Inspiracje, uregulowania, trwałość*, Warszawa 2012.
- Górski M., *System prawa ochrony środowiska (w:) red. P. Korzeniowski, Zagadnienia systemowe prawa ochrony środowiska*, Łódź 2015.
- Konstytucja RP Tom I Komentarz art. 1-86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016.
- Kordela M., *Zasady prawa: Studium teoretycznoprawne*, Poznań 2012.
- Rosicki R., *Międzynarodowe i europejskie koncepcje zrównoważonego rozwoju*, Przegląd Naukowo - Metodyczny, nr 4, 2010.
- Stawecki T., *Koncepcja autonomicznej wykładni pojęć konstytucyjnych: od praktyki do teorii [w:] red. Stawecki T., Winczorek J. Wykładnia konstytucji: inspiracje, teorie, argumenty*, Warszawa 2015.
- Ziemiński Z., *O pojmowaniu celu, zadania roli i funkcji prawa*, „Państwo i prawo”, 1987, nr 12.

³¹ Art. 101 Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 2016 poz. 446), art. 98 Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz.U. 2016 poz. 814).

Orzecznictwo:

Wyrok TK z dnia 30 października 2001 r., sygn akt K 33/00, por. ipo.trybunal.gov.pl.

Wyrok TK z dnia 20 listopada 2001 r. o sygn. akt SK 15/01, ipo.trybunal.gov.pl.

Wyrok z dnia 6 czerwca 2006 r. sygn. akt K 23/05, ipo.trybunal.gov.pl.

Postanowienie z dnia 7 maja 2008 r. sygn. akt SK 14/06, ipo.trybunal.gov.pl.

Wyrok z dnia 13 maja 2009 r. sygn. akt Kp 2/09, ipo.trybunal.gov.pl.

Wyrok z dnia 28 listopada 2013 r. sygn. akt K 17/12, ipo.trybunal.gov.pl.

Wyrok z dnia 28 września 2015 r. sygn. akt K 20/14, ipo.trybunal.gov.pl.

Wyrok NSA II OSK 1159/10, CBOSA.

Wyrok NSA II OSK 122/11, CBOSA.

Wyrok NSA II OSK 9/14, CBOSA.

Wyrok NSA II OSK 918/14, CBOSA.

Wyrok WSA w Kielcach w II SA/Ke 649/11, CBOSA.

Wyrok WSA w Bydgoszczy: II SA/Bd 967/14, CBOSA.

Akty normatywne:

Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 roku Dz.U. nr 78 poz. 483 z późn. zm.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska Dz.U. 2016 poz. 672.

Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji Dz.U. 2016 poz. 639.

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym Dz.U. 2016 poz. 446.

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym Dz.U. 2016 poz. 814.

TELEMEDYCYNĄ A ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ POLSKIEGO SYSTEMU OPIEKI ZDROWOTNEJ

Wstęp

Zapewnienie pomocy medycznej obywatelom i zorganizowanie całego systemu opieki zdrowotnej stanowi bardzo trudne zadanie dla współczesnych państw. Ta konstatacja zdaje się szczególnie trafna, mając na uwadze wyzwania, z którymi przychodzi się mierzyć krajom celem przystosowania systemów *healthcare* do zmieniających się realiów otaczającej rzeczywistości. Niwelowanie nierówności w dostępie do opieki medycznej, znoszenie barier o charakterze geograficznym, konieczność zagwarantowania świadczeń zdrowotnych o jak najwyższej jakości, utrzymywanie zasobów kadr medycznych na odpowiednim poziomie, optymalizacja procesu leczenia, zapewnienie finansowania przez państwo możliwie najszerszej grupy świadczeń zdrowotnych - to tylko niewielka część dążeń, do których osiągnięcia zmierzają współczesne systemy opieki zdrowotnej. Celem niniejszego artykułu będzie przedstawienie korzyści, jakie mogą osiągnąć państwa w zakresie podniesienia efektywności i zapewnienia stabilnego rozwoju systemów opieki zdrowotnej poprzez zastosowanie rozwiązań oferowanych przez telemedycynę.

Trendy europejskie i wyzwania dla polskiego systemu opieki zdrowotnej

Za jeden z najistotniejszych czynników determinujących kierunki, w których postępować powinien rozwój systemów *healthcare*, należy bez wątpliwości obserwowane obecnie trendy demograficzne. Jak wynika z raportu przedstawionego przez OECD¹ w 2015 roku, udział osób powyżej 65 roku życia w całej populacji z szacowanego na 6% w 1960 roku wzrósł do 15% w 2010 roku. Obecnie wyraźnie zarysowuje się tendencja do w znacznego przyspieszenia tempa omawianego procesu. Odwołując się do prognoz przedstawionych przez Eurostat² w 2020 roku, grupa osób, które przekroczyły 60 rok życia będzie stanowić 20% populacji, z kolei w 2035 roku wzrośnie do prawie 30%. Podobne dane przedstawiła Komisja Europejska³, która szacuje, iż w 2060 roku wskaźnik osób z ukończonym 65 rokiem życia osiągnie poziom 28%, przy czym 12% populacji stanowić będą Europejczycy po 80 roku życia. Taką tendencję wskazuje również w swoim raporcie⁴ OECD przewidu-

¹ OECD (2015), *Health at Glance 2015: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris, str. 192, http://dx.doi.org/10.1787/health_glance-2015-en (dostęp 06.11.2016).

² Agata Olearczyk (red.), *Opieka zdrowotna osób starszych. Optymalizacja finansowania systemu ochrony zdrowia w Polsce*, Warszawa 2016, str.7, <http://paga.org.pl/thinkpaga/raporty/opieka-zdrowotna-osob-starszych> (dostęp 06.11.2016).

³ European Commission, *The 2015 Ageing Report. Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2013-2060)*, EUROPEAN ECONOMY 3|2015, str. 20, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2015/ee3_en.htm, (dostęp 06.11.2016).

⁴ OECD (2015), *Health at Glance 2015: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris, str. 192, http://dx.doi.org/10.1787/health_glance-2015-en (dostęp 06.11.2016).

jąc, iż ww. wskaźnik dla krajów OECD wyniesie średnio 27% w 2050 roku. Wobec powyższego, nie sposób nie zgodzić się z diagnozą, iż postępujący coraz dynamiczniej proces starzenia się społeczeństw stanowi bardzo poważne wyzwanie dla państw i zarządzanych przez nie systemów opieki zdrowotnej, zarówno w wymiarze logistycznym, kadrowym czy też jakościowym.

Przenosząc rozważania na grunt polski, warto na wstępie zarysować główne problemy, z którymi zmagają się obecnie rodzimy system opieki zdrowotnej. Niewątpliwie w Polsce również występuje niekorzystna tendencja demograficzna w postaci starzenia się społeczeństwa. Jak wynika z danych przedstawionych przez OECD⁵ odsetek populacji w wieku powyżej 65 roku życia w 2010 roku w Polsce oscylował w okolicach 13%. Szacuje się natomiast, że już w 2050 roku osiągnie on poziom 30%. Wobec tak zarysowanej tendencji można się spodziewać, że w najbliższych latach, systematycznie wrastać będzie również popyt na szeroko pojęte usługi zdrowotne. Taka konkluzja znajduje swoje podstawy w obserwacji, iż to właśnie osoby starsze znacznie częściej wymagają opieki medycznej z uwagi na nasilające się z wiekiem kłopoty zdrowotne. Warto w tym miejscu również zauważyć, że wraz z rosnącym zapotrzebowaniem na usługi zdrowotne, jednocześnie zmniejszeniu ulegną wpływy do budżetu ze składek zdrowotnych (o ile te zostaną utrzymane), w związku z odpłynięciem z rynku osób, wcześniej aktywnych zawodowo.

Nakreślony powyżej trend wpłynie równocześnie na wzrost zapotrzebowania na wykwalifikowane kadry medyczne zdolne udzielać pomocy zwiększającej się grupie pacjentów. Zaspokojenie potrzeb społecznych w tym zakresie może stanowić niezwykle trudne wyzwanie dla polskiego systemu. Według danych z ww. raportu OECD⁶ Polska dysponuje bardzo ograniczonymi zasobami kadry medycznej, bowiem na 1 000 mieszkańców przypada 2,2 lekarza. Wskaźnik ten utrzymuje się na znacznie niższym poziomie niż np. w Grecji, która jest liderem w tej kategorii z indykátorem na poziomie 6,3 lekarza na 1 000 mieszkańców, ale też dalece odbiega od średniej wyliczonej dla krajów OECD, która wynosi 3,3 lekarza na 1 000 mieszkańców kraju.

Problem niedoboru kadry medycznej jest tym bardziej doniosły, że dotyczy on również deficytu w zakresie liczby geriatrów. Współczynnik lekarzy mających ukończoną specjalizację z tej dziedziny, utrzymuje się na poziomie niższym niż 1 geriatra przypadającego na 100 000 mieszkańców, precyzując jest to 0,8 geriatry na 100 000 mieszkańców Polski (dane wg raportu NIK z 2014r.).

Ponadto niekorzystne tendencje obejmują także grupę zawodową pielęgniarek. W Polsce na 1 000 mieszkańców kraju przypada 5,3 pielęgniarce, tymczasem średnia dla państw OECD wynosi 9,1 pielęgniarce w przeliczeniu na 1 000 mieszkańców⁷. Jest to niewątpliwie znacząca różnica, która w sposób nieunikniony musi przekładać się na dostępność i jakość opieki nad pacjentem.

Warto również wskazać, iż Polska wciąż boryka się z problemem, jaki stanowi nierównomierny rozkład geograficzny praktykujących lekarzy. Wciąż znacznie łatwiej jest uzyskać poradę lekarską osobom zamieszkującym w dużych miastach, niżeli na terenach wiejskich. Jako istotne aspekty z punktu widzenia systemowego należy także uznać proces sukcesywnego „starzenia się” kadr medycznych oraz emigrację, szczególnie lekarzy, nie-

⁵ OECD (2015), *Health at Glance 2015: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris, str. 193, http://dx.doi.org/10.1787/health_glance-2015-en (dostęp 06.11.2016).

⁶ Tamże, str. 81.

⁷ Tamże, str. 91.

rzadko motywowaną przede wszystkim poszukiwaniem wyższych zarobków niżeli osiągnięte w Polsce.

Analizując główne problemy polskiego systemu opieki zdrowotnej, nie sposób nie wskazać na kwestie zbyt częstego kwalifikowania pacjentów do hospitalizacji, gdy nie zachodzą dostateczne przesłanki medyczne. U podstaw tej tendencji leżą względy natury ekonomicznej związane z korzystniejszym finansowaniem przez NFZ tego rodzaju procedur. Należy także zwrócić uwagę na zjawisko przewlekłości procesu diagnozowania, co z kolei stanowi konsekwencję z m.in. ograniczonego dostępu do lekarzy specjalistów. Według raportu Barometr WHC⁸ wiosną 2016 roku: „średnio na badanie diagnostyczne czekało się 2,3 mies. (ok. 9,2 tyg.). [oraz] Zaobserwowano nieznaczne wydłużenie czasu oczekiwania (o 0,3 mies. – 1,4 tyg.) na świadczenia diagnostyczne w stosunku do danych zebranych w lutym i marcu 2016 roku”. Ponadto: „aby uzyskać poradę specjalisty, trzeba poczekać średnio 2,5 miesiąca”. W przypadku niektórych specjalistów czas ten był znacznie wydłużony i wynosił przykładowo 11,8 miesiąca oczekiwania na wizytę u ortodonta czy 7,1 miesiąca na poradę kardiologa.

Zaprezentowane tendencje przekładają się również na bardzo krytyczną ocenę systemu ze strony konsumentów. Za wyraz niezadowolenia świadczeniobiorców z poziomu otrzymywanych usług można uznać m.in. umiejscowienie Polski na przedostatnim miejscu w Europejskim Konsumenckim Indeksie Zdrowia 2015. Polska od kilku lat odnotowuje sukcesywną tendencję spadkową w odniesieniu do zajmowanych lokat we wspomnianym rankingu, mimo otrzymywania coraz większej liczby punktów za ocenę systemu. Wobec powyższego należy zatem stwierdzić, iż rozwój polskiego systemu opieki zdrowotnej postępuje, jednak nie jest dostatecznie dynamiczny, by sprostać rosnącym oczekiwaniom konsumentów.

Przedstawiony powyżej przegląd kluczowych problemów polskiego systemu opieki zdrowotnej dowodzi tego, iż istnieje paląca potrzeba usprawnienia funkcjonującego systemu i dostosowania go do nowych wyzwań, które istnieją już dziś i będą się pojawiać na przestrzeni kolejnych dekad. Należy wypracować i zaimplementować nowe, a zarazem innowacyjne rozwiązania, które będą remedium na istniejące trudności. Ponadto powinny one stanowić zarazem impuls do dalszego rozwoju systemu ukierunkowanego jednocześnie na jak najskuteczniejsze odpowiadanie na potrzeby pacjentów, zapewnienie efektywności wykorzystania dostępnych kadr medycznych oraz optymalizację kosztów systemowych. Nowatorskich i wysoce skutecznych rozwiązań, które pozwolą na zrealizowanie powyższych założeń, dostarcza telemedycyna.

Telemedycyna - czym jest i jakie niesie korzyści

Nowoczesna telemedycyna należy do relatywnie młodych gałęzi medycyny, bowiem zaczęła się ona wyodrębniać w latach sześćdziesiątych XX wieku. Niemniej jednak dziedzina ta rozwija się niezwykle dynamicznie, dzięki czemu może poszczycić się okazałym dorobkiem.

Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) określa telemedycynę jako „dostarczanie przez specjalistów usług medycznych, w przypadku, gdy dystans jest kluczowym czynnikiem, wykorzystując technologie komunikacyjne do wymiany istotnych informacji dla diagnozy, leczenia, profilaktyki, badań, konsultacji czy wiedzy medycznej w celu polep-

⁸ Barometr Fundacji Watch Health Care nr 14/2/08/2016, str. 2 i n., www.korektorzdrowia.pl, (dostęp 06.11.2016).

szenia zdrowia pacjenta”⁹. Przywołana definicja nie jest jedyną obecnie obowiązującą, ponieważ inne organizacje jak np. Amerykańskie Stowarzyszenie Telemedycyny opracowały własne na potrzeby swojej działalności. W związku z powyższym, celowym będzie w tym miejscu dla jasności dalszego wywodu wskazanie katalogu fundamentalnych cech konstytuujących pojęcie telemedycyny. Należą do niego:

- kliniczny charakter świadczenia,
- odległość dzieląca świadczeniodawcę i świadczeniobiorcę,
- wykorzystanie przy wykonywaniu świadczeń technik ICT tj. technologii komunikacji elektronicznej i teleinformatycznej,
- wypełnianie celu terapeutycznego,
- realizowanie przedmiotowych świadczeń jedynie przez osoby wykonujące zawody medyczne, co odróżnia telemedycynę od usług z zakresu telezdravia, eZdravia, mZdravia.

W ramach telemedycyny wyróżniamy kilka rodzajów usług tj. m.in. telediagnostykę, telekonsultację, teleopiekę (określaną także jako telemonitoring), telezabiegi lub teleoperacje, telerehabilitację oraz telenauczanie. Poszczególne świadczenia z zakresu telemedycyny mogą być również kategoryzowane w oparciu o kryterium gałęzi medycyny, w której znajdują zastosowanie np. telekardiologia lub teleradiologia.

Obecnie obserwowaną światową tendencją jest rosnące zainteresowanie telemedycyną, z której dorobku czerpie coraz liczniejsza grupa państw. U źródeł tego trendu upatrywać należy liczne korzyści, które niesie wdrażanie oferowanych przez telemedycynę rozwiązań. Co istotne beneficjentami osiąganych profitów są wszystkie podmioty uczestniczące w procesie świadczenia usług o charakterze zdrowotnym. Telemedycyna bowiem nie tylko niweluje barierę, jaką stanowi odległość między lekarzem a pacjentem, ale również przyczynia się do podwyższenia jakości świadczonych usług i obniżenia ich kosztów po stronie płatnika. Jednocześnie dziedziną ta oferuje rozwiązania pozwalające na skrócenie czasu oczekiwania pacjentów na poradę oraz podniesienie efektywności wykorzystania czasu pracy przede wszystkim lekarzy i pielęgniarek. Korzyści zatem odczuwalne są zarówno dla pacjentów, przedstawicieli zawodów medycznych, podmiotów leczniczych, płatnika oraz dla państwa, które ma możliwość zagwarantowania pełniejszej realizacji konstytucyjnego prawa obywateli do równego dostępu do świadczeń opieki zdrowotnej, finansowanych ze środków publicznych.

Wykorzystanie telemedycyny na świecie

Stany Zjednoczone jako lider na rynku telemedycznym mogą się poszczycić największymi osiągnięciami w tej dziedzinie. W USA funkcjonują przede wszystkim ogromne koncerny prywatne oferujące swoim klientom nieprzerwaną 24-godziną opiekę polegającą na możliwości skorzystania z tele- lub wideokonsultacji w zakresie różnych dziedzin medycyny. Wśród potentatów branży należy wymienić Teladoc czy UnitedHealthcare. Ponadto w USA uruchomiono innowacyjne rozwiązanie określane mianem „Virtual Tumor Boards”. Jest to: „platforma stworzona przez UC Davis Health System’s Cancer Care Network służąca lekarzom do cyklicznych konsultacji w zakresie leczenia pacjentów onkologicznych. Podczas video-konferencji lekarze dyskutują nad najkorzystniejszymi rozwiązaniami terapeutycznymi, dzielą się swoimi doświadczeniami klinicznymi i umie-

⁹ World Health Organization, *Telemedicine. Opportunities and developments in Member States: report on the second global survey on eHealth 2009*, Global Observatory for eHealth Series 2, str. 8, http://www.who.int/goe/publications/goe_telemedicine_2010.pdf (dostęp 06.11.2016).

jętnościami”¹⁰. Wskazane powyżej narzędzia to jedynie nieliczne przykłady z bardzo rozwiniętego amerykańskiego rynku telemedycznego.

Wśród krajów europejskich telemedycyna z bardzo dobrymi efektami wykorzystywana jest m.in. Holandii. W omawianym kraju funkcjonuje wiele rozwiązań opartych na rozwiązaniach telemedycznych m.in. system teleinformatyczny KSYOS, który stanowi platformę konsultacji między lekarzem podstawowej opieki zdrowotnej (GP), a specjalistami. Pacjent, przychodząc na wizytę do lekarza pierwszego kontaktu może w wielu przypadkach liczyć na uzyskanie diagnozy już na tym etapie, bez konieczności odbycia kolejnej wizyty tym razem u specjalisty. Wszystko dzięki systemowi KSYOS. Za jego pośrednictwem lekarz pierwszego kontaktu wysyła specjalistę z określonej dziedziny dane dotyczące konkretnego przypadku np. w postaci zdjęć oraz zasięga jego opinii, co do leczenia, jakie należy podjąć. Następnie pacjent, osobiście lub przy wykorzystaniu systemu elektronicznego albo telefonicznego, otrzymuje informację o diagnozie oraz wskazania co do czynności, jakie powinien podjąć celem powrotu do zdrowia. Procedura ta nie może być stosowana, jeżeli istnieją jednoznaczne wskazania medyczne do osobistej konsultacji z lekarzem specjalistą, jednakże we wszystkich innych przypadkach przynosi ona wiele korzyści. Diagnoza stawiana jest znacznie szybciej, a zarazem pacjent oszczędza swój czas, idąc tylko na jedną wizytę lekarską, co w rezultacie owocuje większą satysfakcją z otrzymanej usługi. Lekarze specjaliści mogą przebadać znacznie więcej przypadków m.in. dzięki przeprowadzeniu wywiadu przez lekarzy pierwszego kontaktu, a ci natomiast uzyskują dodatkowe wynagrodzenie za skorzystanie z narzędzi telemedycznych. W rezultacie zyski odnotowuje cały system, który funkcjonuje wydolniej i przeciwdziała tworzeniu się kolejek do specjalistów.

Również w Wielkiej Brytanii wykorzystuje się obecnie telemedycynę w różnych obszarach związanych z opieką zdrowotną. Po pierwsze już ćwierć wieku temu wdrożono tam tzw. system HES (Hospital Episode Statistics). „HES jest hurtownią danych zawierającą dane wszystkich przyjęć, wizyt ambulatoryjnych i ostrydyżurowych w szpitalach NHS w Anglii. HES dostarcza danych dla szerokiego zakresu analizy medycznej NHS, administracji itp.”. Systemowe korzyści wynikające z stosowania HES opierają się na tym, iż „na podstawie tych regularnie zbieranych danych można wyciągać wiele wniosków do analiz tak od strony zarządzania szpitalem (płatności, nadwykonań, wydajności) jak również leczenia czy profilaktyki pacjentów”¹¹. W Zjednoczonym Królestwie z powodzeniem funkcjonuje również system telemedyczny o nazwie Patient Online. Umożliwia on pacjentom dostęp do własnych danych medycznych gromadzonych przez lekarzy pierwszego kontaktu, a także zarządzania swoimi wizytami w przychodniach oraz zgłaszania zapotrzebowania na otrzymanie kolejnej recepty za pośrednictwem systemu elektronicznego. Prorowadzenie takiego systemu pozwala na łatwiejszy i szybszy kontakt na linii lekarz-pacjent oraz gwarantuje większą responsywność wobec potrzeb zgłaszanych przez świadczeniobiorcę.

¹⁰ Mateusz Jankowski, Alina Klimczak-Wieczorek, Mateusz Kloc, Michał Matuszewski, Jacek Rozum, *Telemedycyna w Polsce. Możliwości i szanse rozwoju*, Warszawa 2016, str. 16
http://serwer1585910.home.pl/upload/source/Think_Paga/RAPORTY/Telemedycyna_w_Polsce_Mo%C5%BCliow%C5%9Bci_i_szanse_rozwoju_PAGA.pdf (dostęp 06.11.2016).

¹¹ jak wyżej, str. 15.

Telemedycyna jako rozwiązanie dla Polski

W świetle wskazanych zalet i zysków związanych z zastosowaniem telemedycyny, a także w perspektywie wyzwań, z jakimi musi się zmierzyć w najbliższej przyszłości nasz rodzimy system opieki zdrowotnej, wykorzystanie dorobku telemedycyny na polskim gruncie wydaje się być celowe i bardzo istotne. Co więcej, zaimplementowanie rozwiązań oferowanych przez tę dziedzinę z pewnością przyczyni się do zapewnienia stabilnego i zrównoważonego rozwoju sektora zdrowia publicznego. Rozważając jednak przenoszenie telemedycyny na polski grunt, warto wziąć pod uwagę bariery, które uniemożliwiają dziś w dużym stopniu swobodny przepływ omawianej „myśli”. Wśród najistotniejszych przeszkód należy wymienić:

- niesprzyjające warunki społeczne – wciąż bowiem obserwuje się brak zaufania lub co najmniej sceptycyzm dużej części społeczeństwa wobec świadczeń z zakresu ICT uwarunkowany niskim poziomem informatyzacji społeczeństwa i zaznaczający się szczególnie wśród osób w podeszłym wieku oraz wśród mieszkańców terenów nieurbaniзовanych,
- skomplikowane otoczenie regulacyjne,
- niedostateczne finansowanie świadczeń telemedycznych.

Wobec tak określonych ograniczeń dla rozwoju telemedycyny w Polsce należy rekomendować jej wdrażanie „małymi krokami”, jednak w sposób sukcesywny. Należy z dużym stopniem prawdopodobieństwa przypuszczać, iż bariery natury społecznej będą systematycznie i wręcz naturalnie niwelowane wraz z postępowaniem procesu wymiany pokoleń, z których każde kolejne jest bardziej zaznajomione i otwarte na korzystanie z udogodnień zakładających wykorzystanie systemów informatycznych i elektronicznych. Pewien wpływ na ten proces mogą również mieć kampanie społeczne promujące korzystanie z ww. narzędzi, a także fakt bogacenia się społeczeństwa, co wpływa na zwiększenie dostępu do nowych technologii.

Analizując przeszkody o charakterze prawnym, należy wskazać, iż rok 2015 można uznać za, w pewnym stopniu, przełomowy dla tej dziedziny. Ta konstatacja wynika z faktu, iż w końcu 2015 roku uwieńczone zostały sukcesem prace legislacyjne nad uchwaleniem ustawy o zmianie ustawy o systemie informacji w ochronie zdrowia oraz niektórych innych ustaw¹². Nowelizacja weszła w życie z dniem 12 grudnia 2015 roku.

Przede wszystkim zmieniono brzmienie art. 42 ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry¹³. W związku z jego redakcją rodziło się wręcz pytanie czy świadczenia z zakresu telemedycyny są w ogóle dopuszczalne na gruncie prawa polskiego. W świetle literalnego brzmienia ww. przepisu: „lekarz orzeka o stanie zdrowia pacjenta po uprzednim osobistym jego zbadaniu. Kontrowersje budziło przede wszystkim sformułowanie „osobiste zbadanie”, które w sposób oczywisty wyklucza możliwość dokonywania badania na odległość. Wątpliwości te były tym bardziej uzasadnione, że analogiczny obowiązek lekarza określony jest w art. 9 Kodeksu Etyki Lekarskiej (KEL). Dyskusję zakończyło wejście w życie nowelizacji, bowiem zmieniono brzmienie przedmiotowego przepisu poprzez dodanie do niego drugiej części tj.: „lub zbadaniu jej za pośrednictwem systemów teleinformatycznych lub systemów łączności”.

¹² Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o zmianie ustawy o systemie informacji w ochronie zdrowia oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015, poz. 1991).

¹³ Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry (Dz.U. z 2015, poz. 464, z późn. zm.) – dalej: „u.z.l.l.d.”.

Wprowadzone zmiany objęły również art. 3 ust. 1 ustawy o działalności leczniczej¹⁴. Jego pierwotna redakcja tj. „Działalność lecznicza polega na udzielaniu świadczeń zdrowotnych” została zmieniona poprzez dodanie do przepisu zdania drugiego: „świadczenia te mogą być udzielane za pośrednictwem systemów teleinformatycznych lub systemów łączności.”. Zmianę tę należy ocenić pozytywnie z uwagi na fundamentalne znaczenie ww. przepisu dla całego systemu regulacji prawno-medycznych.

Podobną modyfikację redakcyjną wprowadzono m.in. w ustawach: o zawodach lekarza i lekarza dentystry¹⁵, zawodach pielęgniarki i położnej¹⁶, o izbach aptekarskich¹⁷. Nowelizacji poddano bowiem przepisy definiujące sposób dokonywania czynności przez osoby wykonujące zawody medyczne wyszczególnione w przywołanych ustawach. Powyższego dokonano poprzez dodanie w odpowiednich artykułach po frazie „może wykonywać czynności” formuły „za pośrednictwem systemów teleinformatycznych lub systemów łączności”.

W nowelizacji sprecyzowano również miejsce udzielania świadczeń zdrowotnych za pośrednictwem systemów teleinformatycznych lub systemów łączności. Kwestia ta została uregulowana w art. 24 ust. 1 pkt 5 u.d.l., który określa, iż: „miejszem udzielania świadczeń jest miejsce przebywania osób wykonujących zawód medyczny udzielających tych świadczeń”. Jednocześnie dostosowano wymogi dotyczące zagwarantowania specjalistycznych pomieszczeń nałożonych na podmioty prowadzące „klasyczną” działalność leczniczą. Na mocy ust. 3a art. 22 ww. ustawy usankcjonowano wyłączenie ww. obowiązku w stosunku do podmiotów świadczących usługi z zakresu telemedycyny.

Istotną zmianę dokonaną na mocy omawianej nowelizacji stanowi także dodanie w art. 3 ust. 1a do ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry, w którym dopuszczono wydawanie e-recept tj. recept w postaci elektronicznej.

Ponadto, nowelizacją ustawodawca nałożył na podmioty lecznicze oraz personel medyczny obowiązek prowadzenia dokumentacji medycznej w formie elektronicznej, wyrażając go w art. 11 ustawy o systemie informacji w ochronie zdrowia¹⁸. Przepis ten wejdzie jednak w życie dopiero od 1 sierpnia 2017 roku.

Mając na uwadze szereg pozytywnych zmian legislacyjnych zaprezentowanych powyżej, należy stwierdzić, iż wprowadzenie omawianej nowelizacji bardzo korzystnie wpłynęło na możliwości rozwoju i praktykowania telemedycyny w Polsce. Niewątpliwie trzeba zaznaczyć, że wciąż jeszcze pozostało wiele obszarów, które należałoby uregulować np. szczegółowe kwestie odpowiedzialności przy udzielaniu świadczeń zdrowotnych za pośrednictwem systemów teleinformatycznych lub systemów łączności.

Doniosły problem zarysowuje się na styku barier o charakterze prawnym i finansowym. Obecnie bowiem brak odpowiednich regulacji odnoszących się do finansowania

¹⁴ Ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej (Dz. U. z 2016 r. poz. 1638, z późn. zm.) – dalej „u.d.l.”.

¹⁵ Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry (Dz.U. z 2015, poz. 464, z późn. zm.).

¹⁶ Ustawa z dnia 15 lipca 2011 r. o zawodach pielęgniarki i położnej (Dz.U. z 2016, poz. 125, z późn. zm.).

¹⁷ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1991 r. o izbach aptekarskich (Dz.U. z 2016, poz. 1496, z późn. zm.).

¹⁸ Ustawa z dnia 28 kwietnia 2011 r. o systemie informacji w ochronie zdrowia (Dz.U. z 2016, poz. 1535, z późn. zm.).

świadczeń z zakresu telemedycyny. W ramach niniejszej pracy warto wskazać formułowane w piśmiennictwie propozycje w tym przedmiocie¹⁹.

Pierwsza z nich dotyczy sfinansowania świadczeń telemedycznych poprzez uznanie świadczenia telemedycznego za świadczenie gwarantowane w rozumieniu ustawy o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych²⁰. W takim przypadku podmiot wykonujący świadczenia telemedyczne zawierałby umowę z NFZ, który finansowałby ich przeprowadzanie.

Druga koncepcja zakłada sfinansowanie wyrobu medycznego wykorzystywanego do świadczeń telemedycznych na zasadach określonych w ustawie refundacyjnej²¹.

Jako trzecią wysuwa się propozycję sfinansowania usług telemedycznej w ramach programu zdrowotnego lub programu polityki zdrowotnej.

Wypracowanie satysfakcjonujących rozwiązań w dziedzinie finansowania usług telemedycznych, jak pokazuje doświadczenie innych krajów, stanowi kluczowy aspekt zaimplementowania dorobku światowej telemedycyny na rodzimy grunt. Za niewątpliwy postęp w tym obszarze należy uznać umożliwienie zwoływania refundowanych przez NFZ telekonsyliów z udziałem pacjenta w dziedzinie kardiologii oraz geriatrii. Możliwość ta została dopuszczona w październiku 2015 roku. Dopuszczenie takiej formy świadczenia usług leczniczych napawa optymizmem. Otwarcie tej ścieżki stanowi bowiem dowód świadomości ustawodawcy, iż telemedycyna oferuje narzędzia, których zastosowanie może przynieść wiele korzyści w zmaganiach z (szeroko opisanymi w niniejszym artykule) współczesnymi wyzwaniem polskiego systemu opieki zdrowotnej. Dodatkowo, jest to wyraźny dowód, iż legislator widzi potencjał rozwiązań telemedycznych w zakresie wspierania zrównoważonego rozwoju polskiego *healthcare system* i chce z nich korzystać.

Przykłady zastosowania telemedycyny w konkretnych dziedzinach specjalistycznych

Przeprowadzając niniejszą analizę pozytywnego wpływu, jaki telemedycyna może mieć dla ulepszenia całego systemu opieki zdrowotnej w Polsce, warto przykładowo wskazać, jakie konkretnie rozwiązania o charakterze telemedycznym mogą przynieść wymierne korzyści.

Po pierwsze, wciąż, jak wynika z danych Głównego Urzędu Statystycznego, najczęstszą przyczyną śmierci Polaków są choroby układu krążenia. Telemedycyna oferuje rozwiązania, które ułatwią i usprawnią opiekę nad pacjentami kardiologicznymi. Przykładem może być urządzenie PocketECG, które pozwala na długoterminowy monitoring pracy serca pacjentów przebywających poza szpitalem czy specjalistyczne sprzęty umożliwiające odbywanie rehabilitacji przez pacjentów kardiologicznych w warunkach domowych po zaprogramowaniu przez lekarza spersonalizowanego programu ćwiczeniowego.

¹⁹ Michał Czarnuch, dr hab. Marcin Grabowski, Piotr Najbuk, Dr Łukasz Kołtowski (red.), *Otoczenie regulacyjne telemedycyny w Polsce – stan obecny i nowe otwarcie*, Telemedyczna Grupa Robocza, Warszawa 2015, str. 48 i n, https://www.dzp.pl/files/Publikacje/Otoczenie_Regulacyjne_Telemedycyny_w_Polsce.pdf, (dostęp: 06.11.2016).

²⁰ Ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (Dz.U. z 2016, poz. 1793, z późn. zm.).

²¹ Ustawa z dnia 12 maja 2011 r. o refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych (Dz.U. z 2016, poz. 1536, z późn. zm.).

Po drugie, obecnie, i warto zaznaczyć, iż od wielu lat, w Polsce w Światowym Centrum Słuchu wykonywane są świadczenia z zakresu telerehabilitacji pacjentów otolaryngologicznych, którzy przeszli skomplikowane operacje przeprowadzone w podwarszawskiej siedzibie Centrum. Polegają one na prowadzeniu telekonferencji, w której uczestniczą po jednej stronie pacjent i znajdujący się z nim w jednym pomieszczeniu logopeda oraz po drugiej stronie ekspert, będący w tym czasie w siedzibie Centrum, komunikujący się za pomocą platformy telemedycznej.

Po trzecie, telemedycyna znajduje również zastosowanie w nauczaniu i to zarówno studentów, jak i w dokształcaniu się praktykujących już lekarzy. Do tego celu wykorzystywane mogą być tradycyjne portale internetowe, platformy e-learningowe czy w przyszłości technologie typu Virtual Reality.

Wnioski końcowe

Podsumowując, warto jeszcze raz podkreślić, że istnieje wiele konkretnych przykładów zastosowania telemedycyny, które mogą zostać wykorzystane na polskim gruncie. Innowacji tego rodzaju już dziś jest na rynku dużo i wciąż pojawiają się kolejne nowinki. Jednakże w tym miejscu warto raczej skupić się na zebraniu i zaprezentowaniu głównych korzyści, jakie szeroka implementacja telemedycyny może spowodować w zakresie wspierania zrównoważonego rozwoju systemu opieki zdrowotnej w Polsce.

Przed wszystkim rozwiązania telemedyczne pozwalają na ułatwienie i przyspieszenie procesu leczniczego. Zwiększają również dostępność świadczeń zdrowotnych i niwelują bariery natury obiektywnej tj. np. odległość dzieląca lekarza i pacjenta. Tym samym podnosi się jakość usług i poziom satysfakcji pacjenta. Ponadto, telemedycyna pozwala na efektywniejsze wykorzystanie zasobów kadr medycznych poprzez lepsze zarządzanie czasem pracy osób wykonujących zawody z ww. grupy. Dodatkowo, choć inwestycja w nowe technologie zawsze wiąże się ze zwiększonymi wydatkami, to jednak w długodystansowej perspektywie rozwiązania telemedyczne pozwalają na poczynienie oszczędności systemowych.

Mając na uwadze kondycję polskiego systemu opieki zdrowotnej i wyzwania, przed którymi on stoi należy ponownie zarekomendować skorzystanie z dorobku telemedycyny i zaimplementowanie wypracowanych przez nią rozwiązań. Telemedycyna nie tylko pomoże poprawić wydolność systemu *healthcare* i pozwoli wprowadzić go w świat innowacji i nowoczesnych technologii, ale przede wszystkim zagwarantuje stabilny rozwój rodzimego systemu.

Bibliografia

- Czarnuch M, Grabowski M., Najbuk P., Kołtowski Ł. (red.), *Otoczenie regulacyjne telemedycyny w Polsce – stan obecny i nowe otwarcie*, Telemedyczna Grupa Robocza, Warszawa 2015. <https://www.dzp.pl>.
- European Commission, *The 2015 Ageing Report. Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2013-2060)*, EUROPEAN ECONOMY 3|2015, str. 20, <http://ec.europa.eu>.
- Fundacja Watch Health Care, *Barometr WHC. Raport na temat zmian w dostępności do gwarantowanych świadczeń zdrowotnych w Polsce nr 14/2/08/2016. Stan na czerwiec/lipiec 2016 roku*, <http://www.korektorzdrowia.pl>.

Jankowski M., Klimczak-Wieczorek A., Kloc M., Matuszewski M., Rozum J., *Telemedycyna w Polsce. Możliwości i szanse rozwoju*, Warszawa 2016.

OECD (2015), *Health at Glance 2015: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris., <http://dx.doi.org>.

Olearczyk A. (red.), *Opieka zdrowotna osób starszych. Optymalizacja finansowania systemu ochrony zdrowia w Polsce*, Warszawa 2016. <http://paga.org.pl>.

World Health Organization, *Telemedicine. Opportunities and developments in Member States: report on the second global survey on eHealth 2009*, Global Observatory for eHealth Series 2.

www.who.int/goe/publications/goe_telemedicine.

Akty prawne

Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o zmianie ustawy o systemie informacji w ochronie zdrowia oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015, poz. 1991).

Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry (Dz.U. z 2015, poz. 464, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej (Dz. U. z 2016 r. poz. 1638, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 15 lipca 2011 r. o zawodach pielęgniarki i położnej (Dz.U. z 2016, poz. 125, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 19 kwietnia 1991 r. o izbach aptekarskich (Dz.U. z 2016, poz. 1496, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 28 kwietnia 2011 r. o systemie informacji w ochronie zdrowia (Dz.U. z 2016, poz. 1535, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (Dz.U. z 2016, poz. 1793, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 12 maja 2011 r. o refundacji leków, środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego oraz wyrobów medycznych (Dz.U. z 2016, poz. 1536, z późn. zm.).

PODATEK AKCYZOWY W SYSTEMIE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU SEKTORA ENERGETYCZNEGO

Wstęp

Rozwój gospodarczy, którego nieodzownym elementem jest wzrost popytu na energię elektryczną, jest coraz częściej analizowany przez pryzmat racjonalnego kształtowania środowiska oraz takiego gospodarowania zasobami naturalnymi, które pozwoli na ich długotrwałą eksploatację¹. Potrzeba stabilizacji zależności pomiędzy koncepcją zrównoważonego rozwoju i zasadą bezpieczeństwa energetycznego ma szansę zostać osiągnięta poprzez zastosowanie odpowiednich instrumentów prawnopodatkowych, stanowiących nieodzowny element polityki energetycznej państwa.

Potrzeba wypełniania, w ramach sektora energetycznego, dyrektywy *sustainable development* zaczęła kształtować się już w latach 60. XX wieku i jest związana z Rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 2398 (XXIII)², uchwaloną dnia 3 grudnia 1968 roku oraz z rozpoczęciem przez Klub Rzymski prac nad ideą zrównoważonego rozwoju gospodarczego³.

Na gruncie polskiego prawa, koncepcja zrównoważonego rozwoju została przyjęta w art. 5 Konstytucji RP, który wymaga znajdowania takich rozwiązań technicznych, organizacyjnych i prawnych, które sprzyjają rozwojowi ekonomicznemu, cywilizacyjnemu, a także pozwalają chronić środowisko naturalne⁴. Zgodnie z powyższym, realizacja norm ochrony środowiska naturalnego nie może przebiegać w oderwaniu od norm podatkowoprawnych, bowiem wywierają one istotny wpływ na inwestycje w zakresie sektora energetycznego.

Kontrowersje związane z opodatkowaniem akcyzą energii elektrycznej i produktów energetycznych dotyczą przede wszystkim zróżnicowanych metod gratyfikowania pochodzenia pewnych rodzajów energii. W odniesieniu do metod wytwarzania energii możemy zatem wyróżnić – w pewnym uproszczeniu – następujące źródła energii elektrycznej: energię wytwarzaną w elektrowniach konwencjonalnych, energię z odnawialnych źródeł energii (OZE) oraz energię wytwarzaną z OZE przez prosumentów. Zidentyfikowanie sposobu wytwarzania energii ma istotny wpływ na późniejsze ustalenie zobowiązania podatkowego oraz ewentualne zastosowanie zwolnień podatkowych. Jednocześnie z uwagi na dążenie do zmniejszenia obciążeń fiskalnych mających wpływ na instalacje proekologiczne można stwierdzić, że akcyza jako danina mająca za przedmiot opodatkowania energię elektryczną, powinna być przedmiotem szczególnej uwagi ustawodawcy, skoro konstruk-

¹ M. Nowacki, *Prawne aspekty bezpieczeństwa energetycznego w UE*, LEX 2010, pkt. 9.1.

² D. Maśniak, *Idea zrównoważonego rozwoju*, [w:] red. D. Maśniak, *Ubezpieczenia ekologiczne*, LEX 2003, pkt. 1.2.

³ A.F. Bocian, *Globalizacja a zrównoważony rozwój*, [w:] *Teoretyczne aspekty ekonomii zrównoważonego rozwoju*, red. B. Poskrobko, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2011, s. 31.

⁴ B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, C.H. Beck, Warszawa 2009, s.54.

cja podatku może mieć wpływ na rozwój inwestycji w zakresie odnawialnych źródeł energii.

Koncepcja zrównoważonego rozwoju sektora energetycznego

Ograniczenie wpływu sektora energetycznego na środowisko naturalne polega na działaniach mających na celu wzrost ilości energii pochodzącej z odnawialnych źródeł albo racjonalizacji użytkowania energii przez odbiorców⁵. Minimalizacja negatywnych skutków funkcjonowania instalacji energetycznych, w połączeniu z rosnącym zapotrzebowaniem człowieka na energię elektryczną, doprowadziły do poszukiwania nowych koncepcji rozwoju sektora energetycznego i intensyfikacji technologicznej sektora odnawialnych źródeł energii. Dyrektywa zrównoważonego rozwoju została ujęta w prawie Unii Europejskiej, stając się jednocześnie zunifikowanym źródłem wykładni prawa w Państwach Członkowskich. Zgodnie z art. 11 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej⁶ „przy ustalaniu i realizacji polityk i działań Unii, w szczególności w celu wspierania zrównoważonego rozwoju muszą być brane pod uwagę wymogi ochrony środowiska”.

Na gruncie powyższego pojawiają się zatem dwie kwestie problemowe: 1) czym jest zrównoważony rozwój sektora energetycznego oraz 2) w jaki sposób zrównoważony rozwój jest wspierany przy ustalaniu i realizacji polityk i działań Unii. W zakresie pierwszego zagadnienia należy odnieść się do wskazywanej w piśmiennictwie definicji, zgodnie z którą istotą zrównoważonego rozwoju jest świadome gospodarowanie zapotrzebowaniem na surowce energetyczne, co pozwala na zminimalizowanie negatywnych oddziaływań sektora energii na środowisko naturalne oraz warunki życia społeczeństwa⁷. Truizmem jest fakt, że całkowite wyeliminowanie wpływu instalacji energetycznych na środowisko nie jest (w obecnym stanie rozwoju technologicznego) możliwe. Niemniej jednak kontrola nad przebiegiem inwestycji i użytkowaniem infrastruktury energetycznej może przyczynić się do zachowania równowagi pomiędzy bezpieczeństwem energetycznym państwa a środowiskiem naturalnym.

Konkludując, zrównoważony rozwój sektora energetycznego polega w głównej mierze na zobowiązaniu się do takiego gospodarowania zapotrzebowaniem na surowce energetyczne, które pozwoli zminimalizować negatywne oddziaływanie tego sektora na środowisko naturalne oraz warunki życia społeczeństwa⁸. Metody oddziaływania na sektor energetyczny nie są jednolite i mogą mieć zarówno charakter normatywny, jak i ponadnormatywny. Jedną z najbardziej dynamicznie rozwijających się metod oddziaływania na sektor energetyczny jest kształtowanie obciążeń fiskalnych w taki sposób, aby umożliwić rozwój poszczególnych dziedzin sektora.

Prawo podatkowe i podatek akcyzowy w ujęciu zrównoważonego rozwoju

Cele, jakie stara się osiągnąć państwo poprzez świadome gospodarowanie zasobami naturalnymi, mogą zostać osiągnięte poprzez prowadzenie proekologicznej polityki podatkowej⁹. Na gruncie teoretycznym podatki ekologiczne są związane ze szkołą neoklasyczną

⁵ J. Ciechanowicz-McLean, *Prawo i polityka ochrony środowiska*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009, s. 120.

⁶ Dz.U. z 2004 r., Nr 90, poz. 864/2.

⁷ M. Nowacki, *Prawne aspekty bezpieczeństwa energetycznego w UE*, LEX 2010, *passim*.

⁸ M. Nowacki, *op.cit.*, pkt 9.1.

⁹ B. Bartniczak B., M. Ptak, *Oplaty i podatki ekologiczne. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011, s. 42.

z lat 20. XX wieku oraz tzw. podatkiem Pigou¹⁰. Koncepcja stworzenia zrównoważonego ekologicznie systemu podatkowego doznała wielu przeobrażeń i doprowadziła do konstrukcji, którą dziś możemy zbiorczo nazwać pojęciem podatków ekologicznych¹¹. Ogólnie przyjęta definicja w/w grupy podatków zakłada taką konstrukcję danin publicznych, które w sposób pozytywny oddziałują na środowisko naturalne. Choć współczesne systemy podatkowe przewidują przede wszystkim podatki ekologiczne o charakterze represyjnym (obciążające jednostki wyziewów produkowanych przez zakłady energetyczne), to silnym pozostaje trend wprowadzania ułatwień i gratyfikacji w zakresie działalności proekologicznej w sektorze energetycznym. Przykładem jest tu polska konstrukcja podatku akcyzowego, zwalniająca z podatku – najogólniej mówiąc – energię produkowaną z odnawialnych źródeł energii.

Stymulowanie zrównoważonego rozwoju sektora energetycznego za pomocą podatków może zostać dokonane na podstawie różnych instrumentów prawnych. Ustalenie właściwego kierunku rozwoju akcyzy wymaga zastosowania kryteriów oceny zrównoważenia podatków. Maciej Cieślukowski wskazuje, że „[ż]ródłem tych kryteriów są podstawowe cele i zasady zrównoważonego rozwoju, a także postulaty teorii opodatkowania (np. federalizmu fiskalnego, klubów, optymalnego opodatkowania itp.) i polityki społecznej oraz dotychczasowe osiągnięcia praktyki gospodarczej”¹². Kontynuując można wskazać, że na „zrównoważenie” wpływu podatku akcyzowego na sektor energetyczny wpływ mają przede wszystkim kryteria ekologiczne (zastosowanie bodźców inwestycyjnych w zakresie ekologii polegających np. na zwolnieniu przedmiotowym energii elektrycznej pochodzącej z OZE), kryteria ekonomiczne (w tym wydajność fiskalna i stabilność gospodarcza) oraz kryteria społeczne (budowanie świadomości uprzywilejowania opodatkowania pewnych kategorii energii). Kryteria ekologiczne mogą zostać wypełnione przez takie kształtowanie systemu podatku akcyzowego, który będzie stanowiło zachętę do prowadzenia inwestycji w zakresie ekologicznej infrastruktury energetycznej. Warto tu podać przykład konstrukcji podatku akcyzowego w Finlandii, gdzie stawki podatku akcyzowego są różnicowane w zależności od źródła pochodzenia energii. W ten sposób fiński ustawodawca wprowadza inne stawki dla opodatkowania energii elektrycznej w elektrowniach jądrowych (1,5p/kWh + 0,9 p/kWh tytułem opłaty dodatkowej). Z kolei dla energii elektrycznej produkowanej w elektrowniach wodnych, wysokość akcyzy wynosi jedynie 0,4 p/kWh¹³. Dla energetyki konwencjonalnej i wpływającej bezpośrednio na środowisko naturalne (energia elektryczna produkowana w elektrowniach opalanych węglem), wysokość akcyzy zależna jest od ilości materiału zużytego do produkcji energii. Rozwiązania przyjęte w Finlandii mają duże znaczenie prorozwojowe, co przekłada się na liczbę instalacji OZE w tym kraju. Oczywiście jest, że wysokość stawek podatkowych bywa zależna również od istniejącej już infrastruktury energetycznej. Niemniej jednak warto zauważyć, że jest to jedna z metod stymulowania dalszego rozwoju sektora energetycznego, z uwzględnieniem zrównoważonego rozwoju środowiska naturalnego.

¹⁰ M. Cieślukowski, *Podatki i system podatkowy w ekonomii zrównoważonego rozwoju*, „Studia Oeconomica Posnaniensia”, 2014, t. 2, nr 6, s. 197.

¹¹ W literaturze wskazuje się także inne nazewnictwo opłat (podatków) ekologicznych. Często używanymi terminami są: opłaty (podatki) środowiskowe, „zielone” opłaty (podatki), ekoopłaty (ekopodatki) oraz opłaty (podatki) Pigou. Niemniej jednak mowa tutaj o tym samym pojęciu.

¹² M. Cieślukowski, *op.cit.*, s. 200.

¹³ Dane za: B. Bona, *Wspólnotowe zasady opodatkowania energii elektrycznej*, [w:] red. A. Kalinowska, red. Sz. Parulski, *Akcyza w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości*, C.H. Beck, Warszawa 2006, s. 189.

Biorąc pod uwagę charakterystykę podatku akcyzowego, który spełnia przede wszystkim funkcję fiskalną, stanowiąc dochód budżetowy¹⁴, nie sposób pominąć innych celów, które podatek pośrednio osiąga. Nie można jednakże przeceniać pozafiskalnych funkcji prawa podatkowego, bowiem wyłączenie osiągnięcie takich celów jest pozorne¹⁵. Cel pozafiskalny, jakim jest zrównoważony rozwój sektora energetycznego, powinien być analizowany przez pryzmat głównego celu podatku akcyzowego – opodatkowania energii elektrycznej i produktów energetycznych.

Metodologia proekologicznego opodatkowania akcyzą nie została w sposób jednoznaczny określona przez ustawodawcę unijnego na gruncie dyrektywy 2003/96/WE¹⁶. W efekcie Państwa Członkowskie mogą stosować takie instrumenty prawne i ekonomiczne, które umożliwią osiągnięcie właściwych celów w systemie danego państwa. W piśmiennictwie zauważa się, że wprowadzenie przez ustawodawcę systemu ulg lub zwolnień następuje zwykle w momencie, w którym z pewnych względów uznaje się zrezygnowanie z całości lub części świadczenia podatkowego za lepsze rozwiązanie. Jednocześnie nie jest możliwe jednoznaczne i precyzyjne wskazanie generalnych funkcji ulg i zwolnień, skoro mogą się one różnić w określonym przypadku¹⁷. Z całą pewnością w przypadku zwolnienia z akcyzy energii pochodzącej z OZE, unijny ustawodawca kierował się przede wszystkim potrzebą stymulowania zachowań proekologicznych oraz prorozwojowych w zakresie opodatkowania sektora energetyki odnawialnej.

Jak wynika z powyższego, stymulowanie zrównoważonego rozwoju sektora energetycznego jest możliwe poprzez zastosowanie ulg i zwolnień, pod warunkiem, że wprowadzenie ciężaru fiskalnego nie jest wyłącznym celem osiągnięcia celu proekologicznego (gdyż nie jest to cel podatków *per se*).

Na gruncie obciążenia podatkiem akcyzowym energii elektrycznej, zwolnienia z akcyzy energii elektrycznej pochodzących z odnawialnych źródeł energii mają z reguły charakter przedmiotowy. Zasadniczym ich celem jest działanie stymulacyjne, co oznacza, że „[w] tym przypadku nie chodzi jedynie o to, by adresat zachował się zgodnie z normą prawną (normą ulgi czy normą zwolnienia), ale także o to, by dana ulga czy zwolnienie skłaniały go do zachowań pożądaných czy oczekiwanych przez normodawcę, nie wskazanych jednak w tekście prawnym”¹⁸. W odniesieniu do akcyzy, stosowane zwolnienia mają przede wszystkim związek z ochroną środowiska naturalnego. Niewątpliwie w gospodarce rynkowej, głównym celem przedsiębiorcy jest osiągnięcie zysku przy zastosowaniu jak najmniejszych kosztów. Przy tym analiza finansowa wykonywana przed podjęciem inwestycji jest dokonywana także z uwzględnieniem przyszłych zobowiązań podatkowych, które będą ciążyły na przedsiębiorcy. Zastosowanie ulgi podatkowej ma nie tylko zmniejszyć ryzyko gospodarcze związane z inwestycją w zakresie odnawialnych źródeł energii, ale przede wszystkim zwiększyć środki pozostałe do dyspozycji przedsiębiorcy.

¹⁴ Zob. art. 1 ust. 2 u.p.a.

¹⁵ R. Rybarski, *Nauka skarbowości*, Warszawa 1935, s. 182-183.

¹⁶ Dyrektywa Rady 2003/96/WE z dnia 27 października 2003 r. w sprawie restrukturyzacji wspólnotowych przepisów ramowych dotyczących opodatkowania produktów energetycznych i energii elektrycznej (Dz.U.UE L z 2003 r., Nr 283, poz. 51).

¹⁷ W. Nykiel, *Cele i funkcje ulg i zwolnień podatkowych*, [w:] *Regulacje prawno-podatkowe i rozwiązania finansowe. Pro publico bono. Księga jubileuszowa Profesora Jana Głuchowskiego*, TNOiK Toruń, Toruń 2002, s.190.

¹⁸ *Ibidem*.

Harmonizacja podatku akcyzowego w zakresie ochrony środowiska naturalnego

Opodatkowanie energii elektrycznej podatkiem akcyzowym jest przedmiotem licznych kontrowersji w Państwach Członkowskich, z uwagi na wpływ akcyzy na rozwój sektora energetycznego (w szczególności w krajach, w których akcyza obejmująca energię elektryczną nie była wcześniej znana). W efekcie w momencie wejścia w życie z dniem 1 stycznia 2004 roku zharmonizowanych zasad opodatkowania podatkiem akcyzowym wyrobów energetycznych i energii elektrycznej, część z państw członkowskich wniosła o okresy przejściowe w celu dostosowania krajowych regulacji prawnych do realiów funkcjonowania sektora energetycznego¹⁹.

Niezwykle istotną rolę w zakresie zbliżania systemów opodatkowania produktów energetycznych w państwach członkowskich odegrała Dyrektywa 2003/96/WE. Plany proekologicznego kształtowania prawa podatkowego zakładały przede wszystkim preferencyjne opodatkowanie odnawialnych form energii, kogeneracji ciepła i energii, zwalnianie od podatku akcyzowego energii elektrycznej pochodzącej z tzw. źródeł odnawialnych²⁰. Wprowadzone w art. 15 dyrektywy 2003/96/WE zwolnień od akcyzy miało być *stricto* związane z ochroną środowiska naturalnego oraz stymulowaniem na poziomie unijnym zrównoważonego rozwoju sektora energetycznego.

Ustawodawca unijny wskazuje, że Państwa Członkowskie mogą dokonać zwolnienia lub obniżki w zakresie opodatkowania energii elektrycznej pochodzącej z „wykorzystania energii słonecznej, wiatrowej, fal, pływów lub geotermicznej, pozyskiwanej z elektrowni wodnych, pozyskiwanej z biomasy lub produktów wyprodukowanych z biomasy, wytwarzanej z emisji metanu z opuszczonych kopalni węgla, wytwarzanej z ogniw paliwowych”. Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że dyrektywa nie wprowadza jednolitych metod lub wiążących wytycznych co do metod zwolnień w ramach sektora energii odnawialnej. Na skutek takiej konstrukcji przepisu, ustawodawca unijny dopuszcza podejmowanie takich działań, które są właściwe dla funkcjonowania danego Państwa Członkowskiego i nie wpłyną negatywnie na równowagę sektora energetycznego.

Wykładnię proekologiczną i prorozwojową sektora energii odnawialnej stosuje także Europejski Trybunał Sprawiedliwości. W wyroku z dnia 2 kwietnia 1998 roku²¹, Trybunał odniósł się do kwestii różnicowania zależnego od sposobu produkcji i użytymi surowcami. Konkluzją rozstrzygnięcia było stwierdzenie, że w przypadku, gdy różnicowanie opodatkowania energii elektrycznej ma na względzie kwestie ekologiczne, wtedy będzie dopuszczalne.

Polska konstrukcja podatku akcyzowego w ujęciu proekologicznym

Na gruncie ustawy o podatku akcyzowym, przedmiotem opodatkowania jest energia elektryczna *per se*. Ustawodawca nie dokonuje wyodrębnienia dla celów podatkowych energii pochodzącej z odnawialnych źródeł energii oraz źródeł energii konwencjonalnej. Ponadto ustawa o podatku akcyzowym nie wprowadza definicji legalnej OZE, co wymaga odnie-

¹⁹ B. Bona, *Wspólnotowe zasady opodatkowania energii elektrycznej*, [w:] red. A. Kalinowska, red. Sz. Parulski, *Akcyza w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości*, C.H. Beck, Warszawa 2006, s. 189.

²⁰ J. Kiszka, *Akcyza a ekologia – opodatkowanie emisji CO₂ i ogólnego zużycia energii w świetle projektu zmian dyrektywy energetycznej*, [w:] red. P. Stanisławiszyn, red. T. Nowak T, *Prawo celne i podatek akcyzowy*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014, s. 92.

²¹ Sygn. akt C-213/96. *OutoKumpu Oy*.

sienia się do ustawy – Prawo energetyczne²² oraz ustawy o odnawialnych źródłach energii²³. Zgodnie z art. 2 ust. 1 pkt 22 ustawy o OZE odnawialnym źródłem energii jest „odnawialne, niekopalne źródło energii obejmujące energię wiatru, energię promieniowania słonecznego, energię aerotermalną, energię geotermalną, energię hydrotermalną, hydroenergię, energię fal, prądów i pływów morskich, energię otrzymywaną z biomasy, biogazu, biogazu rolniczego oraz z biopłynów”.

Zwolnienie z podatku akcyzowego, wyrażone przez polskiego ustawodawcę w art. 30 ust. 1-2 u.p.a., dotyczy wyłącznie energii wytwarzanej z odnawialnych źródeł (np. z fotowoltaika, pływy morskie, geotermia, wiatr). Niemniej jednak, należy mieć na uwadze, że zwolnienie to nie jest bezwarunkowe i jego zastosowanie możliwe jest dopiero po otrzymaniu dokumentu potwierdzającego umorzenie świadectwa pochodzenia energii. Zwolnienie z akcyzy nie polega więc na zwolnieniu z podatku *per se* i wymaga wcześniejszej zapłaty akcyzy oraz wykazania sprzedaży energii elektrycznej²⁴. Realizacja prawa do zwolnienia od akcyzy następuje w istocie poprzez obniżenie akcyzy należnej od energii elektrycznej za kolejne okresy rozliczeniowe, co wynika z literalnego brzmienia art. 30 ust. 2 u.p.a. Warunkiem *sine qua non* w tym przypadku nie jest fakt bycia producentem energii z odnawialnych źródeł, skoro z prawa do zwolnienia korzysta podatnik posługujący się dokumentem poświadczającym umorzenie świadectwa pochodzenia.

Szczególne kontrowersje w ujęciu ochrony środowiska naturalnego i zrównoważonego rozwoju wzbudza art. 31a ust. 1 pkt 8 u.p.a., który zwalnia od akcyzy te czynności podlegające opodatkowaniu, których przedmiotem są wyroby węglowe przeznaczone dla celów opałowych przez zakład energochłonny wykorzystujący wyroby węglowe. Taka konstrukcja przepisów została zakwestionowana przez Komisję Europejską, z uwagi na niezgodność przepisów z brzmieniem dyrektywy 2003/96/WE²⁵. Zdaniem Komisji, zwolnienie z podatku akcyzowego czynności wykonywanych przez zakłady energochłonne bez jednoczesnego obowiązkowego wdrożenia zasad prowadzących do osiągnięcia celów ochrony środowiska lub podwyższenia efektywności energetycznej, jest niezgodne z art. 17 dyrektywy 2003/96/WE. Przedmiotem uwag Komisji był także art. 31a ust. 1 pkt 9 u.p.a., zwalniający z podatku czynności, których przedmiotem były wyroby węglowe przeznaczone do celów opałowych przez podmioty gospodarcze, w których został wprowadzony w życie system mający na celu osiągnięcie celów związanych z ochroną środowiska lub podwyższeniem efektywności energetycznej.

Przez „system prowadzący do osiągania celów dotyczących ochronę środowiska lub podwyższenia efektywności energetycznej” należy rozumieć wskazane w art. 31c u.p.a.: Europejski System Handlu Emisjami, system EMAS, uzyskiwanie i umarzanie świadectw efektywności energetycznej, system zarządzania środowiskowego oraz system zarządzania energią. Powyższe systemy ek zarzadzania i audytu stanowią fakultatywne instrumenty pozwalające na doskonalenie efektywności ekologicznej oraz wdrożenie zarządzania środowiskowego.

W nawiązaniu do uwag Komisji Europejskiej, konieczna stała się nowelizacja ustawy o podatku akcyzowym. Proponowana nowelizacja przepisów o zmianie ustawy o podatku akcyzowym umożliwia skorzystanie ze zwolnienia od akcyzy przez podmioty, które

²² Ustawa z dnia 10 kwietnia 1997 r. – Prawo energetyczne (tekst jedn. Dz.U. z 2012 r., poz. 1059).

²³ Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o odnawialnych źródłach energii (Dz.U. poz. 478).

²⁴ Komentarz do art. 30 u.p.a., [w:] J. Matarewicz, *Ustawa o podatku akcyzowym. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 303.

²⁵ Uzasadnienie ustawy o zmianie ustawy o podatku akcyzowym, druk nr 849, s. 3.

prowadzą zakład energochłonny, o ile wprowadziły systemy prowadzące do osiągania celów dotyczących ochrony środowiska lub do podwyższania efektywności energetycznej. Oznacza to, że w przypadku podmiotów, które nie wprowadzą takich systemów (na gruncie projektu ustawy) dojdzie do utraty możliwości skorzystania ze zwolnienia od akcyzy²⁶. Reasumując, należy zauważyć, że w zakresie regulacji dotyczących zwolnienia od akcyzy dla wyrobów węglowych przeznaczonych do celów opałowych przez zakład energochłonny, w innych Państwach Członkowskich warunkiem uzyskania uprawnienia do zwolnienia jest wprowadzenie w życie systemu umożliwiającego osiągnięcie celów dotyczących ochrony środowiska. Taka regulacja jest swoistym kompromisem pomiędzy istotnym udziałem energetyki węglowej w polskim sektorze energetycznym oraz potrzebą ochrony środowiska. Wydaje się, że proponowana zmiana przepisów dostosowuje polski podatek akcyzowy do dyrektywy unijnej, co może przyczynić się do poprawy środowiska naturalnego²⁷. Ponadto zachęcanie podmiotów prowadzących zakłady energochłonne do podejmowania działań mających na celu ochronę środowiska poprzez wprowadzenie warunkowego zwolnienia od podatku akcyzowego jest zasadne o tyle, o ile całkowite wykluczenie energetyki węglowej z polskiej gospodarki nie jest póki co możliwe. Niemniej jednak powyższe rozwiązania powinny być przejściowe i prowadzić do zmiany struktury źródeł energii w polskim sektorze energetycznym.

Podsumowanie

Koncepcja *sustainable development* ugruntowała się na tyle w świadomości prawnej, że można przyjąć, iż jest nieodłącznym elementem prawa energetycznego. Warto zauważyć, że została wypracowana stosunkowo niedawno, a rezultatów dyskusji nad środowiskiem można doszukiwać się w Raporcie Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju z 1987 roku, będącego jednocześnie punktem przełomowym w podejściu do problemów ochrony środowiska oraz rozwoju społeczno-gospodarczego²⁸. Najbardziej doniosłe znaczenie koncepcja „ciągłego rozwoju” obserwowana jest w prawie energetycznym, gdzie widoczny jest proces globalizacyjny połączony z proporcjonalnym wzrostem zapotrzebowania na energię elektryczną²⁹.

Jednocześnie konstrukcja podatku akcyzowego, bazująca w głównej mierze na unijnej dyrektywie 2003/96/WE, ma istotne znaczenie dla zrównoważonego rozwoju środowiska naturalnego. Można zgodzić się bowiem z tezą, że instrumenty prawne polegające na proekologicznym kształtowaniu prawa podatkowego mają istotny wpływ na środowisko.

W obliczu intensywnych zmian prawa podatkowego oraz ekspansji odnawialnych źródeł energii, należy popierać takie rozwiązania prawnopodatkowe, które umożliwią zachowanie balansu pomiędzy zrównoważonym rozwojem a bezpieczeństwem energetycznym, a także pozwolą na zwiększenie udziału instalacji OZE w polskim sektorze energetycznym.

²⁶ Ocena skutków regulacji projektu ustawy, druk nr 849, s. 1.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ M.M. Kenig-Witkowska *Koncepcja „sustainable development” w prawie międzynarodowym*, „Państwo i Prawo” 1998, nr 8, s. 45-48.

²⁹ A. Szafrński, *Prawo energetyczne. Wartości i instrumenty ich realizacji*, C.H. Beck, Warszawa 2014, s. 215.

Bibliografia

Źródła

- Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, C.H. Beck, Warszawa 2009.
- Bartniczak B., Ptak M., *Oplaty i podatki ekologiczne Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011.
- Ciechanowicz-McLean, *Prawo i polityka ochrony środowiska*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009.
- Matarewicz J., *Ustawa o podatku akcyzowym. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Nowacki M., *Prawne aspekty bezpieczeństwa energetycznego w UE*, LEX 2011.
- Rybarski R., *Nauka skarbowości*, Warszawa 1935.
- Szafrński A., *Prawo energetyczne. Wartości i instrumenty ich realizacji*, C.H. Beck, Warszawa 2004. Warszawa 2009.
- Park P., *International Law for Energy and the Environment*, CRC Press 2013.

Opracowania

- Bocian A.F. Globalizacja a zrównoważony rozwój, [w:] *Teoretyczne aspekty ekonomii zrównoważonego rozwoju*, red. B. Poskrobko, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej, Białystok 2011.
- Bona B., *Wspólnotowe zasady opodatkowania energii elektrycznej*, [w:] *Akcyza w orzecznictwie Europejskiego Trybunału sprawiedliwości*, red. Kalinowska A., Parulski Sz., Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2006.
- Cieślukowski M., *Podatki i system podatkowy w ekonomii zrównoważonego rozwoju*, „*Studia Oeconomica Posnaniensia*”, 2014, t. 2, nr 6.
- Kenig-Witkowska M.M., *Koncepcja „sustainable development” w prawie międzynarodowym*, „*Państwo i Prawo*”, 1998, nr 8.
- Kiszka J., *Akcyza a ekologia – opodatkowanie emisji CO₂ i ogólnego zużycia energii w świetle projektu zmian dyrektywy energetycznej*, [w:] *Prawo celne i podatek akcyzowy*, red. Stanisławiszyn P., red., Nowak T., Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
- Maśniak D., *Idea zrównoważonego rozwoju*, [w:] red. D. Maśniak, *Ubezpieczenia ekologiczne*, LEX 2003.
- Nykiel W., *Cele i funkcje ulg i zwolnień podatkowych*, [w:] *Regulacje prawno-podatkowe i rozwiązania finansowe. Pro publico bono. Księga jubileuszowa Profesora Jana Głuchowskiego*, TNOiK, Toruń 2002.

EFEKTYWNOŚĆ REALIZACJI CELÓW STRATEGII EUROPA 2020 NA PRZYKŁADZIE GOSPODAREK NIEMIEC, SZWECJI, HISZPANII I POLSKI – ANALIZA PORÓWNAWCZA

Pojęcie i cele zrównoważonego rozwoju. Założenia Strategii Euro- pa 2020

Wraz ze wzrostem świadomości społecznej dotyczącej środowiska naturalnego i zagrożeń płynących z nadmiernej jego eksploatacji, pojawiła się koncepcja zrównoważonego rozwoju (*sustainable development*)¹. Koncepcja ta jest ściśle związana z rozwojem cywilizacyjnym oraz środowiskiem naturalnym².

W dyskusjach międzynarodowych powstają nieporozumienia dotyczące jednej, w pełni akceptowalnej definicji zrównoważonego rozwoju³. Zrównoważony rozwój w wąskim ujęciu wskazuje jedynie problemy o charakterze ekologicznym, w szerszym ujęciu natomiast, istotny jest również aspekt społeczny (sprawiedliwość: wewnątrzpokoleniowa – zmniejszenie dysproporcji; i międzypokoleniowa – rozsądne wykorzystywanie zasobów i kapitału)⁴. Współcześnie zrównoważony rozwój definiowany jest jako rozwój w pełni zaspokajający potrzeby teraźniejsze, jednocześnie bez ponoszenia ryzyka związanego z brakiem możliwości zaspokojenia potrzeb w przyszłości przez następne pokolenia. Rozwój gospodarczy nie powinien być zagrożeniem dla środowiska naturalnego i zasobów naturalnych, jednakże dbałość o środowisko nie może być czynnikiem hamującym rozwój gospodarczy. Głównym celem jest odnalezienie i utrzymanie stanu równowagi pomiędzy ochroną środowiska naturalnego a wzrostem gospodarczym⁵.

Cele zrównoważonego rozwoju przedstawiane są w postaci trzech filarów – tzw. Trójkąt Celów Gospodarki Zrównoważonego Rozwoju. Cele te dzielą się na cele: ekologiczne, ekonomiczne oraz społeczno – kulturowe. Rozwój zrównoważony w aspekcie ekologicznym obejmuje takie cele jak: ochrona atmosfery i ograniczenie ocieplenia klimatu, zrównoważone wykorzystanie zasobów naturalnych (odnawialnych i nieodnawialnych), zapewnienie zdrowych warunków życia (między innymi poprzez eliminację szkodliwych substancji) oraz utrzymanie różnorodności gatunkowej. Cele ekonomiczne obejmują natomiast utrzymanie stabilności gospodarki (wraz ze stabilnością cen), internacjonalizację

¹ R. Rosicki, *Międzynarodowe i europejskie koncepcje zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa*, red. P. Kwiatkiewicz, Przegląd naukowo – metodyczny, nr 4, Poznań 2010, s. 45-46.

² Z. Bukowski, *Zrównoważony rozwój w systemie prawa*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa "Dom Organizatora", Toruń 2009, s.27.

³ A. Drzymała, *Rozwój stosunków gospodarczych Unii Europejskiej z krajami Azji a współpraca na rzecz zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 101.

⁴ P. Chojnacki, *Problemy zrównoważonego rozwoju w kontekście efektywnego wykorzystania zasobów*, [w:] *Liberalizm czy interwencjonizm? Kształtowanie się ładu społeczno – gospodarczego w Europie w latach 1989-2014*, red. R. Ciborowski, R. I. Dziemianowicz, A. Kargol-Wasiluk, M. Zalesko, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2015, s. 270-271.

⁵ A. Drzymała, *op. cit.*, s. 101.

kosztów zewnętrznych, współpracę i równowagę pozagospodarczą w celach rozwojowych (przy maksymalnej minimalizacji importu surowców) oraz równowagę budżetową. Do celów społeczno – kulturowych należą: eliminacja ubóstwa, zapewnienie bezpieczeństwa społecznego i równości szans oraz bezpieczeństwa zewnętrznego, działania mające na celu ochronę zdrowia i życia człowieka oraz osiągnięcie i utrzymanie ustroju demokracji uczestniczącej⁶.

W tabeli 1 zawarte zostały sfery problemowe i kryteria ekonomiczne zrównoważonego rozwoju.

Tabela 1: Aspekty problemowe i kryteria zrównoważonego rozwoju.

Aspekt ekologiczny	Aspekt ekonomiczny	Aspekt społeczno – kulturowy
Ocieplenie klimatu.	Brak stabilności gospodarki.	Brak całkowitego urzeczywistnienia zasad demokracji i praworządności.
Degradacja ekosystemów, zanik różnorodności gatunkowej i krajo- brazowej.	Niewystarczające zaspokajanie potrzeb.	Ubóstwo, zagrożenie wykluczeniem społecznym, problemy demograficzne.
Wyczerpywanie zasobów naturalnych.	Infłacja, wysoka koncentracja i władza ekonomiczna.	Nierówności społeczne.
Nadmierna eksploatacja zasobów odnawialnych.	Nierównowaga pozagospodarcza, zależność od dostawców zewnętrznych surowców.	Brak bezpieczeństwa zewnętrznego i wewnętrznego, agresywne rozwiązywanie konfliktów.
Zagrożenie zdrowia ludzkiego.	Zadłużenie kraju, niesprawiedliwy podział dochodów.	Obciążenie zdrowia, spadek jakości życia.

Źródło: H. Rogall, *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2010, str.37.

Unia Europejska podjęła działania o charakterze proekologicznym, w związku z tym kraje członkowskie wdrażają zasady zrównoważonego rozwoju do polityk krajowych. Unia Europejska jest zwolennikiem i czynnym propagatorem koncepcji zrównoważonego rozwoju w wymiarze międzynarodowym. Działania, mające na celu promocję wdrażania ekorozwoju, obejmują:

1. gospodarkę (handel i współpraca międzynarodowa, nowe wzorce konsumpcyjne, technologia, transport, przemysł),
2. środowisko naturalne (rolnictwo, energia, zasoby naturalne, różnorodność gatunkowa),
3. sprawy instytucjonalne (decyzyjność zintegrowana, prawo międzynarodowe, nauka) oraz
4. sprawy społeczne (kwestie demograficzne, ubóstwo, edukacja, zdrowie)⁷.

Koncepcje zrównoważonego rozwoju w skali europejskiej są ściśle powiązane z koncepcjami o charakterze międzynarodowym (np. Deklaracja Sztokholmska, Deklaracja z Rio de Janeiro, Deklaracja z Johannesburga)⁸. Początki polityki proekologicznej we Wspólnocie Europejskiej sięgają Szczytu Paryskiego (1972), podczas którego wezwano organy Wspólnoty do ustanowienia Programu działania w zakresie ochrony środowiska⁹. Zrównoważony rozwój w Unii Europejskiej wynika z polityki prowadzonej w ramach

⁶ A. Drzymała, *op.cit.*, s. 106-107.

⁷ Ibidem, s. 133.

⁸ Ibidem, s. 133.

⁹ Z. Wysokińska, J. Witkowska, *Handel i inwestycje zagraniczne a zrównoważony rozwój*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004, s. 33.

ochrony środowiska poprzez Programy Działania (Programy I – VI w latach 1973-2010) oraz strategii – Lizbońskiej (2000), Goeteborskiej (uzupełniająca)¹⁰, Europejskiej Strategii Zrównoważonego Rozwoju (2001)¹¹ i Europa 2020 (2010)¹². Wewnętrzna polityka unijna o profilu proekologicznym sprzyja rozwojowi lokalnej współpracy (np. Deklaracja Morza Bałtyckiego, Ronneby, 1990)¹³.

Strategia Europa 2020 została przyjęta w 2010 roku i przewidziana na nadchodzące dziesięciolecie¹⁴. Podjęto wyzwanie wprowadzenia istotnych reform, mających na celu podniesienie jakości życia ludności i umocnienie pozycji gospodarczej UE. Nowe założenia rozwoju Unii Europejskiej opierały się na założeniach strategii z Lizbony, jednak wprowadzone zostały istotne zmiany. Głównym celem pozostaje wzrost gospodarczy, lecz istotne stało się również równoważenie tego procesu. Stworzono strategię narodowe, uzupełniające działania podejmowane w ramach strategii Europa 2020¹⁵. Założeniem Strategii jest utrzymanie zasady zrównoważonego rozwoju w ramach wszystkich polityk i instrumentów finansowych UE, w tym również w politykach: spójności, energetycznej, rolnej, badań i rozwoju, transportowej oraz pomocy humanitarnej i rozwojowej dla krajów trzecich¹⁶. Strategia Europa 2020 prezentuje nową wizję społecznej gospodarki rynkowej opartej na realizacji następujących celów: rozwoju inteligentnym, zrównoważonym i zapobiegającym wyłączeniom społecznym. Priorytetami Strategii są wspieranie innowacji i rozwoju wiedzy, efektywnego wykorzystania zasobów, ochrony środowiska, wspierania zatrudnienia i spójności społecznej oraz konkurencyjności. Program Europa 2020 nie odnosi się bezpośrednio do nierówności społecznych, lecz zorientowany na utrzymanie równowagi środowiska naturalnego¹⁷. Zrównoważony rozwój zgodnie ze Strategią zakłada niskoemisyjne i racjonalne korzystanie z zasobów gospodarki. Oznacza również poprawę warunków rozwoju dla małych i średnich przedsiębiorstw oraz wzmocnienie pozycji przedsiębiorstw europejskich na arenie międzynarodowej¹⁸.

Strategia Europa 2020 obejmuje trzy grupy celów (społeczeństwo, klimat, innowacje), które powinny zostać osiągnięte do 2020 roku. W aspekcie zatrudnienia celem jest uzyskanie 75% zatrudnienia w grupie wiekowej 20-64 lata. Cel „edukacja” odnosi się do ograniczenia do 10% uczniów przedwcześnie kończących naukę oraz do wzrostu do poziomu minimum 40% osób w wieku 30-34 lata posiadających wykształcenie wyższe. Aspekt innowacyjny odnosi się do nakładów na badania i rozwój na poziomie 3% PKB. Walka z ubóstwem i wykluczeniem społecznym zakłada zmniejszenie liczby osób zagrożonych tym problemem do poziomu minimalnego 20 mln osób¹⁹. Cele, które ściśle odnoszą się do wzrostu zrównoważonego, obejmują cele związane ze zmianami klimatycznymi i wykorzystaniem energii, tj. zwiększenie efektywności energetycznej o 20%, zwiększenie

¹⁰ R. Rosicki, *op. cit.*, s. 53-54.

¹¹ Z. Wysokińska, J. Witkowska, *op. cit.*, s. 33.

¹² Europa 2020 w skrócie, http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/index_pl.htm, dostęp: 26.09.2016.

¹³ A. Drzymała, *op. cit.*, s. 133.

¹⁴ A. Makarewicz-Marcinkiewicz, *Nierówności społeczne na drodze do zrównoważonego rozwoju. Problem polityki społecznej i gospodarczej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015, s.52.

¹⁵ G. Rzeszotarska, *op. cit.*, s.147-149.

¹⁶ B. Ryszawska, *op. cit.*, s.86-87.

¹⁷ A. Makarewicz-Marcinkiewicz, *op. cit.*, s.52.

¹⁸ B. Ryszawska, *op. cit.*, s.88.

¹⁹ Europa 2020 – cele, http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/targets/index_pl.htm, dostęp: 27.09.2016.

do 20% udziału energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych w całkowitym zużyciu energii oraz zmniejszenie emisji gazów cieplarnianych o 20%²⁰. W Strategii Europa 2020 przyjęto, w odróżnieniu od Strategii Lizbońskiej, mniejszą liczbę celów o znacznym uszczegółowieniu, co według Jose Barroso ma zapewnić sukces w realizacji priorytetów²¹.

W Strategii Europa 2020 pojawiło się pojęcie inteligentnego rozwoju, czyli rozwoju gospodarczego opartego na innowacjach i wiedzy, wymagającego nakładów na badania i rozwój, tworzącego wysoką wartość dodaną. Dzięki temu możliwe stanie się osiągnięcie lepszych wyników między innymi w zakresie innowacji i edukacji. Polityka zrównoważonego rozwoju znacząco wpływa na obniżenie emisji dwutlenku węgla poprzez wykorzystanie innowacyjnych technologii oraz zwiększenie zużycia energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych²².

Komisja Europejska przyjęła zestaw określonych wskaźników, mających na celu ułatwienie monitorowania postępów w realizacji celów i założeń Strategii Europa 2020. Do wskaźników tych należą: wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 20-65 lat, nakłady na badania i rozwój jako procent PKB, emisja gazów cieplarnianych (rok bazowy: 1990=100), udział energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych w całkowitym zużyciu energii brutto, redukcja emisji gazów cieplarnianych, zużycie energii pierwotnej i finalnej, młodzież niekontynuująca edukacji (przedwczesne zakończenie nauki), liczba ludności w wieku 30-34 lata posiadająca wykształcenie wyższe oraz wskaźnik zagrożenia ubóstwem/wykluczenia społecznego. Aby realizacja założeń Strategii była w pełni skuteczna, usprawniono również system koordynacji polityki makroekonomicznej z zarządzaniem procesami wdrażania reform strukturalnych Unii Europejskiej. W skład systemu wchodzi zintegrowane wytyczne (na poziomie unijnym) oraz Rekomendacje Krajowe (skierowane do poszczególnych państw członkowskich). Ocena realizacji priorytetów Strategii odbywa się w ramach Semestrów Europejskich. W zakresie tych cykli Komisja Europejska określa cele na najbliższy rok, wówczas zamieszczane są one w Rocznym Sprawozdaniu Gospodarczym. Następuje aktualizacja Krajowych Programów Reform z uwzględnieniem nowych priorytetów.

Osiągnięcie celów zawartych w Strategii Europa 2020 ma zagwarantować powstanie gospodarki bazującej na wiedzy, cechującej się spójnością społeczną, niskoemisyjnej, która oszczędnie gospodaruje zasobami i promuje przyjazne środowisku technologie. Realizacja priorytetów możliwa jest jedynie poprzez zharmonizowaną działalność Unii Europejskiej, jej krajów członkowskich, regionów oraz partnerów społecznych i gospodarczych²³.

Realizacja celów Strategii Europa 2020 w Niemczech, Szwecji, Hiszpanii i Polsce

W poniższych tabelach zawarto dane dotyczące realizacji celów Strategii Europa 2020 w Niemczech, Szwecji, Hiszpanii i Polsce. Analiza obejmuje lata 2005 – 2015 i pozwoli sformułować wnioski dotyczące efektywności wprowadzonego programu – w jakim stop-

²⁰ E. Mazur-Wierzbicka, *Wzrost zrównoważony jako wyzwanie dla Polski w świetle Strategii Europa 2020*, [w:] *Liberalizm czy interwencjonizm? Kształtowanie się ładu społeczno – gospodarczego w Europie w latach 1989-2014*, red. R. Ciborowski, R. I. Dziemianowicz, A. Kargol-Wasiluk, M. Zalesko, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2015, s.255.

²¹ G. Rzeszotarska, *op. cit.*, s.148-149.

²² G. Rzeszotarska, *op. cit.*, s.149.

²³ Rzeszotarska G., *op. cit.*, s.150-152.

niu określone w Strategii cele zostały zrealizowane zgodnie z priorytetowymi założeniami (lata 2010-2015) oraz czy i w jakim stopniu podporządkowanie polityk analizowanych państw Strategii Europa 2020 było konieczne (lata 2005-2009).

Cel I: stabilny wzrost stopy zatrudnienia

W tabeli 2 zaprezentowane zostały dane dotyczące zatrudnienia. Cel określony w Strategii kształtuje się na poziomie 75% populacji w wieku 20 – 64 lata (do 2020 roku).

W nawiasach zostały podane wartości celów narodowych poszczególnych państw²⁴.

Tabela 2: Zatrudnienie (%) w latach 2005 – 2015 w Niemczech, Szwecji, Hiszpanii, Polsce oraz UE-27. Dotyczy osób w wieku 20-64 lata.

Rok	Niemcy (77%)	Szwecja (80%)	Hiszpania (74%)	Polska (71%)	Średnia UE 27
2005	69,40	77,90	67,50	58,30	68,00
2006	71,10	78,80	69,00	60,10	69,00
2007	72,90	80,10	69,90	62,70	69,90
2008	74,00	80,40	68,50	65,00	70,30
2009	74,20	78,30	64,00	64,90	69,00
Rok	Niemcy (77%)	Szwecja (80%)	Hiszpania (74%)	Polska (71%)	Średnia UE 27
2010	75,00	78,10	62,80	64,30	68,60
2011	76,50	79,40	62,00	64,50	68,60
2012	76,90	79,40	59,60	64,70	68,50
2013	77,30	79,80	58,60	64,90	68,50
2014	77,70	80,00	59,90	66,50	69,30
2015	78,00	80,50	62,00	67,80	70,10

Źródło: Europe 2020 targets - State of play, http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-your-country/deutschland/country-specific-recommendations/index_en.htm, dostęp: 30.09.2016

Z danych tabeli 2 wynika, że wśród analizowanych krajów jedynie Szwecja osiągnęła wyniki powyżej celu Strategii (75%) jeszcze przed jej wprowadzeniem. W ciągu analizowanego okresu nie zaobserwowano spadku wartości poniżej progu 77%. W Niemczech sytuacja w zatrudnieniu prezentowała się korzystnie. Od początku analizowanego okresu zatrudnienie rosło, a po wprowadzeniu Strategii Europa 2020 cel 75% był w każdym roku osiągany. Sytuacja w zatrudnieniu w Hiszpanii i Polsce przedstawiała się znacznie poniżej ustalonego celu w ciągu całego analizowanego okresu. W Hiszpanii do wybuchu kryzysu w 2008 roku widoczny był trend wzrostowy, jednak kryzys finansowy i zadłużeniowy strefy euro spowodował odwrócenie trendu. W Polsce obserwowana jest tendencja wzrostowa od 2005 roku, z wyjątkiem lat 2007 – 2010. Jedynie Szwecja i Niemcy osiągnęły cel zarówno Strategii, jak również cel narodowy. Cele narodowe Hiszpanii i Polski nie zostały osiągnięte, pomimo wartości niższej od celu zakładanego w Strategii. Osiągnięcie celu Strategii jest możliwe do 2020 roku dla analizowanej grupy krajów.

²⁴ Europe 2020 targets - State of play, http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-your-country/deutschland/progress-towards-2020-targets/index_en.htm, dostęp: 30.09.2016.

Cel II: Wzrost innowacyjności

W tabeli 3 przedstawione zostały dane dotyczące wydatków na badania i rozwój w relacji do PKB. Cel określony w Strategii został ustalony na poziomie 3% PKB (do 2020 roku), jednak ze względu na zróżnicowaną sytuację poszczególnych krajów, docelowy poziom wydatków na B+R został ustalony indywidualnie (cele narodowe krajów zostały zaprezentowane w tabeli w nawiasach)²⁵.

Tabela 3: Wydatki na B+R w relacji do PKB (w %) w Niemczech, Szwecji, Hiszpanii, Polsce oraz UE28 w latach 2005-2014.

Rok	Niemcy (3%)	Szwecja (4%)	Hiszpania (3%)	Polska (1,7%)	Średnia UE 28
2005	2,42	3,39	1,1	0,57	1,67
2006	2,46	3,5	1,17	0,55	1,70
2007	2,45	3,26	1,23	0,56	1,70
2008	2,60	3,5	1,32	0,60	1,77
2009	2,72	3,45	1,35	0,67	1,84
2010	2,71	3,22	1,35	0,72	1,84
2011	2,79	3,25	1,33	0,75	1,88
2012	2,87	3,28	1,28	0,88	1,92
Rok	Niemcy (3%)	Szwecja (4%)	Hiszpania (3%)	Polska (1,7%)	Średnia UE 28
2013	2,83	3,31	1,26	0,87	1,93
2014	2,87	3,16	1,23	0,94	1,95

Źródło: Europe 2020 targets - State of play, http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-your-country/deutschland/country-specific-recommendations/index_en.html, Gross domestic spending on R&D, <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm>, dostęp: 30.09.2016

Pod względem wydatków na B+R Szwecja osiąga przewagę nad innymi krajami. Ponadto, wydatki badawczo-rozwojowe Szwecji przekraczały 3% PKB jeszcze przed wprowadzeniem Strategii, stąd też cel wyznaczony został w przypadku tego kraju na poziomie 4% PKB. W Niemczech odnotowano wzrostową tendencję wydatków na B+R, jednakże do 2014 roku nie udało się osiągnąć celu Strategii. W analizowanej grupie krajów najgorzej wygląda sytuacja w Polsce i Hiszpanii, gdzie wydatki na B+R nie przekraczały odpowiednio 1% i 2%. Jednak przeciwne były kierunki zmian wydatków – w Hiszpanii dominowała tendencja spadkowa, w Polsce natomiast – wzrostowa. Również średnia UE28 nie była zbliżona do celu Strategii, jednakże pozytywnym aspektem był stabilny wzrost średnich wydatków na B+R w UE w analizowanym okresie. Żaden kraj nie osiągnął dotychczas poziomu celów narodowych. Cel Strategii do 2020 roku w Niemczech będzie łatwy do osiągnięcia zważywszy na tendencję wzrostową, natomiast w przypadku Hiszpanii i Polski niezbędna jest zmiana polityk wewnętrznych i ustabilizowanie finansów publicznych.

²⁵ Europe 2020 targets - State of play, http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-your-country/deutschland/progress-towards-2020-targets/index_en.htm, dostęp: 30.09.2016

Cel III: ochrona klimatu i efektywne zarządzanie energetyczne

Cele Strategii w zakresie klimatu odnoszą się do emisji gazów cieplarnianych i wykorzystania odnawialnych źródeł energii (tabela 4). Redukcja emisji gazów cieplarnianych została ustalona dla każdego kraju indywidualnie (w tabeli wartości przedstawiono w nawiasach). Celem Strategii jest redukcja emisji średnio w UE do 2020 roku o 20 punktów procentowych w odniesieniu do 1990 roku. Pojęcie gazów cieplarnianych odnosi się do: dwutlenku węgla, metanu, tlenku diazotu oraz wszystkich F-gazów (np. heksafluorek siarki). Wskaźnik dotyczący emisji gazów cieplarnianych nie uwzględnia gazów wytworzonych w przez lotnictwo międzynarodowe i transport morski. Miernik wykorzystania odnawialnych źródeł energii wskazuje jaki jest udział energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych w całkowitej konsumpcji energetycznej (tabela 4). Przyjęte zostały indywidualne wartości dla poszczególnych krajów (wartości podane w nawiasach). Celem Strategii jest zwiększenie udziału odnawialnych źródeł energii średnio w UE do poziomu 20% do roku 2020²⁶.

Tabela 4: Emisja gazów cieplarnianych (rok bazowy 2005) i wykorzystanie odnawialnych źródeł energii (rok bazowy 1990) w latach 2005-2014 w Niemczech, Szwecji, Hiszpanii i Polsce. Wartości podane w procentach.

Rok	Emisja gazów cieplarnianych (rok bazowy Strategii 1990, r.b. celów narodowych 2005)				Wykorzystanie odnawialnych źródeł energii			
	DE* (-14pkt %)	SE* (-17pkt %)	ES* (-10pkt %)	PL* (-14pkt %)	DE (18%)	SE (49%)	ES (20%)	PL (15,48%)
2005	80,50	94,07	154,52	84,02	6,70	40,60	8,40	6,90
2006	81,70	94,10	152,25	87,06	7,70	42,70	9,20	6,90
2007	79,10	92,25	155,51	87,05	9,10	44,20	9,70	6,90
2008	79,28	89,54	144,87	85,39	8,60	45,30	10,80	7,70
2009	73,86	83,48	131,66	81,70	9,90	48,20	13,00	8,70
2010	76,59	91,62	128,14	86,10	10,50	47,20	13,80	9,20
2011	74,96	86,37	128,44	85,48	11,40	49,00	13,20	10,30
2012	75,48	81,58	126,58	84,15	12,10	51,10	14,30	10,90
2013	77,02	79,44	116,87	83,42	12,40	52,00	15,30	11,30
2014	73,50	77,36	117,54	80,68	13,80	52,60	16,20	11,40

*DE, SE, ES, PL – Niemcy, Szwecja, Hiszpania, Polska;

Źródło: Europe 2020 targets - State of play, http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-your-country/deutschland/country-specific-recommendations/index_en.htm, dostęp: 02.10.2016

Z danych zawartych w tabeli 4 wynika, że cele narodowe w zakresie emisji gazów cieplarnianych zostały osiągnięte we wszystkich analizowanych krajach z wyjątkiem Polski, gdzie ograniczenie emisji wyniosło jedynie 3,34 punkty procentowe wobec zakładanych 14. W przypadku miernika wykorzystania odnawialnych źródeł energii cele zarówno Strategii, jak i narodowe, zostały osiągnięte jedynie w Szwecji. W Hiszpanii, Niemczech

²⁶ Europe 2020 targets - State of play, http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-your-country/deutschland/progress-towards-2020-targets/index_en.htm, dostęp: 02.10.2016.

i w Polsce nie osiągnięto ani celu narodowego, ani Strategii. Osiągnięcie celu Europa 2020 do 2020 roku może być utrudnione w przypadku Hiszpanii i Polski.

Cel IV: edukacja – ograniczenie liczby osób przedwcześnie kończących edukację

Miernikami odnoszącymi się do celu „edukacja” (tabela 5) jest liczba osób w wieku 18-24 lata, która przedwcześnie ukończyła edukację (na poziomie podstawowym, gimnazjalnym lub ponadgimnazjalnym) oraz liczba osób w wieku 30-34 lata, która posiada wykształcenie wyższe. W większości krajów cele narodowe związane z pierwszym wskaźnikiem pokrywają się z celem Strategii (mniej niż 10% populacji do 2020 roku). Jedynie w Polsce cel narodowy jest znacznie bardziej restrykcyjny (mniej niż 4,5% populacji). W przypadku wskaźnika drugiego cele narodowe są rozbieżne z celem Strategii (tabela 5), który wynosi 40% (do 2020 roku)²⁷.

Tabela 5: Osoby przedwcześnie kończące edukację (udział procentowy w populacji w wieku 18-24 lata) oraz osoby posiadające wykształcenie wyższe (udział procentowy w populacji 30-34 lata) w Niemczech, Szwecji, Hiszpanii i Polsce w latach 2005-2014.

Rok	Przedwczesne ukończenie edukacji				Wykształcenie wyższe			
	Niemcy (<10%)	Szwecja (<10%)	Hiszpania (<15%)	Polska (<4,5%)	Niemcy (42%)	Szwecja (>40-45%)	Hiszpania (>44%)	Polska (>45%)
2005	13,50	10,80	31,00	5,30	26,10	37,60	39,90	22,70
2006	13,70	8,60	30,30	5,40	25,80	39,50	39,40	24,70
2007	12,50	8,00	30,80	5,00	26,50	41,00	40,90	27,00
2008	11,80	7,90	31,70	5,00	27,70	42,00	41,30	29,70
2009	11,10	7,00	30,90	5,30	29,40	43,90	40,70	32,80
2010	11,80	6,50	28,20	5,40	29,70	45,30	42,00	34,80
2011	11,60	6,60	26,30	5,60	30,60	46,80	41,90	36,50
2012	10,50	7,50	24,70	5,70	31,80	47,90	41,50	39,10
2013	9,80	7,10	23,60	5,60	32,90	48,30	42,30	40,50
2014	9,50	6,70	21,90	5,40	31,40	49,90	42,30	42,10

Źródło: Europe 2020 targets - State of play, http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-your-country/deutschland/country-specific-recommendations/index_en.html, dostęp: 02.10.2016

W analizowanym okresie Hiszpania i Polska nie zrealizowały swoich celów narodowych w zakresie ograniczania osób przedwcześnie kończących edukację, natomiast zrealizowane zostały cele Strategii. Mimo tendencji spadkowej od początku analizowanego okresu, rząd hiszpański może mieć pewne trudności, aby do 2020 roku zredukować odsetek osób przedwcześnie kończących edukację poniżej 10% (wartość z 2014 roku jest ponad dwukrotnie wyższa). W pozostałych analizowanych krajach cel Strategii został osiągnięty przed 2020 rokiem – w trakcie całego badanego okresu panowała tendencja spadkowa. W aspekcie wykształcenia wyższego jedynie Niemcy nie zrealizowały do 2014 roku założeń Strategii. Analizując generalną tendencję wzrostową, istnieją duże szanse, aby cel ten osiągnąć (do 2020 roku). Plan narodowy nie został zrealizowany jedynie

²⁷ Europe 2020 targets - State of play, http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-your-country/deutschland/progress-towards-2020-targets/index_en.htm, dostęp: 02.10.2016.

w Hiszpanii. We wszystkich analizowanych krajach zaobserwowany został trend wzrostowy (tabela 5).

Cel V: ograniczenie liczby osób zagrożonych wykluczeniem społecznym i ubóstwem

Ostatnim analizowanym miernikiem jest udział procentowy osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w ogóle populacji. Celem Strategii jest zmniejszenie tej liczby osób o 20 milionów (w skali ugrupowania). Każdy kraj ma określone cele narodowe (z wyjątkiem Szwecji, która nie sprecyzowała wartości liczbowo lub procentowo), jednakże trudne jest przeprowadzenie weryfikacji realizacji celu Strategii jedynie na przykładzie wybranej grupy krajów²⁸.

W tabeli 6 zawarte zostały dane z roku 2005 i 2015 dotyczące liczby osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym.

Tabela 6: Osoby zagrożone wykluczeniem społecznym i ubóstwem – wartości procentowe oraz liczbowe w roku 2005 i 2014 w Niemczech, Szwecji, Hiszpanii i Polsce.

Rok	Niemcy (mniej niż 330 000 os.)		Szwecja (-)		Hiszpania (mniej niż 1 400 000 os.)		Polska (mniej niż 1 500 000 os.)	
	Liczba osób	Procent populacji	Liczba osób	Procent populacji	Liczba osób	Procent populacji	Liczba osób	Procent populacji
2005	15 174 480	18,4	1 300 320	14,4	10 609 380	24,3	17 286 480	45,3
2014	16 665 400	20,6	1 552 480	16	13 287 560	28,6	9 389 120	24,4

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Population, OECD, <https://data.oecd.org/pop/population.html>, Populacja Szwecji, <https://populationpyramid.net/pl/szwecja/2014/>, Europe 2020 targets - State of play, http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-your-country/deutschland/country-specific-recommendations/index_en.htm, dostęp: 05.10.2016

Z danych zawartych w tabeli 6 wynika, że porównując rok 2005 i 2014 jedynie w Polsce nastąpił spadek liczby osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym. W żadnym z analizowanych krajów nie został do 2014 roku spełniony cel narodowy. Przyczyną takiego zjawiska jest z pewnością kryzys finansowy i zadłużeniowy w strefie euro oraz spadek tempa wzrostu gospodarczego w skali zarówno europejskiej, jak również globalnej. Aby cele Strategii i narodowe mogły zostać osiągnięte do 2020 roku, niezbędne jest podjęcie odpowiednich kroków w zakresie polityki społecznej.

Podsumowanie

Analizowane mierniki oceny realizacji Strategii Europa 2020 wskazują duże zróżnicowanie pomiędzy krajami: w niektórych krajach (np. Szwecja) założenia Strategii były osiągnięte jeszcze przed przyjęciem Strategii, w innych stanowią ambitne wyzwanie na kolejne lata. Z tego też powodu wprowadzone zostały plany narodowe, których cele przekraczają niekiedy cele Strategii, jak ma to miejsce w Szwecji (wykorzystanie odnawialnych źródeł energii 49%) i w Hiszpanii (udział osób przedwcześnie kończących edukację 15%). W części krajów osiągnięcie założeń Strategii Europy 2020 do 2020 roku będzie

²⁸ Europe 2020 targets - State of play, http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-your-country/deutschland/country-specific-recommendations/index_en.htm, dostęp: 05.10.2016.

niemożliwe, z tego też powodu cele narodowe są znacząco niższe od celów Strategicznych, jak ma to miejsce na przykład w Polsce (wydatki na B+R 1,7% PKB; wykorzystanie odnawialnych źródeł energii 15,48%).

Osiągnięcie założeń Strategii do 2020 roku w grupie analizowanych krajów będzie wyjątkowo utrudnione w przypadku miernika dotyczącego liczby osób zagrożonych ubóstwem – jedynie Polska wykazuje tendencję spadkową w ciągu rozpatrywanego okresu. Osiągnięcie celu ograniczenia emisji gazów cieplarnianych może być utrudnione w Hiszpanii, gdyż jako jedyna nie wykazuje trendu spadkowego w badanych latach. Również cel polegający na ograniczaniu liczby osób przedwcześnie kończących naukę szkolną może sprawiać problemy w realizacji dla Hiszpanii, gdyż na koniec 2014 roku wartość ta była dwukrotnie wyższa od priorytetu Strategii.

Bibliografia

- Bukowski Z., *Zrównoważony rozwój w systemie prawa*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa "Dom Organizatora", Toruń 2009.
- Chojnacki P., *Problemy zrównoważonego rozwoju w kontekście efektywnego wykorzystania zasobów*, [w:] *Liberalizm czy interwencjonizm? Kształtowanie się ładu społeczno – gospodarczego w Europie w latach 1989-2014*, red. R. Ciborowski, R. I. Dziemianowicz, A. Kargol-Wasiluk, M. Zalesko, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2015.
- Drzymała A., *Rozwój stosunków gospodarczych Unii Europejskiej z krajami Azji a współpraca na rzecz zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Makarewicz-Marcinkiewicz A., *Nierówności społeczne na drodze do zrównoważonego rozwoju. Problem polityki społecznej i gospodarczej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.
- Mazur-Wierzbińska E., *Wzrost zrównoważony jako wyzwanie dla Polski w świetle Strategii Europa 2020*, [w:] *Liberalizm czy interwencjonizm? Kształtowanie się ładu społeczno – gospodarczego w Europie w latach 1989-2014*, red. R. Ciborowski, R. I. Dziemianowicz, A. Kargol-Wasiluk, M. Zalesko, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2015, s.255.
- Rogall H., *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2010.
- Rosicki R., *Międzynarodowe i europejskie koncepcje zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa*, red. P. Kwiatkiewicz, Przegląd naukowy – metodyczny, nr 4, Poznań 2010.
- Ryszawska B., *Zielona gospodarka – teoretyczne podstawy koncepcji i pomiar jej wdrażania w Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2013.
- Rzeszutarska G., *Strategia 2020 – narzędzie realizacji koncepcji inteligentnego rozwoju w krajach UE*, [w:] *Współczesne problemy ekonomiczne. Rozwój zrównoważony w wymiarze globalnym i europejskim*, red. B. Baran, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2016.
- Wysokińska Z., Witkowska J., *Handel i inwestycje zagraniczne a zrównoważony rozwój*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004.

Źródła internetowe:

Komisja Europejska, Europa 2020, http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.html.

OECD, Baza danych, <https://data.oecd.org/pop/population.html>.

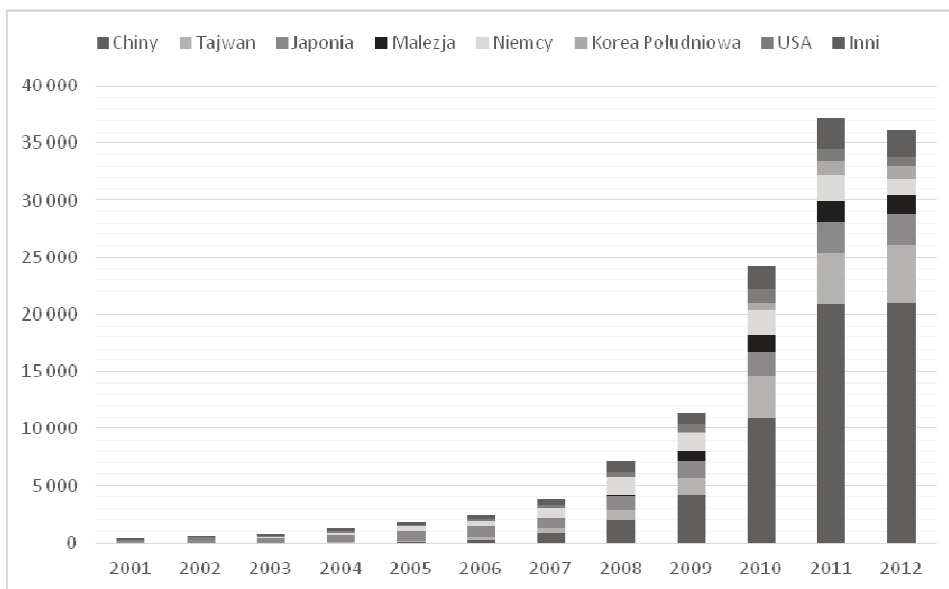
Populacja Szwecji, <https://populationpyramid.net/pl/szwecja/2014/>.

POMIĘDZY ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJEM W ENERGETYCE A UCZCIWYM HANDLEM – CŁA ANTYSUBSYDYNNE NA CHIŃSKIE OGNIWA FOTOWOLTAICZNE

Wprowadzenie

Unia Europejska jest największym na świecie producentem energii przy wykorzystaniu paneli fotowoltaicznych. Spośród 178GW mocy zainstalowanej na świecie na koniec 2014 roku, 89GW znajdowało się w Europie, z czego 86,6GW w Unii Europejskiej. Światowym liderem jeśli chodzi o moc zainstalowaną są Niemcy, którzy posiadają w swoim systemie elektroenergetycznym około 38GW mocy¹. Kolejne kraje to Chiny – 28,2GW, Japonia 23,3GW oraz Włochy 18,5GW.

Rysunek 1. Produkcja fotowoltaiki na świecie w latach 2001-2012

Źródło. Data on the world's largest solar PV producers including China, Taiwan, US, Japan, Germany, and Malaysia solar PV production 1995-2013, Earth Policy Institute.

Rozwój niemieckiego sektora fotowoltaicznego (PV) wpływał nie tylko na obniżkę emisji CO₂ oraz wzrost ilości czystej energii w sieci energetycznej, ale także na rozwój przemysłu produkującego panele fotowoltaiczne. Na początku pierwszej dekady XXI wie-

¹ Global Market Outlook For Solar Power 2015 – 2019, Solar Power Europe 2015, s.17-22.

ku Niemcy były jednym z największych producentów paneli fotowoltaicznych na świecie. W 2003 roku, niemiecki sektor wytwórczy odpowiadał za około 16% całkowitej światowej podaży ogniw fotowoltaicznych z produkcją na poziomie 122MW. Z analizy Rysunku 1. wnioskujemy, iż zdecydowanym liderem rynkowym była wówczas Japonia z udziałem rzędu 48,5% produkując 364MW mocy. Na trzecim miejscu były Stany Zjednoczone z produkcją 103MW i rynkowym udziałem na poziomie 13,7%. Co istotne, biorąc pod uwagę treść niniejszej pracy, Chiny posiadały wówczas marginalny udział w rynku z produkcją rzędu 13MW².

Rozwój niemieckiego sektora wytwórczego opierał się z jednej strony na tworzeniu popytu, poprzez wsparcie dla inwestorów oraz na zachętach dla producentów. Niemiecki rząd wprowadził 3 kategorie wsparcia dla wytwórców paneli fotowoltaicznych³:

- Granty i wsparcie finansowe – redystrybuowane przez programy celowe w trakcie fazy inwestycyjnej, przed rozpoczęciem działań operacyjnych;
- Preferencyjne kredyty – pomoc wynikała z oferowania producentom pożyczek charakteryzujących się, niższą niż rynkowa, stopą procentową;
- Gwarancje publiczne – pomoc dla przedsiębiorstw, które nie były w stanie wykazać, satysfakcjonującego banki, poziomu zabezpieczeń.

Tabela 1. Najwięksi producenci modułów PV na świecie w 2014 roku

Nazwa producenta	Kraj	Produkcja
Trina Solar	Chiny	3600 MW
Yingli	Chiny	3400 MW
Canadian Solar	Chiny/Kanada	3000 MW
JA Solar	Chiny	2500 MW
Jinko	Chiny	2300 MW
First Solar	USA	1846 MW
Hanwha Solar One	Chiny	1700 MW
Sharp Solar	Japonia	1400 MW
Sun Power	USA	1233 MW
Kyocera	Japonia	1200 MW
REC	USA	954 MW
Hareon Solar	Chiny	900 MW
Solarworld	Niemcy	900 MW
Solar Frontier	Japonia	900 MW
ReneSolar	Chiny	820 MW

Źródło. Wang Sicheng, *PV Industry and Technology Development in China*, s. 23.

Pomimo dynamicznego rozwoju rynku oraz nakładów na badania i rozwój, niemiecki przemysł PV⁴ stracił znaczącą część udziału rynkowego. Obecnie, Chiny są dominującym

² Data on the world's largest solar PV producers including China, Taiwan, US, Japan, Germany, and Malaysia solar PV production 1995-2013, Earth Policy Institute, http://www.earthpolicy.org/datacenter/xls/indicator12_2013_2.xlsx.

³ T. Grau, M. Huo, K. Neuhoff, Grau, Thilo, *Survey of photovoltaic industry and policy in Germany and China*, Discussion papers // German Institute for Economic Research, No. 1132, DIW, Berlin 2011, s.18-23.

producentem modułów fotowoltaicznych na świecie. Informacje zawarte w Tabeli 1., pozwalają wnioskować, że z piętnastu największych obecnie firm produkujących ogniwa fotowoltaiczne osiem jest firmami chińskimi, trzy amerykańskimi, jedna niemiecką, natomiast trzy z nich mają swoje zakłady w Japonii⁵. Warto nadmienić, że założona w Kanadzie firma Canadian Solar, która jest trzecim na świecie producentem ogniwa fotowoltaicznych, posiada swoje zakłady produkcyjne w Chinach.

W pierwszej dziesiątce największych na świecie firm produkujących panele fotowoltaiczne nie ma ani jednej firmy pochodzącej z Niemiec, ani z Unii Europejskiej. Sytuacja ta spowodowana jest przede wszystkim silną konkurencją podmiotów pochodzących z Chin, które mogą zaoferować ceny, będące znacznie niższe niż te, które należałoby zapłacić za produkty europejskich producentów.

Ograniczenie konkurencji ze strony chińskich producentów poprzez cła

Dynamiczny rozwój chińskiego sektora fotowoltaicznego przyczynił się do upadku wielu firm niebędących w stanie konkurować cenowo z azjatyckimi przedsiębiorstwami. W ciągu zaledwie kilku lat chińskie przedsiębiorstwa zajęły niemal 80% europejskiego rynku zaczynając niemal od zera. Zgodnie z oceną przedstawicieli europejskiego sektora PV, ceny proponowane przez chińskich wytwórców były o 45% niższe niż oferowane przez unijnych producentów⁶. W latach 2011-2012 zatrudnienie w niemieckiej branży PV spadło ze 120 000 do 87 000 osób, natomiast przychody z 11,9 miliardów euro do 7,34 miliardów euro. Światowi giganci w produkcji urządzeń elektrycznych, firmy Bosch oraz Siemens, zaprzestały produkcji paneli fotowoltaicznych ze względu na brak możliwości konkurowania z chińskimi przedsiębiorstwami. Ceny oferowane przez chińskich producentów były niższe niż całkowite koszty produkcji. W związku z tym jakakolwiek próba konkurowania na podobnym poziomie cen skończyłaby się wzrostem straty finansowej, gdyż każdy sprzedany produkt generowałby stratę.

Przewaga konkurencyjna jaką osiągnęli chińscy producenci paneli słonecznych wynika z decyzji władz zorientowanych na silne wsparcie dla sektora. Zgodnie z rezultatami śledztwa przeprowadzonego przez Unię Europejską, niższe ceny chińskich produktów były efektem dumpingu oraz subsydiów dla podmiotów produkujących panele fotowoltaiczne na rynku krajowym i eksportujących je do Unii Europejskiej⁷.

Unia Europejska posiada instrumenty pozwalające na ochronę swojej gospodarki oraz funkcjonującej w niej podmiotów gospodarczych przed przedsiębiorstwami i państwami stosującymi dumping. Zgodnie z rozporządzeniem 1225/2009, Unia Europejska może nałożyć cło antydumpingowe na każdy produkt, którego wprowadzenie do wolnego obrotu powoduje szkodę. By wprowadzone zostały środki antydumpingowe, muszą zostać spełnione cztery wymogi⁸:

1. dumping,

⁴ Fotowoltaika.

⁵ Wang Sicheng, PV Industry and Technology Development in China, <http://tiny.pl/ggx3r>, [dostęp: 06.11.2015r.].

⁶ EU reopens China solar dumping probe, <http://www.euractiv.com/sections/energy/eu-re-opens-china-solar-dumping-probe-314993>, [dostęp: 05.11.2015r.].

⁷ <http://www.prosun.org/en/about/fact-sheet.html>, [dostęp: 05.11.2015r.].

⁸ A. Reiwer-Kaliszewska, Środki antydumpingowe jako prawnofinansowy instrument ochrony gospodarki europejskiej, Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu w Gdyni, Gdynia 2012, s. 70-97.

2. szkoda – istotna szkoda dla przemysłu unijnego lub dla jego rozwoju,
3. interes Unii Europejskiej,
4. związek przyczynowo skutkowy pomiędzy dumpingiem a szkodą.

W związku z wynikami przeprowadzonych przez Komisję Europejską (KE) kilkumiesięcznych, równoległych dochodzeń, stwierdzono, iż przesłanki wynikłe w ich toku są wystarczające do nałożenia na chińskich producentów paneli fotowoltaicznych ceł antydumpingowych i antysubsydyjnych. Warto zwrócić uwagę na dwa rodzaje ceł. Pierwsze z nich, czyli antydumpingowe, dotyczą sprowadzania na teren UE produktów po cenach zaniżonych, w stosunku do tego, jaka jest wartość ich produkcji i cena na rodzimym rynku⁹. Cła antysubsydyjne dotyczą takich eksporterów, w przypadku których można stwierdzić korzystanie z pomocy finansowej państwa, poprawiającą jego sytuację konkurencyjną. Wymienione cła zostały wprowadzone w grudniu 2013 roku, na okres dwóch lat, przy czym cła antydumpingowe pierwotnie wprowadzono na okres próbny w czerwcu 2013 roku. Cła dotyczą chińskich producentów PV, z którymi KE nie doszła do porozumienia w kontekście respektowania minimalnej ceny importowej dla paneli fotowoltaicznych. Przedsiębiorstwa, które zgodziły się na zaproponowane warunki mają obowiązek sprzedawać produkty powyżej 0,56 Euro/W¹⁰. Poza tym Komisja Europejska musi mieć możliwość kontrolowania przepływu dóbr¹¹. Wysokość ceł różni się w zależności od firmy, co jest efektem tego czy dane przedsiębiorstwo współpracowało z Komisją Europejską w trakcie przeprowadzania śledztwa. Wysokość ceł stanowi łączna wartość cła antydumpingowego i antysubsydyjnego.

Cła antydumpingowe dla przedsiębiorstw, które współpracowały z Komisją Europejską podczas śledztwa zawierają się w przedziale 27,3%-64,9%, natomiast pozostałe produkty zostały objęte cłem w wysokości 53,4%. Cła antysubsydyjne wahają się od 0% do 11,5% dla przedsiębiorstw, które uczestniczyły we współpracy z KE, natomiast towary pozostałych zostały obciążone stawką 11,5%¹², natomiast średnia łączna stawka ceł dla przedsiębiorstw współpracujących podczas dochodzenia wynosi 47,7%¹³.

W trakcie śledztwa, pracownicy Komisji ustalili, że chińskie przedsiębiorstwa sprzedające panele fotowoltaiczne, robiły to znacznie poniżej normalnej ceny rynkowej. Było to wynikiem otrzymywania, niezgodnych z zasadami wolnego handlu, subsydiów, co wpływało negatywnie na sytuację rynkową europejskich przedsiębiorstw, które tego typu pomocy nie otrzymywały¹⁴.

W swoim uzasadnieniu, Komisja Europejska stwierdziła, że konieczność nałożenia ceł wynika z kilku celów związanych z ochroną interesów unijnych producentów oraz zachowaniem zasad wolnego i uczciwego handlu. Przede wszystkim wskazano na zagrożenie bankructwem wielu przedsiębiorstw funkcjonujących na terenie Unii Europejskiej, co wiązałoby się z utratą pracy przez około 25 000 pracowników. Nałożenie ceł miało nie tylko spowodować utrzymanie ówczesnych miejsc pracy w sektorze, lecz także wpłynąć na ich

⁹ U. Kalina-Prasznica (red.), *Leksykon polityki gospodarczej*, Wolters Kluwer, Kraków 2005.

¹⁰ L. Hughes, J. Meckling, *Salient Green: Business Power And Trade Policy Responses To Chinese Solar Imports*, BRIE Workin Paper 2015-6, s. 12.

¹¹ MEMO/13/729: Commissioner De Gucht: "We found an amicable solution in the EU-China solar panels case that will lead to a new market equilibrium at sustainable prices".

¹² COMMISSION REGULATION (EU) No 513/2013 of 4 June 2013.

¹³ Press Release IP/13/1190: EU imposes definitive measures on Chinese solar panels, confirms undertaking with Chinese solar panel exporters.

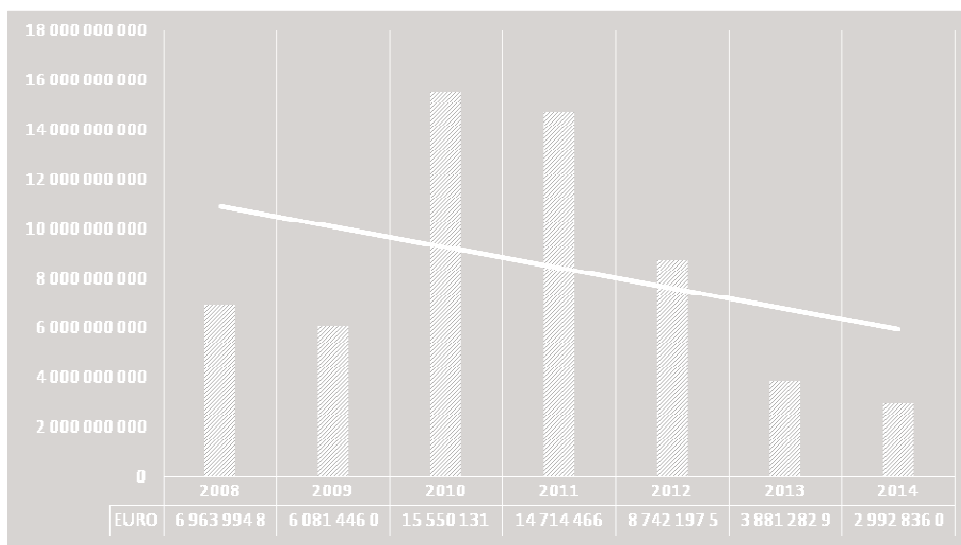
¹⁴ *Ibidem*.

wzrost. Założono, że w przypadku braku wprowadzenia ceł, wielu z tych miejsc pracy nie można by było odtworzyć w przyszłości. Poza tym, jak wskazują unijne uzasadnienia, chińscy producenci odpowiadają za 80% wszystkich paneli fotowoltaicznych nabywanych na terenie UE, a ich produkcja stanowi około 150% światowej konsumpcji co doprowadziło do ich znaczącej nadpodaży i spadku cen urządzeń¹⁵. Poza tym, państwa UE korzystają na rodzimej produkcji ze względu na dochody z tytułu podatków, których nie otrzymują od producentów chińskich.

Wpływ ceł na wyniki europejskich przedsiębiorstw z sektora fotowoltaicznego

Jak wskazano we wcześniejszej części niniejszej pracy, wprowadzenie ceł wynikało przede wszystkim z nacisku lobby producentów komponentów fotowoltaicznych z obszaru Unii Europejskiej. Lobby zorganizowane było w organizacji EU ProSun inspirowanej przez niemieckie przedsiębiorstwo SolarWorld. Miało ono na celu ich ochronę przed nieuczciwymi działaniami chińskich konkurentów. Wprowadzenie instrumentów ograniczających niskie ceny importowanych urządzeń istotnie wpłynęło na import chińskich modułów i paneli fotowoltaicznych do Europy. Produkty oznaczone, według unijnej nomenklatury, kodem 8541 zawierają ogniwa fotowoltaiczne, zarówno złożone w moduły lub panele fotowoltaiczne, jak i niezłożone.

Rysunek 2. Zmiany w eksporcie produktów oznaczonych kodem 8541 z Chin Do Unii Europejskiej

Źródło. Opracowanie własne na podstawie danych Eurostat

Zgodnie z danymi Komisji Europejskiej, w latach 2008-2011 import produktów z tej kategorii istotnie rósł, z poziomu 6 963 tys. EUR w 2008 roku do 14 714 tys. EUR w roku 2011. W 2012 roku można zauważyć istotny spadek wartości importu, który stanowił około 8 742 tys. EUR. Wpływ ceł możemy obserwować dopiero w latach 2013-2014, w któ-

¹⁵ Press Release IP/13/501: EU imposes provisional anti-dumping tariffs on Chinese solar panels.

rych to import był znacząco niższy niż w latach poprzednich i wyniósł kolejno 3 881 tys. EUR oraz 2 992 tys. EUR¹⁶. Zauważalny spadek wartości importu w 2012 wynika ze znacznego spadku mocy zainstalowanej w Unii Europejskiej w roku 2013. Ograniczenie wsparcia w formie taryf gwarantowanych lub ich obniżenie w takich państwach jak Niemcy czy Włochy, spowodowało mniejszy popyt na moduły fotowoltaiczne. W 2011 roku moc zainstalowana w UE wyniosła 22GW mocy, w roku 2012 17,3GW, natomiast w roku 2013 9,9GW, a 2014 6,9GW¹⁷. Ograniczenie wsparcia dla rozwoju sektora miało wpływ na ograniczenie importu paneli fotowoltaicznych z Chin, jednakże spadek importu po wprowadzeniu ceł nie jest proporcjonalny do spadku importu wtedy, gdy cła nie były jeszcze wprowadzone. Dynamika spadku ilości zakupionych ogniw, modułów i paneli fotowoltaicznych od chińskich producentów jest wyższa po wprowadzeniu restrykcji handlowych.

Europejskie przedsiębiorstwa produkujące ogniwa fotowoltaiczne uzyskały ochronę ograniczającą negatywny wpływ niskich cen chińskich produktów. Jednakże, wiele europejskich przedsiębiorstw produkujących ogniwa fotowoltaiczne, nie sprostało konkurencji chińskich producentów jeszcze przed wprowadzeniem ceł. W stanie upadłości znalazło się wiele europejskich firm, które nie wytrzymały finansowo chińskiej strategii niskich kosztów, m.in. BP Solar czy Q-Cells SE.

Tabela 2. Zysk netto, zmiany zatrudnienia i przychody ze sprzedaży europejskich przedsiębiorstw z branży PV w latach 2012-2014

Przedsiębiorstwo	Kraj	Zysk netto		
		2012	2013	2014
SolarWorld	Niemcy	-606 291	-228 307	464 164
Phoenix Solar	Niemcy	-37 591	-9 306	-10 167
PV Crystalox Solar PLC	Wielka Brytania	-117 758	6 195	-4 642
Zatrudnienie				
SolarWorld	Niemcy	2 537	2 103	2 701
Phoenix Solar	Niemcy	259	157	116
PV Crystalox Solar PLC	Wielka Brytania	311	153	122
Przychody ze sprzedaży				
SolarWorld	Niemcy	708 252	423 725	843 932
Phoenix Solar	Niemcy	166 528	146 664	45 477
PV Crystalox Solar PLC	Wielka Brytania	151 128	76 712	74 332

Źródło. Opracowanie własne na podstawie danych finansowych przedsiębiorstw

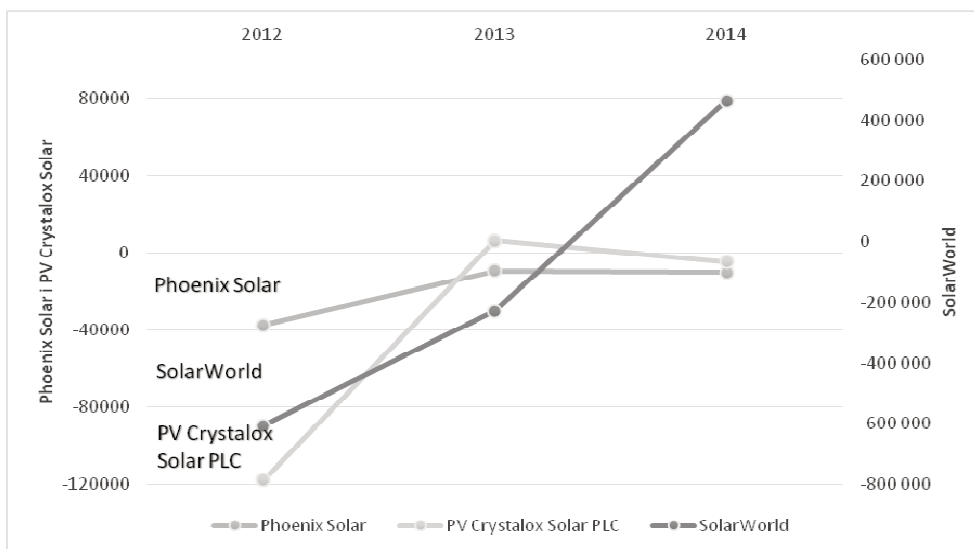
Tabela 2 przedstawia ewolucję zysku netto trzech europejskich przedsiębiorstw z sektora PV, a także, zachodzące w nich zmiany zatrudnienia oraz zmiany przychodów ze sprzedaży. Zmiany ukazane są na przestrzeni 3 lat, gdzie rok 2012 jest rokiem, który wskazuje na sytuację przedsiębiorstw przed wprowadzeniem ceł na chińskie panele fotowoltaiczne. Rok 2013 to rok częściowo objęty instrumentami ochraniającymi europejskie przedsiębiorstwa, natomiast rok 2014 jest rokiem kontrolnym, wskazującym jak zmieniła się sytuacja europejskich przedsiębiorstw po wprowadzeniu ceł. Badane czynniki wynikają z głównych założeń obciążenia cłami chińskich produktów, czyli możliwość konkurencyj-

¹⁶ The Market Access Database, European Commission.

¹⁷ Global Market Outlook for Solar Power 2015-2019, Solar Power Europe 2015.

nego funkcjonowania na rynku, co zostało wyrażone przez zysk netto z działalności. Drugim czynnikiem wskazywanym w uzasadnieniach, była ochrona miejsc pracy w europejskich przedsiębiorstwach, co jest badane za pomocą zmiany zatrudnienia, wskazując na to, czy europejskie przedsiębiorstwa zwalniały, czy, dzięki możliwościom rozwoju działalności, zatrudniały nowych pracowników. Badane firmy to SolarWorld, Phoenix Solar oraz PV Crystalox Solar PLC.

Rysunek 3. Zmiany zysku netto badanych przedsiębiorstw w latach 2012-2014

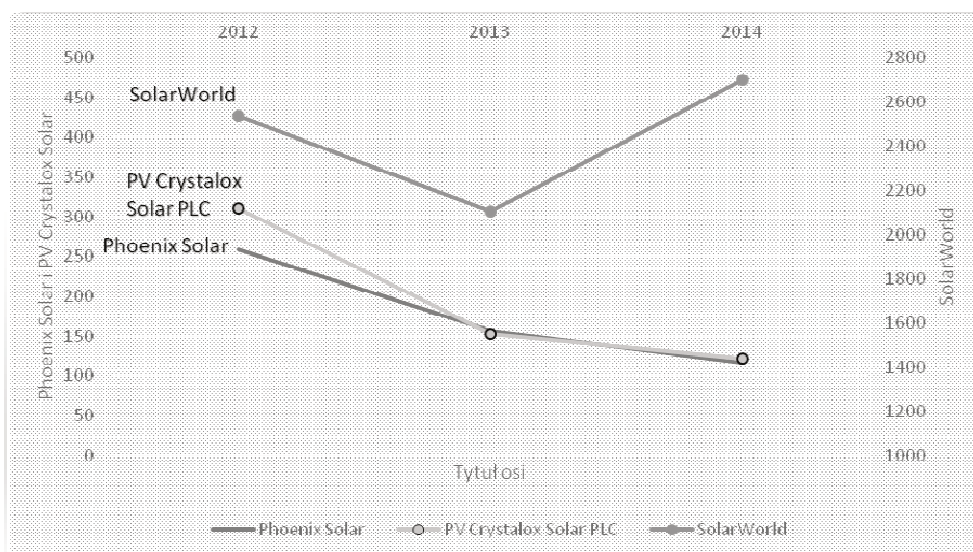

Źródło. Opracowanie własne na podstawie danych finansowych

Ze względu na skalę produkcji i zdolność konkurowania, na rynku europejskim pozostała jedna firma, którą można uznać za dużą i jest nią SolarWorld. Zgodnie z przedstawionymi danymi firma ta znajdowała się w 2012 roku w ciężkiej sytuacji finansowej, pomimo wciąż dynamicznego wówczas, rozwoju sektora fotowoltaicznego w Europie. W 2013 roku przedsiębiorstwo nadal wykazywało znaczącą stratę, jednak w 2014 roku firma osiągnęła zysk rzędu 464 164 tys. EUR. Po wprowadzeniu ceł na chińskie panele fotowoltaiczne, niemieckie przedsiębiorstwo było w stanie ponownie konkurować ze znacznie tańszymi w latach poprzednich wyrobami. Niemiecka firma Phoenix Solar w roku 2012 wykazywała się stratą na poziomie 37 591 tys. EUR, by w latach kolejnych zmniejszyć tę stratę do kolejno 9 306 tys. EUR oraz 10 167 tys. EUR. Zmniejszanie straty finansowej jest zjawiskiem korzystnym, aczkolwiek przedsiębiorstwo wciąż nie jest w stanie osiągać dodatnich wyników finansowych, co może prowadzić do konieczności ograniczenia działalności, a nawet ogłoszenia upadłości. Ostatnia z firm, brytyjskie przedsiębiorstwo Crystalox Solar PLC, w roku 2012 odnotowało znaczącą stratę na poziomie 117 528 tys. W kolejnym roku strata została zamieniona na zysk rzędu 6 195 tys. EUR, by w roku 2014, znów odnotować stratę, jednak na znacznie mniejszym poziomie niż 2 lata wcześniej – 4 642 tys. EUR. We wszystkich badanych przedsiębiorstwach można zauważyć znaczną poprawę zyskowności w stosunku do roku 2012. Możliwość sprzedawania produktów po cenach wyższych niż cena produkcji oraz większy wybór dla konsumentów, kierujących się czynnikiem cenowym, doprowadził do lepszej sytuacji w europejskim sek-

torze. Jednakże, jedynie największy europejski producent ogniw fotowoltaicznych, niemiecka firma SolarWorld, wykazuje dodatni wynik finansowy. Tego typu przedsiębiorstwo jest w stanie wykorzystywać efekty skali oraz dywersyfikować rynki zbytu swoich produktów, co obniża ryzyko działalności. Przedsiębiorstwo sprzedaje swoje produkty zarówno na rynku europejskim, przy czym większość na rodzimym rynku krajowym, jak i w Stanach Zjednoczonych czy Azji. Ta strategia pozwala przedsiębiorstwu bronić się przed spadkami dynamiki rozwoju poszczególnych rynków. Obecnie firma zwiększa swoją sprzedaż w Stanach Zjednoczonych (które także nałożyły cła na chińskie ogniwa fotowoltaiczne), a zmniejsza w Europie^{18,19}.

Rysunek 4. Zmiany ilościowe zatrudnienia w badanych przedsiębiorstwach w latach 2012-2014

Źródło. Opracowanie własne na podstawie danych finansowych

Kolejnym z badanych aspektów, istotnych zgodnie z uzasadnieniem nałożenia ceł na chińskich producentów, są zmiany zatrudnienia u europejskich producentów ogniw PV (zob. Rys. 4). W firmie SolarWorld widoczny jest istotny spadek zatrudniania w latach 2012-2013 z 2 537 pracowników na 2 103, a następnie wzrost zatrudnienia w 2014 roku do 2701 osób. Daje to przyrost zatrudnienia w latach 2012-2014 wynoszący 6,5%. Spadek zatrudnienia w roku 2013 może być pokłosiem wciąż silnej chińskiej konkurencji, natomiast gwałtowny wzrost ilości pracowników to efekt poprawy kondycji firmy i dodatniego wyniku finansowego. Inaczej wygląda sytuacja w firmie Phoenix Solar. Pomimo ograniczenia strat na działalności, zatrudnienie w przedsiębiorstwie maleje. Spadek ten, w latach 2012-2014 wyniósł około 55%. Ograniczenie strat finansowych przedsiębiorstwa, odnotowanych w analogicznym okresie, może wynikać ze znaczącej redukcji kosztów, a nie poprawy warunków konkurowania. Podobną sytuację można zaobserwować w bry-

¹⁸ Solar World Consolidated Interim Report Q2 2015.

¹⁹ Solar World Consolidated Interim Report Q2 2013.

tyjskim przedsiębiorstwie PV Crystalox Solar PLC. Tak jak w poprzednim przypadku firma w okresie 2012-2014 poprawiła swoją, wciąż negatywną, sytuację finansową, jednak nie wiązało się to ze wzrostem zatrudnienia. Przedsiębiorstwo dokonało redukcji liczby pracowników o około 61%, co przekłada się na znaczące ograniczenie kosztów. Dalsze ograniczanie zatrudnienia w dwóch z trzech wskazanych przedsiębiorstw wynika ze zmniejszenia popytu na rynku europejskim²⁰, czego nie rekompensują cła na tańsze produkty z Chin.

Omówione przykłady wskazują, że po nałożeniu na chińskie moduły fotowoltaiczne ceł, europejskie przedsiębiorstwa wykazywały się większą zyskownością, niż w okresie silnej konkurencji cenowej. Jednakże, przychody ze sprzedaży rosły tylko w największym z przedsiębiorstw – niemieckim SolarWorld, natomiast w pozostałych badanych firmach, dalej spadały. Niemiecki lider rynku skorzystał wyraźnie na ograniczeniu importu tańszych odpowiedników swoich produktów, natomiast pozostałe dwa przedsiębiorstwa wciąż ograniczały sprzedaż, a ich zmniejszająca się strata wynikała w dużym stopniu z redukcji kosztów, która pociągnęła za sobą ograniczenie zatrudnienia.

Podsumowanie

Komisja Europejska, przeprowadzając śledztwo dotyczące niezgodnej z wolnym handlem pomocy dla chińskich przedsiębiorstw z sektora PV, a następnie wprowadzając cła, miała na celu ochronę rodzimych producentów. Przeprowadzona analiza wskazuje, że wzrost w zakresie sprzedaży, zysków netto oraz zatrudnienia udało się uzyskać największemu europejskiemu przedsiębiorstwu PV, jakim jest niemiecka firma SolarWorld, która była w stanie sprzedawać swoje produkty na wielu rynkach. W mniejszych przedsiębiorstwach trend spadku sprzedaży wciąż miał miejsce, a ograniczenie strat wynikało głównie z redukcji kosztów i zatrudnienia. Duży wpływ na niską rentowność europejskich przedsiębiorstw miał spadek liczby nowych instalacji fotowoltaicznych, uruchamianych na terenie UE. Doprowadziło to do zmniejszenia popytu w regionie. Jednakże, cła antydumpingowe i antysubsydyjne dla chińskich producentów PV pozwoliły częściowo ograniczyć niekorzystne dla europejskich przedsiębiorstw zaniżanie przez chińskich producentów cen swoich produktów.

Bibliografia

- Agreement On Implementation Of Article VI Of The General Agreement On Tariffs And Trade 1994.
- Commission Regulation (EU) No 513/2013 of 4 June 2013.
- Data on the world's largest solar PV producers including China, Taiwan, US, Japan, Germany, and Malaysia solar PV production 1995-2013, Earth Policy Institute, http://www.earthpolicy.org/datacenter/xls/indicator12_2013_2.xlsx.
- Dyrektywa Parlamentu i Rady 2009/28/WE w sprawie promowania stosowania energii ze źródeł odnawialnych.

²⁰ O. Ehrentraut, F. Peter, S. Schmutz, L. Krampe, *The Impact of Anti-Dumping and / or Countervailing Measures on Imports of Solar Modules, Cells and Wafers from China on EU Employment and Value Added*, Prognos, Berlin 2013, s.3.

- Ehrentraut O., Peter F., Schmutz S., Krampe L. *The Impact of Anti-Dumping and / or Countervailing Measures on Imports of Solar Modules, Cells and Wafers from China on EU Employment and Value Added*, Prognos, Berlin 2013.
- EU reopens China solar dumping probe, <http://www.euractiv.com>.
- Gesetz für den Vorrang Erneuerbarer Energien (Erneuerbare-Energien-Gesetz – EEG), <http://www.gesetze-im-internet.de>.
- Global Market Outlook For Solar Power 2015 – 2019*, Solar Power Europe 2015.
- Grau T., Huo M., Neuhoff K., *Survey of photovoltaic industry and policy in Germany and China*, Discussion papers // German Institute for Economic Research, No. 1132, DIW, Berlin 2011.
- Hughes L., Meckling J., *Salient Green: Business Power And Trade Policy Responses To Chinese Solar Imports*, BRIE Working Paper 2015-6.
- Matyjas Z., *Wzorce konkurowania przedsiębiorstw w sektorach – podejście dynamiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.
- MEMO/13/729: Commissioner De Gucht: “We found an amicable solution in the EU-China solar panels case that will lead to a new market equilibrium at sustainable prices”
- Photovoltaic Barometer, EUROBSERV’ER 2015.
- Press Release IP/13/1190: EU imposes definitive measures on Chinese solar panels, confirms undertaking with Chinese solar panel exporters.
- Press Release IP/13/501: EU imposes provisional anti-dumping tariffs on Chinese solar panels.
- Puttaswamy N., Sahil Ali M., *How Did China become the largest Solar PV Manufacturing Country?*, CSTEP-Note-2015-02 .
- Reiwer-Kaliszewska A., *Środki antydumpingowe jako prawnofinansowy instrument ochrony gospodarki europejskiej*, Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu w Gdyni, Gdynia 2012.
- Savvidi S., *Successful Solarphotovoltaic Policies In Europe And Chinese Involvement: Current Status future Prospects*, CAR (CEPMLP Annual Review) : CAR Volume 17.
- Sicheng W., *PV Industry and Technology Development in China*, <http://tiny.pl>.
- Solar World Consolidated Interim Report Q2 2013.
- Solar World Consolidated Interim Report Q2 2015.
- Teske S., Hoffmann V., *A History of Support for Solar Photovoltaics in Germany* w: Mallon, K., *Renewable energy policy and politic*, Earthscan, Londyn 2006.

WDRAŻANIE KONCEPCJI ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU W PRZEDSIĘBIORSTWACH JAKO INNOWACYJNY SPOSÓB ZARZĄDZANIA ORAZ ICH CERTYFIKACJA

Wprowadzenie

Stosowanie niektórych zasad koncepcji zrównoważonego rozwoju można zauważyć już na początku XVI wieku. Początkowo wykorzystywane były w odniesieniu do leśnictwa na terenach Nadrenii-Palatynatu, gdzie ówczesne władze wprowadziły kodeks leśny zapewniający odnawialność zasobów leśnych¹. Pojęcie zrównoważonego rozwoju zostało jednak wykorzystane po raz pierwszy w pisemnej pracy stworzonej przez Hansa Carla von Carlo-witza w 1713 roku. Dotyczyła ona również systemu gospodarki leśnej określającego ilość drzew, które można maksymalnie pozyskać bez negatywnego wpływu na ich możliwość ponownego wzrostu². Obecnie próby zdefiniowania pojęcia zrównoważonego rozwoju, a także objaśnienia wszystkich zasad koncepcji podejmowane są przez naukowców działających na gruncie wielu nauk³. Koncepcja zrównoważonego rozwoju odnoszona jest bowiem obecnie do działalności instytucji państwowych, społeczeństwa jako całości, a także przedsiębiorstw⁴. Skuteczność jej działania jest bowiem tym większa im częściej jest uwzględniana w większej liczbie elementów naszego życia i działalności.

W zarządzaniu przedsiębiorstwami pojęcie zrównoważonego rozwoju odnosi się bezpośrednio do umiejętności prowadzenia biznesu w sposób nieprzerwany, w warunkach bardzo szybko zmieniającego się otoczenia. Jest to możliwość odnowy i korzystania z warunków pojawiających się w otoczeniu organizacji oraz ich nieciągłości⁵. Przedsiębiorstwa wykorzystują jednak różne definicje dostosowując je do swojej działalności. Niemożność porównania działań poszczególnych firm prowadzonych według różnych wymogów, doprowadziła do utworzenia organizacji tworzących sformalizowane systemy certyfikujące zawierające jednakowe wytyczne dla wszystkich chcących je otrzymać przedsiębiorstw. Certyfikaty te pozwalają firmom na poprawę wizerunku, a ich wymagania skutkują zwiększeniem jakości produktów i obniżeniem kosztów, stając się ważnym elementem przewagi konkurencyjnej wpasowując się w obecnie panujący trend ekologiczny⁶.

¹ H. Rogall, *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Zysk i S-Ka, Poznań 2010, s. 40.

² Z. Bukowski, *Zrównoważony rozwój w systemie prawa*, TNOiK Dom Organizatora, Toruń 2009, s. 23.

³ *Ibidem*, s. 26.

⁴ A. Żelazna-Blicharz, *Spółeczna odpowiedzialność w procesie gospodarowania a zrównoważona produkcja i konsumpcja*, Politechnika Lubelska, Lublin 2013, s. 40.

⁵ Stowarzyszenie „EkoLubelszczyzna”, *Jak promować proekologiczny styl życia i gospodarowania? Przykłady dobrych praktyk z Islandii, Finlandii i Niemiec*, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin 2015, s. 11.

⁶ <http://csr.forbes.pl/liderzy-zrownowazonego-rozwoju-zielone-certyfikaty-moga-przyniesc-czysty-zysk,artykuly,16896,1,1,2.html>, dostęp 29.10.2016.

Szczególnie jeśli uwzględnimy społeczność Internautów przekazujących informacje i dzielących się wiedzą, którzy tworząc wzorce obecnej konsumpcji i zachowania konsumenta wywierają wpływ na rynki⁷. Wszystkie z elementów koncepcji zrównoważonego rozwoju mogą bowiem stać się zarówno przyczyną sukcesu w przypadku poprawnej implementacji, jak i upadku danego przedsiębiorstwa w przypadku ich nie stosowania i pojawienia się negatywnych skutków takiego stanu, jeśli zostaną przedstawione globalnej społeczności w Internecie.

Wdrażanie koncepcji zrównoważonego rozwoju w przedsiębiorstwach

Koncepcja zrównoważonego rozwoju jest czymś nowym w porównaniu do klasycznego celu stawianego przed przedsiębiorstwami w postaci jedynie maksymalizacji zysku. Odnosi się ona do wszystkich podmiotów, które wywierają wpływ na przynajmniej jeden z jej elementów. Przedsiębiorstwa są właśnie takimi podmiotami, które ze względu na swoją wielkość są bardzo często jednymi z głównych oddziałujących czynników⁸. Zrównoważony rozwój w odniesieniu do nich rozumiany jest jako możliwość ciągłego utrzymywania się na rynku, mimo prowadzenia działalności w bardzo zmiennym otoczeniu⁹. Jest to z pozoru bardzo jednoznaczna definicja, jednak jeśli rozwinimy pojęcie otoczenia organizacji, to znajdziemy odniesienia do wszystkich aspektów zrównoważonego rozwoju. Do otoczenia organizacji należą bowiem strefa ekonomiczna, prawno-polityczna, kulturowa oraz edukacyjna¹⁰. Wszystkie te strefy zawierają się wśród celów, które stawiane są w koncepcji zrównoważonego rozwoju przedsiębiorstwom. Mowa tu o podstawowym podziale koncepcji na cele ekonomiczne, ekologiczne i środowiskowe. Uwzględnienie ich wszystkich w strategii przedsiębiorstwa można określić jako idealne podejście¹¹.

Analiza otoczenia jest jedną z metod badania bieżących oraz przyszłych warunków, w których funkcjonuje dana organizacja. Daje możliwość odnalezienia i wykorzystania szans oraz przewidzenia ryzyka mogącego wpływać na jej działalność. Dzięki tej analizie można wyznaczyć silne i słabe strony przedsiębiorstwa¹². Współdziałanie w zgodzie z otoczeniem jest kluczowe dla prowadzenia biznesu, ponieważ każda organizacja potrzebuje odpowiednich dla siebie elementów środowiska zewnętrznego, ale już samo środowisko nie potrzebuje każdej organizacji. Niekiedy zdarza się, że dla środowiska zewnętrznego lepiej byłoby, gdyby dane przedsiębiorstwo przestało istnieć. Odpowiednie zarządzanie relacjami z otoczeniem jest zatem jedną z najistotniejszych kwestii w prowadzeniu działal-

⁷ S. Skowron, B. Szymoniuk, Marketing and sustainable development, *Problemy Ekorozwoju (Problems of Sustainable Development)*, Vol.9, Nr 2/2014, s. 41.

⁸ R. Janikowski, *Wymiary zrównoważonego rozwoju. Rozwój lokalny, gospodarka przestrzenna, zdrowie środowiskowe, innowacyjność*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, Wrocław-Poznań 2010, s. 157-158.

⁹ W.M. Grudzewski, I.K. Hejduk, A. Sankowska, M. Wańtuchowicz, *Sustainability w biznesie czyli przedsiębiorstwo przyszłości. Zmiany paradygmatów i koncepcji zarządzania*, Wydawnictwo POLTEXT, Warszawa 2010, s. 26.

¹⁰ J.R. Schermerhorn, *Zarządzanie*, Polskie Wydawnictwo Edukacyjne, Warszawa 2008, s. 44.

¹¹ R. Janikowski, *Zarządzanie ekologiczne*, Akademicka Oficyna Wydawnicza PLJ, Warszawa 1999, s. 86.

¹² M. Sierpińska, T. Jachna, *Ocena przedsiębiorstwa według standardów światowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 14.

ności gospodarczej, ponieważ w znaczącym stopniu może przyczynić się do jej rozwoju bądź też upadku¹³.

Przedsiębiorstwa chcące wdrożyć koncepcję zrównoważonego rozwoju w swojej działalności muszą określić konkretne cele na podstawie wymogów, które są przed nimi stawiane. Wymogi ekonomiczne sprawiają, że przedsiębiorstwo musi być nastawione na zysk, podnoszenie swojej wartości, ograniczanie kosztów oraz poprawianie rentowności. Wymogi ekologiczne odnoszą się do wpływu działalności przedsiębiorstwa na kwestie środowiska naturalnego. Przedsiębiorstwa wpływają na środowisko poprzez umiejscowienie w danej lokalizacji, wykonywane podczas produkcji procesy, swoje produkty, bądź usługi, inwestycje lub wprowadzane innowacje. Wymogi społeczne nakładają na firmy rolę organizacji społecznie odpowiedzialnych, które troszczą się o swoich pracowników zapewniając im godne wynagrodzenie i nie przekreślając ich szans ze względu na wiek, płeć lub narodowość. Inne jednostki, interesariusze i cała wspólnota, na którą może oddziaływać przedsiębiorstwo również powinna być poddawana wpływowi zapewniającym równe szanse i dostatek¹⁴.

Przykładów istniejących już wdrożeń zasad koncepcji zrównoważonego rozwoju w przedsiębiorstwach można przytaczać wiele. Każda zmiana przyczyniająca się do redukcji kosztów, zwiększenia zysku lub wartości firmy, ograniczenia wykorzystania zasobów naturalnych albo polepszenia warunków pracy pracowników może być rozważana jako mająca wpływ na zrównoważony rozwój całej organizacji. Są to elementy, które występowały i były pożądane w przedsiębiorstwach od lat. Ich znaczenie dla całości funkcjonowania organizacji oraz jej otoczenia zaczęto dostrzegać jednak stosunkowo niedawno. Managerowie niektórych firm zrozumieli, że jedynie wdrażanie zrównoważonego rozwoju może zapewnić ich biznesom długotrwałe przetrwanie na rynku. Podniesienie koncepcji zrównoważonego rozwoju do rangi kluczowego elementu przewagi konkurencyjnej zaowocowało jeszcze większym skupieniem się na ograniczaniu negatywnego wpływu na środowisko oraz zwiększaniem zaangażowania w kwestie społeczne. Dzięki temu wprowadzane są obecnie coraz bardziej energooszczędne procesy produkcyjne, analizuje i stara się zredukować ryzyko pojawienia się szkód środowiskowych na skutek prowadzonej działalności swojej, jak również interesariuszy oraz ponownie wykorzystuje się zużyte materiały przyczyniając się do zmniejszenia liczby odpadów¹⁵.

Wszystkie te działania wpływają również na ludzi, którzy znajdują się w obszarze oddziaływania przedsiębiorstwa. Mniejsza ilość wytwarzanego dwutlenku węgla przyczynia się do spowolnienia zjawiska globalnego ocieplenia, a bardziej wydajne procesy produkcyjne pozwalają na oszczędzenie wielu elementów przyrody na przykład drzew czy wody. Oszczędności przedsiębiorstw pozwalają im także na dodatkowe inwestycje w rozwój swoich pracowników, dbanie o ich kondycję zdrowotną, a także działalność na rzecz całego społeczeństwa poprzez różnego rodzaju akcje, działalność CRS, filantropię bądź wolontariat.

Jednak nie wszystkie przedsiębiorstwa podjęły już działania mające na celu wdrażanie zasad koncepcji zrównoważonego rozwoju. Narażają się one w ten sposób na ryzyko,

¹³ J. Bogdanienko, *Zarys koncepcji, metod i problemów zarządzania*, TNOiK Dom Organizatora, Toruń 2005, s. 88.

¹⁴ J. Brauweiler, *Zrównoważony rozwój na szczeblu przedsiębiorstw*, [w:] A. Kryński, M. Kramer, A.F. Caekebergh, (red.nauk.) *Zintegrowane zarządzanie środowiskiem. Systemowe zależności między polityką, prawem, zarządzaniem i techniką*, Oficyna a Wolters Kluwer Business, Warszawa 2013, s. 92-93.

¹⁵ *Ibidem*, s. 92-93.

które może być podzielone na cztery typy: ryzyko rynkowe, ryzyko finansowe, ryzyko produkcyjne i ryzyko techniczne. Pierwsze z nich odnosi się do sytuacji, w której przedsiębiorstwo źle ocenia wpływ wdrażania koncepcji zrównoważonego rozwoju w swojej działalności. Co ciekawe zła ocena może dotyczyć zarówno do niedoceniań tego wpływu, jak również jego nadmiernego przeceniania. Obie skrajności mogą skutkować utratą udziału firmy w rynku. Ryzyko finansowe jest niejako skutkiem ryzyka rynkowego, ponieważ odnosi się do decyzji strategicznych zapadających przed wytworzeniem produktu, bądź usługi. Polega ono na tym, że klienci mogą przestać kupować produkty danej firmy ze względu na niespełnianie ich oczekiwań proekologicznych. Z drugiej strony dotyczy jednak również sytuacji, w której nabywcy nie są skłonni zapłacić większej kwoty za produkt wytworzony z zachowaniem wszystkich istniejących zasad zrównoważonego rozwoju. Kolejne ryzyko, produkcyjne, odnosi się do złego dostosowania możliwości i sposobów produkcji do wymogów stawianych przez rynek, konkurencję, przepisy prawa lub zakładanych elementów polityki ekologicznej. W takim przypadku wytworzone w procesie produkcyjnym produkty mogą nie zostać dopuszczone na rynek z powodu niespełniania przepisów ochrony środowiska lub oczekiwań klientów. Ryzyko techniczne dotyczy stosowanych w firmie technologii. Jest ono kojarzone ze wszystkimi skutkami błędów technologicznych prowadzących na przykład do skażenia środowiska¹⁶. Właśnie takie ryzyko było przyczyną katastrofy w fabryce Union Carbide w Bhopalu w 1984 roku, na skutek której, w wyniku zatrucia spowodowanego chmurą gazu, zginęło 20 tys. osób. Wielu ocalałych i żyjących w okolicy ludzi odczuwa jej negatywne efekty do dnia dzisiejszego. Ponosząc ryzyko, firma straciła dobry wizerunek, była zmuszona do wypłaty ogromnych odszkodowań, a negatywne kwestie związane z tą katastrofą są podnoszone w opinii publicznej przy okazji każdej rocznicy¹⁷.

Certyfikacja przedsiębiorstw stosujących koncepcję zrównoważonego rozwoju

Najlepszym sposobem na rozpoczęcie wdrażania zasad koncepcji zrównoważonego rozwoju do przedsiębiorstwa, jest przystosowanie systemu zarządzania zrównoważonym rozwojem lub systemu zarządzania środowiskowego do istniejących ogólnodostępnych norm. Najpopularniejszą normą certyfikującą odpowiadającą za wymagania i odpowiednie zlecenia w zakresie zrównoważonego rozwoju jest ISO 14001¹⁸. Norma ta została utworzona na podstawie brytyjskiej normy BS 7750:1994 w 1996 roku¹⁹. Pierwsza nowelizacja miała miejsce 15 listopada 2004 roku²⁰. Najnowsza nowelizacja została opublikowana 15 września 2015 roku²¹. Na całym świecie liczba organizacji, które posiadały wdrożony system zarządzania środowiskowego zgodny z normą ISO 14001 oscylowała w granicach 223 tys.

¹⁶ A. Chodyński, *Wiedza i kompetencje ekologiczne w strategiach rozwoju przedsiębiorstw*, Difin, Warszawa 2007, s. 119.

¹⁷ <http://cba.gov.pl/newsy-serwisu-antykorup/911,Ofiary-katastrofy-pozbawione-pomocy.html>, dostęp 26.10.2016.

¹⁸ K. Woźniak (red.), *Współczesne narzędzia doskonalenia systemów zarządzania organizacjami*, Mfiles.pl, Kraków 2012, s. 20.

¹⁹ <http://www.bpic.pl/iso/14001>, dostęp 26.10.2016.

²⁰ http://eko-net.pl/fileadmin/user_upload/nowa_norma_ISO_14001_01.pdf, dostęp 26.10.2016.

²¹ <http://www.bsigroup.com/pl-PL/Zarzadzanie-Srodowiskowe-ISO-14001/Aktualizacja-ISO-14001/>, dostęp 26.10.2016.

w roku 2009²². W Polsce nie istnieje żaden system, który zbierałby informacje na ten temat. Do podania przybliżonej liczby wykorzystać można jednak dane pochodzące z jednostek certyfikujących. Według stanu na 28 kwietnia 2016 roku liczba certyfikatów wynosi jedynie 2012²³.

Norma ISO 14001 odnosi się do tych elementów środowiska naturalnego, na które wpływa dana organizacja i są możliwe do nadzorowania. Ma za zadanie wspomóc organizację w ich zidentyfikowaniu oraz dać możliwość wdrożenia polityki oraz celów uwzględniających wymogi prawne i inne, mogące spełnić wszystkie z wymogów stawianych przez certyfikowany system zarządzania środowiskowego²⁴. Podstawy normy ISO 14001 opierają się na cyklu Deminga zwanego również koncepcją ciągłego doskonalenia PDCA oraz procesowym podejściu do zarządzania. Zgodność systemu wdrożonego w przedsiębiorstwie z normą ISO 14001 jest osiągana poprzez dostosowanie polityki środowiskowej, wprowadzenie określonych metod planowania, wdrażania, kontrolowania, sprawdzania, zarządzania i funkcjonowania firmy²⁵. Najnowsza nowelizacja normy ISO 14001:2015, w porównaniu do poprzedniej wersji, kładzie większy nacisk na przywództwo, ochronę środowiska, zarządzanie ryzykiem w oddziaływaniu na środowisko, cele, pomiar i zarządzanie zmianą, komunikację oraz myślenie zgodne z cyklem życia produktu²⁶.

Przedsiębiorstwa, które zdecydują się wdrożyć koncepcję zrównoważonego rozwoju do swojej działalności i przygotują system zarządzania środowiskowego zgodny z normą ISO 14001 oraz zdobędą certyfikację mogą wystąpić o wpis do systemu EMAS, czyli Europejskiego Systemu Ekozarządzania i Audytów. EMAS funkcjonuje jako rozporządzenie Parlamentu Europejskiego, które umożliwia dobrowolne dołączenie się spełniającej kryteria organizacji do systemu we Wspólnocie Europejskiej. Na początku swojego istnienia system zakładał jedynie udział organizacji prowadzących działalność na terenie Unii Europejskiej. W trzeciej wersji rozporządzenia zmieniono jednak jego zakres i udostępniono go dla organizacji z całego świata. System ten jest wyznacznikiem standardów wdrożenia oraz przeprowadzanych audytów systemu zarządzania środowiskowego wdrożonego do przedsiębiorstwa. Zawiera dodatkowe wymogi względem tych zawartych w normie ISO 14001, które muszą zostać spełnione przez firmy chcące zdobyć określoną certyfikację. Przedsiębiorstwa muszą zorganizować dodatkowy przegląd wstępny, wziąć pod uwagę bezpośrednie oraz pośrednie aspekty środowiskowe, wykazać zgodność swojego systemu i działalności z przepisami prawa, a następnie zaprezentować w sposób klarowny efekty uzyskane poprzez doroczne udoskonalanie efektywności środowiskowej. Kolejne wymogi dotyczą przedstawienia dowodów aktywnego udziału pracowników przedsiębiorstwa we wdrażaniu zmian i informowania opinii publicznej o podejmowanych działaniach odnoszących się do spraw uwzględnianych przez system zarządzania środowiskowego. Stworzony musi zostać również dokument nazywany deklaracją środowiskową, która to jest przygotowywana podczas walidacji systemu zarządzania środowiskowego co trzy lata oraz uaktualniana i weryfikowana przez wyznaczonego weryfikatora środowiskowego co rok. Firmy z sektora małych i średnich przedsiębiorstw mogą jednak wykorzystać ułatwienia

²² S. Zapłata, Kaźmierczak M., *Ryzyko, ciągłość biznesu, odpowiedzialność społeczna: Nowoczesne koncepcje zarządzania*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2011, s. 126.

²³ <http://eko-net.pl/baza-wiedzy/certyfikaty.html>, dostęp 26.10.2016.

²⁴ K. Woźniak (red.), *Współczesne narzędzia...* op.cit., s. 20.

²⁵ M. Żemigala, *Ekologiczny kontekst zarządzania*, [w:] B. Glinka, M. Kostera, (red.nauk.), *Nowe kierunki w organizacji i zarządzaniu. Organizacje, konteksty, procesy zarządzania*, Oficyna Wolters Kluwer business, Warszawa 2012, s. 124.

²⁶ <https://ikmj.com/nowa-norma-iso-14001-2015/>, dostęp 26.10.2016.

zmniejszające częstotliwość ponownego przygotowywania deklaracji oraz aktualizacji obecnej na pięć lat dla małych i dwa lata dla średnich organizacji. Tak przygotowane przedsiębiorstwo musi zostać jeszcze skontrolowane przez akredytowanego weryfikatora i współpracować przez cały proces ze wszystkimi pracownikami administracji państwowej. Jeśli wszystkie wymagania zostaną spełnione, przedsiębiorstwo otrzymuje certyfikację EMAS. Prawa do wykorzystania logo systemu pozwalają na jego wykorzystanie również w celach reklamowych²⁷. Obecnie w Polsce certyfikacją EMAS mogą pochwalić się 73 organizacje²⁸.

Certyfikacje ISO 14001 oraz EMAS są skierowane do wszystkich organizacji niezależnie od branży, w której działają. Innym rodzajem certyfikatów zrównoważonego rozwoju są te, które przeznaczone są jedynie dla grupy przedsiębiorstw zajmujących się konkretną działalnością lub wykorzystujących konkretne surowce naturalne. Jako przykład przedstawić można certyfikaty biopaliw i biomasy dotyczące jedynie wąskiego zakresu procesu produkcji²⁹. Certyfikaty przystosowane do konkretnych branż stawiają wymagania w obszarach, w których firmy z danego sektora najmocniej wpływają na otoczenie. Zazwyczaj są one dopełnieniem norm ISO 14001 i EMAS, choć czasami zostają również wdrażane niezależnie. W niektórych przypadkach ich certyfikacja jest bowiem bardziej restrykcyjna od wspominanych wcześniej przykładów. Wtedy przedsiębiorstwo mimo posiadania już innych certyfikacji musi dostosować swoją działalność do bardziej rygorystycznych zasad. Czasami jednak uzyskanie kilku certyfikatów jest możliwe przy stosunkowo niewielkich zmianach w działalności firmy, jeśli wdrożono w niej już wcześniej inny z systemów zarządzania środowiskowego.

Przykładem bardziej ukierunkowanej certyfikacji jest globalny program SmartWood certyfikujący lasy, który został opracowany przez organizację Rainforest Alliance. Certyfikaty z tego programu obejmują już prawie 44 mln ha lasów. W raporcie organizacji ekologicznej Greenpeace wydanym w 2008 roku został on uznany za najlepszy program certyfikujący legalność źródeł pochodzenia drewnianych wyrobów na świecie. Program obejmuje swoim zakresem nie tylko lasy, ale także produkty pochodzące z innych kategorii wśród, których wymienić można kawę, banany, herbaty, olej palmowy, kakao, paprocie i cięte kwiaty. Certyfikacją objęta może być również zrównoważona turystyka, farmy stosujące technologie przyjazne dla klimatu oraz hodowla bydła. Jak widać jest to program weryfikujący działalność w różnych branżach, jednak są one jasno wydzielone. Przedsiębiorstwa prowadzące inną działalność, nie zawierającą się w podanych kategoriach, nie mogą starać się o otrzymanie certyfikatu³⁰.

Przedsiębiorstwa chcące otrzymać certyfikat muszą rozpocząć cały proces weryfikacji od zgłoszenia swojej kandydatury. Przedstawiciele Rainforest Alliance przeprowadzają następnie audyt, który odbywa się także w terenie prowadzonej przez firmę działalności. Zbierane są informacje od społeczeństwa żyjącego w otoczeniu przedsiębiorstwa i objętego wpływami jego działalności. Odbywa się to za pomocą ankiet, wywiadów i publicznych spotkań, gdzie każdy może przedstawić swój punkt widzenia. Po pozytywnym wyniku wszystkich audytów przedsiębiorstwo otrzymuje certyfikat Rainforest Alliance Certified, wraz z możliwością sygnowania nim swoich produktów. Innym oznaczeniem wydawanym

²⁷ J. Brauweiler, *Rodzaje i zastosowania koncepcji zarządzania środowiskiem*, [w:] A. Kryński, M. Kramer, A.F. Caekelbergh, (red.nauk.), *Zintegrowane zarządzanie środowiskiem...* op.cit., s. 319-321.

²⁸ <http://emas.gdos.gov.pl/lista-rejestru-emas>, dostęp 26.10.2016.

²⁹ <http://www.haccp-polska.pl/certification.html>, dostęp 29.10.2016.

³⁰ http://ekonsument.pl/s216_rainforest_alliance.html, dostęp 29.10.2016.

przez organizację Rainforest Alliance jest oznaczenie Rainforest Alliance Verified odnoszące się do legalności źródeł pochodzenia drewna. Znak ten, daje gwarancję tego, że przedsiębiorstwo pozyskało drewno potrzebne do jego produkcji z legalnego źródła oraz postępuje zgodnie z prawem. Nie jest on jednak wydawany w ramach certyfikacji i nie można go umieszczać na produktach. Pojawiać się może za to w materiałach promocyjnych firmy.

Certyfikat Rainforest Alliance Certified w odniesieniu do przedsiębiorstw korzystających z zasobów leśnych jest przykładem łączenia certyfikacji. Organizacja Forest Stewardship Council (FSC), która została utworzona później, niż program SmartWood, włączyła go do swojej certyfikacji i ze względu na uwzględnienie w swoich strukturach wielu organizacji skupionych w obszarze ochrony lasów, stała się jednostką dominującą nad Rainforest Alliance. W przypadku produktów, do produkcji których wykorzystuje się zasoby leśne, czyli: drewna, papieru, instrumentów muzycznych, orzechów brazylijskich, mebli drewnianych, podłóg, syropu klonowego, drzwi oraz okien; certyfikat FSC przyznawany jest razem z certyfikatem Rainforest Alliance Certified. Certyfikaty te są równoznaczne, a przedsiębiorstwa mogą je wykorzystywać jednocześnie na swoich produktach. Certyfikat FSC obejmuje swoim zakresem jeszcze większą liczbę lasów wynoszącą ponad 148 mln ha. Liczba objętych certyfikacją przedsiębiorstw z branży papierniczej i drzewnej prowadzących swoją działalność na całym świecie mieści się w okolicach 21 tysięcy. Produkty oznaczone certyfikatem FSC dają konsumentom pewność, że zostały wytworzone z uwzględnieniem zasad zrównoważonego wykorzystywania zasobów leśnych. Firmy otrzymujące ten certyfikat muszą także chronić tereny leśne przed ich nielegalnym użytkowaniem ze strony innych lub zabudową, zapewniać ochronę praw społeczeństwa lokalnego do użytkowania tych lasów, mają całkowity zakaz tworzenia nowych plantacji leśnych oddziałujących na lasy półnaturalne i naturalne oraz nie mogą stosować GMO. Są także zobligowane do prowadzenia monitoringu gatunków zwierząt oraz roślin, obcego dla danego terenu pochodzenia oraz ochrony rzadkich gatunków zwierząt i roślin występujących w danym miejscu, a także ich siedlisk. W swojej działalności muszą również dążyć do ograniczenia użycia chemicznych środków ochrony roślin, nawozów sztucznych oraz środków wykorzystywanych do kontroli biologicznej.

Ilustracja 1. Oznaczenia certyfikatu FSC, Rainforest Alliance Certyfied i znak Rainforest Alliance Verified

Źródło: <http://www.rainforest-alliance.org/business/sites/default/files/uploads/396/sc-rac-rvm-lg.gif>, dostęp 29.10.2016.

Certyfikat FSC posiada również wewnętrzne podziały na podtypy odnoszące się do różnych wymagań względem certyfikowanego produktu. Pierwszy z nich wymaga użycia w produkcie wyłącznie drewna certyfikowanego FSC i nosi nazwę FSC 100%. Drugi, FSC Mix, oznacza, że w produkcie wykorzystano 30% tzw. drewna kontrolowanego, a 70% surowca pochodzi z drewna z certyfikatem FSC. FSC Recycled jest ostatnim z podtypów i oznacza, że do wytworzenia produktu użyto przynajmniej 85% surowców odzyskanych w procesie recyklingu. Certyfikat FSC obowiązuje przez 5 lat, a po tym okresie konieczna jest ponowa weryfikacja i audyty. W okresie obowiązywania certyfikatu również przeprowadzane są roczne kontrole sprawdzające, czy wszystkie zasady są w dalszym ciągu spełniane³¹.

Ilustracja 2. Podtypy certyfikatu FSC

Źródło: <http://www.thedirectmailman.com/wp-content/uploads/2016/03/fsc-certifications.jpg>, dostęp 29.10.2016.

Następnym przykładem certyfikatu zrównoważonego rozwoju odnoszącego się jedynie do przedsiębiorstw wykorzystujących konkretnie określone zasoby naturalne jest certyfikat UTZ. Nazwa certyfikatu wywodzi się z języka Majów i oznacza słowo „dobry”. Wymogi certyfikacyjne mają wpływ na poprawienie sytuacji farmerów, a także ich pracowników i rodzin. Ich głównym zadaniem jest jednak ochrona zasobów naturalnych oraz przeciwdziałanie ich niszczeniu i nadmiernej eksploatacji, by mogły z nich ciągle korzystać zarówno obecne, jak i przyszłe pokolenia. Certyfikat UTZ mogą otrzymać jedynie przedsiębiorstwa wykorzystujące do swojej działalności surowce takie, jak: orzechy laskowe, kawę, herbatę czy kakao. Certyfikat nie dotyczy jednak wyłącznie ostatecznych producentów. Zakup surowca oznaczonego certyfikatem UTZ nie jest wystarczający, by zamieścić na opakowaniu produktu jego logo. Zasady certyfikacji odnoszą się bowiem do całego łańcucha dostaw, czyli producenta surowca, wszystkich odbiorców oraz ostatecznego producenta produktu końcowego.

³¹ http://ekonsument.pl/s214_forest_stewardship_council_fsc.html, dostęp 29.10.2016.

Ilustracja 3. Oznaczenie certyfikatu UTZ

Źródło: <https://www.meinlcoffee.com/wp-content/uploads/2016/01/utz.png>, dostęp 29.10.2016.

Certyfikacja rozpoczyna się sprawdzeniem samooceny dokonanej przez władze przedsiębiorstwa, która określa poziom zgodności firmy z wymogami. Tego sprawdzenia dokonuje Jednostka Certyfikująca, która analizuje otrzymane wyniki, a następnie kontroluje ich zgodność ze stanem rzeczywistym poprzez przeprowadzenie audytu. Jeśli jego wynik będzie negatywny przedsiębiorstwo ma szansę naprawić wszystkie niezgodności w wyznaczonym przez audytorów czasie i ponownie przejść audyt. Standardowo certyfikat UTZ Certified przyznawany jest na okres roku, ale przedsiębiorstwa posiadające go przez wiele lat mogą otrzymywać go na okres nawet trzech lat. Wszystkie firmy posiadające certyfikat są audytowane co rok, a także poddawane niezapowiedzianym kontrolom ze strony Jednostek Certyfikujących. Daje to gwarancję, że przedsiębiorstwa stosują zasady koncepcji zrównoważonego rozwoju każdego dnia³².

Podsumowanie

Wdrażanie koncepcji zrównoważonego rozwoju jest skutecznym sposobem zarządzania przedsiębiorstwami w dynamicznie zmieniającym się otoczeniu z nasilającą się konkurencją. W perspektywie długiego okresu zasady zrównoważonego rozwoju przynoszą firmom oraz otoczeniu na które wpływa ich działalność wszystkie trzy rodzaje korzyści - ekonomiczne, społeczne i ekologiczne. Przedsiębiorstwa, które nie zdecydują się na wdrażanie zmian muszą liczyć się ze zwiększonym ryzykiem, które może skutkować całkowitym usunięciem ich z rynku.

Najlepszym podejściem do wdrażania koncepcji zrównoważonego rozwoju w przedsiębiorstwach wydaje się być korzystanie z dostępnych systemów certyfikacji. Zarówno te ogólne, jak i specyficzne dla danej branży zawierają wymagania, których spełnienie jest dobrym początkiem do wprowadzania zmian w tym zakresie. Starając się o certyfikaty potwierdzające zgodność wypełniania standardów z zasadami zrównoważonego rozwoju przedsiębiorstwo daje znak zarówno konsumentom, partnerom, jak i wszystkim jego interesariuszom, że kwestie te są dla niego bardzo istotne. Wprowadzenie

³² http://www.tuv.com/pl/poland/uslugi/systemy_zarzadzania/zywnosc_pasze_zwierzece/utz_certified/utz_certified.html, dostęp 29.10.2016.

certyfikacji pozwala na znaczne ułatwienie weryfikacji i zapewnia przejrzystość prowadzonych działań, co pozytywnie wpływa zarówno na dane przedsiębiorstwo, jak również promowanie zrównoważonego rozwoju w całym społeczeństwie.

Literatura

Pozycje książkowe:

- Bogdanienko J., *Zarys koncepcji, metod i problemów zarządzania*, TNOiK Dom Organizatora, Toruń 2005.
- Brauweiler J., *Rodzaje i zastosowania koncepcji zarządzania środowiskiem*, [w:] Kryński A., Kramer M., Caekelbergh A.F., (red.nauk) *Zintegrowane zarządzanie środowiskiem. Systemowe zależności między polityką, prawem, zarządzaniem i techniką*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013.
- Brauweiler J., *Zrównoważony rozwój na szczeblu przedsiębiorstw*, [w:] Kryński A., Kramer M., Caekelbergh A.F., (red.nauk) *Zintegrowane zarządzanie środowiskiem. Systemowe zależności między polityką, prawem, zarządzaniem i techniką*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013.
- Bukowski Z., *Zrównoważony rozwój w systemie prawa*, TNOiK Dom Organizatora, Toruń 2009.
- Chodyński A., *Wiedza i kompetencje ekologiczne w strategiach rozwoju przedsiębiorstw*, Difin, Warszawa 2007.
- Grudzewski W.M., Hejduk I.K., Sankowska A., Wańtuchowicz M., *Sustainability w biznesie czyli przedsiębiorstwo przyszłości. Zmiany paradygmatów i koncepcji zarządzania*, Wydawnictwo POLTEXT, Warszawa 2010
- Janikowski R., *Wymiary zrównoważonego rozwoju. Rozwój lokalny, gospodarka przestrzenna, zdrowie środowiskowe, innowacyjność*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, Wrocław-Poznań 2010.
- Janikowski R., *Zarządzanie ekologiczne*, Akademicka Oficyna Wydawnicza PLJ, Warszawa 1999.
- Rogall H., *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Zysk i S-Ka, Poznań 2010.
- Schermerhorn J.R., *Zarządzanie*, Polskie Wydawnictwo Edukacyjne, Warszawa 2008.
- Stowarzyszenie „EkoLubelszczyzna”, *Jak promować proekologiczny styl życia i gospodarowania? Przykłady dobrych praktyk z Islandii, Finlandii i Niemiec*, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin 2015.
- Śierpińska M., Jachna T., *Ocena przedsiębiorstwa według standardów światowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Woźniak K. (red.), *Współczesne narzędzia doskonalenia systemów zarządzania organizacjami*, Mfiles.pl, Kraków 2012.
- Zapłata S., Kaźmierczak M., *Ryzyko, ciągłość biznesu, odpowiedzialność społeczna: Nowoczesne koncepcje zarządzania*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2011.
- Żelazna-Blicharz A., *Społeczna odpowiedzialność w procesie gospodarowania a zrównoważona produkcja i konsumpcja*, Politechnika Lubelska, Lublin 2013.
- Żemigała M., *Ekologiczny kontekst zarządzania*, [w:] Glinka B., Kostera M., (red.nauk.), *Nowe kierunki w organizacji i zarządzaniu. Organizacje, konteksty, procesy zarządzania*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2012.

Artykuły:

Skowron S., Szymoniuk B., *Marketing and sustainable development*, "Problemy Ekorozwoju" (Problems of Sustainable Development), Vol.9, Nr 2/2014.

Netografia:

<http://cba.gov.pl/pl/newsy-serwisu-antykorup>.
<http://csr.forbes.pl/liderzy-zrownowazonego-rozwoju-zielone-certyfikaty>.
<http://eko-net.pl/baza-wiedzy/certyfikaty.html>.
http://eko-net.pl/fileadmin/user_upload/nowa_norma_ISO_14001_01.pdf.
http://ekonsument.pl/s214_forest_stewardship_council_fsc.html.
http://ekonsument.pl/s216_rainforest_alliance.html.
<http://emas.gdos.gov.pl/lista-rejestru-emas>.
<http://www.bpica.pl/iso/14001>.
<http://www.bsigroup.com/pl-PL/Zarzadzanie-Srodowiskowe-ISO-14001/Aktualizacja-ISO-14001/>.
<http://www.haccp-polska.pl/certification.html>.
http://www.tuv.com/pl/poland/uslugi/systemy_zarzadzania/zywnosc_pasze_zwierzecze.
<https://ikmj.com/nowa-norma-iso-14001-2015/>.

Spis ilustracji

Ilustracja 1. Oznaczenia certyfikatu FSC, Rainforest Alliance Certified i znak Rainforest Alliance Verified, s. 9.

Ilustracja 2. Podtypy certyfikatu FSC, s. 10.

Ilustracja 3. Oznaczenie certyfikatu UTZ, s. 11.

ROZWÓJ (NIE)ZRÓWNOWAŻONY, CZYLI... DOBRYMI CHĘCIAMI PIEKŁO JEST WYBRUKOWANE

Celem niniejszej pracy jest krytyczna analiza przykładów realizacji działań z zakresu zrównoważonego rozwoju i biznesu społecznie odpowiedzialnego, prowadząca do próby odpowiedzi na pytanie, jakie strategie CSR powinny być realizowane, by osiągnąć obopólne korzyści – dla przedsiębiorstwa z zachowaniem priorytetu podstawowej funkcji polegającej na potrzebie maksymalizacji zysku oraz dla interesariuszy zewnętrznych z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju.

Pojęcia „zrównoważony rozwój”, „społeczna odpowiedzialność”, „raport społeczny”, „CSR” stały się w ostatnich latach nieodzowne w opisach firm mających ambicje, by uchodzić za nowoczesne i właściwie zarządzane. Przeglądając strony internetowe lub foldery informacyjne firm z przeróżnych branż można wręcz odnieść wrażenie, że użycie w opisie prowadzonej działalności powyższych pojęć, jest gwarancją sukcesu biznesowego, a przynajmniej powinno stanowić gwarancję osiągnięcia sukcesu wizerunkowego i uznania firmy za działającą etycznie, z poszanowaniem dla środowiska naturalnego i interesariuszy zewnętrznych. Prym w opisywaniu inicjatyw realizowanych zgodnie z zasadami biznesu społecznie odpowiedzialnego wiodą duże przedsiębiorstwa, realizujące swoje działania na rynku globalnym. Analizując raporty społeczne publikowane przez największe koncerny międzynarodowe okazuje się, że na przełomie XX i XXI wieku firmy uznały, że osiąganie przychodów nie jest dla nich jedynym priorytetem, tym bowiem jest osiąganie przychodów w ramach zrównoważonego rozwoju, czyli w sposób zadowalający nie tylko interesariuszy wewnętrznych organizacji (czyli głównie ich właścicieli), lecz również interesariuszy zewnętrznych (społeczności lokalnej, dostawców, organizacji pozarządowych etc.). Zastanawiać jednak powinno, czy rzeczywiście wydawałoby się sprzeczne interesy w postaci z jednej strony stałego dążenia do maksymalizacji zysków, z drugiej gotowości do realizacji działań społecznie odpowiedzialnych (tj. dzielenia się owym zyskiem z innymi grupami niż tylko wspomniani interesariusze wewnętrzni) są możliwe do pogodzenia. Na ile mamy do czynienia ze swoistą modą i zakrojoną na szeroką skalę mistyfikacją, a na ile z działaniami wynikającymi ze zrozumienia zmieniającego się wokół największych firm otoczenia. Czy zatem pięknie brzmiące opisy kolejnych inicjatyw realizowanych przez podmioty gospodarcze w zakresie zrównoważonego rozwoju są rzeczywiście realizowane z sukcesem, czy jednak potwierdzenie znajdzie w tym przypadku mądrość płynąca z przysłowia, iż „dobrymi chęciami piekło jest wybrukowane”?

W świecie teorii... W poszukiwaniu rozwiązań idealnych

W roku 1953 Howard Rothmann Bowen, uznawany przez wielu ekspertów za twórcę pojęcia CSR, napisał książkę „Social Responsibility of Businessmen”¹. Wprowadził w niej po raz pierwszy termin „społeczna odpowiedzialność” oraz opracował pierwszą jego defini-

¹ H. R. Bowen, *Social Responsibility of Businessmen*, Harper, Nowy Jork, 1953 r.

cję. Według definicji Bowena, społeczna odpowiedzialność to „obowiązek managerów do prowadzenia takiej polityki, podejmowania takich decyzji i do wytyczania takich kierunków działań biznesowych, które będą zgodne z celami i wartościami naszego społeczeństwa”². W latach 70-tych ubiegłego wieku Keith Davis oraz Robert L. Blomstrom w książce „Business and Society: Environment and Responsibility”³ pogłęбили definicję zaproponowaną przez H.R. Bowena i określili społeczną odpowiedzialność, jako obowiązek podejmowania przez osoby stojące na czele organizacji decyzji prowadzących zarówno do rozwoju własnego biznesu, jak również ochrony i pomnażania dobrobytu społecznego. Dalsze uszczegółowienie koncepcji społecznej odpowiedzialności, w tym jej definicji, stało się na przestrzeni ostatnich lat przedmiotem wielu opracowań naukowych oraz dysput eksperckich. Wobec braku dominującej definicji Komisja Europejska podjęła się zadania opisu koncepcji społecznej odpowiedzialności i określiła CSR jako „odpowiedzialność przedsiębiorstw za ich wpływ na społeczeństwo” i postulując równocześnie, że „przedsiębiorstwa powinny dysponować mechanizmem integracji kwestii społecznych, środowiskowych, etycznych i tych związanych z prawami człowieka, jak i problemów konsumentów ze swoją działalnością oraz podstawową strategią, w ścisłej współpracy z zainteresowanymi stronami, w celu maksymalizacji tworzenia wspólnych wartości dla ich właścicieli/udziałowców i innych zainteresowanych stron i społeczeństwa jako całości oraz rozpoznawania, zapobiegania i łagodzenia ich możliwych negatywnych skutków”⁴.

Zrównoważony rozwój, pomimo, że jest pojęciem obszarniejszym, jest od pierwszych koncepcji społecznej odpowiedzialności dużo młodszy. W zgodnej opinii ekspertów, idea zrównoważonego rozwoju została pierwszy raz zaprezentowana w roku 1987 w raporcie Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju „Nasza wspólna przyszłość” w następującym brzmieniu: „Na obecnym poziomie cywilizacyjnym możliwy jest rozwój zrównoważony, to jest taki rozwój, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie”⁵.

Pojęcia „zrównoważony rozwój” oraz „biznes społecznie odpowiedzialny”, znalazły na stałe swoje miejsce w planach komunikacyjnych oraz strategiach zwłaszcza dużych i średnich firm. Wobec coraz większej świadomości interesariuszy (zarówno w obszarze praw przysługujących jednostce, jak także sile oddziaływania pojedynczych osób nawet na duże podmioty) oraz wzrastających oczekiwań społecznych konieczne jest przyjęcie takich rozwiązań, które dadzą podstawy z jednej strony do prowadzenia działalności biznesowej, a z drugiej do zdobycia akceptacji, a nawet wsparcia związanych z podmiotem interesariuszy. Tylko w wyniku współpracy i we wzajemnym zaufaniu będzie możliwe realizowanie przyjętych strategii. Coraz większa świadomość tych zależności przekłada się na wzrost profesjonalizacji działań firm, m.in. w postaci wdrażania różnego rodzaju programów opartych na międzynarodowych, uznanych i transparentnych, standardach i normach. Potwierdzeniem powyższego stwierdzenia są prowadzone na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat badania firmy doradczej KPMG⁶. W badaniu zostało wyselekcjonowanych 100 przedsiębiorstw reprezentujących 16 różnych branż, pochodzących z 45 państw całego

² Czym jest CSR? <http://www.csr.szczecin.pl/baza-wiedzy/czym-jest-csr>, dostęp: 16.09.2016 r.

³ K. Davis, Robert L. Blomstrom, *Business and Society: Environment and Responsibility*, McGraw-Hill, Nowy Jork 1975 r., str. 13.

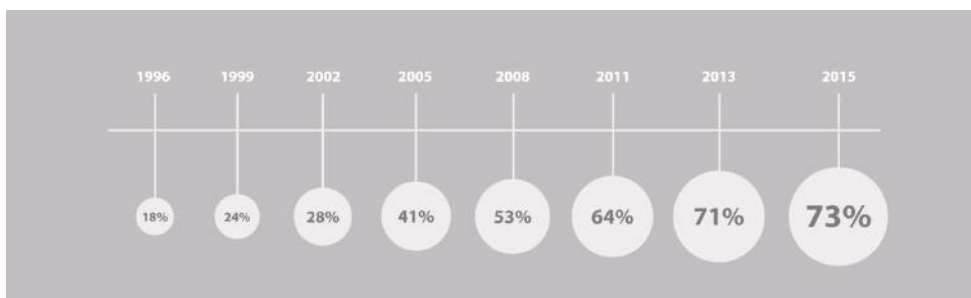
⁴ Komisja Europejska, *Odnowiona strategia UE na lata 2011-2014 dotycząca społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw*, Berlin, 2013 r., str. 2

⁵ *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>, dostęp: 12.10.2016 r.

⁶ KPMG, *Currents of change. The KPMG Survey of Corporate Responsibility Reporting*, 2015 r.

świata. Poziom raportowania kwestii związanych ze zrównoważonym rozwojem wzrósł z 18 proc. w 1996 roku do poziomu 73 proc. w 2015 roku (zob. Rysunek 1). Dowodem na potwierdzenie tezy, iż zagadnienia związane ze zrównoważonym rozwojem stają się coraz powszechniejsze w biznesie, świadczą również decyzje rządów poszczególnych państw, uchwalające prawa nakazujące przedsiębiorstwom raportowanie kwestii związanych z CSR. Takie rozwiązania legislacyjne zostały wprowadzone m.in. w Indiach, Malezji, czy Republice Południowej Afryki.

Rysunek 1. Poziom raportowania w latach 1996 – 2015

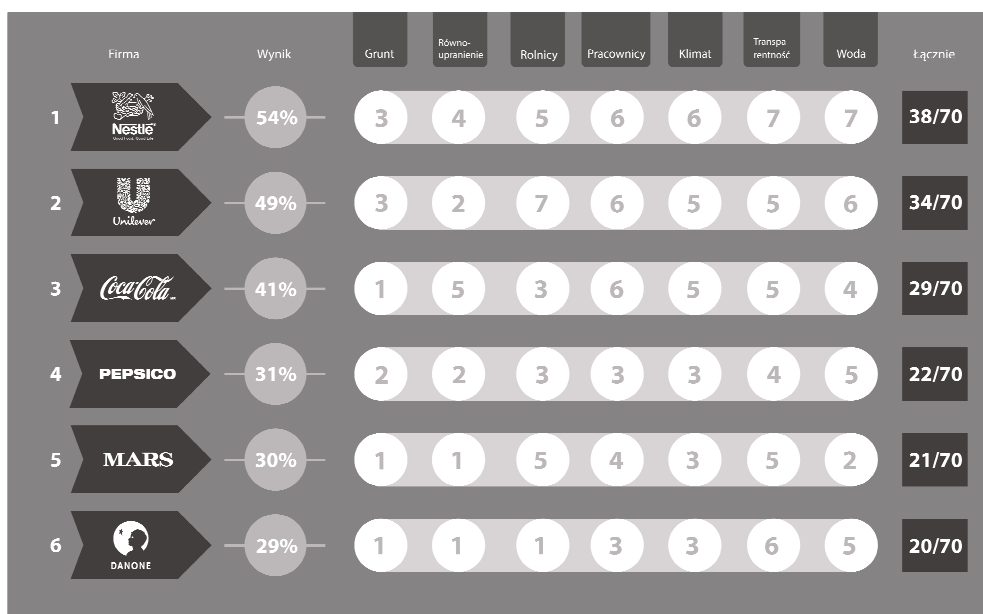

Źródło: KPMG, Survey of Corporate Responsibility Reporting, 2015 r.

W świecie praktyki... Teoria daleka od rzeczywistości

Ocena efektów prowadzenia przez firmy polityki zrównoważonego rozwoju oraz podejmowania inicjatyw zgodnych z zasadami biznesu społecznie odpowiedzialnego jest niezwykle trudna to przeprowadzenia. Z jednej bowiem strony wartością samą w sobie jest to, że jakiegokolwiek inicjatywy są podejmowane. Bezsprzecznym jest również, że zdecydowana większość przynosi korzyści otoczeniu społecznemu przedsiębiorstw. Z drugiej strony jest zastanawiające, na ile realizacja powyższych działań wynika z rzeczywistej potrzeby sprostania definicjom zrównoważonego rozwoju i CSR, a na ile jest produktem marketingowym obliczonym na zwiększenie sprzedaży dzięki osiągnięciu lepszego wizerunku niż konkurencja. Wątpliwości mnożą się zwłaszcza w obliczu niektórych badań. Na uwagę zasługuje m.in. prowadzona od 2013 roku kampania „Behind the brands”⁷ prowadzona przez organizację Oxfam. Jej celem jest weryfikacja, czy największe globalne koncerny w tym wypadku związane z przemysłem spożywczym, rzeczywiście przykładają należyłą wagę do kwestii związanych ze zrównoważonym rozwojem (m.in. badane jest podejście do spraw pracowniczych, działania na rzecz równouprawnienia kobiet, relacje z dostawcami, poszanowanie środowiska naturalnego i klimatu, transparentność prowadzonych działań). Pierwsza edycja badania nie pozostawiła na dziesięciu największych przedstawicielach branży spożywczej przysłowiowej suchej nitki. Na 70 możliwych do zdobycia punktów, najwięcej – zaledwie jednak 38 – zdobył koncern Nestle. Najmniej – 17 – brytyjski gigant Associated British Foods (zob. Rysunek 2).

⁷ *Company Scorecard*, <http://www.behindthebrands.org/en/company-scorecard>, dostęp: 12.10.2016.

Rysunek 2. Badanie „Behind the Brands” – wyniki pierwszej edycji

Źródło: Oxfam, Behind the Brands, 2013 r.

W ostatniej edycji badania, przeprowadzonej w kwietniu 2016 roku, obraz branży uległ wprawdzie znacznej poprawie, zastanawia jednakże, czy owa poprawa stałaby się faktem także w sytuacji, gdyby raport z 2013 roku nie ujrzał światła dziennego. Wielu badaczy otwarcie zwraca uwagę na rozdzźwięk pomiędzy tym co przedsiębiorstwa publicznie mówią, a tym co rzeczywiście robią. Michele Simon na łamach „City University of New York Law Review”⁸ omawiając przykład polityki prowadzonej przez koncern PepsiCo zadała wprost pytanie, czy spółka zasługuje na miano lidera w zakresie działań CSR, czy może osiągnęła mistrzostwo w dziedzinie komunikacji i marketingu? Zastrzeżenia podnieszone przez wiele lat wobec polityki prowadzonej przez ten amerykański koncern są dowodem na to, jak trudno jest prowadzić politykę zrównoważonego rozwoju zarówno w stosunku do interesariuszy wewnętrznych, jak również zewnętrznych. Analizując przypadek PepsiCo przez pryzmat poważanego rankingu firm notowanych na amerykańskiej giełdzie (Dow Jones) i prowadzących działania zgodne ze zrównoważonym rozwojem, który to ranking spółka w ostatnich latach praktycznie zdominowała, wydawać by się mogło, że mamy do czynienia z pozytywnym przykładem firmy szanującej swoje otoczenia społeczne i gospodarcze. Nic bardziej mylnego. Firma od lat jest krytykowana za przyczynianie się do wzrostu otyłości, która jest uznawana za chorobę cywilizacyjną – wśród marek należących do koncernu znajdują się m.in. czipsy Frito Lays i Cheetos oraz napoje Pepsi i Mirinda. Gdy jednak prezes firmy Indra Nooyi podjęła decyzję dotyczącą położenia większego nacisku na promocję produktów zawierających mniejszą liczbę kalorii (strategia „better-for-you”, ang. „lepiej dla Ciebie”) spotkała się z krytyką ze strony interesariuszy wewnętrznych. Okazało się bowiem, że próba zmiany strategii biznesowej firmy (opartej

⁸ M. Simon, *PepsiCo and public health: is the nation's largest food company a model of corporate responsibility or master of public relations?*, CUNY Law Review, Nr. 15, 2012 r.

na sprzedaży produktów wysokokalorycznych) w odpowiedzi na oczekiwania związane ze zrównoważonym rozwojem, doprowadziła do znacznych spadków udziałów, w kluczowym momencie doprowadzając nawet do utraty przez Pepsi drugiego miejsca na liście najpopularniejszych napojów na rzecz odwiecznego rywa, firmy Coca-Cola. Nastroje wśród inwestorów uspokoiły się dopiero, gdy firma zapowiedziała na powrót wzmocnienie promocji produktów przynoszących największe zyski, czyli tych, które zawierają najwięcej kalorii.

Krytyka CSR nie płynie zatem tylko ze strony opinii społecznej. Coraz częściej w literaturze obcojęzycznej można spotkać się z twierdzeniami, iż CSR jest dla podmiotów prowadzących działalność gospodarczą zagadnieniem problematycznym i w dużej części nieuzasadnionym. Podnoszone są argumenty (również w stosunku do przywołanego w niniejszej pracy badania Oxfam), iż przedsiębiorstwa zwłaszcza te największe, niejako zmusza się do prowadzenia działań niezgodnych z ich podstawową działalnością, w dużej mierze zarezerwowanych w ubiegłych dziesięcioleciach dla państwa, w postaci władz centralnych lub lokalnych. W efekcie firmy prowadzą działalność na skraju hipokryzji. Dla przykładu firmy z sektora wydobywczego (BP, Chevron) uruchamiają kampanie na rzecz ochrony środowiska, firmy z branży papierosowej prowadzą kampanie na rzecz walki z rakiem płuc, a firmy sprzedające wysokokaloryczne produkty promują zdrowy styl życia. Czy jednak powyższe oznacza, że przedsiębiorstwo typu Chevron nie powinno prowadzić żadnych działań z zakresu biznesu społecznie odpowiedzialnego, skupiając się wyłącznie na swojej podstawowej działalności? W żadnym wypadku. W XXI wieku nie warto zadawać pytań o sensowność prowadzenia działań we współpracy z interesariuszami. Bez prowadzenia tychże działań firmy przekreślają swoje szanse na prowadzenie wspomnianej podstawowej działalności. W dobie Internetu, gdzie każdy może zostać reporterem, a zorganizowanie się w celach protestu poprzez portale społecznościowe jest kwestią minut a nie dni, interesariusze zewnętrzni zaczynają odgrywać coraz istotniejszą rolę i stają się grupami, które, gdy się ich nie wysłucha, mogą przyczynić się do wielu bardzo poważnych problemów wizerunkowych, jak również biznesowych. Stąd tak istotne jest docenienie roli interesariuszy w procesie inwestycyjnym i zbudowanie relacji, które będą korzystne dla obu stron. Najlepiej, by te relacje były zbudowane na lata. O tym do czego może prowadzić nieumiejętne zarządzanie relacjami z kluczowymi interesariuszami przekonała się wspomniana amerykańska korporacja i to nie gdzie indziej jak w Polsce, o czym świadczy następujący opis: „Mieszkańcy wsi blokują wjazd na pole, na którym koncern Chevron chce szukać gazu łupkowego. Akcja zaczęła się w poniedziałek. Wynajęta przez Chevron firma próbowała ogrodzić działkę. Jej pracownicy utknęli na polu, bo mieszkańcy zablokowali wyjazd traktorami. Na blokadzie cały czas dyżuruje od 30 do 40 osób. Na działce wydzierżawionej przez Chevron pozostają pracownicy koncernu, ekipa, która ma stawiać ogrodzenie i kilku ochroniarzy. Obie strony dokumentują poczynania swoich przeciwników”⁹. Mogłoby się wydawać, że w konflikcie pomiędzy międzynarodową korporacją obecną w przeszło 180 państwach i zajmującą rokrocznie jedną z najwyższych pozycji na liście Fortune Global 500, skupiających największe przedsiębiorstwa na świecie, a mieszkańcami wsi Żurawłów (woj. lubelskie) wynik jest z góry przesądzony. Mimo to, w lipcu 2015 r. w mediach pojawiły się następujące informacje: „Mieszkańcy niewielkiej miejscowości na Zamojszczyźnie wygrali z wielką korporacją. Protestowali przeciw jej obecności przekonując, że wiercenia w łupkach to poważne zagrożenie dla środowiska

⁹ Żurawłów. Chevron czeka, mieszkańcy nie odpuszczają, <http://www.dziennikwschodni.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20130606/ZAMOSC/130609689>, dostęp: 12.10.2016 r.

naturalnego. Zwłaszcza w regionie typowo rolniczym. Blokada w miejscu planowanego odwiertu trwała 400 dni. W poniedziałek nad ranem Chevron zabrał stamtąd swój sprzęt”¹⁰. Warto w tym miejscu dodać, że wszystkie dostępne badania opinii społecznej¹¹ jasno pokazują, że zdecydowana większość Polaków opowiada się za kontynuacją poszukiwań tzw. gazu z łupków. Pomimo zatem ogólnego poparcia dla szeroko rozumianej inwestycji oraz oczywistej przewagi (organizacyjnej, prawnej, finansowej) międzynarodowego koncernu, finalnie z konfliktu zwycięsko wychodzi niewielka grupa mieszkańców średniej wielkości wsi wpierana przez organizacje ekologiczne.

Geneza błędów popełnianych przez organizacje w dziedzinie zrównoważonego rozwoju wynika bardzo często z pobudek, jakie przyświecają zarządzającym nimi ekspertom oraz właścicielom. W badaniu przeprowadzonym w 2013 roku przez firmę doradczą EY oraz Boston College Center na pytanie w jaki sposób raportowanie kwestii związanych z CSR wpływa na prowadzenie działalności gospodarczej, najczęściej – w ponad 50 proc. przypadków – wskazywano na poprawę wizerunku organizacji, a następnie na wzrost lojalności wśród pracowników (zob. Rysunek 3). Dopiero na szóstym miejscu wskazano rzeczywistą korzyść płynącą z działań związanych ze zrównoważonym rozwojem, tj. zmniejszenie liczby odpadów generowanych przez organizację. Powyższe wyniki nie powinny nikogo dziwić – naturalne, a wręcz wskazane jest, by osoby odpowiedzialne za rozwój danej organizacji na pierwszym miejscu stawiały jej interesy. Kluczowe zatem staje się pytanie jak – w sposób odpowiedzialny, rzetelny i efektywny – zbudować relacje pomiędzy organizacją, a jej interesariuszami, tak by korzyści z tej współpracy osiągały wszystkie strony zaangażowane w ten proces.

Rysunek 3. Korzyści płynące z raportowania zagadnień CSR

Źródło: Boston College Center for Corporate Citizenship and EY 2013 Survey

Wnioski płynące z „niezrównoważonego” rozwoju

Powyższe rozważania prowadzą do następujących, generalnych wniosków. Po pierwsze, opinia publiczna powinna podchodzić krytycznie do pięknie opisywanych w folderach, raportach oraz stronach internetowych działań z zakresu biznesu społecznie odpowiedzial-

¹⁰ Żurawłów: *Po 400 dniach blokady Chevron wraca do domu*, <http://www.dziennikwschodni.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20140707/ZAMOSC/140709712>, dostęp: 12.10.2016.

¹¹ *Miedzy innymi: Społeczny stosunek do gazu łupkowego*, CBOS 2013, zob. www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_076_13.PDF.

nego. Przemawia za tym, m.in. przykład badania przeprowadzonego przez Oxfam. Po drugie, firmy muszą zacząć traktować CSR jako element ich wewnętrznego rozwoju, a nie zbiór działań mających ukryć się za fasadą zbudowaną z pięknie brzmiących frazesów. O nieskuteczności działań opartych na błędnych podstawach świadczą dziesiątki przypadków, by wymienić wspomniane w niniejszej pracy przykłady PepsiCo i Chevron.

Zrównoważony rozwój to pojęcie, które w praktyce może z sukcesem funkcjonować, a działania z zakresu biznesu społecznie odpowiedzialnego mogą efektywnie wspierać podstawową, zarobkową działalność każdego przedsiębiorstwa. Muszą zostać jednakże spełnione określone warunki. Tym podstawowym jest dopasowanie strategii CSR danej firmy, a tym samym realizowanych w jej ramach działań, z jej strategią biznesową. Strategia CSR powinna zatem, jak uczy przykład firmy PepsiCo, wynikać ze strategii biznesowej, w żadnym wypadku nie może być odwrotnie. Można wręcz uznać, że efektywne projekty realizowane w ramach zrównoważonego rozwoju, to inicjatywy, które byłyby realizowane niezależnie od przyjętej strategii CSR w ramach realizacji strategii biznesowej, celem zagwarantowania niezakłóconej jej realizacji.

Zrównoważony rozwój, czyli... „partnerstwo”

Wyniki badań prowadzonych w latach 2014 - 2015 przez firmę Nielsen na ponad 30 000 konsumentów z ponad 60 państw stanowią jednoznaczne potwierdzenie kierunku, w którym powinny podążać firmy chcące rozwijać się w sposób ciągły i niezakłócony. Okazuje się bowiem, że konsumenci coraz częściej w procesie wyboru firmy bądź produktu sugerują się czynnikiem społecznym. Aż 66 proc. respondentów (wzrost o 11 punktów procentowych w porównaniu z badaniem z 2014 roku) zadeklarowało, iż godzi się na zapłatę wyższej ceny jednostkowej za dany produkt, pod warunkiem, że firma, która go wytworzyła kieruje się zasadami zrównoważonego rozwoju. Co więcej, w grupie wiekowej konsumentów do 34 roku życia (tzw. generacje Y i Z), która wraz z upływem lat będzie kształtowała rynek pod kątem popytu, już trzy na cztery osoby zadeklarowały zapłatę wyższej ceny. Ponad 50 proc. badanych przyznało, że na opakowaniach produktów poszukuje informacji na temat działań z zakresu CSR podejmowanych przez producenta (głównie w zakresie kwestii ekologicznych). Nielsen zbadał także równolegle blisko 1500 firm na całym świecie w 13 wybranych kategoriach, chcąc sprawdzić, czy świadomość znaczenia czynników sprzyjających podejmowaniu decyzji zakupowych jest wysoka po stronie podaźowej. Nie było jednak żadnych zaskoczeń. Praktycznie wszystkie firmy (96 proc. badanych) mając świadomość jak ważne dla konsumenta stają się kwestie związane ze zrównoważonym rozwojem, podkreślały te aspekty w swoich działaniach marketingowych¹².

Nie dziwi zatem popularność działań z zakresu biznesu społecznie odpowiedzialnego. Wydatki marketingowe związane z promocją owych działań sięgają rokrocznie miliardów dolarów i cały czas ich wartość wzrasta. Czy jednak ilość oznacza jakość? Jak w każdym praktycznie przypadku odpowiedź może być tylko jedna – nie. Jak zostało to już nadmienione we wcześniejszych fragmentach artykułu, złych praktyk jest bardzo wiele, bardzo często również CSR jest wypierany przez marketing i komunikację, stając się jedynie przyczynkiem do budowania strategii sprzedażowych. Jak zatem powinien być kształtowany ten obszar, by ilość szła w parze z jakością? Klucz do sukcesu kryje się w słowie

¹² The Nielsen Company, The sustainability imperative. New insights on consumer expectations, <http://www.nielsen.com/content/dam/nielsen-global/dk/docs/global-sustainability-report-oct-2015.pdf>, dostęp: 12.10.2016.

„partnerstwo” (ang. „smart partnering”)¹³. Tylko i wyłącznie bowiem podejście partnerskie pozwala wspólnie decydować, w jakich obszarach i konkretnych działaniach strategia społecznej odpowiedzialności będzie przynosiła najwięcej korzyści wszystkim zainteresowanym stronom. Tylko zatem w przypadku zastosowania „partnerstwa” w strategii CSR możemy liczyć na współpracę z interesariuszami, w wyniku której zostanie wytworzona tzw. wartość dodana, w postaci dodatkowych korzyści wynikających z prowadzenia działań we współpracy z partnerami społecznymi, które przełożą się również na korzyści dla samej organizacji, w ujęciu biznesowym, a nie tylko wizerunkowym (zob. Rysunek 4). Biznes realizując działania w ramach zrównoważonego rozwoju bez uwzględnienia rzeczywistych potrzeb strony społecznej oraz środowiska naturalnego, a z zamysłem osiągnięcia tylko i wyłącznie własnych korzyści (w postaci np. wzrostu sprzedaży danego produktu), naraża się na zarzuty fasadowości i stosowania działań z obszaru wyłącznie marketingu i PR, a nie zrównoważonego rozwoju. W literaturze można spotkać się wręcz z pojęciem „czarnego CSR”. Określenie to jest zarezerwowane dla działań podszywających się pod koncepcję biznesu społecznie odpowiedzialnego, w rzeczywistości nie mając z nią wiele wspólnego, analogicznie, jak to ma miejsce w dziedzinie public relations i jej negatywnej postaci określanej jako „czarny PR”¹⁴. Gdy jednak biznes (najczęściej w postaci konkretnych osób mających decydujący wpływ na podejmowanie decyzji w obszarze CSR) zbyt mocno wsłucha się w potrzeby danej grupy i będzie kierował swoje działania tylko w jej stronę, bez uwzględnienia wpływu na własny biznes, będzie uprawiał działania z zakresu filantropii, które mogą nie spotkać się z akceptacją interesariuszy wewnętrznych, w postaci m.in. właścicieli. Właściwie powyższą sytuację obrazuje historia Adama Bieleckiego, jednego z czołowych polskich alpinistów, który wspominając swoich pierwszych sponsorów powiedział: „Moją pierwszą wyprawę na ośmiotysięcznik sfinansowała L’biotica, producent kosmetyków. Jej prezes był moim klientem, chodziłem z nim w góry. Usłyszał moją historię i dał pieniądze dla chłopaka, który nie miał jeszcze wielkich osiągnięć. Wyprawę na Nanga Parbat sfinansowała rodzinna firma Stegu z Opola, bo osoba odpowiedzialna za marketing usłyszała ze mną wywiad w radiowej Trójce”¹⁵. Powyżej opisany schemat działania jest powszechny zwłaszcza w firmach małych i średnich, lecz jego odmiany spotkać można także w firmach największych. Można go opisać najprościej korzystając z przysłowia „Bliższa koszula ciału niż sukmana”, a oznacza nic innego, jak opieranie decyzji o wsparciu danych inicjatyw, m.in. w obszarach związanych ze zrównoważonym rozwojem, w oparciu o własne doświadczenia i przekonania. W efekcie wspierane są inicjatywy zapewne z punktu widzenia podejmującego decyzję najwłaściwsze, lecz niekoniecznie mające związek z celami biznesowymi firmy określonymi w strategii. Podejście partnerskie pozwala natomiast obrać drogę środka – realizację działań wspierających rozwój własnego biznesu i odpowiadających potrzebom strony społecznej oraz uwzględniającą zagadnienia środowiskowe. Wracając do historii Adama Bieleckiego warto przytoczyć jeszcze jeden fragment rozmowy, stanowiący doskonały przykład działania

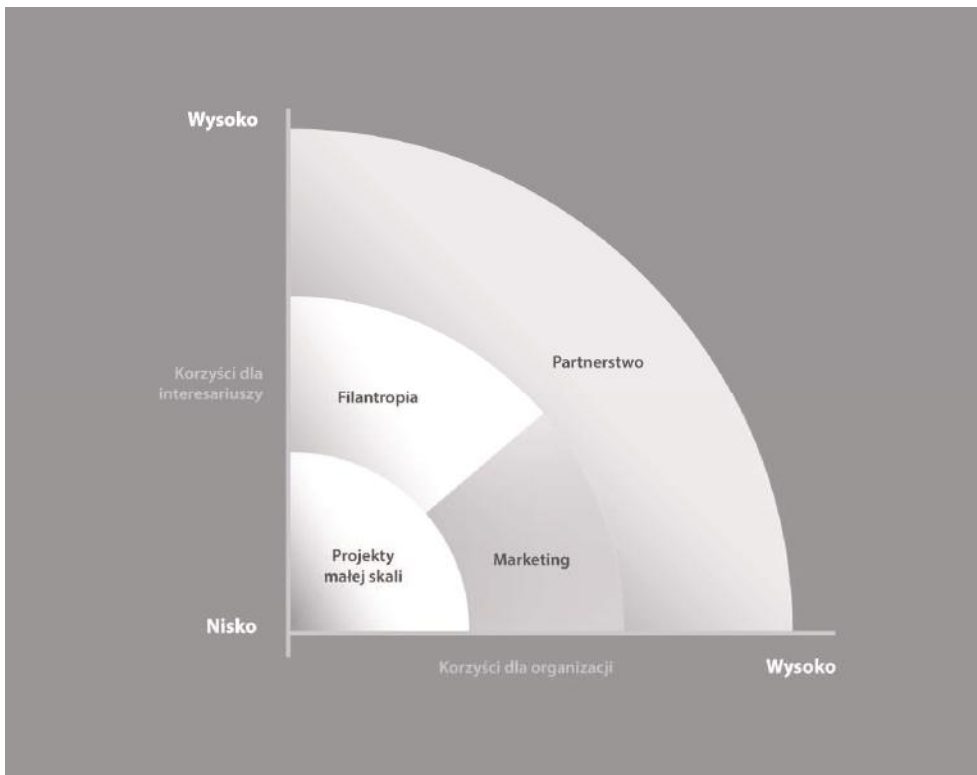
¹³ T. Malnight, T. Keys, K. Van der Graaf: *Making the most of corporate social responsibility*, <http://www.mckinsey.com/global-themes/leadership/making-the-most-of-corporate-social-responsibility>, dostęp: 12.10.2016.

¹⁴ K. Kazojć, *Czarny CSR – nieetyczne wykorzystanie koncepcji przez organizacje*, Studia i prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego, Nr 30, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2012.

¹⁵ Duży Format, Adam Bielecki. *Lodowy wojownik*, <http://wyborcza.pl/duzyformat/1,127290,20692316,adam-bielecki-lodowy-wojownik.html>, dostęp: 12.10.2016.

z zakresu CSR wspierającego strategię biznesową podmiotu: „Teraz zostałem twarzą Blac-kyaka (...). Kontrakt polega na tym, że projektuję i testuję odzież. (...) Oni szyją, ja sprawdzam. Część z tych produktów trafia potem na rynek”¹⁶. W powyższym przykładzie działania z zakresu biznesu odpowiedzialnego (w postaci wsparcia dla rozwoju sportu profesjonalnego) wspierają podstawową działalność przedsiębiorstwa, stając się elementem strategii biznesowej. W efekcie, korzyści z wprowadzenia działań CSR do strategii biznesowej firmy rozkładają się zarówno na interesariuszy wewnętrznych, jak również zewnętrznych. Poczynając od właścicieli / akcjonariuszy, którzy czerpią korzyści zarówno w związku z wizerunkowymi aspektami związanymi z obecnością logotypu marki na kurtce jednego z najbardziej znanych himalaistów, jak również w związku z działaniami mającymi na celu udoskonalenie oraz rozwój portfolio produktów, w efekcie przekładając się na wzrost sprzedaży; następnie przechodząc do pracowników firmy, którzy mogą czuć się dumni, że ich firma wspiera rozwój alpinizmu, a na dodatek mają możliwość współpracy z doświadczonymi przedstawicielami tego sportu; by dojść do interesariuszy zewnętrznych, w postaci m.in. mediów oraz klientów, dla których marka staje się bardziej wiarygodna, a tym samym godna uwagi przy podejmowaniu decyzji zakupowych.

Rysunek 4. „Partnerstwo” w strategiach działań CSR

Źródło: T. Malnight, T. Keys, K. Van der Graaf: Making the most of corporate social responsibility, McKinsey & Company

¹⁶ Ibidem.

Podsumowanie. Kluczowe zasady efektywnego i skutecznego „partnerstwa” w CSR

Nie ulega wątpliwości, iż dojście do poziomu „partnerstwa” w realizacji działań z zakresu biznesu społecznie odpowiedzialnego jest dla organizacji bardzo dużym wyzwaniem. Wymaga dużego zaangażowania, chęci zrozumienia potrzeb interesariuszy, otwartości na wprowadzanie zmian w dotychczasowej strategii działania, wreszcie pełnej transparentności i rzetelności w komunikacji z otoczeniem. Biorąc jednakże pod uwagę bardzo szybkie tempo rozwoju znaczenia zrównoważonego rozwoju, a tym samym wzrostu popularności działań z zakresu biznesu społecznie odpowiedzialnego, należy jasno powiedzieć, że organizacje nie stoją obecnie przed wyborem, czy realizować owe działania, czy też nie, ale przed wyzwaniem jak realizować je z korzyścią zarówno dla interesariuszy zewnętrznych, jak również dla samych siebie. Jak pokazują m.in. wyniki wspomnianego w niniejszej pracy badania organizacji Oxfam, gdy organizacja zwleka z wprowadzeniem polityki odpowiedzialnego rozwoju, interesariusze zewnętrzni mają w dobie XXI wieku wystarczające narzędzia (m.in. media społecznościowe), by wywrzeć wpływ na organizację, skutkujący wprowadzaniem postulowanych zmian. Co więcej, po obserwowanym zwłaszcza w latach 90-tych i na początku XXI wieku okresie skokowego wręcz wzrostu działań z zakresu biznesu społecznie odpowiedzialnego, który możemy określić mianem etapu ilościowego, obecnie wkraczamy w etap jakościowy. Już zatem nie wystarczy realizować działań z zakresu zrównoważonego rozwoju, ale należy je realizować rzetelnie, gdyż obecnie to już nie to czy są one realizowane, ale jak są realizowane będzie weryfikowane przez interesariuszy wewnętrznych.

Podsumowując zagadnienia związane z działaniami „partnerskimi” w strategiach CSR organizacji, uznając je za docelowy, a zarazem modelowy sposób działania w dobie tzw. jakościowego podejścia do zrównoważonego rozwoju, można wskazać kluczowe zasady jakimi powinna się kierować organizacja chcąc osiągnąć sukces w tym obszarze:

1. Strategia CSR powinna wynikać ze strategii biznesowej firmy i ją wspierać. Organizacja powinna dążyć do skoncentrowania działań z zakresu zrównoważonego rozwoju w obszarach, w których możliwe jest znalezienie synergii pomiędzy podstawową jej działalnością, a działaniami realizowanymi we współpracy z interesariuszami zewnętrznymi.
2. Działania z zakresu CSR powinny prowadzić do osiągnięcia korzyści zarówno dla interesariuszy wewnętrznych, jak też zewnętrznych. Korzyści dla interesariuszy wewnętrznych nie powinny być pojmowane wyłącznie przez pryzmat działań marketingowych i komunikacyjnych. Korzyści dla interesariuszy zewnętrznych nie powinny natomiast opierać się na tzw. „kupowaniu sobie spokoju”. W obu przypadkach tego typu działania, pomimo możliwych krótkookresowych korzyści, w perspektywie długookresowej nie będą skuteczne.
3. Kluczowa jest współpraca z odpowiednimi partnerami na z góry określonych zasadach. Dążąc do prowadzenia działań mających na celu osiągnięcie obopólnych korzyści, kluczowe jest zaproponowanie interesariuszom zewnętrznym modelu współpracy, w którym podstawą wartości w relacjach stanie się dialog. By dialog był z kolei efektywny musi zostać oparty o jasne i przejrzyste dla każdej ze stron zasady, takie jak wynikają m.in. z uznanych międzynarodowych standardów (m.in. standard AA1000¹⁷). Organiza-

¹⁷ Standard AA1000 został stworzony przez międzynarodową organizację AccountAbility. Ideą leżącą u podłoża standardu było wsparcie organizacji w odpowiedzi na wyzwania zrównoważonego rozwoju,

cja, proponując interesariuszom model współpracy oparty na ww. standardach, gwarantuje, że dokona wszelkich starań, by określone uprzednio zasady zastały wypełnione, co dodatkowo na koniec procesu zostanie zweryfikowane przez niezależnego audytora. Największą wartością prowadzonego dialogu jest możliwość poznania rzeczywistych oczekiwań interesariuszy. Jest to także gwarancją sukcesu realizowanych inicjatyw.

Zasada „partnerstwa” w realizacji działań CSR powinna stać się na przestrzeni kolejnych lat normą w obszarze zrównoważonego rozwoju. Gwarantuje ona bowiem zarówno wysoką jakość prowadzonych działań, co pozwoli uzyskać akceptację interesariuszy (współpraca staje się nadrzędna wobec marketingu i komunikacji), jak również pozwoli samej organizacji osiągnąć dodatkowe korzyści, w postaci pozyskania dodatkowych narzędzi wspierających strategię biznesową firmy.

Bibliografia

- Bader Ch., *The Evolution of a Corporate Idealist: When Girl Meets Oil*, Wydawnictwo Bibliomotion, 2014.
- Jabłoński A., *Modele zrównoważonego biznesu*, Wydawnictwo Difin, Warszawa, 2013.
- Kisil A., *Zarządzanie przez odpowiedzialność. Podstawa odpowiedzialnego biznesu*, Wydawnictwo Difin, Warszawa, 2013.
- Kotler P., *Marketing*, Wydawnictwo Rebis, Warszawa, 2012.
- Loosemore M., *Responsible Corporate Strategy in Construction and Engineering*, Wydawnictwo Routledge, Londyn, 2010.
- McWilliams, A., Siegel, D., *Corporate Social Responsibility: A Theory of the Firm Perspective*, Academy of Management Review 26, 2001.
- Okpara J., Idowu S. O., *Corporate Social Responsibility: Challenges, Opportunities and Strategies for 21st Century Leaders (CSR, Sustainability, Ethics & Governance)*, Springer, 2013.
- Paliwoda-Matiolańska A., *Odpowiedzialność społeczna w procesie zarządzania przedsiębiorstwem*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa, 2009.
- Rok B. i in., *Spółeczna odpowiedzialność biznesu w Polsce. Wstępna analiza. Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju*, Warszawa, 2007.
- Rok B., *Podstawy odpowiedzialności społecznej w zarządzaniu*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa, 2012.
- Rossi, M. S., Brown, H.S. and Baas, L.W., *Leaders in Sustainable Development: How Agents of Change Define the Agenda*, Business Strategy and the Environment, 2000.
- Steffy L., *Drowning in Oil: BP & the Reckless Pursuit of Profit*, McGraw-Hill, Londyn, 2010.

określenia swojej roli we współczesnym świecie i wkładu jaki może wnieść na poziomie ochrony środowiska, rozwoju społecznego i gospodarczego.

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ I METODY JEGO OCENY W KONTEKŚCIE ZARZĄDZANIA CYKLEM ŻYCIA PRODUKTU

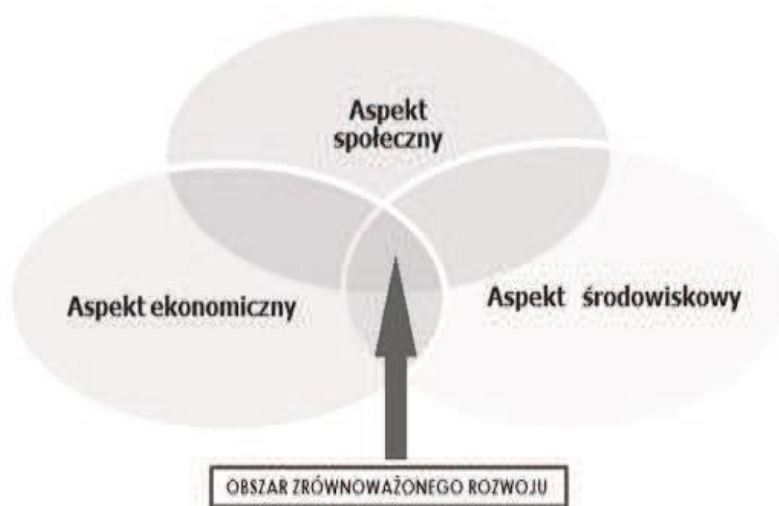
Wprowadzenie

Jednym z kluczowych zagadnień w zarządzaniu przedsiębiorstwem jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o cele działalności przedsiębiorstwa. W ekonomii klasycznej zakłada się, że nadrzędnym dążeniem każdego przedsiębiorstwa jest maksymalizacja zysku. Niemniej jednak, najważniejszy wydaje się sposób osiągnięcia tak postawionego zadania. Realizacja maksymalizacji zysku powinna, odbywać się w zgodzie z prawami rządzącymi współczesną gospodarką rynkową. W gospodarce tej jednym z problemów, przed jakim staje przedsiębiorstwo jest ograniczony poziom zasobów. Zasoby naturalne wykorzystywane do produkcji towarów są ograniczone i powinny być eksploatowane tak, aby umożliwić korzystanie z nich następnym pokoleniom. Racjonalne korzystanie ze środowiska naturalnego jest priorytetem w koncepcji zrównoważonego rozwoju. Aspekt środowiskowy dał początek temu obszarowi zarządzania przedsiębiorstwem i został po raz pierwszy podniesiony w publikacji z 1972 roku, zamieszczonej w „Granicach Wzrostu”¹. Pierwsza definicja zrównoważonego rozwoju uznana powszechnie pojawiła się 15 lat później w Raporcie Światowej Komisji Środowiska i Rozwoju i brzmiała następująco: „Rozwój odpowiadający potrzebom dnia dzisiejszego, który nie ogranicza zdolności przyszłych pokoleń do zaspokajania własnych potrzeb”². Definicja ta została poszerzona przez ONZ poprzez uzupełnienie o dwa pozostałe aspekty zrównoważonego rozwoju. I tak, drugim aspektem, który nierozzerwalnie wiąże się z nadrzędnym celem działalności przedsiębiorstwa jest aspekt ekonomiczny. Zaś, trzecim aspektem, który dotyczy kluczowego zasobu przedsiębiorstwa, mianowicie zasobów ludzkich, jest aspekt społeczny. Wszystkie wymienione wyżej aspekty tworzą spójną całość przedstawioną na rys.1.

Koncepcja zrównoważonego rozwoju pojawiła się, jako próba odpowiedzi na zagrożenia wynikające z dostępności zasobów naturalnych, kłopotów w zaspokojeniu podstawowych potrzeb coraz większej grupy ludzi oraz destabilizacji systemów społeczno-ekonomicznych.

¹ P. Wołczek, *Ewolucja podejścia do koncepcji zrównoważonego rozwoju na arenie międzynarodowej*, Prace Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu 338/2014 s.209-210.

² *Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs, Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development, United Nations, New York 1987, s. 37, www.un-documents.net/ocf-02.htm (22.08.2016r.).*

Rys. 1. Aspekty Zrównoważonego Rozwoju

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Kwiatkowski M., Lorenc K., *Lean management jako instrument zrównoważonego rozwoju przedsiębiorstwa*, Management Systems In Production Engineering No 1/21/2016 s.1-11.

W przedsiębiorstwach nastawionych na maksymalizację zysku dużą wagę przykładają się do maksymalizacji przychodów ze sprzedaży oraz redukcji kosztów działalności. Z kolei, jednym z doskonalszych sposobów obserwacji przychodów ze sprzedaży i monitorowania kosztów jest zarządzanie cyklem życia produktu w perspektywie ekonomicznej i finansowej. Mając na uwadze współzależność i istotność obu wspomnianych koncepcji, celem niniejszego artykułu jest zidentyfikowanie wspólnych aspektów zrównoważonego rozwoju i zarządzania cyklem życia produktu oraz możliwości oceny aspektów ekonomicznego, ekologicznego i społecznego oddziaływania przedsiębiorstwa i produktu na otoczenie.

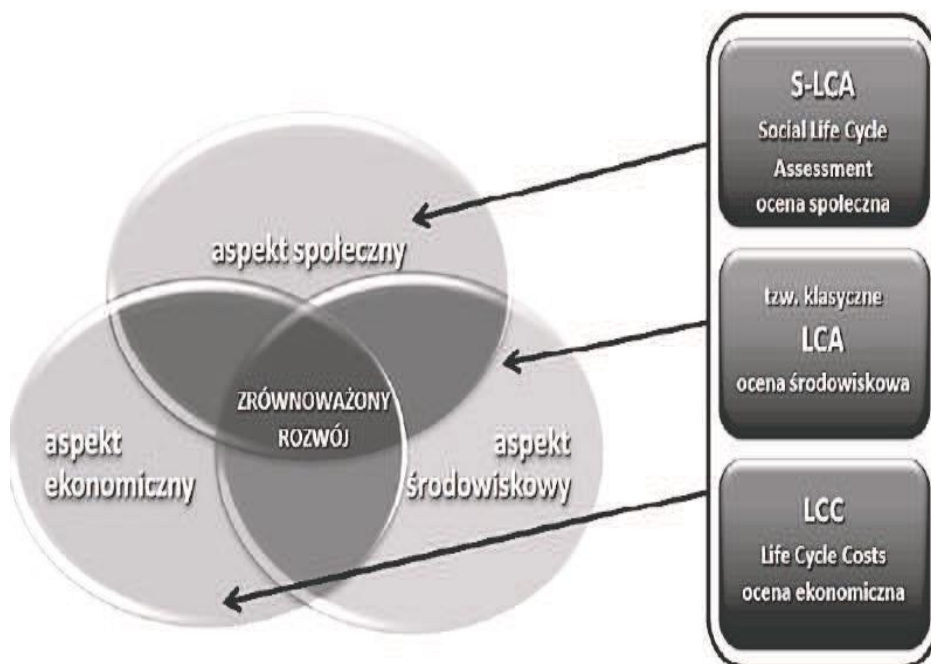
Relacje pomiędzy koncepcją zrównoważonego rozwoju a zarządzaniem cyklem życia produktu

Jak już wspomniano, koncepcja zrównoważonego rozwoju (*Sustainable Development-SD*) uwzględnia aspekty ekonomiczne, społeczne, środowiskowe działalności współczesnego przedsiębiorstwa. Natomiast idea powiązania jej z modelem zarządzania cyklem życia produktu (*Product Life Cycle Management-PLM*) tworzy podstawę do realizacji celów związanych z ochroną środowiska naturalnego, efektywnym ekonomicznie wykorzystaniem zasobów naturalnych oraz kapitału ludzkiego. Model zarządzania cyklem życia produktu opiera się bowiem na 3 składowych:

- ocenie ekologicznej cyklu życia (*Life Cycle Assessment-LCA*),
- ocenie kosztów cyklu życia (*Life Cycle Cost-LCC*),

➤ ocenie społecznych oddziaływań organizacji (*Social Life Cycle Assessment- S-LCA*)³.

Analizując jedynie powyższą terminologię można dostrzec wyraźne powiązania obu opisywanych koncepcji. O ile zarówno koncepcja PLM jak i SD są już osadzone w literaturze to ich połączenie jest stosunkowo nowe. Ideę połączenia tych koncepcji zaprezentowano na rys. 2.

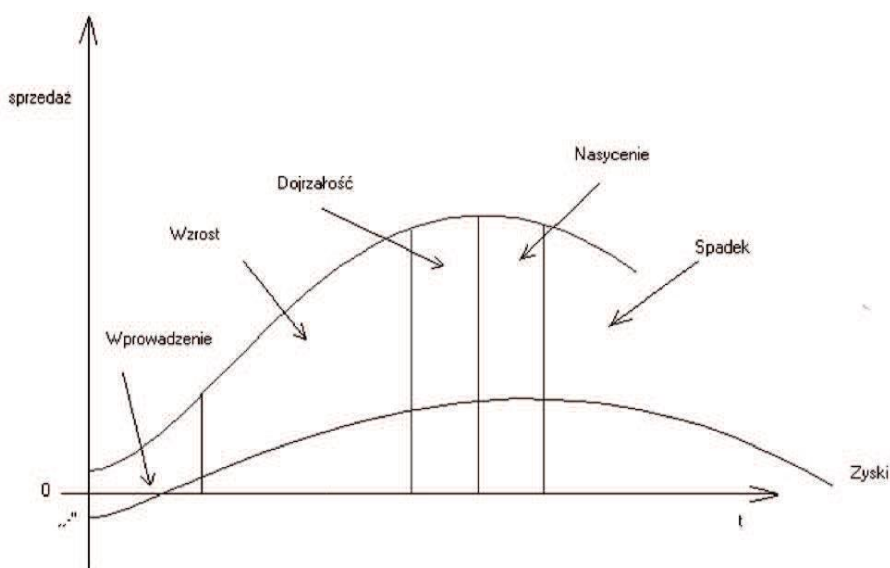

Rys. 2. Powiązanie koncepcji PLM i SD

Źródło: Tkaczyk S., Kuzincow J., *Zarządzanie cyklem życia jako narzędzie zrównoważonego rozwoju*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu 377/2015, s. 90.

Cykl życia produktu składa się z 5 lub 6 faz w zależności od tego czy możliwe jest tzw. odnowienie produktu, które powoduje, że dany produkt nie schodzi z rynku, tylko jest powtórnie wprowadzony na rynek z niewielkimi zmianami. Krzywa zależności pomiędzy wielkością sprzedaży a kolejnymi fazami cyklu życia produktu w literaturze jest zwana wielorybią, jej przebieg przedstawiono na rysunku 3.

³ H. Gmelin, S. Seuring, *Determinants of a sustainable new product development*, Journal of Cleaner Production 69 /2014 s. 3.

Rys.3. Wielorybia krzywa cyklu życia

Źródło: Świdrak T., *Analiza Marketingowa w przedsiębiorstwie*, Warszawa 2007, s.17

Przebieg tej krzywej oraz długość poszczególnych faz w rzeczywistości zależy od:

- wielkości i zmian popytu w danym okresie,
- nasilenia konkurencji,
- stopnia lojalności klientów,
- promocji i polityki cen,
- tempa zmian podaży produktów konkurencyjnych⁴.

Idea PLM polega na wdrażaniu odpowiednich działań sprzyjających przedłużeniu okresu wzrostu sprzedaży produktu. Trzy elementy oceny, o których już wspomniano mają za zadanie ułatwić przedsiębiorcy podejmowanie decyzji w każdej fazie cyklu życia produktu.

W literaturze pojawiło się wiele definicji zarządzania cyklem życia produktu różniących się od siebie drobnymi szczegółami. Definiując PLM należy zwrócić uwagę przede wszystkim na to, że jest to:

- kompleksowy, zintegrowany system informacji o produkcie,
- koordynator wszystkich aspektów produktu podczas całego funkcjonowania jego na rynku,
- „cyfrowy kręgosłup produktu” zawierający wymagania poszczególnych faz cyklu życia od momentu projektowania poprzez wprowadzenie i rozwój oraz eksploatację⁵.

⁴ D. Sz wajca. *Działania marketingowe jako determinanty kosztów w cyklu życia produktu*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej Seria : Organizacja i Zarządzanie nr 66/2013 s.79-89.

⁵ M. Cholewa, *Product Lifecycle Management* , Politechnika Wrocławska 2011 s. 23.

Do najważniejszych zalet koncepcji PLM należą: skrócenie czasu projektowania, redukcja kosztów oraz skrócenie czasu wprowadzenia produktu na rynek. Wszystkie powyższe korzyści uzyskuje się dzięki integracji procesów w przedsiębiorstwie.

Mierniki efektywności zarządzania cyklem życia produktu

Każdy postawiony cel musi być mierzalny, dlatego w tym rozdziale niniejszego artykułu podjęto próbę kwantyfikacji poszczególnych elementów zrównoważonej oceny cyklu życia produktu (*Life Cycle Sustainable Assessment-LCSA*).

Jak już wspomniano, kompleksowa ocena cyklu życia produktu polega na ocenie jego sfery społecznej, ekologicznej i ekonomicznej. Wszystkie te elementy oceny składają się w jedną całość i tworzą tzw. zintegrowany miernik zrównoważonego rozwoju produktu (LCSA). Ponieważ jest to suma poszczególnych ocen, to kolejność omawiania poszczególnych składowych tego miernika nie ma znaczenia. Natomiast każda z jego części to osobny wzór składający ze specyficznych elementów, których pozyskanie bez użycia możliwości dzisiejszych komputerów byłoby bardzo trudne. Człowiek wraz z postępem technicznym jest w stanie tworzyć coraz bardziej zaawansowane algorytmy, których głównym zadaniem jest ograniczenie ryzyk występujących w poszczególnych sferach oceny.

Ocena kosztów cyklu życia produktu (LCC)

Istnieje wiele podejść do oceny kosztów. W artykule do tego celu zostanie wykorzystana metodyka zaczerpnięta z Polskiej Normy PN-EN 60300-3-3, która definiuje LCC jako łączny koszt wyrobu ponoszony podczas wszystkich faz z cyklu życia. Na ogół te koszty można podzielić na koszty nabycia, posiadania i likwidacji. Nieco inne ujęcie LCC można spotkać w literaturze zagranicznej. Zgodnie z tym ujęciem do LCC zalicza się:

- koszty badań i rozwoju, które obejmują planowanie produktu, prowadzenie prac badawczych, dokumentację projektową, oprogramowanie, przeprowadzenie testów,
- koszty konstruowania i produkcji związane z wyborem najkorzystniejszego wariantu produktu i sekwencji procesów potrzebnych do montażu jego części,
- koszty wsparcia procesu produkcji i eksploatacji, w których skład wchodzi koszty dystrybucji i serwisu,
- koszty wycofania produktu z rynku związane z ograniczeniem jego wpływu na środowisko naturalne podczas demontażu i utylizacji⁶.

Przy stosowaniu rachunku kosztów w ramach metodyki LCC, należy uwzględnić ryzyko zmian poszczególnych oszacowań. Poziom niepewności obliczeń jest ściśle uzależniony od dokładności danych, dlatego przyjmuje się założenie, że w fazie projektowania rozwoju przedsiębiorstwo ponosi około 80% wszystkich kosztów. Szacowanie kosztów poszczególnych faz powinno się zatem odbywać na zasadzie analizy scenariuszy, podobnie jak w powszechnie znanej metodzie szacowania kosztów inwestycji SPV (*Single Present Value*) z różnymi stopami dyskonta⁷ i wykorzystującej poniższy wzór:

⁶ J. Selech, P. Kurczewski., *Metoda szacowania kosztu cyklu życia (LCC) i jej zastosowanie w dziedzinie budowy i eksploatacji obiektów technicznych*, Inżynieria i Aparatura chemiczna 49/5/2010, s.105-106.

⁷ N. Rawal, S. K. Duggal, *Life Cycle Costing Assessment-Based Approach for Selection of Wastewater Treatment Units*, The National Academy of Sciences, India 2016, s.103-107.

$$PV = F_t \frac{1}{(1+d)^t}$$

gdzie:

PV - wartość teraźniejsza;

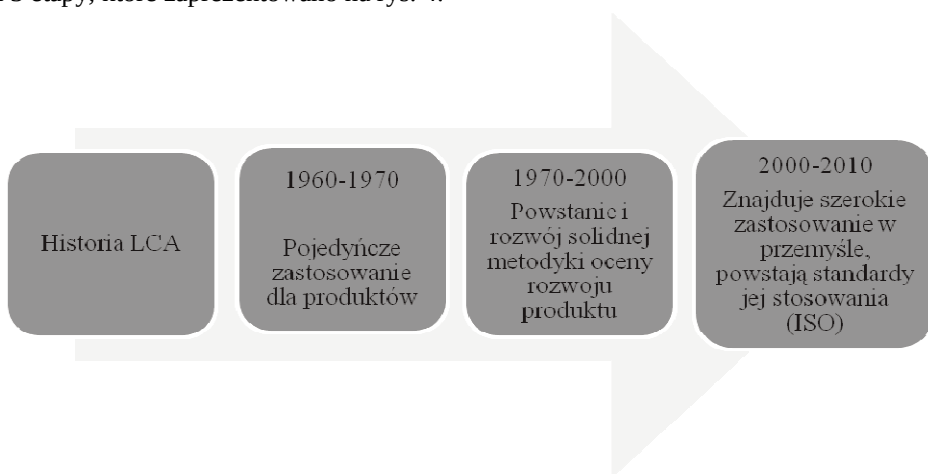
F_t - przyszły przepływ pieniężny,

$\frac{1}{(1+d)^t}$ - czynnik dyskontujący.

Stosowanie kilku scenariuszy pozwala zmniejszyć prawdopodobieństwo błędu oraz umożliwia przygotowanie się do dynamicznie zmieniających się warunków rynkowych.

Ocena ekologiczna cyklu życia produktu (LCA)

Z uwagi na to, że człowiek nie jest na szczycie piramidy ekosystemu, w myśl holistycznej etyki środowiskowej musi on działać tak, żeby z otaczającego go środowiska mogły korzystać następne pokolenia. Jest to jeden z nadrzędnych powodów, dla których człowiek powinien dbać o zasoby naturalne. Wszelkie dyrektywy unijne są tylko uściśleniem stwierdzenia: człowiek jest częścią ekosystemu, z którego należy czerpać zasoby naturalne umożliwiające produkcję w sposób racjonalny i odpowiedzialny. Metodyka LCA umożliwia spełnienie powyższego zadania stawianego przed ludźmi. W ocenie środowiskowej przychody ze sprzedaży produktu schodzą na drugi plan, ważniejsze staje się porównanie konsekwencji środowiskowych wypełnienia tej samej funkcji (zaspokojenia danej potrzeby ludzkiej) przez alternatywne grupy wyrobów w całym ich cyklu życia⁸. Technika umożliwiająca analizę energetyczną przemysłu w 1960 dała początki współczesnej LCA. Przez ponad 50 lat do dnia dzisiejszego ta metodyka ewoluuje. Czas jej ewolucji można podzielić na 3 etapy, które zaprezentowano na rys. 4:

Rys. 4. Historia środowiskowej oceny cyklu życia produktu (LCA)

Źródło: McManus M.C., Taylor C.M., *The changing nature of life cycle assessment*, Biomass and Bioenergy 82/2015.

⁸ K. Joachimak-Lechman, *Środowiskowa ocena cyklu życia (LCA) i rachunek kosztów cyklu życia (LCC). Aspekty porównawcze*, Ekonomia i Środowisko 1/48/2014, s. 80-96.

Za stosowaniem LCA przemawiają następujące korzyści:

- zmniejszenie ryzyka zagrożenia dla środowiska,
- zwiększenie bezpieczeństwa,
- ochrona zasobów ludzkich i naturalnych,
- spełnienie wymagań wynikających z dyrektyw unijnych,
- korzyści ekonomiczne⁹.

W trakcie rozwoju tego aspektu powstały zarówno miary ilościowe, jakościowe i mieszane¹⁰. Kompleksowa ocena wpływu produktów na środowisko wymaga baz danych i komputerów. Przedsiębiorstwo stosując tą metodę wykorzystuje jednostki fizyczne wyrażające ilość zanieczyszczeń oddziaływających na ekosystem podczas cyklu życia produktu. Wymaga ona dużych nakładów, ale daje najpełniejszy ze wszystkich miar obraz obciążeń środowiskowych jakich wytwarza dany produkt¹¹.

Ocena społecznych oddziaływań na produkt (S-LCA)

Zawsze, gdy przedsiębiorstwo stoi przed problemem mierzenia społecznych oddziaływań na produkt napotyka trudności z wyborem miary i jednostki pomiaru, ponieważ nakłady i wyniki w naukach społecznych są trudno mierzalne. Nie wszystkie efekty i oddziaływania społeczne można skwantyfikować za pomocą jednostek pieniężnych tak jak w LCC czy jednostek fizycznych tak jak w LCA. Niemniej jednak w ramach koncepcji S-LCA podejmuje się próby ustalenia w jaki sposób dany produkt działa na pojedynczego człowieka i społeczeństwo¹². Dyskusja dotycząca skutków oddziaływań produktu na człowieka rozpoczęła się w latach 80-tych ubiegłego wieku za sprawą niemieckiego Instytut Ekologii oraz Towarzystwa Toksykologii i Chemii Środowiskowej. Obie organizacje rozpoczęły badania nad skutkami społecznymi wytwarzanych produktów. Pierwsze sprecyzowane wytyczne, co do miar S-LCA pojawiły się w programie środowiskowym USA z 2009 zatytułowanym *Guidelines for S-LCA of Products*. Metodyka zawarta w tym dokumencie bazuje na tzw. zbiorze wejść i wyjść zaprezentowanych na rys. 5.

Na podstawie informacji zawartych na rys. 5., można stwierdzić, że trzon koncepcji S-LCA tworzą informacje i dane opisujące cykl życia produktu, procesy zachodzące w nim, relacje zainteresowanych stron. W celu łatwiejszego procesu kwantyfikacji danych jakościowych stworzono kategorię pośrednie. Kategorie pośrednie opisują obszar społecznego zainteresowania objawiający się takimi zagadnieniami jak:

- praca dzieci, sprawiedliwe wynagrodzenie,
- zdrowie i bezpieczeństwo, prywatność konsumentów,
- dostęp do zasobów, promowanie społecznej odpowiedzialności,
- wkład w rozwój gospodarczy, poszanowanie praw własności intelektualnej,
- korzyści społeczne.

⁹ M.C. McManus, C.M. Taylor, *The changing nature of life cycle assessment*, Biomass and Bioenergy 82/2015 p. 23.

¹⁰ J. Baran, A. Janik., *Zastosowanie wybranych metod analizy i oceny wpływu cyklu życia na środowisko w procesie ekoprojektowania*, Materiały XVI Konferencji Innowacje w Zarządzaniu i Inżynierii Produkcji 2013 s.25.

¹¹ P. Kurczewski, A. Lewandowska (red.): *Zasady prośrodowiskowego projektowania obiektów technicznych dla potrzeb zarządzania ich cyklem życia*. Wydawnictwo KMB DRUK, Poznań 2008.

¹² P. R. Croes, W. J. V. Vermeulen, *In search of income reference points for SLCA using a country level sustainability benchmark (part 1): fair inequality. A contribution to the Oiconomy project*, Int J Life Cycle Assess 21/2016 s. 349-362.

Rys. 5. Zbiór wejść i wyjść w metodyce S-LCA

Źródło: United Nations Environment Programme, 2009, Guidelines for Social Life Cycle Assessment of Products Nairobi.

Za pomocą odpowiednich wskaźników możemy starać się zmierzyć ostateczne kategorie wpływów do, których zaliczamy warunki pracy i prawa człowieka. Wskaźniki te mogą mieć charakter ilościowy i jakościowy¹³.

Wykorzystanie wskaźników Global Reporting Initiative w procesie oceny ekonomicznego, ekologicznego i społecznego wpływu przedsiębiorstwa i produktu na otoczenie

Jak już wspomniano, ocena ekonomiczna produktu z powodzeniem może zostać przeprowadzona za pomocą znanych i powszechnie wykorzystywanych miar efektywnościowych sprowadzonych do mikroperspektywy pojedynczych produktów lub asortymentów. Z kolei w ocenie społecznej i ekologicznej można wykorzystać część wskaźników zawartych w Global Reporting Initiative (GRI), opracowanych na rzecz oceny poziomu zaawansowania implementacji koncepcji zrównoważonego rozwoju w przedsiębiorstwie. Zgodnie z najnowszymi standardami opublikowanymi w 2013 roku, raport przedsiębiorstwa powinien się składać z dwóch części. Pierwsza z nich zawiera część opisową podmiotu, natomiast druga, opisuje wpływ prowadzonej działalności w sferze ekonomicznej, ekologicznej, społecznej na zagadnienia koncepcji SD. Ponadto druga część zawiera tzw. *Indicators*, w ramach których kalkuluje i interpretuje liczbowe wskaźniki pozwalające na

¹³ C. Benoit, G.A. Norris, etc., *The guidelines for social life cycle assessment of products: just in time!* International Journal Life Cycle Assess 15/2010 s. 156-163.

ocenę efektywności działań w obszarach koncepcji SD, które syntetycznie opisano w tabeli 1.

Tabela 1. Kategorie, aspekty zawarte w G 4 Global Reporting Initiative

Kategoria	EKONOMICZNA		ŚRODOWISKOWA	
Aspekty	efektywność ekonomiczna, wizerunek rynkowy, pośrednie oddziaływanie ekono- miczne, procedury zamówień,		materiały, energia, woda, bioróżnorodność, emisje, ścieki i odpady, ogólne, oddziaływanie dostawców na środowi- sko, mechanizmy składania skarg środowi- skowych,	
Kategoria	SPOŁECZNA			
Subkategorie	Praktyki w zakresie za- trudniania	Prawa czło- wie- ka	Społeczeństwo	Odpowiedzialność za produkt
Aspekty	zatrudnienie stosunki pracy, bezpieczeństwo i higiena pracy, szkolenia i edu- kacja, różnorodność i polityka równo- ści, równość wynag- rodzeń kobiet i mężczyzn, ocena warunków pracy przez do- stawców, mechanizmy składania zaża- leń pracowni- czych	inwestycje, brak dyskrymi- nacji, swoboda zawie- rania stowarzy- szeń i kolektywnych negocjacji, zatrudnienie dzieci, praca przymuso- wa, praktyki w za- kresie bezpie- czeństwa, pozyskiwanie praw, ocena przestrze- gania praw czło- wieka przez dostawców, mechanizm skła- dania skarg w zakresie praw człowieka	społeczności lo- kalne, zasady przeciw- działania korup- cji, ocena wpływu na społeczeństwo przez dostawców, mechanizm skła- dania skarg w zakresie wpły- wu na społeczeń- stwo	zdrowie i bezpie- czeństwo klientów, oznaczenie i serwis produktu, komunikacja marke- tingowa, prywatność klienta

Źródło: opracowanie własne na podstawie Polish G4 Part-One 2016

Na podstawie informacji zawartych w tabeli 1, można stwierdzić, iż najbardziej rozbudowaną w ramach GRI jest sfera społeczna. Za przyczynę tak szerokiej gamy wskaźników w tym obszarze uważa się szeroki wachlarz interesariuszy przedsiębiorstwa, do których zaliczamy między innymi klientów i pracowników¹⁴. W sferze ekonomicznej poza standardową efektywnością ekonomiczną wycenia się wizerunek rynkowy oraz procedury zamówień. Sfera ekologiczna dotyczy wszelkich skutków oddziaływania człowieka na ekosystem. Zainteresowanym szczegółowymi przykładami miar zaleca się skorzystanie z *A review on Life Cycle Assessment, Life Cycle Energy Assessment and Life Cycle Carbon Emissions Assessment on buildings*¹⁵, literatura zagraniczna jest bowiem znacznie bogatsza niż polska w tym zakresie.

Każdy raport budowany w oparciu o GRI powinien stosować się do nadrzędnych czterech zasad: uwzględnienia interesariuszy, kontekstu zrównoważonego rozwoju, istotności i kompletności¹⁶.

Wnioski i podsumowanie

Odnosząc się do celu niniejszego artykułu, którym było zidentyfikowanie wspólnych aspektów zrównoważonego rozwoju i zarządzania cyklem życia produktu, należy stwierdzić, że w ramach cyklu życia podobnie, jak w przypadku zrównoważonego rozwoju analizuje się trzy tożsame aspekty: ekonomiczny, społeczny i ekologiczny, przy czym w ramach cyklu życia opracowano indywidualne metodyki oceny tych aspektów w postaci: Life Cycle Assessment - LCA, Life Cycle Cost - LCC oraz Social Life Cycle Assessment - S-LCA. Metodyki te mogą znajdować zastosowanie także w ocenie poziomu zrównoważonego rozwoju, szczególnie w trudno mierzalnej sferze ekologicznej i społecznej. Z kolei obszary i wskaźniki GRI mogą stanowić inspirację do rozwoju miar oceny ekologicznej i społecznej w poszczególnych fazach cyklu życia produktu¹⁷.

W przyszłych badaniach dotyczących przedmiotowej problematyki warto rozwijać wątek empiryczny w sferze porównawczej i optymalizacyjnej w celu doskonalenia poszczególnych metodyk i nadania im walorów praktycznych, szczególnie w ramach polskiej literatury przedmiotu, w której takich analiz jest niewiele.

Bibliografia:

- Baran J., Janik A., *Zastosowanie wybranych metod analizy i oceny wpływu cyklu życia na środowisko w procesie ekoprojektowania*, Materiały XVI Konferencji Innowacje w Zarządzaniu i Inżynierii Produkcji 2013.
- Benoit C., Norris G.A., etc., *The guidelines for social life cycle assessment of products: just in time!* International Journal Life Cycle Assess 15/2010.

¹⁴ B.B.T. Carmo, M. Margini, P. Baptise, *Social impacts profile of suppliers: a S-LCA approach*, IFAC Papersonline 49/2/2016 s. 36-41.

¹⁵ Chau C.K., Leung T.M., Ng W. Y., *A review on Life Cycle Assessment, Life Cycle Energy Assessment and Life Cycle Carbon Emissions Assessment on buildings*, Applied Energy 143/2015 s.395-413.

¹⁶ Polish G4 Part-One 2016 s.16-17.

¹⁷ S. Neugebauer, J. Martinez-Blanco, R. Schuemann, M. FinkBeiner, *Enhancing the practical implementation of life cycle sustainability assessment e proposal of a Tiered approach*, Journal of Cleaner Production 102/2015 s.165-176.

- Carmo B.B.T., Margini M., Baptise P. *Social impacts profile of suppliers: a S-LCA approach*, IFAC Papersonline 49/2/2016.
- Cholewa M., *Product Lifecycle Management*, Politechnika Wrocławska 2011.
- Croes P. R., Vermeulen W. J. V., *In search of income reference points for SLCA using a country level sustainability benchmark (part 1): fair inequality. A contribution to the Oiconomy project*, Int J Life Cycle Assess 21/2016.
- Gmelin H., Seuring S., *Determinants of a sustainable new product development*, Journal of Cleaner Production 69 /2014.
- Joachimak–Lechman K., *Środowiskowa ocena cyklu życia (LCA) i rachunek kosztów cyklu życia (LCC).Aspekty porównawcze*, Ekonomia i Środowisko 1/48/2014.
- Kurczewski P., Lewandowska A. (red.): *Zasady prośrodowiskowego projektowania obiektów technicznych dla potrzeb zarządzania ich cyklem życia*. Wydawnictwo KMB DRUK, Poznań 2008.
- Kwiatkowski M., Lorenc K. , *Lean management jako instrument zrównoważonego rozwoju przedsiębiorstwa*, Management Systems in Production Engineering No 1/21/2016.
- McManus M.C., Taylor C.M., *The changing nature of life cycle assessment*, Biomass and Bioenergy 82/2015.
- Neugebauer S., Martinez-Blanco J., Schuemann R., FinkBeiner M., *Enhancing the practical implementation of life cycle sustainability assessment e proposal of a Tiered approach*, Journal of Cleaner Production 102/2015.
- Polish G4 Part-One 2016.
- Rawal N., Duggal S.K., *Life Cycle Costing Assessment-Based Approach for Selection of Wastewater Treatment Units*, The National Academy of Sciences, India 2016.
- Selech J., Kurczewski P., *Metoda szacowania kosztu cyklu życia (LCC) i jej zastosowanie w dziedzinie budowy i eksploatacji obiektów technicznych*, Inżynieria i Aparatura chemiczna 49/5/2010.
- Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs, Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development*, United Nations, New York 1987.
- Szwajca D. *Działania marketingowe jako determinanty kosztów w cyklu życia produktu*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej Seria : Organizacja i Zarządzanie nr 66/2013.
- Świdrak T., *Analiza Marketingowa w przedsiębiorstwie*, Warszawa 2007.
- Tkaczyk S., Kuzincow J., *Zarządzanie cyklem życia jako narzędzie zrównoważonego rozwoju*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu 377/2015.
- United Nations Environment Programme, 2009, *Guidelines for Social Life Cycle Assessment of Products Nairobi*.
- Wołczek P., *Ewolucja podejścia do koncepcji zrównoważonego rozwoju na arenie międzynarodowej*, Prace Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu 338/2014.

ROZDZIAŁ II
PRAWO I POLITYKA
INSTRUMENTAMI PROCESÓW ZMIAN

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ A LIBERALIZM

Wstęp

Współczesna polityka wciąż przeniknięta jest różnorodnymi doktrynami i nurtami politycznymi. Choć nierzadko mówi się o „końcu ideologii” (rozumianej opisowo, nie negatywnie) czy zwycięstwie politycznego pragmatyzmu nad aksjologią, etyką i dobrem wspólnym, to jednak zwykli wyborcy jak i politycy nierzadko kierują się głębszymi wartościami i zasadami, a nie zaledwie korzyściami materialnymi bądź samym zdobywaniem władzy. W dobie społeczeństwa postindustrialnego, a przynajmniej w krajach bogatej Północy, faktycznie można zaobserwować pewne zubożenie wobec fundamentalnych kwestii etycznych i politycznych, zredukowanie zaangażowania obywateli w sferę polityczną czy instrumentalne, pragmatyczne postawy polityków. Wydaje się jednak, że taki radykalnie pesymistyczny obraz współczesnej polityki i wskazywanie tylko na dominację indywidualizmu, konsumpcjonizmu, marketingu, „postpolityki”, jest dość jednostronny. To wciąż doktryny i ideologie polityczne, mówiąc jeszcze głębiej – pewne fundamentalne wartości, aksjologia leżąca u ich podstaw, stanowią o dynamice i kształcie współczesnych państw i polityczności, choć może nie w takim stopniu, jak wcześniej. Spory pomiędzy liberalizmem a socjaldemokracją, konserwatyzmem czy nacjonalizmem nie są jedynie echem dawnych czasów, a takie pojęcia, jak sprawiedliwość społeczna, równość, solidarność, dobro wspólne wciąż, nieustannie przenikają programy partii politycznych i postawy wyborców. Stąd polityczne doktryny stanowią bardzo ważny element i źródło dla wielorakich działań społecznych i politycznych, intelektualny, aksjologiczny punkt odniesienia, dzięki któremu można dokonać oceny poszczególnych kwestii i zagadnień, a także wypracować jakieś plany czy strategię.

Zrównoważony rozwój nie jest terminem, którego znaczenie jest jednoznaczne, a wartość powszechnie uznana. Należy go bardziej ujmować jako pewną ideę polityczno-ekonomiczną i społeczną, wyrażającą określone wartości. Pojęcie to nie przynależy wyłącznie do dziedziny nauk ścisłych, przyrodniczych, do ekologii bądź ekonomii pozytywnej, bowiem jest znacznie szersze, zawierając treści aksjologiczne, humanistyczne, doktrynalne, normatywne. Zrównoważony rozwój należy zatem ujmować w kategorii zasadniczej idei, a nie stricte naukowych stwierdzeń i faktów. Poszczególne nurty polityczne, jak liberalizm, konserwatyzm, socjalizm czy nacjonalizm mogą przyjmować bądź odrzucać zasadnicze kwestie związane z ideą zrównoważonego rozwoju. Owe polityczne doktryny posiadają bowiem własne fundamenty ideowe i aksjologiczne, stąd mogą różnorodnie odnosić się do postulatów wysuwanych w ramach zrównoważonego rozwoju, mniej lub bardziej akcentować pojawiające się w nim wątki, przyjmować je bądź odrzucać. Warto podkreślić, że nie tylko ideologie i doktryny polityczne różnią się pomiędzy sobą, ale także w ramach jednej z nich nierzadko można zauważyć poszczególne napięcia i zróżnicowanie – a czego najlepszym przykładem jest liberalizm¹. W tym artykule chciałbym skupić się na tym, jak liberalizm – w swoich poszczególnych znaczeniach i odmianach – może ustosunkowywać się do idei zrównoważonego rozwoju, a przynajmniej w jaki spo-

¹ Por. A. Heywood, *Ideologie polityczne*, Warszawa 2007, s. 41-42.

sób jest z nią powiązany. Mówiąc jeszcze inaczej, w jakim stopniu liberalne wartości i koncepcje mogą uzasadniać, wiązać się albo też zaprzeczać idei zrównoważonego rozwoju. Aby odpowiedzieć na pytanie problemowe artykułu, należy wprawdzie ukazać niejednoznaczność i wielorakość liberalizmu. Dopiero wtedy będzie można przedstawić poszczególne liberalne nurty, ich fundamenty aksjologiczne i doktrynalne w kontekście zrównoważonego rozwoju. Przedtem jednak warto jeszcze pokrótce wyjaśnić, czym jest sama idea zrównoważonego rozwoju.

Wyjaśnienie terminu „zrównoważony rozwój”

Rozwój zrównoważony (*sustainable development*) jest obecnie pojęciem bardzo często używanym w debacie publicznej, publicystyce, a także przez przedstawicieli poszczególnych dyscyplin naukowych. Ten sukces samego pojęcia niekoniecznie musi oznaczać jego wyraziste, określone rozumienie. Pojęcie to bowiem używane jest często dość swobodnie, szczególnie w publicystyce, nawet w ramach akademickich i naukowych zrównoważony rozwój może być różnie interpretowany i wyjaśniany, jak choćby w kwestii powiązania z ekologią czy ekorozwojem. Być może trudność w jasnym i precyzyjnym wyjaśnieniu tego terminu bierze się stąd, że ma on charakter interdyscyplinarny, wielowątkowy i wielopłaszczyznowy – stąd ani nauki przyrodnicze, ekonomia czy politologia nie mogą rezerwować sobie wyłącznego prawa do tej idei. Szczególnie można zauważyć, że rozwój zrównoważony nierzadko utożsamia się, bądź przyrównuje się z nurtem ekorozwoju bądź też ekologią jako ideologią polityczną, akcentując kwestie ochrony środowiska naturalnego, stanu przyrody, bogactwa i różnorodności zasobów naturalnych, ekosystemów itd. To prawda, że zrównoważony rozwój podejmuje liczne wątki związane ze środowiskiem przyrodniczym w kontekście jego ochrony i zapobiegania jego dewastacji, niemniej omawiana idea jest znacznie bardziej złożona, głęboka i nie ogranicza się tylko do zagadnień ekologicznych². Właśnie ta wielowątkowość i wielopłaszczyznowość, powiązanie kwestii ekologicznych i przyrodniczych z innymi sferami, stanowi o wyjątkowości oraz znaczeniu idei rozwoju zrównoważonego.

Tematyka zrównoważonego rozwoju, jak już wspomniano, ma charakter interdyscyplinarny, stąd podejmowana jest przez przedstawicieli takich nauk jak ekonomia, prawo, stosunki międzynarodowe czy politologia. Trudno przydzielić ową ideę do tylko jednej dyscypliny naukowej. Bierze się to stąd, że podstawowym założeniem koncepcji rozwoju zrównoważonego jest stwierdzenie, że trzy podstawowe, fundamentalne dla życia człowieka obszary, a mianowicie przyroda, gospodarka i sfera społeczna muszą ze sobą pozostawać w pewnej harmonii i żaden z nich nie może zbyt przeważać, umniejszając bądź działając na niekorzyść innego³. Każdy z tych trzech obszarów ma zasadnicze znaczenie dla ludzi i przyszłości następnych pokoleń, stąd zgodne ich współdziałanie jest tak istotne. Nie można, na przykład, stawiać tylko na rozwój ekonomiczny, kosztem środowiska naturalnego i jego dewastacji, albo też osób biedniejszych i znajdujących się w gorszej sytuacji społeczno-ekonomicznej. Rozwój nie może być tylko sektorowy, prowadzony w jakimś aspekcie, ale właśnie wielopłaszczyznowy, zapewniając każdemu z tych elementów wzrost oraz ochronę. Sam termin mówi już wiele – rozwój ma być zrównoważony, a więc dający możliwość takiego funkcjonowania każdemu obszarowi, aby została zachowana równowaga pomiędzy nimi, nie dopuszczając do sytuacji, kiedy jeden jest szczególnie akcentowany, a drugi pomijany, czy wręcz degradowany. Zasadnicza idea zrównoważonego rozwoju

² Por. T. Parteka, *Planowanie strategiczne rozwoju zrównoważonego*, Gdańsk 1997.

³ Por. A. Płachciak, *Geneza idei rozwoju zrównoważonego*, „Ekonomia” 5 (17), 2011, s. 243.

odnosi się więc do podkreślenia wagi sfery ekologicznej, ekonomicznej i społecznej jako fundamentalnych dla człowieka, co jeszcze jako nierozłącznych, które powinny ze sobą pozostawać we wzajemnych, pozytywnych relacjach⁴.

Idea zrównoważonego rozwoju nie powstała jednak jako czysto teoretyczna koncepcja, ale raczej w odpowiedzi na globalne problemy i wyzwania. Jeden z najważniejszych wczesnych dokumentów poświęconych zrównoważonemu rozwojowi został napisany przez „Komisję Brundtland” działającej w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych w 1987 roku. Definiuje się w nim zrównoważony rozwój następująco: „Stabilny rozwój oznacza rozwój, który zaspokaja potrzeby obecne, nie pozbawiając przyszłych pokoleń możliwości zaspokojenia ich potrzeb”⁵. Dokument wskazuje również, że „stabilny rozwój wymaga zaspokojenia podstawowych potrzeb wszystkich ludzi i dania wszystkim możliwości spełnienia ich aspiracji do lepszego życia”⁶. W opracowaniu podkreślono, że sfera ekonomiczna i przyrodnicza powinny być ze sobą powiązane, działając wspólnie na rzecz poprawy życia społecznego. W tej definicji istotne jest to, że wskazuje nie tylko na zaspokojenie potrzeb obecnych, ale i przyszłych pokoleń, co wiąże się szczególnie z kwestią ochrony środowiska naturalnego i wyczerpywania zasobów przyrodniczych. Kolejnym ważnym wydarzeniem dla kształtowania się idei zrównoważonego rozwoju, była Konferencja ONZ w Rio de Janeiro z 1992 roku, określana jako *Szczyt Ziemi*. Przyjęto wówczas istotne dokumenty w kwestii zrównoważonego rozwoju, jak „Agenda21”. W tych opracowaniach rozwinęto wiele wcześniejszych kwestii związanych ze zrównoważonym rozwojem. Za jedną z ważniejszych uznano ochronę środowiska naturalnego, ale i walkę z ubóstwem: „Wszystkie państwa i wszyscy ludzie powinni współpracować przy realizacji zasadniczego zadania, jakim jest wykorzenienie ubóstwa – co jest niezbędne do zapewnienia trwałego i zrównoważonego rozwoju oraz do zmniejszenia różnic w poziomie życia większości ludzi na świecie – i dążyć do zaspokojenia ich potrzeb”⁷. Zatem zrównoważony rozwój ma charakter wielopłaszczyznowy, integrujący różne sfery i obszary, po drugie ma prowadzić do społecznego dobrobytu, zarówno w obecnych, jak i przyszłych pokoleniach, po trzecie zaś wskazuje na wagę ochrony środowiska naturalnego. Widać wyraźnie, że rozwój zrównoważony nie jest jedynie jakąś koncepcją ekologiczną i przyrodniczą, nawołującą do ochrony środowiska i zapobiegania procesom niszczenia przyrody. Ma charakter znacznie szerszy, gdzie bardzo ważne są także kwestie społeczne i ekonomiczne, jak np. zapobieganie ubóstwu, zarówno w skali państwowej jak i globalnej, poprawa jakości życia, nie tylko w wymiarze formalno-prawnym, ale także społeczno-ekonomicznym. Co istotne, koncepcja zrównoważonego rozwoju (w dużej mierze powiązana z ONZ), wskazuje na państwa, a także organizacje międzyrządowe i międzynarodowe jako główne podmioty, które mają wcielać w życie te zasady. Stąd owa idea zakłada aktywną działalność państwa w kwestiach gospodarczych i społecznych, ma więc charakter mniej czy bardziej interwencyjny, a także socjalny.

Różnorodność doktryn liberalnych

Powszechnie liberalizm kojarzony jest z gospodarką wolnorynkową i „państwem minimalnym”, albo też z szeroką akceptacją wobec kontrowersyjnych kwestii światopoglądowych. Politycy szczególnie nawołujący do zredukowania podatków i wycofania się państwa ze

⁴ Por. tamże.

⁵ *Nasza Wspólna Przyszłość*, Warszawa 1991, s. 67.

⁶ Tamże, s. 68.

⁷ *Dokumenty końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych Środowisko i Rozwój*, Warszawa 1993, s. 14.

sfery gospodarczej, faktycznie mogą być określani jako liberalni, podobnie jak ich zwolennicy i elektorat. Niemniej takie utożsamienie liberalizmu z ekonomią nie jest słuszne i sprawiedliwe dla samego liberalizmu, który ma znacznie dłuższą intelektualną historię niż liberalizm w sensie ekonomicznym⁸. Spośród wszystkich politycznych ideologii czy też doktryn, to właśnie liberalizm należy uznać za najstarszą i najbardziej doniosłą w dziejach nowożytnej polityki. Co jeszcze, liberalizm w swoim zasadniczym znaczeniu stał się nieodłączną częścią zachodniej kultury i cywilizacji, jego wartości stanowią fundamenty współczesnych państw demokratycznych⁹. To, co określamy mianem demokracji liberalnej, jest właśnie najlepszym przykładem tego, jak bardzo myśl liberalna przenika współczesny świat, a szczególnie państwa pozostające w obrębie kultury euro-atlantycznej¹⁰.

Liberalizm nie powstał w czasach Adama Smitha i klasycznej ekonomii, nie był w swoich początkach ściśle związany z kwestiami gospodarczymi. Jak powszechnie wiadomo, za jego założyciela uznaje się Johna Locke'a, i to jego dzieła, zwłaszcza „Drugi traktat o rządzie”, stanowiły fundament dla klasycznego liberalizmu politycznego i kolejnych doktryn liberalnych. Dopiero w XIX wieku liberalizm polityczny zaczął być łączony z kwestiami ekonomicznymi, jak u Johna Stuarta Milla czy Herberta Spencera. Liberalizm, poczynawszy od swoich początków, czyli przełomu XVII i XVIII wieku, przebył długą drogę, łącząc się z innymi ideami, filozofiami, przez co stał się bardzo zróżnicowanym nurtem myśli politycznej. Już sam klasyczny liberalizm polityczny (czy też pierwotna, początkowa wersja liberalizmu) odznacza się pewnymi różnicami, jak w przypadku liberalizmu angielskiego i francuskiego, mieszczańskiego i arystokratycznego Monteskiusza, generalnie jednak zachowywał on pewną ideową spójność. Niemniej dopiero od XIX wieku, liberalizm, zaczął być bardziej zbiorem różnorodnych doktryn liberalnych niż zwartą tradycją myśli politycznej. Synteza liberalizmu z utylitaryzmem, dokonana przez Jeremiego Bentham'a, a potem kontynuowana i złagodzona w swym radykalizmie przez J.S. Milla, stanowiła zasadniczą zmianę w obrębie całego liberalizmu - jego przekształcenie¹¹. Kolejne, późniejsze próby łączenia liberalizmu z innymi wątkami doktrynalnymi i filozoficznymi, szczególnie w przypadku liberalizmu społecznego Thomasa Greena, z jego nową koncepcją wolności pozytywnej, uzasadniającą interwencjonizm państwowy i pomoc społeczną, ukazują, jak bardzo liberalizm jest zróżnicowany i wielowątkowy. Jeśli liberalizm francuski XIX wieku (Alexis de Tocqueville, Benjamin Constant) w dużej mierze faktycznie kontynuował zasadnicze kwestie podjęte przez klasyczny liberalizm polityczny J. Locke'a i Monteskiusza, również nie podejmował kwestii ekonomicznych, o tyle liberalizm brytyjski XIX wieku dokonał połączenia jego zasad z innymi wątkami doktrynalnymi (jak utylitaryzm, ewolucjonizm czy wolność pozytywna), osłabiając sam pierwotny liberalizm oraz wnosząc do niego nowe treści. Stąd też nasuwają się pytania, na ile nowe nurty liberalne zachowują łączność i spójność z zasadniczymi treściami klasycznego liberalizmu politycznego, a także czy można mówić o jednym liberalizmie złożonym z poszczególnych doktryn liberalnych czy raczej o poszczególnych liberalizmach.

Trudno w ramach tego artykułu bardziej szczegółowo przedstawić kwestię rozwoju liberalizmu i odpowiedzieć na pytanie o jego ideową jedność, tym bardziej, że intelektualna historia liberalizmu nie skończyła się na J. S. Millu czy T. Greenie. Wręcz przeciwnie,

⁸ Por. G. Sartori, *Teoria demokracji*, Warszawa 1994, s. 462.

⁹ Por. A. Heywood, dz. cyt., s. 41.

¹⁰ Por. N. Bobbio, *Liberalizm i demokracja*, Warszawa 1998.

¹¹ Por. P. Kelly, *Bentham*, [w:] P. Kelly, D. Boucher, *Myśliciele polityczni. Od Sokratesa do współczesności*, Kraków 2008, s. 409; P. Kelly, *Liberalizm*, Warszawa 2007, s. 46-47.

w XX w. tak różni myśliciele, pośród innych, jak Friedrich von Hayek czy John Rawls, utworzyli nowe wersje liberalizmu. Zwłaszcza w przypadku liberalizmu egalitarnego J. Rawlsa, z jego naczelną zasadą równości oraz sprawiedliwości jako bezstronności widać, jak bardzo poszczególne odmiany liberalizmu są różnorodne i pozostające w pewnym napięciu do siebie nawzajem. Obecnie można zauważyć szczególną rywalizację między neoliberalizmem, nawołującym do zminimalizowania gospodarczej roli państwa i polityki społecznej, a liberalizmem egalitarnym, który będzie popierał koncepcję *welfare state*¹² i aktywnej polityki gospodarczej. W tym tekście chciałbym wyjaśnić, czy klasyczny liberalizm polityczny może stanowić pewne podłoże dla zrównoważonego rozwoju. A także, na ile ta idea może łączyć się z dwoma współczesnymi, zasadniczymi doktrynami liberalnymi – czyli neoliberalizmem i liberalizmem egalitarnym J. Rawlsa.

Klasyczny liberalizm polityczny w kontekście idei zrównoważonego rozwoju

Jak już wspomniano, liberalizm w swoich początkach nie podejmował kwestii ekonomicznych czy gospodarczych, miał charakter bardziej ustrojowy, doktrynalny i filozoficzny. Dopiero w XIX wieku nastąpiło złączenie liberalizmu ekonomicznego i klasycznej ekonomii z liberalizmem politycznym, co szczególnie widać u H. Spencera. To, że nierzadko liberalizm polityczny wiąże się nierozdzielnie z leseferyzmem i apoteozą wolnego rynku, świadczy o dużym niezrozumieniu samej historii i istoty liberalizmu. Jak zauważył Giovanni Sartori: „Locke, Blackstone, Monteskiusz, Madison, Constant nie byli teoretykami ekonomicznego leseferyzmu. Dla nich liberalizm oznaczał rządy prawa i prawo konstytucyjne, zaś wolność oznaczała wolność polityczną, nie zaś ekonomiczną zasadę wolnego handlu, lub, co gorsza, prawo przetrwania najlepiej dostosowanego”¹³. Za twórcę liberalizmu ekonomicznego uznaje się powszechnie Adama Smitha (choć wcześniej zbliżone idee głosili fizjokraci), którego fundamentalny dla ekonomii traktat „Bogactwa natury”, został wydany w 1776 roku, tymczasem najważniejsze dla liberalizmu politycznego dzieło J. Locke’a „Dwa traktaty o rządzie” znacznie wcześniej - w 1689 roku, w czasach „Chwalebnej Rewolucji”¹⁴. Widać zatem, że już nawet pod względem chronologicznym, idee liberalizmu politycznego na długo wyprzedziły leseferyzm i ekonomię klasyczną i nie można łączyć założycieli liberalizmu politycznego z jakąś konkretną koncepcją ekonomiczną.

Liberalizm w swoim pierwotnym rozumieniu, który można określić jako klasyczny liberalizm polityczny, powstał w kontekście walki z absolutyzmem i feudalizmem. J. Locke, założyciel całej tradycji liberalnej, swoje „Dwa traktaty o rządzie” napisał w polemice z Robertem Filmerem i zwolennikami absolutnej władzy Stuartów¹⁵. Jest czymś istotnym, aby zwracać uwagę na kontekst powstania idei liberalnych, ponieważ nierzadko oskarża się J. Locke’a o sprzyjanie indywidualizmowi i wartościom kapitalistycznym, o czym często wspominał socjalistyczny liberał i krytyczny interpretator angielskiego filozofa, Crawford Brough Macpherson. Tym zaś, co stanowi największy wkład liberalizmu, stanowiąc zarazem charakterystykę nowożytnej myśli politycznej, jest uznanie praw człowieka

¹² Koncepcja państwa dobrobytu, rozpowszechniona w okresie powojennym, kładzie nacisk na interwencjonizm gospodarczy (keynesizm) i rozbudowaną politykę społeczną, zapewniającą wszystkim obywatelom dobrobyt ekonomiczno-społeczny.

¹³ G. Sartori, dz. cyt., Warszawa 1994, s. 462.

¹⁴ Por. R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Kraków 2002, s. 53.

¹⁵ Por. M. Canovan, *Lud*, Warszawa 2008, s. 35.

(w terminologii wczesnych myślicieli liberalnych określanych jeszcze mianem „praw natury”) jako fundamentalnych i nieprzekraczalnych dla państwa, wspólnoty oraz każdego człowieka¹⁶. Ochrona prawa do życia, wolności i własności (majątku), stanowią w myśli liberalnej zasadnicze cele powstania wspólnoty i państwa. Prawa człowieka należy określać jako sfery osobistej wolności, fundamentalne uprawnienia do życia i indywidualnej wolności, majątku. Liberalizm klasyczny ponadto akcentował – w ramach tradycji kontraktalistycznej – ideę suwerennego ludu, a więc uznanie, że to lud-naród, obywatele stanowią źródło władzy, nie zaś król czy parlament. Nadto, ten pierwotny liberalizm polityczny wysuwał jeszcze takie idee, jak trójpodział władzy (w ogóle potrzebę ograniczenia władzy państwowej), reprezentację jako delegację i upoważnienie, oraz konstytucjonalizm. Konstytucjonalizm, w myśli liberalnej, miał ograniczać władzę państwową i regulować najważniejsze kwestie, a zwłaszcza zapewniać gwarancję przestrzegania przez państwo praw człowieka i potwierdzać, że władza wywodzi się z narodu¹⁷.

Te bardzo zwięzłe omówienie klasycznego liberalizmu politycznego i wspomnianych fundamentalnych zasad było potrzebne, aby na tym tle można było dokonać jego zestawienia z ideą zrównoważonego rozwoju. Przede wszystkim należy podkreślić, że do wielu kwestii związanych z tą ideą, liberalizm klasyczny się nie odnosi – bowiem przecież nie znane były wówczas kwestie związane z ochroną środowiska naturalnego, nie mówiąc już o globalizacji i jej wpływie na ubóstwo i kontrasty społeczno-gospodarcze między zamożnymi i biednymi krajami. Ponadto, a co warto podkreślić raz jeszcze, klasyczny liberalizm polityczny nie odnosił się do kwestii ekonomicznych. Niemniej wcale bez sensu nie jest odnoszenie tego liberalizmu do idei zrównoważonego rozwoju – bowiem jego fundamentalne zasady, jak prawa obywatelskie, wewnętrzne podzielenie władzy państwowej, reprezentacja czy konstytucjonalizm mogą stanowić pewne ramy, dzięki którym idea zrównoważonego rozwoju może się ugruntowywać i rozwijać, które stanowią dla niej porządek ramowy, podłoże społeczno-polityczne. A przecież już w sensie fundamentu politycznego, wydaje się to bardzo istotne dla zrównoważonego rozwoju, skoro demokracja liberalna i zasady liberalizmu nie są czymś oczywistym i powszechnym we wszystkich państwach na świecie.

Konstytucje współczesnych państw można rozpatrywać zarówno w sensie prawnym i formalnym, ale także bardziej głębszym, odnoszącym się do myśli politycznej, w tym do liberalizmu. Konstytucjonalizm, jako praktyka ograniczania władzy państwowej przez prawo, jest ideą bardzo ważną dla liberalizmu, nawet jeśli pojawiła się wcześniej niż sam liberalizm (podobnie było choćby z doktryną zwierzchnictwa ludu). Pierwsze konstytucje miały charakter liberalny, w tym Konstytucja 3 Maja, zawierając w sobie oświeceniowe, liberalne zasady i wartości. Teoria i praktyka konstytucjonalizmu jest żywa także i dzisiaj, stanowiąc nieodłączny element tego, co określa się mianem demokracji liberalnej¹⁸. W jakiej zatem mierze sprzyja on idei zrównoważonego rozwoju? Otóż przede wszystkim, stanowi gwarancję albo podstawę, przynajmniej formalną, przestrzegania zarówno praw człowieka, ale również praw tzw. „trzeciej generacji”, czyli społeczno-kulturowych – jeśli są one w niej zapisane. Skoro zrównoważony rozwój związany jest z zapewnianiem dobrobytu i poprawie jakości życia, to konstytucyjna gwarancja dla praw podstawowych oraz praw społecznych, jak prawo do pracy, mieszkania czy pomocy socjalnej, jest dla niego dogodnym podłożem prawnopolitycznym. Dążenie do względnej równości społecznej,

¹⁶ Por. M. Freeman, *Prawa człowieka*, Warszawa 2007, s. 32.

¹⁷ Por. R. Jackson, *Suwerenność*, Warszawa 2011, s. 96.

¹⁸ Por. G. Sartori, dz. cyt., s. 470-473.

a przynajmniej poprawy jakości życia i dobrobytu wśród biedniejszych warstw społecznych, nie jest już jedynie kwestią bieżącej polityki i wyborów, ale posiada głębszy i bardziej zasadniczy charakter, stanowiąc część porządku konstytucyjnego. Co prawda nie wszystkie konstytucje odnoszą się do praw społecznych i kulturowych, jak choćby Konstytucja Amerykańska, ale w części z nich zawarte są tego typu wskazania – jak choćby w polskiej konstytucji. Zresztą już samo uregulowanie kwestii praw podstawowych, jak prawa do życia, wolności czy majątku, wiąże się ściśle z godnością człowieka i humanitaryzmem, korespondując przez to z ideą zrównoważonego rozwoju. Co więcej, w samej konstytucji można dokonać zapisów odnoszących się do ochrony środowiska naturalnego, a nawet przywołać termin „zrównoważony rozwój”. Konstytucja RP z 1997 roku w artyku-
le 5 przywołuje właśnie ten termin, a także wskazuje na potrzebę ochrony środowiska przyrodniczego. Są to najważniejsze, choć nie jedyne kwestie, które ukazują, w jaki sposób liberalny konstytucjonalizm może korespondować ze zrównoważonym rozwojem, stano-
wić dla niego dogodne podłoże.

Kolejną ideą liberalną, jaką warto wymienić w niniejszym kontekście, jest trójpodział władzy. W zasadzie, w dzisiejszych demokracjach zachodnich można zauważyć, że monteskiuszowski podział nie jest już wystarczający, skoro w państwie działa cały szereg pomniejszych instytucji i specjalistycznych urzędów, mniej czy bardziej niezależnych od władzy centralnej, jak choćby Narodowy Bank Polski, Rzecznik Praw Obywatelskich, Państwowa Rada Ochrony Przyrody. To rozproszenie władzy państwowej na różne urzędy i instytucje może powodować osłabienie władzy centralnej, stąd może pojawić się krytyka takiego podziału¹⁹. Z drugiej jednak strony umożliwia bardziej profesjonalne funkcyj-
nowanie państwa i utrudnia prowadzenie populistycznej bądź niezgodnej z konstytucją i pra-
wami obywatelskimi polityki przez władzę centralną. W tym sensie takie rozproszenie władzy i rola mniejszych, niezależnych urzędów państwowych może sprzyjać idei zrów-
noważonego rozwoju, nawet w zakresie opiniodawczym i merytorycznym. Instytucje od-
powiedzialne za ochronę praw człowieka bądź środowisko naturalne, mogą działać na rzecz zrównoważonego rozwoju, wyrażać swój sprzeciw albo doradzać władzom central-
nym w tym zakresie. Ponadto, już sam trójpodział władzy ma zasadnicze znaczenie w omawianej kwestii. Sądownictwo konstytucyjne bowiem, nie powinno dopuszczać ustaw sprzecznych z konstytucją, jak w przypadku konstytucyjnych zapisów o ochronie praw człowieka czy środowiska naturalnego. Ogranicza zatem dowolność postanowień władzy ustawodawczej, które nie zawsze muszą być zgodne z zasadami zrównoważonego rozwoju, jak choćby w kwestii poprawy jakości życia obywateli. Trójpodział władzy i ich wzajemne równoważenie, umożliwia bardziej profesjonalne zarządzanie państwem i utrudnia przejęcie całej władzy przez jedną partię czy ugrupowanie polityczne, którego zasady mogą być sprzeczne choćby z działaniami na rzecz poprawy jakości życia, złaszcza wśród biedniejszych obywateli bądź ochroną środowiska. Podzielenie władzy, w tym na niezależne sądownictwo konstytucyjne, jest więc istotne dla zrównoważonego rozwoju, zwłaszcza wtedy, kiedy w konstytucji są zapisy, korespondujące wprost bądź pośrednio z jego naczelnymi wartościami i zasadami. Trudno wspomnieć o wszystkich zasadach libe-
ralizmu klasycznego, ale choćby już sama swoboda i wolność wyrażania opinii (co wy-
pływa z prawa do wolności oraz idei tolerancji) ma fundamentalne znaczenie dla idei zrównoważonego rozwoju.

Warto jeszcze raz powrócić do J. Locke’a i jego koncepcji praw natury. Wyróżnił on, wśród najważniejszych uprawnień człowieka, prawo do własności, co stanowi jego wielki

¹⁹ Por. N. Bobbio, dz. cyt., s. 65.

wkład w rozwój całej myśli politycznej i prawnej²⁰. Choć pojawiają się interpretacje, że takie wyakcentowanie prawa do własności sprzyja kapitalizmowi i gospodarce wolnorynkowej²¹, indywidualizmowi, to dla angielskiego filozofa owe prawo odnosiło się nade wszystko do kwestii przeżycia człowieka, do jego samozachowania, realizowania pozostałych praw natury, a nie do akumulacji kapitału bądź pomnażania zysków²². Prawo do własności, do osobistego majątku miało za zadanie zapewnić człowiekowi materialne bezpieczeństwo i schronienie, godne warunki, potrzebne dla życia i rozwoju. Takie dobra, jak jedzenie są przeznaczone przede wszystkim dla przeżycia człowieka, natomiast J. Locke krytykuje taką sytuację, kiedy jest ono marnotrawione i niewykorzystane. Stąd pisał on o powszechnym przeznaczeniu dóbr, do których, dzięki swej pracy, ma prawo każdy człowiek, a posiadanie zbyt dużej ich ilości i marnotrawienie uważane były przez niego za niewłaściwe. „Można tu postawić zarzut, że skoro zbieranie żołądźi czy innych owoców na ziemi daje do nich prawo, to każdy może nagromadzić ich ile zechce. Odpowiem na to, że nie. To samo prawo natury, które mocą swoich postanowień daje nam własność, również ją ogranicza (...) Ktoś może tak dalece posługiwać się czymś pożytecznym dla jego życia, że aż to zepsuje. Może też tak dalece, dzięki swej pracy, rozciągnąć swą własność. Cokolwiek znajduje się już poza tym i przekracza jego udział, należy do innych”²³. Cytat ten jest ważny, wskazuje bowiem, że dla J. Locke’a istotne było to, aby każdy człowiek mógł mieć zapewnioną własność, jeśli chodzi o dobra konieczne do życia, a sytuacja, w której jest ona skupiona w nadmiarze (i niewykorzystywana wprost do przeżycia) w rękach niektórych osób jest niedopuszczalna. Innymi słowy, dobra naturalne są po to, aby mogło z nich korzystać możliwie najwięcej osób, a nie jedynie najbardziej przedsiębiorcze i zaradne jednostki. Ukazuje to, jak J. Locke i sam liberalizm polityczny u swoich początków nie był związany z zaborczym indywidualizmem, jak chciał Crawford Brough Macpherson, akumulacją kapitału czy liberalnymi wartościami wolnorynkowymi. A także, że klasyczny liberalizm polityczny, ze swym prawem do własności, nie jest sprzeczny z ideą zrównoważonego rozwoju, która dąży do zapewnienia obywatelom, szczególnie uboższym, godnych warunków życia i do poprawy sytuacji ekonomiczno-społecznej. Nawet jeśli klasyczny liberalizm polityczny nie podejmuje wprost kwestii związanych z interwencjonizmem państwowym czy polityką społeczną, to nie stanowi pochwały dla liberalnych zasad ekonomicznych, dzięki czemu jego idee kontynuowane są nie tylko przez leseferystycznych i wolnorynkowych myślicieli, ale także tych bardziej socjalnych.

Liberalizm egalitarny i neoliberalizm a zrównoważony rozwój

W XX wieku omawiany klasyczny liberalizm polityczny stał się nieodłączną częścią ówczesnej polityki, przynajmniej w obszarze zachodniej kultury. To demokracja liberalna, której fundamenty opierają się na tym oświeceniowym liberalizmie, odniosła w dużej mierze zwycięstwo nad innymi systemami politycznymi i ideologiami, o czym świadczyły chociażby rewolucje w środkowej i wschodniej Europie w latach 90. XX wieku. Niemniej spory w łonie całej tradycji myśli liberalnej nie ustały, przynajmniej w kwestiach społecznych i gospodarczych, a więc istotnych dla idei zrównoważonego rozwoju. Jak już wspomniano, w XX wieku pojawiły się kolejne odmiany liberalizmu, nawet takie, które kwestionują sam sens zasad liberalnych i ich uniwersalność, jak w przypadku liberalizmu

²⁰ Por. J. Gray, *Liberalizm*, Kraków 1994, s. 26.

²¹ Zob. J. Waldrom, *Locke*, [w:] P. Kelly, D. Boucher (red.), dz. cyt., s. 243.

²² Por. G. Sartori, dz. cyt., s. 462.

²³ J. Locke, *Dwa traktaty o rządzie*, Warszawa 2015, s. 272-273.

pluralistycznego czy raczej postliberalizmu Johna Gray'a. Niemniej dwie wersje współczesnego liberalizmu wydają się szczególnie istotne, ze względu na swoją popularność, a mianowicie neoliberalizm Friedricha von Hayeka oraz liberalizm egalitarny J. Rawlsa. Co istotne, obie doktryny odwołują się do klasycznego liberalizmu politycznego, do dorobku takich klasyków jak J. Locke, Monteskiusz czy Immanuel Kant. A jednak ich podejście do kwestii ekonomicznych i społecznych jest bardzo odmienne. Neoliberalizm będzie przeciwstawiał się ingerencji państwa w życie gospodarcze i społeczne, wysuwając znaną koncepcję „państwa minimalnego”, które ma za zadanie przede wszystkim ochronę i zapewnienie bezpieczeństwa obywatelom. F. Hayek będzie podkreślał, że to sam wolny rynek jest najlepszym regulatorem procesów gospodarczych, krytykując interwencjonizm państwowy, nawet w wydaniu keynesowskim. Co jeszcze, F. Hayek nie tylko powrócił i ożywił w dobie keynesizmu idee klasycznej ekonomii (stąd nazwa neoliberalizm), ale również uznawał dorobek całego klasycznego liberalizmu politycznego, z jego koncepcją praw jednostki czy też wolności negatywnej²⁴. Jednym z naczelných postulatów F. Hayeka będzie indywidualizm, a także ograniczenie władzy państwa²⁵. Neoliberalizm jednak koncentruje się nade wszystko na kwestiach ekonomicznych, wyrażając stanowisko leseferystyczne, krytykujące aktywną rolę państwa czy organizacji międzyrządowych w polityce gospodarczej i społecznej. Warto podkreślić, że neoliberalizm na ogół łączony jest z tzw. „Nową Prawicą”²⁶, która ma na ogół dość konserwatywny charakter, co może się przekładać także na zredukowanie znaczenia ochrony środowiska naturalnego. Dlatego też neoliberalizm jest zasadniczo przeciwny fundamentalnym ideom zrównoważonego rozwoju, zwłaszcza w kwestiach społecznych i podnoszeniu poziomu życia obywateli, zapobieganiu ubóstwu i nędzy.

Z kolei drugi główny nurt współczesnego liberalizmu, zapoczątkowany przez J. Rawlsa, również będzie czerpał z klasycznego liberalizmu politycznego, ale już nie z liberalizmu w sensie ekonomicznym. J. Rawls, odwołując się do klasyków wczesnego liberalizmu, postanowił wystąpić przeciwko utylitaryzmowi, który wydawał się niebezpieczny ze względu na poszanowanie praw podstawowych²⁷. Z drugiej strony jednak, to utylitarna zasada sprawiedliwości społecznej stanowiła dla egalitarnego liberalizmu pewną inspirację. Przede wszystkim J. Rawls, przywołując tradycję umowy społecznej, wykorzystał ją do sformułowania dwóch naczelných zasad sprawiedliwości jako bezstronności, które stanowią fundament liberalizmu egalitarnego. Druga z nich, wyrażona w kontekście społeczno-ekonomicznym, jest szczególnie ważna, podkreśla bowiem, że „nierówności społeczne i ekonomiczne mają być tak ułożone, aby były z największą korzyścią dla najbardziej upośledzonych, pozostających w zgodzie z zasadą sprawiedliwego oszczędzania”²⁸. Właśnie ta zasada sprawiedliwości, z uznaniem zasadniczej wagi równości wszystkich osób, stała się fundamentem i podłożem dla uzasadniania państwowego interwencjonizmu i polityki społecznej²⁹. Innymi słowy, liberalizm egalitarny dał intelektualne i aksjologiczne podstawy dla wyrównywania poziomu życia obywateli, zapewniania im odpowiednich, godnych warunków socjalnych i ekonomicznych, np. poprzez walkę z ubó-

²⁴ Zob. L. Dubel, *Historia doktryn politycznych i prawnych do schyłku XX wieku*, Warszawa 2007, s. 471.

²⁵ Por. A. Szahaj, M. Jakubowski, *Filozofia polityki*, Warszawa 2010, s. 117.

²⁶ „Nowa Prawica” to doktryna polityczna, powstała w latach 70. XX wieku, stanowiąca połączenie neoliberalizmu w dziedzinie gospodarczej i konserwatyizmu w kwestiach światopoglądowych.

²⁷ Por. R. Martin, *Rawls*, [w:] P. Kelly, D. Boucher (red.), dz. cyt., s. 661.

²⁸ J. Rawls, *Teoria sprawiedliwości*, Warszawa 1994, s. 415.

²⁹ Por. L. Dubel, dz. cyt., s. 475-476; A. Heywood, dz. cyt., s. 73-75.

stwem czy bezrobociem, dlatego sprzyjał aktywnej polityce społecznej i gospodarczej, także w wymiarze międzynarodowym. Stąd rozwój ekonomiczny, czy gospodarczy powinien być nakierowany na kwestie społeczne, a nie uważany za naczelną wartość, bez uwzględnienia problemów socjalnych. Amerykański myśliciel nie podejmował jednak kwestii związanych z ekologią ani zagadnienia wzajemnego równoważenia się sfery ekologicznej, ekonomicznej i społecznej jednocześnie. Niemniej, postulaty J. Rawlsa, już przez to, że przyznają państwu niemałą rolę w kwestiach społecznych i gospodarczych, oraz podkreślają równość wszystkich osób jako naczelną wartość liberalizmu, łączą się przynajmniej częściowo z koncepcjami wysuwanymi w ramach zrównoważonego rozwoju.

Podsumowanie

Zaprezentowany powyżej przegląd klasycznego liberalizmu politycznego, w perspektywie idei zrównoważonego rozwoju ukazuje, że jego naczelne idee polityczne, ustrojowe i prawne stanowią podłoże, ramy dla wprowadzania w praktykę zasad zrównoważonego rozwoju. Klasyczny liberalizm polityczny, będący ideowym źródłem dla współczesnych demokracji liberalnych, ma dość ogólny charakter i nie łączy się ściśle z konkretnymi nurtami ekonomicznymi czy ideologicznymi, niemniej w pewnych aspektach może sprzyjać idei zrównoważonego rozwoju. Przede wszystkim zapewniając ramy prawne i instytucjonalne, które mogą sprzyjać rozwojowi zrównoważonemu, poprzez konstytucjonalizm, trójpodział władzy czy prawa człowieka. Istotne jest podkreślenie, że klasyczny liberalizm polityczny wcale nie utożsamia się z liberalną ekonomią i negatywną oceną aktywnej polityki gospodarczej czy społecznej, ma bowiem charakter przede wszystkim ustrojowy i polityczny. Obecnie w ramach szeroko pojętego liberalizmu wyróżnia się przede wszystkim neoliberalizm i liberalizm egalitarny, które to nurty różnią się przede wszystkim w kwestiach społeczno-ekonomicznych, co przekłada się także na ich zgodność z ideami zrównoważonego rozwoju – neoliberalizm będzie zasadniczo przeciwny jego koncepcjom, podczas gdy liberalizm egalitarny przynajmniej częściowo, w kwestiach społeczno-ekonomicznych będzie wiązał się ze zrównoważonym rozwojem. Żadna jednak z omówionych doktryn liberalnych nie wskazuje na wzajemne powiązanie sfery społecznej, gospodarczej i ekologicznej, co jest tak ważne dla zrównoważonego rozwoju, ani szczególnie nie akcentuje kwestii związanych z ochroną środowiska. Można zatem powiedzieć, że doktryny liberalne różnorodnie, mniej lub bardziej korespondują z ideą zrównoważonego rozwoju, ze względu na swoje zróżnicowanie doktrynalne.

Bibliografia:

- Bobbio N., *Liberalizm i demokracja*, Warszawa 1998.
 Canovan M., *Lud*, Warszawa 2008.
Dokumenty końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych Środowisko i Rozwój, Warszawa 1993.
 Dubel L., *Historia doktryn politycznych i prawnych do schyłku XX wieku*, Warszawa 2007.
 Freeman M., *Prawa człowieka*, Warszawa 2007.
 Gray J., *Liberalizm*, Kraków 1994.
 Heywood A., *Ideologie polityczne*, Warszawa 2007.
 Jackson R., *Suwerenność*, Warszawa 2011.

- Kelly P., *Bentham*, [w:] Kelly P., Boucher D. (red.), *Myśliciele polityczni. Od Sokratesa do współczesności*, Kraków 2008.
- Kelly P., *Liberalizm*, Warszawa 2007.
- Locke J., *Dwa traktaty o rządzie*, Warszawa 2015.
- Nasza Wspólna Przyszłość*, Warszawa 1991.
- Parteka T., *Planowanie strategiczne rozwoju zrównoważonego*, Gdańsk 1997.
- Płachciak A., *Geneza idei rozwoju zrównoważonego*, „Ekonomia” 5(17), 2011.
- Rawls J., *Teoria sprawiedliwości*, Warszawa 1994.
- Rex M., *Rawls*, [w:] Kelly P., Boucher D. (red.), *Myśliciele polityczni. Od Sokratesa do współczesności*, Kraków 2008.
- Sartori G., *Teoria demokracji*, Warszawa 1994.
- Szahaj A., Jakubowski Marek, *Filozofia polityki*, Warszawa 2010.
- Tokarczyk R., *Współczesne doktryny polityczne*, Kraków 2002.
- Waldron J., *Locke*, [w:] Kelly P., Boucher D. (red.), *Myśliciele polityczni. Od Sokratesa do współczesności*, Kraków 2008.

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ W ASPEKCIE ZASADY JEDNOMYŚLNOŚCI I ZASADY WIĘKSZOŚCI W PARLAMENTARYZMIE POLSKIM XVI I XVII WIEKU (1505 - 1697)

Wstęp

Problematyczność zasady jednomyślności znajduje odzwierciedlenie w rozpiętości poglądów badaczy opisujących to zjawisko. Z jednej strony uważa się, że jednomyślność jest „powszechną i trwałą zasadą parlamentów stanowych”¹, podkreśla się z drugiej strony fakt, że jednomyślność charakterystyczna jest dla wczesnych form organizacji ciał kolegialnych i wraz z ewolucją władzy zostaje wyeliminowana. Jej obecność w parlamentarystyce polskiej wyjaśnia się jako pozostałość tradycji plemiennych automatycznie przeniesioną w czasy nowożytne². Takie postawienie kwestii zasady jednomyślności czyni niemożliwą wszelką próbę racjonalizacji tego fenomenu, tj. nie tylko opis, czym była zasada jednomyślności, jak funkcjonowała (co było jej przedmiotem), ale i wyjaśnienie dlaczego była obecna w ustroju Rzeczypospolitej i nie została z niego wyeliminowana. Rzecz bowiem w tym, że zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju należy odrzucić optykę prezentystyczną, dla której teraźniejszość stanowi „centrum” do budowania wizji przeszłości, tym samym zaciera się strukturę właściwą instytucjom w danej epoce, które formowały się na gruncie swoistej tradycji, postrzegania i formowania świata charakterystycznego dla ludzi owej epoki. Nie idzie więc tutaj o apologię, czy też krytykę zasady jednomyślności. Patrząc przez pryzmat zrównoważonego rozwoju zasadne wydaje się przyjęcie innej perspektywy badawczej: podjęcie próby immanentnej charakterystyki zasady jednomyślności, nie włączającej tego zjawiska w kategorie właściwe dla współczesnej nauki o państwie.

Jednomyślność określana była w warstwie pozytywnej formułą – *nemine contradicente* (bez sprzeciwu), w warstwie negatywnej i radykalnej – *liberum veto*. W zależności od tego, jak interpretuje się stwierdzenie *nemine contradicente* można mówić tutaj o dwóch pojęciach: jednomyślności oraz zgodności. Jednomyślność (jednogodność, jednogłośność) oznacza decyzje podjętą za pełną aprobatą zgromadzonych (wszyscy są za); zgodność natomiast oznacza brak czynnego sprzeciwu, pozostawia możliwość posiadania odmiennego zdania, które wszakże nie zostaje wyrażone. Większość oznacza taką część pewnego zgromadzenia, która przewyższa pozostałą jego część lub części.

Zasada jednomyślności i zasada większości stanowią podstawę do rozwiązywania konfliktu; obecne są zatem tam, gdzie dochodzi do sporu, gdzie opinie i interesy (wole) przeciwstawiają się sobie nawzajem i gdzie nie istnieje instancja nadrzędna mogąca ten konflikt arbitralnie rozstrzygnąć. Wyznaczają one, w swoich założeniach, odmiennie metody rozstrzygania sporu. Pierwsza usiłuje przezwyciężyć rozdwojenie poprzez usunięcie jego przyczyn. Druga unieważnia rozdwojenie poprzez głosowanie: zaakceptowane zostaje to stanowisko, które otrzymuje większość głosów, stąd też spór okazuje się czymś nieby-

¹ K.Grzybowski, *Teoria reprezentacji w Polsce epoki odrodzenia*, Warszawa 1959, s. 273.

² R.Grodecki, *Polska piastowska*, Warszawa 1969 s. 248-249.

łym. Różnica jakościowa pomiędzy obu zasadami wyrasta z odmiennych założeń dotyczących organizacji i funkcjonowania ciał kolegialnych oraz roli, jaką odgrywa w nich jednostka. Parlament Rzeczypospolitej (szczególnie w wieku XVI) jest miejscem, gdzie obie zasady się spotykają – zarazem konkurują i współistnieją ze sobą.

Omawiając zasady jednoznaczności i większości należy odróżnić dwie kwestie. Po pierwsze, można zasadnie mówić o ich teorii, szukając usprawiedliwienia w charakterystyce ustroju Rzeczypospolitej – wzajemnej relacji pomiędzy poszczególnymi instytucjami. Po drugie, można przedstawić ich praktykę, tj. ich stosowanie w określonym miejscu i czasie oraz wpływ na funkcjonowanie państwa. Rozwinięcie obu punktów będzie celem dalszych rozważań.

Geneza zasady jednomyślności, a ustrój Rzeczypospolitej szlacheckiej

Nie do końca jasne jest pochodzenie zasady jednomyślności, choć należy podkreślić, że była ona obecna nie tylko w polskim parlamencie. Wystarczy przypomnieć, że także w aragońskim i katalońskim systemie parlamentarnym był obecny odpowiednik polskiego *liberum veto* – *dissentimentio*, zniesione ostatecznie podczas rządów Filipa II (1592 r.)³. Henryk VIII usuwa w Anglii zasadę jednomyślności statutem z 1542 roku, a w Rzeszy Niemieckiej powszechne uznanie zdobywa zasada większości podczas rządów Karola V (1519-1556), przy czym nie obejmuje ona kwestii wyznaniowych⁴.

W starożytności przy kolegialnym podejmowaniu decyzji obowiązywała zasada jednomyślności: w Atenach na zgromadzeniu ludowym i na posiedzeniu Areopagu; czy w rzymskich zgromadzeniach ludowych (komicjach). Wśród badaczy dominuje pogląd, że zasada jednomyślności jest właściwa dla plemiennej organizacji społeczeństwa. Roman Grodecki wykazuje, że jest ona pozostałością prasłowiańskich wieców⁵. Na wiecu, który był forum, na którym sądzono najważniejsze sprawy, książęta przedstawiali swe decyzje, celem uzyskania aprobaty zebranych, dochodziło do uchwał jednomyślnie – *de unanimi, de communi consilio et consensu*; „pospólstwo wrzawą ogłaszało”, jak notował Wincenty Kadłubek, aprobatę i aktywne poparcie dla proponowanych uchwał⁶. W XIII wieku decyzje podejmowane są w Polsce zarówno na podstawie zasady jednomyślności jak i na podstawie zasady większości. W obradach kapituł katedralnych w razie braku jednomyślności, uważanej za objaw *inspirationis divinae*, obecna jest od początku XIII wieku praktyka decydowania większością głosów. Świeckie ciała kolegialne przeważnie podejmowały decyzje jednomyślnie. Przykładowo, gdy na wiecu w Radomsku w 1384 roku uchwalono organizację tymczasowego zarządu ziemskiego aż do koronacji króla, to wybrane dla każdej z ziem komisje, które liczyły po ośmiu członków, obowiązywała zasada jednogłośności i tylko uchwały jednomyślne posiadały moc prawną (*unanimi debent consulere pro communi bono et utilitate ipsius regni, quia volumus (eos) esse unanimes et concordēs*)⁷. Natomiast w trakcie elekcji Władysława III w roku 1434 marszałek Oleśnicki polecił przeciwnikom rozejść się na dwie strony. Spytko z Melsztyna widząc,

³ Z. Wójcik, *Liberum veto*, Kraków 1992, s. 14.

⁴ Ibidem., s. 12-13.

⁵ R. Grodecki, op. cit., s. 248.

⁶ J. Bardach, B. Leśniodorski, M. Pietrzak, *Historia państwa i prawa polskiego*, Warszawa 1985, s. 60.

⁷ J. Szujski, *Uchwały zjazdu w Radomsku dnia 2 marca 1384. Przyczynek do dziejów ustawodawstwa polskiego XIV wieku*, „Rozprawy i Sprawozdania Wydziału Historyczno-Filozoficznego AU”, t. 1, 1874, s. 163-173; cyt. za: R. Grodecki, *Polska piastowska*, s. 249.

że wraz ze stronnikami stanowi mniejszość, przystał na zdanie większości⁸. Podobnie rokovania prowadzące do wyboru Jana Olbrachta na króla musiały trwać aż tydzień, gdyż przeciwników, pomimo że stanowili mniejszość, nakłaniano do jednomyślności⁹.

Kwestie jednomyślności i większości wiąże się zatem, zdaniem Michała Szczanieckiego, z odmiennością ustroju Rzeczypospolitej względem innych państw europejskich oraz niemożliwością zastosowania do opisu jej ustroju prawidłowości: monarchia stanowa – monarchia absolutna – monarchia konstytucyjna¹⁰. Z kolei Anna Sucheni-Grabowska uważa, że założenia ustroju Rzeczypospolitej „powinny być zarejestrowane w odpowiednim chronologicznie porządku wśród koncepcji, z których wywodzi się model monarchii konstytucyjno-parlamentarnej”¹¹. Podkreślmy wszakże, że w wielu krajach Europy na skutek rozwoju gospodarki wczesnokapitalistycznej (dominacja pieniądza nad własnością ziemską) dawna arystokracja feudalna traci swe znaczenie polityczne i gospodarcze, co sprzyja powstaniu monarchii absolutnej. Natomiast w Polsce mamy do czynienia z rozwojem gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej¹² oraz takimi przekształceniami monarchii stanowej, których konsekwencją jest ustalenie się modelu Rzeczypospolitej szlacheckiej, gdyż obok monarchy we władzy uczestniczy „naród polityczny” – średnia szlachta i magnateria.

Przypomnijmy pokrótce główne zasady, na których opierało się funkcjonowanie państwa stanowego. Istotne jest przede wszystkim to, że społeczeństwo stanowe „nie składa się tylko z jednostek fizycznych, ani też nie jest ich mechaniczną sumą. Jego częściami składowymi są grupy społeczne: korporacje stanowe i korporacje terytorialne”¹³. Jednostka nie istnieje zatem w odizolowaniu od grupy, której jest reprezentantem, zaś ta grupa stanowi element hierarchicznie uporządkowanego organizmu, jakim jest państwo. Ograniczało to kompetencje organu przedstawicielskiego, gdyż pomiędzy poszczególnymi stanami czy ziemiami nie istniała relacja ilościowa, lecz jakościowa: nie można ich między sobą porównywać (mierzyć), ponieważ prosta suma elementów nie tworzy tutaj całości (państwa). Stąd też decydująca okazuje się „nie równość mechanicznie zliczanych głosów przedstawicieli, lecz >ważność< wypowiedziających się za pewną decyzją zbiorowych członków hierarchicznie skonstruowanego organu – odpowiednika hierarchicznie skonstruowanego społeczeństwa”¹⁴. Fundamentalne znaczenie posiada fakt, że w tworzeniu i ustanawianiu prawa pierwszoplanową rolę odgrywa jego „słuszność” lub „niesłuszność”, a nie poparcie wyrażone dla tego prawa.

Parlamentaryzm wyrasta z monarchii stanowej: władza królewska była ograniczona przez stany, dlatego król musiał w ważniejszych sprawach zasięgać rady u przedstawicieli stanów oraz pozyskać ich zgodę. Na gruncie polskim zanika cecha wielostanowości organu przedstawicielskiego: magnateria nie przekształca się w odrębny stan, którego odrębność sankcjonuje prawo, zanika wyodrębniona stanowo reprezentacja duchowieństwa, zanika wreszcie reprezentacja mieszczaństwa.

⁸ K.B.Hoffman, *Historia reform politycznych w dawnej Polsce*, Warszawa 1988, s. 191.

⁹ J.Bardach, *Początki sejmu*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, (red.) J.Michalski, Warszawa 1977, s. 19.

¹⁰ M.Szczaniecki, *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 1977, s. 208.

¹¹ A.Sucheni-Grabowska, *Walka o demokrację szlachecką*, [w:] *Polska w epoce odrodzenia*, (red.) A.Wyczański, Warszawa 1970, s. 67.

¹² Problem dualizmu w rozwoju ekonomicznym Europy opisuje Jerzy Topolski w szkicu *Zagadnienia gospodarki w Polsce*; zob. *Polska w epoce odrodzenia*, (red.) A.Wyczański, Warszawa 1970, s. 68-99.

¹³ K.Grzybowski, *Teoria reprezentacji*, Warszawa 1959, s. 274.

¹⁴ Ibidem., s. 276.

Wzrost roli szlachty w życiu politycznym państwa następuje na skutek aktywności szlachty w okresach bezkrólewia oraz uzyskania przez nią przywilejów w zamian za zgodę na podatki. Na początku wojny trzydziestoletniej sejm obozowy szlachty wielkopolskiej zgromadzonej w Cerkwicy wymusił na królu przywilej głoszący, że król nie będzie bez zgody szlachty (sejmików prowincjonalnych) wprowadzał nowych instytucji ani prowadził wypraw wojennych. Przywilej ten potwierdził przywileje nieszawskie (1454 r.) uzupełnione dla Małopolski przez przywilej korczyński (1456 r.). Pozwoliły one na uformowanie się u schyłku XV wieku reprezentacji szlacheckiej w postaci posłów ziemskich wchodzących w skład sejmiku walnego. Władza królewska była odtąd ograniczona nie tylko przez praktykę, ale na mocy prawa.

Konstytucja *Nihil Novi* ustanowiła ostatecznie hierarchię zgromadzeń szlacheckich stawiając na ich czele sejm walny – główny organ państwa. Do kompetencji sejmiku należały „wszelkie zmiany >prawa pospolitego< (*ius commune*) i >wolności publicznej< (*publica libertas*). Pod >prawem pospolitym< rozumiano normy prawa mające charakter ogólnopaństwowy, pod *publica libertas* – uprawnienia polityczne szlachty, co określało *a contrario* zakres ograniczeń władzy monarszej”¹⁵. Ostatecznie po 1505 roku można mówić o istnieniu dwuizbowego parlamentu, którego izbę poselską zapewniali reprezentanci sejmików ziemskich, senat zaś opierał się na dożywotnich nominacjach królewskich, przy czym miejsce w senacie było uzależnione od ważności zajmowanego w państwie stanowiska. Podstawą prawną wszystkich uchwał sejmiku była zgoda stanów sejmujących. Oznaczało to w praktyce brak sprzeciwu izby poselskiej na ostatnią odpowiedź króla i senatu¹⁶. Konstytucja *Nihil Novi* nie precyzowała bowiem mechanizmu funkcjonowania sejmiku, czego przykładem jest system głosowania. „Równorzędność wotowania obu izb grozić mogła stagnacją polityczną, lecz umiejętna taktyka panującego dopuszczała i inne, bardziej dogodnie dla króla rozwiązania. Biorąc sobie za partnera obóz ziemiański, władca mógł zyskać sposobność do wzmocnienia przy współudziale sojusznika politycznego pozycji tronu”¹⁷. Mimo, że podstawowe zasady ustrojowe w omawianym tutaj okresie, tj. w XVI i XVII wieku, nie uległy zmianie, to zmiana układu sił politycznych pozwala na zasadne mówienie o dwóch formach (podokresach) Rzeczypospolitej szlacheckiej:

- 1) demokracji szlacheckiej;
- 2) oligarchii magnackiej¹⁸.

Jednomysłność, a większość w XVI wieku

Jarema Maciszewski napisał: „W XVI wieku nie można mówić o jednomysłności obrad sejmowych. Gdyby tak było, żadna konstytucja dotycząca egzekucji praw i dóbr nie zostałaby uchwalona”¹⁹. Mimo istnienia silnej i dobrze zorganizowanej opozycji, zasada jednomysłności, choć formalnie obowiązująca, nie była w praktyce przestrzegana. Stosowano więc fikcję jednomysłności: pomijając stan faktyczny (brak jednomysłności) postępowano tak, jak gdyby co do pewnych spraw (uchwał, decyzji) istniała jednomysłność.

¹⁵ J. Bardach, *Początki sejmiku*, [w:] *Historia sejmiku polskiego*, (red.) J. Michalski, Warszawa 1984, s. 57.

¹⁶ W. Uruszczak, *Sejm w latach 1506-1540*, [w:] *Historia sejmiku polskiego*, (red.) J. Machalski, Warszawa 1984, t.1, s. 89.

¹⁷ A. Sucheni-Grabowska, *Walka o demokrację szlachecką*, [w:] *Polska w epoce odrodzenia*, (red.) A. Wyczański, Warszawa 1970, s. 14.

¹⁸ J. Bardach, B. Leśniodorski, M. Pietrzak, *Historia państwa i prawa polskiego*, Warszawa 1985, s. 162-166.

¹⁹ J. Maciszewski, *Szlachta polska i jej państwo*, Warszawa 1968, s. 149.

Wobec tego, że głosowanie utrudnia, a wręcz czyni niemożliwym uzyskanie jednomyślności, najczęściej przewodniczący na podstawie własnej oceny głosów i bez uciekania się do głosowania „konkludował” obrady. Konstanty Grzybowski wyróżnił pięć sposobów ogłaszania ustaw przy ominięciu zasady jednomyślności:

- „1) formuły promulguacyjne, które pozwalały domniemywać, że mamy do czynienia z jednomyślnością osób;
- 2) formuły, na podstawie których można było domyślać się jednomyślności ziem i województw (z pominięciem zagadnienia jednomyślności wewnątrz tych grup);
- 3) formuły stwierdzające jednomyślność stanów, bez precyzowania, jak wyglądała sytuacja wewnątrz obu stanów;
- 4) formuły, stwierdzające lakonicznie jedynie >wspólną zgodę<;
- 5) formuły w takiż sposób sygnalizujące tylko >zgodę<, a więc pomijające kwestie jednomyślności czy większości”²⁰.

W latach 1504-1540 w konstytucjach sejmów przeważają formuły, w których obecne są słowa *unanimiter* lub *omnes*, natomiast po roku 1540 pojawiają się one tylko raz (uniwersał poborowy z sejmu 1556/1557 r.), zaś od roku 1563 znikają z uchwał sejmowych wszystkie określenia stwierdzające konieczność jednomyślności dla uchwał sejmowych. Pozwala to na podstawie hipotezy, że w tym okresie przestano uważać jednomyślność za warunek konieczny dla dojścia do skutku konstytucji sejmowych²¹. Potwierdza ją stwierdzenie Michała Kromera, który w wydanej po raz pierwszy w roku 1575 „Pollonii...” „**napisał**, że decyzje zapadają w sejmie bądź to jednomyślnie, bądź większością głosów, zaznaczając przy tym wprowadzenie zmian w sprawie decydowania”²².

Jak wyżej wskazano znaczenie działania każdej z izb było inne, dlatego też problem należy omawiać osobno dla każdej z izb. Król był zobowiązany jedynie do wysłuchania opinii senatu, posiadał wszakże swobodę co do decyzji, którą z opinii uzna za opinię swoją i senatu. I tak na sejmie w 1569 roku Król konkluduje zgodnie ze stanowiskiem mniejszości, a nie większości senatu uzasadniając swoje postępowanie zgodnością z „prawem pospolitym” i stała królewska praktyką. Decyzja króla w drugiej połowie XVI wieku nie była ograniczona opinią senatu i mogła być podjęta wbrew jednomyślnemu stanowisku tej izby²³. Warunkiem stanowienia prawa jest jednomyślność izby poselskiej z królem; oznacza to, że ani król nie może ogłosić treści uchwały niezgodnej z postanowieniami izby poselskiej, ani też izba nie może uczynić prawem uchwały, która nie posiada sankcji królewskiej.

Wyłania się zatem kwestia, w jaki sposób decydowano w izbie poselskiej. Pierwsze wzmianki o podejmowaniu decyzji większością głosów pochodzą z roku 1528, kiedy to król Zygmunt I w legacji na sejmiki stwierdzał, że prawo stanowione jest przez niego, cały senat i większą część izby poselskiej. Zygmunt August w pierwszych latach swojego panowania (1548-1552) podkreśla, że za obowiązujące uznaje stanowisko większości. Na sejmie 1553 roku uchwalono konstytucje przy sprzeciwie piętnastu posłów. Większość

²⁰ Z. Wójcik, *Liberum veto*, Kraków 1992, s. 17.

²¹ K. Grzybowski, *Teoria reprezentacji*, Warszawa 1959, s. 292.

²² M. Kromer, *Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urządach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego ksiąg dwie*, przeł. S. Kazikowski, Olsztyn 1984, s. 181.

²³ K. Grzybowski, *Teoria reprezentacji*, Warszawa 1959, s. 294-295.

głosów decyduje na sejmie 1562 roku w kwestii podatku łanowego, a także na sejmie z roku 1565 przy uchwalaniu konstytucji „oduchownych”²⁴.

Zgodnie z powyższym możemy odróżnić jednozgodność wewnątrz izby poselskiej od jednozgodności sejmujących stanów. Najpierw zmierzano do osiągnięcia jednomyślności wewnątrz izby poselskiej, która stanowiła niejako warunek jednomyślności stanów. Jednomyślność posłów nie była warunkiem koniecznym stanowienia prawa, ponieważ w praktyce do podjęcia uchwały wystarczała większość. St. Drohojowski wyjaśniał w roku 1565 w obliczu senatu i króla, że izba poselska podejmuje czasami uchwały przy sprzeciwie województwa, jego części bądź też pojedynczego posła. Zaznaczał, że oponenci muszą przedstawiać uzasadnienie swojego odmiennego zdania; tylko za wiedzą marszałka i izby mogą oni wykorzystać zwyczajowe uprawnienia wyrażenia sprzeciwu wobec króla²⁵. Król zatem nie jest zobowiązany do przychylenia się do decyzji większości sejmowej, posiada bowiem prawo poparcia stanowiska mniejszości i odmówienia sankcji uchwały.

Liberum veto w drugiej połowie XVII wieku

Funkcjonowanie zasady jednomyślności pomiędzy izbą i królem nie było proste: trzy sejmy (1576, 1582, 1585) nie podejmowały żadnych uchwał już za panowania Batorego, także ośmiokrotnie (1597, 1600, 1605, 1606, 1615, 1637, 1639, 1645) za Zygmunta III i Władysława IV obrady nie prowadziły do podjęcia jakichkolwiek decyzji (w latach 1587-1648 na 56 sejmów do skutku nie doszło 9)²⁶. Rozejście się sejmu bez podjęcia uchwał w czasach Zygmunta III było znakiem rozdzwieniu między królem, a społeczeństwem²⁷, czyli niezgodnością dwóch elementów sejmu – króla i izby poselskiej. Dlatego nie można w tych przypadkach mówić o zerwaniu sejmu, lecz jedynie o niedościsie sejmu do skutku. Należy wszakże zaznaczyć, że konsekwencja obu była taka sama: wszystkie konstytucje sejmu, nawet te już uchwalone nie wchodziły w życie. Niekorzystne tendencje w parlamentarystyce polską zaznaczają się wyraźnie u schyłku XVI wieku i na początku XVII wieku.

Wobec załamania się tradycyjnego w wieku XVI. sojuszu króla ze szlachtą, w jakichkolwiek dążeniach króla do wzmocnienia swej władzy zaczęto dostrzegać nie tyle próbę reformy i wzmocnienia państwa, ale raczej zmierzanie króla do wprowadzenia monarchii absolutnej. Stąd też sejm 1605 roku podkreśla wagę powszechnej zgody szlachty na poczynania legislacyjne dla kształtu jej ustroju: „*pluralitas noctiva est in arduis negotiis Reipublicae* (większość szkodliwa jest w trudnych sprawach Rzeczypospolitej), gdzie nie kresek ale *consensus in genere omnium* (zgody pełnej wszystkich) Rzeczypospolitej potrzebuje”²⁸.

Liberum veto jest więc oznaką przemiany jaka nastąpiła w strukturze państwa, a także w sposobie uprawiania polityki poprzez stan szlachecki. Zastosowanie formuły *liberum veto* było aż do połowy XVII wieku niemożliwe, ponieważ kłóciło się ono ze świadomością prawną i obywatelską szlachty – antagonizmem wewnątrz szlachty, a także pomiędzy

²⁴ Ibidem., s. 302-304.

²⁵ A. Sucheni-Grabowska, *Sejm w latach 1540-1586*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, (red.) J. Michalski, t.1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1984, s. 186-187.

²⁶ W. Czapliński, *Sejm w latach 1587-1696*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, (red.) J. Michalski, t.1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1984, s. 296.

²⁷ Ibidem., s. 72-73.

²⁸ Z. Wójcik, *Liberum veto*, Kraków 1992, s. 17-18.

wszystkimi sejmującymi stanami nie był nie tyle silny, aby zająć miejsce interesu państwa. „Aby jak *hostis patriae* (wróg ojczyzny) – uchwalono na sejmiku w Wiszni w 1597 roku – był każdy karan, który zgody wszystkich rozrywać się waży”²⁹.

Istota *liberum veto* jest to, że wola jednostkowa może unicestwić bądź sparaliżować wolę ogólną. Nie szuka ona przy tym kompromisu z wolą powszechną (wolą większości): poseł ogłaszając swój protest opuszczał salę obrad i wyjeżdżał z miasta, w którym odbywał się sejm. Nie było wymagane także uzasadnienie protestu. Powrót do izby obrad był znakiem, że możliwa jest zmiana jego stanowiska, że w toku dyskusji i wyjaśnienia może odstąpić od sprzeciwu.

Częstkową formą protestu była formuła: *sisto activitatem*. W momencie veta marszałek ogłaszał przerwę w obradach i pytał szczegółowo o przedmiot protestu. W przypadku, gdy było to zwykle nieporozumienie albo żądanie wyjaśnienia sprawy, to szybko podejmowano dalsze obrady. Jeżeli sprawa była poważniejsza, to przerwa mogła trwać od kilku godzin do kilku dni, podczas których marszałek prowadził pertraktacje w celu zażegnania konfliktu. Jeżeli protest miał miejsce podczas drugiej fazy obrad sejmu, kiedy to uchwalano uchwałę – w razie protestu odrzucano ją, nawet jeśli popierała ją większość posłów³⁰.

Pierwsze *liberum veto*, tj. przeciwstawienie się woli ogólnej ma miejsce 9 marca 1652 roku na sejmie odbywającym się w Warszawie. Dokładne określenie miejsca i czasu pierwszego *liberum veto* stanowiło długo kwestię sporną i dopiero badania Władysława Czaplińskiego pozwoliły na przesunięcie pierwszego *liberum veto* z sejmu 1639 roku na sejm roku 1652. Wtedy to poseł upicki Władysław Siciński zrywa sejm nie dopuszczając do prolongowania obrad sejmu na dzień następny. Wystąpienie W. Sicińskiego było egzemplifikacją konfliktu pomiędzy królem i opozycją na tle tzw. „sprawy Radziejowskiego”, w którym to W. Siciński reprezentował interesy opozycji (był popiecznikiem Janusza Radziwiłła). Hieronim Radziejowski został skazany przez sąd marszałkowski na karę śmierci za zbrodnię obrazy majestatu, przy czym owa zbrodnia była dla króla wygodnym pretekstem do usunięcia niewygodnego ministra. Opozycja obawiała się by *casus* Radziejowskiego nie stał się precedensem w ograniczaniu bądź zniesieniu nienaruszalnych praw wolności stanu szlacheckiego. Z drugiej strony J. Radziwiłł chciał uzmysłwić królowi, że jest istotnym elementem w rozgrywce politycznej, który może paraliżować posunięcia króla. Dlatego też król nie może pomijać go przy rozdawaniu wielkiej buławy litewskiej, która będzie wakowała po śmierci dotychczasowego hetmana Janusza Kiszki.

Po proteście W. Sicińskiego debata nad przedłużeniem obrad toczyła się początkowo normalnym trybem, ponieważ nikt nie chciał otwarcie stwierdzić, że uznaje sprzeciw jednego z posłów za absolutnie ważny. Stwarzałoby to bowiem precedens usprawiedliwiający niedopuszczenie do dojścia sejmu do skutku przez jednostkę. Zdecydowano się poczekać do poniedziałku (była sobota), gdyż liczone, że W. Siciński powróci na salę obrad. Marszałek sejmu

Andrzej Maksymilian Fredro po długich naradach z prawnikami musiał przyznać, że protest jest zgodny z prawem i pozostaje w mocy. Wobec tego, że W. Siciński nie zjawił się także w poniedziałek, a swój protest zarejestrował w sądzie grodzkim było czymś oczywistym, że sejm jest zerwany³¹.

²⁹ *Diariusze sejmowe 1597 r.*, Kraków 1907, s. 384.

³⁰ N.Davis, *Boże igrzysko*, przeł. E.Tabakowska, Kraków 1998, t.1, s. 382.

³¹ *Ibidem.*, s. 358-359.

Zerwany został także obradujący dwa lata później w Warszawie sejm, tj. wiosną 1654 roku. Również i w tym przypadku tłem dla sprzeciwu co do prolongaty sejmu była walka dworu z opozycją o wakującą buławę wielką litewską. W odpowiedzi na pozbawienie przez większość izby funkcji posła Jana Bąkowskiego broniącego prerogatyw królewskich w rozdawnictwie wakansów, poseł czewski Paweł Białobocki zrywa 28 marca 1654 roku sejm.

Kolejny sejm, który został zerwany obradował od 26 listopada 1664 roku do 7 stycznia 1665 roku jego obrady skupiały się wokół sądu nad marszałkiem wielkim i hetmanem polnym koronnym Jerzym Lubomirskim sprzeciwiającym się próbom wzmocnienia władzy centralnej poprzez elekcję następcy za życia króla (*electio vivente rege*). Królowa pragnąc osadzić na tronie Kondeusza wprowadziła do walki parlamentarnej przekupstwo, nie stosowane dotąd w takiej skali, w czym zaraz zaczęła ją naśladować opozycja³². W grudniu 1664 roku sąd sejmowy pozbawił J. Lubomirskiego wszelkich dostojenstw, skazał na utratę czci i banicję³³. J. Lubomirski próbował poprzez swoich zwolenników nie dopuścić do sądu. Pomimo tego, że poseł halicki Piotr Telefus nie został przez marszałka dopuszczony do głosu i opuścił salę obrad, to jego protest został uznany za ważny, ponieważ został „uczyniony przed sejmem w komplecie, tj. po połączeniu senatu z Izbą i obrady muszą ustać”³⁴. Jak słusznie zauważył Zbigniew Wójcik „sejm już nikomu nie był potrzebny ani zwolennikom króla, ani J. Lubomirskiego”³⁵, gdyż obie strony nie szukały już kompromisu, lecz zmierzał do zbrojnego rozwiązania konfliktu”. W trakcie rokосу J. Lubomirskiego zerwany zostaje sejm wiosenny 1665 roku, sejmy wiosenny i jesienno-zimowy 1666 roku i już po śmierci J. Lubomirskiego – sejm 1668 roku.

Jesienią 1669 roku zerwany zostaje sejm koronacyjny w Krakowie. Opozycja tzw. „malkontenci” (magnaci na czele z prymasem Mikołajem Prażmowskim oraz marszałkiem i hetmanem wielkim koronnym Janem Sobieskim) nie chciała pogodzić się z wyborem Michała Korybuta Wiśniowieckiego na króla. Malkontenci wykorzystują egzulantów, to jest szlachtę pozbawioną majątków na skutek powstania ukraińskiego (1648 r.) i inwazji moskiewskiej (1654 r.), bezskutecznie domagających się rekompensaty z królewszczyzn wakujących po 1667 roku. Dlatego 5 listopada 1669 roku posłowie kijowscy na czele z podkomorzym Aleksandrem Woroniczem i podsędkiem Adamem Olizarem złożyli protest i opuścili izbę. Ich protest nie dotyczył, jak w wypadku poprzednich sejmów prolongaty obrad, lecz został wyrażony przed upływem terminu przewidzianego na zakończenie sejmu³⁶. W toku walki pomiędzy opozycją, a dworem do skutku nie dochodzą także sejmy z lat 1670 i 1672.

Za panowania Jana III Sobieskiego opozycja antykrólewska narasta, a na sejmie w 1681 roku opozycja gwałtownie atakuje politykę króla. Zarzuca mu, że łamie on zobowiązanie zawarte w paktach konwentach, iż jego małżonka nie będzie wtrącać się do spraw państwowych. Podnosi także kwestię łamania przez króla prawa Rzeczypospolitej, prowadzenia własnej dyplomacji i złej polityki zagranicznej. Obrady rozpoczęte 10 stycznia 1681 roku zostają zerwane ostatecznie 23 maja 1681 roku, pod pretekstem ponad miarę prolongowanych obrad. Mocodawcami kasztelanica chełmińskiego, Andrzeja Przyjem-

³² W.Czapliński, *Sejm w latach 1587-1696*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, red. J.Michalski, t.1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1984, s. 296.

³³ P.Jasienica, *Rzeczypospolita Obojga Narodów. Calamitatis regnum*, Warszawa 1985, s. 166.

³⁴ Ibidem., s. 220.

³⁵ Z.Wójcik, *Liberum veto*, Kraków 1992, s. 25.

³⁶ Ibidem., s. 26.

skiego, byli wojewoda poznański Krzysztof Grzymułtowski i podskarbi koronny Jan Andrzej Morsztyn, ci zaś byli opłacani przez Ludwika XIV i elektora brandenburskiego Fryderyka Wilhelma³⁷.

Sejm w 1688 roku nie zdążył się nawet ukonstytuować, gdyż został zerwany przed obiosem marszałka. Rozpoczęte pod koniec stycznia obrady wypełniał konflikt obozu królewskiego z opozycją: para królewska (Jan III Sobieski i Maria Kazimiera d'Arquien) pragnęła pozyskać dla swojego najstarszego syna Jakuba prawa oficjalnego następcy tronu, opozycja zaś pogwałciła zasadę rugów poselskich, w stosunku do osób, które nie mają prawa zasiadać w izbie poselskiej. Dwór wobec niekorzystnego obrotu spraw zerwał sejm 5 marca 1688 roku ustami stolnika podolskiego Stanisława Makowieckiego.

Niemożliwość zawarcia kompromisu między dworem i opozycją była przyczyną zerwania sejmu w 1689 roku, co omal nie doprowadziło do wybuchu wojny domowej³⁸. Klienci Sapiehów zerwali sejm w styczniu 1693 roku i nie dopuścili do rozpoczęcia obrad sejmu zwołanego na grudzień tegoż roku.

Konsekwencją upadku instytucji sejmu było przejęcie części jego funkcji przez sejmiki, które uchwały własne systemy skarbowe, powoływały wojsko powiatowe, co pogłębiało decentralizację państwa. Upadek instytucji sejmu, a co za tym idzie paraliż władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej Henryk Olszewski opisuje w sposób następujący: „Nastąpiła w czasach saskich doprowadzona do absurdu petryfikacja zasad ustrojowych wykształconych i ugruntowanych w poprzedniej epoce, tj. drugiej połowie XVI wieku oraz za panowania Zygmunta III. Konstytucje z lat 1652-1736 ograniczały się w zasadzie do przypominania dawnego >dobrego< prawa, potwierdzały je, obwarowywały, reasumowały, co najwyżej dokonując mniej istotnych modyfikacji”³⁹.

Sens zasady jednomyślności. Krytyka i apologia zasady jednomyślności

Warto zaznaczyć, że w XVII wieku wykształciła się tradycja decydowania jednomyślnie bądź większością w pewnych sytuacjach i w określonych rodzajach zgromadzeń. Większością głosów wybierano marszałka sejmu, a także decydowano przy sprawdzaniu ważności mandatów (rugi poselskie). Formalnie wybór króla na sejmie elekcyjnym miał być jednomyślny, w praktyce przechodzono nad nieznaczną opozycją do porządku dziennego, natomiast poważne rozbiście głosów prowadziło do wojny domowej, której wynik decydował o osobie króla⁴⁰. Kandydat otrzymujący większość głosów nie stawał się automatycznie królem. Wobec różnicy zdań, która była konieczna jeżeli zaakceptowano kilku kandydatów, na senacie ciążył obowiązek takiego prowadzenia obrad, aby uzyskać zgodę powszechną. Rozważano więc kandydatury w taki sposób, aby poprzez perswazję wyeliminować „gorszych” kandydatów. Dopiero po wycofaniu przez nich kandydatur kandydat, który otrzymał poprzednio większość głosów stawał się „właściwym elektem”⁴¹.

Także na sejmikach założeniem była zasada jednomyślności, jednak z czasem większość sejmików, aby umożliwić sobie skuteczne funkcjonowanie, wprowadziła decydowa-

³⁷ Ibidem., s. 27.

³⁸ Ibidem., s. 28.

³⁹ H.Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652-1763*, Poznań 1966, s. 16.

⁴⁰ J.Bardach, B.Leśniodorski, M.Pietrzak, *Historia prawa i prawa polskiego*, Warszawa 1985, s. 197.

⁴¹ A.Sucheni-Grabowska, *Sejm w latach 1540-1587*, w: *Historia sejmu polskiego*, (red.) J.Michalski, Warszawa 1984, s. 210.

nie na podstawie większości głosów⁴². W 1683 roku wprowadzono na Kujawach zasadę większości, którą następnie znowu usunięto⁴³. Większością głosów wybierano z reguły posłów na sejm i deputatów trybunalskich.

W XVII wieku konfederacje stają w konflikcie pomiędzy społeczeństwem (szlachtą wojskiem), a królem. Konfederacja była dobrowolnym związkiem opartym na akcesie indywidualnym popartym przysięgą (odróżniono konfederacje „przeciw królowi” i „przy królu”.

W oparciu o zasadę większości decydowano na walnej radzie konfederacji.

Zasada jednomyślności dotyczyła przyjmowania nowych uchwał, nie była usankcjonowana konkretną uchwałą, lecz opierała się na tradycji⁴⁴. Zasada jednomyślności gwarantowała utrzymanie aktualnie istniejącego ustroju państwa. Pozytywne wartościowanie przeszłości przez szlachtę ni jak się miały do zrównoważonego rozwoju, gdyż znalazło odzwierciedlenie w rozumowaniu, którego logika przebiegała następująco: to, co jest negacją przeszłości, jest odejściem od tego, co minione, jest więc automatycznie destrukcją tego, co dobre. Stąd też ewentualny sprzeciw wobec zmian był negacją negacji tego, co dobre. Stąd też ewentualny sprzeciw wobec zmian był negacją tego, co warto zachować i oznaczał niedopuszczenie do deformacji ustroju Rzeczypospolitej – „jego zadaniem było zabezpieczenie mocy >negatywnej<, która by w sposób aktywny pozwoliła skutecznie przeciwstawiać się każdej próbie czy groźbie naruszenia wolności”⁴⁵.

Założeniem zasady większości jest równoliczność każdego głosu, decyzja ostateczna podejmowana jest tutaj wyłącznie w oparciu o kryterium ilościowe. Głosowanie większością głosów (*pluritate*), choć wygodne w praktyce, nie uwzględnia dwóch czynników: aurytetyu osób będących przeciw oraz siły argumentów strony przeciwnej. Zdaniem szlachty głosy winny być nie tyle liczone, co „ważone”, istotna jest bowiem nie ich liczba (większość), ale jakość (kto i dlaczego jest przeciw). Akceptacja rozstrzygnięcia sporu na podstawie większej liczby głosów oznacza zmuszenie mniejszości do przyjęcia opinii, z którą się ona nie zgadza. Spór zatem nie zostaje zażegnany poprzez wyjaśnienie kwestii spornej, lecz różnica staje się unieważniona w akcie przegłosowania. Pogwałceniu ulega dobrowolność, gdyż ustawa jest przevorsowywana mimo woli jej przeciwników.

Z drugiej strony nie można zapominać, że poseł podczas obrad wyrażał nie tylko swoją wolę, ale głosował jako reprezentant kilku tysięcy braci-szlachty, „a takiej liczby wolnych obywateli nie można było – przynajmniej w odczuciu współczesnych – przegłosować”⁴⁶. Szlachta uważała społeczeństwo szlacheckie za pierwotniejsze względem państwa, istotą „społeczeństwa szlacheckiego była najpierw jego identyfikacja personalistyczna (podstawą ustroju rzeczypospolitej jest polski charakter narodowy), a następnie jego identyfikacja liberalistyczna (cechą polskiego charakteru narodowego jest umiłowanie wolności)”⁴⁷. Funkcjonowanie władzy (państwa) było zatem uzależnione od dobrowolnego poparcia całego stanu szlacheckiego. Stanowiło to podstawę dla przekona-

⁴² J.Bardach, B.Leśniodorski, M.Pietrzak, *Historia prawa i prawa polskiego*, Warszawa 1985, s. 203.

⁴³ A.Pawiński, *Rządy sejmikowe w Polsce 1572-1795*, Warszawa 1978, s. 81.

⁴⁴ W.Czapliński, *Sejm w latach 1587-1696*, [w:] *Historia sejmiku polskiego*, (red.) J.Michalski, t.1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1984, s. 274-275.

⁴⁵ H. Olszewski, *Ustrój polityczny Rzeczypospolitej*, w: *Polska siedemnastego wieku*, (red.) J.Tazbir, Warszawa 1974, s. 78.

⁴⁶ Z.Wójcik, *Liberum veto*, Kraków 1992, s. 19.

⁴⁷ J.Bańka, *Filozofia cywilizacji*, Katowice 1987, t. 2, s. 599.

nia o niemożliwości należytego egzekwowania uchwał przy sprzeciwie opozycji, który mógł się nie skończyć na sali sejmowej. Jeżeli wszyscy są sobie równi, to wszystko co się tyczy wspólnoty powinno uzyskać zgodę powszechną (*quod omnes tangit ab omnibus probari debet*), a dla dobra sprawy mniejszości powinna przyłączyć się do zdania większości⁴⁸. Odwoływano się więc do świadomości „interesu” państwowego, a opozycja obstając przy sprzeciwie mogła spowodować narastanie chaosu w państwie. Dlatego też opozycja postawiona wobec alternatywy – albo chaos albo zgoda, będąc świadoma negatywnej perspektywy protestu powinna dołączyć do zdania większości⁴⁹.

Dostrzegano także zagrożenie tkwiące w podejmowaniu decyzji na podstawie większości głosów. Król odpowiednio dysponując rozdawnictwem urzędów państwowych, a także dzierżawą królewską mógł utworzyć większość i z jej pomocą zakwestionować dotychczasowy ustroj wprowadzając władzę absolutną (*absolutum dominum*). Parlament mógłby zatem zgodnie z prawem ograniczyć lub znieść własne prerogatywy.

Już w wieku XVI wśród pisarzy politycznych i polityków pojawiają się głosy postulujące uznanie zasady większości za obowiązującą, czyli nadania jej sankcji prawnej. Łukasz Górnicki pisał: „czyje zdanie, przeszedłszy połowicę, więcej osób za sobą pociągnie, to zdanie wygra. Co się już tak napisze jako dekret sejmowy i w skutek wprawi”⁵⁰. Jan Zamojski dowodzi z kolei, że istotą demokracji szlacheckiej jest udział wszystkich we władzy, a nie jednomyślność decyzji.

W roku 1657 pojawia się projekt zniesienia zasady jednomyślności przy podejmowaniu uchwał sejmowych. Postuluje się w nim podejmowanie decyzji większością 2/3 głosów. Jednocześnie jednomyślność zachowywałaby moc prawną w przypadku ustaw zmniejszających podstawy ustroju Rzeczypospolitej⁵¹.

Pomiędzy rokiem 1655, a 1660 powstają *Punkta na sejm podane*. Zawierają one propozycję przyjęcia za obowiązującą regułę głosowania większością głosów. Dopuszcza się wprawdzie wyjątki od tej reguły: sprawy dotyczące jednej prowincji, kwestie sporne między stanem szlacheckim, a duchownym, sprawy dotyczące dysydentów i prawosławia. W kwestiach tych powinno się decydować w oparciu o większość 2/3 głosów.

Jednomyślności broni A.M. Fredro, który dowodzi w pracy *Urywki pism albo opisów pokoju i wojny*, że jednomyślność jest zasadą ustroju Rzeczypospolitej. Pozwala ona obronić go zarówno przed zakusami króla dążącego do wzmocnienia władzy, jak i przed większością, która jest "z natury" głupia i skorumpowana, ale przeważa nad mądrymi i moralnymi jednostkami.

Natomiast chorąży sandomierski Marcin Dębicki dowodził, że zrywanie sejmów wzmacnia pozycję króla w państwie. Sejm bowiem broni wolności szlacheckich przez określenie jej prawami, które ograniczają władzę króla. Stąd też zerwanie sejmu zwraca się nie przeciwko królowi, ale przeciw szlachcie, która pozostawia tym samym swobodę działania.

W wydanym za czasów panowania Jana III anonimowym dziełku *Zadanie względem korektury praw* pojawia się idea wprowadzenia zasady większości. Argumentacja zmierza tutaj do wskazania, że decydowanie większością nie zagraża wolnościom szlacheckim. Powinno się decydować większością 2/3 głosów. Za ważny można uznać jedynie taki pro-

⁴⁸ Ibidem., s. 144-145.

⁴⁹ N.Davis, *Boże igrzysko*, przeł. E.Tabakowska, Kraków 1998, s. 376.

⁵⁰ K.Grzybowski, *Teoria reprezentacji*, Warszawa 1959, s. 296.

⁵¹ Z.Wójcik, *Liberum veto*, Kraków 1992, s. 42-43.

test, który posiada poparcie wszystkich posłów trzech lub co najmniej dwóch sejmików. Protest jednostkowy ważny byłby tylko w takim przypadku, gdyby poseł przysięgł, że zrywa sejm w interesie publicznym i kieruje się miłością ojczyzny, a nie prywatą. Gdyby udowodniono mu, że kierował się interesem prywatnym musiałby stanąć przed trybunałem.

Rozwój sytuacji wewnętrznej w Rzeczypospolitej sprawił, że wszelkie próby reform jej ustroju – zniesienia, bądź ograniczenia zasady jednomyślności spełzły na niczym. Pozycja króla w drugiej połowie wieku XVII była zbyt słaba by narzucić reformy, magnateria zainteresowana była w utrwaleniu istniejącego stanu rzeczy, poza „zdrowy rozsądek” szlachty, przywiązanej do jednomyślności w parlamentaryzmie polskim zamiast nie dopuścić do zepsucia tego, co dobre przyczyniło się do degradacji ustroju Rzeczypospolitej. Zwracało się to także przeciwko wolności, przekładano wolność negatywną hamującą wszelką aktywność nad wolność pozytywną zmierzającą do wykreowania nowego stanu rzeczy. W konsekwencji zatem wolność jednostki (wolność do protestu) oznaczała niewolę większości (zahamowanie aktywności ustawodawczej), która chciała dążyć do zrównoważonego rozwoju ojczyzny.

Podsumowanie

Nie można mówić o zasadach jednomyślności i większości abstrahując od struktury organów przedstawicielskich (kto decyduje), ich kompetencji (o czym decyduje) i konkretnych metod podejmowania decyzji (w jaki sposób się decyduje). Stąd też w zależności od kontekstu, w jakim się owe zasady pojawiają, uprawnione jest raczej mówienie o ewolucji treści obu zasad. Przedstawione powyżej w artykule analizy pozwalają na stwierdzenie, że pomimo tego, że zasada jednomyślności była charakterystyczna dla społeczeństwa stanowego, to już w wieku XVI, w praktyce parlamentarnej decydowano w oparciu o zasadę większości, choć w teorii podkreślano zwykle jednomyślność decyzji. Objawy kryzysu, tj. konfrontacji pomiędzy obu zasadami, widoczne są już w dwóch ostatnich dziesięcioleciach XVI wieku czymś prawomocnym staje się praktyka paraliżowania przez mniejszość poczynań większości. Od połowy wieku XVII prace parlamentu zdominowała zasada jednomyślności, a właściwie jej konsekwencja – *liberum veto*, decyzja nie zostaje podjęta przy sprzeciwie jednostki. Powrót do zasady jednomyślności jest rezultatem braku prawnego usankcjonowania zasady większości, przerwaniem tradycji współpracy króla ze szlachtą, wreszcie osłabieniem pozycji króla, a wzrostem znaczenia magnaterii. Jednomyślność okazała się gwarantem utrzymania *status quo* i zaniechaniem zrównoważonego rozwoju kraju, to znaczy umożliwiało skuteczne paraliżowanie reformatorskich dążeń dworu zmierzających do wzmocnienia władzy królewskiej i uchylenia zasady jednomyślności.

BIBLIOGRAFIA

- Bańka J., *Filozofia cywilizacji*, T.2, Katowice 1987.
- Bardach J., Leśniodorski M., Pietrzak M., *Historia państwa i prawa polskiego*, Warszawa 1985.
- Bardach J., *Początki sejmu*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, red. Michalski J., Warszawa 1977.
- Czapliński W., *Sejm w latach 1587-1696*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, (red.) Michalski J., *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, T.1, Warszawa 1984.
- Davis N., *Boże igrzysko*, przeł. Tabakowska E., T. 1, Kraków 1998.

Diariusze sejmowe 1597 r., Kraków 1907.

Grodecki R., *Polska piastowska*, Warszawa 1969.

Grzybowski K., *Teoria reprezentacji w Polsce epoki odrodzenia*, Warszawa 1959.

Hoffman K.B., *Historia reform politycznych w dawnej Polsce*, Warszawa 1988.

Jasienica P., *Rzeczypospolita Obojga Narodów. Calamitatis regnum*, Warszawa 1985.

Kromer K., *Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urządach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego ksiąg dwie*, przeł. Kazikowski S., Olsztyn 1984.

Maciszewski J., *Szlachta polska i jej państwo*, Warszawa 1968.

Olszewski H., *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652-1763*, Poznań 1966.

Olszewski H., *Ustrój polityczny Rzeczypospolitej*, [w:] *Polska siedemnastego wieku*, (red.) Ta-zbir J., Warszawa 1974.

Pawiński A., *Rządy sejmikowe w Polsce 1572-1795*, Warszawa 1978.

Szczaniecki M., *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 1977.

Szujski J., *Uchwały zjazdu w Radomsku dnia 2 marca 1284. Przyczynek do dziejów ustawodawstwa polskiego XIV wieku*, „Rozprawy i Sprawozdania Wydziału Historyczno-Filozoficznego AU”, T.1, 1874.

Sucheni-Grabowska, *Sejm w latach 1540-1586*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, (red.) Michałowski J., *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, T.1, Warszawa 1984.

Sucheni-Grabowska A., *Walka o demokrację szlachecką*, [w:] *Polska w epoce odrodzenia*, red. Wyczański A., Warszawa 1970.

Topolski J., *Zagadnienia gospodarki w Polsce*, [w:] *Polska w epoce Odrodzenia*, (red.) Wyczański A., Warszawa 1986.

Uruszczak W., *Sejm w latach 1506-1540*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, (red.) Machalski J., T.1, Warszawa 1984.

Wójcik Z., *Liberum veto*, Kraków 1992.

KONSTYTUCYJNE ZADANIA PAŃSTWA WYNIKAJĄCE Z ARTYKUŁU 5. KONSTYTUCJI RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ Z 1997 ROKU

Wstęp

Zadania państwa wynikają wprost z nałożonych nań przez prawo obowiązków. Obowiązkiem nazywamy konieczność zrobienia czegoś pochodzącą z nakazu wewnętrznego (moralnego)¹. W omawianym zagadnieniu zastosowanie znajduje, w głównej mierze, nakaz prawny rozumiany w kontekście obowiązku. Obowiązki obywatela względem państwa od wielu lat są przedmiotem badań i rozpraw naukowych prawników, w tym zwłaszcza konstytucjonalistów. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. (dalej: Konstytucja RP)² oraz inne akty normatywne prezentują szeroki zakres tych obowiązków. Jednak żeby państwo mogło sprawnie działać, jego ustroj nie może opierać się jedynie na powinnościach jednostki wobec ojczyzny. Mechanizm zapewniający prawidłowe funkcjonowanie demokratycznego państwa prawnego (a takim Rzeczpospolita Polska jest – art. 2 Konstytucji RP), musi cechować zasada wzajemności. Państwo powinno jednocześnie nakładać na obywateli obowiązki, jak również gwarantować im pewne prawa i wolności. Nie byłoby to możliwe bez ustanowionych w Konstytucji RP obowiązków Rzeczypospolitej Polskiej względem jednostki, które odczytać możemy zarówno w sposób literalny, jak i w wyniku dokonanej wykładni. W tym miejscu należy zwrócić uwagę na bardzo rozbudowaną formę, w jakiej konstytucja została ujęta. Dla dokonania prawidłowej interpretacji przepisów i otrzymania z nich norm, czy też zasad konstytucyjnych, konieczna jest dokładna znajomość całej konstytucji. Często bowiem jedna norma ujęta jest w wielu przepisach ustawy zasadniczej. Koniecznym jest także nieraz sięgnięcie do aktów prawnych niższego rzędu, czy też wartości znajdujących się poza systemem prawa. W niniejszym artykule zajmę się rozważaniami na temat zadań państwa wymienionych w art. 5 Konstytucji RP:

„Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

***„[...] strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium
[...]”³***

Niepodległość oznacza niezależność państwa od innych podmiotów – państw trzecich oraz organizacji międzynarodowych. Jest to przede wszystkim zdolność państwa do samostanowienia. Przejawia się ona w tym, że niepodległe państwo samo tworzy akty prawa krajowego, jak również decyduje o przystąpieniu do umowy międzynarodowej. Niepodległość

¹ Hasło „obowiązek”, M. Szymczak i in. (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, t. 2: L-P, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 399.

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483 ze zm.).

³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483 ze zm.).

państwa można porównać do jednego z podstawowych praw człowieka – wolności. Państwo niepodległe może decydować w kwestii wszystkich podejmowanych przez siebie działań, tak samo jak czyni to człowiek wolny. Stanie na straży niepodległości jest niekwestionowanym priorytetem wśród zadań Rzeczypospolitej Polskiej. Ustrojodawca podkreślił to w preambule do Konstytucji RP wyrażając jednocześnie wdzięczność naszym przodkom za walkę o niepodległość. Silne wyróżnienie niepodległości odnaleźć można również w konstytucjach innych państw, które po 1989 roku odzyskały niepodległość, na przykład art. 3 konstytucji Litwy z 1992 r.⁴, art. 1 konstytucji Estonii z 1992 r.⁵. Przepisy te podkreślają jak duże znaczenie ma niepodległość dla obywateli wyzwolonych spod socjalistycznego reżimu państw.

Mówiąc o niepodległości należy również wspomnieć o suwerenności, z którym to pojęcie niepodległości jest silnie związane. Suwerenność oznacza zdolność państwa do samodzielnego decydowania o wszystkich dotyczących go sprawach i samodzielnego podejmowania wszystkich dotyczących go decyzji⁶. Trzeba odróżnić suwerenność państwa od zasady suwerenności narodu, zgodnie z którą to lud jest suwerenem w państwie i od niego pochodzi legitymizacja władzy. Suwerenność nie oznacza jednak konieczności odcięcia się od postanowień prawa międzynarodowego i zobowiązań zeń wynikających. Zawieranie przez Polskę umów, przystępowanie do organizacji międzynarodowych oraz wiele innych czynności w zakresie prawa międzynarodowego jest możliwe dzięki przepisom mieszczącym się w rozdziale III Konstytucji RP. Zgodnie z art. 90 ust. 1 Rzeczypospolita Polska może na podstawie umowy międzynarodowej przekazać organizacji międzynarodowej lub organowi międzynarodowemu kompetencje organów władzy państwowej w niektórych sprawach. Jeżeli jednak państwo polskie zdecyduje się na takie rozwiązanie będzie ono związane postanowieniami zawartej umowy, zgodnie z art. 9 Konstytucji RP. W tym miejscu należy zaznaczyć, że takie przekazanie kompetencji nie będzie stanowiło naruszenia zasady suwerenności państwa oraz niepodległości. Zgodnie z przepisem mówiącym, że konstytucja jest najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej (art. 8 ust. 1 Konstytucji RP), państwo polskie nie może związać się umową międzynarodową, która byłaby niezgodna z ustawą zasadniczą. Taka umowa nie może być ratyfikowana przez władze RP. Alternatywą w takim przypadku jest wprowadzenie zmiany w konstytucji w celu dostosowania jej do postanowień umowy międzynarodowej. Zmiana taka została dokonana w art. 55 Konstytucji RP w roku 2006. Dotyczyła ona procedury ekstradycji obywatela polskiego.

Obowiązek strzeżenia nienaruszalności terytorium jest bardzo silnie związany z obroną niepodległości. Zgodnie z art. 1 Konwencji o prawach i obowiązkach państw przyjętej w Montevideo w 1933 roku, państwo jako podmiot prawa międzynarodowego powinno posiadać stałych mieszkańców, określone terytorium, rząd oraz zdolność do nawiązywania stosunków z innymi państwami⁷. Umieszczenie terytorium w tej definicji podkreśla jego niekwestionowanie duże znaczenie dla egzystencji państwa. Zasada niena-

⁴ *Konstytucja Republiki Litewskiej przyjęta przez obywateli Republiki Litewskiej w referendum przeprowadzonym 25 października 1992 roku*, Biblioteka Sejmowa, <<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/litwa.html>> [dostęp: 19.10.2016].

⁵ *Konstytucja Republiki Estońskiej przyjęta przez obywateli Republiki Estońskiej w referendum przeprowadzonym 28 czerwca 1992 roku*, Biblioteka Sejmowa, <<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/estonia.html>> [dostęp: 19.10.2016].

⁶ L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 62.

⁷ *Convention on Rights and Duties of States (inter-American)*; December 26, 1933, Yale Law School Lillian Goldman Law Library, <http://avalon.law.yale.edu/20th_century/intam03.asp#art1> [dostęp: 19.10.2016].

ruszalności i niepodzielności państwa polskiego wyklucza możliwość odłączenia części jego terytorium, zarówno w celu utworzenia nowego państwa, jak i przyłączenia do go do państwa już istniejącego. Konstytucja RP zakłada istnienie państwa wyłącznie w granicach zastanych przez prawodawcę konstytucyjnego w chwili jej ustanowienia, wykluczając tym samym możliwość cesji terytorium państwa polskiego⁸. Naruszenie terytorium państwa stanowi poważne zagrożenie dla jego egzystencji, ponieważ skutkuje nie tylko utratą niepodległości, lecz także powoduje, że państwo traci swoją podmiotowość w rozumieniu prawa międzynarodowego⁹. Strzeżenie nienaruszalności i niepodzielności terytorium państwa polskiego jest jednym z podstawowych zadań Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej – świadczy o tym art. 126 ust. 2 Konstytucji RP. Warto zauważyć, że zadanie to zostało ujęte niemalże na początku rozdziału poświęconego Prezydentowi RP. Z kolei art. 26 Konstytucji RP powierza zadanie ochrony niepodległości państwa i niepodzielności jego terytorium oraz zapewnienia bezpieczeństwa i nienaruszalności jego granic Siłom Zbrojnym Rzeczypospolitej Polskiej.

Umiejscowienie zasady strzeżenia niepodległości i nienaruszalności terytorium państwa polskiego w Konstytucji RP jednoznacznie wskazuje na jej ogromne znaczenie dla narodu polskiego, który „w trosce o byt i przyszłość naszej Ojczyzny, odzyskawszy w 1989 roku możliwość suwerennego i demokratycznego stanowienia o Jej losie” (*Wstęp do Konstytucji RP*) ustanowił Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej. Zasadę tę należy odczytywać łącznie, ponieważ utrata terytorium oznacza jednocześnie utratę niepodległości, a utrata niepodległości wiąże się z utratą przez państwo jego terytorium.

„[...] zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela [...]”¹⁰

Wolności i prawa człowieka i obywatela stanowią podstawę ustroju demokratycznego państwa prawnego. Ze względu na swój charakter i podstawową rolę w organizacji państw funkcjonujących zgodnie z tą zasadą, prawa i wolności są zazwyczaj zawarte w pierwszych rozdziałach konstytucji. Wyjątek wśród nich stanowi konstytucja Republiki Francuskiej¹¹, której integralną częścią jest Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 26 sierpnia 1789 r.¹². Deklaracja w swych siedemnastu artykułach, poprzedzonych preambułą, zawiera wszystkie podstawowe prawa i wolności, które przysługują każdemu człowiekowi, bez względu na jakiegokolwiek uwarunkowania. Nie ulega wątpliwości, że twórcy ustroju Trzeciej Rzeczypospolitej wartości zaczerpnęli właśnie z Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela. Dokonując interpretacji przepisów Konstytucji RP można zauważyć, że leżą one u podstaw wszystkich zasad konstytucyjnych. Bez ich poszanowania istnienie państwa urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej nie byłoby jednak możliwe. Rzeczpospolita Polska jest gwarantem wolności i praw człowieka i obywatela. Stoi także na ich straży. Oznacza to, że z jednej strony państwo jest obowiązane do poszanowania

⁸ K. Wojtyczek, *Przekazywanie kompetencji państwa organizacjom międzynarodowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 36.

⁹ M. Florczak-Wątor, *Art. 5., [w:] Konstytucja RP Tom I, Komentarz. Art. 1-86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 286.

¹⁰ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483 ze zm.).

¹¹ *Konstytucja Republiki Francuskiej z dnia 4 października 1958 r.*, Biblioteka Sejmowa, <<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/francja.html>> [dostęp: 19.10.2016].

¹² *Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 26 sierpnia 1789 r.*, Biblioteka Sejmowa, <<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/francja-18.html>> [dostęp: 19.10.2016].

i respektowania tych wartości, z drugiej natomiast – do ochrony przed ich naruszeniem przez inne podmioty.

Pomiędzy frazami „wolności i prawa człowieka” oraz „wolności i prawa obywatela” nie można jednak postawić znaku równości. Tym samym nie wolno utożsamiać człowieka z obywatelem w kontekście omawianej materii. Wolności i prawa człowieka wywodzą się z *ius naturale*, czyli prawa naturalnego. Według tej koncepcji źródłem praw człowieka jest coś, co w hierarchii znajduje się ponad prawem stanowionym przez ludzi. Dzięki takiemu spojrzeniu można zrozumieć istotę nienaruszalnych i niezbywalnych praw i wolności, z którymi człowiek się rodzi i które przysługują mu aż do naturalnej śmierci. W katalogu tych wartości znajdują się przede wszystkim wolności i prawa niezbędne każdemu człowiekowi do jego rozwoju, do realizacji własnej osobowości, zaspokajania własnych potrzeb i oczekiwań. Obywatelowi, jako członkowi danej społeczności, przysługują natomiast prawa i wolności związane z jego uprawnieniem do decydowania o losach państwa¹³.

Rzeczpospolita Polska stoi na straży wolności i praw człowieka i obywatela. Konstytucja RP, obok dość szczegółowych definicji tych wartości, wprowadza szczególną formę ich ochrony. Dzieli się ona na ochronę represyjną i ochronę prewencyjną. Z tą pierwszą spotykamy się w momencie, kiedy doszło już do naruszenia praw jednostki lub norm prawnych jej dotyczących i jednostka zwraca się do odpowiedniego organu w celu interwencyjnej ochrony jej praw przez ten organ. Ten natomiast w ramach swoich kompetencji orzeka sankcję wobec podmiotu, który naruszył prawa jednostki¹⁴. Innym rodzajem ochrony wolności i praw człowieka i obywatela jest ochrona prewencyjna. Występuje ona wtedy, gdy jednostka wzywa odpowiedni organ do podjęcia działań zapobiegających naruszeniu jej praw lub zmniejszeniu prawdopodobieństwa ich naruszenia¹⁵. Zazwyczaj towarzyszy temu naturalne poczucie zagrożenia. Obydwa te modele powinny występować łącznie w państwie demokratycznym, tak aby z jednej strony jednostka mogła otrzymać zabezpieczenie przed incydentami naruszania jej praw, a z drugiej strony mogła dochodzić sprawiedliwości w przypadku, gdy sytuacja taka nastąpi.

Prawa i wolności człowieka i obywatela podlegają jednak pewnym ograniczeniom. Związane są one z realizacją zadania strzeżenia niepodległości i nienaruszalności terytorium państwa polskiego. Dla zapewnienia jego bezpieczeństwa, prawa jednostki mogą ulec modyfikacji lub zawieszeniu. Traktują o tym art. 228 Konstytucji RP oraz ustawy o stanach nadzwyczajnych uchwalone na jego podstawie. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 3 lipca 2001 roku uznał „za fakt niewątpliwy, że pierwszą przyczyną, dla której prawa jednostki mogą być ograniczane jest ochrona dobra wspólnego, a w szczególności – wzgląd na potrzeby bezpieczeństwa i obronności kraju. Jak wynika z art. 5 Konstytucji, jednym z podstawowych zadań Rzeczypospolitej Polskiej jest strzeżenie niepodległości i nienaruszalności terytorium. W świetle tego przepisu, któremu – zważywszy na systematykę konstytucji – została nadana najwyższa ranga, nie może budzić wątpliwości, że zapewnienie bezpieczeństwa państwa jest celem usprawiedliwiającym ograniczenia wszelkich praw i wolności obywatelskich”¹⁶.

¹³ M. Florczak-Wątor, *op. cit.*, s. 287.

¹⁴ B. Banaszak, *Zagadnienia podstawowe. Terminologia*, [w:] *System ochrony praw człowieka*, B. Banaszak, A. Bisztyga, K. Complak, M. Jabłoński, R. Wieruszewski, K. Wójtowicz, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2005, s. 14.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 3 lipca 2001 roku, sygn. akt: K 3/01, LEX.

„[...] oraz bezpieczeństwo obywateli [...]”¹⁷

Kolejnym konstytucyjnym zadaniem Rzeczypospolitej Polskiej jest stałe czuwanie nad bezpieczeństwem obywateli. W definicji bezpieczeństwa mieści się stan niezagrożenia, spokoju, pewności¹⁸. Rozpoczynając analizę normy prawnej wynikającej z przepisu art. 5 Konstytucji RP należy wprowadzić pojęcie racjonalności ustawodawcy. Polega ona na domniemaniu braków przypadkowych jednostek redakcyjnych w uchwalonym tekście ustawy. Mówiąc prościej – z tekstu ustawy odczytujemy dokładnie to, co ustawodawca chciał uchwalić i nic poza tym. Dotyczy to również, a nawet przede wszystkim, konstytucji jako ustawy zasadniczej. Bezpieczeństwo, w rozumieniu art. 5 Konstytucji RP, nie jest gwarantowane każdemu, lecz tylko obywatelom. Oznacza to, że państwo nie gwarantuje w konstytucji bezpieczeństwa ludziom przebywającym na terytorium państwa polskiego (mieszkańcom, rezydentom), lecz tylko osobom posiadającym polskie obywatelstwo. Podkreśla to szczególną więź występującą w relacji: państwo – obywatel. Bezpieczeństwo obywateli nie może być przy tym utożsamiane z bezpieczeństwem państwa¹⁹. Sprawą oczywistą jest, że w przypadku zagrożenia bezpieczeństwa państwa, również bezpieczeństwo obywateli jest zagrożone. Natomiast nie każde zagrożenie bezpieczeństwa obywateli oznacza od razu zagrożenie bezpieczeństwa państwowego. Klasycznym przykładem obrazującym taką sytuację są starcia fizyczne o charakterze masowym, aczkolwiek nie ogólnopaństwowym (np. mające miejsce po meczach piłkarskich „ustawki”), które w żaden bezpośredni sposób nie zagrażają bezpieczeństwu państwa. Zadaniem państwa w takich przypadkach jest zapewnienie obywatelom bezpieczeństwa.

Definicji bezpieczeństwa jest wiele, jednak kwestią bezsporną jest to, że zakres gwarantowanego obywatelom bezpieczeństwa jest bardzo szeroki. Działania państwa w dziedzinie bezpieczeństwa można podzielić na te podejmowane w przypadku niebezpieczeństwa realnego oraz potencjalnego. W razie realnego zagrożenia bezpieczeństwa, państwo obowiązane jest do przedsięwzięcia konkretnych działań ochronnych względem obywateli²⁰. Natomiast w przypadku potencjalnego niebezpieczeństwa obowiązek państwa polega na czuwaniu nad bezpieczeństwem obywateli oraz umacnianiu w nich poczucia pewności i stabilności.²¹

Bezpieczeństwo ma charakter wielowymiarowy. Najbardziej trafnie ujęła to H. Zięba-Załucka: „bezpieczeństwo ma charakter interdyscyplinarny oraz użyteczny, co oznacza, że nie może być rozpatrywane jako wartość odrębna od innych”²². Oznacza to, że bezpieczeństwo zawsze odnosi się do jakiejś innej wartości i nie funkcjonuje jako byt samodzielny, „jest [ono] tylko środkiem do osiągnięcia innych wartości, np. zdrowia, własności itp.”²³. W ten sposób możemy mówić o bezpieczeństwie militarnym, politycznym, prawnym, moralnym, materialnym, ekologicznym i wielu innych. Najbardziej zauważanym

¹⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483 ze zm.).

¹⁸ Hasło „bezpieczeństwo”, M. Szymczak i in. (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, t. 1: A-K, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 139.

¹⁹ M. Florczak-Wątor, *op. cit.*, s. 288.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² H. Zięba-Załucka, *Konstytucyjne aspekty bezpieczeństwa*, [w:] *Studia Iuridica Lublinensia Tom XXII*, red. R. Mojak, W. Skrzydło, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2014, s. 416.

²³ J. Szmyd, *Bezpieczeństwo jako wartość, refleksja aksjologiczna i etyczna*, [w:] *Zarządzanie bezpieczeństwem: międzynarodowa konferencja naukowa, Kraków 11-13 maja 2000*, red. P. Tyrała, Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 2000, s. 48.

przez społeczeństwo wymiarem bezpieczeństwa jest aspekt polityczno-militarny, przejawiający się w zwalczaniu fizycznych zagrożeń lub utrzymaniu stanu braku takich zagrożeń wobec obywateli i obronie ich przed agresją wewnętrzną oraz zewnętrzną.

„[...] strzeże dziedzictwa narodowego [...]”²⁴

Dziedzictwo oznacza spadek, majątek, ojcowiznę. Dziedzictwo narodowe jest jego szczególnym rodzajem. Stanowi ono spuściznę pozostawioną nam przez naszych przodków. Dla narodu polskiego ma ona wyjątkowe znaczenie ze względu na naszą historię. *Wstęp* do Konstytucji RP do dziedzictwa narodowego odnosi się w następujących słowach: „wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku [...] pomni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności i prawa człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane”. Da się zauważyć, że odniesienie to stanowi niezwykle obszerną część preambuły. Dokonując interpretacji przywołanego fragmentu, mianem dziedzictwa narodowego można określić: pracę naszych przodków, walkę o niepodległość, kulturę, ogólnoludzkie wartości, tradycję Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, ponad tysiącletni dorobek oraz gorzkie doświadczenia z minionych czasów. Wszystko to składa się na ogólnonarodową spuściznę przekazywaną z pokolenia na pokolenie. W związku z tym, że historia jest przez nas stale i na bieżąco tworzona lub uzupełniana, dziedzictwem narodowym, które po sobie pozostawimy potomnym, jest również to, co dla nas stanowi terażniejszość.

Częścią dziedzictwa narodowego jest dziedzictwo kultury, rozumiane jako „dorobek materialny i duchowy przekazywany i wzbogacany przez kolejne pokolenia”²⁵. Traktuje o nim art. 6 ust. 2 Konstytucji RP. Przepis ten zobowiązuje państwo polskie do udzielania „pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”²⁶. To właśnie na jego podstawie powstają za granicą centra kultury polskiej, polskie szkoły oraz inne ośrodki, których zadaniem jest utrzymywanie więzi wewnątrz środowisk polonijnych oraz między nimi a Rzeczpospolitą Polską.

Dziedzictwo narodowe podlega szczególnej ochronie, ponieważ jest częścią narodowej tożsamości Polaków. W orzecznictwie Sądu Najwyższego znajdują się liczne odwołania do tej wartości. Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 12 grudnia 1997 r. stwierdził, że „na gruncie prawa polskiego wyróżniona została odrębna kategoria dóbr prawnie chronionych zwana «dziedzictwem narodowym», a ich ochrona podniesiona została do rangi jednej z czterech podstawowych wartości w systemie prawa polskiego. Tym samym wszystkie organy Rzeczypospolitej są obowiązane interpretować i stosować przepisy prawne w sposób umożliwiający skuteczną ochronę tej kategorii dóbr i wartości”²⁷. W postanowieniu z dnia 16 sierpnia 2005 r. Sąd Najwyższy wskazując, że również postacie historyczne są elementem naszego dziedzictwa narodowego, jednocześnie zawarł najbardziej trafną definicję tego pojęcia: „nazwisko postaci historycznej wybitnie zasłużonej dla utrwalania i rozwoju chrześcijańskiego dziedzictwa Narodu Polskiego, jaką był i pozostaje Kardynał

²⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483 ze zm.).

²⁵ A. Przyborska-Klimczak, *Dziedzictwo kultury*, [w:] *Leksykon prawa ochrony zabytków. 100 podstawowych pojęć*, red. K. Zeidler, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010, s.38.

²⁶ M. Florczak-Wątor, *op. cit.*, s. 288.

²⁷ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 1997 roku, sygn. akt: III RN 74/97, LEX.

Stefan Wyszyński, stanowi faktycznie element dziedzictwa narodowego, rozumianego jako dobro wspólne Narodu Polskiego”²⁸.

„[...] oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”²⁹

Środowisko naturalne należy do katalogu podstawowych wartości chronionych przez Konstytucję RP³⁰. Ustawa zasadnicza w wielu miejscach odwołuje się do ochrony dóbr naturalnych. Formułuje ona obowiązek ochrony środowiska zarówno po stronie władz publicznych, jak i po stronie obywateli. Organy władzy państwowej „są obowiązane do zwalczania chorób epidemiologicznych i zapobiegania negatywnym dla zdrowia skutkom degradacji środowiska” (art. 68 ust. 4), „prowadzą politykę zapewniającą bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom” (art. 74 ust. 1), „wspierają obywateli na rzecz ochrony i poprawy stanu środowiska” (art. 74 ust. 4). Art. 86 stanowi natomiast, że „każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie”. Odpowiedzialność ta jest egzekwowana na podstawie art. 181-188 kodeksu karnego³¹ oraz przepisów karnych zawartych w art. 329-360 ustawy – Prawo ochrony środowiska³². Wynika z tego, że oprócz wykroczeń, a są nimi incydenty naruszenia ustawy – Prawo ochrony środowiska, istnieją również przestępstwa przeciwko środowisku naturalnemu, co podkreśla jego wysoką rangę wśród chronionych przez Konstytucję RP wartości.

Z art. 5 Konstytucji RP wynika bezpośredni obowiązek zapewnienia ochrony środowiska przez państwo. Dodatkowo precyzuje to art. 74 ust. 2, który mówi, że „ochrona środowiska jest obowiązkiem władz publicznych”. Obywatele mają obowiązek dbać o środowisko naturalne, natomiast państwo, obok obowiązku zapewnienia ochrony środowiska, powinno również wspierać obywateli w realizacji ich obowiązku. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 10 lipca 2014 roku stwierdził, że: „Konstytucja w art. 74 ust. 2 i 4 nakłada obowiązek ochrony środowiska na władze publiczne i zobowiązuje je do wspierania działań obywateli na rzecz ochrony i poprawy stanu środowiska, a jednocześnie - w art. 86 - nakłada taki obowiązek na każdego. Podstawowym spoiwem jest tu art. 5 Konstytucji, który stanowi, że Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju, [...] obowiązek ochrony środowiska jest zatem, na mocy postanowień Konstytucji, rozłożony na podmioty publiczne i prywatne. Jednak nie można stawiać między nimi znaku równości; ustrojodawca przewidział, że to władze publiczne są zobowiązane do wspierania obywateli w tym obowiązku (art. 74 ust. 4), a więc do stworzenia odpowiednich warunków prawnych i faktycznych w tym zakresie, odpowiednich - to znaczy również proporcjonalnych”³³.

Pojęcie „zrównoważonego rozwoju” bezpośrednio ujęte w art. 5 Konstytucji RP nie zostało w niej wyjaśnione z powodu, iż co do zasady ustawa zasadnicza nie zawiera definicji legalnych. Odnaleźć ją można natomiast w ustawie – Prawo ochrony środowiska, w której art. 3 pkt 50 ustawodawca definiuje zrównoważony rozwój jako: „taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych,

²⁸ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 16 sierpnia 2005 roku, sygn. akt: III SW 12/05, LEX.

²⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483 ze zm.).

³⁰ M. Florczak-Wątor, *op. cit.*, s. 289.

³¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny (Dz.U. 1997 nr 88, poz. 553 ze zm.).

³² Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz.U. 2001 nr 62, poz. 627 ze zm.).

³³ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 lipca 2014 roku, sygn. akt: P 19/13, LEX.

gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń”³⁴.

Z. Bukowski wskazuje, że prawnicy są podzieleni co do istoty zasady zrównoważonego rozwoju³⁵. W art. 5 Konstytucji RP została ujęta w sposób, uniemożliwiający stwierdzenie czy odnosi się ona wyłącznie do zasady ochrony środowiska, czy też do wszystkich zasad wymienionych w tym artykule. Główny problem, jaki napotykamy podczas interpretacji tego przepisu, stanowi przecinek postawiony przed stwierdzeniem „kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”. Ciężko upatrywać możliwości kierowania się zasadą zrównoważonego rozwoju na przykład podczas wykonywania zadań wynikających z obowiązku strzeżenia niepodległości i nienaruszalności terytorium państwa. Dlatego bardziej prawdopodobnym jest, że zasada ta narzuca dyrektywę wykładni zasady ochrony środowiska. M. Florczak-Wątor definiuje pojęcie „zrównoważonego rozwoju” w kontekście art. 5 Konstytucji RP jako „wymóg, by ingerencja w środowisko następowała w sposób jak najmniej szkodliwy dla jego zasobów, a korzyści społeczne płynące z tej ingerencji przewyższały potencjalne szkody”³⁶. Zasada zrównoważonego rozwoju zakłada czerpanie korzyści ze środowiska naturalnego przy takiej ingerencji w nie, aby korzyści warte były jego poświęcenia. Ostatnią, ale niemniej ważną cechą zasady zrównoważonego rozwoju jest to, że nakazuje ona aby uzyskiwane ze środowiska naturalnego korzyści równomiernie rozkładały się pomiędzy obecnymi oraz przyszłymi pokoleniami.

Podsumowanie

Nie ulega wątpliwości, że zawarte w art. 5 Konstytucji RP zadania, wynikające z obowiązków państwa, są podstawą ustroju Rzeczypospolitej Polskiej jako demokratycznego państwa prawnego. Ustrojodawca nadał im szczególną rangę konstytucyjną mając na uwadze wydarzenia historyczne, a wśród nich przede wszystkim te czasy, w których zasady konstytucyjne nie były przestrzegane lub też w ogóle nie były w sposób bezpośredni ujęte w ustawie zasadniczej. *Ratio legis* w odniesieniu do norm wynikających z art. 5 przejawia się poprzez chęć stworzenia katalogu podstawowych zadań państwa w oparciu o pewne ustalone wartości. Otaczanie ich ochroną wymagane jest zarówno od władzy publicznej, jak i od obywateli. Niezastosowanie się do tych norm skutkuje najwyższą sankcją, ponieważ jako wartości konstytucyjne podlegają one szczególnej ochronie prawnej. Naruszenie tych norm stanowi poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa polskiego i poczucia państwowości polskich obywateli.

Art. 5 Konstytucji RP nie rozstrzyga o całej materii zadań i obowiązków państwa polskiego wobec jednostki. Jednak sprawą bezsporną jest to, że prezentuje on główny katalog tych wartości, będący jednocześnie podstawą prawną dla dalszych norm pochodzących z ustawy zasadniczej oraz aktów niższego rzędu. Wymienione w art. 5 zadania są jednocześnie normami programowymi, które narzucają pewien kierunek działania państwa. W związku z takim ich ujęciem każdy obywatel, oprócz z jednej strony obawy przed sankcją za złamanie normy konstytucyjnej, powinien z drugiej strony okazywać im szczególne poszanowanie oraz wspierać państwo w ich realizacji. Takie zachowanie powinno stano-

³⁴ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz.U. 2001 nr 62, poz. 627 ze zm.).

³⁵ Z. Bukowski, *Zrównoważony rozwój w systemie prawa*, Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń 2009, s. 455-463.

³⁶ M. Florczak-Wątor, *op. cit.*, s. 289.

wić naturalny odruch każdego człowieka, ponieważ tylko dzięki racjonalnemu podejściu do zadań dyktowanych przez konstytucję możliwe jest istnienie demokratycznego państwa prawnego, urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej.

Bibliografia

Źródła

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483 ze zm.).
 Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 16 sierpnia 2005 roku, sygn. akt: III SW 12/05, LEX.
 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny (Dz.U. 1997 nr 88, poz. 553 ze zm.).
 Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz.U. 2001 nr 62, poz. 627 ze zm.).
 Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 1997 roku, sygn. akt: III RN 74/97, LEX.
 Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 3 lipca 2001 roku, sygn. akt: K 3/01, LEX.
 Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 lipca 2014 roku, sygn. akt: P 19/13, LEX.

Opracowania

- Banaszak B., *Zagadnienia podstawowe. Terminologia*, [w:] *System ochrony praw człowieka*, B. Banaszak, A. Bisztyga, K. Complak, M. Jabłoński, R. Wieruszewski, K. Wójtowicz, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2005.
 Bukowski Z., *Zrównoważony rozwój w systemie prawa*, Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń 2009.
 Florczak-Wątor M., Art. 5., [w:] *Konstytucja RP Tom I, Komentarz. Art. 1-86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2016.
 Garlicki L., *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
 Przyborowska-Klimczak A., *Dziedzictwo kultury*, [w:] *Leksykon prawa ochrony zabytków. 100 podstawowych pojęć*, red. K. Zeidler, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010.
 Szmyd J., *Bezpieczeństwo jako wartość, refleksja aksjologiczna i etyczna*, [w:] *Zarządzanie bezpieczeństwem: międzynarodowa konferencja naukowa, Kraków 11-13 maja 2000*, red. P. Tyrała, Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 2000.
 Szymczak M. i in. (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, t. 1: A-K, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
 Szymczak M. i in. (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, t. 2: L-P, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
 Wojtyczek K., *Przekazywanie kompetencji państwa organizacjom międzynarodowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.
 Zięba-Zalucka H., *Konstytucyjne aspekty bezpieczeństwa*, [w:] *Studia Iuridica Lublinensia Tom XXII*, red. R. Mojak, W. Skrzydło, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2014.

Strony internetowe

- Convention on Rights and Duties of States (inter-American)*; December 26, 1933, Yale Law School Lillian Goldman Law Library, <<http://avalon.law.yale.edu>>.
Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 26 sierpnia 1789 r., Biblioteka Sejmowa, <<http://libr.sejm.gov.pl>>.

Konstytucja Republiki Estońskiej przyjęta przez obywateli Republiki Estońskiej w referendum przeprowadzonym 28 czerwca 1992 roku, Biblioteka Sejmowa,
<<http://libr.sejm.gov.pl>.

Konstytucja Republiki Francuskiej z dnia 4 października 1958 r., Biblioteka Sejmowa,
<<http://libr.sejm.gov.pl>.

Konstytucja Republiki Litewskiej przyjęta przez obywateli Republiki Litewskiej w referendum przeprowadzonym 25 października 1992 roku, Biblioteka Sejmowa,
<<http://libr.sejm.gov.pl>.

NASCITURUS W KONTEKŚCIE GDZIE KOŃCZY SIĘ PRAWO A ZACZYNA SUMIENIE W KWESTII ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Wstęp

Celem artykułu jest pokazanie *nascitursa* w kwestii zrównoważonego rozwoju w aspekcie refleksji nad tym kiedy tak naprawdę zaczyna się ludzkie życie. Można mówić, że ludzkie życie jest efektem poczęcia, po którym następuje urodzenie istoty, jaką jest człowiek. Często w społeczeństwie spotykamy się z przeświadczeniem, że pierwsze chwile narodzonego dziecka, to chwile po wyjęciu go z łona matki. Natomiast nie wiele osób wie, że ludzkie życie, zarówno pod względem prawnym jak i medycznym zaczyna się dużo wcześniej. Prawo cywilne w sposób szczególny traktuje dziecko poczęte, lecz jeszcze nie-narodzone. Wywodzi się to jeszcze z czasów prawa rzymskiego, kiedy to została sformułowana zasada *nasciturus pro iam na to habetur quotiens de commodis eius agitur*, która stanowi, iż dziecko poczęte ale jeszcze nie narodzone uważa się już za urodzone ilekroć chodzi o jego korzyści.

Sytuacja prawna *Nascitursa de lege lata*¹

Zgodnie z art.8 Ustawy Kodeks Cywilny „Každy człowiek od chwili urodzenia ma zdolność prawną”². Zdolność prawna to zdolność do bycia podmiotem praw i obowiązków. Jest ona zatem atrybutem m.in. osób fizycznych. Aby rozstrzygnąć, czy dziecko poczęte, ale jeszcze nie narodzone będzie posiadało zdolność prawną, musimy spojrzeć do art.9 ustawy, który opiera się na domniemaniu, że urodziło się żywe. Skoro więc *nascitursa* uważamy za dziecko urodzone, możemy doszukać się nabycia zdolności prawnej. Bezsprzeczne jest, że zdolność prawna jest formą korzyści dla każdego człowieka. Nie można się jej rzec ani ograniczyć³. Zdolność prawna przesądza o istnieniu podmiotowości prawnej oraz stanowi kategorię podstawową względem pochodnej od niej kategorii zdolności do czynności prawnych⁴. Zatem dziecko poczęte uzyskuje warunkową zdolność prawną przed urodzeniem się, która wprawdzie nie została przedstawiona *expressis verbis* w art.8 k.c., ale wywnioskować ją można z art.30 Konstytucji RP o przyrodzonej zasadzie godności człowieka. Warunkiem uzyskania przez dziecko pełnej, już nie warunkowej, zdolności prawnej jest żywe urodzenie, co zostało przyjęte zarówno przez orzecznictwo, jak i Kodeks cywilny. Oznacza to, że zdolność prawną człowiek zyskuje dopiero w momencie oddzielenia się żywego płodu od organizmu matki⁵.

¹ *De lege lata*, Przedstawianie danego zagadnienia na gruncie obowiązujących przepisów.

² Art. 8 Dz.U. 1964 Nr 16 poz. 93. USTAWA z dnia 23 kwietnia 1964 r. *Kodeks cywilny*.

³ https://pl.wikipedia.org/wiki/Zdolno%C5%9B%C4%87_prawna.

⁴ T. Sokołowski, [w:] A. Kidyba (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, s. 54 Warszawa 2009.

⁵ E. Gnieweg, P. Machnikowski, *Kodeks cywilny, Komentarz*, 7 wydanie, s.33-38, Warszawa 2016.

Nurty związane z cywilnoprawną sytuacją *nasciturusa*

W doktrynie można wyodrębnić trzy zasadnicze nurty związane z cywilnoprawną sytuacją *nasciturusa*. Zwolennicy pierwszego uważają, że nie ma on zdolności prawnej. Koncepcja ta pochodzi jeszcze z czasów prawa rzymskiego, kiedy to dziecko poczęte było uważane za część ciała matki tzw. *pars viscerum matris*⁶. Drugi pogląd pragnie przekonać, że dziecku poczętemu należy przyznać pełną zdolność do czynności prawnej, co znajduje odzwierciedlenie w art.8 § 2 k.c., gdzie *nasciturusowi* przyznawano pełną zdolność w zakresie praw niemajątkowych, a w odniesieniu do praw majątkowych warunkową zdolność. Omawiany artykuł w 1996 roku, został derogowany co spowodowało nadanie *nasciturusowi* warunkowej zdolności do praw majątkowych przez poszczególne przepisy Kodeksu cywilnego, Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego⁷. Trzeci pogląd, najczęściej spotykany w licznych komentarzach i orzecznictwie głosi, że *nasciturus* został wyposażony w osobowość prawną już przed urodzeniem. Opiera się to na „założeniu ciągłości trwania istoty ludzkiej od poczęcia aż do śmierci”. Zgodnie z tą zasadą dziecku nienarodzonemu, już w okresie prenatalnym, przysługują prawa podmiotowe, wygasają w przypadku martwego urodzenia, a przy żywym nadają mu bezwzględne prawa podmiotowe dziecka narodzonego⁸.

Początek życia ludzkiego

Twórcy Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej nie bez przyczyny w art.38 użyli słowa „człowiek”, a nie „istota”. Zarówno z medycznego, filozoficznego i prawnego punktu widzenia początek życia ludzkiego nie został określony w sposób dosłowny. Można sądzić, iż taka redakcja w ustawie, jest efektem kompromisu pomiędzy zwolennikami ochrony zdrowia od chwili poczęcia a zwolennikami bardziej liberalnych poglądów. Zadając sobie pytanie o początek życia ludzkiego musimy sięgnąć po odpowiedź do nauk medycznych. Według koncepcji określającej początek życia w ujęciu biologicznym, człowiek powstaje z chwilą połączenia się plemnika z komórką jajową. Profesor Jacek Modliński uważa, że granicą powstania jest moment uaktywnienia genów zarodkowych, natomiast sam moment fertylizacji jest raczej swego rodzaju podjęciem *de novo* procesów życiowych komórki jajowej, ale nie rzeczywistym początkiem istoty ludzkiej⁹. Powszechnie uważa się, że aby mówić o człowieku musimy przyjąć go za zarodek, który jest na etapie przynajmniej ośmiu komórek. Według kryterium położniczego płód staje się, w rozumieniu prawa karnego, dzieckiem (człowiekiem) z chwilą wystąpienia bólów porodowych, a więc kiedy wystąpią skurcze przepowiadające rozpoczęcie porodu¹⁰. Nie ma znaczenia czy skurcze są naturalne, czyli czy występują samoistnie, czy są wywołane lekami wywołującymi akcje porodową. Jest to bowiem moment rozpoczęcia fizjologicznego procesu wydalania *nasciturusa* z łona matki po uzyskaniu przez niego zdolności do samodzielnego życia. Od tego momentu powstaje prawnokarna odpowiedzialność za zabójstwo¹¹. Ostatnie stanowisko zakłada, że moment, w którym dziecko weźmie pierwszy oddech i zacznie oddychać, jest jego

⁶ T. Sokołowski, [w:] A. Kidyba (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, s.54-56, Warszawa 2009.

⁷ E. Gnieweg, P. Machnikowski, *Kodeks cywilny, Komentarz*, 7 wydanie, s. 33-38, Warszawa 2016.

⁸ B. Walaszek, *Nasciturus w prawie cywilnym*, „Państwo i Prawo” 1956, s. 126.

⁹ <http://www.focus.pl/czlowiek/granice-ycia-od-ilu-komrek-zaczyna-si-czowiek-3805>

¹⁰ J. Giezek, R. Kokot, *Granice ludzkiego życia a jego prawna ochrona*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, s. 108, Warszawa 2002.

¹¹ W. Grzywo-Dąbrowski, *Podręcznik medycyny sądowej*, s. 773, Warszawa 1958.

chwilą urodzenia¹². Jeszcze inaczej rozumiany jest początek życia na gruncie prawa prywatnego. Fakt urodzenia nie zależy już, tak jak we wcześniejszym stanie prawnym, od czasu trwania ciąży czy osiągnięcia minimalnej wagi ciała. Biorąc na przykład prawo cywilne państwa hiszpańskiego wymaga się aby noworodek cyt. „żył przez jakiś czas” i „miał postać człowieka”. O tym mówi art.30 kodeksu cywilnego hiszpańskiego, gdzie wymaga przeżycia przez noworodka przynajmniej 24 godziny. W piśmiennictwie cywilistycznym sytuacja prawna płodu była źródłem wielu sporów, zwłaszcza czy posiada on jakąś zdolność prawną, czy też nie posiada jej wcale. Próbą kompromisowej definicji *nasciturusa* było określenie, iż „*nasciturus* jest postacią życia ludzkiego”. Definicja ta, nie rozwiązała sporów dotyczących podmiotowości dziecka poczętego. Biorąc pod uwagę filozoficzne poglądy na temat początku życia ludzkiego można powiedzieć, że poglądów jest tyle ilu jest filozofów. Jedni uważają, że o człowieku możemy mówić już w momencie zapłodnienia, natomiast inni bliżej są poglądów katolickich, mianowicie początkiem życia jest chwila narodzin dziecka. Przykładowo australijski etyk Peter Singer określa początek życia z chwilą narodzin, moment ten według uczonego daje świadectwo wartościowego życia dziecka.

Zrównoważony rozwój ochrony interesów *nasciturusa* w orzecznictwie przed nowelizacją Kodeksu cywilnego w 1993 roku i po tej nowelizacji

Celem zrównoważonego rozwoju jest m.in. rozwój społeczny, który dąży do poprawy jakości życia dla wszystkich ludzi. Mówiąc „wszystkich ludzi” mamy na myśli zarówno obecne pokolenie, jak i następne. Społeczeństwo powinno być jedną z miar rozwoju oraz mieć możliwości do kształtowania własnej przyszłości czy dążenia do samorealizacji. Koncepcja ta znajduje swoje odzwierciedlenie w kwestii sytuacji prawnej jak i ochrony interesów dziecka poczętego. Ochrona interesów *nasciturusa* była realizowana już przed nowelizacją Kodeksu cywilnego w 1993 roku. Utrwaliła się wówczas w orzecznictwie zasada ochrony poczętego dziecka poprzez odpowiedzialność z tytułu czynów niedozwolonych. W jednym z wyroków Sąd Najwyższy stwierdził, że Skarb Państwa odpowiada za szkody wyrządzone przez lekarza, gdy szkoda jest następstwem błędu sztuki lekarskiej w sytuacji, gdy uszkodzenia ciała i rozstrój zdrowia powstały w następstwie nieprawidłowego wykonania zabiegu przerwania ciąży jego matki¹³. Kolejne ważne orzeczenie Sądu Najwyższego, który rozszerzył ochronę interesów *nasciturusa* głosi, iż „wyznaczenie uposażonego w ubezpieczeniu od następstw nieszczęśliwych wypadków nie musi polegać na określeniu imiennym. Wystarczy określenie w sposób zapewniający identyfikację, np. poprzez wskazanie dzieci. Żadne względy nie wyłączają tu również dzieci poczętych już w chwili zajścia wypadku ubezpieczonego”¹⁴. Natomiast w orzecznictwie z ostatnich lat dostrzegamy również rozszerzenie sytuacji prawnej dziecka poczętego. W wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego w Warszawie sąd uznał na mocy ustawy o kombatantach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego, że „uprawnienia określone w tej ustawie przysługują także dziecku poczętemu, którego matka przebywała w okresie ciąży z przyczyn politycznych, narodowościowych, religijnych i rasowych w hitlerowskich więzieniach, obozach koncentracyjnych i ośrodkach zagłady,

¹² M. Pazdan, Osoby fizyczne, [w:] M. Safjan (red.), *Prawo cywilne – część ogólna, System prawa prywatnego*, tom I, Warszawa 2007.

¹³ Wyrok SN z dnia 8 stycznia 1965 r., II CR 2/65, OSP 1967, nr 9, poz. 220. 21.

¹⁴ Wyrok SN z dnia 7 października 1971 r., III CRN 255/71, OSNC 1972, nr 3, poz. 59.

байд в інших місцях одособнення, в котрих умови перебування не різнилися від умов в таборах концентраційних, а особи там осаджені позоставали в диспозиції гітлеровських влад безпеки»¹⁵.

Czy dziecko poczęte możemy uznać za pacjenta?

Wiemy już, że art.9 § 2 Kodeksu Cywilnego stanowi ogólne sformułowanie umożliwiające ochronę niemajątkowego interesu *nasciturusa* w drodze wykładni uwzględniającej charakter poszczególnych spraw. Wspomniany art.9 k.c. porusza również problematykę terapii prenatalnej i uregulowania sytuacji *nasciturusa* jako pacjenta, co rozwiązałoby przede wszystkim szereg zagadnień dotyczących sytuacji lekarza i placówek medycznych, którzy świadczą usługi medyczne wobec takiego dziecka. W tej mierze projektowany przepis umożliwia traktowanie *nasciturusa* jako pacjenta i prowadzenie osobnej ewidencji aplikowanych mu świadczeń medycznych.

Nasciturus w zakresie realizacji prawa do ochrony życia i zdrowia w okresie prenatalnym

Oprócz nabycia praw w sposób definitywny i bezwarunkowy w momencie urodzenia - prawa do życia, zdrowia i biologicznego rozwoju - dziecku nienarodzonemu zostają zagwarantowane w momencie poczęcia, co jest nierozdzielne z własnością podmiotową. Art. 446¹ k.c. stanowi, że z chwilą urodzenia dziecko może żądać naprawienia szkód doznanych przed urodzeniem. Przepis ten jest normatywnym odzwierciedleniem opinii zawartych w orzeczeniach Sądu Najwyższego. Mianem szkody określono w tym przepisie zarówno uszczerbki majątkowe jak i niemajątkowe, którego dziecko nienarodzone doznało w okresie prenatalnym. Za szkodę odpowiada ten kto wyrządził ją swoim czynem bezprawnym, który w skutek czego zawinił drugiemu podmiotowi¹⁶. Przepis ten gwarantuje ochronę dziecku lub matce dziecka, w wyniku czego te podmioty mogłyby ponieść szkodę. Następnym koniecznym warunkiem jest ustalenie adekwatnego związku przyczynowego między zdarzeniem, za które określony podmiot ponosi odpowiedzialność deliktową, a szkodą dziecka. Skorzystanie z uprawnienia żądania odszkodowania jest zawieszone do momentu przyznania dziecku zdolności prawnej, czyli do czasu kiedy dziecko urodzi się żywe. Wśród niektórych kształt ten może budzić wątpliwości, gdyż dziecko poczęte nie ma wpływu na ziszczenie się warunku, który będzie umożliwiał dochodzenie roszczeń w związku z doznanymi szkodami. Jednakże w przepisie *expressis verbis* zasady ochrony życia i zdrowia stanowią, że dziecko do momentu urodzenia nie ma gwarancji ochrony tych wartości. Należy jednak pamiętać, że ochrona przewidziana przez art. 446¹ k.c. łączy niedopuszczalność wyrządzania dziecku poczętemu szkód na osobie z przyznaniem mu bezwzględnej zdolności prawnej w tym zakresie¹⁷. Stanowisko, to zostało również podzielone przez Trybunał Konstytucyjny, orzekł, że istnieje konieczność zapewnienia dziecku poczętemu ochrony życia oraz najwyższego poziomu ochrony zdrowia¹⁸. Warto także zwrócić uwagę na gruncie art. 446¹ k.c. na skutki niewyrażenia zgody przez kobietę na podjęcie odpowiedniego leczenia w okresie ciąży. W tej sytuacji dziecku przysługuje roszczenie przeciwko matce, jeżeli w wyniku zaniechania odpowiednich działań medycznych doznało z tego tytułu szkód. Jeżeli niewyrażenie zgody na poddanie się odpowiedniej dia-

¹⁵ Wyrok NSA z dnia 20 lipca 2006 r., II OSK 986/05, LEX nr 275521.

¹⁶ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna*, s.188-189, Warszawa 2012.

¹⁷ B. Ziemianin, Z. Kuniewicz, *Prawo cywilne. Część ogólna*, s.75, Poznań 2007.

¹⁸ Orzeczenie TK z dnia 28 maja 1997 r., K 26/96, OTK ZU 1997, nr 2, poz. 19.

gnostyce, a później leczenie, nie nastąpiło z nieuzasadnionych powodów, to między brakiem działań medycznych a wyrządzoną szkodą istnieje adekwatny związek przyczynowy, wówczas powództwo powinno zostać uwzględnione. Wniesione powództwo, poprzez które nastąpi realizacja uprawnienia przyznanego w art. 446¹ k.c., w takim stanie faktycznym nie będzie mogło zostać oddalone, ponieważ nie jest sprzeczne z zasadami współżycia społecznego¹⁹. Matka dziecka zatem nie będzie mogła skutecznie powołać się na art.5 k.c. Ochrony integralności fizycznej i psychicznej można się również doszukać w art.23 i art.24 k.c., w których ustawodawca przewidział ochronę dóbr osobistych człowieka przez przepisy prawa cywilnego. Ponadto, jeżeli czyjeś dobro osobiste zostało naruszone, może skorzystać z przyznanych mu w tym zakresie środków prawnych wraz z roszczeniem o zadośćuczynienie pieniężne, a także odszkodowanie w przypadku wyrządzenia szkody majątkowej powstałej wskutek naruszenia dobra osobistego²⁰.

Ochrona zdrowia i życia dziecka poczętego, a zdrowie matki dziecka

W związku z uznaniem dziecka w fazie prenatalnej za wartość konstytucyjną niektóre prawa kobiety ciężarnej muszą zostać ograniczone. Wynika to z faktu, że dziecko nienarodzone od pewnego etapu rozwoju jest bezwzględnie uzależnione od ciała kobiety. W związku z tym, ciąża nakłada na nią określone obowiązki, ale także ogranicza jej korzystanie z przysługujących praw i wolności. Matka dziecka nienarodzonego powinna podejmować starania w celu zapewnienia dziecku poczętemu prawidłowego rozwoju podczas ciąży. Stanowi to realizację zasady dobra dziecka. Troska rodziców, a szczególnie matki powinna przede wszystkim prowadzić do zapewnienia dziecku odpowiedniego pokarmu, warunków rozwojowych – związanych między innymi ze stylem życia kobiety – które zapobiegają powstaniu w płodzie pewnych chorób oraz korzystanie z profilaktycznych świadczeń z zakresu opieki zdrowotnej w okresie ciąży. Dotychczas nie zostało wystarczająco rozstrzygnięte pytanie, w jakim zakresie ustawodawca może ograniczyć prawa i wolności matki dla skutecznej realizacji dobra poczętego dziecka w sytuacji, gdy nie dochodzi do konfliktu między życiem i zdrowiem dziecka a zdrowiem matki. Przy wykonywaniu zabiegów medycznych ratujących życie lub zdrowie *nasciturusa* przepisy prawne wymagają, aby kobieta ciężarna wyraziła na nie zgodę nawet wtedy, gdy zabieg nie zwiększa ryzyka utraty przez nią zdrowia, a jeśli zwiększa, to w sposób nieznaczny. Ustawa zwalnia lekarzy od konieczności uzyskania zgody matki dziecka tylko w przypadku stanu wyłączającej świadomości pacjentki. W obecnym stanie prawnym do chwili urodzenia się dziecka to uprawnienie do odmowy wyrażenia zgody przez kobietę pełnoletnią i nieubezwłasnowolnioną przeważa nad interesami dziecka. Przejawia się to w ten sposób, że matka, która narusza interes *nasciturusa* nie poniesie odpowiedzialności, jaką by poniosła matka narodzonego dziecka. Sąd Najwyższy już w 1978 roku dopuścił możliwość sytuacji, w których odmowa wyrażenia zgody na zabieg operacyjny nie pozostaje w sferze wyłączonej odpowiedzialności jednostki²¹. Mimo to obecnie jedynym rozwiązaniem prawnym, z którego skorzystać może lekarz w takiej sytuacji, jest powołanie się na wadę

¹⁹ M. Safjan, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, praca zbior. pod red. K. Pietrzykowskiego, s.1139, Warszawa 2004.

²⁰ J. Haberko, *Cywilnoprawna ochrona dziecka poczętego a stosowanie procedur medycznych*, s. 86-88, Warszawa 2010.

²¹ Orzeczenie SN z dnia 11 stycznia 1978 r., sygn. III RP 183/77, OSPiKA 1979, z. 1, poz. 17.

oświadczenia woli i ocenę, iż odmowa wyrażenia zgody spowodowana jest stanem wyłączonej świadomości kobiety²².

Podsumowanie

Celem zrównoważonego rozwoju jest m.in. rozwój społeczny, który dąży do poprawy jakości życia dla wszystkich ludzi. Mianem wszystkich ludzi określamy, zarówno obecne pokolenie, jak i następne. Koncepcja ta znajduje swoje odzwierciedlenie w kwestii sytuacji prawnej jak i ochrony interesów dziecka poczętego. Aby zapewnić sobie prawo do kształtowania własnej przyszłości i mieć wpływ na dokonania osób na etapie życia prenatalnego, ustawodawca przewidział prawne rozwiązania zarówno w Konstytucji, Kodeksie cywilnym oraz Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. *Nasciturusowi* przyznaje się podmiotowość prawną, będącą wynikiem uznania tego podmiotu za człowieka od momentu poczęcia, co stało się możliwe dzięki wykładni przede wszystkim odpowiednich przepisów. Podmiotowość ta może być przez dziecko poczęte realizowana w zakresie uprawnienia do leczenia w okresie prenatalnym. Teza jaka została postawiona na początku pracy odnosi się do końcowej granicy prawa a początku moralności w kwestii *nasciturusa*. Kontrowersyjną kwestią jest w takim razie pozostawienie kobiecie ciężarnej wyłącznego prawa do decydowania o działaniach mających zapewnić ochronę zdrowia płodu. Takie rozwiązanie wynika z faktu traktowania kobiety ciężarnej jako całkowicie autonomicznego podmiotu, co gwarantuje jej prawo do samostanowienia. Jednakże nie zawsze matka dziecka wie jak w sposób wystarczający zapewnić dobro dziecka. Kwestia posiadania czy dzielenia jednego ciała z dzieckiem poczętym jest wyłączenie kwestią sumienia i moralności matki. Czy spełni swoje prawne obowiązki, to zostaje pod znakiem zapytania. Używając języka fenomenologii, jednego z ważniejszych kierunków w filozofii XX wieku: czy to już jest „inny”, czy to jeszcze jestem „ja”?

Bibliografia

- Giezek J., Kokot R., *Granice ludzkiego życia a jego prawna ochrona*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002.
- Gnieweg E., Machnikowski P., *Kodeks cywilny, Komentarz*, 7 wydanie, Warszawa 2016.
- Grzywo-Dąbrowski W., *Podręcznik medycyny sądowej*, Warszawa 1958.
- Haberko J., *Cywilnoprawna ochrona dziecka poczętego a stosowanie procedur medycznych*, Warszawa 2010.
- Kodeks cywilny, Art. 8 Dz.U. 1964 Nr 16 poz. 93. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. <https://pl.wikipedia.org>.
- Orzeczenie SN z dnia 11 stycznia 1978 r., sygn. III RP 183/77, OSpIKA 1979, z. 1, poz. 17
- Pazdan M., Osoby fizyczne, [w:] M. Safjan (red.), *Prawo cywilne – część ogólna, System prawa prywatnego*, tom I, Warszawa 2007.
- Radwański Z., Olejniczak A., *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2012.
- Safjan M., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, praca zbior. pod red. K. Pietrzykowskiego, s. 1139, Warszawa 2004.
- Sokołowski T., [w:] A. Kidyba (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2009.

²² J. Haberko, *Cywilnoprawna ochrona dziecka poczętego a stosowanie procedur medycznych*, s. 397-400, Warszawa 2010.

Walaszek B., *Nasciturus w prawie cywilnym*, „Państwo i Prawo” 1956.

www.focus.pl/czlowiek/granice-yyicia-od-ilu-komerek-zaczyna-sie-czlowiek-3805.

Wyrok NSA z dnia 20 lipca 2006 r., II OSK 986/05, LEX nr 275521.

Wyrok SN z dnia 7 października 1971 r., III CRN 255/71, OSNC 1972, nr 3, poz. 59.

Wyrok SN z dnia 8 stycznia 1965 r., II CR 2/65, OSP 1967, nr 9, poz. 220. 21.

Ziemianin B., Kuniewicz Z., *Prawo cywilne. Część ogólna*, s.75, Poznań 2007.

Orzeczenie TK z dnia 28 maja 1997 r., K 26/96, OTK ZU 1997, nr 2, poz. 19.

PLAN NA RZECZ ODPOWIEDZIALNEGO ROZWOJU A ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ POLSKI

Wstęp

Zgodnie z definicją z Raportu Światowej Komisji Środowiska i Rozwoju ONZ, zrównoważony rozwój to proces integrujący zjawiska społeczne, gospodarcze oraz środowiskowe w sposób zapewniający rozwój w długim okresie, dla obecnych i przyszłych pokoleń. Zwraca się przy tym uwagę na trzy wyznaczniki zrównoważonego rozwoju – jego samopodtrzymywanie, trwałość i zrównoważenie¹. Choć polska gospodarka stale się rozwija i na tle innych państw (także Unii Europejskiej) dość dobrze opiera się kryzysom gospodarczym ostatnich lat, to kolejne rządy wciąż starają się przyspieszyć wzrost gospodarczy i poprawić sytuację materialną Polaków. Na początku 2016 roku nowy rząd Prawa i Sprawiedliwości ustami ówczesnego wicepremiera i ministra rozwoju Mateusza Morawieckiego ogłosił „Plan na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju”, który ma stać się fundamentem rozwoju polskiej gospodarki na kolejne lata. Powstaje jednak pytanie, czy odpowiedzialny rozwój to w tym wypadku także rozwój zrównoważony.

Jak napisał Tadeusz Borys, „należy zauważyć, że w traktowaniu rozwoju zrównoważonego jako kategorii interdyscyplinarnej rolę pomostu ułatwiającego taką interpretację tej koncepcji rozwoju spełnia właśnie ład zintegrowany. Wymusza on wręcz tę interdyscyplinarność, bowiem bez podejścia interdyscyplinarnego trudno zrozumieć sedno tej idei rozwoju. Stąd próby jej interpretacji, np. wyłącznie na gruncie nauk o ochronie środowiska lub na gruncie ekonomii, są z natury niepełne i same generują kontrowersje, czasami oparte na iluzji”². Jego zdaniem koncepcję zrównoważonego rozwoju należy wprowadzać na poziomie organizacji (także państwowej) między innymi w wymiarze społecznej odpowiedzialności biznesu, zgodnie z którą biznes powinien koncentrować się nie tylko na samych zyskach³. W tym wymiarze dostrzega potrzebę zróżnicowanego rozwoju także autor „Planu na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju”.

Diagnoza

„Plan na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju” przede wszystkim stara się zdiagnozować obecną sytuację w Polsce. Zdaniem M. Morawieckiego, Polska wpadła w pięć pułapek rozwojowych⁴. Wyróżniono:

- pułapkę średniego dochodu;
- pułapkę braku równowagi;

¹ B. Bal-Domańska, J. Wilk, *Gospodarcze aspekty zrównoważonego rozwoju województw - wielowymiarowa analiza porównawcza*, Przegląd Statystyczny, 2011, tom 58, nr. 3-4, s. 300.

² T. Borys, *Zrównoważony rozwój - jak rozpoznać ład zintegrowany*, Problemy ekorozwoju, 2011, tom 6, nr 2, s. 76.

³ Ibidem, s. 79.

⁴ Ministerstwo Rozwoju, *Plan na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju*, https://www.mr.gov.pl/media/14840/Plan_na_rzecz_Odpowiedzialnego_Rozwoju_prezentacja.pdf, s. 2.

- pułapkę przeciętnego produktu;
- pułapkę demograficzną;
- pułapkę słabości instytucji.

Pierwsza pułapka - średniego dochodu dotyczy zarobków Polaków. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego, średni dochód w Polsce wyniósł w II kwartale 2016 roku 4019zł brutto⁵. Pułapka polega na tym, jak dalece ta kwota odbiega od tego, co odczuwa większość obywateli. Gdyby patrzeć tylko przez pryzmat średnich zarobków, w polskich warunkach to kwota, która zdaje się wystarczać do życia znacznie powyżej progu ubóstwa. W rzeczywistości taki wynik stawia nas jednak w ogonie państw europejskich. Niższe średnie zarobki niż w Polsce notowane były w 2013 roku jedynie na Węgrzech, Łowie, Litwie, Rumunii i Bułgarii, podczas gdy lepsze zarobki mają Czesi, Słowacy a nawet Estończycy⁶. „Plan na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju” diagnozuje, że „połowa Polaków zarabia mniej, niż 2,5 tys. zł na rękę”, a także, że pensje są 3-krotnie niższe niż w krajach wysokorozwiniętych⁷. Trudno zatem mówić o zrównoważonym rozwoju w sytuacji, gdy jedno z większych europejskich państw (9. pod względem powierzchni, 6. pod względem liczby ludności) nie jest w stanie konkurować wysokością płac ze swoimi sąsiadami. Co więcej, mimo, że gospodarka ciągle się rozwija, wzrost PKB nie przekłada się na wzrost zarobków. PKB Polski w roku 2015 wzrosło w stosunku do roku 2000 o 63 proc., podczas gdy zarobki w tym samym czasie wzrosły tylko o 61 proc. Źle rokuje także obecna dystrybucja wynagrodzeń. Zgodnie z danymi GUS, aż 40 proc. Polaków można określić jako najniżej wynagradzanych, którzy otrzymują zaledwie 25 proc. ogółu dochodów. Na przeciwnym biegunie znajduje się 5 proc. najbogatszych Polaków, na których również przypada 25 proc. ogółu dochodów, zaś aż połowa Polaków zarabia mniej niż 80 proc. średniej krajowej⁸. M. Morawiecki zwraca także uwagę na bardzo nierównomierny rozwój poszczególnych regionów kraju. Poza świetnie rozwiniętymi częściami Śląska, Dolnego Śląska, Mazowsza i Wielkopolski, gdzie PKB per capita przekracza 66 proc. poziomu Unii Europejskiej, niemal cały kraj, a zwłaszcza jego wschód zdominowany jest przez ośrodki, gdzie PKB per capita nie sięga nawet połowy poziomu unijnego.

Druga ważna pułapka, nazwaną pułapką braku równowagi odnosi się do udziału kapitału obcego w polskim rynku. Aż dwie trzecie polskiego eksportu tworzą firmy z kapitałem zagranicznym, zaś połowa produkcji przemysłowej pochodzi z firm nie polskich. W dodatku polski sektor bankowy w 65 proc. należy do kapitału zagranicznego. Udział kapitału krajowego w nowych inwestycjach maleje i wynosi obecnie ok. 40 proc⁹. Pomimo, że polska gospodarka rozwija się w tempie blisko 4 proc. rocznie¹⁰ co jest jednym z najlepszych wyników w Europie, znacznie gorzej wypada poziom inwestycji, który od kilku lat ma tren spadkowy. W Polsce nakłady na środki trwałe wynoszą ok. 19 proc. PKB, co pozwala nam zrównać się ze średnim poziomem takich nakładów w całej Unii Europej-

⁵ <http://wynagrodzenia.pl/gus> - dostęp 10.11.2016.

⁶ Opracowanie Sedlak & Sedlak na podstawie danych Europejskiej Komisji Gospodarczej <http://wynagrodzenia.pl/artukul/wynagrodzenia-w-polsce-na-tle-unii-europejskiej-w-latach-1990-2013> - dostęp 10.11.2016

⁷ *Plan na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju*, op. cit., s. 2.

⁸ Ibidem s. 10.

⁹ Ibidem, s. 12.

¹⁰ http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/National_accounts_and_GDP/pl - dostęp 10.11.2016.

skiej, Polskę wyprzedzają jednak państwa, których gospodarki rozwijają się w ostatnich latach znacznie wolniej. „Plan na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju” rozpatruje w tym kontekście także różnicę między PKB a produktem narodowym brutto, który stanowi ogół produkcji wytworzonej na całym świecie przez czynniki należące do polskich obywateli i polskiego kapitału. W Europie co najmniej kilka państw, w tym także tak małe jak Grecja, Belgia czy Dania mają wyższy PNB niż PKB. Polska pod tym względem zajmuje jedno z ostatnich miejsc w Unii Europejskiej z PNB na poziomie o 3,5 proc. niższym niż PKB¹¹. Oznacza to odpływ z polskiej gospodarki na poziomie 14 mld. Euro rocznie. Ta sytuacja wskazuje, że wzrost gospodarczy Polski był od roku 1990 uzależniony od kapitału zagranicznego. Obecnie Polska jest winna zagranicznym inwestorom ok. 2 bln. złotych, czyli więcej niż wynosi jej PKB, a rocznie ponosi z tego tytułu koszty na poziomie 95 mld zł¹². Nie sposób jednak nie zwrócić uwagi na fakt, że obecność zewnętrznego kapitału na polskim rynku, zwłaszcza pochodzącego z krajów spoza Unii Europejskiej służy między innymi wzrostowi eksportu. Większa otwartość na rynki światowe zmniejsza jednocześnie podatność polskiej gospodarki na kryzysy i pozwala uniezależnić się od samej strefy euro¹³.

Trzecia pułapka, która zostanie przeanalizowana, to pułapka demograficzna. Od pewnego czasu niepokojeni jesteśmy informacją, że przyrost naturalny Polski jest coraz niższy, a społeczeństwo się starzeje. Na konsekwencje takiej sytuacji wskazuje w swoim planie wicepremier M. Morawiecki. Prognozuje on, że już w 2016 roku zacznie spadać liczba Polaków w wieku produkcyjnym. W 2015 roku było to ok. 24 mln osób, podczas gdy prognozy na 2020 rok mówią o spadku o niemal 0,5 mln osób, zaś do roku 2050 o ponad 5 mln osób. Diagnoza jest w tej materii bardzo pesymistyczna, zakłada bowiem wzrost składek emerytalnych lub niewypłacalność całego systemu, rosnące zadłużenie państwa oraz wymuszoną reorientację produkcji na usługi i potrzeby osób starszych.

Cele planu

„Plan na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju” to oczywiście nie tylko diagnoza obecnej sytuacji gospodarczej kraju. Głównym zadaniem jakie postawił sobie jego autor, było wyznaczenie nowego kierunku rozwoju i popchnięcie polskiej gospodarki we właściwym kierunku, który pozwoli na jej trwałą i stabilną rozwój. To z kolei ma przełożyć się na zwiększenie się dobrobytu i poziomu życia Polaków.

Obecnie, pod względem gospodarczym Polska kwalifikowana jest do państw średnich. Nasz udział w światowym PKB rośnie, jednak wciąż jest to poniżej 1 proc. Szacunki różnych organizacji stawiają nas w okolicach 20-25 miejsca w skali globalnej, co można uznać za dobry wynik w wypadku państwa, w którym gospodarka wolnorynkowo w pełni swobodnie działa od niespełna 30 lat. Rośnie także udział Polski w światowym handlu, zwłaszcza po wejściu do Unii Europejskiej, czemu nie zaszkodził nawet ogólnoswiatowy kryzys gospodarczy z roku 2008¹⁴.

Jako podstawowy cel „Plan na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju” wskazuje rozwój polskich firm i polskiego kapitału. Z tego głównego celu wypływają dwa cele pośrednie,

¹¹ *Plan na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju*, op. cit., s. 5.

¹² *Ibidem*, s. 6.

¹³ P. Krzewicki, G. Tchorek - *Wpływ akcesji do UE na strukturę polskiego eksportu*, [w:] *Polska w Unii Europejskiej. 10 lat doświadczenia*, red. A. Adamczyk, P. Dubel, wyd. Poltext, Warszawa 2014, s. 48.

¹⁴ B. Góralczyk, *Rola Polski w UE i na mapie geopolitycznej świata po kryzysie 2008 roku*, [w:] *Polska w Unii Europejskiej* op. cit., s. 162.

jakimi stać się mają podniesienie jakości życia Polaków oraz wzrost siły Polski. Jako środki do realizacji tego pierwszego, ale także cele same w sobie, Mateusz Morawiecki wymienia uczciwe (w domyśle - wyższe niż obecnie) płace, wzrost oszczędności, dobrą opiekę medyczną czy przyjazne warunki dla rodzin¹⁵. Z kolei do powstania silnej Polski prowadzić ma lepsza pozycja na arenie międzynarodowej, stabilne finanse publiczne, niezależność energetyczna oraz sprawna armia. Wyznaczone zostały także konkretne zadania, które polska gospodarka powinna zrealizować do 2020 roku. Pożądanym jest wzrost produkcji przemysłowej i eksportu większy niż wzrost PKB, zwiększenie inwestycji do ponad 25 proc. PKB, a także osiągnięcie PKB per capita na poziomie 79 proc. średniej państw Unii Europejskiej¹⁶. „Plan na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju” zakłada, że Polska musi wyrównać rozwój małych i wielkich miast oraz obszarów wiejskich, a przede wszystkim pomnażać rodzimy kapitał, nie tylko w rozumieniu finansowym, ale także społecznym, technologicznym i edukacyjnym. Polskie firmy mają otrzymać pozytywny impuls od państwa, który popchnie je do rozwoju¹⁷.

Wdrożenie planu

Cały plan wicepremiera Morawieckiego można w zasadzie zawęzić do dwóch kwestii – innowacji oraz promocji polskiego kapitału w gospodarce. Na tych dwóch pojęciach opiera się także planowane wdrożenie planu w życie. W tym celu już teraz stworzono tak zwane krajowe i regionalne inteligentne specjalizacje, wśród których wyróżniono takie jak: zdrowe społeczeństwo, biogospodarka rolno-spożywcza, zrównoważona energetyka, surowce naturalne oraz innowacyjne technologie i procesy. Wśród branż przemysłu które uznano za dające szanse na uzyskanie wiodącej pozycji na rynku globalnym „Plan na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju” wymienia:

- Przemysł lotniczy;
- Przemysł zbrojeniowy;
- Przemysł samochodowy (części);
- Przemysł stoczniowy;
- IT;
- Przemysł chemiczny;
- Przemysł meblarski;
- Przetwórstwo spożywcze¹⁸.

„Stawiamy na inwestycje, innowacje, rozwój, eksport, wysokoprzetworzone produkty, a nie jak do tej pory w większym stopniu na kredyt i konsumpcję”¹⁹ - mówił w listopadzie 2016 roku M. Morawiecki o swoim planie. W swoich wypowiedziach wicepremier przekonuje, że Polska straciła już szansę na stanie się liderem w „tradycyjnych” dziedzinach, stąd też konieczność stawiania na innowacje, inwestowania tam, gdzie inni jeszcze nie zdążyli nas wyprzedzić, w branżę, które cały czas rozwijają się i wciąż czekają na przełomowe odkrycia i wynalazki²⁰. Podobnego zdania są m.in. autorzy raportu „Konkurencyj-

¹⁵ *Plan na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju*, op. cit., s. 16.

¹⁶ Ibidem, s. 66.

¹⁷ Ibidem, s. 17.

¹⁸ Ibidem, s. 21.

¹⁹ <http://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artykul/rok-rzadu-pis-morawiecki-rozwoj,39,0,2190375.html> - dostęp 15.11.2016.

²⁰ <http://wpolityce.pl/polityka/296792-panstwo-zainwestuje-miliardy-w-start-upy-morawiecki-rozpoczynamy-program-start-in-poland> - dostęp 9.11.2016.

na Polska. Jak awansować w światowej lidze gospodarczej”, którzy zauważają, że należy rozwijać polskie przewagi komparatywne w takich sektorach wytwórczych jak: mineralny, spożywczy, precyzyjny, drzewny a także poligraficzny²¹.

Ministerstwo Rozwoju przygotowało kilka przykładowych programów rozwojowych, których wdrożenie mogłoby być impulsem dla polskiej gospodarki oraz drogą prowadzącą do szybszego rozwoju pozwalającego na wyprzedzenie konkurentów i zostanie światowym liderem. Są to między innymi:

- Program „Żwirko i Wigura” - zaprojektowanie i budowa pełnej gamy polskich dronów, co może przełożyć się na silną pozycję na rynku pojazdów bezzałogowych, których wykorzystanie, zarówno cywilne jak i militarne znacząco wzrasta w ostatnim czasie.
- Program „Batory” - budowa polskiego promu pasażerskiego. Obecnie polski przemysł stocznioowy koncentruje się przede wszystkim na budowie mniejszych jednostek. Ministerstwo proponuje zmianę kursu na jednostki większe, bardziej wyspecjalizowane, np. (poza wspomnianym promem) budowę gazowców, które zaspokajałyby także polskie zapotrzebowanie na gaz LNG i LPG.
- Program „Cyberpark Enigma” - jego celem ma być rozwój kompetencji polskich firm w dziedzinie cyberbezpieczeństwa, co w praktyce przełożyć się ma na powstanie ośrodka konkurującego na europejskim rynku specjalistycznych usług IT, a docelowo nawet powstanie Krajowego Centrum Cyberbezpieczeństwa.
- Program „Luxtorpeda 2.0” – nawiązanie do słynnego polskiego ekspresu z lat 20. XX wieku nie jest tu przypadkowe, bowiem ministerstwo zakłada zaprojektowanie i wyprodukowanie polskich pojazdów komunikacji miejskiej. W Programie Operacyjnym Infrastruktura i Środowisko na rozwój transportu kolejowego w Polsce zaplanowano aż 5,9 mld Euro, zaś kolejne 2,7 mld przeznaczonych jest na rozwój niskoemisyjnego transportu zbiorowego w miastach. Efektem w dłuższej perspektywie ma być powstanie polskich pociągów metra oraz aglomeracji łódzko-warszawskiej opartej o szybką kolej.
- Program „Centrum Rozwoju Biotechnologii im. Kazimierza Funka” - rozwój polskiego sektora leków biopodobnych wraz z wejściem polskich firm na globalne rynki. Zdaniem autora „Planu na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju”, światowy rynek tego typu leków jest dopiero w fazie rozwoju, a prognozowany jest jego szybki rozwój, napędzany m.in. wygaszaniem kolejnych patentów.
- Program „Polskie wyroby medyczne” - już teraz w Polsce powstaje wiele wyrobów medycznych i co najmniej kilka z nich Ministerstwo Rozwoju uznało za posiadające potencjał eksportowy.
- Program „Polski Kombajn Górniczy” - ma zapewnić polskiemu przemysłowi istotną pozycję na globalnym rynku maszyn górniczych i budowlanych. Zdaniem Ministerstwa Rozwoju istnieją ku temu konkretne przesłanki związane z zapotrzebowaniem ze strony spółek Skarbu Państwa, poparte doświadczeniem istniejących już polskich firm, które starają się rozszerzać swoje strefy działania na rynki zagraniczne.
- Program „Miasta Średniej Wielkości Centrami Zaawansowanego Outsourcingu” - ma wesprzeć rozwój polskich przedsiębiorstw oferujących usługi biznesowe. Wicepremier M. Morawiecki już teraz dostrzega silny wzrost sektora tych usług, zaś realizacja projektu ma dostarczyć wykwalifikowanych kadr i pozwolić na powołanie w przyszłości Państwowego Centrum Usług Wspólnych.

²¹ J. Hausner (red.) T. Geodecki, A. Majchrowska, K. Marczewski, M. Piątkowski, G. Tchorek, J. Tomkiewicz, M. Weresa, *Konkurencyjna Polska. Jak awansować w światowej lidze gospodarczej*, Kraków 2013, s. 46.

„Plan na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju” deklaruje także międzyresortowe wsparcie dla polskich przedsiębiorców, które wyrażać się ma między innymi poprzez uproszczenie systemu podatkowego, likwidację zbędnych koncesji i zezwoleń a przede wszystkim usunięcie istniejących absurdów prawnych²². Taka deklaracja może wskazywać, że rację mają Janusz Hryniewicz i Bohdan Jałowiecki, którzy zwracają uwagę, że w Polsce czynnikiem sprawczym przedsiębiorczości są partie polityczne, a nie stowarzyszenia gospodarcze i inne spontaniczne grupy celowe, co jest przeciwieństwem sytuacji w wielu krajach europejskich. Ich zdaniem taka sytuacja wynika także między innymi ze zbyt małej liczby zorganizowanych, niepolitycznych grup interesu w naszym kraju²³.

Kolejnym problemem, który próbuje rozwiązać wicepremier M. Morawiecki za pomocą „Planu na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju” jest bezpieczeństwo energetyczne kraju. Jako główne problemy definiuje potencjalny wzrost cen uprawnień emisyjnych oraz koszt dostosowania polskich elektrowni do europejskich norm jakości powietrza²⁴. Rozwiązaniem problemu ma być natomiast dywersyfikacja źródeł dostaw ropy i gazu, wsparcie dla niskoemisyjnych źródeł energii, w tym wykorzystanie źródeł geotermalnych a także rozwój infrastruktury krajowej. Także i w tym miejscu plan znajduje poparcie w źródłach naukowych. Prof. Bartłomiej Nowak jako działania zmierzające do zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego państwa wymienia:

- Dywersyfikację źródeł energii/surowców;
- Wprowadzenie nowych technologii obniżających energochłonność gospodarki;
- Tworzenie rezerw surowców;
- Rozbudowę infrastruktury energetycznej;
- Umowy międzynarodowe²⁵.

Podsumowanie

Wicepremier M. Morawiecki zakłada, że ogłoszony przez niego plan przyniesie konkretne korzyści w postaci wzrostu polskiego PKB, a także wymiernego spadku wskaźnika zagrożenia ubóstwem relatywnym z obecnego poziomu 16,2 proc. do 14,9 proc. w 2030 roku a nawet do 12,8 proc. w roku 2040²⁶. Czy w praktyce jednak sam plan może zagwarantować zrównoważony rozwój Polski w kolejnych latach?

Odpowiedź nie jest łatwa, bowiem w tzw. „Planie Morawieckiego” brakuje konkretnów jeśli chodzi o przyszłe działania. Nakreślone są tylko kierunki działań i cele jakie polska gospodarka powinna osiągnąć, brakuje natomiast opisu drogi jaką gospodarka powinna podążać, by te cele zrealizować. Większość zagadnień potraktowana jest hasłowo, brak również wyliczenia kosztów jakie należy ponieść, by je zrealizować. Propozycje dużych projektów rozwojowych choć mogą wydawać się kuszące, bez mocnego sprecyzowania pozostaną tylko hasłami i myśleniem czysto życzeniowym.

Zakładając jednak optymistyczny scenariusz, w którym budżet znajduje pieniądze na te inwestycje i dochodzą one do skutku, należy stwierdzić, że taka sytuacja z pewnością

²² *Plan na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju*, op. cit., s. 33.

²³ B. Jałowiecki, J. Hryniewicz, *System polityczny a rozwój gospodarczy*, Studia regionalne i lokalne, nr 53, Warszawa 1997, s. 103.

²⁴ *Plan na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju*, op. cit., s. 60.

²⁵ B. Nowak, *Bezpieczeństwo energetyczne a rozwój gospodarczy państwa w kontekście członkostwa Polski w UE – wybrane aspekty*. [w:] *Polska w Unii Europejskiej*. op. cit., s. 71.

²⁶ *Plan na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju*, op. cit., s. 64.

przysłużyłaby się zrównoważonemu rozwojowi Polski. Pochwalić należy próbę zmierzenia się z problemem ubóstwa oraz fakt dostrzeżenia problemu niskich płac i braku etosu społecznej odpowiedzialności biznesu. Działania rządu Beaty Szydło z jej sztandarowym programem „500+” z pewnością mogą przyczynić się do zrównoważonego rozwoju Polski i społeczeństwa, jednak warunkiem jest znalezienie nowego źródła dochodów budżetowych, które pozwoli sfinansować planowane działania. Sprzyjać temu może uproszczenie administracji oraz obniżenie kosztów pracy, co przełożyłoby się w przyszłości na wzrost liczby podmiotów gospodarczych generujących przychody do budżetu. Obecnie brak jednak jednoznacznych analiz, które pozwoliłyby obiektywnie ocenić skutki realizacji „Planu na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju”.

Bibliografia:

Źródła

Hausner J. (red.), Geodecki T., Majchrowska A., Marczewski K., Piątkowski M., Tchorek G., Tomkiewicz J., Weresa M., *Konkurencyjna Polska. Jak awansować w światowej lidze gospodarczej*, Kraków 2013.

Opracowania

Góralczyk B., *Rola Polski w UE i na mapie geopolitycznej świata po kryzysie 2008 roku*, [w:] *Polska w Unii Europejskiej. 10 lat doświadczenia*, red. Adamczyk A., Dubel P., wyd. Poltext, Warszawa 2014.

Krzewicki P., Tchorek G., *Wpływ akcesji do UE na strukturę polskiego eksportu*, [w:] *Polska w Unii Europejskiej. 10 lat doświadczenia*, red. Adamczyk A., Dubel P., wyd. Poltext, Warszawa 2014.

Nowak B., *Bezpieczeństwo energetyczne a rozwój gospodarczy państwa w kontekście członkostwa Polski w UE – wybrane aspekty*. [w:] *Polska w Unii Europejskiej. 10 lat doświadczenia*, red. Adamczyk A., Dubel P., wyd. Poltext, Warszawa 2014.

Czasopisma naukowe

Bal-Domańska B., Wilk J., *Gospodarcze aspekty zrównoważonego rozwoju województw - wielowymiarowa analiza porównawcza*, „Przegląd Statystyczny”, 2011, tom 58, nr. 3-4.

Borys T., *Zrównoważony rozwój - jak rozpoznać ład zintegrowany*, „Problemy ekorozwoju”, 2011, tom 6, nr 2.

Jałowiecki B., Hryniewicz J., *System polityczny a rozwój gospodarczy*, „Studia regionalne i lokalne”, nr 53, Warszawa 1997.

Źródła internetowe

Plan na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju -
https://www.mr.gov.pl/media/14840/Plan_na_rzecz_Odpowiedzialnego_Rozwoju_prezentacja.pdf.

Opracowanie Sedlak & Sedlak na podstawie danych Europejskiej Komisji Gospodarczej
<http://wynagrodzenia.pl/artukul/wynagrodzenia-w-polsce-na-tle-unii-europejskiej-w-latach-1990-2013>.

http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/National_accounts_and_GDP/pl.

<http://wpolityce.pl/polityka/296792-panstwo-zainwestuje-miliardy-w-start-upy-morawiecki-rozpoczynamy-program-start-in-poland>.

<http://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artykul/rok-rzadu-pis-morawiecki-rozwoj>.

SAMORZĄD GMINNY I JEGO PLANOWANIE ENERGETYCZNE A ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ

Wstęp

Na samym początku należy zadać sobie fundamentalne pytanie: jak rozumieć pojęcie „zrównoważony rozwój”? Najtrafniejsza będzie w tym przypadku najprostsza i najpopularniejsza odpowiedź: jest to bowiem taki postępek „...w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie”¹.

Jednym z ważnych narzędzi (o ile nie najważniejszym) do osiągnięcia takowego stanu jest niewątpliwie prawo. To poprzez rozwiązania legislacyjne można zarówno wybrać właściwy sposób do osiągnięcia celu (zakaz, nakaz, dozwoleństwo itd.), jak i adekwatny krąg adresatów określonego rozwiązania. Organy prawodawcze mają zatem w swoich rękach silny oręż do walki o zdroworozsądkowy postępek, zasadnym jest więc sprawdzenie czy – i jak – z tej możliwości korzystają? Trzeba pamiętać także o tym, co na użytek niniejszych rozważań nazwać można praktyką (działaniem) organów samorządu gminnego, gdyż podmioty wykonujące prawo mają ogromny wpływ na kształt efektów będących realizacją jego norm.

Nie da się ukryć, że przedstawienie całego systemu prawnego obowiązującego w Polsce (a więc zarówno prawa krajowego, jak i unijnego) w kontekście realizacji postulatów zrównoważonego rozwoju jest zadaniem karkołomnym, dlatego temat niniejszej pracy został zawężony do planowania energetycznego w samorządach gminnych, oczywiście z uwzględnieniem najważniejszych przepisów otaczających takowe planowanie oraz kwestii bezpośrednio z nim związanych. Wybór ten jest zasadny ze względu na to, iż zabezpieczenie dostaw energii elektrycznej, gazu ziemnego i ciepła stanowi nieodzowny element wyważonego postętku.

Ponadto w kwestii zawartości merytorycznej pracy zaznaczyć należy, że rozważania czysto teoretyczne są ważne i potrzebne, lecz nie mogą stanowić wyłącznego przedmiotu pracy. Z tego względu po rozważaniach o charakterze dogmatycznym zostaną przedstawione najważniejsze wnioski płynące z analizy dokumentu traktującego o zabezpieczeniu energetycznym w konkretnej gminie, tj. „Założeń do planu zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe Miasta Kędzierzyn-Koźle.”² (dalej: „Założeń...”).

¹ Taką definicję zawiera tzw. raport Brundtland. Szerzej o samym raporcie oraz o rozwoju zrównoważonym: H. Izdebski, *Doktryny polityczno-prawne. Fundamenty współczesnych państw*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 245-247.

² Załącznik nr 1 do uchwały Nr XXIX/364/12 Rady Miasta Kędzierzyn-Koźle z dnia 29 listopada 2012 r. w sprawie uchwalenia aktualizacji założeń do planu zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe dla miasta Kędzierzyn-Koźle.

Ogólne podstawy teoretyczne

Już Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej³ w artykule 5 traktuje o kierowaniu się przez Rzeczpospolitą zasadą zrównoważonego rozwoju. Jest to przepis z Rozdziału I, a więc swoisty drogowskaz, wyznacznik działań, jakie podejmować powinny zarówno instytucje publiczne, jak i obywatele. Można stwierdzić, że w zakresie obowiązujących regulacji prawnych konkretnym przykładem stosowania się do drogowskazu z artykułu 5 *in fine* Konstytucji są obowiązki nałożone przez ustawę – Prawo energetyczne⁴ (dalej: Pr.e.) na administrację rządową, samorząd województwa oraz – co jest przedmiotem niniejszego artykułu – samorząd gminny.

Mówiąc o planowaniu energetycznym nie sposób – pozostając na wyższym stopniu ogólności – nie zasygnalizować wagi, jaką w ostatnich latach posiada ustawa o zasadach prowadzenia polityki rozwoju⁵ (dalej: U.z.p.p.r.). Traktuje ona bowiem o dokumentach (strategiach), na jakich ma być oparty dalszy postęp naszego państwa. Ustawa wymienia w art. 3 podmioty prowadzące politykę rozwoju. Spośród nich wyróżnić należy samorząd województwa. To na jego barkach spoczywa główny ciężar prowadzenia polityki rozwoju, np. poprzez przyjmowanie regionalnych programów operacyjnych i w związku z tym zawieranie kontraktów wojewódzkich⁶. W katalogu z art. 3 znajdujemy także samorząd gminny (jak również samorząd powiatowy), który w ramach tejże ustawy został zobligowany do przyjmowania programów rozwoju, będących realizacją strategii sektorowych czy też regionalnych. W sytuacji tej działalność organów samorządu gminnego sprowadza się głównie do wykonywania strategii przyjmowanych dla większych obszarów (danych województw czy też całego kraju⁷).

Samorządy gminne nie działają jednak wyłącznie *stricte* wykonawczo i w ramach U.z.p.p.r. Ustawodawca bowiem użył w art. 3 zwrotu „politykę rozwoju prowadzą”, co wóldarze gmin rozumieją szerzej aniżeli tylko jako zobowiązanie do przyjmowania programów rozwoju – i co za tym idzie – przyjmują własne strategie rozwoju. Zaznaczyć trzeba, że do 2008 roku U.z.p.p.r. przewidywała przyjmowanie strategii rozwoju gmin, a po dzień dzisiejszy do owych strategii odsyła część przepisów obowiązujących⁸. Oczywiście organy uchwałodawcze nie działają w tym momencie na podstawie U.z.p.p.r., lecz wykorzystują ogólny przepis kompetencyjny art. 18 ust. 2 pkt 6⁹ ustawy o samorządzie gmin-

³ Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483 ze zm.

⁴ Tekst jednolity: Dz.U. z 2012 r. poz. 1059 z późn. zm.

⁵ Tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r. poz. 383 z późn. zm.

⁶ Z uwagi na syntetyczny charakter opracowania nie można niestety poświęcić tym zagadnieniom tyle miejsca, na ile zasługują.

⁷ W perspektywie kraju warto zwrócić uwagę na dokument będący realizacją art. 21b U.z.p.p.r., a mianowicie Krajową Politykę Miejską, która to stanowi swoistą mapę dalszego rozwoju polskich miast – niezależnie od ich wielkości; wręcz szczególnie koncentrując się na miastach małych i średnich. Uchwała nr 198 Rady Ministrów z dnia 20 października 2015 roku w sprawie przyjęcia Krajowej Polityki Miejskiej (M.P. z 2015 roku poz. 1235).

⁸ Dla przykładu: art. 2 ust. 6 ustawy z dnia 21 lutego 2016 r. o funduszu sołeckim (Dz.U. z 2014 r. poz. 301 z późn. zm.).

⁹ Co ciekawe: punkt 6a to przepis kreujący kompetencję rady gminy do podejmowania uchwał w kwestii wcześniej wspomnianych programów rozwoju.

nym¹⁰ (dalej: U.s.g.), mówiący o możliwości przyjmowania przez radę gminy programów gospodarczych – jest on jednak dość wątplą podstawą prawną¹¹.

Wreszcie, kierując się już powoli ku *clou*, czyli planowaniu energetycznemu samorządów gminnych, godzi się wymienić ustawę o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym¹² jako regulację arcyważną w tym kontekście. Bez odpowiedniego studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego czy też bez opracowanych oraz uchwalonych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego nie można re-alizować nawet najbardziej słusznym i ambitnym rozwiązań mających na celu poprawę sytuacji energetycznej gminy, nie wspominając już o wcielaniu w życie programów rozwoju i innych.

Warto równocześnie zwrócić uwagę na kwestię, która wiąże się w dużym stopniu z planowaniem przestrzennym, a mianowicie zagadnienie odpowiedniego zarządzania mieniem gminy oraz zachowania odpowiednich tytułów prawnych do nieruchomości, niezbędnych do podjęcia działań związanych z realizacją planów energetycznych.

W tym momencie nasuwają się pytania, na które odpowiedzi mogłyby stanowić przedmiot osobnej monografii: co ze spójnością ww. planów, strategii, programów – zarówno poziomą, jak i pionową¹³? W jaki sposób zachować koherencję i tak ważną przy planowaniu jednolitość? Nie pozostawiając jednak czytelnika bez jakiegokolwiek analizy spójności planowania, w dalszej części pracy znajdą się takowe rozważania, dokonane jednak na wąskim wycinku tej problematyki – i jak sugeruje temat artykułu – praktycznie tylko w kontekście spójności poziomej¹⁴.

Obowiązek planowania energetycznego w gminach

Na wstępie wypada przypomnieć, że zaopatrzenie w energię elektryczną i ciepło oraz gaz stanowi zadanie własne gminy, o czym traktuje art. 7 ust. 1 pkt 3 *in fine* U.s.g. Przepis ten funkcjonuje w ustawie – z wyłączeniem gazu¹⁵ – od jej pierwszej wersji, znanej nam jako przełomowa przecież ustawa o samorządzie terytorialnym¹⁶. Obowiązek realizacji tego zadania ciąży tym samym na organach gminnych od ponad 26 lat, choć jak można się domyślić, upływ czasu nie spowodował osiągnięcia w tej kwestii stanu idealnego.

Doprecyzowanie ogólnego ujęcia zadań własnych gminy w zakresie spraw związanych z energetyką odnajdujemy m.in. w artykule 18 Pr.e., który mówi o konkretnych działaniach, takich jak np.: planowanie i organizacja zaopatrzenia w energię elektryczną itd., planowanie i finansowanie oświetlenia czy też podejmowanie czynności na rzecz zmniejsz-

¹⁰ Tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r. poz. 446 z późn. zm.

¹¹ Jednak doktryna zdaje się nie dostrzegać tego problemu – *vide*: T. Moll, *Komentarz do art. 18 ustawy o samorządzie gminnym*, [w:] *Ustawa o samorządzie gminnym. Komentarz*, pod red. B. Dolnickiego, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 400-401.

¹² Tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r. poz. 778 z późn. zm.

¹³ Przez spójność pionową w niniejszej pracy rozumie się spójność na linii administracja rządowa – samorząd województwa – samorząd gminny. Spójność pozioma to spójność planów na jednym poziomie, w przypadku niniejszego artykułu: na poziomie gminnym.

¹⁴ Z małym wyjątkiem wplecionym niejako *en passant*.

¹⁵ Słowa „oraz gaz” pojawiły się w ustawie wraz ze zmianą jej nazwy na „ustawę z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym”, co nastąpiło po wejściu w życie 1 stycznia 1999 r. ustawy z dnia 29 grudnia 1998 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z wdrożeniem reformy ustrojowej państwa (Dz.U. z 1998 r. Nr 162, poz. 1226.).

¹⁶ Tekst pierwotny: Dz.U. 1990 nr 16 poz. 95.

szenia zużycia energii. Wszystkie te działania muszą być zgodne z miejscowymi planami zagospodarowania – a w przypadku ich braku, co oczywiste – z kierunkami rozwoju gminy, zawartymi w studium uwarunkowań. Jest to tym samym przykład spójności poziomej – a może ściślej: wymaganie takowej spójności na gruncie obowiązujących norm prawnych.

Natomiast w art. 19¹⁷ znaleźć można regulacje dotyczące tzw. projektu założeń – założeń do planu zaopatrzenia w energię elektryczną, ciepło i paliwa gazowe. Organ wykonawczy gminy opracowuje taki projekt, a organ uchwałodawczy go przyjmuje, rozstrzygając wszelkie wnioski, zastrzeżenia i uwagi – tyle w kwestiach formalnych. *Ad meritum*: projekt założeń ma obejmować okres co najmniej 15 lat i być aktualizowany co najmniej raz na 3 lata. Musi ponadto zawierać: ocenę aktualnego zapotrzebowania na zasoby będące przedmiotem projektu i przewidywane zmiany tego zapotrzebowania, propozycje przedsięwzięć racjonalizujących zużycie ciepła, elektryczności czy też gazu, możliwości wykorzystania nadwyżek oraz stosowania środków poprawy efektywności energetycznej oraz zakres współpracy z innymi gminami. Co bardzo istotne, projekt założeń jest opiniowany przez samorząd województwa w zakresie koordynacji współpracy z innymi gminami, a także – co równie istotne – w kontekście zgodności z polityką energetyczną państwa. W odniesieniu do postawionych wcześniej pytań: konieczność wydawania opinii przez samorząd województwa to idealny przykład na koherencję pionową w przedmiocie planowania energetycznego.

Warto podkreślić, iż ów projekt założeń nie jest zawieszony w próżni: otóż ustawodawca zobligował przedsiębiorstwa energetyczne do nieodpłatnego przedstawienia organowi wykonawczemu swoich planów rozwoju¹⁸ na terenie danej gminy oraz propozycji niezbędnych do opracowania projektu założeń. Jeżeli plany przedsiębiorstw rozmiągają się z projektem założeń do planu i nie są w stanie zapewnić realizacji tychże założeń, wtedy to należy uchwalić właściwy plan zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe.

Takie sytuacje są przypadkami wyjątkowymi i nie będą przedmiotem dalszych rozważań, lecz gwoili rzetelności właściwe regulacje zostaną przedstawione. A więc: zgodnie z art. 20 Pr.e., jeśli zaistnieje taka sytuacja, trzeba przyjąć plan zaopatrzenia, który sporządza organ wykonawczy w zgodzie z projektem założeń do planu. Zawartość planu stanowią propozycje modernizacji, harmonogram działań czy też przewidywane koszty. Co istotne, w celu realizacji planu gmina może zawierać umowy z przedsiębiorstwami energetycznymi. Jeśli nie ma możliwości zawarcia właściwych umów, wtedy to organ stanowiący może ustalić część planu, z którą podejmowane na terenie gminy działania muszą być zgodne.

Jednym z istotnych elementów realizacji zadań publicznych – jak i szerzej jakichkolwiek zadań o wysokim stopniu skomplikowania – jest przyjęcie odpowiednich planów

¹⁷ Patrząc na te dwa przepisy od strony wykładni systemowej można dojść do konstatacji, że dla ustawodawcy działania bieżące są istotniejsze od strategicznego planowania. Stwierdzić należy, że to od planów wieloletnich powinna zależeć bieżąca działalność samorządu – a nie odwrotnie, stąd też *de lege ferenda* należałoby zmienić kolejność tych artykułów w Prawie energetycznym. Ciekawie o wykładni systemowej w prawie administracyjnym: L. Leszczyński, *Wykładnia systemowa przepisów prawa administracyjnego*, [w:] *System Prawa Administracyjnego. Tom 4. Wykładnia w prawie administracyjnym*, red. R. Hauser, Z. Niewiadomski, A. Wróbel, Wydawnictwo C.H. Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2012, s. 209-261.

¹⁸ O planie rozwoju przedsiębiorstwa energetycznego traktuje art. 16 ust. 1 Pr.e. – plan ten ma obejmować okres nie krótszy niż trzy lata – i co ważne w kontekście wcześniejszej części wywodu – uwzględniać miejscowe plany zagospodarowania czy też politykę energetyczną państwa.

czy też strategii. Stąd też pozytywnie należy ocenić zobligowanie przez ustawodawcę samorządów gminnych do przyjmowania projektów założeń do planów czy też – w momencie, gdy sytuacja tego wymaga – właściwych planów. Zaniepokojenie budzi natomiast brak jakichkolwiek norm dotyczących zgodności działań o charakterze strategicznym z miejscowym planem zagospodarowania lub kierunkami rozwoju gminy ze studium uwarunkowań. Rzeczą oczywistą jest wysoki poziom ogólności, na jakim operuje się podczas planowania długookresowego (dla przypomnienia: projekt założeń powstaje na okres minimum 15 lat). Nie można jednak nie dostrzegać konieczności zachowania choćby minimalnej spójności dokumentów planistycznych ze strategicznymi założeniami w zakresie energetyki już na poziomie wymogów ustawowych.

4. Wnioski z analizy „Założeń do planu zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe Miasta Kędzierzyn-Koźle”

Analizie zostały poddane „Założenia...” będące realizacją normy wynikającej z przepisu przejściowego, wprowadzonego ustawą z dnia 8 stycznia 2010 roku o zmianie ustawy - Prawo energetyczne oraz o zmianie niektórych innych ustaw¹⁹, zobowiązującego do przyjęcia „Założeń...” lub dokonania aktualizacji już istniejących w ciągu dwóch lat od dnia wejścia w życie ustawy. Dokument będący przedmiotem obserwacji jest załącznikiem do uchwały Rady Miasta Kędzierzyn-Koźle z 2012 roku, a jego wykonawcą była jedna z wyspecjalizowanych firm z terenu Śląska.

Założenia to blisko dwustustronicowe opracowanie, które – niestety – w zbyt dużej części zawiera ogólne informacje dotyczące planowania energetycznego, odpowiednich dokumentów uniijnych itd. Ponadto osoby opracowujące założenia nazbyt szczegółowo przedstawiły informacje dotyczące samej gminy Kędzierzyn-Koźle. Zrozumiałą jest konieczność stworzenia sobie podłoża do przedstawienia szczegółowych rozwiązań i propozycji. Nie może być jednak tak, że „Założenia...” przypominają bardziej dokument przedstawiający rozmaite dane dotyczące gminy niż spojrzenie w daleką przyszłość – a przecież według ustawodawcy taką naturę powinien mieć ww. dokument.

Najbardziej jaskrawy przykład na poparcie powyższego stwierdzenia stanowi kwestia zaopatrzenia w ciepło w gminie Kędzierzyn-Koźle. Autorzy „Założeń...” poświęcili przyszłym możliwym działaniom, mającym na celu zapewnienie bezpieczeństwa w zakresie dostarczania ciepła, niecałe 2 (!) strony spośród blisko 190 zawierających treść merytoryczną. Niestety nikły udział tego zagadnienia w całości dokumentu nie jest spowodowany wyciągnięciem przez nich esencji. Mając nawet na uwadze fakt, że są to jedynie pewne wytyczne do przyjęcia właściwego planu w razie sytuacji wymagającej reakcji władz gminy, nie można przejść do porządku dziennego nad ubogą zawartością planistyczną omawianego dokumentu. Jak uczy jednak najnowsza historia miasta, kłopoty mogą nadejść dość niespodziewanie i absolutnie wskazanym byłoby móc wtedy sięgnąć do „Założeń...”, aby na ich podstawie skonstruować plan działania – tak przecież ma wyglądać modelowe działanie w świetle przepisów Pr.e., o czym wspomniano wcześniej.

Wracając do lekcji płynącej z historii najnowszej: kilka słów trzeba poświęcić kasowskiemu osiedlu Blachownia w Kędzierzynie-Koźlu²⁰. Na jego obszarze funkcjonuje Elektrownia Blachownia – i to z nią związana jest nauka, której zdają się nie dostrzegać zarówno ludzie piastujący rozmaite stanowiska na poziomie samorządu gminnego, jak i planiści, którzy na zlecenie tych pierwszych opracowali projekt „Założeń...”.

¹⁹ Dz. U. z 2010 r., Nr 21, poz. 104.

²⁰ Gwoli rzetelności: nikt z najbliższych autora nie zamieszkiwał ani nie zamieszkuje tego osiedla.

Otóż we wrześniu 2009 roku przedstawiciele ówczesnego właściciela Elektrowni poinformowali, że w związku z planem modernizacji obiektu z końcem 2010 roku zostaną wstrzymane dostawy ciepła z Elektrowni do osiedla Blachownia²¹. Nie byłoby w tym niczego nadzwyczajnego – wszak można zwiększyć produkcję w innych obiektach ciepłowniczych, a uzyskaną nadwyżkę przesłać na przedmiotowe osiedle – oczywista oczywistość. Niestety, istniejąca infrastruktura nie pozwalała i nie pozwala w żaden sposób na realizację takiego przedsięwzięcia – Kędzierzyn-Koźle jako miasto jest silnie rozczłonkowane – i nie istnieje połączenie sieci ciepłowniczej na osiedlu Blachownia z siecią na terenie innych osiedli Kędzierzyna-Koźla. Ostatecznie w grudniu 2009 roku odbyły się rokowania w Południowo-Zachodnim Oddziale Terenowym Urzędu Regulacji Energetyki we Wrocławiu, w efekcie których wydłużono dostawy ciepła do końca 2012 roku²². Warto nadmienić, że gmina Kędzierzyn-Koźle i Miejski Zakład Energetyki Ciepłej Sp. z o.o. w Kędzierzynie-Koźlu z inwestycją polegającą na stworzeniu kotłowni gazowej uporały się dopiero we wrześniu 2012 roku.

„Nic dwa razy się nie zdarza...” – póki co słowa Poetki są prawdziwe. Natomiast przyszłość nie jest pewna. Ogromna większość klientów kędzierzyńskiego MZEC-u – blisko 80%²³ – odbiera ciepło uzyskiwane z Grupy Azoty Zakładów Azotowych Kędzierzyn S.A., co wiąże się ze zdecydowanie niższą ceną ciepła niż w miejscach, które dostępu do takiego nie mają. Godnym odnotowania jest jednak to, że uzależnienie ponad 3/4 odbiorców od ciepła z GA ZAK S.A. może w przyszłości skończyć się podobną sytuacją, jak ta, która miała miejsce na osiedlu Blachownia. Naturalnie nie jest to równoznaczne z propozycją zerwania współpracy z Zakładami Azotowymi – ba, wręcz odwrotnie – należy jak najdłużej utrzymywać *status quo*, aby korzystać z tańszego źródła ciepła i wspierać tym samym mieszkańców miasta. Autorzy „Założeń...” dostrzegają jedynie finansową dysproporcję w stawkach za dostarczone ciepło, nie widząc szerszego tła.

Nie można jednak pomijać tego problemu, szczególnie w kontekście zrównoważonego rozwoju i zapewnienia przyszłym pokoleniom czegoś zupełnie rudymenarnego, czyli zaopatrzenia w ciepło. Planiści – autorzy „Założeń...” – w kwestii ciepła popełniają kilka dość poważnych błędów. Po pierwsze: kasus osiedla Blachownia przedstawiają jedynie w dwóch zdaniach, nie odnosząc zaistniałej sytuacji do ewentualnych przyszłych zdarzeń podobnego typu. Poza tym same propozycje ewentualnych działań są dość nieprzemysłane. Proponuje się bowiem np. reaktywację kotłowni w miejscach, w których istniały wcześniej – bez świadomości tego, że jest to w większości niemożliwe²⁴.

W „Założeniach...” możemy znaleźć stwierdzenie, iż mogą one stanowić podstawę do podjęcia właściwych działań w zakresie zagospodarowania przestrzennego. Są to niestety słowa zawarte lekko na wyrost, a w przedmiocie bezpieczeństwa dostaw ciepła zde-

²¹ Do tej pory (październik 2016 r.) do omawianej modernizacji Elektrowni Blachownia nie doszło. Losy tej modernizacji są zresztą bardzo kręte, zainteresowanych odsyłam do dostępnych w Internecie wiadomości na ten temat.

²² Ceny ogrzewania na osiedlu Blachownia w Kędzierzynie-Koźlu mogą wzrosnąć, <http://www.nto.pl/wiadomosci/kedzierzyn-kozle/art/4128427,ceny-ogrzewania-na-osiedlu-blachownia-w-kedzierzyniekozlu-moga-wzrosnac,id,t.html> (dostęp: 21.10.2016).

²³ Zakres działalności Miejskiego Zakładu Energetyki Ciepłej Sp. z o.o. w Kędzierzynie-Koźlu, <http://mzec-kk.pl/prezentacja.html> (dostęp: 21.10.2016).

²⁴ Np. na osiedlu Śródmieście obydwa budynki, w których na parterze znajdowały się kotłownie, są pod zarządem mieszkańców tworzących wspólnotę mieszkaniową. Ponadto lokale na owych parterach są przeznaczone na działalność gospodarczą, aktualnie znajdują się tam: lecznica weterynaryjna oraz sklep zoologiczny.

cydowanie na wyrost. Pozostając w przedmiocie stanowienia przez „Założenia...” podstawy do innych działań, trzeba również poddać w wątpliwość ich użyteczność jako bazowego dokumentu w momencie, gdy konieczne będzie przyjęcie właściwego planu zaopatrzenia.

Podsumowując, niewątpliwie docenienia wymaga obszerność „Założeń...” i chęć stworzenia dokumentu kompleksowego. Niestety nie można przyznać mu tego miana z uwagi na to, iż pewne kwestie traktuje zupełnie wybiórczo, nie zawiera propozycji zdolnych do wykorzystania w przyszłości oraz sprawia wrażenie nie do końca spójnego z resztą gminnych dokumentów strategicznych, o czym poniżej.

5. Spójność „Założeń do planu zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe Miasta Kędzierzyn-Koźle” ze „Strategią rozwoju Miasta Kędzierzyn-Koźle na lata 2014 – 2020”

Szczególną uwagę należy zwrócić na kwestię koherencji „Założeń...” ze „Strategią rozwoju Miasta Kędzierzyn-Koźle na lata 2014 – 2020”²⁵ (dalej: „Strategią...”). Drugi z wymienionych dokumentów jest równie obszerny jak „Założenia...”, lecz – na co wskazuje logika – posiada inny przedmiot i inny cel. Kwestia podstawy prawnej do przyjęcia strategii rozwoju została już omówiona w części 2. wywodu, a więc nie wymaga ponownego omówienia. Trzeba również odnotować, że „Strategia...” sprawia wrażenie właściwie przygotowanej, usystematyzowanej, proponującej konkretne cele wykraczając nawet poza zakres czasowy wynikający z jej tytułu, co jednak należy ocenić ze wszech miar *in plus*.

Pierwszym problemem jest brak koordynacji czasowej tych dwóch dokumentów. Bowiem, jak stwierdzono wcześniej, „Założenia...” zostały przyjęte jesienią 2012 roku, natomiast „Strategia...” to dokument z jesieni roku 2014. Aktualizacja „Założeń...” bazuje na poprzedniej strategii rozwoju, co bezdyskusyjnie jest błędem. Nie chodzi tu tylko o konkretny przykład Kędzierzyna-Koźla, ale szerszy problem, polegający zarówno na braku uporządkowania kwestii spójności poszczególnych dokumentów na poziomie ustawowym, jak i praktykę organów administracji samorządowej, która również pozostawia wiele do życzenia. W omawianym przypadku można było (mało tego, w świetle Pr.e. trzeba było, gdyż upłynęły już 3 lata od przyjęcia aktualizacji, a nowej aktualizacji brak) przyjąć aktualizację już po wejściu w życie „Strategii...” – tak, aby dokument o większym stopniu ogólności determinował treść dokumentu bardziej szczegółowego. Brak jest tym samym oddziaływania „Strategii...” na „Założenia...”.

Budzi również zaniepokojenie różna perspektywa czasowa: strategię rozwoju są przyjmowane zazwyczaj na okres 6 lat, natomiast założenia do planu zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe – jak wspomniano wcześniej – na okres co najmniej 15 lat, z wymogiem aktualizacji co 3 lata. Taki stan rzeczy jest efektem braku konkretnych regulacji ustawowych dotyczących strategii rozwoju gmin, co powoduje dużą dowolność i konieczność czuwania przez władze gminy nad właściwą kolejnością przyjmowanych dokumentów, co jak widać na przykładzie Kędzierzyna-Koźla wychodzi z różnym skutkiem.

Trudno zatem rozważać spójność na poziomie merytorycznym, skoro już z krótkiej analizy poszczególnych dat wynika, że... nie za bardzo jest co analizować. Fakt ten napawa niepokojem tym bardziej, iż gmina Kędzierzyn-Koźle boryka się z wieloma problemami: spadająca od kilkunastu lat liczba mieszkańców, na przestrzeni kilkunastu lat brak

²⁵ Załącznik nr 1 do uchwały Nr LX/677/14 Rady Miasta Kędzierzyn – Koźle z dnia 1 października 2014 roku w sprawie uchwalenia Strategii Rozwoju Miasta Kędzierzyn-Koźle na lata 2014-2020.

adekwatnej liczby inwestycji generujących nowe miejsca pracy i wiele innych. Właściwe planowanie gminne nie jest oczywiście remedium na wszystkie bolączki, ale może – i powinno – stanowić ważne narzędzie do przezwyciężenia zasygnalizowanych problemów.

Jak pisze dr hab. Dawid Sześciło: „Na fali upowszechniania w administracji metod zarządzania zakorzenionych od dawna w biznesie zauważamy stopniowe przechodzenie [i słusznie – B.Z.] od administracji zorientowanej na procesy i procedury w stronę administracji zarządzanej przez rezultaty (*performance management, management by results*)²⁶. To właśnie za sprawą m.in. gminnych planów oraz strategii możemy określić cel, który jest niezbędny do funkcjonowania modelu zarządzania przez rezultaty.

Podsumowanie

Wnioski płynące z wywodu należy podzielić na dwa typy: co do prawa (tzw. postulaty *de lege ferenda*) oraz co do praktyki jego wykonywania. Adresatem pierwszych niewątpliwie jest ustawodawca, natomiast drugie są skierowane do osób będących piastunami organów samorządów gminnych, a także do przedsiębiorców i ich pracowników zajmujących się opracowywaniem rozmaitych planów.

W ramach pierwszej grupy – tj. postulatów *de lege ferenda* – wymienić na pierwszym miejscu należy zwrócenie uwagi przez tworzących prawo na konstruowanie przepisów traktujących nie tylko o spójności o charakterze pionowym, ale również o charakterze poziomym; brak takich przepisów jest bolączką naszego systemu prawnego. Poza tym, jednoznacznego przesądzenia na gruncie prawa powszechnie obowiązującego wymaga kwestia przyjmowania przez gminy strategii rozwoju: czy – a jeśli tak, to w jakim zakresie i na jakiej podstawie prawnej – mają takowe przyjmować oraz realizować. Ponadto dokonania weryfikacji, a następnie interwencji ustawodawcy wymaga problematyka okresów, na jakie przyjmowane są poszczególne dokumenty o charakterze planów, strategii.

Odnosnie do praktyki wykonywania prawa, w tym przypadku wykonywania regulacji związanych ze strategicznym planowaniem gminnym (w szczególności planowaniem energetycznym), zwrócić uwagę należy na kilka problemów. Po pierwsze, brak odpowiednich obowiązków co do koherencji poziomej dokumentów o charakterze planów na gruncie prawa powszechnie obowiązującego nie zwalnia samorządowców z racjonalnego podejścia do ich uchwalania. W najbliższym czasie raczej nie należy się spodziewać przyjęcia właściwych przepisów, stąd też istotna jest odpowiednie, rozważne realizowanie ciążących na gminach obowiązków. Co jednak najważniejsze – z uwagi na problematykę zrównoważonego rozwoju – trzeba zdać sobie sprawę z tego, jak kluczowe może być odpowiedzialne planowanie, poparte rzetelną pracą i pogłębionymi analizami. Ta ostatnia uwaga jest skierowana zarówno do organów samorządów gminnych i pracowników administracji samorządowej, jak i osób spoza administracji publicznej zajmujących się tą tematyką. Podejmowanie działań bez zrozumienia ich celu i sensu nigdy nie będzie w pełni efektywne.

Wcielenie w życie powyższych propozycji powinno przynieść zdecydowaną poprawę w zakresie zapewnienia społecznościom lokalnym bezpieczeństwa energetycznego oraz wspomóc rozwój podstawowych jednostek samorządu terytorialnego, jakimi są gminy. Prócz tego, rozmaity charakter proponowanych rozwiązań oraz różny krąg adresatów, do których kierowane są postulaty pozwala mieć nadzieję na to, że realizacja choćby części

²⁶ D. Sześciło, *Zarządzanie przez rezultaty. Administracja zorientowana na wyniki*, [w:] *Administracja i zarządzanie publiczne. Nauka o współczesnej administracji*, pod red. D. Sześciły, Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014, s. 171.

z nich przyniesie pożądaný efekt, jakim jest przecież w gruncie rzeczy wykonywanie założeń zasady zrównoważonego rozwoju.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz.U. z 1997 Nr 78 poz. 483 ze zm.
- Uchwała nr 198 Rady Ministrów z dnia 20 października 2015 roku w sprawie przyjęcia Krajowej Polityki Miejskiej (M.P. z 2015 roku poz. 1235).
- Ustawa z dnia 21 lutego 2016 r. – o funduszu sołeckim – Dz.U. z 2014 r. poz. 301 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. – o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym – Tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r. poz. 778 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. – o samorządzie terytorialnym – Tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r. poz. 383 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. – o samorządzie terytorialnym - Dz.U. 1990 nr 16 poz. 95.
- Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. – o zasadach prowadzenia polityki rozwoju – Tekst jednolity: Dz.U. z 2012 r. poz. 1059 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 29 grudnia 1998 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z wdrożeniem reformy ustrojowej państwa, Dz.U. z 1998 r. Nr 162, poz. 1226.
- Ustawa z dnia 8 stycznia 2010 r. – o zmianie ustawy - Prawo energetyczne oraz o zmianie niektórych innych ustaw – Dz. U. z 2010 r., Nr 21, poz. 104.
- Ustawa z dnia 10 kwietnia 1997 r. – Prawo energetyczne - Tekst jednolity: Dz.U. z 2012 r. poz. 1059 z późn. zm.
- Załącznik nr 1 do uchwały Nr XXIX/364/12 Rady Miasta Kędzierzyn-Koźle z dnia 29 listopada 2012 r. w sprawie uchwalenia aktualizacji założeń do planu zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe dla miasta Kędzierzyn-Koźle.
- Załącznik nr 1 do uchwały Nr LX/677/14 Rady Miasta Kędzierzyn – Koźle z dnia 1 października 2014 roku w sprawie uchwalenia Strategii Rozwoju Miasta Kędzierzyn-Koźle na lata 2014-2020.

Opracowania

- Izdebski H., *Doktryny polityczno-prawne. Fundamenty współczesnych państw*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
- Leszczyński L., *Wykładnia systemowa przepisów prawa administracyjnego*, [w:] *System Prawa Administracyjnego. Tom 4. Wykładnia w prawie administracyjnym*, red. R. Hauser, Z. Niewiadomski, A. Wróbel, Wydawnictwo C.H. Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2012.
- Moll T., *Komentarz do art. 18 ustawy o samorządzie gminnym*, [w:] *Ustawa o samorządzie gminnym. Komentarz*, pod red. B. Dolnickiego, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Sześciło D., *Zarządzanie przez rezultaty. Administracja zorientowana na wyniki*, [w:] *Administracja i zarządzanie publiczne. Nauka o współczesnej administracji*, pod red. D. Sześciły, Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014.

Strony internetowe

Ceny ogrzewania na osiedlu Blachownia w Kędzierzynie-Koźlu mogą wzrosnąć,
<http://www.nto.pl>.

Zakres działalności Miejskiego Zakładu Energetyki Ciepłej Sp. z o.o. w Kędzierzynie-Koźlu,
<http://mzec-kk.pl>.

ROZDZIAŁ III
SOCJOLOGIA, DEMOGRAFIA, CZYLI
ASPEKT SPOŁECZNY I KULTUROWY
W PROCESACH TRANSFORMACJI

ŚWIADOMOŚĆ JEDNOSTKOWA FUNDAMENTEM ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Wstęp

Rozpoczynając rozważania nad edukacją, warto powrócić do myśli Galileusza: *Nie jesteś w stanie nauczyć człowieka czegokolwiek, możesz jedynie pomóc mu to odkryć w samym sobie*. Zrozumienie tej myśli daje nowe spojrzenie na uczenie kogoś. Uczenie poprzez wiedzę książkową jest tylko początkiem procesu edukacji. Prawdziwe zrozumienie i dojrzała nauka jest wtedy, gdy pozwalamy uczniowi doświadczać i czuć emocje.

Historia koncepcji zrównoważonego rozwoju jest na tyle ugruntowana, że trafiła już do podręczników szkolnych i akademickich. Ważne jednak w jakiej postaci, a są to najczęściej fakty historyczne i regulacje międzynarodowe. Powoduje to, że poczucie odpowiedzialności za zrównoważony rozwój wydaje się bardzo oddalone od pojedynczej osoby. Jednostki wypatrują odpowiedzialności w decyzjach krajów czy korporacji międzynarodowych, a nie pośród pojedynczych ludzi, których życie codzienne pozornie nie jest związane ze zrównoważonym rozwojem.

Wpływ na to, jak ludzie podchodzą do koncepcji zrównoważonego rozwoju ma również wiedza na temat świata. Znajomość dysproporcji, podział na globalną Północ i Południe buduje świadomość, że generalny pogląd na temat rzeczywistości prezentowany nam przez media jest odzwierciedleniem tylko niewielkiej części naszego globu. Trudno zatem tworzyć nowe skuteczne rozwiązania w myśl zrównoważonego rozwoju, skoro nawet nie znamy miejsca, w którym żyjemy. Budowa świadomości i poczucia odpowiedzialności za nasze codzienne decyzje jest możliwa dzięki przemyślanej edukacji, która pozwala na poznanie i aktywne uczestniczenie.

Kiedy rozwój staje się zrównoważony

Poszukiwania początków idei zrównoważonego rozwoju często prowadzą do raportów Klubu Rzymskiego, który w 1973 roku został zarejestrowany jako organizacja międzynarodowa¹. Jednak sformalizowana działalność Klubu Rzymskiego jest dowodem na to, że taka refleksja towarzyszyła człowiekowi dużo wcześniej. Przykładem zrównoważonego postępowania jest chociażby tarasowa uprawa ryżu w Chinach. Pozwoliła na utrzymywanie żyzności gleby przez kilka tysięcy lat, efektem czego możliwa była produkcja żywności dla mieszkańców z myślą nie tylko o bieżących potrzebach ale i o przyszłych pokoleniach. Pierwsze konkretne regulacje dotyczące zrównoważonego rozwoju, odnajdujemy w 1294 roku. Pojawiło się wtedy rozporządzenie mówiące o regulacji gospodarką lasów w Norymberdze². Kolejnym przykładem jest publikacja George'a Marsha z 1864 roku, pt. *Człowiek a przyroda – albo jak geografia fizyczna jest zmieniana przez*

¹ A. Bocian, *Implementacja idei zrównoważonego rozwoju w procesie globalizacji*, [w:] *Zrównoważony rozwój gospodarki opartej na wiedzy*, (red.): B. Poskrobka, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2009, s. 149.

² A. Płachciak, *Geneza idei rozwoju zrównoważonego*, w.: *Ekonomia*, 5/2011, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011, s.232.

działania człowieka. Autor przedstawił jak ówczesny rozwój gospodarczy negatywnie wpływa na środowisko naturalne³. Z jednej strony myśli szukające sposobu na rozwój gospodarczy w zgodzie ze środowiskiem mogły wynikać z naturalnego przeczucia człowieka. Racjonalnym wnioskiem jest to, że nie możemy niszczyć miejsca swojej egzystencji. Z drugiej strony ewidentne sygnały ze strony środowiska pokazywały, że to już nie tylko dobra wola człowieka ale i powinność zrównoważonego funkcjonowania, jeśli chcemy by planeta pozostała z pełnią dóbr natury dla przyszłych pokoleń.

Dyskusja na temat zrównoważonego rozwoju nabrała większego rozgłosu kiedy Klub Rzymski opublikował pierwszy raport: *Granice Wzrostu*, który został zaprezentowany na konferencji ONZ *Mamy tylko jedną ziemię* w 1972 roku. Zawarto w nim niechybne konsekwencje wynikające z dalszego działania na takich samych zasadach. Poruszone w nim zostały m.in.: problem produkcji, zanieczyszczenia środowiska oraz wyczerpywania się zasobów naturalnych. Zaprezentowana została prognoza zgodnie z którą brak zmian i utrzymanie trendu niszczenia otoczenia z usprawiedliwieniem, że tak wygląda rozwój daje światu jeszcze tylko 100 lat funkcjonowania do pojawienia się załamania gospodarki światowej. Klub Rzymski na tym nie poprzestał. W 1977 roku pojawił się kolejny raport *Ludźność w punkcie zwrotnym*, który przedstawia prognozy w perspektywie 50 lat. Koncentruje się na rosnącej liczbie ludności, deficycie żywnościowym oraz na kwestii surowców naturalnych wykorzystywanych do produkcji energii. Konkretnie możliwości i ich rezultaty zostały przedstawione w raporcie z 1995 roku pt. *Przekraczanie granic. Globalne załamanie czy bezpieczna przyszłość*. Na podstawie modelu matematycznego *World 3* zaprezentowano scenariusze rozwoju związane ze zmianą polityki gospodarczej, konsekwencjami zmniejszenia produkcji i wprowadzenia nowych technologii⁴.

W rozwoju myśli zrównoważonego rozwoju istotne również były koncepcje *eco-development*, Posałanie z Cocoyok z 1974 roku oraz Raport Daga Hammarskjolda – *Co czynić?* z 1975 roku. Pojawia się jednak pytanie jak zareagował świat na tak krytyczne spostrzeżenia i prognozy. Środowisko ekonomistów pomimo wnikliwych analiz nie brało pod uwagę możliwości zmniejszenia dynamiki wzrostu gospodarczego co potwierdza stanowisko noblisty z 1987 roku – Roberta Solowa, mówiące o możliwości utrzymania dotychczasowego poziomu wzrostu gospodarczego z zastąpieniem zasobów przyrodniczych przez m.in. pracę i kapitał. Optymistyczne podejście zaprezentował również Frederic Baade dyrektor Kilońskiego Instytutu Gospodarki Światowej. Podzielił się pomysłem wycinki lasów tropikalnych i przeznaczeniu w ten sposób nowych terenów pod uprawę rolniczą⁵.

W roku 1987 powstała definicja mówiąca, że zrównoważony rozwój to *Proces mający na celu zaspokojenie aspiracji rozwojowych obecnego pokolenia, w sposób umożliwiający realizację tych samych dążeń następnym pokoleniom*, opublikowana w Raporcie Światowej Komisji Środowiska i Rozwoju. Kolejno w koncepcji zrównoważonego rozwoju istotne znaczenie miał Szczyt Ziemi w Rio de Janeiro w 1992 roku, podczas którego opracowano Agendę 21. Dokument ten stanowił plan działania na XXI wiek, jego ranga

³ E. Kośmicki, *Zrównoważony rozwój w warunkach globalizacji gospodarki*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok - Poznań 2010, s. 109.

⁴ A. Bocian, *Implementacja idei zrównoważonego rozwoju w procesie globalizacji*, [w:] *Zrównoważony rozwój gospodarki opartej na wiedzy*, (red.): B. Poskrobka, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2009, s. 149.

⁵ E. Kośmicki, *Zrównoważony rozwój w warunkach globalizacji gospodarki*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok - Poznań 2010, s. 109.

była tym większa, że w szczycie uczestniczyły 172 przedstawicielstwa rządów⁶. Rok 2000 przyniósł wyznaczenie Celów Milenijnych przez ONZ do osiągnięcia do 2015 roku. Wymienione zostało 8 głównych celów: wyeliminowanie skrajnego ubóstwa i głodu, zapewnienie powszechnego nauczania na poziomie podstawowym, promowanie równości płci i awansu społecznego kobiet, ograniczenie umieralności dzieci, poprawienie opieki zdrowotnej nad matkami, ograniczenie rozprzestrzeniania się HIV/AIDS, malarii i innych chorób, stosowanie zrównoważonych metod gospodarowania zasobami naturalnymi i stworzenie globalnego partnerskiego porozumienia na rzecz rozwoju⁷. Zgodnie, z którym większość z postawionych celów nie została w pełni zrealizowana, jednak zaangażowanie krajów pozwoliło na poprawę życia milionom ludzi na całym świecie. Nowa Agenda na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030 zawiera 17 celów, które tym razem o wiele szerzej obejmują problemy dzisiejszego świata. Coraz bardziej odpowiedzialne podejście na szczeblu globalnym zmusza do refleksji co dzieje się u podstaw, co każdy z nas może zrobić by korzystać z dóbr naszej Ziemi i pozostawić jej walory dla kolejnych pokoleń.

W globalnym świecie Północ i Południe

Dysproporcje w poziomie rozwoju krajów czy regionów świata są ogromne. Z jednej strony, taki stan rzeczy wydaje się być czymś naturalnym. Kraje pokładają swoje siły i możliwości w różnych kierunkach, mają inne możliwości, ze względu na uwarunkowania geograficzne, a przede wszystkim historyczno – polityczne. Z drugiej strony kiedy przyjrzymy się najbardziej rozwiniętym regionom świata, to okazuje się, że za splendorem liderów gospodarczych ciągnie się szereg negatywnych konsekwencji, które dotyczą już całego świata. Skoro zatem zapłaciliśmy wszyscy za ten rozwój, poprzez chociażby skutki ekologiczne - ponadto są to następstwa, które dziś możemy już tylko minimalizować, a przywrócenie środowiska naturalnego do stanu pierwotnego jest utopią - to pora zastanowić się jak w poziomie rozwoju gospodarczego biedniejsze Południe może dogonić bogatą Północ. Nie możemy więcej pozwolić na to by rozwój odbywał się za wszelką cenę, ponieważ już zasmakowaliśmy konsekwencji. Z drugiej strony w ten sposób kraje Północy nigdy nie pozwolą na to by je dogonić i zawsze zostaną liderami pomimo, że to przez nie przyszłe pokolenia zastaną Ziemię uboższą.

Żyjąc na co dzień w dużych miastach europejskich, otaczając się urządzeniami elektronicznymi, korzystając z rozwoju technologii, ciężko pomyśleć, że istnieje odmienny świat, w którym ludzie żyją inaczej, mają inne problemy i trudności codziennego życia. Dokonujemy ogromnej generalizacji mówiąc o postępie i rozwoju, a pomijamy całociowy pogląd na społeczeństwo globalne, który znacznie zaburzył by te wyniki. Czasem aby to zrozumieć wystarczy dokonać prostego uproszczenia, zmienić proporcje, a nierówności stają się dużo bardziej widoczne. Wyobraźmy sobie, że na świecie żyje tylko 100 osób. Przenosząc proporcje dzisiejszego świata, 50 osób stanowiłyby kobiety i 50 mężczyźni. Mielibyśmy wtedy 26 dzieci i 74 osób dorosłych. Z tych 100 osób 60 osób byłaby Azjatami, 15 Afrykańczykami, 11 Europejczykami, 14 osób stanowiłoby mieszkańców obu Ameryk. Mielibyśmy 33 Chryścijan, 22 Muzułmanów, 14 Hindusów, 12 Ateistów, 7 Buddystów, a 12 osób byłoby wyznawcami innych religii. Językiem dominującym byłby chiński, mówiłoby w nim 12 osób, 5 osób mówiłoby po angielsku i tak samo 5 po hiszpańsku, 3 osoby mówiłyby po arabsku, a także 3 po bengalsku, portugalsku i hindi, tylko

⁶ Źródło: <https://ec.europa.eu/epale/pl/blog/un-announces-new-sustainable-development-goals>, dostęp: 12.10.2016r.

⁷ Źródło: <http://www.unic.un.org/pl/cele.php>, dostęp: 12.10.2016r.

2 osoby mówiłyby po rosyjsku i po japońsku, a 62 osoby mówiłyby w innym języku. W całej globalnej wiosce 83 osoby potrafiłyby czytać i pisać. Na całą społeczność tylko 7 osób miałyby wyższe wykształcenie i tylko 22 osoby miałyby komputer. 77 osób posiadałyby schronienie, a pozostałe 23 osoby nie miałyby podstawowych warunków do życia. 87 osób miałyby dostęp do wody zdanej do picia, 13 osób pozostałoby bez dostępu do wody. Dysproporcja dotyczyła by również dostępu do żywności, w całej wiosce 1 osoba zmarła by z głodu, 15 osób byłoby niedożywione, a 21 miałyby nadwagę⁸. Takie spojrzenie bardzo dobrze wpływa na wyobraźnię. Okazuje się, że oczywiste prawdy jakie na co dzień widzimy są dalekie od perspektywy całego świata. To wszystko co z punktu widzenia Europejczyka zdawało się oczywiste, przestaje być takim gdy spojrzymy szerzej. Towarzyszy nam ogromny eurocentryzm. Próbuje analizować problemy świata z naszej perspektywy, która jest nieadekwatna, a co za tym idzie nie może przynieść należytych wniosków. Występuje niechlubne przekonanie, że nasza wiedza i doświadczenie są wystarczające do rozwiązywania problemów świata, a nie próbujemy poznać innych miejsc na Ziemi, które mogą wyglądać inaczej. Mowa tutaj o wartościach kształtujących euroamerykańską cywilizację. Dopiero refleksja nad zmianą takiego myślenia wytyczyła drogę do zrównoważonego rozwoju⁹.

Do zrozumienia zależności pomiędzy Północą a Południem niezbędna jest edukacja globalna. Proces tworzenia się wspólnego świata, przez coraz większą integrację polityczną, gospodarczą, społeczną i kulturową to postępujący proces globalizacji¹⁰. Edukacja globalna stanowi nie tylko nurt teoretyczny ale przede wszystkim jest ideologią wychowawczą. Takie ujęcie pokazuje istotę nieodwracalnych zmian jakie nastąpiły na świecie i jak wiele działań musimy podjąć by nie tylko się do nich dostosować ale pozwolić przyszłym pokoleniom w pełni uczestniczyć i tworzyć tą nową globalną rzeczywistość. Z jednej strony jednoczącą, a z drugiej strony tak mocno uwydatniającą dysproporcje na świecie¹¹.

Odpowiedzialność tylko moja

W rzeczywistości gospodarczej obserwujemy tendencję podejmowania tematów w dyskursie publicznym dopiero gdy pojawiają się nieprawidłowości, anomalie czy kryzysy. Przez wiele lat z czystej wygody i obawy przed zmianami, tolerowane są zjawiska niekoniecznie korzystne zarówno z punktu widzenia ekonomicznego jak i etycznego, chodź najczęściej są to sytuacje, kiedy brak etyki prowadzi do pozornej maksymalizacji korzyści ekonomicznych. Ostatni kryzys z roku 2008 obudził na nowo dyskusję na temat odpowiedzialności w sektorze nie tylko bankowym, który tym razem był najsłabszym ogniwem, a w całym sektorze prywatnym, który domaga się braku ingerencji ze strony państwa i swobody funkcjonowania. Refleksja taka pojawia się w środowiskach związanych z etyką czy odpowiedzialnością biznesu. Konieczny jest natomiast multidyscyplinarny dialog specjalistów, który może prowadzić do słusznych wniosków, możliwych do przełożenia na twardą ekonomię. W rozważaniach nad kryzysem ciekawą myśl przedstawił Andrzej Wojtyna.

⁸ Źródło: http://100people.org/statistics_100stats.php?section=statistics, dostęp: 12.10.2016r.

⁹ B. Poskrobko, *Kategorie: gospodarowanie, bogactwo i kapitał w ekonomii zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Ekologiczne uwarunkowania rozwoju gospodarki oraz przedsiębiorstw*, (red.) J. Famielec, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2011, s.21.

¹⁰ M. Kempny, *Globalizacja*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 1: A–J, (red.) Z. Bokszański, A. Kojder, Oficyna Naukowa, Warszawa 1998, s. 241.

¹¹ B. Śliwerski, *Wstęp*, [w:] *Pedagogika*, t. 1, (red.) Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 191.

Mianowicie ekonomiści podejmując decyzje opierają się na posiadanej wiedzy, a konkretniej na teoriach i modelach. Pojawia się zatem pytanie czy zachowania nieetyczne są wynikiem zaadaptowania ich w rzeczywistości gospodarczej. Pytanie jest tym bardziej zastanawiające, że w obliczu kryzysu ekonomiści nie potrafili przedstawić wspólnego stanowiska¹².

Odpowiedzialność korporacji poddawana była analizom jeszcze przed kryzysem. W 2003 roku powstał film „The corporation” w reżyserii Jennifera Abbotta i Harolda Croksa. W filmie przyrównywane są cechy korporacji do cech przypisanych do osobowości psychopatycznej. Pierwsza z cech: samolubne nastawienie – doskonale wpisuje się w tendencję poszukiwania przez korporację miejsc gdzie koszty pracy są najmniejsze i tam lokowanie swojej produkcji. Taka tendencja bardzo mocno jest obecna w przemyśle odzieżowym, gdzie większość sklepów sieciowych swoją produkcję lokuje w fabrykach w Bangladeszu, ze względu na niskie koszty pracy. Powoduje to, że z jednej fabryki, spod jednych rąk wychodzą konkurencyjne marki rynku europejskiego. Druga cecha to niezdolność do utrzymywania trwałych związków. Korporacje zapewniają sobie dużą mobilność, dzięki temu nie mają żadnych oporów by przenosić swoje ośrodki do kolejnych miejsc gdzie jest duże zapotrzebowanie na pracę, aby dzięki temu jeszcze bardziej obniżyć koszty. Rozwój przemysłu chemicznego pokazał, że korporacje wpisują się również w trzecią cechę: lekkomyślne lekceważenie innych. Koncerny miały świadomość, że wytwarzane dobra dzięki substancjom chemicznym mogą być szkodliwe dla ludzi, jednak mimo wszystko lekcewałyły to ryzyko. Następną cechą to szkody wyrządzone zwierzętom. Dowodem tu jest oddziaływanie poprzez niszczenie siedlisk, doprowadzanie do wyginięcia całych gatunków, a przede wszystkim działalność na skalę przemysłu hodowli zwierząt. Historia firmy Monsanto podającej krowom hormon wzrostu, to przykład jak koncerny z chęcią zysku kłamały mówiąc, że nie ma to wpływu na człowieka. Brak poczucia winy – to cecha która nie pozwala zaakceptować odpowiedzialności za negatywne konsekwencje. Zanieczyszczenie środowiska nie budzi w korporacjach wyrzutów sumienia, to największe koncerny doprowadziły do degradacji, która dotyka każdego. Nawet unaocznienie i udowodnienie firmie negatywnego wpływu na środowisko nie koniecznie prowadzi do zmiany sposobu działania, a jedynie do przyjęcia na siebie kary pieniężnej, która jest niczym wobec zysku, który został wygenerowany kosztem środowiska. Wiąże się to z ostatnią cechą: zachowanie na granicy prawa i nie przestrzeganie norm społecznych.

Okazuje się, że stworzony przez człowieka twór został wykreowany na kształt psychopaty. Tylko na ile możemy rozpatrywać korporację podmiotowo, a na ile jednostkowo. Każdą firmę tworzą ludzie i bez ich decyzji nie wydarzy się nic. Nasuwa się zatem wniosek, że konieczne jest określenie wartości, na których opiera się działanie firmy i rzeczywiste kierowanie się nimi w swojej działalności. Taka koncepcja „Firmy –Idei”, została opracowana przez Jerzego Hausnera i Mateusza Zamyśłonego. Zgodnie z nią firma określa do czego zmierza i tworzy zbiór zachowań których nie wykorzystuje w swojej działalności¹³.

¹² A. Wojtyna, *Czy w wyniku kryzysu wątki etyczne w ekonomii zyskają na znaczeniu*, [w:] *Moralny wymiar kryzysu ekonomicznego*, (red.) Filek J., Fundacja Biblioteki Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2010, s.273-280.

¹³ J. Hausner, M. Zamyśłony, *Zatrzacone wspólnotowe wartości*, [w:] „Nienieodpowiedzialni.pl”, nr 3/marzec 2016, s.12.

Wspólnymi siłami w przeciwnym kierunku

Patrząc na podejście do zagadnień zrównoważonego rozwoju, jak również problemów globalnych, generalnie funkcjonuje wspólne stanowisko co do tego, że kwestie te dotyczą nas wszystkich i z równą troską powinniśmy do nich podchodzić. Nieco inaczej wygląda jednak sytuacja gdy mówimy o podmiotach biznesowych, które mają najwięcej na sumieniu, w kategoriach negatywnego wpływu na środowisko i społeczeństwo podczas prowadzenia swojej działalności biznesowej. Tutaj już zastanawiamy się, czy przedsiębiorstwa powinny brać odpowiedzialność za swój wpływ na otoczenie, dyskutujemy czy jedynym celem podmiotów gospodarczych jest osiąganie zysku ekonomicznego, czy firmy powinny brać pod uwagę inne wartości. Skoro jednak ustaliliśmy, że mamy wspólne stanowisko co do przyszłości świata, ciężko jest przyjąć jakąkolwiek inną argumentację, gdy mówimy o przedsiębiorstwach. Nie są to odosobnione byty, a wręcz przeciwnie, grupy ludzi działające w tym samym celu. Jak więc można myśleć o oddzieleniu zasad etyki z życia prywatnego od życia zawodowego. Jest to bardzo uogólnione spojrzenie na podejście do pracy oraz wyznawanych zasad i wartości, jednak zawiera zasadniczą konkluzję, która powinna być oczywista w życiu gospodarczym.

W wyniku problemu z przyjęciem takiego podejścia narodziła się idea społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR). W jej myśl oczekuje się od podmiotów gospodarczych aby podchodziły w sposób odpowiedzialny nie tylko do swoich akcjonariuszy ale do całego swojego otoczenia. Działania z zakresu CSR powinny obejmować obszary związane z bezpieczeństwem, zdrowiem, dobrobytem społecznym oraz ochroną środowiska¹⁴. Ponadto oczekuje się od firmy, że nie przedłoży ona swojego zysku ponad interes swoich interesariuszy, czyli podmiotów na które ma wpływ. Przedsiębiorstwa powinny się kierować w swoim funkcjonowaniu kodeksem etycznym, co więcej poszukując partnerów do współpracy, również weryfikować etyczność i odpowiedzialność ich działalności¹⁵. Interesariusze w coraz bardziej bezpośredni sposób wyrażają swoje potrzeby i oczekiwania wobec biznesu. Stąd też rosnąca liczba projektów zaangażowania społecznego. Pamiętać jednak należy, że spełnianie potrzeb bieżących jest czymś innym niż strategia długoterminowa, która dotyka przyszłych pokoleń. Podobnie środowisko naturalne jest interesariuszem milczącym, który niszczy i traci swój blask, jednak nie może krzyczeć¹⁶. Zrozumienie istoty odpowiedzialności biznesu na drodze budowania zrównoważonego rozwoju staje się możliwe gdy uzyskujemy świadomość, że jesteśmy częścią czegoś większego, należymy do ekosystemu biznesu. Podważa to opinię ekonomisty i laureata Nagrody Nobla – Miltona Friedmana twierdzącego, że *jedynym obowiązkiem społecznym biznesu jest przynoszenie zysku*¹⁷.

W sprzeczności wobec braku szacunku do pracy i godności człowieka oraz braku poszanowania środowiska naturalnego powstał sprawiedliwy handel. Definiowany jest jako współpraca handlowa oparta na dialogu, przejrzystości, szacunku, zmierzająca do równości

¹⁴ M. Brożyna, *CSR jako rozwiązywania problemów globalnych i szansa sukcesu przedsiębiorstw*, [w:] *Integracja a globalizacja* (red.) J. Rymarczyk, W. Michalczyk, Tom 1, Akademia Ekonomiczna im. Oskara Langego we Wrocławiu, Katedra Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych, Wrocław 2006, s. 124.

¹⁵ G. Goldman, M. Bounds, *Ethical Conduct in Business Organisations: The Opinion of Management Students in Gauteng*, w: *Social Entrepreneurship and Socio-Economic Development*, (red.) R. Gawlik, Cracow University of Economics, Kraków 2015, s.23.

¹⁶ A. Zak, *Stakeholders' capital in theory and practice* [w:] *Managing Disruption and Destabilisation*, (red.) Baaken T., Teczek J., Cracow University of Economics, Kraków 2014, s.368.

¹⁷ Ch. Laszlo, *Firma zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Studio EMKA, Warszawa 2008, s.78.

na rynku wymiany handlowej - na rynku międzynarodowym. Szczególnie chodzi tutaj o ochronę praw zarówno producentów jak i pracowników globalnego Południa, którzy to często są marginalizowani¹⁸. Drugą stroną sprawiedliwego handlu jest jakość produktów które trafiają na rynek. Produkty z certyfikatami *fair trade* dają nam również gwarancję co do swojej jakości. Wiemy, że nie są to owoce traktowane szkodliwymi chemikaliami czy wątpliwej jakości kawa i czekolada –produkty, których najczęściej dotyczy certyfikacja *fair trade*. Objęcie certyfikacją w największej mierze, tych grup produktów uzasadnione jest ogromnymi rynkami zbytu na nie, co w konsekwencji często prowadzi do nadużyć względem krajów globalnego Południa. Towarzyszy temu oczywiście myśl maksymalizowania zysków przez silniejsze kraje Północy.

Nasza odpowiedzialność

Odpowiedzi na dylematy odpowiedzialności należy doszukiwać się w jednostce. Model *before profit obligation* mówi o podstawie społecznej odpowiedzialności, którą są wybory dokonywane przez jednostki. Ujęcie to podkreśla wagę etyki, zarówno w życiu prywatnym jak i etyki zawodowej, istotne stają się wszystkie wybory podejmowane przez jednostkę. Podejście takie w całej strukturze organizacyjnej przedsiębiorstwa pozwala na spójne funkcjonowanie w życiu gospodarczym i budowanie trwałych relacji ze wszystkimi interesariuszami. W tym miejscu istotny staje się poziom rozwoju moralnego człowieka, od którego to zależą dokonywane wybory¹⁹.

Znaczenia nabiera podejście nie tylko do edukacji jednostki ale i do rozwoju świadomości i krytycznego myślenia. Z pewnością duże znaczenie odgrywa tutaj edukacja globalna, która pomaga zrozumieć współczesny świat. Ogromne wyzwanie stoi przed nauczycielami i nauczycielkami, którzy podejmują trud przedstawienia problemów krajów globalnego Południa. Pokazują dysproporcje dzisiejszego świata i budzą świadomość wyzwań przed jakimi stoimy. Zachęcają do działań na rzecz sprawiedliwego i zrównoważonego świata²⁰. Drugim zagadnieniem, które jest bardzo istotne w procesie edukacji jest etyka. Stymulowanie wyobraźni wobec postępowań nieetycznych, rozwiązywanie dylematów moralnych i rozstrzyganie ich z płaszczyzny różnych jednostek, które odczuwają konsekwencje decyzji, poznawanie sensu zachowań etycznych i odpowiedzialnych, czy docieranie do zwiększenia efektywności dzięki zachowaniom etycznym, to elementy istotne w edukacji nie tylko przyszłej kadry zarządzającej ale w edukacji świadomych obywateli²¹. Trzecim przedmiotem, który jest istotnym wyjściem do zrównoważonego rozwoju jest edukacja ekologiczna. Żadne działanie człowieka nie pozostaje obojętne wobec środowiska. Na zagadnienia środowiskowe należy spojrzeć szerzej i dostrzec, że nasze działania odbijają się na życiu innych ludzi. Środowisko jest dobrem wspólnym i dbałość o nie

¹⁸ Niemiec W., *Wolny handel czy handel sprawiedliwy?*, [w:] *Regionalizacja a globalizacja we współczesnym świecie*, (red.): J. Rymarczyk, B. Drelich-Skulska, W. Michalczyk, Tom 2, Akademia Ekonomiczna im. Oskara Langego we Wrocławiu, Katedra Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych, Wrocław 2007, s. 70.

¹⁹ M. Ratajczak, *Odpowiedzialny biznes (CSR) w ramach obszaru społeczeństwo*, [w:] *Ekonomia* tom 2, (red.): J. Sokołowski, G. Węgrzyn, Wydawnictwo Uniwersytetu ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011, s.156-157.

²⁰ D. Gadzinowska, G. Lipska-Badoti, W. Wojtalik, *Jak mówić o większości świata, Rzetelna edukacja o krajach globalnego południa*, Instytut Globalnej Odpowiedzialności, 2008, s.5.

²¹ J. F. Lozano, *Educating for ethical decision making: the contributions of Neuroethics*, [w:] *CSR Trends, Beyond Business as Usual*, (red.): J. Reichel, Centrum Strategii i Rozwoju Impact, Łódź 2014, s.63.

to nasza wspólna powinność²². Szerszą nauką, która powinna zawierać w sobie elementy edukacji globalnej, etyki i edukacji ekologicznej jest zrównoważony rozwój. Obejmuje on również prawa człowieka, konflikt, gospodarkę, kulturę, sztukę i społeczeństwo²³.

Edukacja ma ogromne znaczenie w kształtowaniu jednostek, trzeba jednak pamiętać, że jest ona fundamentem do dalszej budowy. To na jej gruncie budowana jest świadomość. Zrozumienie otaczającego świata pozwala wyciągać wnioski i poszukiwać odpowiedzi na nurtujące pytania. Do stworzenia takiego stanu nie wystarczy wiedza książkowa, zamknięte sale i szkolne czy uczelniane ławki. Potrzebna jest partycypacja i możliwość doświadczania i weryfikowania prawd o świecie jakimi jesteśmy karmieni przez mas media i reklamy. Aktywne poszukiwanie prawdy to droga do kształtowania społeczeństwa uczestniczącego i proaktywnego. Kształtowanie jednostek działających w sposób zrównoważony jest możliwe, wystarczy jedynie dać szansę młodym ludziom na to by mogli sami poszukiwać problemów społecznych i rozwiązywać je w społecznościach lokalnych. Współpraca jednostek akademickich z podmiotami trzeciego sektora to szansa na zaangażowanie na rzecz społeczeństwa i środowiska, a także możliwość odnalezienia w sobie wrażliwości na otaczające problemy. Takie doświadczenia pozwolą młodym ludziom inaczej patrzeć na korporacje przedstawiające przyjemne życie dla klientów i jednocześnie wywierających negatywny wpływ na społeczeństwo.

Zakończenie

Świadomość dysproporcji na świecie, zrozumienie, że ludzie mogą żyć zupełnie inaczej niż my sami, daje zupełnie nowe spojrzenie na rzeczywistość. Powoduje, że rozwiązania, które z perspektywy europejskiej wydawały się doskonale dopasowane, przestają mieć wartość w ujęciu globalnym. Brakuje nam jednak rzetelnej wiedzy z zakresu edukacji i ulegamy przekazom codziennego szumu informacyjnego

Często nawet nie zadajemy sobie pytań dlaczego coś wygląda tak, a nie inaczej. Ignorujemy sygnały i naszą uwagę przyciągają dopiero sytuacje kryzysowe. Pozwoliliśmy korporacjom na budowanie swojej potęgi kosztem całego środowiska i dobra społecznego. Dziś natomiast dostrzegając skalę negatywnego wpływu, zastanawiamy się nad zmianą reguł gry, poszukiwaniem odpowiedzialności i zmniejszeniem negatywnego wpływu.

Problemy globalne rozpoczynają się od lokalnych, a te od decyzji pojedynczych osób. Zostaliśmy nauczeni, że to co jest dalej od nas, jest poza naszym wpływem. Nic bardziej mylnego. Wszędzie są ludzie i za każdą decyzją kryje się człowiek, bez względu na to czy jest decyzja dotycząca lokalnego sklepu czy globalnej firmy zanieczyszczającej powietrze. Odpowiednia edukacja, poprzez doświadczanie i odczuwanie to droga do budowania świadomego i odpowiedzialnego społeczeństwa. Od tego z jaką edukacją zetkną się młodzi ludzie zależą przyszłe decyzje gospodarcze i polityczne.

²² K. Łukaszewska, *Świadomość ekologiczna jako element współczesnych umiejętności ascetycznych*, [w:] *Odpowiedzialność globalna i edukacja globalna*, (red.): H. Ciążela, W. Tyburski, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2012, s.225-227.

²³ E. Lorek, C. M. Olszak, *Działania edukacyjne na studiach doktoranckich w zakresie realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju. Doświadczenia, podstawowe wyzwania i rekomendacje*, [w:] *Modele kształcenia na studiach doktoranckich w dziedzinie nauk ekonomicznych*, (red.) K. Jędralska, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2013, s. 51-57.

Bibliografia

- Bocian A., *Implementacja idei zrównoważonego rozwoju w procesie globalizacji*, [w:] *Zrównoważony rozwój gospodarki opartej na wiedzy*, (red.): Poskrobka B., Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2009.
- Brożyna M., *CSR jako rozwiązywanie problemów globalnych i szansa sukcesu przedsiębiorstw*, [w:] *Integracja a globalizacja* (red.) Rymarczyk J., Michalczyk W., *Integracja a globalizacja*, Tom 1, Akademia Ekonomiczna im. Oskara Langego we Wrocławiu, Katedra Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych, Wrocław 2006.
- Gadzinowska D., Lipska-Badoti G., Wojtalik W., *Jak mówić o większości świata, Rzetelna edukacja o krajach globalnego południa*, Instytut Globalnej Odpowiedzialności, Instytut Globalnej Odpowiedzialności, 2008.
- Goldman G., Bounds M., *Ethical Conduct in Business Organisations: The Opinion of Management Students in Gauteng*, [w:] *Social Entrepreneurship and Socio-Economic Development*, (red.) Gawlik R., Cracow Univeristy of Economics, Kraków 2015.
- Hausner J., Zamyślony M., *Zatracone wspólnotowe wartości*, [w:] „Nienieodpowiedzialni.pl”, nr 3/marzec 2016.
- Kempny M., *Globalizacja*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 1: A–J, (red.) Bokszański Z., Kojder A., Oficyna Naukowa, Warszawa 1998.
- Kośmicki E., *Zrównoważony rozwój w warunkach globalizacji gospodarki*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok - Poznań 2010.
- Laszlo Ch., *Firma zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Studio EMKA, Warszawa 2008.
- Lorek E., Olszak C.M., *Działania edukacyjne na studiach doktoranckich w zakresie realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju. Doświadczenia, podstawowe wyzwania i rekomendacje*, [w:] *Modele kształcenia na studiach doktoranckich w dziedzinie nauk ekonomicznych*, (red.) Jędralska K., Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2013.
- Lozano J.F., *Educating for ethical decision making: the contributions of Neuroethics*, [w:] *CSR Trends, Beyond Business as Usual*, (red.): Reichel J., Centrum Strategii i Rozwoju Impact, Łódź 2014.
- Łukaszewska K., *Świadomość ekologiczna jako element współczesnych umiejętności ascetycznych*, [w:] *Odpowiedzialność globalna i edukacja globalna*, (red.): Ciążęła H., Tyburski W., Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2012.
- Niemiec W., *Wolny handel czy handel sprawiedliwy?*, [w:] *Regionalizacja a globalizacja we współczesnym świecie*, (red.): Rymarczyk J., Drelich-Skulska B., Michalczyk W., Tom 2, Akademia Ekonomiczna im. Oskara Langego we Wrocławiu, Katedra Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych, Wrocław 2007.
- Płachciak A., *Geneza idei rozwoju zrównoważonego*, [w:] *Ekonomia*, 5/2011, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011.
- Poskrobko B., *Kategorie: gospodarowanie, bogactwo i kapitał w ekonomii zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Ekologiczne uwarunkowania rozwoju gospodarki oraz przedsiębiorstw*, (red.) Famielec J., Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2011.
- Ratajczak M., *Odpowiedzialny biznes (CSR) w ramach obszaru społeczeństwo*, [w:] *Ekonomia* tom 2, (red.): Sokołowski J., Węgrzyn G., Wydawnictwo Uniwersytetu ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011.
- Śliwerski B., *Wstęp*, [w:] *Pedagogika*, t. 1, (red.) Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

Wojtyna A., *Czy w wyniku kryzysu wątki etyczne w ekonomii zyskają na znaczeniu*, [w:] *Moralny wymiar kryzysu ekonomicznego*, (red.) Filek J., Fundacja Biblioteki Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2010.

Żak A., *Stakeholders' capital in theory and practice* [w:] *Managing Disruption and Destabilisation*, (red.) Baaken T., Teczek J., Cracow Univeristy of Economics, Kraków 2014.

Źródła internetowe:

Źródło: <http://100people.org>.

Źródło: <http://www.unic.un.org.pl>.

Źródło: <https://ec.europa.eu>.

Martyna Graduszevska

CZY KRYZYS MIGRACYJNY ZAGRAŻA ZRÓWNOWAŻONEMU ROZWOJOWI? OBRAZY WSPÓŁCZESNEGO UCHODŹSTWA W POLSKIEJ PRASIE, NA PRZYKŁADZIE PUBLIKACJI O ŚMIERCI AYLANA KURDIEGO

Wprowadzenie

Międzynarodowa debata publiczna na temat migracji w krajach Unii Europejskiej trwa od wielu lat. Uchodźcy, migranci stali się niezmiennym obiektem zainteresowań mediów masowych. W polskiej oraz europejskiej prasie wciąż debatuje się na temat polityczno-społecznych skutków niekontrolowanego napływu ludności z obszaru Bliskiego Wschodu. Aktualnie komentowanym problemem jest chociażby likwidacja tzw. dżungli, czyli nielegalnego obozowiska migrantów w Calais w północnej Francji¹. Tematyka migracyjna zagrościła na stałe również w przekazach portali społecznościowych. Ikoną kryzysu migracyjnego stał się Aylan Kurdi, trzyletni uchodźca z Syrii, który utonął w czasie przeprawy łodzią przez Morze Śródziemne. Obchodzono niedawno rocznicę tego tragicznego wydarzenia i zarazem fali publikacji mediów masowych, które mu towarzyszyły.

Uznałam, że kryzys migracyjny jest globalnym, złożonym problemem, który wymaga analizy nie tylko pod kątem politycznym, ale przede wszystkim społecznym. Podjęcie tematyki migracyjnej w kontekście zrównoważonego rozwoju motywuję chęcią przedstawienia wpływu, jaki media wywierają na procesy odbywające się wewnątrz Unii Europejskiej. Publikacje medialne mogą stać się zagrożeniem dla zrównoważonego rozwoju, infekując europejskie społeczeństwa błędnym, wypaczonym rozumieniem kwestii uchodźczej. Badania pokazują, że napływ ludności przyczynia się do wzrostu gospodarczego państw docelowych. Obok ożywienia koniunktury można mówić o innych, pozytywnych skutkach migracji - takich jak np. integracja międzykulturowa. Kryzys migracyjny może być zatem szansą na zrównoważony rozwój krajów członkowskich Unii Europejskiej.

Celem artykułu jest przedstawienie zróżnicowanych obrazów współczesnego uchodźstwa. Media kształtują nasze wyobrażenie o społeczeństwach migrujących, przy czym wizerunek uchodźców i migrantów kreowany jest w różny sposób – w zależności od linii programowej redakcji czy stacji telewizyjnej. Problemem badawczym będzie porównanie odmiennych perspektyw dziennikarskich w przedstawianiu kryzysu migracyjnego, co uzależnione jest od orientacji politycznej redakcji macierzystego czasopisma. Przedmiot badań stanowić będą dwa artykuły pochodzące z dwóch polskich dzienników opiniotwórczych – "Gazety Wyborczej" oraz "Rzeczpospolitej".

Z postawionego problemu badawczego wynikają trzy hipotezy. Po pierwsze, istnieją różne, często sprzeczne obrazy kryzysu migracyjnego w mediach. Po drugie, obraz kryzysu uchodźczego oddziałuje na czytelnika emocjami, a nie argumentami, co nie pozwala

¹ Zob. źródło: *Francja: Drugi dzień likwidacji "dżungli" w Calais*, <http://www.rp.pl/Spoleszenstwo/161029418-Francja-Drugi-dzien-likwidacji-dzungli-w-Calais.html#ap-1>, dostęp 27.10.2016.

zrozumieć istoty dramatu migrantów. Po trzecie, zrównoważony rozwój Europy jest zagrożony publikacjami mediów, których efektem jest polaryzacja społeczeństw i wzmacnianie poczucia niepokoju.

Niniejszy artykuł jest częścią szerszej zakrojonych badań nad dyskursem mediów o kryzysie migracyjnym. Jego ograniczona objętość pozwoliła zaprezentować jedynie wyniki poczynionych obserwacji i analiz - stąd skromny wybór tekstów poddanych analizie oraz zastosowanie metody case study². Studium przypadku będzie się opierać na analizie porównawczej zawartości artykułów pochodzących z wyżej wymienionych dzienników.

Czym jest kryzys migracyjny? Próba wyjaśnienia zjawiska z perspektywy socjologii i nauk o polityce

Migracja jest zjawiskiem naturalnym, sięgającym czasów prehistorycznych. Socjologowie definiują pojęcie migracji jako „ruch ludności, przemieszczanie się jednostek i grup ludzkich z jednego terytorium na inne, któremu towarzyszy czasowa lub stała zmiana miejsca ich pobytu”³. Proponują następującą klasyfikację tego typu ruchów: 1) indywidualne, 2) grupowe, 3) międzynarodowe, 4) wewnętrzne, 5) ekonomiczne, 6) społeczne, 7) polityczne, 8) religijne, 9) dobrowolne, 10) przymusowe⁴.

Istotną kwestią, nie tylko terminologiczną, ale przede wszystkim mającą podłoże prawne i polityczne, jest dostrzeżenie różnicy między statusem uchodźcy a statusem imigranta. Zgodnie z Konwencją genewską z 1951 roku uchodźcą jest osoba uciekająca z kraju pochodzenia, której grozi prześladowanie „z powodu swojej rasy, religii, narodowości, przynależności do określonej grupy społecznej lub z powodu przekonań politycznych”⁵. Emigrant opuszcza natomiast swój kraj z przyczyn zgoła innych niż zagrożenie życia czy prześladowanie.

Relevantną cechą fal migracyjnych jest ich nasilanie się z określoną częstotliwością. Ostatni proces tego rodzaju rozpoczął się w 2011 roku, wraz z wybuchem wojny domowej w Syrii i doprowadził do kryzysu migracyjnego w Europie. Zgodnie z treścią komunikatu Komisji Europejskiej, jest to równocześnie „największy kryzys uchodźczy od końca II wojny światowej”⁶. Destabilizacja w rejonie Bliskiego Wschodu spowodowała napływ ludności do Europy nie tylko z Syrii, ale i Kosowa, Afganistanu, Albanii, Iraku i innych krajów, w tym również afrykańskich. Według statystyk prowadzonych przez Eurostat, z wyżej wymienionych państw wystosowano najwięcej wniosków o azyl w 2015 roku⁷. „W dniu 1 stycznia 2015 r. w państwach członkowskich Unii Europejskiej mieszkało

² E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 320-321.

³ K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Wyd. Graffiti BC, Toruń 1998, s. 129.

⁴ Tamże, s. 129.

⁵ Konwencja genewska dotycząca statusu uchodźców z 1951 r., rozdział I Art. 1 pkt. 2.

⁶ Zob. źródło: Wspólny komunikat do Parlamentu Europejskiego: *Stawić czoła kryzysowi uchodźczemu w Europie: rola Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych*, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015JC0040&from=PL>, dostęp: 08.10.2016.

⁷ Zob. źródło: <https://histmag.org/grafika/articles2015/kryzys-imigracyjny/kryzys-migracyjny3.jpg>, dostęp: 08.10.2016.

34,3 mln osób urodzonych poza UE-28 oraz 18,5 mln osób, które urodziły się w innym państwie członkowskim Unii Europejskiej niż ich aktualne państwo zamieszkania”⁸.

Nie tylko sytuacja polityczna na Bliskim Wschodzie przyczyniła się do niekontrolowanego przyrostu liczby migrantów w Europie. Kryzys migracyjny unaoczniał też słabość samej Unii Europejskiej, która przejawiała się brakiem współpracy między organami UE, jak i państwami członkowskimi. Sporym wyzwaniem okazało się ujednolicenie polityki migracyjnej oraz udoskonalenie procedur azylowych. Do dziś równie istotnym zagadnieniem pozostaje rozbudowa sektora bezpieczeństwa wewnętrznego, np. poprzez wprowadzenie skuteczniejszej ochrony granic czy zaimplementowanie efektywnego systemu weryfikacji tożsamości osób przybywających do UE. Kryzys może okazać się szansą, motywując nie tylko do integracji, ale również do wypracowania nieszablonowych rozwiązań czy powołania nowych instytucji, czego przykładem może być powstanie Europejskiej Straży Granicznej (06.10.2016). Czy dzięki tym i innym instrumentom Unia Europejska zrealizuje projekt zrównoważonego rozwoju?

W debacie nad kryzysem migracyjnym nie można zapomnieć o jego społeczno-kulturowym wymiarze. Za toczącymi się w debacie publicznej sporami stoi realne cierpienie ludzi, którzy przeżywali osobiste tragedie: tracili dach nad głową, doznawali uszczerbku na zdrowiu, grzebali swoich bliskich, często rezygnując z rytuałów, które są zgodne np. z ich religią bądź też ryzykowali życiem, zabiegając o lepszy byt. Art. 3. Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka mówi, że „każdy człowiek ma prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa swej osoby”⁹. Ponadto w art. 13. pkt. 2 podkreśla się, że „każdy człowiek ma prawo opuścić jakikolwiek kraj, włączając w to swój własny, i powrócić do swego kraju”, a art. 14. dookreśla, że „każdy człowiek ma prawo ubiegać się o azyl i korzystać z niego w innym kraju w razie prześladowania”.

Osoby, które doświadczyły przemocy, szykan czy głodu, potrzebują gestu solidarności, i – co za tym iść powinno – bezpiecznego schronienia. Mimo to spotykają się z agresywnymi, w najlepszym razie niechętnymi reakcjami niektórych Europejczyków ze względu na swoje pochodzenie. Przykładowo, w dniu 27 października stacja TOK FM wyemitowała rozmowę z pełnomocniczką Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka dotyczącą praktyk funkcjonariuszy Straży Granicznej na przejściu Brześć-Terespol. Z obserwacji Marty Szczepanik wynika, że w ostatnim czasie wielu cudzoziemców przebywających na białorusko-polskiej granicy chciało ubiegać się o nadanie im statusu uchodźcy. Jednak funkcjonariusze Straży Granicznej ignorują te deklaracje i odmawiają cudzoziemcom prawa wjazdu na terytorium Polski¹⁰.

Różnice kulturowe stają się barierą komunikacyjną, której zniwelować nie sposób, zwłaszcza że ożywia się i wzmacnia stereotypy dotyczące ras oraz wyznań. Czynnikiem motywującym do integracji, stymulującym procesy adaptacyjne, ułatwiającym poznanie i akceptację reguł obowiązujących w nowym otoczeniu społeczno-polityczno-kulturowym byłoby pozytywne, a przynajmniej neutralne, nienacechowane nastawienie tubylców wobec nowo przybyłych. Jakże są zatem powody nieufności wielu Europejczyków wobec obcokrajowców?

⁸ Zob. źródło: *Statystyki dotyczące migracji i populacji migrantów*
http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics/pl, dostęp 08.10.2016.

⁹ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Art. 3.

¹⁰ Zob. źródło: J. Janiszewski, *Połączenie*, <http://audycje.tokfm.pl/audycja/Połączenie/6>, dostęp 27.10.2016.

Demokratyczne państwo powinno zagwarantować swoim obywatelom poszanowanie praw oraz zapewnić im należytą ochronę. Napływ fali imigrantów i uchodźców wpłynął na (subiektywne) poczucie bezpieczeństwa Europejczyków. Sondaż Instytutu Badań Rynkowych i Społecznych przeprowadzony w 2015 roku dla "Rzeczpospolitej" pokazał, że 26% ankietowanych Polaków opowiedziało się za kategorięcznym nieprzyjmowaniem uchodźców¹¹. Kolejny sondaż, przeprowadzony przez panel badawczy Ariadna w pierwszym kwartale 2016 roku, wykazał, że aż 73% badanych uważa, że Polska nie powinna przyjmować uchodźców z Bliskiego Wschodu, jako główną przyczynę tego stanowiska podając lęk przed działaniami terrorystycznymi (78% respondentów)¹². Sondaże były przeprowadzone na podobnej próbie: 1000-1100 osób. Co ważne, czas, który dzielił oba badania, obfitował w akty terroryzmu dokonywane przez islamistów w państwach Unii Europejskiej, że wspomnę zamach w Paryżu (listopad 2015) oraz w Brukseli (marzec 2016).

Należy nadmienić, że społeczny lęk przed osobami wyznania muzułmańskiego, których powszechnie kojarzy się z islamskimi ekstremistami, podsycają dodatkowo mass media. Zarówno tradycyjne, jak i nowe media szokują brutalnymi obrazami, dokumentującymi skutki zamachów terrorystycznych. Celem takich działań jest przyciągnięcie jak największej liczby odbiorców, co w myśl zasady „nic tak nie ożywia gazety jak śmierć”¹³ redakcje prasowe i stacje telewizyjne zyskują na publikowaniu materiałów o drastycznej zawartości, wywołujących strach, zgorszenie i inne emocje. Opisywane zjawisko zostało zdefiniowane przez Geoffrey’a Gorera jako „pornografia śmierci”¹⁴.

Media w okresie nasilenia kryzysu migracyjnego multiplikowały zdjęcia uchodźców (w tym również tych najmłodszych), którzy próbowali pokonać Morze Śródziemne w łodziach nie nadających się do tego celu, co często skutkowało utonięciem desperatów. W wielu Polakach dramatyczne oblicze migracji powoduje współczucie, przekładające się często na pro-aktywne i reaktywne działania w aspekcie obrony praw człowieka. Jednak część publiczności mass mediów „oswoiła” się z widokiem ofiar nielegalnej migracji, przestała okazywać wrażliwość na śmierć i wykazywać zrozumienie dla uchodźców. Ze zróżnicowanym nastawieniem do medialnych obrazów współczesnej migracji koreluje polaryzacja społeczeństwa: część Polaków (szerzej - obywateli UE) opowiada się za otwarciem granic dla ludzi napływających do Europy z innych kontynentów, nie tylko uchodźców, a część optuje za ich całkowitym zamknięciem, popierając ideę odgradzenia się od „obcych” (tak w wymiarze symbolicznym, jak i materialnym).

Analiza przekazów prasowych na temat Aylana Kurdiego

Uznałam, że do rozstrzygnięcia dylematu wyrażonego w tytule niniejszego artykułu najodpowiedniejszą metodą będzie studium przypadku. Za pomocą różnych procedur i technik

¹¹ Zob. źródło: *Sondaż IBRiS dla "Rzeczpospolitej": "nie" dla imigrantów*
<http://wiadomosci.onet.pl/kraj/sondaz-ibris-dla-rzeczpospolitej-nie-dla-imigrantow/yxmxnl>,
dostęp 09.10.2016.

¹² Zob. źródło: *Sondaż: Polacy boją się zamachów i są przeciw przyjmowaniu uchodźców*
<http://tajnikipolityki.pl/sondaz-polacy-boja-sie-zamachow-i-sa-przeciw-przyjmowaniu-uchodzcow/>,
dostęp 09.10.2016.

¹³ Do takich wniosków doszedł niemiecki dziennikarz Günter Wallraff, który pod przybranym nazwiskiem przez rok pracował dla tabloidu "Bild" w latach 70. XX wieku.
Zob. źródło: A. Dudek, *W kulturze pornografii śmierci: jak śmierć, choć ożywia gazety, nam zubożętniała*,
<http://natemat.pl/110229,w-kulturze-pornografii-smierci-jak-smierc-ozywia-gazety>,
dostęp 09.10.2016.

¹⁴ G. Gorer, *The Pornography of Death*, 1955.

(analiza treści, analiza dyskursu, analiza semiotyczna) wykażą różnice w przedstawianiu kryzysu migracyjnego przez dwa ogólnopolskie dzienniki społeczno-polityczne: "Gazetę Wyborczą" oraz "Rzeczpospolitą"¹⁵. Są to media długo funkcjonujące na polskim rynku¹⁶, mają wysoką rangę, są opiniotwórcze i często cytowane.

"GW" jest niewątpliwie jednym z najważniejszych tytułów prasowych w Polsce. Powołana do życia w 1989 r., wywodząca się z tradycji „Solidarności”, prywatna, od samego początku towarzyszyła transformacji. "GW" była przez wiele lat medium dominującym, dopiero pojawienie się tabloidowego "Faktu" oraz opiniotwórczego "Dziennika" (oba należące do Axel Springer) w pierwszej dekadzie nowego stulecia zagroziło poważnie rynkowej pozycji produktowi Agory. Na słabszą kondycję finansową medium wpłynął także gwałtowny rozwój mediów elektronicznych, zwłaszcza Internetu¹⁷.

Dzisiejsza "RP" jest gazetą jednocześnie informacyjną i specjalistyczną, funkcję pierwszej spełnia obszerny główny grzbiet, z rozbudowanym działem krajowym oraz największym w Polsce działem opinii i publicystyki. Gazeta cieszy się zaufaniem czytelnika fachowego: przedsiębiorców, prawników, inwestorów, jest pismem pierwszego wyboru dla kadry menedżerskiej i kierowniczej¹⁸. O ile publikacje "GW" promują światopogląd uznawany powszechnie za liberalny i lewicowy¹⁹, o tyle "RP" uznawana jest za dziennik konserwatywny, sprzyjający w wielu okresach liderom i polityce partii Prawo i Sprawiedliwość²⁰.

Intencjonalny był wybór dzienników o odmiennej linii programowej, jak zwykle się nazywać zbiór założeń i wytycznych działania redakcji, odzwierciedlających preferencje światopoglądowe, ideowe, interesy i dążenia redakcji, jak również cele pisma, które mają być realizowane²¹. Taki zabieg pozwoli na ukazanie dwóch różnych perspektyw dziennikarskich w nagłaśnianiu tego samego wydarzenia.

Dobór próby był celowy²² - wybrano dwa artykuły z 4 września 2015 r. (po jednym z każdego z dzienników), które odnosiły się do śmierci Aylana Kurdiego. Uzasadnieniem tego wyboru jest fakt, iż obraz śmierci 3-letniego syryjskiego uchodźcy wstrząsnął światową opinią publiczną, zmuszając do podjęcia międzynarodowej debaty na temat kryzysu migracyjnego w aspekcie humanitarnym. Był to moment przełomowy i symboliczny, co znalazło odzwierciedlenie w licznych przekazach medialnych. *Case study* opierać się będzie na analizie zawartości dwóch artykułów, która zostanie przeprowadzona w trybie porównawczym.

¹⁵ Autorka będzie się posługiwać skrótami: „GW” – „Gazeta Wyborcza”, „RP” – „Rzeczpospolita”.

¹⁶ "Rzeczpospolita" od 1944 r. Zob. M. Mateja, *Między newsem a mitem. Prasa wobec śmierci polityka*, Wyd. Naukowe UMK, Toruń 2015, s. 227.

¹⁷ Tamże, ss. 222-226.

¹⁸ Tamże, ss. 227-232.

¹⁹ Por. *Na kogo głosował Adam Michnik?*,

http://wyborcza.pl/1,76842,10469994,Na_kogo_glosowal_Adam_Michnik_.html, dostęp 23.08.2012; por. B. Dobek-Ostrowska, *Polski system medialny na rozdrożu. Media w polityce, polityka w mediach*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011, ss.132-136.

²⁰ Zob. źródło: B. Dobek-Ostrowska, dz. cyt., ss. 136-137.

²¹ *Linia programowa redakcji*, [hasło w:] *Słownik terminologii medialnej*, red. W. Pisarek, Kraków 2006, wersja elektroniczna słownika, dostęp: 27.10.2016.

²² Zob. źródło: E. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 212.

Najbardziej opiniotwórczy amerykański tygodnik "Time" oraz dziennik "The Washington Post" nazwały śmierć Aylana Kurdiego tragicznym symbolem kryzysu imigracyjnego w Europie. Trzylatek pochodzenia kurdyjskiego utonął wraz z matką i pięcioletnim bratem podczas przeprawy przez Morze Śródziemne 2 września 2015 roku. Ciało dziecka zostało wyrzucone przez fale morskie na plaży w tureckiej miejscowości Bodrum. Zdjęcie chłopca w charakterystycznym czerwono-niebieskim ubraniu obiegło cały świat i zagościło na 70 okładkach czasopism i jedynek gazet²³. W Polsce pojawiło się na pierwszej stronie okładki tygodnika "Wprost", oraz było ponadto przedstawiane na łamach "Faktu", "Super Expressu", "GW", "RP"²⁴.

Obraz przedstawiający martwego Aylana Kurdiego najczęściej komponowano na dwa sposoby: jako ciało chłopca samotnie spoczywające nad brzegiem morza lub jako ciało niesione przez policjanta Mehmeta Ciplaka. Reprezentację wizualną tej drugiej sytuacji zawarto zarówno w wydaniu "GW" jak i w "RP", dwa dni po śmierci dziecka - 4 września 2015 roku.

Rys. 1. Turecki policjant Mehmet Ciplak podnosi ciało Aylana Kurdiego.

Źródło: "Rzeczpospolita", wydanie 206, 4.09.2015 r., s. 8.

Dodatkowo "GW" zestawiała zdjęcie postmortualne z fotografią Aylana Kurdiego bawiącego się ze starszym bratem Garipem. Ów zabieg dodał wymiaru emocjonalnego do analizowanego przekazu, zmuszając odbiorcę do wyobrażenia sobie więzi łączącej rodzeństwo. Oba zdjęcia zostały skomentowane na odrębnej kolumnie. Oprócz wzmianki na temat rodziny Kurdi i skrótowego zdania sprawy z wydarzeń, do których doszło w dniu

²³ Zob. źródło: Ł. Brzezicki, „Wprost” ze zdjęciem martwego syryjskiego dziecka na okładce. „Symbol kryzysu humanitarnego w Europie”, <http://www.wirtualnemedi.pl/arttykul/wprost-ze-zdjeciem-martwego-syryjskiego-dziecka-na-okladce-symbol-kryzysu-humanitarnego-w-europie>, dostęp 14.10.2016.

²⁴ Tamże.

2 września 2015 roku, gazeta informowała odbiorcę, że „od marca 2011 roku w syryjskim konflikcie zginęło 250 tys. osób, a ponad 4 mln uciekły z kraju”.

Rys. 2. Trzyletni Aylan Kurdi (z lewej strony) ze starszym bratem Garipem.

Źródło: "Gazeta Wyborcza", wydanie 206, 4.09.2015, s. 11.

Artykuł ilustrowany zdjęciem premortualnym znalazł się na ósmej kolumnie "RP", a w "GW" na kolumnie jedenastej. Długość artykułów w obu dziennikach nieznacznie się różni: na łamach "RP" zaprezentowano nieco dłuższy tekst niż w "GW", pragnę jednak przypomnieć, że celem podjętych badań nie była analiza treści o wymiarze ilościowym, lecz jakościowym, zatem parametry mające znamiona ilościowych nie będą brane w niniejszej analizie pod uwagę.

Już na wstępnym etapie percypowania treści artykułów można dostrzec dość wyraźny kontrast pomiędzy nimi. Nagłówki, fragmenty tekstu strategiczne i widoczne od pierwszego kontaktu z medium, doskonale oddają charakter każdego z dzienników. Tytułowi „Zdjęcie wstrząsnęło Europą” ("GW"), konotującemu współczucie dla ofiary wojny w Syrii, przeciwstawić można nagłówek "RP": „Migracja: Unia ulega emocjom” wyrażający dystans, a nawet pewien krytycyzm. Frazieologizm „uleganie emocjom”, o którym pisze prawicowy dziennik, ma wydźwięk pejoratywny – ów zwrot można zinterpretować jako synonim poddawania się słabości. Natomiast nagłówek „Zdjęcie wstrząsnęło Europą” może zdradzać - jak powyżej wspomniałam - bardziej empatyczne podejście "GW" do migracji, czego odzwierciedleniem jest treść całego artykułu.

Również *leady* zdradzają odmienny stosunek obu gazet do kryzysu migracyjnego:

„Drastyczne zdjęcie martwego syryjskiego dziecka na tureckiej plaży mobilizuje Brukselę do działania. Takiego impulsu szczególnie obawia się Polska”

versus

„Fotografia syryjskiego chłopca, który utonął u wybrzeży Turcji, w ciągu doby obiegała cały świat. >> Jeśli nie zmieni ona stosunku Europejczyków do uchodźców, to czy cokolwiek będzie w stanie go zmienić?>> - pyta brytyjski >>Independent<<”

Fragment zacytowany jako pierwszy był inicjalnym akapitem publikacji "RP", a drugi otwierał tekst w "GW". Wyimki świadczą o odmiennym traktowaniu osoby zmarłej wi-

zualizowanej na zdjęciu. Analiza dyskursu pozwala uchwycić subtelą różnicę między charakterystykami Aylana; gdy jest on przedstawiany jako „syryjski chłopiec, który utonął u wybrzeży Turcji”, zyskuje wymiar osobowy, staje się bliższy czytelnikom, również z powodu upotocznienia przekazu.

W konstrukcji językowej „martwe syryjskie dziecko na tureckiej plaży”, po którą sięgnęła "RP", pobrzmiewa oficjalny, bezosobowy ton. Ofiara nie zasłużyła na to, by mieć pleć i by podana była przyczyna jej śmierci. Dla redakcji ważniejsze wydają się napięcia na linii Polska - UE, a zwłaszcza interes naszego kraju. „Drastyczne zdjęcie (...) mobilizuje Brukselę do działania” – zastosowana w tym zdaniu metonimia, a także użycie czasu teraźniejszego, sugerują, że organy Unii Europejskiej podjęły pewne kroki, których celem będzie rozwiązanie narastającego problemu niekontrolowanych migracji. „Takiego impulsu szczególnie obawia się Polska” – odnotowana obawa dotyczy zwiększenia kwot relokacji uchodźców. Takie uogólniające stwierdzenie (kolejna metonimia!) ma jednak charakter manipulacyjny, gdyż nie wszyscy Polacy – co wykazałam powyżej – opowiadali się za zamknięciem granic przed migrantami.

"GW" reprezentuje odmienne stanowisko niż konkurencja. W leadzie posługuje się cytatem pochodzącym z brytyjskiego dziennika liberalno-centrolewicowego "The Independent" – parafrazując: czy istnieje coś, co zmieni stosunek Europejczyków do uchodźców, jeśli tak dramatyczny obraz nie jest w stanie wpłynąć na postawy obywateli Unii Europejskiej? "GW" – w odróżnieniu od "RP" – nie zakłada, że zostały podjęte jakiegokolwiek działania mające na celu rozwiązanie problemu. Co więcej, jest skupiona na tragedii rodzin migranckich oraz zorientowana na zmianę postaw Europejczyków. "RP" troszczy się raczej o nastroje społeczne w Polsce.

Treść obu artykułów koncentruje się na różnych wymiarach kryzysu migracyjnego. Autorzy artykułu „RP” – Anna Słojewska i Jędrzej Bielecki – omawiają politykę migracyjną Unii Europejskiej oraz poszczególnych państw członkowskich. Artykuł Agnieszki Rostkowskiej z „GW” przybliży historię rodziny Kurdi, która jest egzemplifikacją tysięcy podobnych rodzinnych tragedii. (Ze względu na ograniczenia związane z objętością pracy skupię się na wybranych, najciekawszych aspektach mogących posłużyć do przeprowadzenia analizy porównawczej).

„Trzyletni Aylan Kurdi utopił się, gdy pełna uciekinierów barka wywróciła się w drodze między wybrzeżem Turcji a grecką wyspą Kos. Na Morzu Śródziemnym zginęli także jego niewiele starszy brat i matka” – w taki sposób dziennikarze „RP” opisują wydarzenia z 2 września 2015 roku. Rostkowska z "GW" relacjonuje: „Trzylatek, zidentyfikowany jako Aylan Kurdi, uciekał z rodzicami z Syrii. Utopił się, gdy łódź z jedenastoma innymi Syryjczykami, którzy usiłowali przedostać się do Europy, przewróciła się u wybrzeży Turcji. Taki sam los spotkał jego matkę oraz pięcioletniego brata Garipa”. Dwa wskazane fragmenty pozwalają ustalić, jaki jest stosunek obu dzienników do bohaterów zdarzenia, jak i do uchodźców jako grupy społecznej. Opis samej rodziny Kurdi różni się w niewielkim stopniu – są to raczej niuanse. "RP" przedstawia śmierć chłopca i jego bliskich w sposób bardziej beznamiętny. W "GW" pojawia się imię starszego chłopczyka – nie jest on kolejnym, bezimiennym dzieckiem, które utonęło podczas ucieczki, lecz ma też swoją godność, podobnie jak jego brat, który stał się symbolem kryzysu. Stosunek do uchodźców każdej z redakcji wyraźnie się zarysowuje. Sformułowanie „pełna uciekinierów barka” może konotować negatywnie, kojarząc się ze zbiegami, dezertarami czy osobami ściganymi – szczególnie, gdy zestawia się je z neutralnym zdaniem pochodzącym z "GW": „(...) łódź z jedenastoma innymi Syryjczykami, którzy usiłowali przedostać się

do Europy, przewróciła się u wybrzeży Turcji”. W tym przypadku nie akcentowano charakteru podróży, ani jej ryzykownego (nieodpowiedzialnego?) wymiaru.

W obu artykułach pierwsze akapity korpusu odpowiadają na podobne pytania, przedstawiając przebieg wydarzeń w dniu 2 września 2015 roku. W dalszych rozważaniach autorzy podążają jednak w przeciwnych kierunkach. Rostkowska opisuje losy rodziny Aylana Kurdi w taki sposób, że intensywnie wpływa na uczucia odbiorcy. Posługuje się kontrastem, wywołując wręcz poczucie winy u czytelnika: „dla turystów to wakacyjny raj (miejscowość Bodrum – przyp. autorki), dla uchodźców – tymczasowy przystanek w drodze do Europy”. Z dozą dramatyzmu relacjonuje, że ojciec Aylana i Guripa przeżył jako jedyny: „Zrozpaczony mężczyzna mówił prasie, że jedyne czego teraz pragnie, to wrócić do Syrii i pochować synów i żonę (...)”. O rodzinie Kurdi wypowiada się z uznaniem: „Docelowo chcieli się dostać do Kanady (...) Za wszelką cenę, niezrażeni tym, że ich wniosek o azyl w tym kraju został odrzucony”. Ten sam fakt uchwycili Słojewska i Bielecki, jednak opisali go w zgoła inny sposób: „(...) władze kanadyjskie powinny wydać wizę uciekinierom w konsulacie, (...) ale tak się nie stało. To jednak nie Kanada stała się wczoraj celem ataku, ale kraje Europy Środkowej, w tym Polska”. Autorzy odwołują się do wypowiedzi prezydenta Francji François Hollande, w której skrytykował kraje UE, które nie chciały przyjmować imigrantów. Kolejne akapity oceniają działalność innych polityków takich jak Angela Merkel, Donald Tusk, Jean-Claude Juncker oraz plan rozlokowania 120 tysięcy uchodźców między kraje wspólnotowe. „Polscy dyplomaci mają w szczególności nawiązać kontakt z władzami Hiszpanii i Portugalii, które tak jak my są niechętne w przyjmowaniu większej liczby migrantów” – autorzy tekstu nie doprecyzowują, kim są owi „my”, z kontekstu wynika jednak, że mają na myśli polski rząd, który próbuje odpowiedzieć nastrojom społecznym w Polsce. Rostkowska w swoim artykule nie przywołuje nazwisk polityków.

Kiedy "RP" promuje postawę dość asekurancką względem przyjmowania migrantów z rejonów Bliskiego Wschodu, "GW" podaje dane, które skłaniają odbiorcę do refleksji. Rostkowska pisze o rodzinnej miejscowości Aylana Kurdi: „W ciągu zaledwie kilku godzin zamordowali (dżihadysty – przyp. autorki) według różnych szacunków od 233 do 262 cywilów” oraz o liczbie uchodźców, którzy utonęli w czasie wypraw do Europy: „UNHCR²⁵ szacuje, że od stycznia (od stycznia 2015 do września 2015 – przyp. autorki) w czasie przeprawy przez Morze Śródziemne zginęło już 2,5 tysiąca osób”. Nie pojawia się jednak jakkolwiek pochwała lub krytyka działań prowadzonych przez organy Unii Europejskiej. Artykuł pochodzący z "RP" obfituje w opinie, które mają wydzźwięk negatywny, np. „W czwartek pod bardzo ostrym naciskiem znalazły się Węgry (...) Do Brukseli przyjechał tego dnia premier Węgier Victor Orban (...) próbował wyjaśnić kontrowersyjną politykę wobec uchodźców, ale wielkiego uznania nie znalazł”. Rostkowska odnosi się nie do działań europejskich polityków, lecz krytykuje postawę opinii publicznej: „Opinia publiczna zdaje się przyzwyczajać do tego, że liczby te (liczba uchodźców, którzy zmarli – przyp. autorki) rosną z każdym dniem”.

Kolejnym aspektem wartym analizy jest sprawdzenie, w jakim stopniu oba dzienniki podejmują kwestię bezpieczeństwa, o której była mowa we wstępie niniejszego artykułu. Agnieszka Rostkowska nie omawia tego zagadnienia w sposób bezpośredni, jednak treść całego artykułu wyraża troskę o bezpieczeństwo uchodźców. Uwydatniają ten fakt opisy mordów dokonywanych przez islamskich fundamentalistów na rodzinach zamieszkujące

²⁵ UNHCR: United Nations High Commissioner for Refugees - Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców.

Kobane²⁶: „Napastnicy chodzili od drzwi do drzwi, po kurdyjsku prosząc, by ich wpuszczono. Kiedy mieszkańcy im otwierali, strzelali, zabijając całe rodziny”. Słojewska i Bielecki, posługując się przykładem Węgier, również w sposób niebezpośredni podnoszą kwestię bezpieczeństwa, ale dotyczy ona obywateli Unii Europejskiej: „Orban uważa, że jego obowiązkiem jest obrona granic przed uchodźcami, dlatego zbudował płot na granicy z Serbią”²⁷. Temat wielokulturowości i integracji właściwie nie pojawia się w żadnym z artykułów - w „RP” zacytowano jedynie wypowiedź ministra ds. europejskich Rafała Trzaskowskiego: „Dla nas do przyjęcia jest jedynie system dobrowolny, i to taki, który odpowiada naszym możliwościom integracji uchodźców”²⁸.

Oba dzienniki reprezentują inne systemy wartości, czego odzwierciedleniem jest treść analizowanych artykułów. Rostkowska w swoich rozważaniach kładzie akcent na wartości takie jak rodzina, godny poziom życia, prawo do bezpieczeństwa i ochrony osobistej, prawo do azylu, ochrona ludności cywilnej w czasie konfliktu czy niesienie pomocy potrzebującym. Artykuł kończy zdaniem: „Rozmiar rozgrywającego się dramatu lepiej oddają zdjęcia”, mając świadomość, że fotografie - takie jak ta, która ukazuje ciało trzylatka - mają większą siłę oddziaływania niż werbalne argumenty i statystyki, w których osoby ponoszące tragiczną śmierć stają się jedynie liczbami. Słojewska i Bielecki nadają większe znaczenie hasłom: bezpieczeństwa obywateli, prawa do ochrony granic, demokracji, wolności wyboru. „RP” próbuje stać się rzecznikiem polskiego narodu, którego większość - zgodnie z przytoczonymi wcześniej wynikami badań - obawia się przyjęcia dużej liczby uchodźców.

Wnioski

Rolą badacza nie jest jednak orzekanie, który z dzienników przedstawia słuszniejszą argumentację. Po dokonaniu analizy treści autorka stwierdza, że zgodnie z wcześniej przyjętymi założeniami oba dzienniki przedstawiają dwa zróżnicowane stanowiska. Wydzwięk każdego z artykułów jest odmienny, choć odnoszą się one do tego samego wydarzenia, jakim była publikacja zdjęcia trzyletniego uchodźcy Aylana Kurdi w światowych mediach. Co bardziej interesujące, oba dzienniki posłużyły się identycznym zdjęciem chłopca, jednak kontekst, w jakim zostało ono umieszczone, różnił się znacząco (por. koncepcja uramowienia i teoria agenda setting²⁹). Nagłówki, leady, a przede wszystkim treść artykułów odzwierciedlają orientacje polityczne, z jakimi identyfikują się obie gazety.

Przekazy zawierające wizerunek zmarłych dzieci budzą największe emocje, a przede wszystkim wyzwalają dylematy natury etycznej. Zdjęcie Aylana Kurdi ukazuje tragedię rodzin imigranckich, które decydują się na desperacki krok w walce o byt i przetrwanie.. Syryjskie Obserwatorium Praw Człowieka z siedzibą w Londynie w lutym 2016 roku podało łączną liczbę 270 tysięcy ofiar śmiertelnych wojny w Syrii, w tym 13 500 dzieci. Liczne informacje o torturach, którym poddawane były syryjskie dzieci, potwierdza w swoich raportach ONZ³⁰. Obrazy śmierci zagościły w medialnych przekazach oraz obie-

²⁶ Rodzinna miejscowość Aylana Kurdi.

²⁷ J. Bielecki, A. Słojewska, *Migracja: Unia ulega emocjom*, [w:] "Rzeczpospolita", wydanie 206, 4.09.2015, s. 8.

²⁸ Tamże.

²⁹ M. Palczewski, Koncepcja framingu i jej zastosowanie w badaniach newsów w *Wiadomościach TVP i Faktach TVN*, [w:] "Studia Medioznawcze" 2011, nr 1, s. 31-44.

³⁰ Raport ONZ obejmuje okres ponad czterech lat wojny domowej w Syrii (od 10.03.2011 r. do 30.11.2015 r.) i opiera się na zeznaniach aż pięciuset świadków. Według Leili Zerrougui, specjalistki ONZ

gły portale społecznościowe, stając się tematem kontrowersyjnych dyskusji na temat moralności i człowieczeństwa. Kryzys migracyjny jest problemem o znaczeniu globalnym - nie tylko politycznym, ale również społecznym.

Teoria agenda-setting McCombsa i Shawa mówi o tym, że środki masowego przekazu dostarczają odbiorcom tematów, o których będą oni rozprawiać. Media kształtują obraz społeczeństw migrujących, wpływając na społeczne nastroje. Istotne jest, by czyniły to w sposób rzetelny i bezstronny, realizując zasadę obiektywizmu oraz odpowiedzialności dziennikarskiej. Badania przeprowadzone przez Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD)³¹ dowodzą, że długofalowym efektem napływu migrantów jest rozwój gospodarki państw, których terytorium zasilają oni jako kapitał ludzki. Wzrost gospodarczy przekłada się dobrobyt obywateli. W obliczu wcześniej podjętych rozważań pewne jest, że wartość dodaną stanowi również godne życie migrantów, którzy otrzymują szansę na poprawę swojego losu. Kolejnym zyskiem jest integracja międzykulturowa i osiągnięcie pewnej homeostazy między obywatelami państw członkowskich Unii Europejskiej a migrantami przybywającymi z rejonu Bliskiego Wschodu czy północnej Afryki. Czy kryzys migracyjny nie stanowi zatem szansy na zrównoważony rozwój?

Bibliografia

Akty prawne

Konwencja genewska dotycząca statusu uchodźców z 1951 r.: rozdział I Art. 1 pkt. 2

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka: Art. 3, Art. 13, Art. 14.

Opracowania

Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

Dobek-Ostrowska B., *Polski system medialny na rozdrożu. Media w polityce, polityka w mediach*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011.

Gorer G., *The Pornography of Death*, 1955.

Mateja M., *Między newsem a mitem. Prasa wobec śmierci polityka*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2015.

Artykuły

Bielecki J., Słojewska A., *Migracja: Unia ulega emocjom*, [w:] "Rzeczpospolita", wydanie 206, 4.09.2015.

Palczewski M., *Koncepcja framingu i jej zastosowanie w badaniach newsów w Wiadomościach TVP i Faktach TVN*, [w:] "Studia Medioznawcze" 2011, nr 1.

Rostkowska A., *Zdjęcie wstrząsnęło Europą*, [w:] "Gazeta Wyborcza", wydanie 206, 4.09.2015.

ds. dzieci w konfliktach zbrojnych, „dzieci są zabijane w domach i szkołach; umierają od ran, próbując dostać się do szpitali; giną w schronach, w których, przerażone, chowają się przed nalotami. W bombardowaniach tracą ręce i nogi”. Zob. źródło: M. Urzędowska, *Okaleczone, gwałcone, torturowane. Raport ONZ nt. dzieci w Syrii*, http://wyborcza.pl/1,76842,14094577,Okaleczone_gwalcone_torturowane_Raport_ONZ_nt_.html, dostęp 14.10.2016.

³¹ *Is this humanitarian migration crisis different?*, Migration Policy Debates, OECD, wrzesień 2015. Zob. źródło: www.oecd.org/els/mig/Is-this-refugee-crisis-different.pdf, dostęp 19.10.2016.

Raporty z badań i ekspertyzy

Is this humanitarian migration crisis different?, Migration Policy Debates, OECD, www.oecd.org/.

Sondaż IBRiS dla "Rzeczpospolitej": "nie" dla imigrantów, <http://wiadomosci.onet.pl/>.

Sondaż: Polacy boją się zamachów i są przeciw przyjmowaniu uchodźców, <http://tajnikipolityki.pl/>.

Słowniki

Słownik socjologiczny, red. K. Olechnicki, P. Załęcki, Wyd. Graffiti BC, Toruń 1998.

Słownik terminologii medialnej, red. W. Pisarek, Kraków 2006, wersja elektroniczna słownika.

Strony internetowe

Brzezicki Ł., „Wprost” ze zdjęciem martwego syryjskiego dziecka na okładce. „Symbol kryzysu humanitarnego w Europie”, <http://www.wirtualnemedial.pl/>.

Dudek A., *W kulturze pornografii śmierci: jak śmierć, choć ożywia gazety, nam zobojętniała*, <http://natemat.pl/>.

Francja: Drugi dzień likwidacji "dżungli" w Calais, <http://www.rp.pl/>.

Infografika dot. kryzysu migracyjnego w 2015 r., <https://histmag.org/>.

Janiszewski J., *Połączenie*, <http://audycje.tokfm.pl/>.

Na kogo głosował Adam Michnik?, <http://wyborcza.pl/>.

Statystyki dotyczące migracji i populacji migrantów, <http://ec.europa.eu/>.

Urzędowska M., *Okaleczane, gwałcone, torturowane. Raport ONZ nt. dzieci w Syrii*, <http://wyborcza.pl/>.

Wspólny komunikat do Parlamentu Europejskiego: *Stawić czoła kryzysowi uchodźczemu w Europie: rola Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych*, <http://eurlex.europa.eu/>.

BEZPŁATNA KOMUNIKACJA MIEJSKA JAKO PRZYKŁAD INNOWACYJNEGO PODEJŚCIA DO ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU – STUDIUM PRZYPADKU

Wstęp

Badania nad przyczynami i skutkami zagrożeń ekologicznych wykazały, że jednym z głównych źródeł zanieczyszczeń jest transport, głównie samochodowy i lotniczy. W skali Unii Europejskiej transport jest źródłem niemal 54% całkowitej emisji tlenków azotu, 45% tlenku węgla, blisko 25% niemetanowych lotnych związków organicznych (NMLZO) oraz prawie 25% pyłów PM10 i 30% pyłów PM2,5. Odpowiada również za około 25% emisji CO₂ i niemal 20% innych gazów cieplarnianych¹. Niska emisja nie tylko niekorzystnie wpływa na środowisko, ale bezpośrednio przekłada się na ludzkie zdrowie i życie.

Podmioty realizujące zapotrzebowanie na usługi transportowe podejmują raczej decyzję o wyborze środka transportu w oparciu o jego ekonomiczność, a nie ekologiczność, dlatego istotnym zadaniem dla polityk światowych staje uczynienie przyjaznych środowisku sposobów przemieszczania się środkami transportu opłacalnymi z punktu widzenia ekonomii².

Zrównoważony system transportowy uznany został za priorytet unijnej polityki transportowej i zdefiniowany jako taki, który nie zagraża zdrowiu publicznemu ani ekosystemom oraz odpowiada potrzebom stałego dostępu przy użyciu odnawialnych źródeł bez przekraczania progu możliwości ich regeneracji oraz przy użyciu nieodnawialnych zasobów bez naruszania możliwości odnowienia się ich naturalnych odpowiedników³.

W *Białej Księdze Transportu* szacuje się, że UE musi do 2050 roku ograniczyć emisję o 80-95% w porównaniu z poziomem z 1990 roku. Z analizy Komisji Europejskiej wynika, że chociaż w innych sektorach gospodarki można uzyskać większe ograniczenia, w sektorze transportu, stanowiącym duże i wciąż rosnące źródło emisji gazów cieplarnianych, niezbędne jest ograniczenie emisji tych gazów do 2050 roku o co najmniej 60% w porównaniu z poziomem z roku 1990⁴.

Aby ograniczyć presję transportu na środowisko przyrodnicze (degradacja i zanieczyszczenie), jak i zminimalizować skutki społeczne (zdrowie i bezpieczeństwo), należy prowadzić wielokierunkowe działania zaradcze związane z ograniczaniem i eliminowa-

¹ A. J. Badyda, *Zagrożenia środowiskowe ze strony transportu*, „Nauka”, 2010, nr 4, s. 115.

² A. Przybyłowski, *Rozwój transportu w polskich regionach w kontekście koncepcji zrównoważonego transportu UE*, „Logistyka”, 2012, nr 2, s. 243.

³ *Report on the OECD Conference Environmentally Sustainable Transport (Est): futures, strategies and best practice*, Vienna 2000, s. 14.

⁴ *Biała Księga Transportu, Plan utworzenia jednolitego europejskiego obszaru transportu – dążenie do osiągnięcia konkurencyjnego i zasobooszczędnego systemu transportu*, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Luksemburg 2011, s. 5.

niem zagrożeń⁵ – od wspierania wykorzystania pojazdów opartych na alternatywnych źródłach energii i wyprowadzania ruchu samochodowego poza centra miast aż po wdrażanie inteligentnych systemów zarządzania ruchem i atrakcyjne zachęty do korzystania z transportu publicznego.

Niewątpliwie nowatorskim i wpisującym się w zasady zrównoważonego rozwoju podejściem wydaje się wprowadzanie bezpłatnej komunikacji w gminach, a zwłaszcza w miastach, które często borykają się z problemem intensywnego ruchu samochodowego, brakiem miejsc parkingowych i wąskimi gardłami sprzyjającymi kongestii. Przepisy obowiązujące w zakresie organizacji publicznej komunikacji zbiorowej dopuszczają organizację transportu przez jednostki samorządu terytorialnego przy spełnieniu określonych warunków.

Wdrożenie bezpłatnej komunikacji miejskiej może być opłacalne z punktu widzenia ekonomii i niesie ze sobą szereg korzyści społecznych oraz wpisuje się w założenia zrównoważonego rozwoju.

Przepisy regulujące organizację publicznego transportu publicznego

Od 1 marca 2011 roku obowiązuje w naszym kraju ustawa z 16 grudnia 2010 roku o publicznym transporcie zbiorowym⁶, która określa m.in. zasady wyboru, prawa i obowiązki oraz zasady wynagradzania operatora publicznego transportu zbiorowego. Pozostaje ona w zależności z rozporządzeniem WE nr 1370/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z 23 października 2007 roku dotyczącym usług publicznych w zakresie kolejowego i drogowego transportu pasażerskiego⁷ oraz innymi rozporządzeniami ze względu na fakt, że przepisy unijne w wielu przypadkach będą miały pierwszeństwo przed rozwiązaniami zawartymi we wspomnianej wyżej ustawie.

Publiczny transport zbiorowy to powszechnie dostępny regularny przewóz osób wykonywany w określonych odstępach czasu i po określonej linii komunikacyjnej, liniach komunikacyjnych lub sieci komunikacyjnej⁸; odbywa się na zasadach konkurencji regulowanej, o której mowa w rozporządzeniu (WE) nr 1370/2007⁹, zgodnie z zasadami określonymi w ustawie oraz z uwzględnieniem potrzeb zrównoważonego rozwoju publicznego transportu zbiorowego.

Operatorem transportu publicznego może zostać samorządowy zakład budżetowy lub przedsiębiorca uprawniony do prowadzenia działalności gospodarczej w zakresie przewozu osób, który zawarł z organizatorem publicznego transportu zbiorowego (właściwa jednostka samorządu terytorialnego albo minister właściwy do spraw transportu) umowę o świadczenie usług w tym zakresie na wskazanej linii komunikacyjnej. Aby uzyskać status takiego operatora wymagane jest spełnienie dwóch przesłanek (poza wspomnianym w ustawie wyjątkiem) – posiadanie prawa do prowadzenia działalności gospodarczej w zakresie przewozu osób, potwierdzone posiadaniem licencji i zezwoleń przewidzianych w ustawie z 6 września 2001 roku o transporcie drogowym¹⁰ oraz zawarcie z organizato-

⁵ A. J. Badyda, *op. cit.*, s. 123.

⁶ Ustawa z dnia 16 grudnia 2010 roku o publicznym transporcie zbiorowym (Dz.U. 2011 nr 5 poz. 13).

⁷ Rozporządzenie (WE) NR 1370/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 października 2007 roku dotyczące usług publicznych w zakresie kolejowego i drogowego transportu pasażerskiego oraz uchylające rozporządzenia Rady (EWG) nr 1191/69 i (EWG) nr 1107/70.

⁸ Ustawa z dnia 16 grudnia 2010 roku o publicznym transporcie zbiorowym.

⁹ Rozporządzenie (WE) NR 1370/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 października 2007 r.

¹⁰ Ustawa z dnia 6 września 2001 roku o transporcie drogowym.

rem publicznego transportu zbiorowego umowy regulującej prawa i obowiązki operatora. Możliwa jest sytuacja, gdy na obszarze podległym jednemu organizatorowi działa kilku operatorów¹¹.

Stawka operatora powinna być tak skalkulowana, żeby pokryć koszty własne przewoźnika oraz zapewnić mu zysk, który jest celem prowadzenia działalności gospodarczej. Do kosztów własnych zaliczane są: koszty bezpośrednie, które są zależne od przebiegu pojazdów lub czasu pracy (koszty paliw, energii elektrycznej, olejów i płynów eksploatacyjnych, koszty obsługi i napraw pojazdów, amortyzacja taboru, wynagrodzenia dla kierujących, ubezpieczenia i podatki) oraz koszty pośrednie, takie jak koszty wydziałowe i ogólnozakładowe. W sytuacji, gdy przewoźnik zarządza jednocześnie infrastrukturą techniczną, niezbędną do prowadzenia ruchu, do kosztów własnych zalicza się także koszt utrzymania, obsługi i remontów tej infrastruktury¹².

Operator otrzymuje określoną umową wynagrodzenie za świadczone usługi. Źródłem finansowania przewozów o charakterze użyteczności publicznej mogą być: środki własne jednostek samorządu terytorialnego, środki budżetu państwa, wpływy ze sprzedaży biletów oraz wpływy z opłat dodatkowych pobieranych od pasażerów. Natomiast finansowanie przewozów tego typu może polegać na: pobieraniu opłat za świadczone usługi, przekazaniu operatorowi rekompensaty, udostępnieniu mu taboru przez organizatora¹³.

Szczególnym źródłem finansowania jest rekompensata, czyli środki pieniężne lub inne korzyści majątkowe przyznane operatorowi w związku ze świadczeniem usług w zakresie publicznego transportu zbiorowego; która może zostać przyznana z tytułu utraczonych przychodów w związku ze stosowaniem ulg ustawowych albo wprowadzonych przez organizatora czy poniesionych kosztów związanych ze świadczeniem usług w zakresie transportu zbiorowego¹⁴. W ramach rekompensaty operatorowi przysługuje „rozsądny zysk”, o którym mowa w załączniku do rozporządzenia (WE) nr 1370/2007¹⁵.

Bezpłatna komunikacja miejska w Polsce

Inicjatywa darmowego transportu publicznego funkcjonuje w różnych miastach na całym świecie, m.in. w Tallinie (Estonia), Sydney i Melbourne (Australia), w Bangkoku (Tajlandia) czy Seattle (USA). Pionierskie zastosowanie bezpłatnej komunikacji przypisuje się jednak miastu Hasselt w Belgii, które od 1997 roku do 2013 roku nie pobierało pieniędzy za przejazdy autobusowe (obecnie darmowe przejazdy przysługują ludziom młodym przed ukończeniem 20 roku życia)¹⁶.

W Polsce pomysł z bezpłatną komunikacją tak naprawdę nie jest zupełnie nowy. Zdarzało się już w przeszłości, że samorządy finansowały bezpłatne przejazdy z okazji świąt (np. w uroczystość Wszystkich Świętych transport na cmentarz i z powrotem w określonych porach) czy ważnych wydarzeń, jak np. wizyta Ojca Świętego, mistrzostwa w piłce nożnej Euro 2012, Światowe Dni Młodzieży. Rozwiązanie to miało zachęcić do rezygnacji z własnego środka transportu w tych wyjątkowych dniach na rzecz darmowego

¹¹ Ustawa z dnia 16 grudnia 2010 roku o publicznym transporcie zbiorowym.

¹² J. Jackiewicz, P. Czech, J. Barcik, *Sposoby rozliczania usług w transporcie miejskim*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”, 2010, Seria: Transport, z. 68, s. 65-66.

¹³ Ustawa z dnia 16 grudnia 2010 roku o publicznym transporcie zbiorowym.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ <http://freepublictransports.com/city/> (dostęp: 20 X 2016).

przejazdu, a tym samym ograniczenie ruchu w newralgicznych miejscach, uniknięcie problemów z parkowaniem, zwiększenie bezpieczeństwa tłumów przemieszczających się pieszo.

Warto wspomnieć, że np. miasto Żory po raz pierwszy już w latach 90. XX wieku w okresie wakacyjnym uruchomiło bezpłatne busy wożące dzieci szkolne i młodzież na basen przy Miejskim Ośrodku Rekreacji i Sportu na obrzeżach miasta. Dzięki temu z jednej strony zwiększyła się dostępność infrastruktury służącej wypoczynkowi, z drugiej – wzrosła liczba korzystających.

Innym przykładem mogą być podwarszawskie Ząbki. Bezpłatne dla zameldowanych mieszkańców linie autobusowe funkcjonują tam od 2011 roku. Głównym motywem wprowadzenia takiego rozwiązania była chęć skłonienia mieszkańców do meldowania się i płacenia podatków w gminie. Równie istotnym czynnikiem było dążenie do ograniczenia ruchu samochodowego, szczególnie w godzinach porannego szczytu. W marcu 2014 roku magistrat musiał zakontraktować dodatkowe usługi przewozowe, ponieważ pasażerowie nie mieścili się już w autobusach, wyraźnie wpłynęło to również na konieczność zwiększenia nakładów z budżetu miasta. Ze względu na brak wpływu z biletów oraz rosnący popyt na darmowe przejazdy każdego roku problemem staje się dla miasta znalezienie źródła finansowania. W 2015 roku wydatki na komunikację wyniosły ok. 2 milionów złotych. Drugie tyle kosztuje dofinansowanie do kursujących przez teren gminy linii warszawskiego Zarządu Transportu Miejskiego¹⁷.

W kwietniu 2012 roku dla posiadaczy dowodów rejestracyjnych darmowy transport wprowadziła Nysa na Opolszczyźnie. Miała to być motywacja dla kierowców do rezygnowania z prywatnych samochodów. W efekcie, po pół roku od wprowadzenia tego pomysłu, oszacowano, że aż o 20 tys. samochodów mniej wyjechało na ulice tej miejscowości. Władze miasta wśród zalet tego rozwiązania wymieniają m.in. ekologię i zdecydowanie mniejsze pieniądze przeznaczone na remonty dróg. Wydatki na transport publiczny wzrosły rocznie o ok. 100 tys. zł¹⁸.

Z kolei w marcu 2013 roku uruchomiono dwie bezpłatne linie autobusowe w centrum Kielc, oznaczone jako OZ i OW, które mają na celu nie tylko zachęcenie kierowców samochodów do przesiadek, ale też ożywienie centrum miasta oraz umożliwienie dojazdu osobom starszym i niepełnosprawnym, zarówno do atrakcji turystycznych jak i do Urzędu Miasta w celu załatwienia spraw. Autobusy kursują średnio co 20 minut w godz. od 9.00 do 20.00 w strefie płatnego parkowania, co ma stanowić dodatkową zachętę do rezygnowania z pojazdów prywatnych. Samorząd Ząbek za uruchomienie wspomnianych linii płacił przewoźnikowi 28 tys. zł miesięcznie (czyli 336 tys. rocznie)¹⁹.

Na koniec 2015 roku lista gmin, które wdrożyły darmową komunikację, przedstawia się następująco (z podziałem na beneficjentów):²⁰

a. dla uczniów i studentów – Kołobrzeg;

¹⁷ R. Czubiński, *Ząbki. Wady i zalety bezpłatnych autobusów*, <http://www.transport-publiczny.pl/wiadomosci/zabki-wady-i-zalety-bezplatnych-autobusow-50728.html> (dostęp 20 X 2016).

¹⁸ Ł. Pastor, Nysa: *Z prawem jazdy i dowodem rejestracyjnym przejazd autobusem za darmo*, <http://www.transport-publiczny.pl/wiadomosci/nysa-z-prawem-jazdy-i-dowodem-rejestracyjnym-przejazd-autobusem-za-darmo-673.html> (dostęp 21 X 2016).

¹⁹ W. Urbanowicz, *Kielce też uruchamiają bezpłatne linie*, <http://www.transport-publiczny.pl/wiadomosci/kielce-tez-uruchamiaja-bezplatne-linie-528.html> (dostęp 20 X 2016).

²⁰ <http://www.transport-publiczny.pl> (dostęp 22 X 2016).

- b. dla bezrobotnych – Gdańsk i Kraśnik;
- c. dla kierowców samochodów – Nysa;
- d. dla mieszkańców – Głowno, Kościerzyna, Mława, Nowogard, Ornontowice, Podkarpacka Komunikacja Samochodowa (Boguchwała, Głogów Małopolski, Chmielnik, Trzebownik, Czarna), Stryków, Środka Wlkp., Świerklany, Żabki, Zielonka;
- e. dla wszystkich – Bełchatów, Goleniów, Gostyń, Lubin, Polkowice, Żory.

Żory jako pionier wdrożenia bezpłatnej komunikacji miejskiej (BKM) – uwarunkowania i charakterystyka²¹

Żory to miasto na prawach powiatu, położone w południowej Polsce na Górnym Śląsku o powierzchni 65 km², którą zamieszkuje blisko 60 tys. mieszkańców. Od 1993 roku gmina wraz z 10 innymi sąsiadującymi miastami przynależy do Międzygminnego Związku Komunikacyjnego w Jastrzębiu-Zdroju.

Żory są jednym z pierwszych miast w Polsce z bezpłatną komunikacją miejską, która uruchomiona została 1 maja 2014 roku. Co warto podkreślić, nieodpłatnie z transportu korzystać może każdy, kto przebywa w granicach administracyjnych gminy.

Jedną z głównych przyczyn wprowadzenia BKM był wzrost dopłat do kosztów utrzymania komunikacji publicznej. Wysokość dopłaty gminy do wozokilometra w 2009 roku wynosiła 2,20 zł, a w ciągu pięciu lat wzrosła dwukrotnie (do 4,40 zł w 2014 roku), pomimo równoległego wzrostu cen biletów. Drożące przejazdy w konsekwencji powodowały spadek liczby pasażerów korzystających z transportu publicznego, a tym samym obniżały się wpływy ze sprzedaży biletów. Wprowadzając bezpłatną komunikację miejską, władze Żor chciały odwrócić tę tendencję, a ponadto wyrównywać szanse dostępu mieszkańców wszystkich dzielnic (zwłaszcza peryferyjnych) do edukacji, kultury, sportu i rekreacji, poprawić możliwości i warunki dojazdu do miejsc pracy i równocześnie zachęcić do osiedlania się w mieście nowych mieszkańców.

Żory obowiązywała umowa z Międzygminnym Związkiem Komunikacyjnym, która została rozwiązana 30 kwietnia 2014 roku. Po tej dacie władze miasta zdecydowały, że pozostanie ono w Związku, ale na zmienionych zasadach. Z dwunastu linii obsługujących Żory do momentu reformy zostało zlikwidowanych sześć o numerach 301-306. W ich miejsce pojawiło się siedem linii bezpłatnych (o numerach 01-07), których trasy nie pokryły się z dotychczas funkcjonującymi. Wyjątkiem jest linia 05 prowadząca trasą dotychczasowej linii 301. Dwie linie – 01 i 02 – mają charakter okrężny. Bezpłatna komunikacja dotyczy wyłącznie autobusów kursujących na terenie miasta Żory. Płacić trzeba jednak za przejazd liniami wykraczającymi poza granice miasta (linia 101, 102, 105, 307, 308, 312). Transport miejski zapewnia dwóch przewoźników – MZK Jastrzębie, które obsługuje również okoliczne gminy, zapewniając z nimi komunikację (stawka wynosi 4,40 zł za wozokilometr), oraz firma A21, która wygrała przetarg, przedstawiając najbardziej korzystną ofertę (3,54 zł brutto za wozokilometr). Umowę podpisano na 10 lat – przedsiębiorstwo obsługuje siedem miejskich linii i za swoje usługi otrzymuje zapłatę z urzędu miasta.

Rozkład jazdy bezpłatnej komunikacji miejskiej został tak opracowany, że od 1 maja 2014 linie płatne spełniają jedynie uzupełniającą rolę w komunikacji wewnątrz miasta. Ich rola sprowadza się praktycznie do łączności między Żorami a innymi gminami (osoby, które wyjeżdżają poza obszar miasta, za odcinek na terenie Żor płacą za bilet na dotychczasowych zasadach).

²¹ Podrozdział opracowany został w oparciu o materiały źródłowe udostępnione autorce 14 października 2016 roku przez Urząd Miasta Żory.

Przez trzy kolejne miesiące od wdrożenia projektu pracownicy urzędu miasta przyjmowali od żorzan uwagi zgłaszane w związku z funkcjonowaniem komunikacji miejskiej, w których sugerowano zmiany lokalizacji przystanków czy przebiegu poszczególnych linii, a także informowano o napełnieniach w autobusach. Nowe rozkłady miały być dopasowane w taki sposób, aby korzystający bez problemu zdążyli do pracy i szkoły, bez spóźniania się lub długiego oczekiwania na przystankach. Zaskutkowało to dość radykalnymi modyfikacjami, które rozpoczęto wdrażać od 1 września 2014 roku. Warto podkreślić, że rozkłady jazdy są co jakiś czas aktualizowane i dostosowywane do zgłaszanych potrzeb i oczekiwań mieszkańców, a dzięki tym zmianom poprawia się dostępność do transportu publicznego i zwiększa się liczba pasażerów z niego korzystających.

Obecnie po darmowych liniach jeździ jedenaście specjalnie oklejonych, klimatyzowanych autobusów (5 pojazdów mogących pomieścić 38 osób, trzy po 61 osób i trzy po 96 osób – są to kilkuletnie Kapeny i ZAZ-y oraz kilkunastoletnie MAN-y). Większe autobusy pojawiły się po tym, jak mieszkańcy zaczęli zgłaszać uwagi na temat przepełnienia. Pojazdy mogące pomieścić więcej pasażerów niż dotychczas pojawiły się na linii nr 05 w dzielnicy Rój oraz na linii nr 06 w dzielnicy Baranowice. Autobusy – zgodnie z warunkami przetargowymi – powinny posiadać klimatyzację, miejsce dostosowane dla osób z niepełnosprawnościami układu ruchu i dla wózków dziecięcych.

Wdrożeniu projektu towarzyszyła kampania marketingowa na terenie miasta - każdy autobus został oklejony logo BKM, umieszczone zostało również żartobliwe zdjęcie mężczyzny, który ukrywa się w luku bagażowym w obawie przed kontrolerem biletów wraz z hasłem kampanii: „Nie kombinuj – jedź za darmo!” Projektem zainteresowały się media na całym świecie – informację opublikowała nawet Agencja Reuters, co przyczyniło się do szerokiego zainteresowania bezpłatną komunikacją w kraju i zagranicą oraz wielkiej promocji miasta.

Na 2015 rok w budżecie Gminy Żory zarezerwowano kwotę 3,7 miliona złotych z przeznaczeniem na transport publiczny (w tym płatne linie międzygminne), tj. ok. 1,5% wydatków budżetu. W tej kwocie zawarte były wydatki na bezpłatną komunikację miejską, wynoszące około 2,6 mln zł. Władze Żor podkreślają, że stworzenie systemu miejskiej komunikacji, z którego można korzystać za darmo, pociągnęło tak naprawdę niewielkie nakłady finansowe – szczególnie w kontekście kosztów, jakie ratusz do tej pory ponosił. Jeszcze przed wprowadzeniem tego rozwiązania urząd miasta szacował, że będzie to kosztowało prawie milion złotych rocznie więcej. Wcześniej Żory na komunikację wydawały prawie 2,4 mln zł każdego roku. Warto jednak w tym miejscu zauważyć, że miasto jest dość zwarte (swoim układem urbanistycznym wpisuje się w okrąg), a izochrony dojazdu nie przekraczają na jego terytorium 15 minut, co również może sprzyjać generowaniu oszczędności i niekoniecznie musi sprawdzić się w podobnym zakresie na terenie innej gminy. Niewątpliwą wartością dodaną jest jednak to, że dzięki przetargowi stawka za wozokilometr spadła aż o blisko złotówkę.

Nie przeprowadzano szeroko zakrojonych badań sprawdzających liczbę pasażerów przewożonych przez pojazdy BKM. Jednak statystyki z roku 2012, tj. z okresu przed wprowadzeniem projektu, pokazują, że w dzień roboczy nauki szkolnej transportem publicznym w granicach gminy przewożono ok. 3,3 tys. pasażerów dziennie, z badań przeprowadzonych w listopadzie 2014 roku, wynikało, że w taki sam dzień korzysta z bezpłatnej komunikacji miejskiej 10,1 tys. pasażerów, zaś w niedzielę przemieszcza się aż 6,4 razy więcej osób niż w okresie przed wprowadzeniem BKM. Obecnie ta różnica może być jeszcze większa. Przełożyło się to również bezpośrednio na zmniejszenie liczby

samochodów wjeżdżających do centrum, a także na rozładowanie ruchu samochodowego w godzinach szczytu – Żory można praktycznie uznać za miasto bez korków.

Ważnym czynnikiem, który należy uwzględnić, jest poprawa parametrów powietrza. Dla przykładu – z danych pomiarowych pyłu zawieszonego PM₁₀ dla stacji Żory wynika, że w roku 2012 poziom SO₂ (jeden ze składników spalin) wynosił średnio 14,5 µg/m³, a w roku 2015 roku (półtora roku po wprowadzeniu bezpłatnej komunikacji) spadł do 13,2 µg/m³²². Niewykluczone, że wpływ mogły mieć też inne czynniki (np. wzrost świadomości społecznej). Przekłada się to jednak z pewnością na zdrowie publiczne, ponieważ tlenek siarki wpływa m.in. drażniąco na drogi oddechowe.

W aspekcie społecznym również realizacja pomysłu darmowej komunikacji przyniosła zauważalne profity - korzystający z BKM mogą miesięcznie zaoszczędzić od kilkudziesięciu do kilkuset (w przypadku rodzin wielodzietnych) złotych miesięcznie. Zwiększenie liczby przystanków i umiejscowienie ich pomiędzy blokami sprzyja też mobilności osób starszych, którym łatwiej jest do nich dotrzeć, a przez to skorzystać z darmowego przejazdu (często poza godzinami szczytu).

Co więcej, mieszkańcy aktywnie włączyli się do projektu – społecznie przygotowano m.in. aplikację na telefony z aktualizowanym rozkładem jazdy autobusów²³.

Podsumowanie

Transport, jak i każde inne działanie człowieka, może niekorzystnie oddziaływać na stan środowiska, dlatego poszukuje się rozwiązań umożliwiających ograniczenie jego szkodliwego wpływu.

Za jedną z bardziej ekologicznych form uznawany jest transport zbiorowy, ponieważ daje możliwość przemieszczania się jednorazowo większej liczbie osób i stanowi alternatywę dla podróżowania samochodem, a przez to ogranicza zatłoczenie na drogach i redukuje niską emisję.

Wprowadzenie bezpłatnej komunikacji miejskiej (gminnej) można nazwać projektem przyszłości i istnieje duże prawdopodobieństwo, że gminy zachęcane przykładem i ewidentnymi korzyściami, wdrożą podobne rozwiązania.

Jedną z niewątpliwych zalet, którą możemy zaobserwować przede wszystkim na przykładzie miasta Żory, jest radykalny wzrost liczby pasażerów w autobusach w porównaniu do stanu sprzed wdrożenia projektu. Wyraźnie zmniejszyła się liczba samochodów na ulicach miasta, wielu mieszkańców zaczęło dojeżdżać do pracy czy szkoły autobusami bezpłatnej komunikacji miejskiej, co pozytywnie wpłynęło to dostępność miejsc parkingowych, a także ograniczenie ruchu samochodów w centrum, a tym samym rozładowanie zatorów w ruchu drogowym oraz mniejszą emisję spalin, a to z kolei bezpośrednio przekłada się na lepszą jakość powietrza, a to niewątpliwie wiąże się z jakością życia i ograniczeniem ryzyka zachorowalności obywateli.

Paradoksalnie zwolnienie z opłat za przejazd nie tylko w wielu przypadkach nie powoduje wyraźnego zwiększenia obciążenia gminnego budżetu, ale sprzyja oszczędnościom - przetargi mogą spowodować obniżenie stawek za wozokilometry, a także zmniejszyć np. wydatki na remonty dróg w związku ze spadkiem liczby pojazdów czy generować oszczędności związane z drukowaniem i sprzedażą biletów (lub kart). Z drugiej strony niektóre gminy skarżą się na to, że rosnące ze strony mieszkańców zainteresowanie dar-

²² <http://powietrze.katowice.wios.gov.pl/dane-pomiarowe/automatyczne/stacja/19/parametry/379/roczny/2016> (dostęp: 22 X 2016).

²³ <http://zory.trasownik.net> (dostęp: 16 X 2016).

mowymi przejazdami wymusza konieczność rozszerzania oferty (zwiększania liczby kursów, zapewniania większych autobusów), a przez to znalezienia dodatkowych funduszy.

Korzyści płynące z bezpłatnej komunikacji to także zwiększona mobilność osób starszych, które zaliczają się do głównych użytkowników komunikacji poza godzinami szczytu, a także umożliwienie korzystania z dóbr kultury i infrastruktury miasta młodzieży uczącej się oraz osobom słabiej uposażonym czy rodzinom wielodzietnym, co służy właściwemu życiu społecznemu. Niezaprzeczalny jest również walor promocyjny gminy oraz kreowanie pozytywnego wizerunku.

Warto też podkreślić, że poprzez społeczną partycypację projekty innowacyjne mogą być rozwijane i udoskonalane.

Bibliografia:

Źródła:

Materiały źródłowe udostępnione autorce 14 października 2016 roku przez Urząd Miasta Żory.

Opracowania:

Biała Księga Transportu, Plan utworzenia jednolitego europejskiego obszaru transportu – dążenie do osiągnięcia konkurencyjnego i zasobooszczędnego systemu transportu, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Luksemburg 2011.

Jackiewicz J., Czech P., Barcik J., *Sposoby rozliczania usług w transporcie miejskim*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”, 2010, Seria: Transport, z. 68.

Przybyłowski A., *Rozwój transportu w polskich regionach w kontekście koncepcji zrównoważonego transportu UE*, „Logistyka”, 2012, nr 2.

Raczyński J., *Koszty zewnętrzne w polityce rozwoju transportu*, „Technika Transportu Szynowego”, 2003, nr 7-8.

Report on the OECD Conference Environmentally Sustainable Transport (Est): futures, strategies and best practice, Vienna 2000.

Ustawy i rozporządzenia:

Rozporządzenie WE nr 1370/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z 23 października 2007 roku dotyczące usług publicznych w zakresie kolejowego i drogowego transportu pasażerskiego oraz uchylające rozporządzenia Rady (EWG) nr 1191/69 i (EWG) nr 1107/70, Dz.Urz. UE L 315 z 3 grudnia 2007 r.

Ustawa z dnia 15 listopada 1984 roku Prawo przewozowe, Dz.U. 1984 nr 53 poz. 272.

Ustawa z 16 grudnia 2010 roku o publicznym transporcie zbiorowym, Dz.U. z 2011 roku nr 5, poz. 13.

Strony internetowe:

Czubiński R., *Zqbki. Wady i zalety bezpłatnych autobusów*, <http://www.transport-publiczny.pl>.

Urbanowicz W., *Kielce też uruchamiają bezpłatne linie*, <http://www.transport-publiczny.pl>.

Pastor Ł., *Nysa: Z prawem jazdy i dowodem rejestracyjnym przejazd autobusem za darmo*, <http://www.transport-publiczny.pl>;

<http://freepublictransports.com>.

<http://powietrze.katowice.wios.gov.pl>.

<http://www.transport-publiczny.pl>.

<http://zory.trasownik.net>.

Barbara Kowalska

DEGRADACJA CZŁOWIECZEŃSTWA W CYWILIZACJI ZNIEWOLONEJ POTRZEBĄ ODCZUWANIA INDYWIDUALNEJ PRZYJEMNOŚCI. ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ JAKO STRATEGIA ODNOWY DOBRA WSPÓLNEGO

Wprowadzenie

„Zaratustra Nitzschego przedstawił ludziom ku przestrodze obraz ostatniego człowieka: >>Myśmy szczęście wynaleźli, mówi ostatni człowiek i mruży wzgardliwie oczy<<. Ostatni człowiek to ten, który nie jest już owym >>przejściem i zanikiem<<, linią >>rozpiętą między człowiekiem a zwierzęciem<<”, na której z natury balansuje istota ludzka. Ostatni człowiek wszystko osiągnął i teraz żyje w świecie urządzonym w sposób wygodny i przyjemny”. – OPOWIEŚĆ O OSTATNIM CZŁOWIEKU.¹ Prawie 100 lat temu (1931) angielski powieściopisarz Aldous Huxley tworzy wizję społeczeństwa z przyszłości i nazywa je Republiką Świata. Jest 2500 rok. Ewolucja ustrojowa doprowadziła do powstania świata powszechnej szczęśliwości. Obywatele utopijnej „Republiki” otrzymują wszystko, czego zapragną, żyją we wszechogarniającym dobrobycie: są zamożni, zawsze zdrowi, pozbawieni strachu przed śmiercią, nie znają bólu. Teraźniejszość oparta na odczuwaniu indywidualnej przyjemności- to dla nich najwyższe dobro. Wyobrażenie świata przedstawione przez A. Huxleya jest niewątpliwie bardzo kuszące i wzmaga w nas pożądanie, by tak skonstruować rządzące nami obecnie mechanizmy, aby przyszłość pozwoliła nam bez żadnych ograniczeń rozkoszować się życiem. Powstaje wówczas pytanie, czy społeczeństwo jako zbiorowość ludzka jest w stanie przetrwać, jeśli współtworzące ją jednostki koncentrują się jedynie na zaspokajaniu własnych potrzeb? Czy eliminacja dobra wspólnego jest akceptowalną stratą, którą jesteśmy w stanie ponieść w imię chwili doczesnej rozkoszy? Ukształtowanie świata opartego na wiecznej, niczym niezmałowanej szczęśliwości zawsze wymaga bowiem w pierwszym rzędzie wyeliminowania niedających się kontrolować stosunków społecznych i może powstać tylko w wyniku zniszczenia istniejącego społecznego kontekstu. Postęp cywilizacyjny fikcyjnej Republiki Świata, a wraz z nim wzrost komfortu życia społeczeństwa stają się wartością, dla której jednostka jest w stanie całkowicie zawładnąć naturalnym porządkiem świata. Zniszczyć wartość człowieczeństwa.

IDENTYFIKACJA PROBLEMU NASZEJ CYWILIZACJI

„Kiedy po rozpadzie bloku wschodniego Francis Fukuyama ogłosił *Koniec historii*, było to stwierdzenie wprawdzie przedwczesne, ale przypadkowo dotknęło istoty rzeczy” – zauważa w swej książce pt. „Samodzielne myślenie” Harald Welzer². Wskazuje on, iż nasza cywilizacja, kierująca się od dwustu lat ekspansywnymi strategiami, dąży do

¹ A. Huxley, *Nowy wspaniały świat*, tłum. B. Baran, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa 2016, s.251.

² H. Welzer, *Samodzielne myślenie*, Wydawnictwo Dobra Literatura, Słupsk 2016, s.12.

samozniszczenia. Niczym Majowie, grenlandzcy Wikingowie, czy mieszkańcy Wyspy Wielkanocnej, w momencie świadomości krytycznych warunków do przeżycia, intensyfikujemy wszystkie strategie, przy pomocy których dotychczas odnosiliśmy sukcesy. Dziś, kiedy zasoby są już „przełowione”, przemysł rybacki dokonuje połowów niedojrzałych jeszcze płciowo zwierząt, przyspieszając w ten sposób zanikanie jednego ze źródeł pożywienia, od którego uzależniona jest ponad połowa mieszkańców świata. Kiedy przekroczony zostaje *peak oil*, wierci się głębiej, stwarzając coraz większe zagrożenie dla środowiska, a kiedy zadłużenie staje się katastrofalne, zalewa się rynek pieniędzmi. Zintensyfikowanie dotychczasowych, znanych z doświadczenia działań staje się dla współczesnego człowieka jedyną możliwą strategią osiągnięcia dobrobytu. Powstaje wówczas ogólnospołeczne „widzenie tunelowe”, wskutek czego uniemożliwione jest „wyjście człowieka z zawinionej przez niego niedojrzałości”.³ Taka cywilizacja, z rosnącą każdego dnia intensywnością, niszczy wszelkie obszary przyszłej egzystencji.- rujnuje środowisko naturalne, odbiera człowieczeństwo, rozrywa więzi społeczne, a w konsekwencji całkowicie eliminuje wspólnotę tworząc nicość.

Wyzwaniem dla współczesnego człowieka staje się utrzymanie osiągniętego standardu cywilizacyjnego w sferze wolności, demokracji, praworządności, wyjście z niebezpiecznej pułapki niepohamowanego wzrostu gospodarczego oraz podniesienie kwestii zrównoważonego rozwoju i sprawiedliwości pokoleniowej do rangi najwyższych celów wartości stworzenia ograniczeń w odczuwaniu indywidualnych przyjemności. Zrównoważony rozwój dąży do osiągnięcia stanu dobrobytu i sprawiedliwości wewnątrz- i między pokoleniowej. W kontekście nauk prawnych i społecznych jedną z najistotniejszych jego zasad jest integralność, współzależność i dobre rządzenie. Są to wartości wyznaczające ramy sprawnie funkcjonującego społeczeństwa, którego jednostki są gotowe na opuszczenie sfery indywidualnie pojmowanego komfortu. Rozprzestrzeniający się współcześnie wirus totalnej konsumpcji i politycznego paraliżu skutecznie odbiera nam siłę do walki o wspólnotę. Nie mamy jeszcze co prawda do czynienia z destrukcją społecznego kontekstu, ale widać niepokojące rozluźnienie w relacjach międzyludzkich. Pojęcie „dobra” przestaje być bowiem zrozumiałe w inny sposób, niż poprzez odniesienie go do pojęcia „przyjemności”. Ze względu zatem na fakt, iż przyjemność jest doświadczeniem wybitnie indywidualnym, nie sposób w oparciu o nie zrozumieć czym jest „dobro wspólne”. Wydaje się zatem, iż nadszedł czas, aby przypomnieć współczesnemu światu, jakie wartości powinny determinować rozwój społeczeństwa, aby w konsekwencji stanowić o sile i bogactwie narodów.

EWOLUCJA POJĘCIA DOBRA JAKO DETERMINANT EWOLUCJI USTROJOWEJ

Człowiek w stanie natury jest elementem wspólnoty: „Jasną jest rzeczą, że człowiek jest istotą stworzoną do życia w państwie więcej niż pszczoła lub jakiekolwiek zwierzę żyjące w stadzie”⁴. Na strukturę tej wspólnoty składają się obywatele, którzy kierując się rozumem dostrzegają wartość sprawiedliwie skonstruowanego społeczeństwa. Wspomniany rozum jest najwyższym, zaszczerpionym w naturze ludzkiej prawem, który pozwala zrozumieć rzeczywistość. Jest elementem boskim, który wymaga utrwalenia, udoskonalenia, utwierdzenia - obróbki wykończeniowej materiału wyjściowego. Tak oszlifowana ludzka

³ Ibidem, s. 17-18.

⁴ Arystoteles, *Polityka*, tłum. i oprac. L. Piotrowicz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich-Wydawnictwo, Wrocław 2005, s. 7.

boskość ewoluuje w cnotę- mistyczną moc, która staje się dla człowieka głosem nakazu i zakazu. Wyznacza granice dobra, interpretuje szlachetną równość, konstruuje harmonię. Tworzy państwo idealne – Republikę. W Republice Arystotelesa fundamentalną wartością staje się upowszechnianie zaangażowania jednostki na rzecz państwa, co staje się tzw. kryterium ilościowym struktury władz. Składają się na nie trzy warstwy rządów: rządy jednostki, rządy grupy nielicznych oraz rządy grupy licznych. W celu stworzenia dobra wspólnego, wypełnia się te struktury wspomnianą wyżej cnotą – kryterium jakościowe. Rządy jednostki stają się wówczas rządami monarchy, rządy grupy nielicznych rządami arystokracji, a rządy licznych rządami klasy średniej. „Jeśli panowanie większej liczby mężów, wszystkich przy tym równie dobrych, należałoby określić jako arystokrację, panowanie jednego zaś jako królestwo, to więcej pożądana będzie dla państw arystokracja aniżeli królestwo ... byle tylko znalazła się większa liczba równie dzielnych. [...] Skoro zaś tak się złożyło, że się pojawiło wielu równie wyróżniających się cnotą, nie chcieli już pozostawać pod panowaniem króla, lecz dążyli do wspólnych rządów i stworzyli ustrój republikański.”⁵ Kryterium jakościowe okazuje się być niepodważalną nadbudową idealnie funkcjonującego państwa. Z braku cnoty, a zatem poza rozumem, bez łączności z najwyższym prawem boskim, dobro wspólne zostaje zdegenerowane do partykularyzmu jednostki, w którym monarcha okazuje się być tyranem, arystokracja oligarchią, a politea demokracją. Nowoczesna koncepcja Republikanizmu tym różni się od tej klasycznej, że w inny sposób pojmuje bycie obywatelem. W państwie nowoczesnym każdy kto podlega władzy suwerena staje się częścią porządku prawnego, otrzymuje prawa, dostosowuje się do obowiązków. Dobrem nie jest tu wspólnota, tylko indywidualne potrzeby jednostki. Nikt od nikogo nie wymaga cnoty. Jedynym pragnieniem staje się przyjemność.

Hedonistyczne poglądy znalazły swoje źródło w XVII- wiecznej doktrynie liberalizmu. „Natura uczyniła wszystkich ludzi tak równymi, co się tyczy władz cielesnych i duchowych, że chociaż znajdzie się czasem człowiek wyraźnie silniejszy na ciele lub bystrzejszy umysłem, to przecież [...] różnica między człowiekiem a człowiekiem nie jest tak znaczna, ażeby na tej podstawie jeden mógł mieć roszczenie do korzyści, do której inny nie mógłby mieć równego roszczenia [...]”⁶ Hobbesowskie pytanie o naturę człowieka, zaowocowało stworzeniem teorii, w której człowiek pojmowany jest jako istota społeczna, w pełni indywidualna i niezależna. Pierwotna, nieograniczona wolność wszczepiona w naturę ludzką, pozwala człowiekowi realizować jego największą potrzebę - odczuwanie przyjemności. Analizując pojęcie przyjemności, twórca nurtu liberalizmu integralnego – Benjamin Constant, wskazuje na dwa sposoby pojmowania wolności, które uzależnia od istnienia dwóch sfer życia ludzkiego: sfery prywatnej i sfery publicznej. Wykazuje tym samym diametralną odmienną wolności starożytnej i liberalnej (określa ją jako „wolność nowożytnych”). Pierwsza z wolności – wolność starożytnych ulokowana jest w sferze ściśle politycznej. Dobrem najwyższym jest dobro wspólnoty. Cnotliwy obywatel Grecji całą swoją przyjemność czerpie z przednowoczesnej Agory. Nie-cnotliwy obywatel współczesnej B. Constantowi Ameryki zabiega o własną, prywatną, subiektywnie pojmowaną przyjemność. Spokojnie oddaje się osobistej niezależności, co daje mu znacznie więcej satysfakcji, niż praktykowanie praw politycznych. Dobrem najwyższym staje się wówczas interes prywatny. Wolność stwarza zatem człowiekowi możliwość osiągnięcia przyjemności, zbliżania się do tego co indywidualnie dobre. Do realizacji dobra, wynikającego z interesu prywatnego. Powstaje niebezpieczna proporcjonalność, w której

⁵ Ibidem, s. 138-139.

⁶ T. Hobbes, *Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, tłum. Cz. Znamierowski, Fundacja Aletheia, Warszawa 2005, s. 204.

wraz ze wzrostem przyjemności, wzrasta potrzeba wolności. Obowiązki polityczne zaczynają uwierać. Zabierają czas. Odwracają uwagę od tych „prawdziwych”, osobistych potrzeb. Koniecznym staje się ograniczenie praw politycznych, oddanie władzy reprezentantom. W imię nieograniczonej wolności. B. Constant zauważa zagrożenie wynikające z takiej postawy człowieka i docenia wartość tkwiącą w demokracji ateńskiej: „jeśli wyłączyć Ateny, wszystkie republiki greckie podporządkowywały jednostki jurysdykcji społecznej niemal nieograniczonej; taka sama podległość jednostkowa cechowała wczesny okres Rzymu: obywatel ustanowił się w pewnym sensie niewolnikiem narodu, do którego przynależał, poddawał się całkowicie decyzjom suwerena, prawodawcy przyznawał prawo do nadzorowania wszystkich swoich czynów i do ograniczania swej woli, ale także i on sam był ze swej strony owym suwerenem i prawodawcą [...]” Należy podkreślić, iż zgodnie ze słowami Peryklesa zawartymi w jedynej do dziś zachowanej pochwalie demokracji ateńskiej z doby jej funkcjonowania, ustrój oparty na większości obywateli, a nie na mniejszości pozwala władzy bez ingerencji w prywatne sprawy współobywateli, z poszanowaniem równości wobec prawa podejmować zadania publiczne.⁷ Tak skonstruowane społeczeństwo w swej mądrości i prawdziwej wolności będzie w stanie kierować się tym, co prawdziwie dobre, umożliwiając sobie tym samym ciągły, zrównoważony rozwój.

Z przywiązaniem do wolności w sferze prywatnej wiąże się przywiązanie do wszelkich uciech życia. W dążeniu do tak pojmowanego dobra, człowiek pragnie być coraz bardziej autonomiczny i oddaje część swojej wolności ze sfery publicznej reprezentantom. Alexis de Tocqueville zauważa niebezpiecznie postępującą centralizację władzy publicznej: „W demokracji ludzie nie mają panów ani poddanych, nie łączą ich między sobą żadne stałe i konieczne związki, toteż chętnie zamykają się w sobie i zajmują się swoimi sprawami. [...] Nie tylko brak im ochoty do zajmowania się sprawami publicznymi, ale często nie mają na to czasu. W demokracji życie indywidualne jest tak czynne, tak ożywione, tak przepełnione dążeniem i pracą, że ludziom nie starcza energii, ani sposobności do zajmowania się życiem społecznym.[...] ludzie demokracji są słabi i niezależni zarazem. Niezależność napęla ich pewnością siebie i dumą, słabość natomiast powoduje, że czasem potrzebują pomocy z zewnątrz, której jednak nie mogą spodziewać się po bliźnich, bezsilnych i obojętnych jak oni sami.⁸” Intensywne dążenie do samospełnienia, osiągania wyznaczonych, zindywidualizowanych celów odrywa istotę ludzką od zbiorowości. Pochłonięci gonitwą za własnym sukcesem, sami siebie popychamy ku klęsce. Prawdziwa wartość osobistych osiągnięć urzeczywistnić się może bowiem jedynie we wspólnocie, w relacji, w której każda jednostka odgrywa ważną rolę i wpływa na inne jednostki. Jest to fundamentalna cecha dobrze skonstruowanego społeczeństwa, które kierując się dobrem wspólnym, jest w stanie przezwyciężyć ból samotności i uchronić się przed zniszczeniem.

Podsumowanie

Spójrzmy na współczesny świat. Na ustrój w którym żyjemy, na władzę, na prawo. Na nasze miejsce w strukturze społeczeństwa. Na to, co my nazywamy dzisiaj dobrem. Co widzimy? „widzę nieprzebrane rzesze identycznych i równych ludzi, nieustannie kręcących się w kółko w poszukiwaniu małych i pospolitych wzruszeń, którymi zaspokajają potrzeby swojego ducha. Każdy z nich żyje w izolacji i jest obojętny wobec cudzego losu;

⁷ H. Izdebski, *Doktryny polityczno-prawne. Fundamenty współczesnych państw*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 178.

⁸ A. de Tocqueville, *O demokracji w Ameryce*, tłum. B. Janicka i M. Król, Fundacja Aletheia, Warszawa 2005, s. 647.

ludzkość sprowadza się dla niego do rodziny i najbliższych przyjaciół; innych współobywateli, którzy żyją tuż obok w ogóle nie dostrzega; ociera się o nich, ale tego nie czuje. Człowiek istnieje tylko w sobie i dla siebie i jeśli nawet ma jeszcze rodzinę, to na pewno nie ma już ojczyzny. Ponad wszystkimi panuje na wyżynach potężna i opiekuńcza władza, która chce sama zaspokoić ludzkie potrzeby i czuwać nad losem obywateli. Ta władza jest absolutna, drobiazgowa, pedantyczna, przewidująca i łagodna. Można by ją porównać z władzą ojcowską, gdyby celem jej było przygotowanie ludzi do dojrzałego życia. Ona jednak stara się nieodwołalnie uwięzić ludzi w stanie dzieciństwa. Lubi gdy obywatelom żyje się dobrze, pod warunkiem wszakże, by myśleli wyłącznie o własnym dobrobycie. Chętnie przyczynia się do ich szczęścia, lecz chce dostarczać je i oceniać samodzielnie. Otacza ludzi opieką, uprzedza i zaspokaja ich potrzeby, ułatwia im rozrywki, prowadzi ważniejsze interesy, kieruje przemysłem, zarządza spadkami, rozdziela dziedzictwa. Że też nie może oszczędzić im całkowicie trudu myślenia i wszelkich trosk ich żywota!⁹ Taką wizję społeczeństwa przedstawił ponad 150 lat temu A. de Tocqueville. Taka wizja społeczeństwa urzeczywistnia się w teraźniejszości. Dzisiejszy totalitaryzm paradoksalnie występuje w szacie wolnościowej sugerując, że w każdej chwili możemy być tym, czym pragniemy, i mieć to, co chcemy posiadać¹⁰. Amok konsumpcjonizmu nakręca spiralę degradacji społeczeństwa. Myślenie tunelowe skierowane na doświadczanie coraz to nowych i intensywniejszych przyjemności więzi nas w stanie niebezpiecznej nieświadomości. Zniewoleni własnymi potrzebami i złudną wolnością nieograniczonego ich zaspokajania zapominamy, że jesteśmy częścią wielkiego, odgórnie skonstruowanego organizmu. Sprawne funkcjonowanie tego organizmu jest możliwe tylko wtedy, gdy rozum wyznacza kierunki jego działania. Zadaniem człowieka jest świadome korzystanie z dóbr społeczeństwa, dbanie o jego zrównoważony rozwój, harmonijne wzrastanie z naturą tak, aby w dobru wspólnym urzeczywistnić tak upragnioną przez ludzkość sprawiedliwość. Rezygnacja z części indywidualnie pojmowanej przyjemności w imię dobra wspólnego jest jedyną możliwą drogą do zaspokojenia największej potrzeby człowieka- współistnienia. „Co osiągnął ostatni człowiek nowego wspaniałego świata? W sposób doskonały opanował naturę i tę własną i tę zewnętrzną, czyli przyrodę. Subiektywizacja obiektu, powiada Adorno, prowadzi do unicestwienia zarówno *subiectum*, jak *objectum*.”¹¹ Nie bądźmy jak ostatni człowiek z powieści Huxleya, który zniewolony potrzebą odczuwania przyjemności „wszystko osiągnął i teraz żyje w świecie urządzonym w sposób wygodny i przyjemny”.¹² Sam, bo wszystko inne zniszczył. „Kim jest zatem ostatni człowiek nowego wspaniałego świata? Opanował naturę, lecz czym jest to, co trzyma on w ręku? Niczym. I niczym jest też on sam. Oto szatańska dialektyka: im więcej zagarniam, tym zagarniam mniej, i tym mniej jest mnie samego.”¹³

⁹ Ibidem, s. s. 665-666.

¹⁰ H. Welzer, *op.cit.*, s.28.

¹¹ A. Huxley, *op cit.*, s. 254

¹² Ibidem, s. 254.

¹³ Ibidem, s. 254.

Bibliografia

Źródła

- Arystoteles, *Polityka*, tłum. i oprac. L. Piotrowicz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich-Wydawnictwo, Wrocław 2005.
- de Tocqueville A., *O demokracji w Ameryce*, tłum. B. Janicka i M. Król, Fundacja Aletheia, Warszawa 2005.
- Hobbes T., *Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, tłum. Cz. Znamierowski, Fundacja Aletheia, Warszawa 2005.
- Huxley A., *Nowy wspaniały świat*, tłum. B. Baran, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa 2016.
- Izdebski H., *Doktryny polityczno-prawne. Fundamenty współczesnych państw*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
- Welzer H., *Samodzielnie myślenie*, Wydawnictwo Dobra Literatura, Słupsk 2016.

IDEA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU A NOWE RUCHY SPOŁECZNE

Wstęp

Gdyby założyć, że we wszechświecie życie istnieje nie tylko na Ziemi, ale również na innych planetach oraz przyjąć koncepcję doboru naturalnego Karola Darwina i odnieść ją do galaktyki, to zasada zrównoważonego rozwoju odgrywałaby fundamentalną rolę. Jej przestrzeganie decydowałoby o tym, gdzie życie ma największe szanse na przetrwanie. Stąd też nie może dziwić, że problematyka ta stała się obiektem szerokiego zainteresowania, również ze strony nowych ruchów społecznych. Wydaje się być ona niejako wpisana w naturę ich działalności, która zmierza do realizacji uniwersalnych wartości. Jedną z nich jest niewątpliwie zrównoważony rozwój. Artykuł stara się udzielić odpowiedzi na pytanie: jakie znaczenie mają nowe ruchy społeczne dla idei zrównoważonego rozwoju?

Zrównoważony rozwój – ekologia, gospodarka, społeczeństwo

Zgodnie z najpełniejszą definicją tzw. Komisji Brundtland zrównoważony rozwój oznacza rozwój, który zaspokaja potrzeby bieżące, ale nie odbiera przyszłym pokoleniom szans ich zaspokojenia w przyszłości¹. W takie rozumienie pojęcia zrównoważonego rozwoju wpisana jest więc zasada sprawiedliwości międzygeneracyjnej.

Zrównoważony rozwój jest zagadnieniem bardzo szerokim i obejmuje wiele wymiarów. Na potrzeby niniejszej analizy zostanie on podzielony na trzy główne obszary, tj. ład przyrodniczy (w tym zagospodarowanie przestrzeni), gospodarkę i porządek społeczny. Tylko przy respektowaniu wymagań każdego z nich można mówić o zrównoważonym rozwoju w pełnym tego pojęcia znaczeniu. Niektórzy dodają jeszcze do tej grup tzw. ład instytucjonalny, pod którym kryją się instytucje odpowiedzialne za budowanie zrównoważonego rozwoju².

Najważniejszym elementem zrównoważonego rozwoju jest szeroko rozumiana ekologia. Refleksja nad relacjami człowieka ze środowiskiem naturalnym towarzyszy ludzkości od czasów starożytnych. Choć należy dokonać rozróżnienia pomiędzy ekologią jako dyscypliną naukową, a różnymi ekologicznymi ideami tj. postulatami ochrony środowiska naturalnego, to ukonstytuowanie się tej pierwszej miało ogromny wpływ na budzenie się świadomości ekologicznej. Dlatego warto, przynajmniej powierzchownie, prześledzić rozwój myśli ekologicznej.

Jako pierwszy, wielki wkład w „upodmiotowienie” przyrody wniósł Arystoteles. Przedstawił jej holistyczną wizję, w której poszczególne elementy natury są ze sobą ściśle powiązane³. Rola przyrody została jednak zredukowana w XVI i XVII wieku, kiedy zaczęło dominować ilościowe ujmowanie rzeczywistości. Matematyzacja nauki prowadziła

¹ M. Burchard – Dziubińska, A. Rzeńca, D. Drzazga, *Zrównoważony rozwój - naturalny wybór*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 15.

² Ibidem, s. 7-8.

³ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, tom I, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 124-125.

wprost do mechanistycznej wizji przyrody, w której zwierzęta zostały porównane do maszyn.⁴ Dopiero XVIII wiek przyniósł odejście od rygorów mechanicyzmu. Podważono maszynową teorię zwierzęcia. W polu zainteresowania naukowców znalazły się relacje między zwierzętami, a także między nimi a roślinami. Zaowocowało to pojawieniem się naturalistycznej koncepcji nauki. Właściwy początek programu ekologicznego związany jest ze światem roślin. To bowiem botanicy zauważyli, że zdolność do życia poszczególnych roślin uzależniona jest od warunków panujących na danym terenie.⁵ Wiek XVIII otworzył drogę do spostrzegania przyrody jako całości, której cykle życia dla swojej trwałości wymagają zachowania równowagi. Stąd był już tylko krok do świadomości o konieczności ochrony przyrody. Pojęcie „ekologii” pojawiło się po raz pierwszy w XIX wieku (jest ono często używane po międzynarodowym kongresie botaników w 1893 roku). Wazny wątek w rozwoju ekologii został wprowadzony przez paleobotaników. Zwrócili oni uwagę, że obecna roślinność jest kontynuacją roślinności dawnej. Okryli tym samym wymiar historyczny. XX wiek był czasem, w którym na pierwszy plan wysunięto relacje⁶. W miejsce wspólnoty – organizmu pojawiło się pojęcie „ekosystemu”, które zostało szybko uznane, m.in. podczas pierwszego Międzynarodowego Kongresu Ekologicznego, który odbył się w Paryżu w dniach 20-25 lutego 1950 roku⁷.

Przyroda obejmuje „całokształt rzeczy, zjawisk, procesów i czynników występujących we wszechświecie i go tworzących, powstałych naturalnie bez udziału człowieka”⁸. Z nim związane są dwa ważne pojęcia, tj. środowisko i zasoby przyrody. Na środowisko będzie składało się wszystko to (m.in. rzeczy, czynniki, zjawiska), co znajduje się na zewnątrz organizmów. Jeżeli założymy, że systemem tj. podmiotem środowiska jest populacja ludzi, to w jego skład wejdą: wszechświat, elementy naturalne (elementy przyrody), wytwory cywilizacji ludzkiej (obiekty antropogeniczne) oraz relacje i związki między nimi. Zaś zbiór naturalnych elementów żywych i nieożywionych, który determinuje istnienie i rozwój człowieka, zyska nazwę środowiska przyrodniczego. To właśnie to środowisko zmienia człowiek, ponieważ pobierane z niego masa i energia są mu niezbędne do życia. Zachowanie odpowiedniego stanu tego środowiska ma ogromne znaczenie ze względu na jego funkcje dla rozwoju człowieka i jest celem zrównoważonego rozwoju. Środowisko przyrodnicze jest m.in. źródłem zasobów, absorbuje odpady, zapewnia człowiekowi przestrzeń życiową. Zasoby przyrody można podzielić biorąc pod uwagę ich zdolność do regenerowania się (odnawialne i nieodnawialne). Z przyrodą ściśle związane jest także zagadnienie zagospodarowania przestrzeni, ponieważ należy pamiętać, że – biorąc pod uwagę jej fizyczną ograniczoność i niepomnażalność – trzeba ją traktować jako dobro o charakterze nieodnawialnym. Biorąc pod uwagę problematykę zrównoważonego rozwoju w obszarze przestrzeni oprócz powierzchni kuli ziemskiej znajdują się także przylegająca do niej atmosfera oraz usytuowana pod powierzchnią skorupa ziemską⁹.

Drugim obszarem zrównoważonego rozwoju jest gospodarka. Ma ona służyć budowie społecznego dobrobytu. Patrząc na rozwój gospodarczy przez pryzmat idei zrównoważonego rozwoju, zwraca się uwagę na jego trwałość. Chodzi o sprawiedliwość międzygeneracyjną,

⁴ Ibidem, tom II, s. 51-61.

⁵ S. Zięba, *Historia myśli ekologicznej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2004, s. 155-195.

⁶ Ibidem, s. 264.

⁷ Ibidem, s. 308.

⁸ M. Burchard – Dziubińska, A. Rzeńca, D. Drzazga, *Zrównoważony...*, s. 35.

⁹ Ibidem, s. 35- 107.

tj. zapewnienie przyszłym pokoleniom możliwości zaspokajania swoich potrzeb. Ważnymi sektorami w ramach zrównoważonego gospodarowania zasobami są: rybołówstwo, gospodarka leśna, rolnictwo, budownictwo, turystyka, transport, energetyka. Aby zapewnić zrównoważone korzystanie z tych zasobów naturalnych, należy zapewnić trwały dostęp do nich poprzez ograniczenie wykorzystywania zasobów nieodnawialnych i dostosowanie stopnia wykorzystania zasobów odnawialnych do ich możliwości regeneracji. Istotnym elementem zrównoważonego rozwoju gospodarczego są też prawa człowieka. Wciąż dochodzi do ich naruszenia m.in. poprzez przypadki niewolnictwa, nierównego traktowania mężczyzn i kobiet, zmuszanie dzieci do pracy. Problemem jest również sytuacja drobnych producentów z Ameryki Łacińskiej czy Afryki, którym wielkie korporacje narzucają ceny skupu produktów, a także wyzysk, w tym wyzysk jednych państw przez inne. W krajach słabo rozwiniętych poważnym problemem pozostaje korupcja. Ważnym zagadnieniem jest też tzw. społeczna odpowiedzialność biznesu. Chodzi o to, by firmy były gotowe do brania na siebie zobowiązań wobec swojego otoczenia społecznego czy przyrodniczego. Niezwykle ważnym elementem zrównoważonego rozwoju w gospodarce jest promowanie zrównoważonej konsumpcji¹⁰. To są główne elementy tworzące gospodarczy wymiar zrównoważonego rozwoju.

Trzeci aspekt dotyczy ładu społecznego. Odnosi się on do stanu funkcjonowania jednostek w społeczeństwie i jego jako całości. Ład będzie określał życie społeczne zgodne z systemem powszechnie obowiązujących norm. Prawo, moralność, tradycja i religia – to główne czynniki kształtujące porządek społeczny. Po długim okresie akcentowania w rozwoju głównie kategorii ekonomicznych, w ostatnich dekadach zainteresowanie zwróciło się w stronę niematerialnych i jakościowych wskaźników rozwoju. Oprócz dobrobytu materialnego zaczęto podnosić m.in. sprawy ochrony zdrowia, wykształcenia, ilości wolnego czasu i sposobów jego spędzania. Poruszano także kwestie wolności słowa i dostępu do informacji oraz udziału jak największej liczby grup społecznych w podejmowaniu decyzji gospodarczych czy politycznych. W tym kontekście coraz mocniej artykułowany jest postulat budowy społeczeństwa obywatelskiego, które nie tylko chce współzrządzić, ale jest także gotowe do wzięcia współodpowiedzialności za ludzi, środowisko i gospodarkę. Ważnym zagadnieniem stała się również walka z różnymi przejawami dyskryminacji¹¹.

Polityka zrównoważonego rozwoju musi uwzględniać wszystkie trzy wspomniane obszary. Gwarancją tego powinny być odpowiednie rozwiązania instytucjonalne. Mogą one mieć charakter formalny (przepisy prawa) i nieformalny (postawy moralne, zwyczaje). Ze względu na to, że do problemu zrównoważonego rozwoju należy podchodzić globalnie, największe znaczenie mają działania międzynarodowe (m.in. ONZ, UE). Emanacją powstającego na tym poziomie prawa są zazwyczaj regulacje krajowe. Treść rozwiązań instytucjonalnych kształtuje się pod wpływem świadomości zagrożeń, jakie niosą ze sobą określone zjawiska, takie jak wyczerpywanie zasobów, wyzysk czy brak poszanowania procedur demokratycznych. Świadomość tą mogą zaś budzić ruchy społeczne.

Teoretyczne ujęcie nowych ruchów społecznych

Pojęcie ruchu społecznego nie jest łatwe do zdefiniowania. Różni badacze prezentują tu nierzadko odmienne stanowiska. Stąd warto przy określeniu tego pojęcia koncentrować się na elementach wspólnych i najszerzej ujmować jego denotację.

¹⁰ Ibidem, s. 109-146.

¹¹ Ibidem, s. 156-158.

Z perspektywy socjologicznej zwraca się często uwagę na dwa elementy, które konstytuowały wczesne definicje ruchu społecznego: wysiłki podejmowane w procesach zmiany kulturowej i społecznej oraz zbiorowy charakter owych działań. W wymiarze psychologicznym i psychospołecznym ruch społeczny jest traktowany jako efekt procesów wywołanych przez pewne stany umysłowe i motywacyjne, których celem jest dostosowanie jednostki do świata społecznego. Perspektywa polityczna podkreśla zaś konfliktogenny charakter ruchu społecznego. Ten konflikt występuje zawsze w jakiejś społeczności i jest skierowany zarówno przeciwko komuś, jak i w kierunku czegoś. Natomiast perspektywa społeczno – historyczna postrzega ruch społeczny jako centralną kategorię wyjaśniającą. Na konieczność takiego spojrzenia zwrócił uwagę Alain Touraine. Według niego osiągnięcia kulturowe i konflikty społeczne wytwarzają życie społeczne. W nich kluczową rolę odgrywają właśnie ruchy społeczne¹². Są one dla niego szczególnym rodzajem konfliktu, w którym muszą zostać określone jego strony oraz stawka, o jaką walczą. Tą stawką jest społeczna kontrola nad głównymi wzorcami kulturowymi¹³.

Piotr Sztompka definiuje ruch społeczny jako „dokonywanie lub przynajmniej próba dokonania pewnych zmian w zewnętrznych strukturach społeczeństwa”¹⁴. Zaznacza on, że ruch społeczny jest działaniem zbiorowym, który wyróżniają dwie właściwości: chęć dokonania wspomnianej zmiany oraz nie w pełni zinstytucjonalizowany i sformalizowany charakter działań. Zwraca on też uwagę na historyczny podział na „stare” i „nowe” ruchy społeczne. Do tych pierwszych zalicza się dominujące XIX wieku ruchy, które reprezentowały interesy określonych struktur tj. klas, warstw czy kategorii zawodowych (np. ruch robotniczy, ruch chłopski). „Nowe” ruchy zaś walczą o sprawy uniwersalistyczne, takie jak ochrona środowiska, wolność czy pokój (np. ruch ekologiczny, ruch feministyczny)¹⁵.

Trzy elementy ruchu społecznego, tj. konfliktowe działanie zbiorowe, gęste sieci nieformalne oraz tożsamość zbiorową wymienia Mario Diani. Celem konfliktów politycznych i kulturowych jest dokonanie zmiany społecznej (może też chodzić o jej powstrzymanie). Jeżeli chodzi o sieci, to w ich skład mogą, ale nie muszą, wchodzić formalne organizacje. To, co ma fundamentalne znaczenie dla ujęcia ruchu społecznego w tym wymiarze, to to, że pozycje uczestnika ruchu zyskuje się poprzez poczucie uczestnictwa w jakimś przedsięwzięciu a nie formalne członkostwo. Oczywiście różnego rodzaju formalne organizacje, np. partie polityczne, mogą stanowić część ruchu społecznego. Przykładem takiej sytuacji jest partia Zielonych. Trzecim elementem istotnym dla członków ruchu społecznego jest tożsamość zbiorowa. Powstaje ona jako konsekwencja poczucia wspólnoty. Pojawia się wraz ze świadomością wspólnego celu i wspólnego zaangażowania w daną sprawę¹⁶.

Biorąc pod uwagę wymienione definicje ruchu społecznego oraz wspomnianą chęć wskazania ich wspólnych elementów i jak najszerszego ujęcia, na potrzeby tej analizy nowym ruchem społecznym nazywane będzie działanie zbiorowe (w którym mogą współ-

¹² B. Misztal, *Socjologiczna teoria ruchów społecznych*, „Studia Socjologiczne”, t. 92, 1984, nr 1, s. 119 – 129.

¹³ A. Touraine, *Wprowadzenie do analizy ruchów społecznych*, [w:] *Władza i społeczeństwo*, J. Szczupański (wybór i opracowanie), Wydawnictwo Scholar, Warszawa 1995, s. 212 – 214.

¹⁴ P. Sztompka, *Ruchy społeczne – struktury in statu nascendi* [w:] *Socjologia. Lektury*, Piotr Sztompka i Marek Kucia (red.), Wydawnictwo Znak, Kraków 2005, op. cit., s. 226.

¹⁵ Idem, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2010, s. 157-164.

¹⁶ D. D. Porta, M. Diani, *Ruchy społeczne. Wprowadzenie*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2009, s. 23-31.

uczestniczyć formalne organizacje) zorientowane na zrealizowanie wspólnego celu, związanego z uniwersalistycznymi wartościami.

Ruchy w działaniu

Przeprowadzona analiza obejmuje kilka wybranych nowych ruchów społecznych, których działalność odnosi się do wymienionych wcześniej trzech obszarów zrównoważonego rozwoju. Pytając o ich znaczenie, warto odnieść się do roli, jaką przypisują ruchom różni badacze. Grażyna Ulicka wymienia w tym zakresie trzy grupy naukowców. Pierwsi twierdzą, że mają one wymiar marginalny (reprezentują głównie różne grupy mniejszościowe), uznając żądania feministek czy ekologów za nierealistyczne. Naukowcy z drugiej grupy uważają ruchy społeczne za specyficzne grupy interesów. I w końcu trzecia grupa badaczy przyznaje ruchom społecznym rolę kluczowego czynnika wpływającego na charakter dokonujących się zmian społecznych. Trzecie stanowisko najwyraźniej prezentuje Alain Touraine. Według niego nowe ruchy społeczne są nośnikami nowych konfliktów społecznych, powstających w wyniku zmian zachodzących w krajach wysoko rozwiniętych (kiedyś taką rolę odgrywała klasa robotnicza)¹⁷. Zakwalifikowanie ruchów do jednej z trzech tych grup, pozwoli uzyskać odpowiedź na postawione w artykule pytanie.

Aktywizacja ruchu prośrodowiskowego przypada na lata sześćdziesiąte XX wieku. Zjawisko to było głównie reakcją na przeludnienie, wyczerpywanie się zasobów naturalnych oraz zanieczyszczenie wody czy powietrza. W 1970 roku doszło do wydarzenia niezwykle ważnego dla ruchu ekologicznego. W Dniu Ziemi, bo o nim mowa, wzięło udział ponad 20 mln osób w 1500 kampusach i w 10 tys. szkołach na terenie USA. W ten sposób manifestowano sprzeciw wobec degradacji środowiska naturalnego. Impreza okazała się wielkim sukcesem, promując ideę ochrony środowiska¹⁸.

W USA rozbudzenie świadomości ekologicznej zaowocowało szeregiem ważnych aktów prawnych. Nie byłoby to możliwe bez działalności wielu organizacji obywatelskich, które pojawiły się pod koniec lat sześćdziesiątych i na początku siedemdziesiątych. Wśród nich warto wspomnieć m.in.: Campaign Against Pollution, Group against Smog and Pollution, czy ruch konsumencki Ralpa Nadera. Najbardziej znaną organizacją działającą w ramach ruchu ekologicznego jest Greenpeace. Jej powstanie było odpowiedzią na to, że w latach siedemdziesiątych pojawili się ekolodzy żądający bardziej radykalnych działań. Organizacja zrealizowała wiele spektakularnych akcji, przykuwając uwagę środków masowego przekazu. Umiejętność wpływania na opinię publiczną zaowocowała wieloma sukcesami, np. rząd USA zakończył próby z bronią jądrową w rejonie Amchiki. Zainicjowała też akcję bojkotu wszystkich produktów pochodzących z Norwegii, aby w ten sposób uderzyć w norweski przemysł wielorybiczny. W efekcie tych działań Norwegia poniosła straty w wysokości 37 mln funtów szterlingów¹⁹.

Mówiąc o wzroście popularności idei ekologizmu, która znalazła swoje odzwierciedlenie w proekologicznym ustawodawstwie wielu krajów, nie wolno zapomnieć, że spotkało się to również z reakcją ze strony środowisk biznesu, w których interesy mogły uderzać wprowadzane ograniczenia. W Europie Zachodniej ta opozycja przeciwko polityce proekologicznej nie miała charakteru zorganizowanego. Natomiast w USA farmerzy, gór-

¹⁷ G. Ulicka, *Nowe ruchy społeczne. Niepokoje i nadzieje współczesnych społeczeństw*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1993, s. 17-18.

¹⁸ E. Połuszna, *Ekstremizm ekologiczny. Źródła, przejawy, perspektywy*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2010, op. cit., s. 156 – 158.

¹⁹ Ibidem, s. 159 – 165.

nicy, deweloperzy, myśliwi i inni zwolennicy wolnego rynku stworzyli szeroki, oddolny front. Największą organizacją tego typu jest Center for Defense of Free Enterprise, walcząca o swobodny biznes i sprzeciwiająca się tzw. ekoterroryzmowi²⁰.

Wśród nowych ruchów społecznych, które stanowią reakcję na zjawiska zachodzące w gospodarce (przede wszystkim radykalną liberalizację rynków, ekspansję ponadnarodowych korporacji, wzrost znaczenia międzynarodowego kapitału czy międzynarodowych organizacji, jak np. Międzynarodowy Fundusz Walutowy) szczególne miejsce zajmuje antyglobalizm²¹. Zasłynął on głównie organizacją ogólnoswiatowych akcji protestacyjnych. Do pierwszej doszło w 1996 roku w Chiapas, najgłośniejsza zaś odbyła się w Seattle w 1999 roku. Miała ona wyrazić sprzeciw wobec spotkania Międzynarodowej Organizacji Handlu, na którym planowano uzgodnić projekt o Wielostronnym Układzie o Inwestycji (MAI), promujący interesy korporacji transnarodowych. Uczestnicy tzw. bitwy w Seattle domagali się wprowadzenia rozwiązań o charakterze egalitarnym, ochrony środowiska naturalnego, poszerzenia demokracji oraz wsparcia dla krajów peryferyjnych. Wydarzenia z Seattle zmobilizowały nie tylko ruchy społeczne i organizacje pozarządowe, ale także partie polityczne. Doprowadziły one do organizowania w kolejnych latach tzw. atyszczytów. Doszło do zorganizowania demonstracji na całym świecie (m.in. w Melbourne, Pradze, Davos, Porto Alegre czy Warszawie). Zintegrowały one przeciwników globalizacji oraz wzbogaciły międzynarodową debatę o ważne zagadnienia, takie jak problemy krajów Trzeciego Świata, nierówności społeczne w skali globu, dominująca pozycja transnarodowych korporacji. Ważnym wydarzeniem, utrwalającym wprowadzenie do debaty problemów związanych z globalizacją stało się Światowe Forum Społeczne (WSF)²².

Należy również zasygnalizować pojawienie się potężnego ruchu społecznego w USA, który był odpowiedzią na kryzys finansowy. 13 lipca 2011 roku czasopismo kulturowe „Adbusters” zaapelowało o okupację Wall Street. Miał to być protest przeciwko uzależnieniu się systemu politycznego od elit ekonomicznych, ponieważ w wyniku załamania się rynku finansowego w USA setki tysięcy ludzi straciło domy, upadły tysiące firm, co oznaczało likwidację milionów miejsc pracy. W dniu 17 września na Wall Street pojawiło się około tysiąca osób, które zaczęły okupację parku Zuccotti. Kolejne demonstracje odbyły się w Nowym Jorku. 1 października pięć tysięcy osób zajęło Most Brookliński, kilka dni później 15 tysięcy demonstrujących pojawiło się na Dolnym Manhattanie. Dzięki błyskawicznemu rozpowszechnianiu informacji za pomocą Internetu doszło do spontanicznych demonstracji i zajmowania przestrzeni publicznej w innych rejonach USA. Szacuje się, że w tym czasie w USA odbyło się ponad 600 demonstracji. Warto zaznaczyć, że ruchowi Occupy Wall Street udało się przykuć uwagę opinii publicznej. W badaniu przeprowadzonym w 9 listopada 2011 roku na reprezentatywnej próbie populacji amerykańskiej na zlecenie dziennika „New York Times” 50% badanych stwierdziło, że idee ruchu mają poparcie w poglądach większości Amerykanów. Ponadto kwestia nierówności społecznych stała się ważnym tematem dyskursu publicznego²³.

²⁰ Ibidem, s. 168–169.

²¹ *Wolność, równość, odmiennność. Nowe ruchy społeczne w Polsce początku XXI wieku*, I. Krzemiński (red.), Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2006, s. 18.

²² K. Miliszewski, *Od różnorodnej tożsamości do projektu globalnej demokracji. Antyglobalizm i ruch alterglobalistyczny*, [w:] *Ideologie, doktryny, ruchy społeczne i polityczne. Wybrane problemy*, Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, M. Marczevska-Rytko i W. Ziętara (red.), Lublin 2015, s. 421–428.

²³ M. Castells, *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze Internetu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, s. 155–192.

Mówiąc o ładzie społecznym, trzeba podkreślić, że antyglobalizm koncentruje się na pokonywaniu problemów globalnych m.in. poprzez poszerzanie demokracji i budowanie społeczeństwa obywatelskiego, gotowego do wzięcia odpowiedzialności za współrzędzenie. Zabiega też o zmiany idące w tym kierunku.

Wydarzenia w Seattle zwróciły uwagę międzynarodowej opinii publicznej na problemy nierówności społecznej, jak również nieprzejrzystość procesu decyzyjnego w ważnych instytucjach. Przedstawiciele ruchów społecznych coraz częściej domagają się występowania przed instytucjami przedstawicielskimi i sądami, jako alternatywni eksperci. Dzięki procedurom demokracji bezpośredniej, takim jak referendum czy obywatelska inicjatywa ustawodawcza, ruchy mają możliwość bezpośredniego odwołania się do opinii publicznej w ważnych dla siebie sprawach. Częstą praktyką w sytuacjach spornych jest powoływanie komisji, w których ruchy społeczne mają swoich przedstawicieli jako niezależnych obserwatorów. Np. wiele komisji z udziałem niezależnych ekspertów powołano po wydarzeniach w Seattle. Ich celem było zbadanie konsekwencji społecznych globalizacji. Innym sposobem zapewnienia ruchom społecznym wglądu w proces decyzyjny są różnego rodzaju instytucje doradcze, zajmujące się zagadnieniami będącymi domeną poszczególnych ruchów. Np. sprawami kobiet czy ochrony środowiska zajmują się w wielu krajach ministerstwa. Warto też wspomnieć o tzw. arenach debaty, które w ostatnim czasie cieszą się coraz większą popularnością, szczególnie na poziomie lokalnym. Mają one zapewnić zwykłym obywatelom udział w debacie publicznej, co ma gwarantować odpowiedni poziom poinformowania²⁴. Niewątpliwie za wielki sukces ruchów społecznych należy uznać rozpowszechnienie się na świecie instytucji Budżetu partycypacyjnego, który po raz pierwszy został zastosowany w 1989 roku w Porto Alegre w Brazylii.

Ważnymi zagadnieniami, które wpływają na ład społeczny są kwestie zapewnienia obywatelom równych praw. W promowaniu tej idei ogromną rolę odegrał ruch społeczny na rzecz równouprawnienia Murzynów, który pojawił się na początku lat sześćdziesiątych w USA. O równouprawnienie kobiet walczą zaś różnego rodzaju organizacje feministyczne. Ich działalność wpływa nie tylko na zmianę postrzegania roli kobiety w społeczeństwie, ale także na prawo. Np. w Polsce w 2011 roku przyjęto Ustawę kwotową, która zakłada, że udział kobiet na listach wyborczych nie może być mniejszy niż 35%.

Podsumowanie

Piotr Sztompka zwraca uwagę, by przy ocenie skuteczności działalności ruchów społecznych zdawać sobie sprawę z wielorakiej względności. Np. zdławienie ruchu nie koniecznie musi oznaczać jego porażkę. Wiele bowiem zmian, których się domagał, może zostać wprowadzona w późniejszym czasie, a sama konfrontacja może się stać ważnym ostrzeżeniem dla rządzących. Niezwykle cenne są też zmiany w świadomości społecznej²⁵. Przytoczone przykłady działań podejmowanych przez nowe ruchy społeczne pokazują ich niezwykłą efektywność. Nie tylko potrafią one wprowadzić podnoszoną problematykę do dyskursu publicznego czy pozyskać sobie poparcie dla głoszonych idei, ale także doprowadzają do ważnych zmian na poziomie instytucjonalnym. Nie mają więc charakteru marginalnego, a kwestie, o które walczą znacznie wykraczają poza ewentualne interesy grupowe.

Wracając więc do pytania o rolę nowych ruchów społecznych dla idei zrównoważonego rozwoju, należy zdecydowanie odrzucić te stanowiska, które nadają im marginalny

²⁴ D. D. Porta, M. Diani, *Ruchy...*, op. cit., s. 256-263.

²⁵ P. Sztompka, *Ruchy społeczne – struktury in statunascendi* [w:] *Socjologia ...*, s. 227.

wymiar lub określają je jako specyficzne grupy interesu. Byłby to status nieadekwatny do ich znaczenia. Pozostaje stanowisko przyznające im rolę nośnika nowych konfliktów społecznych, powstających w wyniku przemian. Aby sprawdzić, czy takie ujęcie obejmie rolę nowych ruchów społecznych, warto przyrzeć się bliżej definicji sformułowanej przez A. Touraine'a.

Według niego ruch społeczny to szczególny rodzaj konfliktu społecznego, w którym walka toczy się o kontrolę nad głównymi wzorcami kulturowymi. Zbiorowość dzieli się tu na dwie grupy. Z jednej strony są przywódcy i grupy dominujące, które narzucają swoje wzorce, idee i moralne zasady. Z drugiej podporządkowane „masy”, które są skłonne do zrzucenia dominacji. Oprócz stron konfliktu jego istotnym elementem jest stawka, czyli kulturowa dominacja. Jako przykład takiego konfliktu z przeszłości Touraine przytacza konflikt, jaki miał miejsce w społeczeństwie industrialnym pomiędzy kadrą zarządzającą a robotnikami. Jego stawką była kontrola nad przemysłem²⁶. „Osoby nienależące do klasy rządzącej stanowią klasę ludową [classe populaire], która broni się przed dominacją i występuje przeciw działaniu historycznemu, ale także neguje prywatne przywłaszczenie historyczności, dążąc do przejęcia kontroli odwracającej hierarchię dominacji”²⁷. Touraine podkreśla też, że ukonstytuowanie się ruchu społecznego wiąże się z tym, że jego uczestnicy nie akceptują dotychczasowych reguł oraz swojego miejsca w systemie. Stają niejako poza nim. Muszą odrzucić tożsamość, którą narzuca im system. Tylko w ten sposób mogą przeciwko niemu wystąpić, by wpłynąć na historię swojego społeczeństwa²⁸.

Warto w tym kontekście przywołać dwie uznane teorie rozwoju. Teorię modernizacji, która wskazuje na jedną trajektorię rozwojową. Zgodnie z nią rozwój wszystkich państw przebiega linearnie, od społeczeństwa tradycyjnego do nowoczesnego. Kraje zafasowane naśladują, doganianiem państwa przodujące. Jest tu więc dążenie wszystkich państw do jednego wzorca nowoczesności. Teoria zależności natomiast interpretując globalne przemiany zachodzące w świecie, podkreśla istniejący podział na „centrum” (kraje najbardziej rozwinięte) oraz „peryferie” (kraje ubogie). Kraje bogate rozwijają się szybko i często kosztem państw biedniejszych. Występuje tu silne uzależnienie ekonomiczne jednych od drugich. Np. zyski pochodzące z eksploatacji surowców w krajach peryferyjnych są transferowane do państw centralnych. Lokalne elity państw biedniejszych mają wchodzić w sojusz z obcym kapitałem, co wzmacnia stopień zależności²⁹.

Obie przytoczone teorie pokazują rozwój świata, który narusza zasadę zrównoważonego rozwoju. Jeżeli przyjmiemy paradygmat modernizacji, to jako wzorzec, do którego dążą kraje mniej rozwinięte, uzyskamy państwa, promujące rozwój gospodarczy odbywający się często kosztem środowiska naturalnego, w których postępuje proces kumulacji władzy politycznej i gospodarczej, mocno uzależnionej od międzynarodowych korporacji. Teoria zależności zaś oznacza głównie zachwianie równowagi w relacjach między państwami centralnymi i peryferyjnymi. Kiedy jedno z nich rozwija się kosztem innych, o zrównoważonym rozwoju nie może być mowy. Widać więc, że te wszystkie problemy, które dotyczą zrównoważonego rozwoju, są efektem zachodzących w świecie przemian. I w tym kontekście „rzecznikami” poszkodowanych w wyniku tych zmian stają się nowe ruchy społeczne. To pokazuje trafność ujęcia roli ruchów społecznych, zaprezentowanego

²⁶ A. Touraine, *Wprowadzenie do analizy ruchów społecznych*, [w:] J. Szczupaczyński (wybór i opracowanie), *Władza i Społeczeństwo*, Warszawa 1995, op. cit., s. 212 - 214.

²⁷ Idem, *Samotworzenie się społeczeństwa*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2010, s. 7.

²⁸ Idem, *O socjologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 239-240.

²⁹ P. Sztompka, *Socjologia...*, s. 508, 587-588.

przez Touraine'a. Są one niewątpliwie nośnikami konfliktów społecznych, które powstają w wyniku zachodzących w świecie przemian. Dokonując pewnej generalizacji, można też wskazać trzy elementy kluczowe w tej koncepcji ruchu społecznego. Mamy bowiem tych, którzy narzucają ton dokonującym się przemianom, m.in. rządy najsilniejszych państw i korporacje międzynarodowe. To jedna strona konfliktu. Drugą stanowią ci, którym próbuje się narzucić dominację. Oni jednak organizują się w ruchy społeczne, by stanąć do walki. A stawką tej walki jest to, w jakim stopniu proces dokonujących się przemian powinien respektować zasady zrównoważonego rozwoju. W tym kontekście ruchy społeczne stają się jednym z najważniejszych rzeczników tej idei, a ich aktywność daje nadzieję na większą wrażliwość opinii publicznej na te kwestie. Może natomiast niepokoić oddolne rodzenie się kontrruchów w postaci takich organizacji jak Center for Defense of Free Enterprise. Stawiając na wolny biznes, nieskrępowany ograniczenia wynikającymi z wymogów ochrony środowiska, wybierają one doraźne interesy zamiast perspektywy długofalowej. Jeżeli tworzenie się takich kontrruchów stanie się powszechne, paradygmat Touraine'a może wymagać korekty. Będzie to bowiem oznaczać, że „masy” zostaną podzielone i część z nich stanie po drugiej stronie konfliktu. To znacznie osłabi ruchy społeczne, które mają obecnie monopol na powszechną mobilizację. A dominujące elity polityczne i ekonomiczne, oprócz ogromnych zasobów, które posiadają już teraz, będą miały jeszcze do dyspozycji swoje masowe ruchy.

Bibliografia

- Albińska E., *Człowiek w środowisku przyrodniczym i społecznym. Zarys problematyki ekologii społecznej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.
- Burchard – Dziubińska M., Rzeńca A., Drzazga D., *Zrównoważony rozwój naturalny wybór*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014.
- Castells M., *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze Internetu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, przekład Olga Siara.
- Dębowski J.(red.), *Ekologizm jako paradygmat umysłowości XXI wieku*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2002.
- Kozłowski S., *Przyszłość ekorozwoju*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.
- Krzemiński I.(red.), *Wolność, równość, odmiennność. Nowe ruchy społeczne w Polsce początku XXI wieku*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2006.
- Marczewska – Rytka M. i Ziętara W.(red.), *Ideologie, doktryny, ruchy społeczne i polityczne. Wybrane problemy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2015.
- Porta D. D., Diani M., *Ruchy społeczne. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009, przekład Agata Sadza.
- Posłuszna E., *Ekstremizm ekologiczny. Źródła, przejawy, perspektywy*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2010.
- Studia Socjologiczne*, t. 92, 1984 rok, nr 1.
- Szczupaczyński J.(wybór i opracowanie), *Władza i Społeczeństwo*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 1995.
- Sztompka P. i Kucia M.(red.), *Socjologia. Lektury*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2005.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2010.
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, tom I i II, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.

Touraine A., *O socjologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, przekład Michał Warchał.

Touraine A., *Samotworzenie się społeczeństwa*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2010, przekład Agnieszka Karpowicz.

Ulicka G., *Nowe ruchy społeczne. Niepokoje i nadzieje współczesnych społeczeństw*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1993.

Zięba S., *Historia myśli ekologiczne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2004.

ZROZUMIENIE PIĘKNA

Wprowadzenie

Piękno, obok prawdy i dobra, jest w kulturze Zachodu uważane za jedną z trzech najwyższych rodzajów wartości. Zostały one razem wymienione już przez Platona. Potrzeba zrozumienia piękna ma również długą historię. Było ono przedmiotem analiz i dociekań od V wieku p.n.e. (pitagorejczycy) aż do połowy XIX wieku. W tym czasie powstało wiele definicji i teorii piękna, chociaż żadna z nich nie zaspokoiła w pełni potrzeby jego zrozumienia. Między innymi dlatego w drugiej połowie XIX wieku zainteresowania estetyki przeniosły się na pole psychologii¹ a przedmiotem zainteresowań stało się przeżycie estetyczne². Chociaż psychologiczna metoda dostarczyła dużo szczegółowego, faktycznego materiału, do dzisiaj, nie udało się go zawrzeć w naukowo spójnej teorii, tłumaczącej doświadczenia estetyczne³. Filozoficzna refleksja XX wieku analizując różne aspekty estetyki peryferyjne wobec samego przedmiotu estetycznego (doświadczenia, sądy estetyczne, ogólnokulturowe aspekty estetyki), również nie rozwiązała problemu. Nadal brakuje rozważań opartych na bezpośredniej analizie struktury/konstrukcji obiektów estetycznych. Do nielicznych takich rozważań można tu zaliczyć: „Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye” (Rudolf Arnheim)⁴, „The Story of Art” (Ernsta, H. Gombrich)⁵, „Point and Line to Plane” (Wassily Kandinski)⁶, „Language of Vision” (Georgy Kepes)⁷, „Pedagogical Sketchbook” (Paul Klee)⁸, „Theory of Vision” (Władysław Strzemiński)⁹.

Poruszają one wiele ważnych zagadnień związanych z percepcją wzrokową, nie dają jednak jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, co jest przyczyną naszych preferencji estetycznych. Najważniejsza i najciekawsza jest tu praca Rudolfa Arnheim’a pt. „Sztuka i Percepcja Wzrokowa”. Jest to rozprawa z pogranicza psychologii i teorii sztuki w której autor zgromadził kompleksową wiedzę na temat doświadczeń percepcyjnych, głównie w oparciu o psychologię postaci (Gestalt). Wiedza ta jednak nie stanowi spójnej koncepcji porządkującej i tłumaczącej zjawiska percepcyjne. Podobnie psychologia postaci nie zaproponowała integralnego modelu procesów percepcyjnych, formując pole oddzielnych zjawisk wizualnych.¹⁰ (Bruce, Green, & Georgeson, 1996).

¹ G.T. Fechner, *Elemente der Psychophysik*, Breitkopf & Härtel, Leipzig 1860.

² W. Tatarkiewicz, *Dzieje sześciu pojęć*, PWN, Warszawa 1976.

³ H. Leder, B. Belke, A. Oeberst & D. Augustin, *A model of aesthetic appreciation and aesthetic judgments*, „British Journal of Psychology”, 2004, nr. 95, s. 489–508.

⁴ R. Arnheim, *Sztuka i percepcja wzrokowa. Psychologia twórczego oka*, Słowo/Obraz/Terytoria, Gdańsk 2004.

⁵ E. Gombrich, *O sztuce*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2013.

⁶ W. Kandinsky. *Point and Line to Plane*. Dover Publications, New York 1947.

⁷ G. Kepes, *Language of Vision*, Dover Publications, New York 1995.

⁸ P. Klee, *Pedagogical Sketchbook*, Faber & Faber, London 1973.

⁹ W. Strzemiński, *Teoria widzenia*, Wydawnictwo Literackie, Warszawa 1974.

¹⁰ Bruce, V., Green, P. & Georgeson, M., *Visual perception: Physiology, psychology and ecology*, Psychology Press, Hove and New York 2003.

Mimo tak długiej historii poszukiwań, przyczyny preferencji estetycznych nadal pozostają zagadką. Prawdopodobnie, w dużym stopniu jest to wynikiem nagromadzenia znacznej ilości szczegółowej (często zbyt skomplikowanej i niepotrzebnej) wiedzy trudnej do scalenia i stanowiącej zaporę dla nowych poszukiwań oraz dla przekazania wyników tych poszukiwań. Niniejszy artykuł został napisany w oparciu o analizy struktur wizualnych, prowadzonych w trakcie praktyki zawodowej (artysty plastyka) dla potrzeby zrozumienia obiektywnych przyczyn atrakcyjności wizualnej. Bardziej szczegółowe zapoznanie się z wiedzą istniejącą nastąpiło dopiero wtedy, gdy potrzeba ta została już zaspokojona. Kluczowe było tu zrozumienie istoty oddziaływań wizualnych (kontrastu).

1. Analiza kontrastu

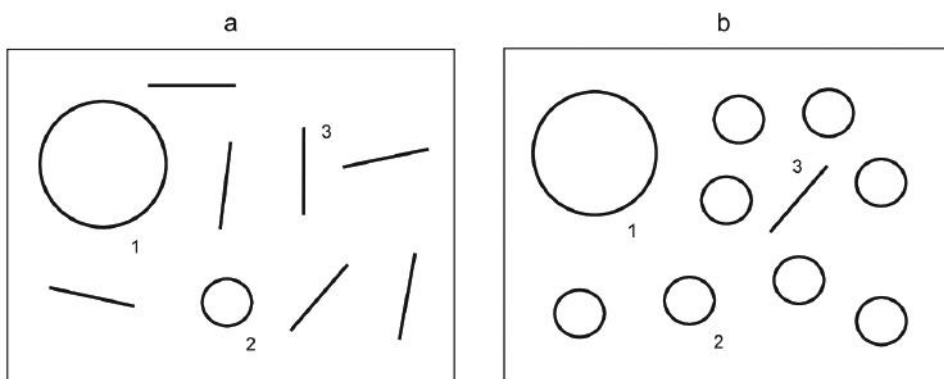
Punktem wyjścia do niniejszych rozważań było pytanie: co w sensie ogólnym i elementarnym na nas wizualnie oddziałuje? Spróbujmy na nie odpowiedzieć. Zgodzimy się, że warunkiem jakiegokolwiek oddziaływania jest zauważenie różnicy. Jeśli różnica między różnymi obiektami nie zostanie zauważona, oddziaływania nie będzie. Żeby została zauważona, obiekty muszą być co najmniej dwa i muszą być zobaczone łącznie (zestawione, porównane). Jeśli się zastanowimy, co łączy różniące się obiekty (a więc posiadające cechy różniące), uświadomimy sobie, że są to ich cechy wspólne, bez których żadna różnica nie mogłaby być zauważona. Ta różnica będzie tym bardziej zauważana i tym bardziej na nas oddziaływać im będzie większa (im cechy różniące będą silniejsze/więcej) i im silniejsze będą ich cechy wspólne. Można tu mówić o rodzaju napięcia jakie powstaje w wyniku „przyciągania” cech różniących. **Tak rozumiane oddziaływanie, będziemy w niniejszych rozważaniach określić jako kontrast.** Przez oddziaływanie należy tu rozumieć wszelkie rodzaje oddziaływań, nie tylko wizualne. Powyższa definicja kontrastu różni się od definicji istniejących, które określają kontrast następująco:

- Oxford Dictionary – contrast (noun): “the state of being strikingly different from something else in juxtaposition or close association”.
- Trésor de la Langue Française informatisé – contraste: „przeciwieństwo (przeciwstawność) między dwiema lub więcej rzeczami, uwydatnione i podkreślone przez ich zbliżenie bądź wzajemną relację”.
- Słownik Języka Polskiego, PWN – kontrast: „ostra sprzeczność między zestawionymi przedmiotami, zjawiskami itp.”

Na czym polega różnica?

Przede wszystkim zaproponowana definicja stwarza możliwość analizy kontrastu. Dlaczego? Po pierwsze, kontrast jest tu rozumiany jako oddziaływanie (doświadczenie percepcyjne), które może mieć różną wartość (kontrast może być silniejszy lub słabszy), podczas gdy definicje istniejące, określają kontrast jako pewną skrajność: sprzeczność, przeciwieństwo, lub dużą różnicę. Drugą zmianą jest tu uwzględnienie cech wspólnych kontrastujących obiektów, które tak jak cechy różniące mogą mieć różną siłę oddziaływania i wpływ na wielkość kontrastu. Istniejące ogólne definicje kontrastu chociaż mówią o porównaniu, zestawieniu, relacji obiektów, nie identyfikują ich z cechami wspólnymi. Dlatego niejasno z nich wynika na czym polega różnica między kontrastem i dużą różnicą. Ta niejasność znika jeśli uwzględnimy oddziaływanie cech wspólnych, i jasno sprecyzujemy, że kontrast od nich zależy a różnica nie. Trzecią zmianą jest zrozumienie istoty kontrastu jako napięcia między oddziaływaniem cech wspólnych i różniących, co umożliwia również jego analizę. Wprawdzie definicje istniejące mówią o uwydatnieniu przeciwieństwa przez zbliżenie bądź wzajemną relację, ale nie wynika z tego, że istotą kontrastu jest napięcie między oddziaływaniem cech wspólnych i różniących.

Jak ważną rolę w kontraście odgrywają cechy wspólne pokazuje ilustracja 1.

Ilustracja 1. Źródło: opracowanie własne autora.

Spójrzmy na ilustrację 1(a) i zobaczmy, które formy bardziej na siebie oddziałują,

1 i 2 czy 1 i 3. Stwierdzamy, że 1 i 2 na siebie wzajemnie oddziałują (kontrastują), natomiast wzajemne oddziaływanie form 1 i 3 jest prawie niezauważalne, mimo że bardziej się różnią. **Dzieje się tak ponieważ o tym żeby kontrast zaistniał, w pierwszej kolejności decydują cechy wspólne.** Sprawdźmy to wypisując cechy wspólne i różniące form 1-2 i 1-3, jakie możemy tu wyabstrahować.

Cechy wspólne form 1-2: kształt, wyodrębnianie.

Cechy różniące form 1-2: wielkość

Cechy wspólne form 1-3: brak.

Cechy różniące form 1-3: wielkość, wyodrębnianie

Okazuje się, że formy 1-2 posiadają więcej cech wspólnych.

Bardzo silną cechą wspólną form 1-2 jest cecha wyodrębniania (czyli wyróżniania się spośród pozostałych), dzięki której formy 1 i 2 są silnie ze sobą porównywane, co wpływa na jeszcze większe oddziaływanie różnicy wielkości. Natomiast brak cech wspólnych form 1-3 sprawia, że ich cechy różniące prawie nie oddziałują.

Ilustracja 1(b) przedstawia sytuację odwrotną. Formy 1-3 mają silniejsze cechy wspólne. Dzięki nim formy 1 i 3 silniej kontrastują, natomiast kontrast form 1 i 2 jest mniejszy i słabiej postrzegany.

Cechy wspólne form 1 - 2: kształt

Cechy różniące form 1 - 2: wielkość, wyodrębnianie

Cechy wspólne form 1 - 3: wyodrębnianie.

Cechy różniące form 1 - 3: wielkość, kształt

Pozornie wydaje się, że formy 1-2 mają silniejsze cechy wspólne (kształt) niż 1-3.

W takim zestawieniu form, jak na ilustracji 1b najsilniejszą cechą wspólną jest jednak wyodrębnianie, czyli wyróżnianie się spośród pozostałych. Dlatego formy 1-3 są postrzegane łącznie i tworzą największy kontrast.

Zobaczmy jakie inne konsekwencje wynikają z uwzględnienia cech wspólnych i różniących w kontraście.

1.1. Kontrast jako złożoność

Zgodnie z zaproponowaną definicją, jeśli rozpatrujemy kontrast dwóch lub więcej obiektów/struktur wizualnych, jest on tym większy im więcej/silniejszych cech różniących i wspólnych posiadają kontrastujące struktury/obiekty. Takie rozumienie kontrastu przypomina intuicyjne kryterium złożoności, które można sformułować następująco: **„układ jest bardziej złożony im więcej elementów może być wyodrębnionych i im więcej istnieje między nimi powiązań”**¹¹. Jeśli w powyższym rozumieniu kontrastu, cechy różniące potraktujemy jako „wyodrębnione elementy”, a cechy wspólne jako „powiązania między nimi”, będziemy mogli powiedzieć, że **kontrast jest postrzeganiem i miarą złożoności**.

1.2. Kontrast jako kompresja informacji

Złożoność można uważać za rodzaj kompresji informacji.

Kompresja informacji polega na kodowaniu informacji przy udziale mniejszej liczby bitów w stosunku do oryginalnej reprezentacji¹².

Do obiektów/struktur o większej złożoności można zaliczyć te, które, taką samą lub większą liczbę cech (cechy można utożsamiać też z informacjami, treścią) zawierają, mówiąc potocznie, w bardziej zwężłej formie. Zwięzłość formy, kojarzy się bezpośrednio z kompresją informacji. Obiektami o większej złożoności/kompresji, mogą być na przykład: krótszy tekst zawierający tyle samo lub więcej treści, zwięzły komunikat, spójna teoria naukowa (np. $E=mc^2$), wieloznaczne dzieło sztuki czy melodyjny utwór muzyczny. Takie obiekty/struktury są na ogół bardziej preferowane, chociaż trudno zdać sobie sprawę, że te preferencje głównie zawdzięczamy złożoności/kompresji informacji. Jak wiadomo z teorii informacji, recepcja, przekazywanie oraz magazynowanie informacji wymaga określonej energii. (1 bit informacji szacowany jest na około $0,7kT$, gdzie k to stała Boltzmannna a T – temperatura w stopniach Kelwina)¹³. Kompresja informacji natomiast, zmniejszając liczbę bitów zmniejsza również potrzebną do tego energię. Dlatego, na przykład, używając kompresji w aparacie cyfrowym, możemy robić więcej zdjęć i o większej rozdzielczości, przy podobnym zużyciu baterii¹⁴. Jeśli więc złożoność jest rodzajem kompresji informacji, nasz umysł postrzegając obiekty bardziej złożone (skompresowane), zaoszczędza energię. Dzięki temu, postrzeganie staje się łatwiejsze i przyjemniejsze, można to np. porównać do szybszego i łatwiejszego uczenia się, zdobywania wiedzy, co przyczynia się również do naszego rozwoju. **Rozwój jest generalnie tym co preferujemy a tym bardziej rozwój, który wymaga mniej wysiłku. Stąd właśnie wynikają nasze preferencje estetyczne i odczuwanie piękna.**

2. Przykłady kontrastów

Zrozumienie istoty kontrastu jest też dobrym kluczem ułatwiającym uświadamianie sobie co w konkretnych obiektach na nas oddziałuje. Posługiwanie się nim, polega m.in. na

¹¹ F. Heylighen, *The Growth of Structural and Functional Complexity during Evolution*, in: F. Heylighen, J. Bollen & A. Riegler (Eds.) *The Evolution of Complexity*, Kluwer Academic, Dordrecht, 1999, s. 17-44.

¹² Mahdi, O.A., Mohammed, M.A., Mohamed, A.J. (2012). *Implementing a novel approach an convert audio compression to text coding via hybrid technique*, "International Journal of Computer Science", 2012, t. 9, nr.6, s. 53–59.

¹³ L. Brillouin, *Nauka a teoria informacji*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969.

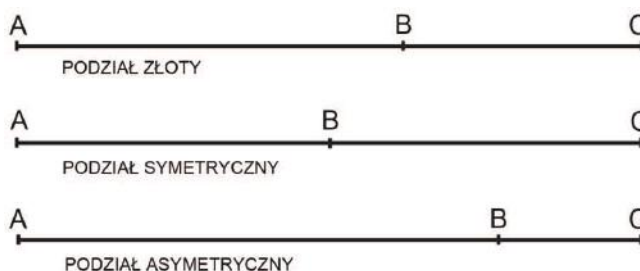
¹⁴ C.M. Sadler & M. Martonosi, *Data Compression Algorithms for Energy-Constrained Devices in Delay Tolerant Networks*, "Proceedings of the 4th international conference on embedded networked sensor systems, ACM New York, 2006, s. 265-278.

świadomości, że jeśli coś nam się podoba, zwraca naszą uwagę, np. dzieło sztuki, przyroda, przedmiot, zdanie, musi tam być zawarty duży kontrast.

Może to być jeden lub więcej kontrastów, które należy odnaleźć, (łatwiej jest nam coś znaleźć jeśli wiemy czego szukamy), i sprawdzić jakie elementy/struktury biorą w nim udział. Można też oszacować wielkość kontrastu obliczając cechy różniące i wspólne kontrastujących struktur. Wyliczenia te należy jednak traktować jako przybliżone ponieważ nie zawsze można tak dokładnie oszacować siłę oddziaływania poszczególnych cech, jak np. w przypadku złotego podziału odcinka.

2.1. Przykład 1

Złoty podział (łac. sectio aurea), to taki podział odcinka na dwie części by stosunek dłuższej z nich do krótszej był taki sam, jak całego odcinka do części dłuższej. Jego odkrycie przypisuje się Pitagorasowi lub jego uczniom, a opis Euklidesowi w VI wieku pne.¹⁵ Powszechnie uważany jest za najkorzystniejszy estetycznie. Do dzisiaj nie udało się jednak wytłumaczyć w przekonujący sposób, przyczyn jego atrakcyjności. Spróbujmy to zrobić posługując się pojęciem kontrastu. Sprawdźmy, czy zgodnie z naszymi oczekiwaniami części odcinka o podziale złotym tworzą największy kontrast tzn. posiadają najwięcej cech. Są trzy możliwości podziału odcinka: podział złoty, podział symetryczny i podział asymetryczny.

Ilustracja 2. Źródło: Opracowanie własne autora.

2.1.1. Podział złoty

Kontrasty tworzą tu trzy długości odcinków, posiadające cechy wspólne i różniące.

1. kontrast długości odcinka AB i BC
2. kontrast długości odcinka AB i AC
3. kontrast długości odcinka BC i AC
4. kontrast wynikający z tego, że iloraz długości odcinków AB do BC jest równy ilorazowi długości odcinków AC do AB. Cecha różniąca to ilorazy różnych odcinków, cecha wspólna to równość ilorazów.

Cechy różniące: 1. długość odcinka AB, 2. długość odcinka BC, 3. długość odcinka AC.

Cechy wspólne: 1. stosunek długości AB do BC jest równy stosunkowi AC do AB.

Razem mamy tu 4 kontrasty i 4 cechy.

¹⁵ T. L. Heath, *The Thirteen Books of Euclid's Elements*. Dover Publications, New York 1956.

2.1.2. Podział symetryczny

Kontrasty tworzą tu dwie długości odcinków, posiadające cechy wspólne i różniące.

1. kontrast długości odcinka AB i AC
2. kontrast długości odcinka BC i AC
3. kontrast wynikający z jednakowych długości odcinków AB i BC. Cecha różniąca to inność odcinków, cecha wspólna to jednakowa długość.

Cechy różniące: 1. długość odcinka AB i BC, 2. długość odcinka AC.

Cechy wspólne: 1. długość odcinka AB jest równa długości odcinka BC.

Razem mamy tu 3 kontrasty i 3 cechy.

2.1.3. Podział asymetryczny

Kontrasty tworzą tu trzy długości odcinków, posiadające cechy wspólne i różniące.

1. kontrast długości odcinka AB i BC
2. kontrast długości odcinka AB i AC
3. kontrast długości odcinka BC i AC

Cechy różniące: 1. długość odcinka AB, 2. długość odcinka BC, 3. długość odcinka AC.

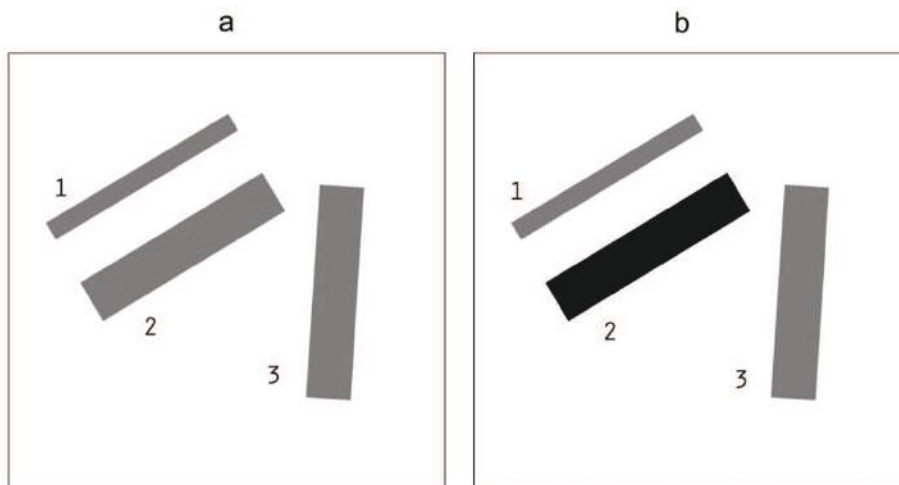
Cechy wspólne: brak.

Razem mamy tu 3 kontrasty i 3 cechy

Zgodnie z oczekiwaniem ze wszystkich możliwych podziałów, podział złoty tworzy największy kontrast i posiada najwięcej cech, co świadczy o jego największej złożoności. Złożoność z kolei należy traktować jako cechę ogólną (przyczynę) z której wynikają cechy bardziej szczegółowe, m.in. wyjątkowe własności i atrakcyjność wizualna.

2.2. Przykład 2

Ilustracja 3(a) przedstawia układ trzech form prostokątnych o tej samej długości.

Ilustracja 3. Źródło: Opracowanie własne autora.

Kontrasty

1. Kontrast form 1 i 2, gdzie porównywane są ich różne grubości, dzięki wspólnemu kierunkowi.
2. Kontrast form 2 i 3, gdzie z kolei różne kierunki są porównywane dzięki takiej samej grubości.

Brakuje tu cech wspólnych form 1 i 3, dlatego ich kontrast jest słaby mimo, że posiadają aż dwie cechy różniące (kierunek i grubość). Policzmy cechy jakie możemy tu wyodrębnić.

cechy różniące: 1. grubość (formy 1 i 2), 2. grubość (formy 1 i 3), 3. kierunek (formy 1 i 3), 4. kierunek (formy 2 i 3).

cechy wspólne: 1. grubość (formy 2 i 3), 2. kierunek (formy 1 i 2).

Razem 6 cech

Ilustracja 3(b) przedstawia ten sam układ form 1, 2, 3, z tą różnicą, że forma 2 została przyciemniona.

Kontrasty

1. Kontrast form (1 i 3). Dzięki przyciemnieniu, formy 1 i 3 zyskały nową cechę wspólną (jasność) i silnie porównywane są teraz ich grubość i kierunek.
2. Kontrast form 1 i 2, gdzie porównywane są ich różne grubości i jasności (dzięki wspólnemu kierunkowi).
3. Kontrast form 2 i 3, gdzie z kolei różne kierunki i jasności są porównywane (dzięki takiej samej grubości).

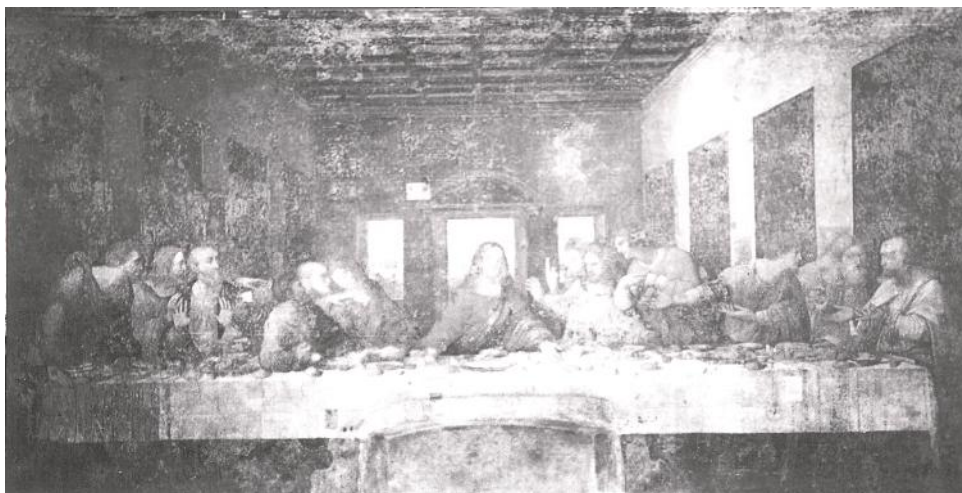
cechy różniące: 1. grubość (formy 1 i 2), 2. grubość (formy 1 i 3), 3. kierunek (formy 1 i 3), 4. kierunek (formy 2 i 3), 5. jasność (formy 1 i 2), 6. Jasność (formy 2 i 3).

cechy wspólne: 1. grubość (formy 2 i 3), 2. kierunek (formy 1 i 2), 3. jasność (formy 1 i 3).

Razem mamy tu 9 cech. Kontrast znacznie się tu zwiększył, przybyły aż 3 cechy. Nowa struktura posiada większą złożoność co przekłada się również na atrakcyjność wizualną.

Uwaga: zakładam, że w tym przypadku większa atrakcyjność wizualna jest tutaj oczywista. Jeśli jednak są wątpliwości, zachęcam do określenia kontrastu na innych indywidualnych przykładach, co nie jest trudne. Przykłady mogą dotyczyć nie tylko sfery wizualnej, ale wszystkiego co się nam podoba, może to być wiersz, dowcip, utwór muzyczny, myśl, teoria naukowa, wypowiedź, etc. Wystarczy znaleźć cechy wspólne i różniące tworzące kontrast. Mogą być to cechy postrzeganych przedmiotów jak w powyższym przykładzie, lub przedmiotu i podmiotu (naszego wyobrażenia), jak byłoby w przypadku określenia kontrastu np. dla obrazu Kazimierza Malewicza pt. „Czarny kwadrat na białym tle” (1915). W tym wypadku kontrast tworzyłyby cechy czarnego kwadratu z ówczesnym wyobrażeniem malarstwa.

2.3. Przykład 3

Ilustracja 4. *Ostatnia wieczerza*, Leonardo da Vinci (1494).

Ostatnia Wieczerza była wielokrotnie interpretowana, przede wszystkim z punktu widzenia treści, np. przedstawia moment ogłoszenia przez Chrystusa, że zostanie zdradzony i wzburzenie na twarzach apostołów. Autor zawarł tu jednak wiele ciekawych kontrastów formalnych, które są mniej czytelne dla odbiorców, między innymi:

1. Umieszczenie głowy Chrystusa w środku perspektywy jest silnym związaniem postaci Chrystusa ze strukturą przestrzeni (silny związek cech różniących). Miejsce nałożenia się tych elementów (cecha wspólna) zostaje w ten sposób wzmocnione, zyskuje dodatkowe znaczenie oraz wpływa na powiększenie postaci Chrystusa.
2. Duży kontrast tworzy osoba Chrystusa z potrójnymi grupami apostołów. Cechy wspólne: podobna wielkość, kolory (niebieski, czerwony), odległość od sąsiednich grup, znajdowanie się na tej samej linii; cechy różniące: ilość osób. Dzięki tak silnemu związaniu (cechami wspólnymi) osoby Chrystusa z potrójnymi grupami apostołów, zostają niejako przyłączone do Niego pośrednio cechy różniące, czyli m.in. potrójność. W związku z tym jest On jakby potrójnym człowiekiem, co silnie kontrastuje z faktem iż jest jedną osobą. Potrójność ma też znaczenie religijne, ponieważ Bóg występuje w trzech postaciach: Bóg Ojciec, Syn Boży i Duch Święty. Warto zauważyć, że obok cech wizualnych kontrast uwzględnia tutaj również znaczenia.

Zakończenie

Przykłady potwierdzające zależność piękna od kontrastu można tutaj mnożyć, wiele z nich zostało zamieszczonych w pracy „Struktury Abstrakcyjne”¹⁶. Można je również odnajdywać indywidualnie, wykorzystując do tego niniejsze rozumienie kontrastu.

Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden szczególny przykład, którym jest struktura binarna czyli najprostsza możliwa struktura „wizualna”. Okazuje się, że ciąg zer i jedynek

¹⁶ Stanowski, M., *Struktury Abstrakcyjne*, WFiS UW, Warszawa 2005.

może być analizowany tak samo jak struktury wizualne, tzn. w zależności od układu elementów można określić jego kontrast i złożoność. Cechy odpowiadają tutaj uporządkowaniu elementów (regularnościom). Stopień złożoności określamy ilorazem liczby cech do liczby elementów (zer i jedynek), który jest też miarą kompresji informacji. Stopień złożoności jednak nie uwzględnia samej liczby cech, która również ma wpływ na złożoność ponieważ zorganizowanie większej liczby elementów jest trudniejsze. Żeby ją uwzględnić mnożymy stopień złożoności przez liczbę cech. Otrzymujemy w ten sposób definicję złożoności jako iloraz kwadratu liczby cech do liczby elementów. Definicja ta została sformułowana w artykule „Abstract Complexity Definition”¹⁷. Jest to jedyna, istniejąca, ogólna definicja złożoności spełniająca kryterium intuicyjne. Definicje: algorytmiczna, czasowa i efektywna tego kryterium nie spełniają.

Możliwość analizowania abstrakcyjnej struktury binarnej zmysłem wzroku (abstrakcyjnej ponieważ dla analizy nie istotne jest czy mamy do czynienia z jedynekami, kropkami czy kwadratami) świadczy o tym, że posiada ona cechy obiektów materialnych i umysłowych, które należą do dwóch różnych kategorii ontologicznych. Drugim łącznikiem abstrakcji i materii jest związek informacji z energią (każdy bit informacji posiada odpowiednią energię), o którym była już mowa przy omawianiu kontrastu jako kompresji informacji. Trzecim takim łącznikiem są sygnały cyfrowe powszechne np. w telekomunikacji, które energię z abstrakcją (strukturą binarną) łączą w sposób bezpośredni. Te związki energii z informacją, złożonością, estetyką, myśleniem są o tyle istotne, że mogą być punktem wyjścia dla niemożliwej dotąd integracji nauk humanistycznych i przyrodniczych czyli: filozofii, psychologii, biologii i fizyki co może zaowocować unifikacją nauk. Bezpośrednią korzyścią wynikającą ze zrozumienia obiektywnych przyczyn preferencji estetycznych byłoby zwiększenie powszechnej świadomości estetycznej zarówno w życiu codziennym jak w odbiorze dzieł sztuki, ponieważ przedstawione tu pojęcie kontrastu jest bardziej ogólne niż pojęcie piękna w sensie tradycyjnym. Z pewnością miałyby to duże znaczenie dla zrównoważonego rozwoju naszej kultury.

Gdybym został zapytany na czym polega innowacyjność naszkicowanej tu koncepcji wskazałbym przede wszystkim na nowe, odkrywcze rozumienie ogólnego zjawiska/pojęcia kontrastu (ponieważ jest ogólne posiada szeroki zakres znaczeniowy) i wynikające stąd konsekwencje dla ujednolicenia nauki i zrównoważonego rozwoju.

Bibliografia

“International Journal of Computer Science”, 2012, t. 9, nr.6.

Arnheim, R., *Sztuka i percepcja wzrokowa. Psychologia twórczego oka*, Słowo/Obraz/ Terytoria, Gdańsk 2004.

Brillouin, L., *Nauka a teoria informacji*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969.

Bruce, V., Green, P. & Georgeson, M., *Visual perception: Physiology, psychology and ecology*, Psychology Press, Hove and New York 2003.

Constrained Devices in Delay Tolerant Networks, “Proceedings of the 4th international conference on embedded networked sensor systems”, ACM, New York, 2006.

Fechner, G.T., *Elemente der Psychophysik*, Breitkopf & Härtel, Leipzig 1860.

Gombrich, E., *O sztuce*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2013.

¹⁷ Stanowski, M., *Abstract Complexity Definition*, “Complicity: An International Journal of Complexity and Education” 2011, nr. 2, s. 78 - 83.

- Heath, T. L., *The Thirteen Books of Euclid's Elements*, Dover Publications, New York 1956.
- Heylighen F., *The Growth of Structural and Functional Complexity during Evolution*, in; F. Heylighen, J. Bollen & A. Riegler (Eds.) *The Evolution of Complexity*, Kluwer Academic, Dordrecht, 1999.
- Journal of Complexity and Education” 2011, nr. 2.
- Kandinsky W., *Point and Line to Plane*. Dover Publications, New York 1947.
- Kepes, G., *Language of Vision*, Dover Publications, New York 1995.
- Klee, P., *Pedagogical Sketchbook*, Faber & Faber, London 1973.
- Leder, H., Belke, B., Oeberst, A. & Augustin, D., *A model of aesthetic appreciation and aesthetic judgments*, “British Journal of Psychology”, 2004, nr. 95.
- Mahdi, O.A., Mohammed, M.A., Mohamed, A.J. (2012). *Implementing a novel approach an convert audio compression to text coding via hybrid technique*,
- Sadler, C.M. & Martonosi, M., *Data Compression Algorithms for Energy-*
- Stanowski, M., *Abstract Complexity Definition*, “Complicity: An International
- Stanowski, M., *Struktury Abstrakcyjne*, WFiS UW, Warszawa 2005.
- Strzebiński, W., *Teoria widzenia*, Wydawnictwo Literackie, Warszawa 1974.
- Tatarkiewicz, W., *Dzieje sześciu pojęć*, PWN, Warszawa 1976.

Sandra Mentel

SKRAJNE OBLICZE IDEI W POLITYCE MIĘDZYNARODOWEJ NA PRZYKŁADZIE KAMBODŻY

Bezwzględni zabójcy ludzkości!

*Mam... czarne oczy, oczy koloru ziemi, którą zbrukaliście,
która pochłonęła setki tysięcy ofiar, wessała nienarodzonych dzieci krew,
krew czerwoną, czerwoną, jak moje włosy.
Kiedy pokazano mi migawki rozerwanych ciał z Jugosławii, Syrii, Meksyku, Afganistanu,
czy też Ukrainy, pociemniały mi oczy jeszcze bardziej,
zesztywniało ciało, a ręce zacisnęły się w pięść.
Nienawiść sieje nienawiść! Zło rodzi zło!*

*To Wy,
bezwzględni zabójcy ludzkości, kierujący się wymuszeniem żądań przez śmierć milionów,
przerwijcie maraton zabijania!
Jesteście pełni litości i pogardy, ale i też nadziei.
To od Was zależy, czy skończy się cierpienie Wasze i Waszych rodzin oraz wielu narodów,
do których należycie.*

*Zastraszacie śmiercią miliony. Więzicie i znęcalie się nad niewinnymi,
a w rodzinach pokrzywdzonych rodzi się TERRORYSTA.
To właśnie on, będzie miał zamiast serca rozrusznik!
Ty zabiłeś stu, on zabije tysiące dzieci, starców, kobiet, młodych i zdrowych chłopców;
syna i córkę Twojej siostry... Twoje dziecko.
Szkoliłeś go, aby nie bał się śmierci, aby umiał zabijać!*

*Trafili go!
Dlaczego płaczesz?!
Wtedy płakały miliony.
Przerwij ten łańcuch nienawiści!
Dotknąłeś właśnie dna cierpienia ludzkiego.
Niech, więc syn Twój będzie mecenasem nienawiści.
To najsilniejsza broń
Tylko dobrocią zwyciężajcie.*

Obrońca ludzkości¹

Idea i jej znaczenie

Wszelkie doktryny polityczne mieszczą się w określeniu: idei, ideologii, które najczęściej wykorzystywane są przez wybrane ruchy społeczne, jako program ich działania. Podkreślenie funkcji idei politycznych ułatwia odróżnić, co jest: istotne, postępowe, prawdziwe, naukowe, czy też typowe, mając na uwadze klasowy punkt widzenia. Od zarania dziejów w Polityce przewijają się ideologie związane z bytem człowieka, funkcjami społeczeństwa, państwa, prawa, z samą ekonomią, moralnością, kulturą, czy ścieżkami przeobrażeń społecznych.

¹ Tekst własny autorki.

czeństwa. Ideologią, jak pisał Jerzy Wiatr w „Marksistowskich teoriach rozwoju społecznego”, jest „usystematyzowany zbiór poglądów, związek interesów z dążeniami grupy, w oparciu o doświadczenia, warunki bytu i wyprowadzone z tego dążenia, jako dyrektywy tych idei”². Ideologie są niczym innym jak konkretyzacją świata. Wyznaczają kierunek i środki niezbędne do realizacji polityki. Rozwinięta wyobraźnia, jako pojedyncza idea, na podstawie zwyczaju, mitu podświadomie staje się złotym środkiem jakiegokolwiek działania. Deprecjacja ideologii marksistowskiej na zachodzie, jako „opium” dla intelektualistów, również staje się w swoisty sposób ideologią. Wokół określenia „doktryna polityczna” pojawia się wiele problemów, natomiast sama etymologia wskazuje na twór myśli teoretycznej. Doktryny łączą w sobie elementy ideologii i programu politycznego. Tak więc razem wzięte: idea, ideologia i program polityczny, odniesiony do celów jakie stawia sobie rząd lub organizacja, jest „zapalnikiem” do tworzenia ruchów politycznych oraz celem realizacji wyobrażeń i koncepcji na temat pożądanego ustroju. Na ogół z jedną ideologią powiązać możemy wiele doktryn politycznych i tylko te wyjątkowe, bezceremonialnie wskazują ideologię wprost. Znaczenie ideologii i doktryny jest sprawdzalne, podlega weryfikacji z realizacji złożonych obietnic, przez cały okres zdobywania, wykorzystywania i utrzymywania władzy.

Głównym zadaniem polityków jest przywództwo zgodnie z wolą obywateli. Do innych wartości społeczno-politycznych zaliczamy również tak ważne dzisiaj: bezpieczeństwo, wolność, równość, sprawiedliwość, ale i humanitaryzm. Hasła te, w różnych konstelacjach nabierają dopiero na znaczeniu. Doktryny polityczne są reakcją na rzeczywistość, mogącą jednak często kamuflować prawdziwe oblicze ich autorów, by Ci z kolei, mogli zachować swoje stanowiska.

We współczesnym świecie jasno widać trzy zespoły państw: socjalistyczne, kapitalistyczne i państwa szukające nadal swojej tożsamości. Marksizm – Leninizm deklaruje w pełni możliwość samorealizacji klasy robotniczej na całym globie. Ta wiodąca postać współczesnej myśli politycznej może posłużyć do krytyki pozostałych tj. przejściowego socjalizmu i „najgłośniejszego” komunizmu. Bardziej lewicowymi, obok marksizmu jest: reformizm, anarchizm, trockizm, maoizm, myśl Nowej Lewicy. Spośród doktryn antyimperialistycznych wymienić możemy: katolicką, islamską, afrykańską, latynoamerykańską. Kapitalistyczną, pozostaje liberalizm, jako idea posiadania własności prywatnej w interesie klasy średniej i bez wątpienia jest nią np. faszyzm. Współczesne doktryny można również dzielić ze względu na klasowość, kolor skóry, odbiorców, założenia światopoglądowe (świeckie, czy też te oparte na naukach Kościoła), twórców i inne. Ten dość szeroki wachlarz doktryn politycznych daje świetną możliwość ich porównywania. Dostrzec można, że m.in. doktryny polityczne są wyrazem świadomości, a jej znamiona kształtuje zarówno sytuacja ekonomiczna, aktorzy sceny politycznej, jak i klimat i odrębności lokalne. „Dojrzała postać myśli politycznej, jednak wykazuje tendencje do odrywania się od swoich materialnych źródeł i oddziaływania w warunkach względnej autonomii w kierunku nowych jej postaci”³. Powszechnie akceptowany jest pogląd, że koniec zimnej wojny, upadek komunizmu, to nowy etap, definitywne zwycięstwo kapitalizmu na całym globie. Zwycięstwo państwa liberalnego nad państwami autorytarnymi nie oznaczało jednak eliminacji sporów i jednolitych systemów, jednak, cytując politologa, Marka Pietrasia to wielkie

² J. Wiatr, *Marksistowskie teorie rozwoju społecznego*, Warszawa 1973.

³ F. Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Nowy York 1992.

osiągnięcie, wskazujące na istotę liberalnej filozofii politycznej, bowiem „Liberalizm uzasadnia także deregulację gospodarek narodowych i ograniczenie roli państwa”⁴.

Katownia Czerwonych Khmerów

Idee zdecydowanie są niematerialne, istnieją poza rzeczywistością, są wieczne, globalne, jak twierdzi Tony Blair, były premier Wielkiej Brytanii. Jednak można je usystematyzować. Świat idei jest hierarchiczny, gdzie na szczycie jest byt doskonały. Zgodnie z filozofią Pitagorasa, po drugiej stronie jest świat niedoskonały – najlepszym przykładem tego jest ludobójstwo Pol Pota. Każdy kraj potrzebuje dobrego władcy. Wśród cech, jakie powinien posiadać decydent znajdziemy odwagę, mądrość, sprawiedliwość, sumienność, opiekuńczość, i być może chęć dominacji. Saloth Sar, inaczej Pol Pot, jako władca zapomniał o tym, że władza to również odpowiedzialność, o tym, że to dobro jednostki jest ważne, które *notabene* przekłada się na wzrost dobrobytu społecznego, na dobro ogółu przez wiele pokoleń. Po raz kolejny fanatyzm ideowy doprowadził do śmierci rzeszy ludzi! To doskonały przykład, że rasa ludzka wymiera, wymiera na cywilizację.

Sprawca katowni Czerwonych Khmerów nie był przecież ani biedny, ani chory; wręcz przeciwnie, a na dodatek był świetnie wykształcony. Dlaczego zatem jest wśród największych zbrodniarzy? Dlaczego zamienił swój kraj w jeden wielki obóz zagłady i dopuścił do wymordowania tylu ludzi? „Partia aresztuje tylko swoich wrogów”⁵, partia i władza się nie myli. Do miasta Phom Penh 17 kwietnia 1975 roku wkroczyli uzbrojeni, młodzi partyzanci, była to armia Kampuczy. „Przyłączyłem się do rewolucji, bo miałem dość wyzyskiwania moich braci przez starych i nowych panów kolonialnych – kapitalistów, obszarników, reakcjonistów i imperialistów. Moja świadomość wzrosła. Wstąpiłem w szeregi armii rewolucyjnej, by walczyć z amerykańskim imperializmem i wyzwolić masę” powiedział pracownik partii S21.

Wygnano mieszkańców miast do komun ludowych, pozamykano wszystko, co się da, stworzono własne sądy i własne wyroki. Inwigilacja, terror i głód nie były nikomu obce. Zaślepienie i oddanie się idei pochłonęło blisko dwa miliony Kambodżan. Związani łańcuchami, z opaskami na oczach, zakładnicy w dwóch rzędach, byli wprowadzani na przesłuchanie jak bydło. Wyczerpani po długim przemarszu, „w nagrodę”, „na okrzepienie” byli kopani. Przesłuchiowano wówczas trzydziestoosobowe grupy, torturowano elektrowstrząsami. Pytano głównie o region, strefę i pełnioną funkcję. I ponownie pomyśleć, że to właśnie ludzie, ludziom zgotowali taki los. Według zeznań świadków, oprawcy byli długowłose, o jasnej karnacji, z przewagą kobiet. Najczęstszymi zarzutami (czytamy w raportach) było zmarnowanie materiału krawieckiego, złamanie igły, spalenie pasków maszynowych podczas szycia. Bito i znęcano się tak strasznie, że ofiara podawała kilkadziesiąt byle jakich nazwisk, by tylko ocaleć, a przetrwali tylko nieliczni. Na ocalałych khmerowskich listach, tuż obok danych personalnych możemy odczytać „zachować do wykorzystania”⁶. Z chwilą wkroczenia Czerwonych Khmerów do Kambodży ogłoszono Rok Zerowy, co oznaczało, że historia wróciła do punktu wyjścia. Wszystko, co było wcześniej zostało unicestwione, a miejsce feudalnej, kolonialnej przeszłości miał zająć „czysty socjalizm”. Straty wśród ludności za rządów Pol Pota wynosiły około 40% populacji, a więc zdecydowanie więcej niż podczas II wojny światowej. Zbrodnie te wpisały się

⁴ M. Pietraś, *Globalizacja jako proces zmian społeczności międzynarodowej*, Lublin 2002.

⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=47LmpFxm36A>, dostęp: 20.01.2017.

⁶ http://www.macierz.org.pl/artykuly/nauka/ateizm__jak_towarzysz_pol_pot_budowa%C5%82_ateistyczny_kraj_w_kambod%C5%BCy.html, dostęp: 11.02.2017.

do „Czarnej Księgi Komunizmu”, albowiem są ewidentnym przykładem kompromitacji ultralewicowych ideologii.

Dojście do władzy Czerwonych Khmerów było także rezultatem politycznego „zdemolowania” Kambodży przez Stany Zjednoczone, a głównie przez ich lotnictwo. Ekstremiści wypełzli z lejów po amerykańskich bombach, a swoje „pięć minut” w historii otrzymali dzięki zupełnej destrukcji, której mechanizm został uruchomiony w Waszyngtonie. To właśnie Stany Zjednoczone były protektorem Pol Pota. Zbrodniarze, ukierunkowani byli głównie przez stalinizm i maoizm. Maoizm, czyli festiwal przemocy, prymat działania nad myśleniem, polityką, przy udziale chłopstwa, tym razem nie robotników.⁷ Pol Pot, Khieu Sampan (prezydent Demokratycznej Kampuczy), Ieng Sary (wicepremier i minister spraw zagranicznych), Son Sen (polityk), Hu Nim (z wykształcenia prawnik, polityk), Ieng Thirith (funkcjonariusz reżimu Czerwonych Khmerów) podczas studiów w Paryżu, na początku lat pięćdziesiątych XX wieku znaleźli się pod wpływem najbardziej stalinowskiej partii komunistycznej Europy. Poza „grupą paryską”, wśród liderów znajdowali się m.in. Nuon Chea i Ta Mok, których od razu ukształtował maoizm i khmerski nacjonalizm. „Sekta”, bo tak można, by tę grupę nazwać, kierowana była przez dwustu „starszych braci”, jednak ta struktura była bardzo słaba jakościowo. Tylko narastające zło, jak krok w przód, było gwarantem jej przetrwania i autonomii. Wymordowanie duchowieństwa buddyjskiego, wyludnienie miast, zagłada elit społecznych i administracyjnych dowodzi totalnemu prymitywizmowi, wręcz braku jakichkolwiek zdolności dyplomatycznych Pol Pota do kontrolowania sytuacji społeczno-politycznej w miastach. Skrajnie kolektywistyczno-egalitarna wizja komunizmu, poprzez całkowite zerwanie z przeszłością, deportację potencjalnych „wrogów”, przymusową pracę, wielkie i śmiercionośne prace melioracyjne oraz dyskurs mesjanistyczny, powszechną kontrolę wraz z towarzyszącą jej nieustanną samokrytyką oraz całkowitą mobilizację na każdym kroku uwidoczniła pogardę dla życia ludzkiego, a reedukacja stanowiła tylko pretekst do eksterminacji. Pierwszymi ofiarami ludobójstwa stały się te warstwy społeczne, które Czerwoni Khmerzy uznali za niezdolne do zmian, a więc naturalnie, jak to już historia niejednokrotnie pokazała, były to: elity intelektualne i administracyjne, kadra oficerska, duchowieństwo buddyjskie, ludzie wolnych zawodów, kupcy, przedsiębiorcy i właściciele ziemscy.

W tamtym czasie między innymi zniesiono własność prywatną i instytucję rodziny, zdelegalizowano religię, zlikwidowano pieniądź i wymianę towarową, zamknięto szkoły i większość szpitali, wprowadzono jednolity czarny strój z czerwoną chustą zarówno dla kobiet, jak i mężczyzn. Chorych, jako symulantów nie leczono, tylko zmniejszano im racje żywnościowe. Racja żywnościowa wynosiła „aż” dwie, duże łyżki zupy. Uwięzieni dożywiali się ewentualnie robakami, gdy jednak zostali już przyłapani na takim występku, byli katowani przez strażnika do utraty przytomności. Pozostałą część ludności podzielono na dwie kategorie – nowy i stary lud. „Nowy lud”, stanowiący nieomal połowę ludności, obejmował głównie miejskich, niższych urzędników, robotników przemysłowych, ewentualnie tych bogatszych mieszkańców wsi. Przesiedlono tenże na prowincję, w sam środek „starego ludu” – najbiedniejszych i najbardziej upośledzonych społecznie warstw wiejskich. Pod patronatem „starego ludu” „nowy lud” miał przechodzić rzekomą reedukację – faktycznie poddawany był stopniowej eksterminacji. Śmierć omijała tylko nielicznych. Różnicą pomiędzy Czerwonymi Khmerami, a nazistami jest taka, że Niemcy zabijali za pomocą gazu i amunicji prowadząc drastyczne eksperymenty, w Kambodży natomiast

⁷ <http://konserwatyzm.pl/arttykul/12935/czterdziesci-lat-od-roku-zero/>, 11.02.2017.

człowieka zabijano przez uderzenie tępym narzędziem w tył głowy, do skutku lub zakopywano żywcem, jak bandy UPA. Ciała trupów wynoszone były dopiero po kilkunastu godzinach.

Samokrytyka, odwrotnie niż w ZSRR za czasów Stalina, prowadziła do egzekucji. „Czekista ma dwie drogi: albo awans, albo pod ścianę. Ponieważ władza jest w moich rękach to ja wystawiam ludziom oceny. Uważam, że to nie ma znaczenia kto i jak będzie głosować ale najważniejsze jest to, kto i jak będzie liczyć głosy”⁸.

„Nowych” dziesiątkowały choroby, niewolnicza praca i głód, jednak najgorsza była nienawiść do nich – „starego ludu” – nieustannie podsycana przez kierownictwo Angkar.⁹ To „stary lud”, zgodnie z tezami Lenina był bazą społeczną. Byli to ludzie pozbawieni jakichkolwiek kompetencji, o bardzo niskim *morale*, różnego rodzaju degeneracji. Spośród nich rekrutowały się kadry państwowe i kierownicze samych komun ludowych. Można, a nawet należy zadać pytanie: czy strażnicy byli ofiarami? Są tacy, którzy przeżyli i twierdzą, że są prawdziwymi ofiarami tego systemu, a osadzeni już tylko poszkodowanymi z przypadku. Jak uzasadniają, karą za niewykonanie rozkazu była śmierć, jednak istnieją tacy, którzy woleliby zginąć na froncie, niż wykonywać powierzone im obowiązki. W 1976 roku kierownictwo Angkar ogłosiło budowę „czystego socjalizmu” i rozpoczęło eksterminację wszystkich podejrzanych o wrogą działalność lub złe pochodzenie społeczne w „starym ludzie”, partii i wojsku. „Partia arestuje tylko swoich wrogów”. Kiedy arestowano mężczyznę, zamykano również jego rodzinę. Zachodzi pytanie: dlaczego? Przecież nie zawsze to jest tożsame, że rodzina należy do jednego grona „przestępców”, a jednak tak czyniono, bo tak mówiła partia, a partia nie kłamie. Więzienie S21 było sercem narodu, jego filarem, więc jego pracownicy musieli być bezwzględni, nawet jeśli trzeba było wystąpić przeciwko swoim najbliższym, nawet jeśli trzeba było zamknąć swoich rodziców, bo tak mówiła partia. Strażnicy wchodząc do celi już wiedzieli, kto jest wrogiem. Załoga S21 liczyła około dwudziestu tysięcy członków, przeżyło tylko kilka tysięcy.

„Historia lubi się powtarzać i zataczać kręgi”, do złudzenia przypomina to Wielki Terror z ZSRR (1937-38) i wcielenie w życie stalinowskiej tezy o „zaostrożeniu się walki klasowej w miarę postępów budowy socjalizmu. Cechą ideologii i reżimu Czerwonych Khmerów, nieznaną w modelu stalinowskim i maoistowskim były: skrajny szowinizm i rasizm. Grupa Pol Pota dążyła do zbudowania państwa homogenicznego narodowo, z „rasą khmerską”, jako doskonałą, czym przypominała niemieckich nazistów. W konsekwencji wszystkie mniejszości narodowe poddano eksterminacji, nie tylko mniejszość wietnamską, ale także chińską, i to, mimo uznawania ChRL za państwo sojusznicze. Egzekucji dokonywano nocami, na tzw. polach śmierci, przy zagłuszającej krzyki ofiar muzyce rewolucyjnej. Cała Kambodża przekształciła się w jedno wielkie pole śmierci przy całkowitej obojętności świata, który tylko przez kilkanaście miesięcy nie wiedział co tam się dzieje, a potem milczał, w zasadzie do dzisiaj milczy i nikt nie wie dlaczego – dokładnie tak, jak to miało miejsce podczas II wojny światowej, gdzie Brytyjczycy zdawali sobie sprawę, że to Stalin odpowiada za mord polskich oficerów w Katyniu i nie ujawnili tej prawdy. Sam winowajca, Pol Pot, bo o nim mowa, w udzielanych wywiadach nie uznawał swojej odpowiedzialności za te zbrodnie. O czasach swoich rządów mówił: "byliśmy jak dzieci uczące się chodzić", "walczyłem nie po to, aby mordować ludzi", "naszą walkę prowadziliśmy, by zapobiec wietnamizacji Kambodży", **"moje sumienie jest czyste"**¹⁰.

⁸ L. Łujre, *Człowiek w złotych binoklach*, „Ogoniok”, tłum. Forum, 19.07.2003, autor słów: Józef Stalin.

⁹ <http://www.abcwietnam.pl/polityka-i-gospodarka/stosunki-z-kambodza.html>, dostęp: 11.02.2017.

¹⁰ P. Short – *Pol Pot. Pola śmierci 8 marca 2016*.

Wszystko to jedynie wymówki mające zakryć brutalne realizowanie ideałów oczyszczenia kraju z ludzi religijnych, a więc niewygodnych, których idee mogły by okazać się nadrzędne. Tymi ideałami bezwzględnej walki Pol Pot zaraził się już od francuskich ateistycznych komunistów, a moralne poparcie udzieliły Pol Potowi Chiny Ludowe, także rządzone przez ateistów maoistowskich. Pol Pot, a także członkowie jego grupy bardzo długo unikali odpowiedzialności; głównie dzięki protekcji USA, ChRL, Tajlandii i wielu innych państw Europy Zachodniej. Dopiero w 2009 roku przed sąd trafili, i to już tylko nieliczni: Nuon Chea, Khieu Samphan i Ieng Sary¹¹.

Uwolnienia domagali się obrońcy, powołując na błędy proceduralne, stronniczość sędziów, bądź nikłe dowody w sprawie. Trybunał podtrzymał wyrok dożywocia, wyrok pierwszej instancji w sprawie 85-letniego Khieu Samphan oraz 90-letniego Nuon Chea¹².

Podsumowanie

Szokujące, że na taki ogrom poniesionych ofiar, świat milczał. Może ta sprawa, jako jedna z nielicznych pozwoli zrozumieć czym jest polityka, pozwoli poznać motywacje „jej wielkich” graczy. Działalność partii, organizacji nazistowskich jest, co prawda, zakazana, jednak działalność partii komunistycznych nadal kwitnie i to nie tylko na terenach Azji, czy Kuby, a także na terenach krajów europejskich np. we Francji. Niestety takie historie mogą się powtarzać, gdyż idee są wieczne. Może to właśnie kwestia Kambodży pozwoli wyjaśnić politykę amerykańską wobec Bliskiego Wschodu, Państwa Islamskiego, czy politykę rosyjską wobec Ukrainy.

To fakty, ciekawostki lat, dekad i stuleci. To opowieść o naszych przodkach, a więc i o nas samych, która pozwala lepiej zrozumieć świat, jego kulturę i oczywiście naszą własną mentalność.

Drogi Czytelniku zafascynuj się przeszłością, by móc lepiej zrozumieć teraźniejszość i tworzyć lepszą przyszłość, przyszłość obecnych pokoleń, nie przekreślając jednocześnie możliwości zaspokojenia potrzeb pokoleń następnych.

Bibliografia:

- Bruneteau B., *Wiek ludobójstwa. „Mówią wieki”*, Warszawa 2005.
 Domarańczyk Z., *Kampucza, godzina zero*, Warszawa 1981,
 Dylus A., *Globalizacja. Refleksje etyczne*, Warszawa 2005.
 Fukuyama F., *The End of History and the Last Man*, Nowy York 1992.
 Haliżak E., Kuźniar R., Symonides J., *Globalizacja a stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2004,
 Idling P., *Uśmiech Pol Pota*, Wołowiec 2010,
 Jelonek A., *Rewolucja Czerwonych Khmerów 1975-1978*, Warszawa 1999,
 Łujre L., *Człowiek w złotych binoklach*, „Ogoniok”, tłum. Forum, 2003.
 Pietraś M., *Globalizacja jako proces zmian społeczności międzynarodowej*, Lublin 2002.

¹¹ <http://konserwatyzm.pl/artukul/12935/czterdziesci-lat-od-roku-zero/>, dostęp: 11.02.2017.

¹² M. Kruczkowska, <http://wyborcza.pl/7,75399,21026019,dwaj-ostatni-przywodcy-czerwonych-khmerow-zakoncza-zycie-w-wiezieniu.html>, 24.11.2016, dostęp: 18.02.2016..

Tokarczyk R., *Współczesne doktryny polityczne*, Lublin 1984.

Wiatr J., *Marksistowskie teorie rozwoju społecznego*, Warszawa 1973.

Netografia:

<http://konserwatyzm.pl/artukul/12935/czterdziesci-lat-od-roku-zero/>,

[http://portalwiedzy.onet.pl/83854, Maoizm](http://portalwiedzy.onet.pl/83854,Maoizm).

<http://www.abcwietnam.pl/polityka-i-gospodarka/stosunki-z-kambodza.html>.

http://www.macierz.org.pl/artykuly/nauka/ateizm__jak_towarzysz_pol_pot_budowa_ateistyczny_kraj_w_kambodzy.html,

Kruczkowska M., <http://wyborcza.pl>, dwaj-ostatni-przywodcy-czerwonych-khmerow-zakonczajacy-zycie-w-wiezieniu.html

ROZDZIAŁ IV
ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ
WYZWANIEM WOBEC EDUKACJI,
SPORTU I TURYSTYKI

SAMOROZWÓJ PERSONALNY STUDENTA I ROZWÓJ SPOŁECZEŃSTWA

Wstęp

Każdy człowiek jest nieodłączny od swojego społeczeństwa. Już po urodzeniu małe dziecko odczuwa na sobie wpływ środowiska kulturowego swojej rodziny, która należy do społeczeństwa. Dalej jego stosunki z społeczeństwem pogłębiają się. Stopniowo człowiek wchodzi do takich dziedzin życia społeczeństwa jak sport, sztuka, polityka, problemy ekologiczne, jakaś fachowa branża i tym podobne. To pozwala osiągnąć personalny sukces, stworzyć trajektorię życiowej drogi, odczuć szczęście. W taki sposób człowiek otrzymuje od społeczeństwa wszechstronne warunki dla swojego rozwoju. Równolegle z wpływem czasu rozwija się i społeczeństwo. Oczywistym jest to, że rozwój społeczeństwa zapewnia się właśnie przez ludzi. Czy każdy człowiek jest w stanie zaproponować społeczeństwu coś znaczącego w kontekście rozwoju? Zapewne tylko ten, który potrafił osiągnąć w swoim rozwoju coś więcej niż podstawa zapewniona przez społeczeństwo. A osiągnięcie czegoś większego niż to co jest zapewnione przez istniejące warunki życia jest możliwe dzięki staraniom w kierunku samorozwoju. Otóż sam samorozwój powinien być obowiązkowym przedmiotem działalności człowieka ze względu na konieczność zabezpieczenia stałego rozwoju społeczeństwa. Pod tym kątem całokształt zasobów, umiejętności i warunków życia człowieka, które zapewniają realizację jego samorozwoju, wymaga dokładnego studiowania. Rozpatrzmy poszczególne elementy życia człowieka, w których może odbywać się samorozwój personalny, wymagane zasoby, wiedzę i umiejętności samorozwoju, i to jak ten samorozwój wpłynie na rozwoju społeczeństwa na ogół. Z wymienionych elementów skupimy uwagę na tych, które w większej mierze dotyczą życia studenta. Oznacza to, że będziemy prowadzić dialog o nauczaniu, komunikatywnej działalności i zdrowym trybie życia.

Różne aspekty rozwoju osobowości

Działalność edukacyjna jest najważniejszym elementem w życiu studenta. Jest ona bardzo skomplikowana w swojej postaci. Student powinien wykonywać dużą ilość rozmaitych zadań teoretycznych i praktycznych. Część tych zadań wykonuje się indywidualnie, część – w obecności wykładowcy albo wspólnie razem z innymi studentami. Charakterystyczną cechą tych zadań jest to, że wszystkie one wymagają intelektualnej pracy. Odpowiedni rozwój człowieka, jako osoby która studiuje, wymaga udoskonalenia i optymalizacji jego działalności intelektualnej. Mam w tym miejscu na myśli, w pierwszej kolejności, wykonanie umysłowych operacji analizy, syntezy, porównania, uogólniania i klasyfikacji¹. Podczas studiowania materiału edukacyjnego każdy student musi świadomie wymagać od siebie wykonania odpowiednich ćwiczeń intelektualnych. Na przykład takiego ćwiczenia, jak analiza przeczytanego tekstu. Elementami analizy powinny być: rozpoznawanie składowych części tekstu i związków między nimi, charakterystyka pojęć i obiektów, poszu-

¹ S.D. Maksimenko. *General psychology*. Moscow: Refl-buk, 2004.

kiwanie perspektyw stosowania nowej informacji. Analogiczne ćwiczenia powinny być przeprowadzane i pod kątem innych operacji umysłowych. Długotrwałe i systematyczne wykonanie takich ćwiczeń intelektualnych z użyciem materiału edukacyjnego zabezpieczy pewny rozwój osobisty i będzie sprzyjać rozwojowi społeczeństwa z kilku powodów. Po pierwsze, wysoko rozwinięta intelektualnie osoba będzie zdolna wykonywać bardziej skomplikowane funkcje i zadania w działalności zawodowej. A każda działalność zawodowa jest pożądana przez społeczeństwo i jest wykonywana właśnie w jego interesie. Jako wniosek, wysoki poziom kompetencji zawodowych każdego człowieka pozytywnie wpływa na życie społeczeństwa, pozwalając mu otrzymać nowe perspektywy i możliwości rozwoju. Po drugie, w skutek rzetelnego przerobienia materiału edukacyjnego student lepiej jego przyswaja. Jako wynik, otrzymuje on wysoki poziom kwalifikacji, co pozwoli za pośrednictwem działalności zawodowej wpływać na społeczne procesy. Taki wpływ będzie zabezpieczał rozwój społeczeństwa. Po trzecie, intelektualnie wysoce rozwinięta osoba będzie wpływała w przyszłości na swoich kolegów, co będzie się składać na jakości pracy całego zespołu. Z kolei, wysoka skuteczność zespołu będzie sprzyjała rozwiązaniu pewnych społecznych problemów i rozwojowi społeczeństwa na ogół.

Oprócz rozwoju myślenia w trakcie nauki aktywnie rozwijają się również: uwaga, wyobraźnia i różne rodzaje pamięci. Przy czym warto zauważyć, że w różnych sytuacjach edukacyjnych powstają różne warunki dla rozwoju procesów psychicznych. Unikatowym pod kątem korzyści jest taki rodzaj edukacyjnej aktywności, jak czytanie. Podczas opracowania edukacyjnych lub naukowych materiałów, student wykonuje różne umysłowe operacje, ćwiczy uwagę, skupiając się na ważnych aspektach tekstu, rozwija wyobraźnię, tworząc obrazy z przeczytanego tekstu i ćwiczy różne rodzaje pamięci, przyswajając informację. Jeszcze większą korzyść przynosi pisemne opracowanie przeczytanego tekstu, ponieważ tworzenie planu, wyciąg tez lub notowanie wymagają wykonania różnych umysłowych operacji i aktywizacji wszystkich psychicznych procesów.

Inny aspekt rozwoju osobistego studenta w trakcie nauczania jest określony wykonaniem rozmaitych edukacyjnych ćwiczeń. W wyniku tej działalności przyszły fachowiec formuje się jako badacz. Nabywa on umiejętności i doświadczenia w pracy z edukacyjną i naukową literaturą, opanowuje informacyjne technologie, opracowuje projekty, wykonuje pisemne prace, broni swoich osiągnięć przed audytorium i wykładowcami, co pozwala zyskać zdolności i samodzielnie zdobywać wiedzę w ciągu całego życia a w konsekwencji wykazywać twórczą postawę w swojej późniejszej pracy. Ostatni przykład oznacza, że przyszły specjalista będzie tworzył innowacyjny produkt w swej działalności zawodowej. Właśnie to jest jego wkład w rozwój społeczeństwa. Do takiego produktu finalnego można odnieść pewne innowacje w technologiach produkcji, jak i w procesach, które zapewnią jego efektywność. Mówimy tu o budowie logistycznego systemu, zarządzaniu, rozszerzeniu kompetencji podwładnych pracowników i inne. A zdolność do samodzielnego nauczania się zapewnia stały rozwój twórczych zdolności i, jako skutek, perspektywy stworzenia innowacyjnego produktu działalności zawodowej. Podsumowując, jakość i intensywność edukacyjnej działalności studenta mają bezpośredni wpływ na jego zdolność osobistego wkładu do rozwoju społeczeństwa przyszłości.

Aspekt procesu nauczania

Wyróżnimy, że sam proces nauczania można rozdzielić na dwa aspekty. Wymienione powyżej dotyczą ogólnego rozwoju osobowego w trakcie nauczania. Taki rozwój ma miejsce w przypadku każdego studenta dowolnego uniwersytetu. Jednak istnieje i inny aspekt - bezpośrednio zawodowy. Wiadomo, że ogólne warunki dla zawodowego ukształtowania

i rozwoju specjalisty pewnej branży stwarza zakład edukacyjny. Właśnie w tym celu istnieje technologiczny schemat przygotowania specjalisty, który zawiera system edukacyjnych zasobów i edukacyjnych zadań w ciągu trwania całego procesu nauczania. Niewątpliwie proces rozwoju człowieka zostanie znacznie bardziej intensywnym i efektywnym, jeśli człowiek świadomie będzie brał w nim udział. Rozpatrzmy te działania, które pomogą studentowi w jego rozwoju zawodowym. Pierwszym z nich powinno być wyznaczenie celu takiego rozwoju². Poszczególne cele mogą powstawać z punktu widzenia perspektywy, one wykształcają się w całym terminie nauczania, a być może i na całe zawodowe życie. Wyznaczenie takich celów może odbyć się wskutek uświadomienia praktycznej strony zawodu. Charakterystykę konkretnego celu student może samodzielnie wyciągnąć z literatury lub telewizji. Lecz niezastąpionym jest obcowanie z ludźmi, którzy mają doświadczenie zawodowe, którzy doradzą indywidualnie i z którymi można się skonsultować w sprawach poszczególnych aspektów działalności zawodowej. Dla studenta pierwszego roku potrzebną i wartościową będzie opinia nie tylko profesjonalistów z autorytetem, ale i studentów starszych roczników. Odpowiednia komunikacja pozwala uświadomić sobie własną dojrzałość do wykonania fachowej działalności i wyznaczyć priorytety samorozwoju. Zestawianie przyszłościowych celów zawodowego rozwoju będzie zapewniało studentowi stałą motywację jego zawodowego rozwoju. Z czasem koło kontaktów zawodowych będzie się rozszerzać i cele kształtowania się przyszłego specjalisty będą korygować się, ponieważ będzie on bardziej zgłębiał wiedzę o swoim zawodzie. Oprócz przyszłościowych celów są takie, które są aktualne właśnie na dzisiaj. One dotyczą rozwiązania prostych problemów fachowego rozwoju - opanowanie poszczególnych działań zawodowych, studiowania specjalistycznej literatury i tym podobne. Cele dnia obecnego korelują się z celami na przyszłość i odpowiadają osiągnięciu pewnego etapu. W takim razie, dla realizacji zawodowego samorozwoju dla studenta koniecznym jest przebywanie w środowisku fachowców, wyznaczenie celów na przyszłość w kierunku własnego rozwoju, a w ciągu całego terminu nauczania pozwoli świadomie wyznaczać cele bieżące. Jeśli cele są określone, staje się możliwym podjęcie innych działań, co zabezpieczy fachowy samorozwój przyszłego specjalisty. Takimi działaniami są planowanie edukacyjnej i innych działalności, realizacja poszczególnych zasobów, autoanaliza zawodowego wzrostu, samokontrola w nauczaniu i inne. Pod warunkiem takiego podejścia do swojego zawodowego przygotowania każdy dzień nauczania studenta w uniwersytecie uzupełni się sensem i treścią fachowego samorozwoju.

Drugi kierunek rozwoju osobistego studenta jest powiązany z procesami komunikacji. Właśnie te procesy zabezpieczają związek świata wewnętrznego człowieka z zewnętrznym środowiskiem. W wyniku takiego związku formują się potrzeby rozwoju człowieka. Zderzając się z rzeczywistością lub innymi ludźmi, młody człowiek uświadamia sobie własne niedociągnięcia odczuwa braki osobiste względem wymagań zawodu i zaczyna pracować nad swoim rozwojem. Świat zewnętrzny zostaje środowiskiem rozwoju, ponieważ inni ludzie, którzy mają więcej wiedzy, większe życiowe czy zawodowe doświadczenie, mają wpływ na rozwój studenta. W przyszłości, poprzez podobne kanały komunikacji już człowiek będzie miał wpływ na kolegów po fachu, przyjaciół, członków rodziny i tym podobne. Właśnie dzięki temu będzie zapewniony wpływ na społeczeństwo. Otóż, znaczącym dla samorozwoju studenta i jego późniejszego wpływu na rozwój społeczeństwa jest jakość komunikacji człowieka ze światem zewnętrznym w czasie studiów.

² N. F. Spinzhar, *Statement of the purpose of self-realization in vocational training of future expert*. The Bulletin of the Moscow state University of culture and arts, 3 (53), 2013, s.155–160.

Rola komunikacji w rozwoju osobowości studenta

Rozpatrzmy poszczególne składowe takiej komunikacji. Po pierwsze, to przebywanie w studenckim towarzystwie. Podstawą do nawiązania kontaktów mogą występować zarówno edukacyjne interesy, jak i interesy, które są powiązane z czasem wolnym. Jeśli student trafia w środowisko mocniejszych według kryteriów udanej edukacyjnej działalności studentów, to ostatnie staje się źródłem pozytywnego wpływu na rozwój jego personalny. Od lepszych studentów można przyjąć techniki bardziej efektywnego uczenia się lub uzyskać pomoc w opracowaniu skomplikowanego materiału edukacyjnego. Otóż dla każdego studenta ważnym jest wybór otoczenia edukacyjnego i aktywny udział w grupowych formach pracy.

Po drugie, kontakty z wykładowcami. Przy czym wykładowcę trzeba traktować nie tylko jak pracownika uniwersytetu, który pełni obowiązki organizatora nauczania. Nauczyciel ma duże doświadczenie w zawodzie i w edukacyjnym środowisku. Od niego można nauczyć się sposobów edukacyjnej i naukowej działalności. Jak i każdy fachowiec wykładowca posiada szczególny fachowy tryb myślenia, umie znajdować racjonalne drogi rozwiązania problemów zawodowych. Taką wiedzę można a nawet trzeba od niego przejąć. Z tego punktu widzenia, ważną jest aktywność studenta we wszystkich formach współdziałania z wykładowcą, które zabezpiecza samorozwój personalny. Wspomniane aktywności mogą przyjmować postaci kontaktu z wykładowcą na edukacyjnych zajęciach, konsultacjach, internet-forach i tym podobne. Aktywność, naszym zdaniem, przewiduje adresowanie do wykładowcy wcześniej przygotowanych pytań, które dotyczą edukacyjnych, naukowych i fachowych problemów. Również aktywność może polegać na zachęceniu wykładowcy do omawiania pewnych wyników własnej edukacyjnej działalności studenta. Pożytecznymi dla przyszłego specjalisty będą tak porady, jak i krytyka doświadczonego fachowca.

Po trzecie, integracja z gronem środowiska naukowego. Przygotowanie naukowych wykładów, opracowanie naukowych projektów pozwolą studentowi brać udział w naukowych konferencjach i innych wydarzeniach. Właśnie tam staje się możliwym obcowanie z autorami progresywnych pomysłów, co będzie sprzyjało rozwojowi studenta. Taki rozwój będzie odbywał się jeszcze w samym procesie przygotowania naukowego wykładu, ponieważ napisanie artykułu czy przeprowadzenie laboratoryjnych badań wymagają wstępnego opracowywania literatury naukowej, jej analizy i uogólnienia. Również rozwój osobisty będzie odbywał się podczas omawiania nowych pomysłów i obrony własnych poglądów młodego naukowca na naukowych wydarzeniach. Uczestnicy takiego wydarzenia wpływają na rozwój jeden drugiego, co przekłada się na rozwoju wspólnoty naukowej w ogóle.

Po czwarte, obcowanie w kulturalnym środowisku społeczeństwa poza uniwersyte-tem. Naszym zdaniem, takie obcowanie można podzielić na dwie kategorie. Wydzielamy obcowanie jak środek ogólnego rozwoju kulturalnego i jak środek rozwoju indywidualnego. W pierwszym wypadku student akumuluje ogólne wartości kulturowe swojego narodu. Rozmowa dotyczy teatru, kina, sztuki i tym podobnych. Podczas oglądania przedstawień, festiwalów, wystaw, koncertów i innych imprez odbywa się komunikacja kultury własnego narodu ze światem wewnętrznym młodego człowieka za pośrednictwem ludowej sztuki lub poszczególnych przedstawicieli narodowej kultury. Stąd, świat wewnętrzny studenta będzie się wzbogacał, a jego osobowość będzie się rozwijać. Stopniowo zostanie on przedstawicielem kultury narodowej i nabędzie zdolność transmitowania jej osiągnięcia innym ludziom, co również i jest celem jego samorozwoju. Jeśli mówimy o rozwoju kultury indywidualistycznej, to mamy na myśli indywidualistyczną trajektorię wyboru kulturalnego

środowiska człowieka według jego zainteresowań. Student może ciągle przebywać w towarzystwie przedstawicieli różnych muzycznych kierunków, sztuki artystycznej, tańców i tym podobnych form aktywności. Znajdując odpowiednie sprzyjające środowisko samorozwoju, wzbogaca się on sam i transmituje własne wartości innym uczestnikom tego środowiska. W taki sposób znów powstaje sytuacja, w której rozwinięta osobowość wpływa na rozwój poszczególnych przedstawicieli społeczeństwa, co w pewnym stopniu składa się na rozwój społeczeństwa na ogół. Środkami komunikacji w sytuacji indywidualistycznego kulturalnego rozwoju są fora internetowe, muzyczne i jakieś inne formy np. festiwale, tematyczne zebrania osób podobnie myślących i temu podobne.

Po piąte, komunikacja w celu kształtowania komunikatywnych umiejętności lidera. Ten aspekt rozwoju personalnego młodego człowieka zakłada jego zdolności wpływania na innych ludzi, co będzie zapewniać rozwój całego społeczeństwa. Postać lidera była studiowana przez wielu naukowców³. Zwróćmy uwagę na konieczność kształtowania poszczególnych cech lidera, na których student obowiązkowo musi się skupić. Lider potrafi przekonywać. Sztuka przekonywania bierze się z dawnych czasów. Jeszcze filozofowie i oratorzy Starożytnej Grecji i Rzymu otwierali swoje szkoły sztuki oratorskiej, gdzie uczono przyszłych uczestników sądowych obrad i zebrań obywateli⁴. Miejszem dla praktyki używania argumentów przez studenta mogą być edukacyjne zajęcia i naukowe wydarzenia, dyskusje w gronie akademickiej grupy, internet-fora i tym podobne. A o sposobach i technikach przekonywania można dowiedzieć się w edukacyjnej i naukowej literaturze z zakresu retoryki⁵.

Inna ważna umiejętność lidera polega na zdolności powstrzymania konfliktów, a jeśli konflikt jednak powstał, to umiejętności znajdowania jego rozwiązania. Otóż każdy przyszły lider musi dbać o swoje zachowanie, analizować zachowanie wykładowców i towarzyszy, i znajdować wyjście z skomplikowanych sytuacji.

Nie mniej znacząca jakość lidera jest określona jego organizatorskimi zdolnościami. Warto zaznaczyć, że dotyczą one tak samoorganizacji jego działalności, jak i organizacji działalności innych ludzi. Z tego punktu widzenia, ważną dla studenta jest, w pierwszej kolejności, świadoma praca w kierunku zdobycia umiejętności samoorganizacji. Takie umiejętności, na pierwszy rzut oka, nie kreują relacji do komunikatywnej działalności, jednak bez nich niemożliwym jest formowanie organizacyjnych umiejętności w ogóle, na których bazuje się współdziałanie lidera z innymi ludźmi. Organizacyjne umiejętności studenta będą formowały się podczas studiowania na uniwersytecie, jeśli on będzie planować swoją edukacyjną działalność, stwarzać sprzyjające warunki dla samodzielnej nauki i wykonania zespołowych ćwiczeń edukacyjnych. W zespołowej pracy ważną jest konkretyzacja ról, celów i zadań każdego uczestnika zespołu. Na przykład, przy wykonaniu naukowego projektu role mogą być podzielone w taki sposób, że część uczestników projektu skupi się na studiowaniu naukowej literatury, część - na przeprowadzeniu eksperymentu, a część – zajmie się opracowaniem wyników. Dobrze rozdystrybuowane role z uwzględnieniem indywidualnych zdolności każdego uczestnika pozwolą każdemu z nich rozwijać się jako naukowcowi i jako członkowi zespołu. W wyniku wykonania kolektywnego naukowego projektu powinno się odbyć omawianie jego wyników nie tylko ze względu na wartość naukową, ale i wartość naukową każdego z uczestników grupy. Przykładami pracy kolektywnej może być nie tylko naukowa działalność. Wśród studentów są

³ B. Tracy, N. Scheele, *Personality of the leader*. Minsk 2008.; Popurri.

⁴ V.A. Efremov, et al.. In V.D. Cherniak (Ed.), *Rhetoric*. Moscow 2013: Izdatelstvo Yurait, s. 16–21.

⁵ Tamże, s.144–169.

dość popularne, na przykład, twórcze taneczne zespoły, gdzie rola lidera może polegać na stworzeniu takiego zespołu i realizacji reżyserii. Zwróćmy uwagę, że w przypadku kierowania tak zespołem naukowym, jak i tanecznym lider utrzymuje specyficzny tryb komunikacji, nabywa doświadczenia, które można będzie zrealizować w przyszłości w produkcyjnych i innych zespołach, w gronie których będzie pracował student. Od tego doświadczenia będzie zależała jakość wpływu na rozwój w gronie bliskich, a odpowiednio i na rozwój społeczeństwa w ogóle.

Istota dbałości o zdrowie i kondycję

Bardzo ważnym kierunkiem samorozwoju studenta jest aspekt zdrowego trybu życia. Stosunek studenta do własnego zdrowia i zdrowia otaczających ludzi świadczy o jego pragnieniu aby coś zmienić w życiu. Właśnie rozwój jest motorem przemian. Przy czym dobry stan zdrowotny jest warunkiem realizacji szeregu przemian, więc jego zachowanie i polepszanie jest bezpośrednim zadaniem każdego człowieka dążącego do celu. Okres studiów charakteryzuje się stałymi intelektualnymi i fizycznymi obciążeniami, które wpływają na stan zdrowia studenta. Największe sukcesy w nauce i – odpowiednio – swoim rozwoju osiąga ten człowiek, który do tych obciążeń jest gotowy i zdolny dbać o swoje zdrowie. W pewien sposób zwiększyć swoją wytrzymałość i wzmocnić zdrowie student może dzięki fizycznym ćwiczeniom i procedurom uodparniania. Osobnym środkiem poprawy zdrowia są regularne zajęcia sportowe. Są znane szeregi badań, w których wyróżniono, że fizyczny rozwój człowieka sprzyja jego rozwojowi intelektualnemu⁶. Jednak fizyczne ćwiczenia nie są jedynym sposobem troski o swoje zdrowie. Obniżyć ryzyko nadmiernego obciążenia można za pomocą jego równego rozłożenia w ciągu dnia, tygodnia, miesiąca, semestru. W ten sposób ważnym środkiem troski o swoje zdrowie jest rzetelne planowanie przez studenta własnego tempa edukacyjnej działalności. Wykonanie zbyt olbrzymich zadań, na przykład, przygotowanie samodzielnych projektów badawczych, powinno być przeprowadzone etapowo w ciągu długiego czasokresu. Edukacyjny nawał pracy w ciągu dnia nie powinien doprowadzić do przemęczenia człowieka. Otóż student powinien pamiętać o przerwach, przemianach rodzaju pracy, dostatecznej ilości czasu na sen i tym podobne. Zmniejszeniu znużenia sprzyja przewietrzanie pokoju, ze względu na dostępność tlenu. Bardzo ważną dla zdrowia studentów jest dieta. Stały nawał pracy zmusza ich do nieprawidłowego odżywiania się, spożywania produktów, przez które rosną ryzyka chorób układu pokarmowego. Oprócz tego, regularne zajęcia sportowe wymagają wzmocnionego zrównoważonego żywienia. Jak widzimy, aspekt organizacji żywienia jest nieodłączną składową samorozwoju studenta. W przyszłości, przejmując w swoim zespole rolę lidera, dzisiejszy student swoim przykładem będzie okazywać dobroczynny wpływ na swoje otoczenie, które będzie rozwijało się w warunkach troski o swoje zdrowie.

Podsumowanie

Podsumowując, w badaniu rozpatrzono właściwości samorozwoju personalnego studenta uwzględniając aspekty nauczania, rozmaitej komunikatywnej działalności i dotrzymania reguł zdrowego sposobu życia. Edukacyjną działalność przedstawiono jak możliwość dla intelektualnego samorozwoju studenta, różnych psychicznych procesów, samorozwoju studenta jako badacza i jako specjalisty. Komunikatywna działalność studenta w kontek-

⁶ T.N. Berezina, *Interaction of physical and mental abilities*
[online: http://printed.e-notabene.ru/lp/article_47.html, dostęp: 01.06.2012].

ście jego samorozwoju kształtuje się w trakcie przebywania w studenckim otoczeniu, komunikacji z wykładowcami i poruszaniu się w środowisku naukowym i kulturalnym. Przy czym ważnym kierunkiem samorozwoju studenta jest kształtowanie komunikatywnych umiejętności lidera jako postaci, która wpływa na rozwój otaczających ludzi. Samorozwój studenta w kierunku zdrowego trybu życia odbywa się za pomocą regularnych fizycznych ćwiczeń, uprawiania sportu, równomiernego podziału edukacyjnego obciążenia w ciągu dnia, tygodnia, miesiąca i semestru, zdrowego sposobu żywienia itp. Wyniki przeprowadzonych rozważań są ważne dla wyznaczenia ukierunkowania na drodze zrównoważonego samorozwoju studenta, stworzenia odpowiedniego programu, wyboru zasobów samorozwoju itp.

Bibliografia

- Berezina, T.N. *Interaction of physical and mental abilities*, <http://printed.e-notabene.ru>.
Efremov, V.A. et al. . In V.D. Cherniak (Ed.). *Rhetoric*. Moscow 2013: Izdatelstvo Yurait (in Russ.).
Maksimenko, S.D. . *General psychology*. Moscow 2004: Repl-buk (in Russ.).
Spinzhar, N.F. . *Statement of the purpose of self-realization in vocational training of future expert*. The Bulletin of the Moscow state University of culture and arts, 2013,3 (53), 155–160 (in Russ.).
Tracy, B., Scheele, N. . *Personality of the leader*. Minsk 2008: Popurri (in Russ.).

WZMACNIANIE POTENCJAŁU JAKO FORMA DĄŻENIA DO ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU ADOLESCENTÓW ZMAGAJĄCYCH SIĘ Z KRYZYSEM TOŻSAMOŚCI

Wprowadzenie

W artykule zaprezentowano spojrzenie psychologii pozytywnej na zjawisko niedostosowania społecznego oraz radzenia sobie w sytuacjach trudnych. Jednym z takich wydarzeń niewątpliwie jest kryzys adolescencji, z którym muszą sobie radzić dorastający młodzi ludzie.

Celem pracy jest podkreślenie konieczności uwzględnienia w działaniach profilaktycznych i resocjalizacyjnych założeń psychologii pozytywnej. Niepokojące przesłanki stanowiące, iż społeczeństwa ponowoczesne „wytworzą” większą liczbę osób o niewykształconej tożsamości, skłaniają do refleksji nad skutecznością dotychczasowych form pomocy. Coraz więcej młodych osób boryka się z problemem braku akceptacji siebie, nie potrafi odpowiedzieć sobie na podstawowe pytania tożsamościowe. Nie każdy młody człowiek podejmuje wyzwanie i radzi sobie z trudnościami. Brak wsparcia w tej kwestii może spowodować wadliwie ukształtowaną tożsamość (tożsamość dewiacyjną), nieumiejętność radzenia sobie z zadaniami rozwojowymi, co w konsekwencji może prowadzić do marginalizacji czy niedostosowania społecznego.

Dotychczasowe programy resocjalizacyjne i profilaktyczne skupiają się w głównej mierze na eliminowaniu zaburzeń, a wciąż w niewielkim stopniu opierają się na działaniach kreacyjnych¹. Aktualny dorobek psychologii pozytywnej daje nadzieję na coraz lepsze diagnozowanie zaburzeń i to właśnie rzetelna diagnoza powinna stanowić podstawę wszelkich działań. Nie bez znaczenia istnieje konieczność przeprowadzenia diagnozy pełnej, czyli takiej która oprócz czynników negatywnych pozwala również wydobyć potencjał jednostki, który stanowić może bazę do dalszej pracy.

Tożsamość człowieka kształtuje się przez całe życie, jednak na poszczególnych etapach stawia wobec jednostki różne zadania rozwojowe - wyzwania teoretycznie odpowiednie do wieku. Rzeczywistość jednak pokazuje, iż niektóre z nich stają się barierą bardzo trudną do pokonania. Rozwój człowieka w takim momencie staje się zachwiany, negatywne bodźce coraz bardziej utwierdzają go w przekonaniu, że jest bezsilny a wszelki wysiłek nie ma najmniejszego sensu. Do zrównoważonego rozwoju potrzebne jest zatem wydobyć czynniki / cech, które równoważyć będą negatywne doświadczenia jednostki i które wykorzystać będzie mogła w sytuacjach trudnych.

W praktyce profilaktycznej i resocjalizacyjnej wykorzystuje się już pewne „pozytywne” formy oddziaływań, np. twórcza resocjalizacja, mentoring czy socjoterapia. Podstawą do diagnozy oraz pracy z młodzieżą w okresie późnej adolescencji, kiedy to kryzys

¹ E. Wysocka, *Diagnoza pozytywna w resocjalizacji. Model teoretyczny i metodologiczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015.

tożsamości sięga apogeum, może stać się teoria cnót i sił charakteru stworzona przez Martina Seligmana i Christophera Petersona².

W pracy pochylę się nad aspektem rozwoju tożsamości, szczególnie młodzieży w okresie późnej adolescencji. Ponadto zostaną opisane i poddane refleksji dotychczasowe formy oddziaływań profilaktycznych i resocjalizacyjnych, a także teorie, które mogą stanowić bazę do opracowywania działań do pracy z adolescentami.

Tożsamość, jej wymiary i przejawy

Choć tożsamość osoby kształtuje się całe życie, to w okresie późnej adolescencji (16-19 r.ż.³) jej rozwój może zostać zachwiany i wymaga od jednostki odpowiednich kompetencji, by móc określić swoje miejsce w świecie (a przynajmniej w grupie społecznej), czy odpowiedzieć sobie na fundamentalne pytania tożsamościowe: Kim jestem? Jaki jestem? Przebieg formowania tożsamości u każdej osoby przebiega inaczej - u jednych rozwijać się będzie płynnie, a drudzy bez odpowiedniego wsparcia, nie będą potrafili zrealizować postawionych przed nimi zadań rozwojowych. Pytania o własną tożsamość przybrać mogą inną formę, np. „Dlaczego nie jestem taki jak...?” lub wręcz zamiast pytań - stwierdzenie: „Jestem nikim”. Powyższe przykłady świadczą o nieukształtowanej tożsamości czy kryzysie tożsamości. Okres adolescencji jest ważnym momentem, w którym można wypracowywać metody przywracania oraz wzmacniania odporności psychicznej⁴.

Praca z młodzieżą licealną utwierdziła mnie w przekonaniu, iż wiele młodych ludzi szuka sposobów przezwyciężenia tego kryzysu - jedne z nich są bardzo świadome, inne - nie. Te świadome, mogą również przybierać formę działań prospołecznych lub antyspołecznych, np. praca w wolontariacie vs. praca na niekorzyść innych (formy skierowane na zewnątrz) lub rozwój pasji i zainteresowań vs. działania autodestrukcyjne (formy skierowane do wewnątrz). Wybór odpowiedniej strategii, bez względu na fakt czy są one bardziej czy mniej świadome, uzależnione są od przekonania, kto ponosi odpowiedzialność za **skutki działań**. Mowa tutaj o osobach wewnątrz- i zewnątrzsterownych⁵. Osoby wewnątrzsterowne przypisywać będą swoje porażki samym sobie. Innymi słowy, to osoby zdolne do podejmowania aktywności oraz przejmowania odpowiedzialności za własne czyny. Jednostki odporne psychicznie pogodzą się z niepomyślnym rozwiązaniem bądź podejmą działania które mogą w przyszłości zapobiec porażce, np. po nieudanym konkursie dołożą wszelkich starań by w kolejnej edycji zająć lepszą pozycję (ćwiczenia, korepetycje, wzrost poziomu zainteresowania daną tematyką itp.). Młodzież, której odporność psychiczna jest na niskim poziomie, może uciekać się do autodestrukcyjnych form, jak np. autoagresja. Poprzez zewnątrzsterowność rozumiem sposób myślenia, w którym jednostka będzie przypisywać porażki czynnikom zewnętrznym, np. przegrany konkurs recytatorski przypisuje się niesprawiedliwości komisji.

Praca z młodymi osobami upewnia mnie, że młodzi ludzie potrzebują wsparcia, a programy profilaktyczne skierowane na pomoc w kształtowaniu własnej tożsamości mogą zmniejszyć ryzyko sięgania po destruktcyjne formy zachowań. Powyższa teza znajduje

² Zob. np. M. E.P. Seligman, M. Csikszentmihalyi, *Positive psychology: An introduction* [in:] „American Psychologist” vol 55(1), Jan 2000, 5-14. <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.5>.

³ Za: B. Harwas - Napierała, J. Trempała, *Psychologia rozwoju człowieka*, PWN, Warszawa 2000.

⁴ D. Musiał, *Kształtowanie się tożsamości w adolescencji* [w:] „Studia z psychologii w KUL” Tom 14, s. 73- 92.

⁵ Zob. np. W. Łukaszewski, *Szanse rozwoju osobowości*, Książka i Wiedza, Warszawa 1984; T. Szymanowski, *Powrót skazanych do społeczeństwa*, PWN Warszawa 1989.

również odzwierciedlenie w przesłankach, które podkreślają, iż społeczeństwa ponowoczesne wytworzą większą liczbę osób, których tożsamość będzie niewykształcona⁶. Potrzeba zatem poszukiwania takich form oddziaływań, które zapobiegać będą następstwom nieukształtowanej tożsamości, tj. nieumiejętność sprostaną wymaganiom stawianych przez życie, a w konsekwencji wykluczeniu społecznemu, marginalizacji czy zaburzeniom zachowania⁷.

Literatura z zakresu psychologii pozytywnej dostarcza szerokiej gamy rozwiązań, które mogłyby zostać wykorzystane w pracy z młodzieżą. Tożsamość oparta jest, według zwolenników tej dyscypliny: na jedności, spójności osoby, ról jakie jednostka pełni oraz przekonaniach⁸.

Rozważania dotyczące rozwoju tożsamości warto uzupełnić o koncepcję wymiarów tożsamości, zapoczątkowaną przez Jamesa Marcie. Badacz wyróżnił dwa następujące po sobie etapy eksploracji. Jego następcy (Koen Luyckx i in. 2006)⁹ dokonali jednak modyfikacji teorii statusów tożsamości tworząc model podwójnego formowania tożsamości, w którym precyzyjniej definiują poszczególne etapy, a co więcej przypisują im bardziej szczegółowe kategorie. Według modelu, brak jest sztywno określonych granic pomiędzy etapami formowania się tożsamości (eksploracja „wszerz” oraz „eksploracja w głąb”), a wręcz fazy te wzajemnie przeplatają się i są od siebie zależne w całym okresie adolescencji. Pierwszy rodzaj eksploracji związany jest z rozpoznaniem istniejących możliwości i aktywności, a najogólniej rzecz ujmując, można nazwać go etapem poszukiwania. Kryzys tożsamości na tym etapie równoznaczny jest z niepewnością co do własnej przyszłości, nieumiejętności dokonania wyborów. Na kolejnym etapie jednostka dokonuje weryfikacji podjętych wyborów pod względem własnych możliwości, oczekiwań czy wyobrażeń. Innymi słowy na tym etapie osoba potwierdza (bądź nie) słuszność podjętych decyzji. W przypadku niepotwierdzenia słuszności cykl rozpoczyna się na nowo. Oprócz dwóch wymienionych form eksploracji, autorzy modelu wprowadzają dodatkowo pojęcie eksploracji ruminacyjnej - istotnej w aspekcie rozważań o jednostkach nieprzystosowanych społecznie. Wymiar ten oznacza, iż osoba nie potrafi uzyskać satysfakcjonującej odpowiedzi na pytania tożsamościowe, co wiąże się z doświadczeniem poczucia niepewności, obniżeniem jakości życia czy wzrostu napięcia¹⁰. W myśl teorii podwójnego cyklu formowania tożsamości (ang. *dual-cycle model of identity formation*), na gruncie polskim, Anna Izabela Brzezińska oraz Konrad Piotrowski opracowali Skalę Rozwoju Wymiarów Tożsamości, która oprócz trzech opisanych powyżej rodzajów eksploracji uwzględnia dalsze etapy, a mianowicie: podejmowanie zobowiązań (zakres w jakim jednostka dokonała wyborów oraz zobowiązań związanych z ważnymi dla rozwoju tożsamości kwestiami) oraz identyfikację z zobowiązaniem (stopień, w jakim jednostka identyfikuje się z podjętymi zobo-

⁶ W. Ambrozik, A. Kieszkowska, *Tożsamość grupowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*, Impuls, Warszawa 2012.

⁷ Tamże.

⁸ Z. Majchrzyk, *Osobowe i patologiczne wyznaczniki tożsamości- prawo do odmienności w społeczeństwie postmodernistycznym* [w:] „Tożsamość osobowa dewiantów a ich reintegracja społeczna, cz.1, s.97, A.Kieszkowska (red.), IMPULS, Kraków 2011.

⁹ Zob. K. Luyckx, B. Soenens, L. Goossens, *The personality-identity interplay in emerging adult women: convergent findings from complementary analysis*. [in:] “European Journal of Personality”, 2006, vol. 20, p. 195–215.

¹⁰ A.I. Brzezińska, A. I., K. Piotrowski, *Polska adaptacja Skali Wymiarów Rozwoju Tożsamości (DIDS)* [w:] „Polskie Forum Psychologiczne” 2010 nr 15 (1), 66-84.

wiązaniami i dokonanymi wyborami)¹¹. Określenie, który wymiar tożsamości osiągnęła jednostka przy jednoczesnej diagnozie sił charakteru, może stanowić ważny krok w kontekście projektowania działań profilaktycznych.

Resilience a zrównoważony rozwój

Termin *resilience* (ang.) pochodzi od czasownika *salire* (łac.) oznaczającego „sprężynować, powstać” lub *resilire* (łac.) – „odskakiwać, powracać do poprzedniego stanu”¹². Koncepcja *resilience* staje się coraz bardziej popularna w naukach pedagogicznych i psychologicznych, w których używa się polskich odpowiedników pojęcia, m.in. prężność psychiczna, odporność psychiczna. W powszechnym ujęciu *resilience* oznacza zdolność jednostki do efektywnego radzenia sobie ze stresem oraz wyjątkową (ze względu na wiek oraz okoliczności) psychologiczną siłą wywieraną na zewnątrz, na niekorzystne okoliczności¹³. Wprowadzanie założeń wymienionej wyżej koncepcji w pracy z drugim człowiekiem ma na celu przede wszystkim dążenie do wzmacniania jego potencjału, ułatwiając mu adaptację pomimo trudnych sytuacji życiowych. Postulaty *resilience* wpisują się w nurt psychologii pozytywnej, która skupia się na mocnych stronach człowieka. Te siły charakteru wymagają wsparcia i stanowią bazę do pracy z wychowankiem. Psychologia pozytywna dąży do „urzeczywistnienia możliwości trwałego spełnienia człowieka”¹⁴. Wymiary tożsamości powiązane są z szeregiem zmiennych osobowościowych i charakterologicznych. Wśród zmiennych osobowościowych znajdują się siły charakteru stanowiące tzw. kapitał tożsamości, określający w jaki sposób młody człowiek radzi sobie z sytuacją trudną, jaką niewątpliwie jest zaakceptowanie siebie w otaczającym świecie. Mogą one skutecznie równoważyć, bądź redukować destrukcyjne działanie czynników ryzyka¹⁵. Jak zauważa Ewa Wysocka odkrycie potencjałów i zasobów jednostki, stanowi ważny czynnik dla procesu zmiany, odblokowania mechanizmów autokreacji, a także pokonywania kryzysów rozwojowych¹⁶.

Nieprawidłowy rozwój tożsamości wśród nieletnich często jest konsekwencją nieprzyjemnych doświadczeń mających miejsce we wczesnych latach życia dziecka a te z kolei prowadzić mogą do tworzenia nieadekwatnych schematów poznawczych czy braku umiejętności przyjmowania właściwej postawy¹⁷. Zniekształcenia poznawcze wynikają z założeń oraz przekonań o samym sobie, innych ludziach i świecie. Poznanie ich poziomu, w oparciu o teorie psychologii pozytywnej, pozwoli na właściwe ukierunkowanie pracy psychopedagogicznej polegającej m.in. na uczeniu przejmowania odpowiedzialności przez nieletnich (podejście kognitywne w resocjalizacji). Zachęcanie młodych ludzi do poszukiwania nowych form zachowań oraz weryfikacji ich skutków, stanowi podstawę do

¹¹ Tamże, s.9.

¹² N. Ogińska-Bulik, Z. Juczyński, *Skala Pomiaru Prężności (SPP25)* [w:] „Nowiny Psychologiczne” 2008, nr 3, s. 39-56.

¹³ B. Urban, *Agresja młodzieży i odrzucenie rówieśnicze*, Warszawa 2012.

¹⁴ M.E.P. Seligman, T.A. Steen, N. Park, Ch. & Peterson, *Positive Psychology Progress: Empirical Validation of Interventions*, [in:] “American Psychologist” 2005 no 5, p. 410-421.

¹⁵ K. Ostaszewski, *Pozytywna Profilaktyka* [w:] „Świat Problemów” nr 3/158, 2006.

¹⁶ E. Wysocka, *Diagnoza pozytywna w resocjalizacji. Model teoretyczny i metodologiczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015.

¹⁷ R. Opora., *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*, Impuls, Gdańsk, 2009.

zmiany nawyków, a w dalszej kolejności do wygaszania negatywnych przekonań na rzecz użytecznych¹⁸.

Pozytywne formy oddziaływań profilaktycznych i resocjalizacyjnych a radzenie sobie z kryzysem tożsamości

Wartość metod opierających się na wydobywaniu z osoby jej potencjałów dostrzegany jest już w pedagogice od dłuższego czasu. Kreatywne podejście do człowieka podkreślali już twórcy pedagogiki specjalnej jak: Maria Grzegorzewska, Janusz Korczak, Czesław Czapów, Stanisław Jedlewski, Janina Doroszevska, Kazimierz Lisiecki czy Natalia Han-Ilgiewicz¹⁹. Oznacza to, iż konieczność dostrzegania pozytywnych cech jednostki, nie stanowi novum w zakresie nauk społecznych, jednak obecnie spojrzenie to zyskało na znaczeniu.

Dokonując rozważań w zakresie pozytywnych form oddziaływań warto wspomnieć Richarda Calatano, który wraz z współpracownikami dokonał przeglądu programów profilaktycznych opartych na założeniach psychologii pozytywnej, co pozwoliło na stworzenie listy czynników istotnych w pozytywnym rozwoju dzieci i młodzieży. Wśród kluczowych zmiennych wymienia się: kształtowanie pozytywnej identyfikacji, wzmacnianie więzi z rodziną i szkołą, rozwój umiejętności społecznych, emocjonalnych i poznawczych, wiara w swoje możliwości oraz przyszłość, **umacnianie** norm społecznych i **zachowań prospołecznych**, **kształtowanie odporności psychicznej**, a także działanie na rzecz rozwoju duchowego²⁰. Zważając na powyższą listę czynników chroniących można stwierdzić, iż poznanie sił charakteru wzmacniających odporność psychiczną jednostki pozwoli na poszukiwanie środków psychoedukacyjnych i terapeutycznych²¹.

Na gruncie praktyki prowadzone są zajęcia z zakresu resocjalizacji twórczej oraz socjoterapii. Strategie te wykorzystują pozytywne aspekty życia jednostki, a ich celem jest wzmacnianie poczucia własnej wartości, zmiany obrazu samego siebie oraz własnej tożsamości²².

Socjoterapię uznaje się za „wielowymiarowo oddziałującą na struktury i funkcje osobowe nieletnich oraz wzmacniającą i usprawniającą parametry tożsamości wychowanków”²³. Ta forma oddziaływań jest jednocześnie doskonałym źródłem diagnozy – środkiem do poznania jednostki, jej świata, emocji, uczuć czy doświadczeń życiowych a także wykorzystywana może być w terapii dzieci i młodzieży²⁴. Proces diagnozowania musi być jednak poprzedzony istotnym elementem, jakim jest nawiązanie bliskiego kontaktu z nie-

¹⁸ I. Mudrecka., *Zniekształcenia poznawcze i ich restrukturyzacja w procesie resocjalizacji młodzieży nieprzystosowanej społecznie*, [w:] „Resocjalizacja Polska” nr 9, 2015, s.13-25.

¹⁹ W. Kaczyńska, *Przedzałożeniowość myślenia i postępowania pedagogicznego*, Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji, Warszawa 1992.

²⁰ Za: K. Ostaszewski, *Pozytywna...*, dz. cyt.

²¹ R. Opora, *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*, Impuls, Gdańsk, 2009.

²² H. Kupiec, *Socjoterapeutyczne aspekty twórczej resocjalizacji* [w:] Resocjalizacja Polska, 2011, s. 181-184.

²³ E. Silecka, *Wybrane konteksty socjoterapii w pracy z jednostkami niedostosowanymi społecznie* [w:] B. Jankowiak (red.) „Socjoterapia jako forma pomocy psychologiczno- pedagogicznej. Teoria i praktyka”, UAM, Poznań 2014, za: M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji*, PWN, Warszawa 2008, s. 47.

²⁴ E. Grudzińska (red.), *Socjoterapia w pracy z dziećmi i młodzieżą. Programy zajęć*, Difin, Warszawa 2015, s. 7

letnim. Relacja ta charakteryzować się musi okazywanym szacunkiem, zaangażowaniem, otwartością oraz zapewnieniem poczucia bezpieczeństwa²⁵. Łukasz Kaczmarek podkreśla dwa główne zastosowania socjoterapii w odniesieniu do założeń psychologii pozytywnej: wzbogacające oraz korekcyjne. Z jednej strony socjoterapia stanowić może formę pomocy ukierunkowanej na osiąganie poczucia szczęścia, spełnienia czy osobistego rozwoju. Z drugiej natomiast, pozytywne elementy stanowią mogą pośrednie czynniki radzenia sobie z trudnościami. Aby stało się to możliwe niezbędne jest rozwijanie mocnych stron jednostki a następnie koncentracja na aktywnościach, w których jednostka radzi sobie co najmniej dobrze²⁶. Według Ł. Kaczmarka działania polegające na ukierunkowaniu aktywności jednostki na obszar obecnego już, pożądanego funkcjonowania, może mieć wpływ na ograniczenie aktywności w obszarze, który jest niepożądany. Tym samym możliwe jest uzyskanie zrównoważonych proporcji pomiędzy stanami pozytywnymi a negatywnymi²⁷.

Drugą formą oddziaływania opierającą się na pozytywnych aspektach pracy są metody twórczej resocjalizacji. Zasadniczym jej celem jest dążenie do przemiany indywidualnej i społecznej tożsamości nieletnich, poprzez wychowawcze aktywizowanie rozwoju struktur poznawczych i twórczych jednostki, a także wyposażenie ją w nowe kompetencje (społeczne i indywidualne), rozwijanie jej **potencjałów** i talentów²⁸. Twórcza resocjalizacja dąży ponadto do osiągnięcia celu, który nazwać można w symboliczny sposób „**pożegnaniem przestępcy**”. Proces ten jest bardzo pracochłonny i stosowanie tradycyjnych środków pedagogicznych może okazać się niewystarczające. Formowanie nowej, niedewiacyjnej tożsamości jednostki, **zmiana** statusu na ex-dewianta²⁹, jest możliwa **poprzez rozwój**³⁰. Tożsamość w kontekście twórczej resocjalizacji, oznacza urzeczywistnienie dialogu między aktualnością człowieka a potencjalnością ludzkiej egzystencji, co stanowi klucz do ludzkiego społecznego istnienia. Poprzez potencjalność ludzkiego losu rozumie się z kolei wszystko, co zdarzyć się może w bliskiej i dalekiej przyszłości³¹.

Nawiązując do dialogu, warto w tym miejscu wspomnieć o jeszcze jednej formie oddziaływań profilaktycznych i resocjalizacyjnych, która szeroko praktykowana jest w Stanach Zjednoczonych. Wzorując się na praktyce amerykańskiej powoli wprowadza się tę metodę również w krajach europejskich. Mowa o mentoringu, który najogólniej mówiąc, polega na budowaniu satysfakcjonujących relacji pomiędzy dwoma osobami. Warunek polega na tym, iż jedna z nich - bardziej doświadczona powinna sprawować opiekę nad mniej doświadczonym partnerem interakcji. Rola mentora polegać ma na przekazywaniu wiedzy bezpośredniej i ukrytej (np. przy pomocy własnej postawy czy nawyków dotyczących praktyki) tylko w taki sposób może stać się autorytetem dla swojego podopiecznego, co pomoże w procesie budowania poczucia własnej wartości, samodzielności czy motywacji, a także budowania relacji z innymi ludźmi, w tym sieci wsparcia³². Nasuwa się reflek-

²⁵ J. Jagieła, *Socjoterapia w szkole. Krótki poradnik psychologiczny*, Rubikon 2007, s.59.

²⁶ Ł. Kaczmarek, *Psychologia pozytywna w socjoterapii: rozwijanie sił charakteru*, [w:] B. Jankowiak (red.) „Socjoterapia jako forma pomocy psychologiczno- pedagogicznej. Teoria i praktyka”, UAM, Poznań 2014.

²⁷ Tamże, s. 156.

²⁸ M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji*, PWN, Warszawa 2007, s. 13.

²⁹ Zob. B. Urban, *Wzmacnianie procesu destygmatyzacji ex-dewianta jako warunek readaptacji społecznej* [w:] „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 2004, tom. LVII.

³⁰ M. Konopczyński, *Metody twórczej...*, dz.cyt. 2007, s. 14.

³¹ Tamże, s. 20.

³² M. Sidor-Rządkowska, *Coaching - teoria, praktyka, studia przypadków*, Kraków 2009.

sja na temat roli wychowawców, ich sposobu myślenia o resocjalizacji i jej efektach. Brak wiary co do skuteczności podejmowanych działań, z góry skazywałby pracę z wychowankiem na porażkę. Ważne zatem, aby zaszczebiać idee pozytywnego myślenia wśród nowego pokolenia mentorów młodzieży niedostosowanej społecznie³³.

Wnioski

Dążenie do zrównoważonego rozwoju adolescentów, którzy zmagają się z kryzysem tożsamości jest niezwykle istotne w aspekcie ich przyszłego życia oraz związanych z nim planów i realizacją kolejnych zadań rozwojowych. Nieprawidłowy, zachwiany rozwój w zakresie formowania się tożsamości uniemożliwia pełnienie ról życiowych, podejmowanie decyzji, a także satysfakcjonujące życie w społeczeństwie. Okres adolescencji stanowi ważny moment, w którym zmiana pojmowania siebie i świata jest jeszcze możliwa. W związku z powyższym niezwykle ważne jest, by w odpowiednim momencie wyjść młodzieży naprzeciw wyposażając ją w odpowiednie kompetencje (wydobycie potencjałów) niezbędne do pokonywania życiowych trudności. Powyższy cel jest jednoznaczny z niesieniem pomocy w odnalezieniu sensu życia, a także poczucia spełnienia. Aby zwiększyć skuteczność podejmowanych działań, analiza procesu kształtowania tożsamości powinna przebiegać równolegle z analizą zasobów jednostki, w tym jej kompetencji społecznych.

Nowoczesny model profilaktyki opierać powinien się na założeniach psychologii pozytywnej, które akcentują, iż zbiór mocnych sił charakteru jednostki stanowić musi podstawę w myśleniu o resocjalizacji, metodach oraz zasadach oddziaływania resocjalizacyjnego. Dewiantyjne zachowania są bowiem następstwem zablokowania możliwości potencjału rozwojowego osoby. Wobec powyższego, diagnoza poprzedzająca wszelkiego rodzaju działania opierać powinna być na określeniu mocnych stron wychowanka stanowiących fundamenty dalszej pracy.

Bibliografia

- Ambrozik W., Kieszkowska A., *Tożsamość grupowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*, Impuls, Warszawa 2012.
- Brzezińska, A. I., Piotrowski, K., *Polska adaptacja Skali Wymiarów Rozwoju Tożsamości (DIDS)* [w:] „Polskie Forum Psychologiczne” 2010 nr 15 (1).
- Grudzińska E. (red.), *Socjoterapia w pracy z dziećmi i młodzieżą*. Programy zajęć, Difin, Warszawa 2015, s. 7.
- Harwas-Napierała B., Trempała J., *Psychologia rozwoju człowieka*, PWN, Warszawa 2000.
- Jagiela J., *Socjoterapia w szkole. Krótki poradnik psychologiczny*, Rubikon 2007.
- Kaczmarek Ł., *Psychologia pozytywna w socjoterapii: rozwijanie sił charakteru*, [w:] B. Jankowiak (red.) „Socjoterapia jako forma pomocy psychologiczno- pedagogicznej. Teoria i praktyka”, UAM, Poznań 2014.
- Kaczyńska W., *Przedzałożeniowość myślenia i postępowania pedagogicznego*, Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji, Warszawa 1992.
- Konopczyński M., *Metody twórczej resocjalizacji*, PWN, Warszawa 2007.

³³ A. Michalik, *The Crisis of Adolescence in the Context of Resilience- Positive Prevention* [w:] Ostrowski T.M., Sikorska I., Gerc K., *Resilience and Health in a fast-changing world*, Jagiellonian University Press, Kraków, 2015.

- Kupiec H., *Socjoterapeutyczne aspekty twórczej resocjalizacji* [w:] Resocjalizacja Polska, 2011.
- Luyckx K. , Soenens B., Goossens L. , *The personality-identity interplay in emerging adult women: convergent findings from complementary analysis* [in:] "European Journal of Personality", 2006, no 20.
- Łukaszewski W. , *Szanse rozwoju osobowości*, Książka i Wiedza, Warszawa 1984 .
- Majchrzyk Z. , *Osobowe i patologiczne wyznaczniki tożsamości- prawo do odmienności w społeczeństwie postmodernistycznym* [w:] Kieszowska A. (red), „Tożsamość osobowa dewiantów a ich reintegracja społeczna, cz.1”, IMPULS, Kraków 2011.
- Michalik A., *The Crisis of Adolescence in the Context of Resilience- Positive Prevention* [w:] Ostrowski T.M., Sikorska I., Gerc K., Resilience and Health in a fast-changing world, Jagiellonian University Press, Kraków 2015.
- Mudrecka I., *Zniekształcenia poznawcze i ich restrukturyzacja w procesie resocjalizacji młodzieży nieprzystosowanej społecznie*, [w:] „Resocjalizacja Polska” nr 9, 2015.
- Musiał D., *Kształtowanie się tożsamości w adolescencji* [w:] „Studia z psychologii w KUL” Tom 14.
- Opora R., *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*, Impuls, Gdańsk, 2009.
- Ostaszewski K. , *Pozytywna Profilaktyka* [w:] „Świat Problemów”nr 3/158, 2006.
- Seligman, M. E. P.; Csikszentmihalyi M., *Positive psychology: An introduction* [in:] "American Psychologist" vol 55(1), Jan 2000, 5-14. <http://dx.doi.org>.
- Sidor-Rządkowska M., *Coaching - teoria, praktyka, studia przypadków*, Kraków 2009.
- Silecka E., *Wybrane konteksty socjoterapii w pracy z jednostkami niedostosowanymi społecznie* [w:] B. Jankowiak (red.) „Socjoterapia jako forma pomocy psychologiczno- pedagogicznej. Teoria i praktyka”, UAM 2014.
- Szymanowski T., *Powrót skazanych do społeczeństwa*, PWN Warszawa 1989.
- Urban B., *Agresja młodzieży i odrzucenie rówieśnicze*, Warszawa 2012.
- Urban B., *Wzmacnianie procesu destygmatyzacji ex-dewianta jako warunek readaptacji społecznej* [w:] „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 2004, tom. LVII.
- Wysocka E., *Diagnoza pozytywna w resocjalizacji. Model teoretyczny i metodologiczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015.

MARNOWANIE POTENCJAŁU TWÓRCZEGO STUDENTÓW PODCZAS PISANIA PRAC DYPLOMOWYCH

Wstęp

Każdy student, podejmujący naukę na jakiejkolwiek z polskich uczelni, w celu zdobycia tytułu naukowego musi przygotować pracę dyplomową (licencjacką/inżynierską/magisterską). Jest to długotrwały proces. Zaczyna się zazwyczaj od wybrania promotora i ustalenia z nim tytułu pracy. Następnie opracowuje się plan pracy, gromadzi niezbędne materiały, przygotowuje pierwsze szkice, które z czasem przybierają formę obszernego opracowania wybranego tematu. Kilka kwestii formalnych, ostatnie poprawki, wydruk pracy dyplomowej i student prezentuje ją przed komisją podczas obrony. Zazwyczaj tego samego dnia odbiera swój dyplom. Proces się kończy, a jego praca „ląduje” do uczelnianych archiwów i będzie tam spoczywać nierzuszona przez najbliższe lata. Oprócz wartości w postaci rozwoju studenta podczas pisania pracy dyplomowej, nie przyniesie ona innym podmiotom (np. uczelniom, analizowanym firmom/ branżom, organizacjom pozarządowym, administracji, społeczeństwu, itp.) żadnej korzyści.

Dlaczego taka sytuacja ma miejsce? Student w Polsce zdobywa wykształcenie przez 3, 3,5 lub 5 lat i poświęca kilkaset godzin na napisanie pracy dyplomowej. Czy nie jest ona w stanie wniesić żadnej wartości dla społeczeństwa?

Celem tego artykułu jest przedstawienie możliwości bardziej optymalnego wykorzystania prac dyplomowych w polskiej gospodarce. W tym celu autor przeanalizował korzyści wynikające z pisania prac dyplomowych dla różnych podmiotów gospodarczych, oszacował potencjał, który można uzyskać dzięki temu podejściu i opisał obecnie działające inicjatywy, które zachęcają do tego rozwiązania. Rozważania tu podjęte mogą stanowić jednocześnie wprowadzenie do zagadnienia zrównoważonego rozwoju i społecznej odpowiedzialności uczelni wyższych w Polsce.

KORZYŚCI WYNIKAJĄCE ZE WSPÓŁPRACY STUDENT - UCZELNIA – GOSPODARKA PODCZAS PRZYGOTOWYWANIA PRAC DYPLOMOWYCH

Korzyści dla społeczeństwa, wynikające z zaangażowania firm w przygotowanie pracy dyplomowej można podzielić na 3 główne obszary: dla studentów, dla gospodarki i dla uczelni. W poniższej części artykułu, każdy z tych obszarów zostanie szerzej opisany.

1. Korzyści dla studentów

Studenci, podczas opracowywania pracy dyplomowej, mogą nabyć dużo nowej wiedzy i kompetencji, jeśli przygotowują ją samodzielnie. Materiały są często czerpane z książek, Internetu i innych źródeł naukowych. Przygotowywanie pracy naukowej we współpracy z podmiotem zewnętrznym może dodatkowo wzbogacić nabyte umiejętności dzięki rozwiązywaniu prawdziwych i praktycznych wyzwań, przed którymi stoją firmy, dodając

aspekt praktyczności. Zaangażowanie podmiotu trzeciego pozwala również studentowi na nawiązanie bezpośredniego kontaktu z firmą i jej pracownikami, co może przekuć się w uzyskanie zatrudnienia lub poznanie w większym stopniu „ludzi z branży”, z którymi będzie można w przyszłości współpracować.

Współpraca z podmiotem zewnętrznym ma szansę w znaczący sposób ułatwić studentowi pisanie swojej „dyplomówki”. Ułatwienie wynika między innymi z bezpośredniego dostępu do materiałów, które zapewni dany podmiot oraz dodatkowy nadzór i pomoc w pisaniu, co z kolei może wpłynąć pozytywnie na motywację studenta. Student może być również nagrodzony, za swój nakład czasu, w postaci wynagrodzenia finansowego.

Ważnym aspektem, jest również zwiększenie poczucia sensu poświęcania swojego czasu na opracowywanie pracy dyplomowej. Obecnie, znaczna część studentów traktuje swoją pracę dyplomową, jako coś niepotrzebnego, „sztuka dla sztuki”¹.

2. Korzyści dla gospodarki

Główną korzyścią dla gospodarki jest fakt, że studenci w ramach swoich prac dyplomowych, mogą opracowywać obszerne analizy dotyczące podmiotów gospodarczych oraz ich otoczenia. W przypadku firm mogą to być np. analizy obecnego stanu przedsiębiorstwa, sposoby na optymalizację pracy, analizy dotyczące rynków czy produktów, możliwości rozwoju, itp. Opracowania te mogą doprowadzić do znacznych oszczędności kosztów i wzrostu innowacji. Współpraca ze studentami stwarza możliwość do rozwoju pozytywnego wizerunku firmy, jako pracodawcy, dzięki lepszemu kontaktowi ze środowiskiem studenckim i zwiększeniu znajomości potrzeb młodych ludzi. Wzmocniony wizerunek przyczynia się z kolei do ułatwionej rekrutacji nowych pracowników.

Aby oszacować potencjalną, roczną wartość dla społeczeństwa, wynikającą z opracowywania prac dyplomowych na ich rzecz podmiotów zewnętrznych, autor przeanalizował jaki jest przewidywany nakład czasu na napisanie pracy dyplomowej oraz ich liczbę w skali roku.

Na podstawie danych ujętych w Tabeli 1. można założyć, że przeciętny, przewidywany nakład czasu na napisanie pracy dyplomowej w Polsce wynosi: **250 godzin** w przypadku pracy licencjackiej, **350 godzin** w przypadku pracy inżynierskiej i **420 godzin** w przypadku pracy magisterskiej.

¹ Beata Bielska, „*Magisterkę kupię*”. *Sprzedawanie i kupowanie prac dyplomowych jako element studenckiej kultury nieuczciwości*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2015, str. 212.

TABELA 1. Przewidywany nakład czasu na napisanie pracy dyplomowej

Rodzaj pracy	Przewidywany nakład czasu	Uczelnia
Licencjacka	250 godzin ²	Wyższa Szkoła Informatyki Stosowanej i Zarządzania, kierunek Grafika
	300 godzin ³	Uniwersytet Jagielloński, Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej
	150 – 250 godzin ⁴	Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Inżynierska	375 – 450 godzin ⁵	Politechnika Warszawska
	180 – 270 godzin ⁶	Politechnika Łódzka, Instytut Elektroniki
	375 godzin ⁷	Wyższa Szkoła Informatyki Stosowanej i Zarządzania, kierunek Informatyka
Magisterska	500 godzin ⁸	Wyższa Szkoła Informatyki Stosowanej i Zarządzania, kierunek Grafika
	150 – 440 godzin ⁹	Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
	500 godzin ¹⁰	Uniwersytet Jagielloński, Instytut Ekonomii, Finansów i Zarządzania
	500 – 600 godzin ¹¹	Politechnika Warszawska
	300 – 450 godzin ¹²	Politechnika Łódzka, Instytut Elektroniki
	300 godzin ¹³	Wyższa Szkoła Informatyki Stosowanej i Zarządzania, kierunek Informatyka

Źródło: opracowanie własne

² Wyższa Szkoła Informatyki Stosowanej i Zarządzania, kierunek Grafika, *Plan studiów stacjonarnych I stopnia (licencjackich) 2015/16*, Warszawa 2015, str.1.

³ Uniwersytet Jagielloński, Instytut Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej „Seminarium dyplomowe - dr Lucyna Słupek”, Kraków 2016.

⁴ Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, „Seminarium licencjackie – informacje ogólne”, Toruń 2016.

⁵ POLITECHNIKA WARSZAWSKA, „Zalecenia co do zakresu i formy prac dyplomowych (inżynierskich, magisterskich) - do stosowania na Wydziale Elektrycznym Politechniki Warszawskiej w Zakładzie Elektrowni i Gospodarki Elektroenergetycznej (ZEiGE)”, Warszawa 2013, str. 1.

⁶ „Przewodnik po dydaktyce, Zbiór zasad postępowania i dobrych praktyk”, Politechnika Łódzka, lipiec 2001.

⁷ Wyższa Szkoła Informatyki Stosowanej i Zarządzania, kierunek Informatyka, *Plan studiów stacjonarnych I stopnia (inż.) 2015/16*, Warszawa 2015, str. 2.

⁸ Wyższa Szkoła Informatyki Stosowanej i Zarządzania, kierunek Grafika, *Plan studiów stacjonarnych II stopnia (mag.) 2015/16*, Warszawa 2015, str. 1.

⁹ Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, „Seminarium licencjackie – informacje ogólne”, Toruń 2016

¹⁰ Uniwersytet Jagielloński, Instytut Ekonomii, Finansów i Zarządzania *Seminarium magisterskie WZ.IEZ/ZES/SM3sem*, Kraków 2016.

¹¹ POLITECHNIKA WARSZAWSKA, „Zalecenia co do zakresu i formy prac dyplomowych (inżynierskich, magisterskich) - do stosowania na Wydziale Elektrycznym Politechniki Warszawskiej w Zakładzie Elektrowni i Gospodarki Elektroenergetycznej (ZEiGE)”, Warszawa 2013, str. 1

¹² „Przewodnik po dydaktyce, Zbiór zasad postępowania i dobrych praktyk”, Politechnika Łódzka, lipiec 2001, 69.

¹³ Wyższa Szkoła Informatyki Stosowanej i Zarządzania, kierunek Grafika, *Plan studiów stacjonarnych II stopnia (mag.) 2015/16*, Warszawa 2015, str. 1.

Kolejnym wskaźnikiem, który należy wziąć pod uwagę, jest liczba prac dyplomowych, pisanych w ciągu jednego roku. Na podstawie statystyk GUSu, wynika, że w roku akademickim 2014/15 do grona absolwentów uczelni wyższych w Polsce dołączyło w sumie 395192 osób¹⁴, w tym: **150378** studentów pierwszego stopnia z tytułem licencjata, **66841** studentów pierwszego stopnia z tytułem inżyniera i **177973** studentów drugiego stopnia i studiów magisterskich jednolitych. Można założyć, że liczba absolwentów przekłada się w skali 1:1 na liczbę przygotowanych prac dyplomowych.

Tabela 2. Potencjalna wartość dla społeczeństwa, wynikająca z opracowywania prac dyplomowych, w skali roku

	Liczba roboczogodzin	Liczba prac dypl.	Potencjalna wartość dla społ. w roboczogodzinach	Potencjalna wartość dla społ. w PLN ¹⁵
Prace licencjackie	250	150378	37,594,500	488,728,500
Prace inżynierskie	350	66841	23,394,350	304,126,550
Prace magisterskie	420	177973	74,748,660	971,732,580
Razem		395192	135,737,510	1,764,587,630

Źródło: opracowanie własne

Z szacunkowych obliczeń dotyczących potencjalnej wartości dla polskiego społeczeństwa, która znajduje się w pracach dyplomowych, wynika, że studenci mogliby wykonywać na rzecz gospodarki dodatkową pracę, w skali **ok. 135 mln roboczogodzin rocznie**. Przy założeniu, że praca intelektualna młodej osoby, po trzech, trzech i pół lub pięciu latach studiów jest warta minimalną stawkę godzinową w Polsce (13zł brutto/godzina), wartość pieniężną prac dyplomowych można oszacować na ok. **1,75 mld PLN rocznie**.

3. Korzyści dla uczelni

Dużym wyzwaniem, przed którym stoją obecnie polskie uczelnie jest liczba plagiatów popełniana przez studentów. Szacuje się, że w Polsce, ok. 5-10% wszystkich prac dyplomowych może być następstwem plagiatu¹⁶. To zjawisko nie tylko obniża poziom wykształcenia studentów, ale może doprowadzić również do odpowiedzialności karnej: "Kto przywłaszcza sobie autorstwo albo wprowadza w błąd co do autorstwa całości lub części cudzego utworu albo artystycznego wykonania, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 3"¹⁷.

W mediach, coraz częściej pojawiają się informacje o oskarżeniach przeciwko studentom, którzy dopuścili się przywłaszczenia autorstwa prac dyplomowych¹⁸. Zdarza się,

¹⁴ Główny Urząd Statystyczny, *Tabl. 2 Absolwenci szkół wyższych - łącznie z cudzoziemcami - według szkół i grup kierunków, zgodnie z klasyfikacją ISCED-F 2013.*, Warszawa 2015.

¹⁵ Przy założeniu, że za jedną roboczogodzinę studenta płaci się tyle, ile wynosi minimalna stawka godzinowa, po waloryzacji, od 1 stycznia 2017 roku – 13zł brutto za godzinę.

¹⁶ <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news,19718,rektorzy-przeciw-plagiatom.html>.

¹⁷ Art. 115 ustawy o prawach autorskich i prawach pokrewnych.

¹⁸ <http://www.rp.pl/arttykul/1125260-Studentci-kupuja-prace-magisterskie-Zajma-sie-tym-sledczy.html#ap-1>.

że w proceder plagiatu zaangażowani są pracownicy naukowcy, którzy najlepiej znają wszelkie wymogi¹⁹.

Przyczyn powszechności plagiatu można wymieniać wiele, poczynając od braku motywacji, rozsądku, czy zasad moralnych, a kończąc na braku wiedzy o tym, czym jest plagiat i jakie są konsekwencje jego stosowania²⁰. Główną przyczyną powszechności plagiatu zdaje się być jednak obniżenie wartości wyższego wykształcenia²¹. Obecnie, praktycznie każda młoda osoba, po maturze, może podjąć studia. Uczelnie starają się o zrekrutowanie jak największej liczby młodych osób, nie zawsze patrząc na jakość przyszłych studentów. Następstwem masowości studiów jest fakt, że stosunkowo łatwo jest zdobyć tytuł licencjata/inżyniera/magistra. Im więcej osób posiada taki tytuł, tym mniejsza jego wartość na rynku pracy. Studenci postrzegają zdobycie tytułu naukowego jako formalność.

Ponadto, w Internecie możemy znaleźć również bardzo dużo ofert pisania prac na zamówienie. Po wpisaniu w wyszukiwarce Google haseł „praca magisterska”, „praca licencjacka”, „pisanie pracy magisterskiej”, „praca inżynierska cena” pojawia się co najmniej kilkadziesiąt witryn, na których oferowanie jest napisanie pracy za studenta. Oczywiście wiele osób może nie ogłaszać się w Internecie, a po prostu otrzymywać zlecenia z poleceń, czy od znajomych.

Zjawiska plagiatu i pisania prac dyplomowych przez osoby trzecie, prawdopodobnie będą się w najbliższym czasie nasilać, ze względu na pewnego rodzaju przyzwolenie społeczne oraz Internet, oferujący bardzo dużo materiałów i informacji, które można w bardzo prosty sposób skopiować i wkleić do swojego opracowania²².

Zaangażowanie zewnętrznych podmiotów w proces pisania prac dyplomowych mogłoby ograniczyć zjawiska plagiatu i pisania prac dyplomowych przez osoby trzecie, z powodu bardzo specyficznego tematu, dotyczącego konkretnego podmiotu, dla którego student pisze pracę, oraz nadzór ze strony pracownika organizacji.

Uczelnie miałyby również szanse osiągnąć dodatkowe korzyści, dzięki ułatwionemu kontaktowi z tymi podmiotami, np. z partnerami korporacyjnymi, które mogłyby przekuć się w współpracę na innych płaszczyznach (badania, programy stażowe, sponsoring, zakup powierzchni reklamowej, itp.).

ROZWIĄZANIA STOSOWANE ZA GRANICĄ

Można wyróżnić trzy główne grupy podmiotów, które promują współpracę na linii GOSPODARKA - STUDENT: przedsiębiorstwa, uczelnie i wyspecjalizowane podmioty, łączące studentów z przedsiębiorstwami. Każda z przedstawionych grup podmiotów zostanie szerzej opisana.

1. Podmioty gospodarcze

W tym przypadku, największe zainteresowanie współpracą ze studentami wykazują przedsiębiorstwa komercyjne. Firma Danfoss (branża inżynierska) z siedzibą w Danii, ma spe-

¹⁹ <http://www.tvn24.pl/czarno-na-bialym,42,m/fabryka-dyplomow,313331.html>.

²⁰ Beata Bielska, „Magisterkę kupię”. *Sprzedawanie i kupowanie prac dyplomowych jako element studenckiej kultury nieuczciwości*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2015, str. 70.

²¹ Ibidem, str. 220.

²² Janusz Barta, Ryszard Markiewicz, *Raport o zasadach poszanowania autorstwa, w pracach dyplomowych oraz doktorskich, w instytucjach akademickich i naukowych*, Warszawa 2005, str. 11.

cyjną zakładkę, która zachęca studentów do nawiązania kontaktu²³. Wśród standardowych podzakładek „staże” i „praktyki” znajduje się również podzakładka „praca dyplomowa”. Firma pozwala studentowi na samodzielny wybór zagadnienia związanego z firmą a dodatkowo oferuje pomoc podczas procesu pisania pracy, ułatwia dostęp do niezbędnych danych oraz stwarza możliwość nawiązania kontaktów z pracownikami z całego świata. Podobne rozwiązanie stosuje firma Telekom z Niemiec²⁴ oraz Volvo ze Szwecji²⁵.

Firmy zamieszczają również ogłoszenia o możliwości pisania prac dyplomowych na ich rzecz, na portalach, związanych z poszukiwaniem pracy, np. LinkedIn. Oferty często są powiązane z odbywaniem stażu w firmie, co wnosi dodatkową wartość do doświadczenia studenta, przykładowo:

- firma Proctel & Gamble publikuje oferty na terenie Włoch i Niemiec²⁶,
- firma SAP poszukuje studentów do analizy i ewaluacji ich działań z zakresu BHP²⁷,
- firma VOITH z Niemiec, szuka studentów do analizy ich procesów biznesowych związanych z produkcją papieru²⁸.

2. Uczelnie

Zagraniczne uczelnie aktywnie zachęcają studentów do współpracy z firmami, przy pisaniu prac dyplomowych. Trend ten jest zwłaszcza widoczny w krajach skandynawskich i w Niemczech. Najczęściej spotykane propozycje współpracy dotyczą studentów kierunków inżynierskich, informatycznych i mechanicznych, ale pojawiają się również kierunki związane z projektowaniem, ekonomią, finansami i zarządzaniem.

Na stronie internetowej Aarhus University, School of Business and Social Sciences, w Danii, przedstawione są informacje zachęcające studentów do pisania prac dyplomowych w partnerstwie z firmami²⁹. Uczelnia przedstawia korzyści wynikające z takiej kooperacji oraz zwraca uwagę na to, że współpraca może być ona ważnym krokiem w zdobyciu zatrudnienia, po uzyskaniu tytułu naukowego. Strona internetowa uczelni odsyła studentów do portalu z ofertami pracy, na którym widnieją propozycje napisania prac magisterskich.

Wydział logistyki na Molde University College w Norwegii, szczegółowo opisuje zasady formalne współpracy firma-student, w tym między innymi: konieczność odbycia

²³ <http://www.danfoss.com/career/students-and-graduates/master-thesis/#>.

²⁴ <http://www.telekom.com/thesis>.

²⁵ <http://www.volvocars.com/intl/about/our-company/careers/job-search>.

²⁶ https://www.linkedin.com/jobs/view/208778915?trkInfo=searchKeywordString%3AMaster%2BThesis%2CsearchLocationString%3A%252C%2B%2Cvertical%3Ajobs%2CpageNum%3A1%2Cposition%3A1%2CMSRPsearchId%3A214750891_1474607765404&refId=214750891_1474607765404&recommendedFlavor=IN_NETWORK&trk=jobs_jserp_job_listing_text.

²⁷ https://www.linkedin.com/jobs/view/203385568?trkInfo=searchKeywordString%3AThesis%2BManagement%2CsearchLocationString%3A%252C%2B%2Cvertical%3Ajobs%2CpageNum%3A1%2Cposition%3A11%2CMSRPsearchId%3A214750891_1475333025343&refId=214750891_1475333025343&recommendedFlavor=SCHOOL_RECRUIT&trk=jobs_jserp_job_listing_text.

²⁸ https://www.linkedin.com/jobs/view/209719604?trkInfo=searchKeywordString%3AMaster%2BThesis%2CsearchLocationString%3A%252C%2B%2Cvertical%3Ajobs%2CpageNum%3A1%2Cposition%3A14%2CMSRPsearchId%3A214750891_1475333801629&refId=214750891_1475333801629&recommendedFlavor=SCHOOL_RECRUIT&trk=jobs_jserp_job_listing_text.

²⁹ <http://www.au.dk/en/interresource/master-thesis-collaboration/>.

przynajmniej jednej wizyty w siedzibie firmy³⁰. Uczelnia podkreśla również fakt, że praca dyplomowa studenta może stanowić wewnętrzny, poufny materiał firmy.

Hanken School of Economics w Finlandii, publikuje wskazówki dla studentów dotyczące tego, jak nawiązać kontakt z firmą i przygotować się do współpracy. Uczelnia sugeruje, że student powinien potraktować swoją pracę magisterską jako normalną pracę na rzecz firmy i podpisać z nią na ten czas umowę. Rekomendowane, przez uczelnię, wynagrodzenie dla studenta wynosi **2400EUR za każdy miesiąc** pisania pracy lub **7000EUR jednorazowo**³¹.

Kiel University of Applied Sciences w Niemczech informuje, że nawet **95% ich studentów** z wydziału Inżynierii Mechanicznej, każdego roku pisze pracę licencjacką na rzecz firm³².

3. Wyszczególnione podmioty, łączące studentów z przedsiębiorstwami

Strony internetowe: <http://www.die-bachelorarbeit.de/> i <http://www.die-masterarbeit.de/> to portale z Niemiec, które udostępniają bazę tematów oferowanych przez firmy dla studentów. Projekt jest wspierany między innymi przez Unię Europejską i niemieckie Ministerstwo Ekonomii i Energii.

Match My Thesis³³ to firma z Danii, która pomaga w odpowiednim połączeniu studentów z firmami (na portalu znajdują się również ogłoszenia organizacji pozarządowych i studenckich). Jako korzyść ze współpracy, wymienia m.in. oszczędność kosztów dla firm, która wynika z tego, że nie muszą one zatrudniać wyspecjalizowanej firmy badawczej do przeprowadzenia analiz, które mogą zostać wykonane przez studentów. Match My Thesis pomaga w znalezieniu i dokładnym określeniu zagadnienia projektu, selekcji aplikujących oraz bierze udział w nadzorze nad procesem.

POLSKIE PRZYKŁADY WSPÓŁPRACY GOSPODARKA - UCZELNIA - STUDENT W OBSZARZE PISANIA PRAC DYPLOMOWYCH

W Polsce, można zaobserwować załazki efektywnego wykorzystywania prac dyplomowych, głównie na uczelniach technicznych.

Ciekawą inicjatywę podjął w 2011 roku Uniwersytet Łódzki, uruchamiając program „Praktyczny Dyplom”³⁴, którego zadaniem było połączenie studentów z pracodawcami, w celu wypracowania zakresu tematycznego prac dyplomowych. Informowano wówczas, że ok. 100 studentów rozpocznie pisanie prac dla partnerów projektu³⁵. Warto zaznaczyć, że liczba studentów Uniwersytetu Łódzkiego, broniących dyplomu, wynosi około 8 000 rocznie³⁶. Projekt „Praktyczny Dyplom” został zakończony w 2013 roku. Do innych uczelni, które prowadzą podobne działania i zamieszczają o nich informacje na portalach

³⁰ http://kursinfo.himolde.no/lo-kurs/MSc_logistics/Log950/2017/ThesisInCompany.pdf.

³¹ <https://www.hanken.fi/en/studies/student-services/career-services/jobs-vacancies-and-advice/writing-your-thesis-company>.

³² https://www.academics.com/science/writing-your-bachelor-thesis-at-a-company_57146.html.

³³ <http://matchmythesis.com/>.

³⁴ <https://praktycznydyplom.uni.lodz.pl/>.

³⁵ <http://www.polskieradio.pl/5/115/Artykul/306217,Studenci-pisza-prace-magisterskie-pod-przyszlych-pracodawcow>.

³⁶ Ibidem.

internetowych można zaliczyć m.in. Politechnikę Wrocławską, której studenci mogą wziąć udział w projekcie zespołowym, który łączy element pisanie pracy dyplomowej z praktyką w firmach³⁷. Uniwersytet Zielonogórski³⁸, Politechnika Śląska³⁹, Uniwersytet Opolski, czy Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie⁴⁰ realizują podobne projekty jak Politechnika Wrocławska.

Wśród polskich firm, współpracujących z uczelniami w obszarze przygotowywania prac dyplomowych, należy wyróżnić Grupę Azoty S.A. Spółka posiada podpisane umowy o współpracy z kilkoma uczelniami, głównie z Małopolski. Grupa Azoty S.A. posiada szczegółowo opisane procedury w tym zakresie⁴¹ oraz listę proponowanych tematów dla studentów⁴². Proponowane tematy są zgłaszane przez pracowników firmy, natomiast studenci mogą również pisać prace na tematy zgłaszane przez siebie, pod warunkiem, że nie będą one wymagały dostępu do danych, które są tajemnicą firmy. W skali roku, około 80 studentów przygotowuje dla Grupy Azoty S.A. swoje prace dyplomowe na tematy związane z takimi obszarami funkcjonowania firmy jak: Public Relations, tworzywa sztuczne, technologie chemiczne, logistyka, analiza zatrudnienia, itp. Po obronie, prace dyplomowe są przechowywane w firmowej bibliotece, z której każdy z pracowników może wykorzystać potrzebne mu opracowania. Jedna z nich, pod tytułem „Audyt energetyczny budynku Dyrekcji Technicznej”, została wykorzystana przez Centrum Infrastruktury przy remoncie budynku⁴³.

Podsumowanie

Współpraca na linii student - uczelnia - gospodarka, w zakresie pisanie prac dyplomowych, niesie ze sobą duże korzyści, dla każdej ze stron, a w rezultacie dla społeczeństwa. Szkoda by było, gdyby potencjał twórczy młodych ludzi marnował się na robienie czegoś, co nikomu się przyda. Taka sytuacja może tylko osłabiać poczucie sensu robienia czegoś w porządnym sposób, już na początku kariery zawodowej. Poza tym, studenci, dzięki współpracy z podmiotami zewnętrznymi, mogą zdobyć bardziej praktyczne doświadczenie, co pozwala im na łatwiejsze wkroczenie na rynek pracy. Uczelnie, dzięki współpracy studentów i podmiotów zewnętrznych, mogą w znacznym stopniu ograniczyć zjawisko plagiatów i pisanie prac dyplomowych przez osoby trzecie. Z kolei firmy i inne podmioty gospodarcze, otrzymują wartościowe analizy, które wzbogacają ich zasoby oraz nawiązują lepsze relacje ze środowiskiem studenckim – ich przyszłymi pracownikami. Zarówno w Polsce, jak i na Zachodzie pojawiają się pomysły jak połączyć te środowiska. Autor wyraża głęboką nadzieję, że zjawisko współpracy na linii gospodarka – uczelnia - student będzie się rozwijało, aby w bardziej optymalny sposób, zagospodarować jeden z najcenniejszych zasobów, jaki posiadamy – czas.

³⁷ http://kpz.iia.pwr.wroc.pl/wp-content/uploads/2013/11/PZ_Informacja_dla_firm.pdf.

³⁸ <http://www.ime.uz.zgora.pl/DypPrzemysl.aspx>.

³⁹ <http://www.forumpracodawcow.aei.polsl.pl/>.

⁴⁰ <http://praca.gazetaprawna.pl/artykuly/526053,pisanie-prac-dyplomowych-na-zlecenie-firm-coraz-popularniejsze.html>.

⁴¹ <http://tarnow.grupaazoty.com/pl/spolka/edukacja/akademicka>.

⁴² http://static.grupaazoty.com/files/1347628063/proponowane_tematy_prac_dyplomowych_2_sierpień_2012.pdf.

⁴³ Informacje uzyskane na podstawie wywiadu telefonicznego z pracownikiem firmy Grupa Azoty S.A., odpowiedzialnym za program.

Bibliografia

Art. 115 ustawy o prawach autorskich i prawach pokrewnych.

Barta J., Markiewicz R., *Raport o zasadach poszanowania autorstwa, w pracach dyplomowych oraz doktorskich, w instytucjach akademickich i naukowych*, Warszawa 2005.

Bielska B., „Magisterkę kupię”. *Sprzedawanie i kupowanie prac dyplomowych jako element studenckiej kultury nieuczciwości*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2015.

Główny Urząd Statystyczny, *Tabl. 2 Absolwenci szkół wyższych - łącznie z cudzoziemcami - według szkół i grup kierunków*, Warszawa 2015.

Strony internetowe:

http://kpz.iiair.pwr.wroc.pl/wp-content/uploads/2013/11/PZ_Informacja_dla_firm.pdf.

http://kursinfo.himolde.no/lo-kurs/MSc_logistics/Log950/2017/ThesisInCompany.pdf.

<http://matchmythesis.com/>.

<http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news,19718,rektorzy-przeciw-plagiatom.html>.

<http://praca.gazetaprawna.pl/artykuly/526053,pisanie-prac-dyplomowych-na-zlecenie-firm-coraz-popularniejsze.html>.

http://static.grupaazoty.com/files/1347628063/proponowane_tematy_prac_dyplomowych.

<http://tarnow.grupaazoty.com/pl/spolka/edukacja/akademicka>.

<http://www.au.dk/en/interresource/master-thesis-collaboration/>.

<http://www.danfoss.com/career/students-and-graduates/master-thesis/#>.

<http://www.forumpracodawcow.aei.polsl.pl/>.

<http://www.ime.uz.zgora.pl/DypPrzemysl.aspx>.

<http://www.polskieradio.pl/5/115/Artykul/306217,Studenci-pisza-prace-magisterskie-pod-przyszlych-pracodawcow>

<http://www.rp.pl/artykul/1125260-Studenci-kupuja-prace-magisterskie--Zajma-sie-tym-sledczy>.

<http://www.telekom.com/thesis>

<http://www.tvn24.pl/czarno-na-bialym,42,m/fabryka-dyplomow>.

<http://www.volvocars.com/intl/about/our-company/careers/job-search>.

<https://praktycznydyplom.uni.lodz.pl/>.

<https://www.academics.com/science/writing-your-bachelor-thesis-at-a-company>.

<https://www.hanken.fi/en>.

<https://www.linkedin.com/>

Materiały ze stron uczelni:

Politechnika Łódzka, "Przewodnik po dydaktyce, Zbiór zasad postępowania i dobrych praktyk", lipiec 2001.

Politechnika Warszawska, „Zalecenia co do zakresu i formy prac dyplomowych (inżynierskich, magisterskich) - do stosowania na Wydziale Elektrycznym Politechniki Warszawskiej w Zakładzie Elektrowni i Gospodarki Elektroenergetycznej (ZEiGE)", Warszawa 2013.

"Przewodnik po dydaktyce, Zbiór zasad postępowania i dobrych praktyk", Politechnika Łódzka, lipiec 2001.

Uniwersytet Jagielloński, Instytut Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej „Seminarium dyplomowe - dr Lucyna Słupek", Kraków 2016.

Instytut Ekonomii, Finansów i Zarządzania Seminarium magisterskie.

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, „Seminarium licencjackie – informacje ogólne”, Toruń 2016.

Wyższa Szkoła Informatyki Stosowanej i Zarządzania.

Plan studiów stacjonarnych I stopnia (licencjackich) 2015/16, Warszawa 2015.

Plan studiów stacjonarnych I stopnia (inżynierskich) 2015/16, Warszawa 2015.

Plan studiów stacjonarnych II stopnia (magisterskich) 2015/16, Warszawa 2015.

Wywiad telefoniczny: Grupa Azoty S.A.

ROZDZIAŁ V
EKOLOGIA, OCHRONA ŚRODOWISKA
ORAZ ASPEKTY: PRZESTRZENNY
I ARCHITEKTONICZNY
W KONTEKŚCIE ZRÓWNOWAŻONEGO
ROZWOJU

Yanina Butenko

FUNKCJA ZAMKÓW W ŻYCIU SPOŁECZNYM (NA PRZYKŁADZIE POLSKI)

Wstęp

W dzisiejszych czasach zamki traktowane są przez większość ludzi jedynie jako atrakcja turystyczna. Ludzie podziwiają tę piękną architekturę i nie za bardzo zdają sobie sprawę z jej głębszego znaczenia. Te historyczne budowle kojarzone są głównie z epoką pięknych dam i szlacheckich kawalerów, z czasami, które już dawno minęły i nigdy nie powrócą. Dla większości obserwatorów lub zwiedzających, są one miejscami wielkich wydarzeń historycznych, niewyjaśnionych tajemnic czy po prostu miejscami owianymi pięknymi legendami. Patrząc dzisiaj na te piękne budowle, mało kto zastanawia się nad takimi aspektami jak np. warunki higieniczne czy ogrzanie tak ogromnych kamiennych ścian, albo o prawdziwych funkcjach jakie miały pełnić te budowle.

Dla niektórych, zamki są częścią codziennego krajobrazu, dla innych źródłem inspiracji albo zysku, jeszcze inni traktują je jako obiekt działania zawodowego. Warto zastanowić się czym jest „zamek”, czy jest on dziś potrzebny, jaką spełnia rolę i dlaczego instytucje państwowe decydują się wydawać ogromne sumy pieniędzy na utrzymanie „zimnego kamienia”. Bardzo istotne jest również znalezienie odpowiedzi na pytanie, czym jest „zamek” dla współczesnego społeczeństwa i jaką rolę odgrywa w świadomości ludzi.

Zamek, szczegóły ochrony zabytków tego typu

Ilość publikacji poświęconych sprawie zamków i ich ochronie – niestety, nie zawsze efektywnej - wskazuje na to, że temat ten nie jest obojętny dla społeczeństwa, budzi kontrowersje, dyskusje i wymaga głębszej analizy. To, że w ostatnim czasie zamki stały się przedmiotem zainteresowań dużej liczby inwestorów, przede wszystkim prywatnych i samorządowych, obliuguje aparat państwowy do wzmożonej kontroli oraz do stworzenia odpowiednich norm prawnych w celu zabezpieczenia dziedzictwa narodowego przed niekontrolowaną eksploatacją.

Zwrócenie uwagi państwa na ten problem, to jedno z głównych zadań różnych organizacji zarówno społecznych, jak i profesjonalistów, zajmujących się badaniem zamków. Jedną z głównych organizacji zrzeszających polskich konserwatorów, jest Polski Komitet Narodowy ICOMOS¹, który zajmuje się ochroną ruin historycznych. Dzięki organizowanemu przez tę instytucję licznym konferencjom poświęconym tej problematyce, powstało Kolegium Doradcze ds. Ochrony Zamków Średniowiecznych w Polsce, zainicjowane przez Marcina Gawlickiego². Zadaniem organizacji jest „wypracowanie strategii ochrony

¹ Polski Komitet Narodowy Międzynarodowej Ochrony Zabytków, <http://www.icomos-poland.org/> (dostęp: 28 VI 2016).

² B. Szyggin, *Ochrona ruin historycznych w Polsce – próba podsumowania współczesnych problemów*, [w:] *Zamki, grody, ruiny. Waloryzacja i ochrona*, red. nauk. Maria L. Lewicka, Warszawa – Białystok 2009, s. 14.

zamków średniowiecznych w Polsce”³. Jednak polscy konserwatorzy zabytków tego typu, spotykają się z wieloma problemami nie tylko o charakterze biurokratycznym i finansowym, ale również i naukowym.

Trudności zaczynają od **zdefiniowania** pojęcia „zamek”. Bohdan Guerquin, znany architekt i historyk architektury, uważał zamek za: „zespół elementów warownych i budynków mieszkalnych powiązanych w zamknięty obwód obronny, który to zespół powstał w ustroju feudalnym jako ośrodek władzy książęcej, siedziba możnowładcy, siedziba rycerza lub placówka militarna. Zasadniczą cechą takiego zespołu stanowi zamknięty obwód obronny początkowo w postaci wałów lub konstrukcji drewniano-ziemnej, a w następnych okresach murowany”⁴. Jednak ta definicja nie jest jednoznaczna i wyczerpująca. Zatem dyskusja nad tym czym jest „zamek” nadal trwa.

Ciekawe wyniki dało badanie przeprowadzone wśród właścicieli i administratorów zamków. Według ich opinii na temat tego pojęcia, występowały następujące określenia zamku: „zamknięta budowla mieszkalno - obronna”, „budowla mieszkalna o funkcjach obronnych z zapleczem gospodarczym”, „zabytkowa budowla kojarząca się współcześnie z jakąś kulturalną intytucją państwową”, „obiekt o funkcjach mieszkalnych, obronnych, administracyjnych, sądowniczych, oraz miejsce produkcji rzemieślniczej” czy, po prostu: „wizytówka miasta”, „mój dom”⁵. Ostatnie sformułowania wskazują albo na brak profesjonalizmu albo na braku chęci aby pogłębić swoją wiedzę na temat tego obiektu i kojarzenie go ze stereotypowym pojęciem „zamku”, jako gwarancji romantycznego widoku albo źródła zysku. Z braku wiedzy czym jest „zamek” wynika i brak zgody co do tego, jaką rolę pełnił w przeszłości, jaką rolę może pełnić dziś i jaką rolę powinien pełnić w przyszłości.

Z braku jednoznacznej definicji pojęcia podmiotu badania, wynika problem wyznaczenia chronologicznych granic, które określały by czas powstawania „prawdziwych” zamków i czas powstawania budowli stylizowanych architekturą zamkową. Ta kwestia wywołuje kolejny dylemat w kwestii działań konserwatorskich. Otóż prawdziwy zabytek wymaga dokładnej rekonstrukcji według historycznego wzoru (jeśli taki wzór się zachował), a to zwiększa koszty prac konserwatorskich. Przewodniczący PKN ICOMOS prof. Bogusław Szygin twierdzi, że: „Autentyczne zabytki są mniej atrakcyjne, funkcjonalne, kompletne, wręcz brzydsze, z punktu widzenia masowego odbiorcy w takim zestawieniu pseudo-zabytek wygrywa i upowszechnia wzorec, który staje się punktem odniesienia dla działań podejmowanych przy prawdziwych zabytkach. To sprzyja zatarciu granicy pomiędzy pracami konserwatorskimi a pracami remontowymi czy stricte budowlanymi”⁶. B. Szmygin również zwraca uwagę na to, że aspekt ten jest kluczowy przy podziale środków unijnych na ochronę zabytków – ponieważ pseudo-zabytki w większości, — pomimo, iż mogą zabezpieczyć się same, dostają dotacje na równi z prawdziwymi zabytkami, które potrzebują więcej pomocy materialnej.

Trudności w pracy badaczy zabytków stwarza problem merytoryczny i terminologiczny polegający na braku ustaleń, gdzie leży granica między pojęciem „zamku” a poję-

³ I. Malawska, *Powołanie kolegium doradczego ds. spraw ochrony zamków sriednoiowiecznych w Polsce*, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.b594ad0f-6e9d-31bd-a16b-2d3fd8ae06f2>, (dostęp: 28 VI 2016).

⁴ B. Guerquin, *Zamki w Polsce*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa, 1974.

⁵ M. Koskowski, *Zamki w Polsce – definicja, sytuacja własnościowa i funkcje. Przyczynek ekonomisty do waloryzacji zamkow w Polsce*, [w:] *Zamki, grody, ruiny. Waloryzacja i ochrona*, red. nauk. Maria L. Le-wicka, Warszawa – Białystok 2009, s.475.

⁶ B. Szmygin, op. cit. s. 19-20.

ciem „ruin zamku”. Dokonując katalogizacji, jedni badacze klasyfikowali tą samą budowlę jako zamek, inni zaś jako ruinę. Trudności wynikają także w przypadku identyfikacji budowli, której ruina jest pozostałością większej całości. Dlatego zapisy typu ruina „pałacu” lub „wieży” albo „zamku” w istocie mogła być zupełnie czymś innym, a na podstawie opinii jakiegos badacza zaliczono ją do kategorii w której się znajduje.

Istotnym problemem z definiowaniem architektury zamkowej jest brak w polskiej literaturze konserwatorskiej jakiegokolwiek pracy katalogizującej i opisującej ruiny zamków⁷. Dokładnie nie wiadomo jaka jest liczba zabytków tego typu na terenach Polski.

Biorąc pod uwagę te trudności, Kolegium Doradcze ds. Ochrony Zamków Średniowiecznych w Polsce, za główny nurt swoich badań uznało „zamki i ruiny zamków”. Z ustaleń Kolegium wynika, że grupa ta liczy około 400 pozycji⁸. Według analizy Igy Malawskiej, wśród tych obiektów połowa jest zamkami, a reszta – ruinami. „Karta ochrony historycznych ruin”, opracowana w 2012 r., wskazuje, że ruina jest „Pełnowartościową formą zabytku. Autentyzm jest główną wartością i cechą historycznej ruiny. Ochrona autentycznej substancji i formy historycznej ruiny jest warunkiem zachowania jej wartości jako dokumentu historycznego. Historyczna ruina ma również wartość jako trwały i znaczący element krajobrazu kulturowego”⁹. Takie sformułowanie definicji ruiny nie jest bezpodstawne, ponieważ obowiązująca w Polsce w latach 1961-1973 pięciostopniowa klasyfikacja obiektów zabytkowych, określająca ich wartość artystyczną, historyczną i naukową oraz stopień ochrony przez państwowe instytucje, doprowadziła do bezpowrotnej straty wielu obiektów historycznych, przez system uznanych za „mniej wartościowe”.

W tym samym czasie inne źródła podają inną liczbę zamków w Polsce – od 250 do 750¹⁰. Należy przypuszczać, że tak duża różnica może wynikać, właśnie z braku jednoznacznej definicji pojęć lub błędów w identyfikacji zabytków. W ogólnej liczbie tego typu zabytków, 76% z nich jest podmiotem prawa publicznego, 13% należy do właścicieli prywatnych, 7 % należy do organizacji non-profit a 4% ma właścicieli komercyjnych.

Przykłady funkcjonowania zamku w przeststzeni publicznej

W celu wyciągnięcia wniosków o znaczeniu zamków dla współczesnego społeczeństwa, ich rolę w życiu publicznym rozpatrzmy, poddając analizie, **szczegółowe przykłady**.

Badaczka zamków Katarzyna Barełkowska napisała, że zabytek występuje jako nośnik pamięci¹¹. Szczególnie odnosi się to do środowiska lokalnego, na przykład konkretnej gminy na terenie której on się znajduje. Wynika z tego wniosek, że zamek ze względu na pełnioną przez niego w przeszłości funkcję, zawsze był ośrodkiem życia, otaczającego go świata, nie tylko politycznego i ekonomicznego, ale i kulturalnego. Dlatego on staje się symbolem i świadectwem duchowego bogactwa kraju. K. Barełkowska, w celu zbadania społecznej percepcji zamków, przeprowadziła wywiady **na terenach Wielkopolski i Kujaw**, na temat miejsca zabytku w światopoglądzie lokalnej ludności. Wybrała ona te regiony dla badania z uwagi na bardzo małą ilość zachowanych tam zabytków. Wiele z nich

⁷ Ibidem, s.26.

⁸ Ibidem, s.16.

⁹ Karta ochrony historycznych ruin, <http://www.icomos-poland.org/index.php/archiwum-aktualnoci/138-karta-ochrony-ruin-historycznych> (dostęp: 26 VI 2016).

¹⁰ M. Koskowski, op. cit., s.470.

¹¹ K. Barełkowska, *Dziedzictwo architektura militaris a jego społeczna percepcja*, [w:] *Zamki, grody, ruiny. Waloryzacja i ochrona*, red. nauk. Maria L. Lewicka, Warszawa – Białystok 2009, s.445.

funkcjonuje w formie źle eksponowanej ruiny lub pozostają zupełnie zapomniane. Badania przeprowadzono w formie ankietowej, w której wypowiedziało się 1693 respondentów.

Na pytanie czy zna lokalny lud historię zamku w swojej miejscowości, pozytywną odpowiedź dało mniej niż 30% osób. Ocena sposobu oddziaływania zamku na życie gminy oraz funkcjonowanie zamku w gminie miała wyraźnie negatywną konotację. Dominuje przekonanie o niewystarczającej świadomości ludności lokalnej na temat ewentualnego wpływu zamku na kształt ich życia kulturalnego. Takie odniesienie do zamku może wynikać z tego, że miejscowy zabytek jest traktowany jako coś mało interesującego, ze względu na swoją bliskość i możliwość codziennego kontaktu z jego widokiem - w myśl słynnego powiedzenia, że „trudno być prorokiem we własnym kraju”. Można również przypuszczać, że winna jest tu niewystarczająca edukacja. Być może dzieje się tak przez zwykłe zaniedbanie, a być może lokalne władze mają jakiś ukryty cel by nie propagować wiedzy o miejscowych zabytkach. Jednak jednoznacznie występuje wniosek, że brak wiedzy o zabytku powoduje brak zainteresowania nim, czyli zagrożenie jego całkowitej utraty.

Mówiąc o najlepszym funkcjonalnym przeznaczeniu zamku, respondenci wskazują na funkcję muzealną lub informacyjną. Jako najważniejszy aspekt istnienia zamku respondenci wskazują aspekt edukacyjny, na drugim miejscu zaś aspekt turystyczny. Wskazują także na brak ogólnodostępnej informacji o reliktach. Natomiast pozytywnie oceniają i świadome doceniają naukowo – badawcze funkcje zamków.

Odpowiadając na pytania, jakie uczucia wzbudza w nich „zamek” z najbliższego otoczenia, opinie były podzielone. Tam, gdzie zamek ma swe istotne miejsce w świadomości społecznej wywołuje on raczej pozytywne uczucia – radości, dumy i patriotyzmu. Tam, gdzie jest on świadome pozostawiony na uboczu życia społecznego, bardziej jako krajobrazowa atrakcja, budzi uczucie wstydu i smutku.

Na pytania, dotyczące udziału miejscowej wspólnoty w ochronie swego lokalnego zabytku, większość dała negatywną odpowiedź. Preferowany jest minimalistyczny udział w tej kwestii: minimalne finansowe dotacje albo pomoc w działaniach porządkowych, przy organizacji imprez oraz zagospodarowaniu terenu. Całkiem znacząca grupa respondentów w ogóle nie jest zainteresowana jakimkolwiek działaniem tego typu. Wychodzą z założenia, że o tak spektakularne ich zdaniem obiekty powinno zadbać państwo. Kiedy natomiast poddano pod dyskusję wysokości opłaty za wstęp, większość ankietowanych odpowiadała, że woli tani bilet, nawet jeśli oznacza to niewystarczające „uzbrojenie” terenu¹².

Przeprowadzone badania uwiaryściły ogromny brak wiedzy ludzi na temat własnej historii i brak chęci na samodzielne jej pogłębianie. Ten brak wywołuje obojętność na stan lokalnego zabytku i zagrożenie jego utraty, ponieważ nie zawsze badacze i konserwatorzy zdąży w porę żeby uratować zabytek. Przyczyną tej obojętności może być również zły stan ruiny, a co za tym idzie brak możliwości zrobienia na nim wygodnego biznesu. Rola zamku, którą miał w przeszłości, została zapomniana i z powyżej wymienionych powodów nikt z miejscowych nie chce mu jej zwrócić.

Inną sytuację przedstawia przykład **zamku w Kamience w Korczynie-Odrzykoniu**. Ta budowla pełni ważną funkcję nie tylko w świadomości miejscowej ludności, ale i w ogólnopolskiej historii.

Początkowo, zamek ten pełnił rolę ważnego elementu polskiej tradycji romantycznej. Przemiana zamku w ruinę symbolicznie wiązana jest z upadkiem Rzeczypospolitej. Wyraz tego można znaleźć jak w literaturze polskiej tak i w licznie publikowanych widokach zamku. W 1842 roku zamek został opisany w poemacie Seweryna Goszczyńskiego „Król

¹² Ibidem, s.450

zamczyska”. Autor pisał w romantycznym stylu: „Wszelkie ruiny tego rodzaju są dla mnie jakby grobem rodzinnym, widmem przeszłości, hieroglificznym kluczem od wiekowych dziejów, światem niewyczerpnych wspomnień, marzeń, smutków i pociech rzewnych”¹³. Poemat ten z punktu widzenia konserwatora Galicji Wschodniej w 1874 roku Mieczysława Potockiego uważano za wielkie dzieło o ochronie zabytku, ponieważ jego „romantyzacja” spowodowała lepszą opiekę nad zabytkiem ze strony właściciela i rządu. Do tej pory ruiny były rozbierane przez okoliczną ludność jako materiał budulcowy prywatnych domów (co było i jest częstą praktyką w przypadku złej ochrony reliktu w małych miejscowościach). Nieocenionym źródłem wiedzy historycznej o widokach zamku jest cykl prac z 1860 roku, autorstwa Jana Matejki, inspirowanego poematem S. Goszczyńskiego i krajobrazem wokół właśnie tego zabytku. Później Władysław Łuszczkiewicz, wybitny znawca architektury średniowiecznej, dokonał naukowej analizy i opublikował plan i widoki zamku. Dzięki aktywności tych intelektualistów zamek został ukształtowany w świadomości społecznej okolic jako propagator misji kulturalnej „świadectwa przywołującego przeszłość”¹⁴. W 1998 roku ruiny zamku zostały uznane za własność Skarbu Państwa. Po tym komisyjnie podjęto decyzję oddania go w ręce osoby prywatnej, na podstawie precyzyjnie określonego programu zagospodarowania. W umowie dzierżawczej określony został jej cel: „zabezpieczenie, utrzymanie, i wykorzystanie obiektu zabytkowego jako dobra kultury i atrakcji turystycznej, a wszelkie działania będą miały charakter regionalny i propagować będą dorobek kulturalny ziemi krośnieńskiej”¹⁵. Wypadek dzierżawienia zabytku przez prywatną osobę reguluje „Karta ochrony ruin historycznych”. Zaznaczono w niej, że: „Historyczne ruiny jako część narodowego zasobu zabytków powinny być przystosowane i udostępnione do zwiedzania. Prywatyzacja czy zmiana funkcji nie może wiązać się z istotnym ograniczeniem dostępu do zabytkowych ruin”¹⁶. Dzierżawca tego zamku zobowiązał się do zachowania charakteru zabytkowego nieruchomości, do należytego utrzymania, konserwacji i opieki zabezpieczającej przed zniszczeniem i uszkodzeniem.

Ciekawy przykład funkcjonowania w przestrzeni publicznej ujawniają przez siebie zamki Liw i Iłża na Mazowszu. Maria Lewicka, badaczka sytuacji tych zamków wskazuje na łączność emocjonalną z ideą zamku w miejscu znajdowania się ruiny. Badaczka stwierdza, że te zamki „spełniają kreatywną rolę jako obiekty generujące potencjał rozwojowy dla miejscowości z którą są powiązane”¹⁷. Ten potencjał rozpatrywany jest w następujących kategoriach: 1) wartości niematerialnej — symbol tradycji miejsca i idei; 2) wartości materialnej — w jakości zabytkowej struktury budowlanej i jako budowla zabytkowa zespolona z formami topografii terenu; 3) wartość krajobrazowa — zespolenie ruin zamku z krajobrazem naturalnym; 4) wartości użytecznych — jako spełnienie potrzeb lokalnych społeczności.

¹³ S. Goszczyński, *Król zamczyska*, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/krol-zamczyska.html>, (dostęp: 10 VI 2016).

¹⁴ E. Lorenz, *Funkcjonowanie historycznej ruiny w przestrzeni społecznej na przykładzie zamku Kamieniec w Odrzykoniu*, [w:] *Zamki, grody, ruiny*. Waloryzacja i ochrona, red. nauk. Maria L. Lewicka, Warszawa – Białystok 2009, s. 479.

¹⁵ Ibidem, s.481.

¹⁶ Karta ochrony historycznych ruin, <http://www.icomos-poland.org/index.php/archiwum-aktualnoci/138-karta-ochrony-ruin-historycznych> (dostęp: 26 V 2016).

¹⁷ M. L. Lewicka, *Kulturowe i społeczne wartości Mazowieckich zamków w Liwie i Iłży*, [w:] *Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego*, red. B. Szmygin, P. Molski, Politechnika Lubelska, Polski komitet narodowy ICOMOS, Warszawa – Lublin 2012, s.169.

Oba zamki są dobrymi przykładami spełnienia wszystkich wymienionych powyżej kryteriów. Szególnie spełniają ostatnią z funkcji. Tak, na terenach podzamcza i zamku w Iłży często odbywają się imprezy masowe organizowane przez miasto. One zawsze mają ogromną popularność wśród ludzi z miasta i okolic. Na terenach zamku również są organizowane plenerowe inscenizacje, w tym turnieje rycerskie, jarmarki historyczne (promujące stare rzemiosła, główne miejscową ceramikę) i przestrzeń rekreacyjno – spacerową.

Zamek w Liwie głównie pełni funkcję Muzeum-zbrojowni, ze zbiorem eksponatów od średniowiecza do XIX wieku. We wnętrzach zamku organizowane są konferencje naukowe, wystawy czasowe, koncerty, spotkania literackie. Popularyzacja zamku odbywa się przez organizacje masowych imprez jak np. Ogólnopolski Turniej Rycerski, Festyn Archeologiczny na zamku w Liwie, Majówka Rycerska. Zamek jest m.in. częścią Turystycznego szlaku Doliny Liwa¹⁸.

Zupełnie inny przypadek, ale nie mniej interesujący przedstawia **zamek w Malborku** – symbol potęgi obcego państwa, kojarzony wśród Polaków z rozkwitem Zakonu Krzyżackiego. Zamki tego typu są ilustracją zupełnie innej sytuacji od poprzednio prezentowanych.

Po zniszczeniu tego zabytku w 1945 roku wśród badaczy trwały dyskusje na temat celowości zachowania i restauracji tego zamku. Idea odbudowy tej pamiątki napotykała na sprzeciw natury politycznej u klasy rządzącej jak i w środowisku konserwatorów i historyków architektury, w części nastawionych nieprzychylnie do kultury pruskiej. W latach pięćdziesiątych XX wieku dyskusje dotyczyły kwestii: co ukryć a co eksponować — ze względu na wielką nienawiść do „prusactwa”. Odbudowa w latach sześćdziesiątych XX wieku odbywała się w ramach tak zwanej „repolonizacji” zamków z czasów Jagiellonów i Wazów, niekiedy jedynie powierzchniowej. Takie „polityczne” podejście do renowacji doprowadziło do tego, że niektóre fragmenty zamku zostały rozebrane i zlikwidowane jako antypolskie. Taki rodzaj odbudowy, jak ten z lat 1959 - 1962, określano jako „porządkowo - adaptacyjny”. Zadanie polskich reformatorów było takie: „zachowujemy to, co jest historyczną rekonstrukcją opartą na przesłankach naukowych, a usuwamy to, co jest nacjonalistyczną twórczością pruską czy hitlerowską”¹⁹.

Zmiany w takim podejściu do rekonstrukcji zabytków zaczęły się na przełomie lat 80 i 90 XX wieku. Wtedy to przeprowadzono nową ocenę zabytku i przystąpiono do odsłaniania i konserwacji pobielonych „pruskich” malowideł ściennych, do tej pory uważanych za bezwartościowe i szkodliwe. Wiosną 1991 roku odbyła się pierwsza polsko-niemiecka konferencja konserwatorów zabytków i historyków architektury pt. „Zamek w Malborku – recepcja i konserwacja zabytku”. Tym sposobem, zamek stał się strefą międzynarodowej współpracy naukowej na rzecz porozumienia między w przeszłości wrogo nastawionym do siebie narodem.

W 1997 roku zamek w Malborku został wpisany na listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO²⁰, co znacznie zmieniło jego status, podniosło prestiż i poprawiło stosunek państwa i lokalnej ludności do tego zabytku. W latach 1999 – 2003 dzięki dofinansowaniu z Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej w Warszawie, zrealizowano pro-

¹⁸ Ibidem, s.180.

¹⁹ K. Pospieszny, *Zamek w Malborku – dobro narodowe, czy zabytek „kolonialny”?*, [w:] *Zamki, grody, ruiny. Waloryzacja i ochrona*, red. nauk. Maria L. Lewicka, Warszawa – Białystok 2009, s.268.

²⁰ Polskie obiekty na Liście Światowego dziedzictwa, <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/polskie-obiekty/>, (dostęp: 27 V 2016).

gram badań architektoniczno-archeologicznych. Jednak wszystkie te zabiegi nie zmieniły koniunkturalnego podejścia gospodarza zamku do obiektu.

Zamek został zabudowany serią wnętrz ekspozycyjnych. Krytyczne głosy konserwatorów wskazują, że działania te nie były zgodne z zasadami odpowiadającymi współczesnym kryteriom konserwacji zabytków. Dzisiaj zamek jest wykorzystywany na cele obsługi technicznej i na zaspokojenie prostych, rozrywkowych potrzeb turystów. Badacze alarmują, że „komercja pożera historyczny zamek i jego otoczenie”²¹. Podobna sytuacja ma miejsce z innymi zamkami, kojarzonymi z obcą potęgą. Na przykład, zamek cesarski w Poznaniu, zbudowany w 1910 roku na życzenie Wilhelma II i uwarzany jest najmłodszym zamkiem w Europie, został niezniszczony wyłącznie przez brak kosztów na jego likwidację. Dzisiaj funkcjonuje on jako Centrum Kultury i jego wnętrze przebudowano w stylu modernistycznym ze względu na potrzeby pełnionych przez niego funkcji i nowej jakości.

Podsumowanie

Podane wyżej przykłady wskazują na to, że zamek zajmuje ważne miejsce w świadomości społecznej i że ważność ta rozszerza się od poziomu jednostki aż do międzynarodowej społeczności.

Ważność zamku dla jednostki polega na: tradycyjnie usytuowanie większości zamków na szczycie sprawia, że nie sposób go przeoczyć, nie sposób nie zauważyć jego dominacji nad otaczającym krajobrazem — dlatego zostaje on kojarzony przez niektórych z rodzinnym widokiem, jest jego integralną częścią. I. Malawska podkreśla, że zamki należą do tej kategorii zabytków, które budzą poczucie współwłasności²². To znaczy, że zamek łączy wokół siebie ludzi, naród — jako źródło wiedzy o przeszłości, jako byłe centrum kształtowania potęgi intelektualnej, politycznej i ekonomicznej. Pamiętając o tym, społeczeństwo — z swej strony — musi brać za niego odpowiedzialność, chronić go i otaczać szacunkiem. Zamek natomiast podziękuje, służąc jako ośrodek wydarzeń kulturalnych, źródło rozwoju ekonomicznego i centrum wokół którego łączy się lud miejscowy, ogólnopństwowy albo zespół międzynarodowy.

Zamek jest nośnikiem historycznej pamięci albo „dokumentem historii”²³, on opowiada historię swojej miejscowości, regionu, kraju, czy historycznej epoki. Jego wnętrze i wygląd zewnętrzny, każdy odrębny zachowany detal, lokalizacja, plan budowli są nieocenioną skarbnicą wiedzy dla badaczy.

Zamki również mają znaczenie symboliczne, jak to pokazał przykład zamku w Kamieńcu albo Malborku. W pierwszym przypadku służą one jako symbol, byłej mocy konkretnego państwa i są powodem nostalgii za straconą wielkością, dla dumy z przeszłości swego narodu. W drugim przypadku są one symbolami obcej dominacji, kojarzone z wrogiem, który za pomocą majestatycznej budowli chciał zostawić znak swojej obecności na tej ziemi i upokorzyć miejscowy lud.

Niektóre zamki mają znaczenie jednocześnie dla jednego regionu, kilku państw, a nawet dla całego świata. Warto pamiętać, że nawet jeżeli kojarzą się one ze złym okresem w historii, to jednak są ważnymi elementami pamięci historycznej, źródłem wiedzy

²¹ K. Pospieszny, op. cit., s. 266.

²² I. Malawska, op. cit.,— s. 98.

²³ M. Brykowska, *Zabytki architektury obronnej jako element krajobrazu i świadectwo przeszłości*, [w:] *Ochrona zabytków architektury obronnej: teoria a praktyka*, red. nauk. Maria L. Lewicka, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Lublin – Warszawa 2008, s.22.

i obowiązkiem odpowiedzialnego społeczeństwa jest dbać o jego zachowanie dla potomności.

Niektóre zamki służą jako podstawa rozwoju międzynarodowej współpracy w dziedzinie polityki, kultury czy nauki. Jeden z badaczy zamków podkreśla, że są one ważnym elementem integracyjnym z Unią Europejską, ponieważ są elementem krajobrazu kulturowego Europy. Ich obecność w europejskiej kulturze, wyrażają się m.in w literaturze, filmach czy fotografii²⁴. Mając wielkie bogactwo tych „pomników” Polska musi zadbać o ich zachowanie, ponieważ ich wartość określa się na skalę europejską. Ponieważ na szacunek zasługuje ten naród, który pamięta i umie cenić swoją historię. Jako potwierdzenie, że zamki odgrywają istotną rolę w nawiązywaniu kontaktów międzynarodowych, szczególnie w dziedzinie kulturowej, można wspomnieć o różnych festiwalach, konkursach, konferencjach naukowych, spotkaniach, które odbywają się na zamkach, ze względu na ich symboliczność, odpowiedniość do rangi wydarzenia czy, po prostu, ze względu na piękno architektury.

Bezsprzecznie jednak zamki pozostają niezwykle atrakcją turystyczną, i zapewniają stały napływ turystów i funduszy do miejscowych kas. Podana poniżej tablica (Tablica 1) świadczy że corocznie rośnie liczba osób zwiedzająca zamki jako atrakcje turystyczne. Także analiza tej tabelki wskazuje że większą popularność wśród turystów mają zamki odbudowane (turyści rzadko zwracają uwagę na jakość odbudowy zamku i odpowiedniość budowli ku jej historycznemu praobrazowi) i z łatwym sposobem dojazdu do zabytku. Oczywiście, że większą popularność mają zamki obok większych centrów turystycznych (nie chodzi o te zamki, które same w sobie są obiektami zainteresowania zwiedzających).

Negatywną tendencją w sprawie funkcjonowania zamku w świadomości społecznej jest obojętność miejscowego ludu do swego zabytku. Niektóre podane wyżej przykłady widocznie pokazują że autochtoni żyjący obok zamku po prostu uciekają od odpowiedzialności za miejscowy zabytek i przekładają opiekę nad nim na barki państwa. W tym wypadku widocznie jest że los zabytku musi być związany z wiedzą o nim. Brak wiedzy powoduje brak zainteresowania, co wywołuje zniechęcenie by opiekować się nim i jest przyczyną jego faktycznie bezpowrotnej utraty.

Tablica 1.

Nazwa zamku	Frekwencja turystów w latach		
	2011	2012	2013
Zamek Czocha w Suchej Leśnej	55 573	50120	100947
Zamek Książ w Wałbrzychu	210547	214995	244879
Zamek Muzeum w Bolkowie	46 520	52 816	55 789
Ruiny Zamku w Radzynie Chelmskim	Własność prywatna, brak danych		
Ruiny Zamku w Kazimierzu Dolnym	Remont, zakaz zwiedzania		
Zamek w Oporowie	12 587	12 495	11 722
Zamek Wawel w Krakowie PZS	1 045 116	1 219 493	1 255 504
Zamek w Suchej Beskidzkiej	15 909	13 451	12 2011
Zamek Dunajec w Niedzicy	233 431	232 617	222 512
Zamek w Niepołomicach	15 000	25 000	25 000

²⁴ M. Koskowski, op. cit., s. 467

Ruiny Zamku w Ojcowie	66 876	57 313	58 325
Ruiny Zamku Wronin w Czorsztynie	121 751	123 650	128 296
Zamek w Pieskowej Skale	74 483	88 910	80 370
Dwór w Szymbarku	22 653	21 030	20 613
Zamek w Dębnie /Oddział MO Tarnów	4 707	4 568	3 820
Zamek Książąt Mazowieckich w Ciechanowie, Muzeum Szlachty Mazowieckiej	Remont		27 607
Zamek w Szydłowcu (frekwencja w MLIM)	5 593	6 371	6 142
Zamek Królewski w Warszawie	625 669	547 586	600 156
Zamek w Brzegu	24 842	18 534	19 479
Zamek w Brzegu – imprezy	27 694	21 914	18 491
Zamek w Otmuchowie	Hotel		
Zamek krzyżacki w Malborku	409 572	404 328	418 305
Zamek w Kwidzynie (Muzeum – frekwencja)	18 008	20 448	22 264
Zamek w Gołuchowie	31 325	29 416	26 302
Zamek/pałac w Kórniku	68 488	58 124	62 680

Źródło: Frekwencja w atrakcjach turystycznych// Polska organizacja turystyczna, Kraków – Warszawa 2014

Bibliografia

Opracowania

- Barełkowska K. *Dziedzictwo architectura militaris a jego społeczna percepcja*, [w:] *Zamki, grody, ruiny. Waloryzacja i ochrona*, red. nauk. Maria L. Lewicka, Warszawa – Białystok 2009.
- Brykowska M., *Zabytki architektury obronnej jako element krajobrazu i świadectwo przeszłości*, [w:] *Ochrona zabytków architektury obronnej: teoria a praktyka*, red. nauk. Maria L. Lewicka, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Lublin – Warszawa 2008.
- Goszczyński S., *Król zamczyska*, <https://wolnelektury.pl>.
- Guerquin B., *Zamki w Polsce*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa, 1974
- Koskowski M. *Zamki w Polsce – definicja, sytuacja własnościowa i funkcje. Przyczynek ekonomisty do waloryzacji zamków w Polsce*, [w:] *Zamki, grody, ruiny. Waloryzacja i ochrona*, red. nauk. Maria L. Lewicka, Warszawa – Białystok 2009.
- Lewicka M. L., *Kulturowe i społeczne wartości Mazowieckich zamków w Liwie i Ilży*, [w:] *Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego*, red. B. Szmygin, P. Molski, Politechnika Lubelska, Polski komitet narodowy ICOMOS, Warszawa – Lublin 2012.
- Lorenz E. *Funkcjonowanie historycznej ruiny w przestrzeni społecznej na przykładzie zamku Kamieniec w Odrzykoniu*, [w:] *Zamki, grody, ruiny. Waloryzacja i ochrona*, red. nauk. Maria L. Lewicka, Warszawa – Białystok 2009.
- Malawska I. *Powołanie kolegium doradczego ds. spraw ochrony zamków sriednoiojewódznych w Polsce*, <http://cejsh.icm.edu.pl>.

Pospieszny K. *Zamek w Malborku – dobro narodowe, czy zabytek „kolonialny”?*, [w:] *Zamki, grody, ruiny. Waloryzacja i ochrona*, red. nauk. Maria L. Lewicka, Warszawa – Białystok 2009.

Szmygin B. *Ochrona ruin historycznych w Polsce – próba podsumowania współczesnych problemów*, [w:] *Zamki, grody, ruiny. Waloryzacja i ochrona*, red. nauk. Maria L. Lewicka, Warszawa – Białystok 2009.

Strony internetowe:

Karta ochrony historycznych ruin, <http://www.icomos-poland.org>.

Polski Komitet Narodowy Międzynarodowej Ochrony Zabytków, www.icomos-poland.org.

Polskie obiekty na Liście Światowego dziedzictwa, <http://www.unesco.pl>.

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ W PLANOWANIU PRZESTRZENNYM – OCHRONA INTERESU INDYWIDUALNEGO A INTERES PUBLICZNY

„W ramach zasad zrównoważonego rozwoju mieści się nie tylko ochrona przyrody, ale i troska o rozwój społeczny i cywilizacyjny, związany z koniecznością budowania stosownej infrastruktury”¹

Wprowadzenie

Wydaje się, że najbardziej trafną definicją zrównoważonego rozwoju jest ta przedstawiona w Raporcie Brundtland². Przeciwwstawia ona pojęcia potrzeb oraz ograniczeń. Mianowicie określa zasadę zrównoważonego rozwoju jako konstrukcję, której istota polega na wytyczeniu drogi rozwoju jednocześnie zaspokajającej potrzeby ludzkości oraz szanującej ograniczenia samoistnego odnawiania się środowiska. Jest to teoretycznie prosty i idealny model rozwoju cywilizacji. Niestety praktyczne wypełnianie powyższych wytycznych uwydatnia wielowiekowy konflikt między dążeniem do pełnego wykorzystania postępu technologicznego a zaspokojeniem potrzeb ludzi w zgodzie z naturą. Ponadto antagonizm technologia – natura, to nie jedyny punkt sporny w koncepcji zrównoważonego rozwoju. Realne wypełnianie tego modelu wymaga od organów administracyjnych, a w konsekwencji także ustawodawcy oraz sądów, wyważenia idealnego miejsca równowagi między interesem jednostki a interesem publicznym. Zagadnienie to jest niezwykle istotne w zakresie planowania przestrzennego, w którym to procesie organy niejednokrotnie podejmują decyzje o zakresie praw własności oraz roszczeń jednostki w kontekście ochrony interesu publicznego, czyli całego społeczeństwa, a także ochrony środowiska. Ciekawą ilustracją tego problemu może stać się pierwotne rozumienie pojęcia zrównoważonego rozwoju, które zostało wykształcone przez Hansa Carla von Carlowitza w dziedzinie nauki leśnictwa³. Zgodnie z ówczesnym rozumieniem tego pojęcia: wycina się tyle drzew, ile może w ich miejsce urosnąć, aby las nigdy nie został zlikwidowany i mógł się odbudować. Rozważając tę definicję w kontekście cywilizacyjnym – jednostka może korzystać z takiego fragmentu przyrody, który nie wpływa w nadmiernym stopniu na ekosystem i nie niszczy środowiska. Chciałabym rozważyć, gdzie w obecnym orzecnictwie osadzony jest punkt ciężkości pomiędzy interesem jednostki a interesem publicznym w zakresie problematyki planowania przestrzennego. Moim celem jest również analiza czy obecne rozwiązania są najbardziej słuszne.

¹ Wyrok NSA z 7 lipca 2006 r., II OSK 507/06.

² H. Izdebski, I. Zachariasz, *Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 52.

³ M. Kulesza, *Zrównoważony rozwój z perspektywy historycznej*, [w:] *Zeszyty naukowe Instytutu Zarządzania i Marketingu Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*, Częstochowa 2010, s. 9-10.

Rozwinięcie

Rozpatrywanie problemu chciałabym rozpocząć od definicji zrównoważonego rozwoju jaką znajdujemy w ustawodawstwie polskim. W Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej zrównoważony rozwój został określony jako wytyczna działania władz publicznych w zapewnieniu ochrony środowiska (art. 5 Konstytucji). Natomiast art. 74 ustawy zasadniczej wysuwa obowiązek takiego prowadzenia polityki, który zapewni bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom. Ta dyrektywa wydaje się bardzo istotna w kontekście poniższych rozważań, ponieważ kierunkuje zobowiązania władz do kreowania polityki kraju w zgodzie z ochroną środowiska dla społeczeństwa jako ogółu. Zaznaczyć ponadto należy, że ustawodawca przyjął tu rozszerzone pojęcie społeczeństwa o pokolenia przyszłe. Niemniej wytyczna ta jest treścią bardzo ogólną i nie wyraża praktycznej oraz precyzyjnej definicji zrównoważonego rozwoju. Bardzo znamienne dla opisywanego zagadnienia, ale także dla całej nauki prawa polskiego, jest określenie zrównoważonego rozwoju w ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym⁴. W przytoczonym akcie zrównoważony rozwój, razem z zasadą ładu przestrzennego, nazwany został normą fundamentalną, „podstawą kształtowania polityki przestrzennej przez właściwe organy”⁵. Następnie w art. 2 ustawy ustawodawca zdefiniował zrównoważony rozwój, odsyłając do definicji tego pojęcia w art.3 pkt 50 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001r. Prawo ochrony środowiska: „taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń”⁶. Takie ujęcie bardzo zbliżone jest do definicji zawartej w Rapocie Burntland. Odnosi się zarówno do potrzeb – społeczeństwa jako ogółu oraz ograniczeń – natury jako zamkniętego i wyczerpywalnego ekosystemu. Zgodnie z tym dokumentem, zrównoważony rozwój to „rozwój, który zaspokaja potrzeby pokolenia dzisiejszego, nie zagrażając zdolności pokoleń przyszłych do zaspokajania ich własnych potrzeb”

Przytoczone regulacje stanowią swoistą podstawę rozumienia pojęcia zrównoważonego rozwoju w procesie stosowania prawa. Sądzę, że w tym punkcie warto odnieść się do orzecznictwa sądów administracyjnych, ponieważ to treść orzeczeń rozwija bardziej precyzyjnie treść definicji ustawowych. W wyroku z 16 czerwca 2016 r. Wojewódzki Sąd Administracyjny w Warszawie skonstatował: „[...]ochrona przyrody co prawda musi się odbywać w warunkach zrównoważonego rozwoju, lecz nie wyklucza jakichkolwiek zmian. Zmiany te nie mogą jednak niszczyć cech charakterystycznych dla danego krajobrazu i muszą odbywać się w ramach obowiązujących przepisów prawa. Podstawowym celem zrównoważonego rozwoju jest opracowanie i urzeczywistnienie takiego modelu gospodarki, w którym zaspokajanie aktualnych potrzeb społeczeństwa nie umniejsza możliwości użytkowania zasobów środowiska przyrodniczego przyszłym pokoleniom”⁷. Naczelny Sąd Administracyjny bezpośrednio odniósł się do definicji ustawowej i określił: „Zrównoważony rozwój zdefiniowany został w art. 3 pkt 50 Prawa ochrony środowiska i stosownie do tego przepisu rozumie się przez to taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje

⁴ Dz. U. z 2012 r., poz. 647 z późn. zm., (dalej u.p.z.p).

⁵ *Planowanie i zagospodarowanie przestrzenne. Komentarz*, red. Z. Niewiadomski, Warszawa 2011, s. 10.

⁶ Dz. U. z 2008 r., Nr 25, poz. 150, z późn. zm.

⁷ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 16 czerwca 2016 r., IV SA/Wa 721/16.

proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń”⁸. Wojewódzki Sąd Administracyjny w Gdańsku orzekł, że: „W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się zwłaszcza prawo własności (art. 1 ust. 2 pkt 7 ustawy). Z art. 2 pkt 1 u.p.z.p. wynika zaś, że ilekroć w ustawie jest mowa o ładzie przestrzennym - należy przez to rozumieć takie ukształtowanie przestrzeni, które tworzy harmonijną całość oraz uwzględnia w uporządkowanych relacjach wszelkie uwarunkowania i wymagania funkcjonalne, społeczno-gospodarcze, środowiskowe, kulturowe oraz kompozycyjno-estetyczne”⁹. Natomiast w wyroku z Wojewódzki Sąd Administracyjny w Lublinie zważył, że: „W procesie uchwalania planu miejscowego, który jest podstawowym aktem planistycznym, mającym – z założenia – urzeczywistniać ideę ładu przestrzennego i zrównoważonego rozwoju, konieczne jest więc takie wyważenie interesu publicznego i indywidualnego, aby w jak największym stopniu zabezpieczyć i rozwiązać potrzeby wspólnoty, jednocześnie w jak najmniejszym stopniu ingerując w prawa właścicieli nieruchomości objętych planem”¹⁰.

Podsumowując, regulacje prawne oraz ich wykładnia stosowana przez sądy administracyjne skupiają się przede wszystkim na rozumieniu pojęcia zrównoważonego rozwoju jako wykorzystywaniu postępu technicznego w taki sposób, by jednocześnie najpełniej zabezpieczyć potrzeby społeczności i nie zniszczyć natury, by przyszłe pokolenia mogły z niej czerpać na porównywalnym poziomie co współcześnie. Takie rozwijanie konstrukcji zrównoważonego rozwoju, jak najbardziej słuszne ze względu na definicje stosowane w nauce międzynarodowej¹¹, determinuje nadrzędność interesu publicznego nad interesem indywidualnym. Planowanie przestrzenne w zgodzie z modelem zrównoważonego rozwoju oraz ładu przestrzennego niejednokrotnie doprowadza do starcia interesu indywidualnego oraz interesu publicznego. Implikując z bezpośredniego rozumienia stosowanego w ustawodawstwie pojęcia, wydawałoby się, że w sytuacji takiej, model postępowania jest jednoznaczny i kreuje wybór zgodny z interesem publicznym. Jednak w nauce postępowania cywilnego: „w każdym przypadku działający organ ma obowiązek wskazać, o jaki interes ogólny (publiczny) chodzi, i udowodnić, iż on jest na tyle ważny i znaczący, że bezwzględnie wymaga ograniczenia uprawnień indywidualnych obywateli”¹².

W kontekście zagadnienia planowania przestrzennego do sytuacji sprzeczności między interesem publicznym a interesem indywidualnym dochodzi w pewnych grupach przypadków. Po pierwsze powyższy antagonizm występuje w sprawach związanych z obszarami ograniczonego użytkowania. Następnie można zauważyć go również w kazusach samowoli budowlanej. Jako ostatnią zamierzam natomiast rozważyć kwestię konfliktu interesów na tle przygotowywania planów zagospodarowania przestrzennego przez organy planistyczne.

Obszar ograniczonego użytkowania wiąże się z pojęciem obszaru specjalnego, tj. takiej przestrzeni, na której na mocy specjalnego aktu zostaje wprowadzony specjalny

⁸ Wyrok NSA z dnia 10 stycznia 2013 r., II OSK 1645/11.

⁹ Wyrok WSA w Gdańsku z dnia 16 września 2015 r., II SA/Gd 271/15.

¹⁰ Wyrok WSA w Lublinie z dnia 16 grudnia 2015 r., II SA/Lu 366/15.

¹¹ Z. Bukowski, *Zrównoważony rozwój w systemie prawa*, Toruń 2009, s. 140-186.

¹² M. Jaśkowska, A. Wróbel, *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, Warszawa 2016, s.135-144.

system norm prawnych (odbiegający od obowiązującego na terenie całego państwa) w celu zabezpieczenia realizacji oraz urzeczywistnienia priorytetowych zadań i założeń państwa na danym obszarze¹³. W doktrynie do obszarów specjalnych zalicza się pas drogi granicznej, strefę ochronną ujęcia wody, obszar ochronny zbiornika wód śródlądowych, obszar i teren górniczy, park narodowy, otulinę parku narodowego, park krajobrazowy, rezerwat przyrody, obszar chronionego krajobrazu, strefę ochronną zwierząt łownych, strefę przygraniczną, wolny obszar celny, specjalną strefę ekonomiczną, strefę ochronną wokół pomnika zagłady, ogród botaniczny i zoologiczny, rodzinny ogród działkowy, obwód łowiecki, obszar ochrony uzdrowiskowej, czy las ochronny¹⁴. Mnogość stref, na których podwójne ograniczenie praw i wolności jednostki może zaistnieć, wskazuje na aktualność problemu. Konflikt interesów jest szczególnie uwydatniony w kontekście korzystania z ograniczonych praw rzeczowych. Utworzenie obszaru specjalnego implikuje ograniczenie możliwości korzystania z takich praw, np. zakaz prowadzenia upraw przeznaczonych do spożycia, zakaz zabudowy mieszkaniowej¹⁵. Oczywiście zagadnienie tworzenia obszarów specjalnych ściiera się niekiedy także z prawem własności. Jest to jednak materia bardzo delikatna i ściśle związana z wywłaszczeniem za słusznym odszkodowaniem, wpływająca z której kwestia ważenia interesów społecznych i interesu indywidualnego wymaga oddzielnego opracowania. Natomiast drugi aspekt zagadnienia uwydatniają „pozorne ograniczenia prawa własności”, które J. Ignatowicz określa jako określające zakres treści ustawowej definicji prawa własności z art. 140 Kodeksem cywilnym, w przeciwieństwie do ograniczeń prawa własności wynikających z praw podmiotowych przysługujących innym podmiotom (ograniczeń sensu stricto)¹⁶. Konkludując „pozorne ograniczenia prawa własności” wynikają z rozumienia ustawowego pojęcia własności w harmonii z wiążącą organy państwa zasadą zrównoważonego rozwoju, czy też ekorozwoju¹⁷.

Następna ze wskazanych sytuacji sprzeczności interesów dotyczy wystąpienia samowoli budowlanej. Przesłanki wydania przez organ administracyjny decyzji o nakazie rozbiórki wynikają z art. 48 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 1994 r., poz. 414). Organ obligatoryjnie wydaje decyzję o nakazie rozbiórki wybudowanego albo będącego w trakcie budowy budynku lub jego części, jeżeli brak wymaganego pozwolenia na budowę, zgłoszenia, albo gdy rozpoczęto budowę pomimo sprzeciwu właściwego organu¹⁸. Natomiast zgodnie z art. 49 tejże ustawy organ administracyjny nie może wydać takiego nakazu, jeżeli od zakończenia budowy upłynęło 5 lat, a nie jest ona sprzeczna z przepisami o zagospodarowaniu przestrzennego, a właściciel wywiązał się z obowiązku uzyskania zgody na użytkowanie takiego budynku. Istota rozważanego problemu skupia się na wskazaniu konkretnych sytuacji, w których zainteresowana jednostka nie uzyska pozwolenia na budowę. W wielu kazusach rozważenie możliwości uzyskania pozwolenia na budowę wynika z rozważenia ważności w danej sytuacji słusznego interesu strony a interesu społecznego. Problem ten niejednokrotnie wiąże się ze wskazanymi wyżej obszarami specjalnymi. Jest jednak także aktualny dla sytuacji,

¹³ A. Wasilewski, *Obszar górniczy (Zagadnienia prawne)*, Warszawa 1969, s. 118.

¹⁴ J. Stelmasiak, *Instytucje strefy ochronnej jako prawny środek ochrony środowiska*, Lublin 1986, s. 65; Z. Leoński, *Materiałne prawo administracyjne*, Warszawa 2007, s. 141-154.

¹⁵ A. Miler, *Obszar ograniczonego użytkowania. Zagadnienia prawne*, Toruń 2012, s. 240-251.

¹⁶ *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2002, s. 347.

¹⁷ H. Izdebski, I. Zachariasz, *Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 53.

¹⁸ I. Skrzydło-Niżnik, P. Dobosz, *Prawne problemy procesu inwestycyjno-budowlanego i konserwatorskiego*, Zakamycze 2002, s. 22.

w której podmiot dochodzi zgody na zabudowę w obszarach niebezpiecznych, jak np. obszary szczególnego zagrożenia powodzią. Niewątpliwie wskazane zagadnienia wynikają bezpośrednio z zasady zrównoważonego rozwoju, ponieważ konstrukcja ta implikuje nie tylko obowiązek ochrony środowiska, ale także obowiązek zabezpieczenia odpowiedniego poziomu życia społeczności. Bezsprzeczne jest natomiast, że zabudowa w obszarach zwiększonego zagrożenia katastrofami naturalnymi takiemu bezpieczeństwu nie sprzyja. Nie trudno jednak nie dostrzec także problemu osób, które nie mogą sobie pozwolić ze względów finansowych na poszukiwanie nieruchomości, w której przeprowadzą zabudowę w miejscu bez zagrożenia.

Ostatnia ze wskazanych kwestii skupia się natomiast na rozważeniu czy i ewentualnie w jakim stopniu interes publiczny funkcjonuje jako przesłanka działań organów planistycznych w procesie opracowywania planów zagospodarowania przestrzeni. Warto zauważyć, że cechą administracji publicznej jest jej ukierunkowanie na zabezpieczenie interesu publicznego¹⁹. Wynika z tego, że organy administracji przede wszystkim dbają o interes wspólny, którego nie można rozumieć jako zbiorowy interes poszczególnych jednostek²⁰. Niemniej zgodnie z zasadą wypływającą z art. 7 kodeksu postępowania administracyjnego, organ administracyjny nie może bezrefleksyjnie wybierać rozwiązań skutkujących dobrem interesu publicznego, ale zmuszony jest do słusznosciowego rozważenia oddziałujących na siebie sfer interesu indywidualnego i społecznego oraz wybór najbardziej optymalnego rozwiązania. Ważenie tych interesów stanowi niezwykle istotne zagadnienie w kontekście tworzenia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego przez organy planistyczne, ponieważ plany te określają przeznaczenie terenu (np. produkcyjno-usługowe, rolnicze, mieszkaniowe) . Tym samym w istotny sposób wpływają na kształtowanie uprawnień właścicielskich jednostek²¹. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzeni wpływa na triadę uprawnień właścicielskich: posiadania, korzystania i rozporządzania rzeczą²². Zgodnie z art. 6 ust. 1. u.p.z.p „ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego wraz z innymi przepisami prawa kształtują sposób wykonywania prawa własności nieruchomości”, czyli mogą w znacznym stopniu uprawnieni ograniczyć²³. Dlatego tak istotnym jest, by organ planistyczny stosował przesłankę interesu publicznego z odpowiednim umiarem, a przede wszystkim zawsze badając wpływ danego rozwiązania na interes indywidualny.

Wskazane sytuacje problemowe to tylko nieliczne przypadki istnienia konfliktu interesu indywidualnego i publicznego w zakresie planowania przestrzennego. Łatwo zauważyć analogię występowania sytuacji problemowej w kontekście badania trafności dokonanego wyboru przez organ administracji z modelem zrównoważonego rozwoju, który jest w regulacjach prawnych dotyczących planowania przestrzennego zasadą fundamentalną. Zrównoważony rozwój staje się swoistą wytyczną działania, która siłą definicji promuje przede wszystkim interes wspólny. Niemniej jednak podejmując decyzje w zakresie planowania przestrzennego organy muszą w odpowiedni sposób wyważyć wartości konstytucyjne i wybierać algorytmy postępowania, które „uwzględniając konieczność

¹⁹ E. Ochendowski, *Prawo administracyjne. Część ogólna*, Toruń 2004, s. 22.

²⁰ I. Niżnik-Dobosz (red.), *Przestrzeń i nieruchomości jako przedmiot prawa administracyjnego. Publiczne prawo rzeczowe*, Warszawa 2012, s. 70-80.

²¹ Tamże, s. 84.

²² M. Szewczyk, *Granice ingerencji administracyjnej w prawo własności nieruchomości na gruncie prawa zagospodarowania przestrzennego*, [w:] *Rola materialnego prawa administracyjnego a ochrona praw jednostki*, red. Z. Leoński, Poznań 1998, s. 125.

²³ I. Niżnik-Dobosz (red.), *Przestrzeń i nieruchomości...*, dz. cyt.: s. 85.

ochrony środowiska przyrodniczego i interesu ogółu społeczeństwa, [będą również zabezpieczeniem] ważnego interesu indywidualnego²⁴. Znamionnym jest, że każda z rozważanych grup sytuacji problemowych obejmuje kazusy, w których wybór pomiędzy interesem indywidualnym, a interesem publicznym dotyczy praw zasadniczych jak prawo własności. Z tego powodu wydaje się, że proces decyzyjny powinien przede wszystkim opierać się na wyrażonej w art. 31 ust. 3 Konstytucji zasadzie proporcjonalności. Zasada ta określa granice dokonywanych ograniczeń praw i wolności jednostki. Ograniczenia takie muszą być przede wszystkim wyrażone w ustawie, nie mogą naruszać istoty tych praw (istotne jest, by ograniczenia modyfikowały prawa i wolności tylko do takiego stopnia, w którym podstawowe elementy danego prawa lub wolności zostały zachowane w mocy). Poza tym ograniczenia takie muszą wypełniać test proporcjonalności, w którym wprowadzający ograniczenia albo kontrolujący je organ musi rozważyć: „1. czy wprowadzona regulacja ustawodawca jest w stanie doprowadzić do zamierzonych przez nią skutków; 2. czy regulacja ta jest niezbędna dla ochrony interesu publicznego, z którym jest powiązana; 3. czy efekty wprowadzanej regulacji pozostają w proporcji do ciężarów nakładanych przez nią na obywateli²⁵. W idealnie ukształtowanym systemie prawa wypełnianie zasady proporcjonalności doprowadziłoby do zniwelowania sytuacji konfliktu interesu publicznego oraz interesu indywidualnego. Jednak należy zauważyć, że stosowanie jasnego algorytmu testu proporcjonalności pozostaje w sferze uznaniowej. Odpowiedź na każde z trzech pytań testu stanowi sferę oceną, dlatego niemożliwym jest uzyskanie modelu działania, w którym zawsze wybór realizuje najbardziej optymalne rozwiązanie dla wszystkich tron postępowania. Niemniej jednak powyższa konstrukcja jest nieocenionym narzędziem w ochronie istoty praw i wolności jednostki.

Dla zagadnienia sytuacji spornych interesów w planowaniu przestrzennym w kontekście zasady zrównoważonego rozwoju bardzo istotne jest zagadnienie art. 7 k.p.a., który wytycza ramy postępowania w sytuacji sporu pomiędzy słusznym interesem strony, a interesem społecznym. W literaturze wyznacza się wynikający z tego artykułu obowiązek organów administracji harmonizowania interesu indywidualnego i publicznego w stanach faktycznych, w których są ze sobą sprzeczne. Co więcej: „Zarówno istnienie takiego interesu [publicznego], jak i jego znaczenie, a także przesłanki powodujące konieczność przedłożenia w konkretnym wypadku interesu publicznego nad indywidualny podlegać muszą zawsze wnikliwej kontroli instancyjnej i sądowej, a już szczególnie wówczas, gdy chodzi o udowodnienie, iż w interesie publicznym leży ograniczenie (lub odjęcie) określonego przez Konstytucję RP prawa własności”²⁶.

Wskazane zasady – równoważenia interesu indywidualnego i społecznego z art. 7 k.p.a. oraz zasada proporcjonalności z art. 30 ust. 3 Konstytucji RP stanowią bardzo dobrą podstawę wyboru rozwiązań w zakresie planowania przestrzennego, które szanując zasadę zrównoważonego rozwoju, pozostaną najbardziej słusznym wyborem w sytuacji sporu interesów. Niemniej jednak wskazane zasady wynikają z ogólnych zasad nauki prawa i wymagają dostosowania do specyfiki zagadnienia zrównoważonego rozwoju w planowaniu przestrzennym. Niewątpliwie wskazane wytyczne znajdują zastosowanie jako fundamenty argumentacji sądów administracyjnych w sytuacjach problemowych w zakresie zrównoważonego rozwoju w planowaniu przestrzennym. Warto prześledzić

²⁴ H. Izdebski, I. Zachariasz, *Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 54.

²⁵ Wyrok TK z dnia 26 kwietnia 1995 r., K 11/94.

²⁶ M. Jaśkowska, A. Wróbel, *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, Warszawa 2016, s.135-144.

konstatacje orzecznictwa, by tym skuteczniej określić, w jaki sposób dokonywany jest wybór pomiędzy interesem indywidualnym a interesem publicznym w sytuacjach spornych interesów.

Wojewódzki Sąd Administracyjny w Lublinie orzekł, że: „W procesie uchwalania planu miejscowego, który jest podstawowym aktem planistycznym, mającym – z założenia – urzeczywistniać ideę ładu przestrzennego i zrównoważonego rozwoju, konieczne jest takie wyważenie interesu publicznego i indywidualnego, aby w jak największym stopniu zabezpieczyć i rozwiązać potrzeby wspólnoty, jednocześnie w jak najmniejszym stopniu ingerując w prawa właścicieli nieruchomości objętych planem. [...] każde wyznaczenie w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ograniczeń w wykonywaniu prawa własności musi być adekwatne do potrzeb interesu publicznego, dla osiągnięcia których ograniczenia te zostały wprowadzone. [...] musi każdorazowo wykazać, że cel publiczny mógł być osiągnięty jedynie poprzez ograniczenie prawa własności, a inne rozwiązania, choć brane pod uwagę, okazały się niewystarczające do realizacji tego celu”²⁷. Ten sam sąd w innym wyroku wskazał, że: „Należy zatem podkreślić, że przy dokonywanej przez Sąd ocenie sposobu realizowania przez organ władztwa planistycznego – również w odniesieniu do zasady zrównoważonego rozwoju oraz konieczności zachowania ładu przestrzennego – podstawowe znaczenie ma przedstawienie przez organ motywów jego działania i podstaw takiej, a nie innej ingerencji w prawo własności i inne prawa rzeczowe”²⁸. Natomiast Naczelny Sąd Administracyjny bezpośrednio wskazał na konieczność stosowania zasady proporcjonalności: „Postanowienia planów miejscowych jako aktów prawa miejscowego ograniczające prawa podmiotowe, nie mogą być interpretowane w drodze wykładni rozszerzającej, a ponadto muszą się mieścić w ramach wyznaczonych w art. 31 ust. 3 Konstytucji.[...] Postanowienia planów miejscowych powinny być realistyczne, możliwe do zrealizowania, a nie ograniczające nadmiernie prawa obywateli chronione konstytucyjnie”²⁹.

Podsumowując zrównoważony rozwój to model, w którym interes społeczny został ukształtowany jako ważniejszy niż interes indywidualny. Wyraża się to przede wszystkim w koncepcji zapewniania odpowiedniego bytu społeczeństwu rozumianemu jako społeczności współczesne, ale także społeczności pokoleń przyszłych. Natomiast nauka prawa jako niezwykle istotny kształtuje także interes indywidualny. W postępowaniu administracyjnym wyraża się to przede wszystkim w art. 7 k.p.a. Antagonizm konstrukcji interesu jednostki i interesu ogółu jest jednym z najbardziej problemowych zagadnień planowania przestrzennego. Powyższe rozważania miały na celu wskazanie sytuacji problemowych, w których organ musi dokonać wyboru pomiędzy interesem indywidualnym a interesem społecznym. Problematiczne kwestie powstają na gruncie wykonywania uprawnień właścicielskich, ograniczonych praw rzeczowych, a w tym zmiany funkcji posiadanego gruntu (ponieważ zmiana taka uzależniona jest od stosownej zmiany w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego), uzyskania pozwolenia budowlanego w obrębie obszaru niebezpiecznego, czy ograniczeń praw i wolności wynikających z regulacji wprowadzających obszar specjalny. Na gruncie analogicznych kazusów organ musi rozważać sytuację optymalną nie tylko pomiędzy równoważeniem interesu jednostki a interesu społecznego, ale przede wszystkim wybór musi oprzeć na wypełnianiu fundamentalnych zasad plano-

²⁷ Wyrok WSA w Lublinie z dnia 28 lipca 2015 r., II SA/Lu 1051/14.

²⁸ Wyrok WSA w Lublinie z dnia 16 grudnia 2015 r., II SA/Lu 366/15.

²⁹ Wyrok NSA z dnia 27 stycznia 2011 r., II OSK 83/10; Podobnie wyrok NSA z dnia 7 lipca 2006 r., II OSK 507/06.

wania przestrzennego – ładu przestrzennego oraz zrównoważonego rozwoju. Zadanie stojące przed organami jest niezwykle trudne, dlatego tak istotne jest oparcie tych decyzji na ogólnych zasadach prawa (art. 7 k.p.a, art. 30 ust. 3 Konstytucji RP) oraz wykładni definicji ustawowej zrównoważonego rozwoju dokonanej przez sądy administracyjne. W wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Lublinie trafnie wskazano, że: „W istocie zatem przy dokonywanej przez sąd ocenie sposobu realizowania przez organ władztwa planistycznego - również w kontekście zasad zrównoważonego rozwoju i ładu przestrzennego - podstawowe znaczenie ma przedstawienie przez organ motywów jego działania i podstaw takiej, a nie innej ingerencji w prawo własności³⁰. Postulatem wpływającym z powyższych rozważań jest takie ukształtowanie praktyki w sytuacjach ścierania się interesu indywidualnego i społecznego, w których to brak uszczerbku dla interesu społecznego implikuje najpełniejszą realizację praw i wolności obywatelskich. W modelu idealnym taką realizację, która oprócz istoty praw i wolności zapewnia również możliwość wypełniania osnowy praw i wolności jednostki. Takie kompletne i wolne od ograniczeń ukształtowanie praw zasadniczych jest jednak możliwe wyłącznie w koncepcji utopijnej, ponieważ sytuacje faktyczne zawsze wymagały i będą wymagały ustępstw. Należy zaznaczyć, że społeczność, którą tworzą jednostki o różnych celach i ambicjach oraz obowiązek państwa zadbania o byt tych jednostek jako wspólnoty zawsze będzie wymagało systemu, który przewiduje algorytm postępowania w sytuacjach sporu interesów. Dlatego wypełnianie wytycznej zrównoważonego rozwoju, która przede wszystkim zakłada zagwarantowanie wypełnienia potrzeb społeczeństwa z jednoczesnym poszanowaniem trwałości środowiska, jest rzeczywiste wyłącznie przy założeniu stosowania rozwiązań kompromisowych w sytuacjach konfliktu interesów. W związku z tym niezwykle istotny jest postulat dopracowania praktycznego stosowania zasady proporcjonalności wynikającej z art. 30 ust. 3 Konstytucji RP.

Bibliografia:

- Bukowski Z., *Zrównoważony rozwój w systemie prawa*, Toruń 2009.
- Izdebski H., Zachariasz I., *Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Komentarz*, Warszawa 2013.
- Jaśkowska M., Wróbel A., *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, Warszawa 2016.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2002.
- Kulesza M., *Zrównoważony rozwój z perspektywy historycznej*, [w:] *Zeszyty naukowe Instytutu Zarządzania i Marketingu Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*, Częstochowa 2010.
- Leoński Z., *Materialne prawo administracyjne*, Warszawa 2007.
- Miler A., *Obszar ograniczonego użytkowania. Zagadnienia prawne*, Toruń 2012.
- Ochendowski E., *Prawo administracyjne. Część ogólna*, Toruń 2004.
- Orzecznictwo sądów administracyjnych oraz Trybunału Konstytucyjnego.
- Planowanie i zagospodarowanie przestrzenne. Komentarz*, red. Z. Niewiadomski, Warszawa 2011.

³⁰ Wyrok WSA w Lublinie z dnia 28 lipca 2015 r., II SA/Lu 1051/14.

Przestrzeń i nieruchomości jako przedmiot prawa administracyjnego. Publiczne prawo rzeczowe, red. I. Niżnik-Dobosz, Warszawa 2012.

Skrzydło-Niżnik I., Dobosz P., *Prawne problemy procesu inwestycyjno-budowlanego i konserwatorskiego*, Zakamycze 2002.

Stelmasiak J., *Instytucje strefy ochronnej jako prawny środek ochrony środowiska*, Lublin 1986.

Szewczyk M., *Granice ingerencji administracyjnej w prawo własności nieruchomości na gruncie prawa zagospodarowania przestrzennego*, [w:] *Rola materialnego prawa administracyjnegoa ochrona praw jednostki*, red. Z. Leoński, Poznań 1998.

Wasilewski A., *Obszar górniczy (Zagadnienia prawne)*, Warszawa 1969.

EKOINNOWACJE JAKO NARZĘDZIE WDRAŻANIA ROZWOJU ZRÓWNOWAŻONEGO. PRZYKŁAD GMIN WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO

Wstęp

Współcześnie ochrona środowiska to coś więcej niż jedna z dziedzin polityki prowadzonej przez władze kraju. Jest to duże wyzwanie przed którym stają nie tylko jednostki administracji, ale także przedsiębiorstwa, gospodarstwa domowe czy użytkownicy przestrzeni. Dzieje się tak z powodu ciągłej ewolucji pojęcia, która doprowadziła do sytuacji obecnej – ochrona środowiska nie stanowi odrębnego tworu, lecz jest elementem zintegrowanej idei rozwoju zrównoważonego.

Porzucanie technologii przestarzałych przy jednoczesnym kreowaniu nowych rozwiązań proekologicznych jest odpowiedzią na potrzeby współczesności i to właśnie w takich rozwiązaniach leży przyszłość świata a w tym polskiej gospodarki¹. Celem pracy jest zwrócenie szczególnej uwagi, na istotną rolę zastosowania rozwiązań ekoinnowacyjnych w działaniach podejmowanych przez jednostki samorządowe, a co za tym idzie rozpoznanie poziomu podejmowanych przez nie działalności nie wywołujących negatywnego wpływu na środowisko które generują zarówno korzyści lokalne jak i określane wielkoskalowymi. W celu zgromadzenia danych przeprowadzono badanie sondażowe. Ankieta została skierowana do wszystkich gmin województwa łódzkiego (177 jednostek), natomiast zwrot uplasował się na poziomie 28%. Badania mają zatem charakter badań pilotażowych, niemniej jednak pozwalają na rozpoznanie podejmowanego tematu i realizację zakładanego celu.

Rozwój zrównoważony – jego geneza, uwarunkowania prawne oraz znaczenie w XXI wieku

Pojęcie rozwoju zrównoważonego narodziło się w wieku XVI, kiedy to z kodeksu leśnego Nadrenii-Palatynatu wynikało, że drzew można wyciąć tyle, ile jest w stanie odrosnąć - ich liczba musiała się równoważyć. Zachowywano takie normy, w celu zapewnienia materiału przyszłym pokoleniom². Pojęcie natomiast wprowadzone zostało dopiero w 1713 roku przez syna niemieckiego leśnika Hansa Carla von Carlovitza. On to w swojej pracy³ użył tego terminu do określenia leśnej gospodarki, w której to odtwarzalność zasobów leśnych zostaje umożliwiona dzięki proporcjom zachowanym pomiędzy drzewami poddawany

¹ L. Woźniak, *Ekoinnowacyjność i ekoinnowacje. Przegląd teorii*, [w:] *Cele i zasady wdrażania ekoinnowacji w zarządzaniu firmą i rozwojem regionu*, red. L. Woźniak, S. Dziedzic, M. Woźniak, K. Kud, Oficyna Wydawnicza, Rzeszów 2011, s. 130.

² H. Rogall, *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2010, s.40.

³ Tytuł w oryginale brzmi: *Sylvicultura oeconomica, oder haußwirthliche Nachricht und Naturmäßige Anweisung zur wilden Baum – Zucht*.

wyrębowi a nowo sadzonymi⁴. Pojęcie przyjęły do użytku wyższe szkoły leśnicze w innych państwach europejskich takich jak Francja, Włochy czy Anglia⁵. W latach 70 ubiegłego wieku, omawiane pojęcie wystąpiło w materiałach dotyczących działalności Organizacji Narodów Zjednoczonych⁶ a konkretniej w zapisach z 1975 roku - z III sesji Rady Zarządzającej UNEP⁷. Wtedy to pojęcie *sustainable development* zostało wprowadzone do słownictwa związanego z ekologią i ochroną środowiska. Ponadto społeczeństwo, które realizuje, i włącza się we wdrażanie tej idei zdefiniowano jako [...] – dbające o przyszłość⁸. Co warto zauważyć, wówczas zwracano uwagę na środowiskowy aspekt równoważenia rozwoju, pomimo tego, że koncepcja ta wywodzi się z wielu dziedzin, wśród których można wyróżnić historię, filozofię a nawet religię⁹.

Rozwojem, który łączyłby wszystkie najistotniejsze dla człowieka dziedziny życia zaczęto się zajmować w XX wieku kiedy to rozwój przemysłu zaczynał negatywnie wpływać na środowisko przyrodnicze oraz wprowadzać diametralne zmiany stylu życia ówczesnego człowieka. Efektem tego było powołanie w 1983r. Komisji Brundtland¹⁰ i stworzenie raportu z jej obrad. Wtedy to po raz pierwszy oficjalnie zdefiniowano to pojęcie. Wcześniej istniało ono już w literaturze, jednakże nie było kategorią prawną (była to pierwsza normalizacja prawna tego pojęcia). W raporcie zawarto taką definicję rozwoju zrównoważonego „*zaspokojenie potrzeb i aspiracji dzisiejszego pokolenia, nie pozabawiające przyszłych pokoleń możliwości zaspokajania ich potrzeb*”¹¹. W Agendzie 21¹² jako zrównoważony rozwój definiuje się także wspólne przeciwdziałanie głodowi, ubóstwu, chorobom a także zapewnienie edukacji. Skupia uwagę na fakcie, że jesteśmy zależni od środowiska przyrodniczego¹³, więc aby prawidłowo funkcjonować, musimy o nie dbać¹⁴.

⁴ Z. Bukowski, *Zrównoważony rozwój w systemie prawa*, Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń 2009, s. 23.

⁵ Ibidem s. 23, [za:] K. Kasprzak, B. Raszka, *Kobiety dla idei zrównoważonego rozwoju*, Zeszyty Naukowe Południowo – Wschodniego Oddziału Polskiego Towarzystwa Inżynierii Ekologicznej z siedzibą w Rzeszowie i Polskiego Towarzystwa Gleboznawczego Oddział w Rzeszowie 2008, nr 10, s. 41.

⁶ ONZ – organizacja powołana po II wojnie światowej w celu redukowania jej skutków. Obecnie jest to organizacja zrzeszająca 193 narody z całego świata, będąca odpowiedzią na globalne zagrożenia wymagające wspólnych rozwiązań.

⁷ UNEP – United Nations Environment Programme (Program Ochrony Środowiska Narodów Zjednoczonych/ Program Środowiskowy ONZ), jedna z agend ONZ. Jej zadaniem jest monitorowanie i programowanie Ochrony Środowiska.

⁸ Z. Bukowski, *op.cit.*, s. 24, [za:] B. Fiedor, *Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2002, s. 229.

⁹ Historycy od czasów starożytnych odnosili się do „równoważenia” na każdym z etapów rozwoju cywilizacyjnego, a filozofowie czy teologowie zrównoważenie odnajdowali w harmonijnym rozwoju istoty ludzkiej.

¹⁰ Komisja Brundtland/World Commission on Environment and Development/WCED/Światowa Komisja ds. Środowiska i Rozwoju – komisja nazwana od nazwiska przewodniczącej Gro Harlem Brundtland.

¹¹ Definicja w oryginale ma brzmienie: *Path of human progress which meets the needs and aspirations of the present generation without compromising the ability of future generations to meet their own needs.*

¹² Agenda 21 – (z łac. to, co ma być wykonane, dokument programowy) to swoistego rodzaju program /plan działań ukierunkowany na rozwój, przy zachowaniu dobrego stanu środowiska naturalnego, wygłoszony i przyjęty na *United Nations Conference on Environment and Development, UNCED* w czerwcu 1992 roku. Efektem spotkania był tzw. Szczyt Ziemi, na którym pojawili się przedstawiciele 180 państw świata. Przyjęto wtedy dokumenty takie jak Agenda 21 i Deklaracja z Rio. Obecnie funkcjonuje wiele opracowań i wersji tego dokumentu, sprecyzowanych dla poszczególnych jednostek- krajów, regionów.

¹³ Preamble, Agenda 21, United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992, paragraphs 1.1., sustainabledevelopment.un.org [15 X 2016].

W literaturze przedmiotu możemy spotkać się z różnorodnością dotyczącą samego pojęcia, otóż rozwój zrównoważony często jest także nazywany rozwojem samopodtrzymującym się bądź rozwojem trwałym¹⁵. Często niesłusznie utożsamiany jest także z pojęciem ekorozwoju, który jest pojęciem bardzo zawężonym tematycznie i jest jedynie elementem rozwoju zrównoważonego, skupiającym się wokół problematyki środowiska przyrodniczego¹⁶. Definicja, z którą w literaturze można się spotkać najczęściej¹⁷ jest dziełem David'a Perce'a i Kerry'ego Turner'a¹⁸, natomiast na gruncie polskim termin *zrównoważony rozwój*¹⁹ został zawarty w Prawie Ochrony Środowiska²⁰. Jest to jedna z wielu definicji, jakie powstały na przestrzeni wieków. Obecnie funkcjonuje ponad sto definicji, które choć nawiązują do pierwotnej, skupiają się wokół konkretnych dziedzin takich jak ekonomia czy ekologia²¹.

Ewolucja ochrony środowiska w gminie

Zgodnie z art. 164 Konstytucji RP gmina definiowana jest jako podstawowa jednostka samorządu terytorialnego. Jej zadania określono jako wszystkie te, które nie zostały przypisane pozostałym jednostkom samorządu terytorialnego²², a doprecyzowano je w Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym. Podstawowe zadania gminy wymieniono w ustawie²³, natomiast poszczególne punkty, pozwoliły na sprecyzowanie grup, które zostały przedstawione na schemacie 1.

Pod tymi pojęciami, nie kryją się wyłącznie partykularne działania wymienione w ustawie, lecz także priorytetowe działania prorozwojowe, które gmina powinna wdrażać ponad wyznaczonymi zadaniami własnymi, a wśród których zawiera się cel jakim jest reorientacja pojmowanej dotąd w bardzo ograniczony sposób ochrony środowiska. Takie działania, które są na miarę XXI wieku i które stanowić będą podwaliny do dalszego opracowywania strategii, planów bądź prognoz dla jednostki dążącej do rozwoju lokalnego.

¹⁴ K. Górka, *Wdrażanie koncepcji rozwoju zrównoważonego* [w:] *Zrównoważony rozwój na poziomie lokalnym i regionalnym. Teoria i praktyka*, red. M. Burchard – Dziubińska, A. Rzeńca, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010, s. 11.

¹⁵ Z. Hull., *Filozofie zrównoważonego rozwoju* [w:] *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, red. A. Papuziński, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 2005, s. 56.

¹⁶ Z. Bukowski, *op.cit.*, s. 39-40.

¹⁷ D. Burzyńska, *Rola inwestycji ekologicznych w zrównoważonym rozwoju gmin w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 30, [za:] D. Pearce, K. Turner, *Economics of natural Resources and the Environment*, Harvester Wheatslaw, London 1990.

¹⁸ Rozwój zrównoważony polega „na maksymalizacji korzyści netto z rozwoju ekonomicznego, chroniąc jednocześnie oraz zapewniając odtwarzanie się użyteczności i jakości zasobów naturalnych w okresie długim. Rozwój gospodarczy musi wówczas oznaczać nie tylko wzrost dochodów per capita, ale także poprawę innych elementów dobrobytu społecznego. Musi on obejmować również niezbędne zmiany strukturalne [zarówno] w gospodarce, jak i całym społeczeństwie”.

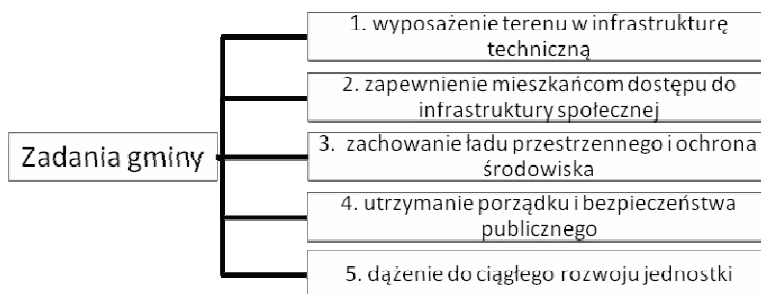
¹⁹ Rozwój zrównoważony „to taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń”.

²⁰ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz. U. 2001 nr 62 poz. 627, art. 3, p. 50.

²¹ D. Burzyńska, *op.cit.*, s. 29.

²² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483, art. 164.

²³ Ustawa z dnia 8 marca 1990r. o samorządzie gminnym Dz. U. 1990 Nr 16 poz. 95 z późn. zm., art. 7.

Schemat 1. Klasyfikacja zadań gminy

Źródło: opracowanie własne na podstawie Ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym.

Kiedy mówi się o gminie, jej zadaniach, zakresie wykonywanych czynności, należy wspomnieć o wyzwaniach i barierach jakie przed nią rosną. Na pomoc przychodzą innowacyjne rozwiązania i propozycje osiągania równowagi pomiędzy środowiskiem, gospodarką a społeczeństwem – są nimi ekoinnowacje.

Ekoinnowacje pojawiły się w latach 90tych XX wieku i są odpowiedzią na potrzeby zarówno człowieka, przedsiębiorstwa jak i administracji, w których zarejestrowano wzrost świadomości ekologicznej. W rozwiązaniach proekologicznych zauważono również szansę na podniesienie konkurencyjności gospodarczej²⁴ a tym samym wzrost atrakcyjności zarówno jednostki terytorialnej jak i przedsiębiorstwa. Według definicji EIO²⁵ można tym mianem określić każdą zmianę lub utworzenie nowatorskiego produktu, wprowadzenie nowej jakości usługi czy też procesu²⁶, włączając zmiany modeli czy rozwiązań, które na celu mają redukcję zużycia zasobów przyrodniczych, a także bezwzględne ograniczenie negatywnego wpływu na środowisko przyrodnicze na każdym z etapów cyklu. Pojęcie to zdefiniowane zostało przez wiele organizacji a wśród nich można wyróżnić tę sformułowaną przez OECD²⁷ czy Parlament Europejski i Komisję Europejską²⁸. Wszystkie dostępne definicje są niemalże bliźniacze. Należy więc zauważyć, że pomimo różnorodności dostępnych źródeł, koncentrują się one wokół tej samej głównej idei – wprowadzania nowych rozwiązań, produktów, tak aby niwelować ryzyko wystąpienia zagrożenia dla

²⁴ A. Szpor, A. Śniegocki, *Ekoinnowacje w Polsce. Stan obecny, bariery rozwoju, możliwości wsparcia*, Instytut Badań Strukturalnych, Warszawa 2012, s. 3.

²⁵ Słownik terminologii, Oficjalna strona Obserwatorium Ekoinnowacji, www.eco-innovation.eu, [dostęp: 15 X 2016].

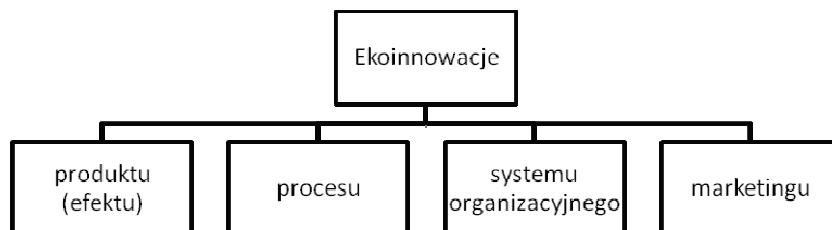
²⁶ A. Rzeńca, *Zasobooszczędne gospodarowanie w jednostkach samorządu terytorialnego*, [w:] *Nowoczesne metody i narzędzia zarządzania rozwojem lokalnym i regionalnym*, red. A. Nowakowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 165.

²⁷ OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development/ Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju, powołana w 1961 roku organizacja międzyrządowa, którą tworzą 34 kraje najbardziej rozwinięte, a jej celem jest koordynacja i stymulacja rozwoju społeczno – gospodarczego.

²⁸ Decision No 1639/2006/EC of The European Parliament and of The Council of 24 October 2006 establishing a Competitiveness and Innovation Framework Programme (2007 to 2013), Official Journal of the European Union, L310/17.

środowiska, poprzez ograniczenie zużycia zasobów naturalnych oraz ograniczenie produktów ubocznych lub/i ich powtórne wykorzystanie.

Schemat 2. Rodzaje ekoinnovazioneji

Źródło: opracowanie własne na podstawie L. Woźniak, *Ekoinnovazione i ekoinnovazione*. Przegląd teorii, [w:] *Cele i zasady wdrażania ekoinnovazione w zarządzaniu ...*, op.cit., s. 16.

Ekoinnovazione rozpatrywane są w czterech wymiarach (schemat 2) a z racji na szeroki zakres identyfikacji pojęcia, można rozpatrywać je na poziomie mikro i makro. Prócz wymienionych powyżej można wymienić jeszcze kilka kolejnych klasyfikacji w zależności od potrzeb dla jakich ich dokonujemy (np. w zależności od tempa wdrażania rozwiązania, generowanych kosztów czy efektów).

Czym charakteryzują się ekoinnovazione? Produkty ekoinnovazione zakładają niższą produkcję odpadów i obniżenie emisji zanieczyszczeń, a co za tym idzie – poprawę stanu środowiska przyrodniczego, które wpływa na jakość życia na danym terenie. Służy to przede wszystkim człowiekowi. Wydawać by się mogło, że omawiane narzędzie jest niekompletne, ponieważ nie obejmuje swym zasięgiem społeczeństwa każdego pokroju, gdyż ekoinnovazione są bardzo kosztowne i nie każdy będzie mógł je wdrożyć – nic bardziej mylnego. Ekoinnovazione poprzez generowanie nowych rozwiązań, generują także nowe miejsca pracy – niekoniecznie przeznaczone dla ludzi zamożnych i wykształconych. Zielone miejsca pracy powstałe w wyniku wdrożenia ekoinnovazione, nie tylko aktywizują dotąd biernych zawodowo, lecz także włączają w ten proces aktywnych na rynku pracy, pozwalając im m. in. na zmianę kwalifikacji. Nowe stanowiska pracy, tworzone zostają w wielu sektorach oraz z nastawieniem, na różnych potencjalnych pracowników. Zatem zjawiskiem wtórnym jest również zapotrzebowanie na zróżnicowane kompetencje, co daje szansę zarówno osobom z wykształceniem wyższym, jak i średnim czy podstawowym. Przejawia się w tym kolejna cecha innowacji ekologicznych - sprawiedliwość społeczna. Jak już wcześniej wspomniano, wdrażanie systemów ekoinnovazione, które są obciążone niewielkim bądź zerowym ryzykiem, podnosi konkurencyjność określonej jednostki, a produkty ekologiczne zwiększają atrakcyjność rynkową producenta i tym samym podnoszą jego zyski. Ekoinnovazione są rentowne lecz w dłuższej perspektywie czasowej²⁹.

²⁹ L. Woźniak, *Ekoinnovazione i ekoinnovazione. Przegląd teorii*, [w:] *Cele i zasady wdrażania ekoinnovazione w zarządzaniu firmą i rozwojem regionu*, red. L. Woźniak, S. Dziedzic, M. Woźniak, K. Kud, Oficyna Wydawnicza, Rzeszów 2011, [za:] M. Carley, P. Spapens, *Dzielenie się światem*, Wydawnictwo Instytut na Rzecz Ekorozwoju, Białystok – Warszawa 2000, s. 159 – 160.

W ten oto sposób można dostrzec powiązanie i silne zależności pomiędzy ideą zrównoważonego rozwoju a ekoinnowacyjnością. Można także wywnioskować, że to zrównoważony rozwój wywiera na jednostkach presję tworzenia rozwiązań wydajnych ekonomicznie lecz także uwzględniających ochronę środowiska a wręcz stawiające za wyzwanie opiekę nad przyrodą. Nie można powiedzieć, że staje się on celem nadrzędnym, ponieważ z założenia zrównoważony rozwój zakłada traktowanie środowiska na równi z dwoma pozostałymi sektorami – gospodarką i społeczeństwem, lecz można domniemywać, że ochrona środowiska dzięki podnoszeniu poziomu świadomości ekologicznej użytkowników środowiska, staje się celem wiodącym.

Ekoinnowacje w gminach województwa łódzkiego

Województwo łódzkie położone jest w centrum kraju pomiędzy wyżynami południowej Polski oraz nizinami Polski środkowej, co powoduje iż większość terenów województwa jest równinami (wykorzystywanymi głównie na cele rolnicze³⁰ pomimo niskiej jakości gleb), chociaż na jego terenie występują również pofalowania i pagórki. Wpływ antropogenicznej działalności wyraźnie zaobserwować można na przykładzie górniczego Bełchatowa czy aglomeracji łódzkiej. Ponadto w części północnej województwa stwierdzono potencjał geotermalny (Uniejów, Poddębice). W Łódzkiem można zidentyfikować 7 z 10 wymienionych w Ustawie o ochronie przyrody form ochrony przyrody z przewagą 89 rezerwatów i 40 obszarów NATURA2000.

Powierzchnia województwa wynosi 18 219 km² i liczy sobie 2 493 603 mieszkańców³¹. Na jego obszarze znajdują się 44 miasta (3 z nich to powiaty grodzkie – Łódź, Piotrków Trybunalski, Skierniewice) z czego największym jest Łódź (700 982 mieszkańców) a najmniejszym Szadek (1 994 mieszkańców)³². W związku ze stopniowym wyludnianiem się województwa, przewiduje się iż na przestrzeni lat 2004 – 2035 liczba ludności spadnie o blisko 306 tys. osób³³. Może być to spowodowane faktem, iż w skali kraju wynagrodzenia w Łódzkiem są najniższe.

Potencjał gospodarczy województwa stanowią m.in. warunki topograficzne (centralne położenie i dobre skomunikowanie), zwiększający się odsetek kadry wyspecjalizowanej a co za tym idzie potencjał badawczo – rozwojowy oraz korzystne warunki lokowania przedsiębiorstw (Łódzka Specjalna Strefa Ekonomiczna, parki naukowo – technologiczne), a także wciąż postępujące doposażanie terenów w niezbędną infrastrukturę (drogową, komunalną, teleinformatyczną³⁴, etc.).

³⁰ Charakterystyka fizycznogeograficzna województwa łódzkiego, Raport o stanie środowiska w województwie łódzkim w 2006r., Oficjalna strona Wojewódzkiego Inspektoratu Ochrony Środowiska w Łodzi, www.wios.lodz.pl [dostęp: 15.10.2016].

³¹ Oficjalna strona Banku Danych Lokalnych, www.bdl.stat.gov.pl (stan danych na 31 XII 2015r.) [dostęp: 15.10.2016].

³² Ibidem.

³³ Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020, Serwis Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego, www.rpo.lodzkie.pl [15.10.2016].

³⁴ Rozdział I. Infrastruktura komunalna, Raport o stanie środowiska w województwie łódzkim w 2014r., Oficjalna strona Wojewódzkiego Inspektoratu Środowiska, www.wios.lodz.pl [dostęp: 15.10.2016].

Mapa 1. Przyporządkowanie gmin (respondentów) do powiatów w których się znajdują

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania sondażowego przeprowadzonego w gminach województwa łódzkiego

Na powyższej mapie 1, zobrazowano podział województwa łódzkiego na powiaty, a także oznaczono tendencje napływu ankiet od respondentów. Zarówno powiat tomaszowski jak i powiat bełchatowski leżą na trasie przebiegu drogi ekspresowej S8 łączącej Wrocław z Białymstokiem, do tego zarówno na terenie pierwszego jak i drugiego powiatu przebiega linia kolejowa, w powiecie pajęczańskim przecinają się dwie linie kolejowe (tworzą widełki). Widać zatem iż są to tereny dobrze skomunikowane z innymi częściami zarówno województwa jak i kraju. Można domniemywać iż na zjawisko przyrostu ekoinnowacji w gminie, ma wpływ położenie jednostki względem jednostek sąsiadujących, a także sąsiedztwa dużych ośrodków miejskich bądź ciągów komunikacyjnych.

Jednym z narzędzi do zrównoważonego zarządzania gminą jest wdrożenie systemu EMAS. System ten jest narzędziem do prowadzenia ek zarządzania i audytu, a certyfikacji udziela GDOŚ – Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska. Od roku 2001 o jego certyfikat

mogą ubiegać się wszelkie organizacje zarówno publiczne jak i prywatne. Niestety przeprowadzone badanie wskazuje, że prawdopodobnie spełnienie kryteriów jest ponad możliwościami jednostek samorządowych. 94% respondentów nie wie o wdrożeniu takiego systemu w jednostce w której pracuje.

Przejszć zatem można do technicznych zmian w przestrzeni. Zacząć należy od modernizacji sieci wodno – kanalizacyjnych (działanie proekologiczne). Zjawisko to jest jednym z dwóch, które gminy najczęściej oceniały najwyżej. Prawie 70% pytanym zaznaczyło odpowiedzi świadczące o najwyższym stopniu wdrożenia rozwiązania służącego środowisku. Jednakże z udzielonych odpowiedzi wynika, iż gminy nie podejmują żadnych nowoczesnych i innowacyjnych rozwiązań, a wyłącznie nadrabiają zaległości wynikające ze zjawiska rozlewania się przestrzennego, jest to zjawisko trudne do zahamowania, bez obligatoryjnego przestrzegania norm i wytycznych.

Kolejnym badanym zjawiskiem, było zastosowanie technologii oświetlenia: LED, zasilanego energią wiatrową, słoneczną, hybrydowo a także inteligentne systemy zarządzania energią. Wszystkie sposoby racjonalnego i energooszczędnego zarządzania energią, zostały zidentyfikowane najslabiej. Wyjątkiem jest jedna gmina miejsko-wiejska (Stryków) która zastosowała w swym oświetleniu systemy LEDowe. Pośród gmin które przejawiają działania służące wykorzystaniu OZE górują Kleszczów (pow. bełchatowski) oraz Przedbórz (pow. radomszczański). Te dwie gminy mogą pochwalić się zarówno powstałymi el. wiatrowymi, słonecznymi oraz montażem ogniw fotowoltaicznych i kolektorów słonecznych. Działaniem, które wykazało 94% gmin jest selektywna zbiórka odpadów w gospodarstwach domowych, przedsiębiorstwach, jednostkach rządowych i samorządowych. Pomogła w tym zapewne Ustawa z dnia 14 grudnia 2012 r. o odpadach (Dz.U. 2013 poz. 21) regulująca sytuację finansową i podmiot odpowiedzialny za selektywne zbieranie odpadów. Niestety jeśli chodzi o ponowne wykorzystanie i przetwarzanie odpadów to 70% respondentów wskazało na brak inwestycji tego typu.

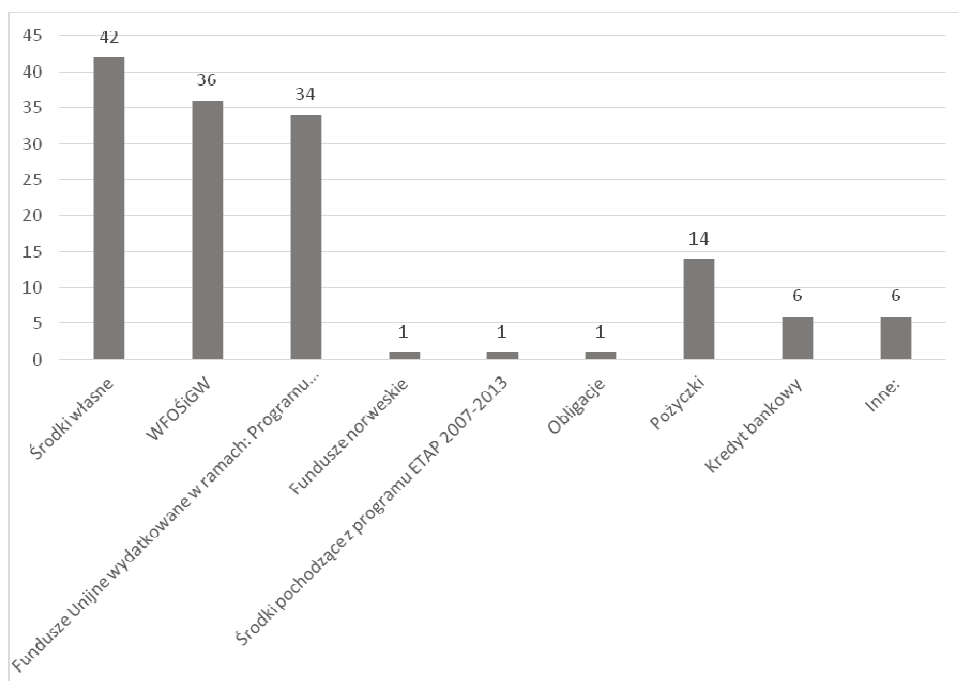
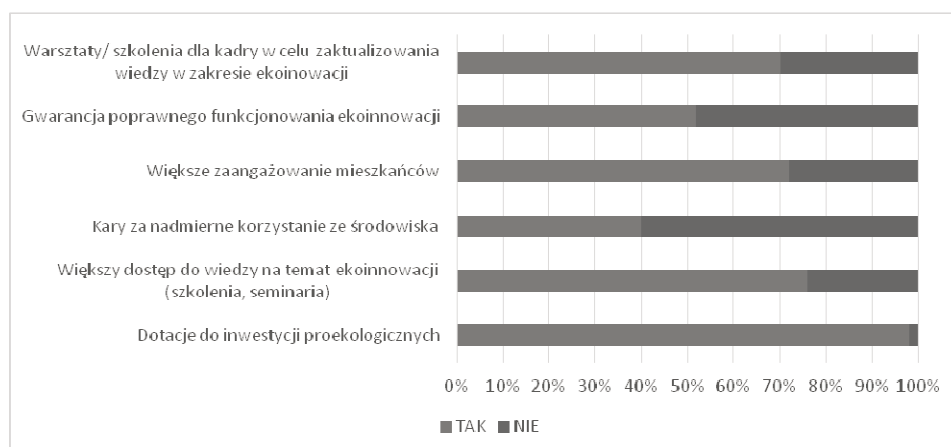
Pośród 19 wymienionych w ankiecie źródeł finansowania, odpowiedzi skupiają się wokół 3 głównych grup: środków własnych, środków pochodzących z WFOŚiGW a także środki pochodzące z Funduszy Unijnych wydatkowanych w ramach: Programu Operacyjnego Inteligentny Rozwój (PO-IR), Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (PO-IiŚ) oraz 16 Regionalnych Programów Operacyjnych (RPO) – w tym głównie wskazywano na PO-IiŚ oraz RPO co zostało przedstawione na wykresie 1.

Do innych źródeł dofinansowania gminy dodały: PROW 2007-2013³⁵, LGD³⁶, NFOŚiGW. Co ciekawe jedna z jednostek wiejskich (Strzelce Wielkie, pow. pajęczański) wskazała również na wsparcie pochodzące z Funduszy Norweskich. Prócz wymienionych powyżej należy także wymienić środki płynące z kredytów, pożyczek oraz obligacji. Prowadzenie większości prac ze środków własnych, może wywoływać u gmin niechęć do podejmowania takich działań. W związku z tym niestety często dzieje się też tak, iż czynnikiem decydującym o rozpoczęciu projektu, jest nagła dostępność do środków zewnętrznych. I motyw ten chociaż przynosi oczekiwane korzyści dla środowiska (chwilowo), nosi również znamiona zagrożenia. Mianowicie, wraz z zakończeniem finansowania, kończy się też proekologiczne podejście³⁷.

³⁵ PROW 2007-2013 – Program Ochrony Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013.

³⁶ LGD – Lokalna Grupa Działania.

³⁷ A. Rzeńca, *Polityka ekologiczna miasta*, [w:] *EkoMiasto Środowisko. Zrównoważony, inteligentny i partycypacyjny rozwój miasta*, red. A. Rzeńca, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 106.

Wykres 1. Główne źródła finansowania inwestycji**Źródło:** opracowanie własne**Wykres 2.** Działania zachęcające do wdrożenia ekoinnowacji**Źródło:** opracowanie własne

Efekty płynące z wdrażania rozwiązań ekoinnowacyjnych na jakie gminy zwróciły uwagę to efekty środowiskowe, ekonomiczne oraz zapewniające korzyści przyszłym pokoleniom i są one zbieżne z motywami podejmowanych przez jednostki działań. Jednostkom postawiono również pytanie dotyczące zachęt, które przekonałyby je do wdrożenia ekoinnowacji (wykres 2).

Zdecydowanie byłyby to dotacje do inwestycji proekologicznych (prawie 100% ankietowanych wskazało tę odpowiedź). Szerszy wachlarz szkoleń, oraz wszelkiego rodzaju warsztaty czy prelekcje także zachęciłyby jednostki do zmiany nastawienia oportunistycznego wobec ekoinnowacyjnych rozwiązań. Gminy zwracają uwagę również na większą aktywizację mieszkańców w tym kierunku, ponieważ wtedy, nawiązałyby się nić wzajemnego zrozumienia interesów i potrzeb.

Ekoinnowacje – wyzwanie dla gmin

Ekoinnowacje jako jedno z narzędzi wdrażania zrównoważonego rozwoju w gminach, są jeszcze nieodkryte. Ich potencjał wprowadzania jednostek na nową drogę do prowadzenia gospodarki, wciąż pozostaje niedoceniony. Pocieszający może być fakt iż głównym motywem wdrażania rozwiązań ekoinnowacyjnych (wskazanych przez respondentów) jest ochrona środowiska. Oznacza to, iż świadomość ekologiczna odgrywa istotną rolę w życiu społeczeństwa. Niepokojący może być jedynie fakt, iż często pobudkami do realizowania projektów służących nie tylko mieszkańcom ale i środowisku, są czasowe możliwości finansowania określonej inwestycji. Jednostki nie działają konsekwentnie, nie podejmują działań planowych, lecz spontaniczne co z kolei nie generuje kolejnych zjawisk proekologicznych.

Nie byłoby prawdą stwierdzenie iż gminy zaprzepaszczają swoje szanse ze względu na brak chęci do działania. Jednostki są otwarte i chętne do podejmowania nowych inicjatyw, lecz barierą jest brak kompetencji, bariery niewiedzy, potrzeba wsparcia. Zatem pierwszym działaniem służącym poprawie obecnego stanu byłoby otworzenie się na zdobywanie nowego doświadczenia. Odbywanie szkoleń, seminariów, kursów dokształcających – takie procesy powinna wspierać nie gmina, która pomocy potrzebuje lecz województwo a nawet kraj. Utworzenie cyklu spotkań z ekspertami, paneli dyskusyjnych, konferencji ale w połączeniu z warsztatem - nabywaniem praktycznych umiejętności, które następnie będzie można wdrożyć w rodzimej jednostce. Aby było to efektywne rozwiązanie problemu, musiałoby za nim pójść rozliczenie ze zdobytych umiejętności. Wprowadzenie certyfikatów eksperckich, dających konkretne kompetencje, umiejętności, ale jednocześnie skutkujące dotacjami dla gmin na sfinansowanie stanowiska takiego pracownika, zabezpieczając w ten sposób jednostki, przed nagłą emigracją dobrze wykształconej kadry.

Kolejnym działaniem dedykowanym dla jednostek, jest budowanie świadomego kapitału społecznego wśród mieszkańców, ale także wśród wszystkich użytkowników przestrzeni poprzez współpracę. Organizacja konsultacji społecznych, budowanie poczucia partycypacji w dokonywanych zmianach, buduje społeczeństwo i jego odpowiedzialność za przestrzeń a także troskę o nią. Współpraca z ośrodkami naukowo – badawczymi oraz gminami sąsiednimi, powiększają szanse na powodzenie inwestycji – ich skutek będzie odczuwany przez szersze grono odbiorców, bądź rozkłada negatywne konsekwencje na większe grono – co zabezpiecza przed kryzysami.

Ostatnim rekomendowanym działaniem jakie może podjąć gmina jest przyjęcie zasady zielonych zamówień publicznych. Przyjęcie za najważniejsze kryterium ochrony środowiska, byłoby ciekawym doświadczeniem ale także, zakładałoby, iż podejmowane

działania nie mogłyby wpływać negatywnie na środowisko. W przetargach zmniejszyłaby się waga ceny (jak najniższej) lecz wzrosła istotność jakości. Wdrażanie systemów zarządzania środowiskowego nie byłoby pomijane lecz obligatoryjne a EMAS czy ISO nie byłyby tylko obcymi skrótami. Dotknęłoby to każdej dziedziny życia zarówno urzędnika jak i mieszkańca.

Zakończenie

Wyniki zaprezentowane powyżej są tylko częścią tematycznie rozległych i wnikliwych badań, a pomimo małego zwrotu bardzo wiele wnoszą do wiedzy na temat ekoinnowacyjności nie tylko na terenie analizowanego regionu lecz całego kraju. Podczas gromadzenia danych zidentyfikowano deficyt informacji a także polskich źródeł dotyczących badanego problemu.

Przedstawione powyżej rozwiązania nie wyczerpują tematu propozycji zmian w polskich jednostkach samorządowych. Jednakże widać wyraźnie, iż takie zmiany są bardzo potrzebne. Gminy prężnie działające, stają się wzorcem, lecz ważnym jest aby tych wzorców wciąż przybywało, aby nie stało się tak, że za kilka lat nadal będziemy przedstawiać wciąż te same ideały. Zmieniają się uwarunkowania prawne, polityczne, ale tym co zostać powinno stałe są uwarunkowania przyrodnicze. Nie można zapomnieć o zasadzie równowagi w przyrodzie, gospodarce i społeczeństwie. Trzeba dążyć do postępu, efektywniej korzystać z tego co odnawialne, mniej zużywać źródła konwencjonalne. Uwidocznienie problemów, przynosi rozwiązania czasem przychodzące niespodziewanie. Obaw rodzi się wiele, takich jak chociażby dotyczących odzewu ze strony gmin, zainteresowania mieszkańców zieloną gospodarką, czy przed utratą pracy jaka groziłaby pracownikom niekompetentnym i mało aktywnym. Należałoby wspólnymi siłami zacząć budować gminy raz jeszcze. Nie robić ich remontu, lecz zrewitalizować struktury i tchnąć życie: zielone, pełne zrozumienia dla przyrody ale przede wszystkim otwarte na nowoczesne i innowacyjne rozwiązania, które pozwolą cieszyć się z efektów przez wiele lat.

Bibliografia:

- Bukowski Z., *Zrównoważony rozwój w systemie prawa*, Wydawnictwo „Dom Organizatora”, Toruń 2009.
- Burzyńska D., *Rola inwestycji ekologicznych w zrównoważonym rozwoju gmin w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 30, [za:] D. Pearce, K. Turner, *Economics of natural Resources and the Environment*, Harvester Wheatsaw, London 1990.
- Górka K., *Wdrażanie koncepcji rozwoju zrównoważonego* [w:] *Zrównoważony rozwój na poziomie lokalnym i regionalnym. Teoria i praktyka*, red. M. Burchard – Dziubińska, A. Rzeńca, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010.
- Hull Z., *Filozofie zrównoważonego rozwoju* [w:] *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, red. A. Papużyński, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 2005.
- Rogall H., *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2010.
- Rzeńca A., *Polityka ekologiczna miasta*, [w:] *EkoMiasto Środowisko. Zrównoważony, inteligentny i partycypacyjny rozwój miasta*, red. A. Rzeńca, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.

- Rzeńca A., *Zasobooszczędne gospodarowanie w jednostkach samorządu terytorialnego*, [w:] *Nowoczesne metody i narzędzia zarządzania rozwojem lokalnym i regionalnym*, red. A. Nowakowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015.
- Szpor A., Śniegocki A., *Ekoinnowacje w Polsce. Stan obecny, bariery rozwoju, możliwości wsparcia*, Instytut Badań Strukturalnych, Warszawa 2012.
- Woźniak L., *Ekoinnowacyjność i ekoinnowacje. Przegląd teorii*, [w:] *Cele i zasady wdrażania ekoinnowacji w zarządzaniu firmą i rozwojem regionu*, red. L. Woźniak, S. Dziedzic, M. Woźniak, K. Kud, Oficyna Wydawnicza, Rzeszów 2011.

Źródła:

- Decision No 1639/2006/EC of The European Parliament and of The Council of 24 October 2006 establishing a Competitiveness and Innovation Framework Programme (2007 to 2013), Official Journal of the European Union, L310/17
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.
- Oficjalna strona Banku Danych Lokalnych, www.bdl.gov.pl
- Preamble, Agenda 21, United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992, paragraphs 1.1., sustainabledevelopment.un.org
- Raport o stanie środowiska w województwie łódzkim w 2006r., Oficjalna strona Wojewódzkiego Inspektoratu Ochrony Środowiska w Łodzi, www.wios.lodz.pl
- Raport o stanie środowiska w województwie łódzkim w 2014r., Oficjalna strona Wojewódzkiego Inspektoratu Ochrony Środowiska w Łodzi, www.wios.lodz.pl
- Słownik terminologii używanej na stronie Obserwatorium, Oficjalna strona Obserwatorium Ekoinnowacji, www.eco-innovation.eu
- Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020, Serwis Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego, www.rpo.lodzkie.pl
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz. U. 2001 nr 62 poz. 627.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990r. o samorządzie gminnym Dz. U. 1990 Nr 16 poz. 95 z późn. zm.

Spis ilustracji:

- Mapa 1. Przyporządkowanie gmin (respondentów) do powiatów w których się znajdują.
- Schemat 1. Klasyfikacja zadań gminy.
- Schemat 2. Rodzaje ekoinnowacja.
- Wykres 1. Główne źródła finansowania inwestycji.
- Wykres 2. Działania zachęcające do wdrożenia ekoinnowacja.

DOKĄD ZMIERZAJĄ POLSKIE MIASTA?

Wstęp

W polskich miastach dominują obecnie dwa modele kształtujące strukturę i jakość życia. Z jednej strony, są to wysokie blokowiska porzucane w przestrzeni, a z drugiej, powtarzająca się zabudowa podmiejskich domów jednorodzinnych, aspirująca do miana dworców szlacheckich. Pionowo poziome miasta powstawały szybko i bez rzetelnych planów zagospodarowania, fundując Polakom chaotyczne przestrzenie. Socjalistyczne bloki oferują zazwyczaj ciasne mieszkania i duże zagęszczenie mieszkańców, przez co każdy czuje się anonimowy. Podmiejskie osiedla domów jednorodzinnych doprowadziły natomiast do suburbanizacji, rozrastania się przedmieść często pozbawionych infrastruktury i odpowiedniego zaplecza usługowego. Oba obrazy kształtują monotony widok, powtarzających się elementów położonych pośrodku niczego, ale co gorsza pozbawionych życia miejskiego. Daleko im do miast podążających za ideą zrównoważonego rozwoju.

Cele zrównoważonego rozwoju i ich przełożenie na Polskie miasta

Zrównoważony rozwój

Od kilku lat panuje swoistego rodzaju moda na używanie sformułowania - zrównoważony rozwój – w wielu opracowaniach naukowych, projektach budowlanych czy planach miejscowych. Warto jednak zorientować się w prawdziwym znaczeniu tego zwrotu, co nie jest sprawą oczywistą. W związku z obecnością pojęcia w różnych dziedzinach nauk, coraz większą popularnością oraz skomplikowaniem zagadnienia, można znaleźć wiele definicji. Najbardziej rozpowszechniona jest definicja pochodząca z Raportu *Brundtland* mówiąca, że rozwój zrównoważony jest to rozwój, który zapewnia zaspokojenie potrzeb obecnych pokoleń nie przekreślając możliwości zaspokojenia potrzeb pokoleń następnych. Wśród najpopularniejszych ogólnych postulatów najczęściej wymieniane to: zaspokojenie potrzeb podstawowych, koniecznych dla prawidłowego rozwoju fizycznego i psychicznego człowieka, wzrost dobrobytu społecznego i jednostkowego oraz harmonijne ułożenie relacji pomiędzy człowiekiem i przyrodą, etc. Dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju konieczna jest spójność trzech kluczowych elementów: wzrostu gospodarczego, inkluzji społecznej i ochrony środowiska¹. Są one wzajemnie połączone i wszystkie są niezwykle istotne dla osiągnięcia dobrobytu poszczególnych osób i całych społeczeństw. Warto również przyjrzeć się informacjom udostępnionym przez Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie, gdzie podaje się szczegółowo cele i zadania dokumentu końcowego agendy zrównoważonego rozwoju utworzonej przez 193 Państwa członkowskie ONZ – „Przekształcanie naszego świata: Agenda na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju – 2030”. Podstawy do jej utworzenia stanowiły osiągnięcia poprzedniego dokumentu – „Milenijne cele

¹ URBNEWS, Pojęcie zrównoważonego rozwoju, <http://urbnews.pl/pojecie-zrownowazonego-rozwoju/>, (dostęp 20 X 2016).

Rozwoju”, przyjętego w 2000 roku². Do najważniejszych można zaliczyć najbardziej udany ruch walki z ubóstwem w historii – liczba osób żyjących w skrajnym ubóstwie zmniejszała się od roku 1990 do dziś o ponad połowę (z 1,9 mld do 836 mln ludzi w 2015r.); spadek śmiertelności dzieci poniżej 5 roku życia z 90 do 43 na każdy 1000 żywych urodzeń; znacząca walka z chorobami takimi jak HIV i gruźlica pomogła uratować miliony istnień ludzkich. W tle głośniejsze ostatnio w Polsce, planowanej ustawy całkowicie zakazującej aborcję, interesujący jest również wskaźnik zdrowia matek – na całym świecie o 45% spadł wskaźnik umieralności okołoporodowej matek. Jednak, w kontekście życia w miastach, odwołam się do postulatu równowagi społecznej i zdrowego środowiska życia.

Ideę zrównoważonego rozwoju streszcza pierwsze zdanie raportu WCED z 1987 roku. – „Nasza Wspólna Przyszłość”³: „Na obecnym poziomie cywilizacyjnym możliwy jest rozwój zrównoważony, to jest taki rozwój, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie”. Co wydaje się być w tym stwierdzeniu paradoksalne, to fakt, że tak naprawdę dopiero od XIX wieku człowiek rozpoczął niszczyć planetę na tak wielką skalę, do czego przyczynił się właśnie ten wysoki poziom cywilizacyjny, który osiągnięto. Wcześniejsze pokolenia oraz cywilizacje potrafiły współgrać z naturą, szanując planetę na której żyły, oczywiście z wyjątkami, dopiero człowiek zachłystnięty rewolucją przemysłową i technologiczną zapomniał o swoim pochodzeniu i powiązaniu z naturą. Dziś, można już śmiało powiedzieć, iż większość mieszkańców dużych miast zostało wynaturzonych za sprawą współczesnego stylu życia. Betonowe miasta i betonowe domy w nieokiełznanym wyścigu szczurów, wspieranym przez wszechobecne urządzenia, są obecnie sprawą zupełnie normalną. Miasta paradoksalnie stały się synonimem lepszego życia bez względu na to, jaki poziom tak naprawdę reprezentują. W obliczu szybkiego wzrostu populacji oraz masowych migracji ze wsi do miast, problemy stają się być palące i dotyczą wszystkich, bez wyjątku. W roku 1950 żyło na świecie 2,5 miliarda ludzi, w 2002 roku ta liczba wynosiła już 6,2 miliarda, a według szacunków ONZ może wynieść nawet 8,9 mld już w 2050 roku. Ponadto skala migracji do miast wciąż rośnie, w roku 2007 po raz pierwszy ludność miejska przeważała ilościowo nad ludnością wiejską. W 2014 roku obszary miejskie na świecie zamieszkiwało 3,9 miliarda ludzi, czyli 54% ludności, dla porównania w roku 1950 była to jedynie 1/3 ludności. Liczba populacji obszarów zurbanizowanych, według szacunków ONZ ma nadal wzrastać. Współczynnik urbanizacji w poszczególnych państwach jest nierównomierny, w większości państw afrykańskich i azjatyckich stanowi mniej niż 1/5, wyjątkiem są oczywiście dynamicznie rozwijające się Chiny, Indie, z kolei w krajach wysoko rozwiniętych jak Belgia, Japonia czy Holandia współczynnik wynosi ponad 90%, również Argentyna plasuje się w tej grupie⁴. W Polsce procent osób zamieszkujących miasta przekracza 60⁵ i notuje się w ostatnich latach niewielki spadek, co jednak spowodowane jest jedynie migracją na tereny podmiejskie, lecz dalszym funkcjonowaniem w miastach.

² Zrównoważony rozwój, Cele zrównoważonego Rozwoju, <http://www.unic.un.org.pl/strony-2011-2015/zrownowazony-rozwoj-i-cele-zrownowazonego-rozwoju/2860>, (dostęp: 20 X 2016).

³ Unesco a zrównoważony rozwój, <http://www.unesco.pl/edukacja/dekada-edukacji-nt-zrownowazonego-rozwoju/unesco-a-zrownowazony-rozwoj/>, (dostęp: 20 X 2016).

⁴ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Urbanization Prospects The 2014 Revision, Highlights*, 2014, s. 3.

⁵ Główny Urząd Statystyczny, *Ludność – bilans opracowany w oparciu o wyniki NSP 2011: 31.12.2011 r.*, (dostęp: 21 X 2016).

W Polsce jeszcze w 1960 roku na terenach wiejskich mieszkało o 1 mln osób więcej, niż w miastach, a w ciągu ostatnich 50 lat ze wsi do miast przeniosło się 10 mln osób.

Średni poziom konsumpcji surowców naturalnych na świecie wynosi 2,3 ha na osobę, co oznacza, że ludzkość przekroczyła już możliwości ekologiczne ziemi. Kontynuowanie współczesnego modelu ekonomicznego, opartego na ciągłym podnoszeniu konsumpcji, którego filar stanowią samochody, paliwa kopalniane i brak świadomości ekologicznej, nie będzie w przyszłości możliwe. Co więcej, fakt iż coraz więcej ludzi zamieszkuje w miastach, napędza ten fatalny styl życia, separując ludzi od środowiska naturalnego i odrywając od natury. Skoro świat podąża za życiem w miastach, powinniśmy sprawić, aby w jak największym stopniu przypominały one środowisko przyjazne dla wszystkich żywych stworzeń. Wiele pozytywnych praktyk na rzecz miasta ma miejsce w różnych częściach świata, dlaczego jednak w Polsce tak ciężko wciąż o dobrej jakości miasta?

Przestrzeń publiczna, a zdrowie społeczeństwa

Aspekt społeczny jest kluczowym elementem w tworzeniu „lepszego” życia w miastach - budowanie więzi społecznych jest możliwe jedynie w stosunkowo niewielkich grupach, natomiast mega miasta, kreujące jednostkę, jako bezosobowego, nic nieznaczącego pracownika są kompletnym przeciwieństwem dążeń zrównoważonego rozwoju. A wystarczy jedynie stworzyć sieci małych społeczności zamiast bezosobowej masy, co jest właśnie głównym postulatem teorii NEW URBANISM. Jest to nurt w urbanistyce, rozwijający się od lat 70. XX wieku, bardzo zróżnicowany, dążący do projektowania miast zwartych, pozbawionych rozległych przedmieść, dostosowanych do potrzeb mieszkańców. Wedle tych założeń miasta powinny być dostosowane do transportu publicznego, ruchu pieszego i rowerowego, zamiast do dominacji ruchu samochodowego. Przestrzenie powinny być wielofunkcyjne, zapobiegając podziałowi funkcji miasta, budownictwo mieszkaniowe zaś różnorodne, przemieszane i powiązane z dobrej jakości przestrzenią publiczną. Skoro ten nurt rozwija się od lat 70-tych XX wieku, dlaczego wciąż miasta prowadzone są w zupełnie innym kierunku?

Dobrych praktyk humanizacji miast nie brakuje, działania architektów, urbanistów, aktywistów miejskich, socjologów i innych osób powiązanych z procesem tworzenia miasta, stanowią bazę do projektowania przyjaznego środowiska miejskiego. Dlaczego, więc w Polsce nadal trudno zapanować nad chaosem? Odpowiedzi na ten problem należy szukać nieco głębiej w historii, w czasach Jagiellonów, kiedy rodziła się polska szlachta w wydaniu sarmackim. Mniej więcej w połowie XV wieku, po zakończeniu wojen krzyżackich następuje moment zwrotny, który na całe wieki wepchnął naród na inne tory rozwoju niż zachodnich sąsiadów⁶. Rodząca się warstwa szlachecka zajmowała się wówczas głównie handlem – eksportem zbóż, ponieważ posiadała dostęp do ogromnych połaci terenów na wschodzie. Stopniowo zwiększała się zależność chłopów (pańszczyzna), więc szlachta nie musiała inwestować w innowacyjność. Ponadto szlachta nie chciała wzrostu siły i tak słabego (w porównaniu do sąsiednich krajów) mieszczaństwa, więc w handlu zwyczajnie tę grupę pomijano. Wzbogacała się jedynie wąska grupa szlachecka oraz holenderscy kupcy nabywający zboże w Gdańsku. W tym samym czasie na zachodzie kształtuje się kapitalizm, podnosi się ranga miast, zwiększa się handel oraz produkcja rzemieślnicza, co w Polsce niestety nie ma miejsca. Rozkwita natomiast kultura sarmacka, którą cechuje umiłowanie wolności i tradycji, a tym samym niechęć do miast. Swoją szlachecką wolność realizuje poza i wbrew wszystkiemu, co wspólne i publiczne. Wpłynęło to

⁶ J. Sowa, *Fantomowe ciało króla*, Wydawnictwo Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2011, s.37.

w pewien sposób na ukształtowanie marzeń wielu Polaków o własnym dworku lub domku pod miastem i niechęci do przestrzeni publicznych. Również w polskim romantyzmie i pozytywizmie miasto było portretowane, jako siedlisko grzechu i patologii, źródło występku, wyzysku i przemocy, a w najlepszym wypadku rewolucji.⁷ Kulturowana przez wieki w Polsce nienawiść do miast spotęgowała się w czasach rewolucji przemysłowej, która spowodowała bardzo szybki, czasem niekontrolowany, ich rozwój. Polska nie miała łatwej historii, po II Wojnie Światowej również nie udało się poprawnie odbudować wszystkich struktur miejskich. Socjalizm zakładał między innymi, że wszystko co istniało do tej pory jest fatalne i należy wszystko zrobić od nowa, inaczej. Dlatego, przejęte po romantykach uwielbienie do wsi poskutkowało odwrotnym trendem – zapewnieniem miast przez ludność z obszarów wiejskich. W latach 1946-1997 liczba ludności miejskiej zwiększyła się trzykrotnie z 8 do 24 mln, należy pamiętać także o wzroście ludności z niecałych 24 mln w 1946 roku do 38 mln w 1997 roku⁸. Przepływ ludności wiejskiej do miast wynikał przede wszystkim jednak, z realiów związanych z odbudową zniszczonego wojną kraju – między innymi zniszczonego przemysłu i tkanki miejskiej. Dla tej napływowej ludności, jak i dla mieszczan czy robotników żyjących w zrujnowanych działaniami wojennymi miastach, zaczęto tworzyć infrastrukturę pozwalającą zapewnić minimalny poziom egzystencji. Do końca lat 80-tych XX wieku stan zasobów mieszkaniowych wynosił około 11 mln mieszkań, z których ponad 7 mln zostało wybudowanych po 1945 roku. Socjalizm nie pozwolił na odrodzenie się polskich miast w sposób naturalny, wierny swojej tkance i strukturze własnościowo - przestrzennej. Zniszczono system oparty na własności (*Dekret Bieruta*), a w Warszawie stworzono inną siatkę urbanistyczną niż historyczna, aby zerwać z tradycją. Wyrzucono z miast historyczne centra, a w zamian postawiono betonowe wieżowce, zaślaniając się modernistycznymi ideami. Architektura przestrzenna która powstała, *nota bene* niezgodnie z założeniami *Le Corbusiera*, zrównała wszystkich – zerwała z podstawowym pojęciem tworzącym wartość kulturową architektury – wyjątkowością i ekskluzywnością. Indywidualizm to jednostkowa potrzeba, która przez wielu psychologów interpretowana jest, jako najważniejsza potrzeba w życiu człowieka, tymczasem odradzające się w ekspresowym tempie miasta i osiedla stały się prawie identyczne. Jedynie nieliczne z wielu prób przeforsowania wyróżniających się projektów budynków udało się zrealizować, większość niestety powstała z niewielkiej, ograniczonej liczby gotowych wzorów, przynależnych każdemu z 19-tu „zamkniętych” systemów prefabrykacji wielkopłytyw⁹. Sposób budowania wielkoblokowego, czy wielkopłytywego – przy ograniczeniach finansowych ze strony państwa – pozwalał w szybkim tempie zapewnić minimum egzystencji (ograniczenia metrażowe, wynikające z wprowadzonych normatywów mieszkaniowych) ludności, zwłaszcza tej napływającej do miast. Dla rozwoju cywilizacji człowieka ważne są również emocje, symbolika, wiara czy przekaz literacki/informacja, a to wszystko powinno znajdować swoje odzwierciedlenia w architekturze miast.

Wiele czynników wpłynęło na obecny stan dzisiejszych miast, chaos jaki w nich powstał jest skutkiem licznych wydarzeń gospodarczych, społecznych i politycznych. Miasta powinny być wygodne i przyjazne dla mieszkańców, w tym celu potrzebne jest zadbanie o odpowiednią skalę zabudowy, tworzenie atrakcyjnych przestrzeni publicznych i ułatwianie życia ludziom korzystającym z miasta. Konieczna jest również walka z chaosem prze-

⁷ M. Janiak, *W mieście musi być wszystko*, „Gazeta Wyborcza” 15 X 2016.

⁸ Główny Urząd Statystyczny, *Struktura ludności*, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/struktura-ludnosci,16,1.html> (dostęp: 22 X 2016).

⁹ W. Starosolski, Z. Dzierżewicz, *Systemy budown. wielkopłyt. w Polsce w latach 1970- 1985*, Warszawa 2010.

strzennym, suburbanizacją i degradacją tkanki miejskiej. Koncepcja ta, stawiająca człowieka i jego potrzeby w centrum zainteresowania, jest zakorzeniona w idei zrównoważonego rozwoju.

Zieleń w mieście

Każdy mieszkaniec miasta jest pieszym, tymczasem przez ostatnich kilkadziesiąt lat miasta były projektowane głównie dla samochodów. Wspominany już wcześniej „nowy porządek” miast odbudowywanych po wojnie w modernistycznych ideach, przyczynił się do dzisiejszych problemów. Polskie miasta, poprzecinane szerokimi arteriami samochodowymi, przyznają samochodom miano najważniejszych użytkowników ruchu. Wąskie chodniki obok wielopasmowych dróg czy ogromnych skrzyżowań są tego najlepszym przykładem. Kierowcy natomiast przyzwyczaili się do tego, iż są najbardziej uprzywilejowanymi użytkownikami miasta, parkują wszędzie, jeżdżą z zawrotnymi prędkościami, podczas gdy człowiek porusza się pieszo z prędkością ok. 4 km/h. Tzw. paradoks *Braessa* wskazuje, że przepustowość dróg spada wraz z ich poszerzaniem, jednak polskie samorządy, zamiast śladami zachodnich przykładów redukować ulice miejskie na rzecz ciągów pieszych, nadal rozbudowują sieć dróg samochodowych, jednocześnie nie zwiększając znacząco inwestycji w transport kolejowy. Do roku 2023 Polska wyda 160 mld zł na budowę dróg, z czego jedynie ¼ na rozwój kolei¹⁰. Korki i coraz dłuższe czasy dojazdów, sprawiają, że poszerzanie dróg w Polsce jest bardzo popularne i realizowane na dużą skalę. Trudno się dziwić więc statystykom wypadków drogowych w Polsce. W 2014 roku 45 tys. osób ucierpiało w wypadkach drogowych, z czego ponad 3 tys. osób zmarło, ponad 70% ofiar ucierpiało z winy kierującego pojazdem, blisko 70% ofiar ucierpiało w terenie zabudowanym¹¹. Co roku zdarzenia drogowe kosztują kraj blisko 50 mld złotych¹², czy nie warto więc zainwestować w poprawę bezpieczeństwa pieszych i rowerzystów w miastach? Jeśli spojrzeć na dane liczbowe dotyczące komunikacji miejskiej, to od przystąpienia do Unii Europejskiej liczba pasażerów z niej korzystających zmalała o 12%, natomiast ceny biletów zwiększyły się średnio o 50%. Transport publiczny wymaga zwrócenia nań szczególnej uwagi, zaistniała potrzeba opracowania nowych rozwiązań, rozwinięcia i dofinansowania już istniejących. Co więcej proces planowania i zmian w transporcie miejskim powinien w głównej mierze uwzględniać potrzeby mieszkańców, aby to osiągnąć należy włączyć tych mieszkańców w proces zmian, zarówno w część diagnostyczną, jak i projektową.

Wraz ze wzrostem liczby samochodów w miastach pogarsza się jakość powietrza, spaliny samochodowe występują w dużych stężeniach na niskich wysokościach, najczęściej w bliskim sąsiedztwie ludzi, dlatego są bardziej niebezpieczne niż zanieczyszczenia przemysłowe¹³. Brak zieleni w miastach tylko potęguje ten problem, drzewa skutecznie oczyszczają zanieczyszczone powietrze. Odpowiednio kształtowane nasadzenia, np. w postaci klinów docierających do centrów miast pozwalają regulować temperaturę

¹⁰ Ministerstwo Infrastruktury, *Polityka transportowa Państwa na lata 2006-2025*, Warszawa, czerwiec 2005, s.13.

¹¹ Krajowa Rada Bezpieczeństwa Ruchu drogowego, *Stan bezpieczeństwa ruchu drogowego oraz działania realizowane w tym zakresie w 2014 r.*, Gdańsk, marzec 201, s.10-16.

¹² Krajowa Rada Bezpieczeństwa Ruchu drogowego, *Wycena kosztów wypadków i kolizji drogowych w Polsce na koniec roku 2013*, Warszawa listopad 2014, s.42.

¹³ Zanieczyszczenie powietrza a transport samochodowy.

i łagodzić efekt miejskiej wyspy ciepła, służą również przewietrzaniu wnętrz miast, co pozwala na usuwanie z nich zanieczyszczeń¹⁴.

Niedostateczny brak zieleni miejskiej, która jest filarem publicznego życia społecznego jest mocno zaniedbywaną kwestią w wielu polskich miastach. Według rankingu *MojaPolis i BIQ data* opracowanego na podstawie danych GUS z 2013 roku, najbardziej zielone miasta to: Sopot - 58,6% zieleni, Zielona Góra - 46,8% i Katowice - 46,2%; miasta te znacznie przewyższają średnią, bowiem większość miast plasuje się w przedziale 10-20% powierzchni zieleni. Ranking zielonych miast zamyka Konin - 5,5%, Łomża - 4% i Krosno - 2%. Są to jednak dane uwzględniające tereny leśne należące do miast, jeśli jednak spojrzymy jedynie na parki, zieleńce i tereny zieleni osiedlowej, okaże się, iż jedynie Chorzów przekracza granicę 10 %, a niewiele miast przekracza 5%¹⁵.

Problem transportu i zieleni w miastach jest mocno powiązany z suburbanizacją, ludzie wyprowadzają się do podmiejskich osiedli gdzie doprowadzenie komunikacji miejskiej jest nieopłacalne, tym samym coraz większe ilości ludzi korzystają z samochodów, które zanieczyszczają miasta. Mieszkając w podmiejskich domach z prywatnymi ogródkami, nie odczuwają silnej potrzeby korzystania z publicznych terenów zielonych w miastach. Często niestety, ten profil społeczny dotyczy osób, które mają bezpośredni wpływ na kształtowanie polskich miast i przy ich kształtowaniu sugerują się dobrem własnym, zamiast społecznym.

Wracając jednak do zieleni publicznej w polskich miastach, to należy odnieść się do historii. Powszechna industrializacja, napędzająca rozwój XIX wiecznych miast, była jednocześnie przyczyną wielu negatywnych zjawisk natury przestrzennej, funkcjonalnej i społecznej. Kształtowanie publicznych terenów zieleni miało być rozwiązaniem przeciwdziałającym skutkom tych sytuacji. Drzewami zaczęto obsadzać główne drogi wjazdowe, zmieniając je w piękne aleje, ważniejsze ulice przekształcano w reprezentacyjne promenady, zakładano niewielkie skwery i bulwary, rozległe ogrody i parki¹⁶. W mieście burzonych fortyfikacji powstawały Planty, łączące historyczne i nowo kształtowane dzielnice. Tereny zieleni stanowiły „płuca miast”, poprawiające stan powietrza, a tym samym warunki życia. Wymiar społeczny wpływał na poprawę stosunków pomiędzy mieszkańcami, zdrowia fizycznego i psychicznego, dzięki zapewnieniu wielu form wypoczynku. Miasta dbały o zapewnienie odpowiedniej ilości terenów zielonych, ale również mieszkańcy angażowali się w wygląd miasta, prywatne osoby na swojej ziemi dbały o nasadzenia, ławki i towarzyszącą małą architekturę, udostępniając zarazem te przestrzenie dla społeczeństwa. Niejednokrotnie osoby prywatne przyczyniały się do powstania parków zbierając fundusze, lub też wykorzystując własne majątki. We Wrocławiu 25-cio hektarowy Park Południowy, dzisiaj jeden z najpopularniejszych, został urządzony przez kupca Juliusa Schottländera i w 1877 roku подарowany miastu¹⁷. Wzorcowym przykładem jest zarówno *Park Miejski dr Henryka Jordana*, założony w 1889 roku na powierzchni ok. 22 ha, przez Henryka Jordana, który za cel postawił sobie stworzenie dzieciom i młodzieży warunków sprzyjających ich pełnemu rozwojowi fizycznemu, psychicznemu i społecznemu.¹⁸ Działal-

¹⁴ E.Szopińska, *Urban Greenery*, „Przegląd Komunalny”, VI 2011.

¹⁵ Sprawdź, jak bardzo zielone jest twoje miasto, <http://biqdata.wyborcza.pl/sprawdz-czy-twoje-miasto-jest-naprawde-zielone>, (dostęp: 28 X 2016).

¹⁶ K. Kimic, *Miejsce i rola publicznych terenów zieleni w przestrzeni polskich miast XIX wieku*, „Czasopismo techniczne”, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, 6-A/2012, s. 110.

¹⁷ Julius Schottländer, https://pl.wikipedia.org/wiki/Julius_Schottl%C3%A4nder, (dostęp :28 X 2016).

¹⁸ Park Jordanowski, https://pl.wikipedia.org/wiki/Ogr%C3%B3d_jordanowski, (dostęp :28 X 2016).

niom ówczesnych władz miast oraz filantropom zawdzięczamy dużą część dzisiejszych parków miejskich. Dziś miasta chętniej tereny sprzedają, niż kupują - w ciągu ostatnich 25 lat nowych parków powstało niewiele, a centra polskich miast cierpią na niedostateczną ilość zieleni.

Konieczne jest zapewnienie ochrony terenom zielonym oraz tworzenie nowych - przez zapewnienie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Skuteczne wykorzystanie usług ekosystemów, uzupełnienie ich brakujących fragmentów, wpłynie na poprawę jakości życia w miastach, ich estetyki i wizerunku.

Tereny parkowe, w betonowych miastach są niczym oazy łagodzące miejski stres, choć niekoniecznie stronią one dziś od zgiełku. Człowiek oddalony od natury, pragnie kontaktu z tym, co utracone. Współczesne parki zapraszają do dialogu, współuczestniczą w procesie przemiany mentalności społecznej, dostosowują się do miejskiego stylu życia, budują tło dla kultury, sztuki, edukacji, aktywności społecznej i rozrywki. W Polsce niestety nowa wizja parku z trudem przenika do świadomości społeczeństwa, dla którego troska o jakość środowiska zajmuje dalekie miejsce w hierarchii potrzeb. Być może lepiej postawić na metodę małych kroków i dążyć do poprawy niewielkimi zabiegami. Grupa psychologów pod kierownictwem Hieronymusa C. Borsta, badająca środowisko miejskie i jego bezpieczeństwo, wykazała, że obecność ławek wpływa korzystnie na atrakcyjność terenu, jako potencjalnego miejsca spaceru. Powodem tej zależności są miłe skojarzenia z miejscami, w których zazwyczaj są lokowane siedziska, jak parki i ogrody. Badania wskazały również o wiele prostszą przyczynę tej zależności, ławki umożliwiają seniorom aktywność, samodzielność i poczucie kontroli. W większości polskich przestrzeni miejskich rzadko można napotkać ławki, które są lokowane w większości na terenach rekreacyjnych. Tymczasem to właśnie siedziska umożliwiają wielu osobom funkcjonowanie poza domem, może wydawać się to prozaiczne, lecz często możliwość pokonania drogi do sklepu, apteki czy kościoła, przekracza możliwości fizyczne osób starszych lub schorowanych. Ponadto, ławki przy odpowiednim rozmieszczeniu aktywizują przestrzeń i umożliwiają seniorom uczestniczenie w życiu społecznym. Człowiek jest istotą społeczną, ciekawą ludzi, lubiącą obserwować, należy więc stworzyć mu do tego sposobność.

Rozwiązaniem mogą okazać się również niewielkie ruchy mieszkańców, aktywistów miejskich, stowarzyszeń, czy też rad osiedlowych, które biorą sprawy we własne ręce i zajmują się zagospodarowywaniem ich najbliższej przestrzeni. Widoczne zmiany w miastach wniosły budżety obywatelskie, a partycypacja obywatelska jest coraz częściej wdrażana podczas projektów dotyczących przestrzeni miejskich.

Podsumowanie

Musimy nastawić się na politykę małych kroków oraz długiego marszu. Nie należy spodziewać się w najbliższym czasie wielkich zmian strukturalnych w polskich miastach. Nadziejemy, że mogą okazać się miejscy aktywiści, którzy coraz częściej doprowadzają swoje działania do realizacji i spotykają się ze społeczną akceptacją mieszkańców. Kształtowanie miasta nie jest zadaniem na miesiąc, dwa lub kilka lat, należy umieć sobie wyobrazić, jak to wszystko razem może funkcjonować za parę lat. Wielowiekowe naleciałości wymagają natomiast długofalowego działania. Potrzeba stworzyć generalne, wieloletnie plany aktywizacji polskich miast, rewitalizacji socjalistycznych osiedli i dostosowania ich do współczesnych wymagań oraz potrzeb społeczeństwa. Zasadnym jest przekształcanie istniejącej rzeczywistości, przy współpracy z mieszkańcami, aby dostosować ją do obecnych potrzeb i oczekiwań. Należy zająć się rzetelnym planowaniem przestrzennym, znowelizować ustawę o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, zapobiegając rozlewaniu się

miast, zapewnić niezbędną infrastrukturę w nowo powstałych dzielnicach. Ciężko będzie uporządkować narosły przez kilkadziesiąt lat podmiejski chaos, jednakże zrównoważone miasto musi być kompaktowe i przyjazne dla ludzi.

Bibliografia:

Źródła:

- Alexander Ch., *Język wzorców*, GWP, Gdańsk 2008.
- Bańka A., *Architektura psychologicznej przestrzeni życia. Behawioralne podstawy projektowania*, Wydawnictwo Politechniki poznańskiej, Poznań 1997.
- Bell P.A., GreeneTh.c., Fisher J.D., Baum A.: *Psychologia środowiskowa*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004.
- Burton E., Mitchell L., *Inclusive urban design — streets for life*, Architectural Press, Oxford 2006.
- Dzierżewicz Z., Starosolski W., *Systemy budown. wielkopłyt. w Polsce w latach 1970- 1985*, Warszawa 2010.
- Gehl J., *Życie między budynkami, Użytkowanie przestrzeni publicznych*, Wydawnictwo RAM, Kraków 2013.
- Kamińska K., *Miejskie opowieści, edukacyjne narracje przestrzeni*, Oficyna wydawnicza ATUT, Wrocław 2010.
- Le Corbusier, *Kiedy katedry były białe*, Fundacja Centrum Architektury, Warszawa 2013.
- Montgomery Ch., *Miasto szczęśliwe – jak zmienić nasze życie, zmieniając nasze miasta*, Wysoki Zamek, Kraków 2015.
- Rykwert J., *Pokusa miejsca, Przeszłość i przyszłość miast*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2013.
- Sowa J., *Fantomowe ciało króla*, Wydawnictwo Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2011.

Opracowania:

- Główny Urząd Statystyczny, *Ludność – bilans opracowany w oparciu o wyniki NSP 2011: 31.12.2011 r.*
- Krajowa Rada Bezpieczeństwa Ruchu drogowego, *Stan bezpieczeństwa ruchu drogowego oraz działania realizowane w tym zakresie w 2014 r.*, Gdańsk, marzec 2015
- Krajowa Rada Bezpieczeństwa Ruchu drogowego, *Wycena kosztów wypadków i kolizji drogowych w Polsce na koniec roku 2013*, praca zespołowa pod kierunkiem mgr inż. Agaty Jażdżik-Osmólskiej, Warszawa listopad 2014
- Ministerstwo Infrastruktury, *Polityka transportowa Państwa na lata 2006-2025*, Warszawa, czerwiec 2005.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Urbanization Prospects The 2014 Revision, Highlights*, 2014

Artykuły prasowe:

- Happach M., Żylski T., *Kto dziś kształtuje miasto?*, Architektura Murator, maj 2016, nr 260.
- Mergel L., *Ruchy miejskie wobec zmiany politycznej*, Notes na 6 tygodni, październik 2016, nr 107.
- Szopińska E., *Urban Greenery*, Przegląd Komunalny, czerwiec 2011.

Strony internetowe:

Unesco a zrównoważony rozwój, <http://www.unesco.pl>.

URBNEWS, Pojęcie zrównoważonego rozwoju, <http://urbnews.pl>.

Zrównoważony rozwój, Cele zrównoważonego Rozwoju, <http://www.un.org.org.pl>.

Damian Jerzy Pac

ANALIZA UWARUNKOWAŃ BUDOWY KANAŁU ŻEGLUGOWEGO PRZEZ MIERZĘJĘ WIŚLANĄ W KONTEKŚCIE TERMINU SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Wstęp. Podłoże historyczne projektu

W celu dokładnego zrozumienia problemu połączenia Zalewu Wiślanego z Zatoką Gdańską należy na wstępie postarać się znaleźć odpowiedzi na kluczowe pytania związane z planowanym projektem, a dokładniej jego właściwym nazewnictwem (kanał vel prze-kop) oraz towarzyszącym mu tłącym się konfliktem społecznym (sprzeciw niektórych środowisk wobec przedstawianej propozycji). Czym więc będzie owa realizacja i jakie będzie jej znaczenie? Jaka będzie skala i wymiary projektowanej inwestycji (zakres prac do wykonania)?

Rozwiązanie wymienionych kwestii znane jest od roku 1983, tj. od czasu publikacji trzatomowego opracowania „Podstaw procesu aktywizacji regionu elbląskiego w aspekcie transportu morsko-rzecznego, rekreacji i rybołówstwa” sporządzonego na podstawie badań zespołu inżynierów pod kierownictwem prof. Tadeusza Jednoręba, którego elementem składowym był szczegółowy program budowy kanału żeglugowego na Mierzei Wiślanej.

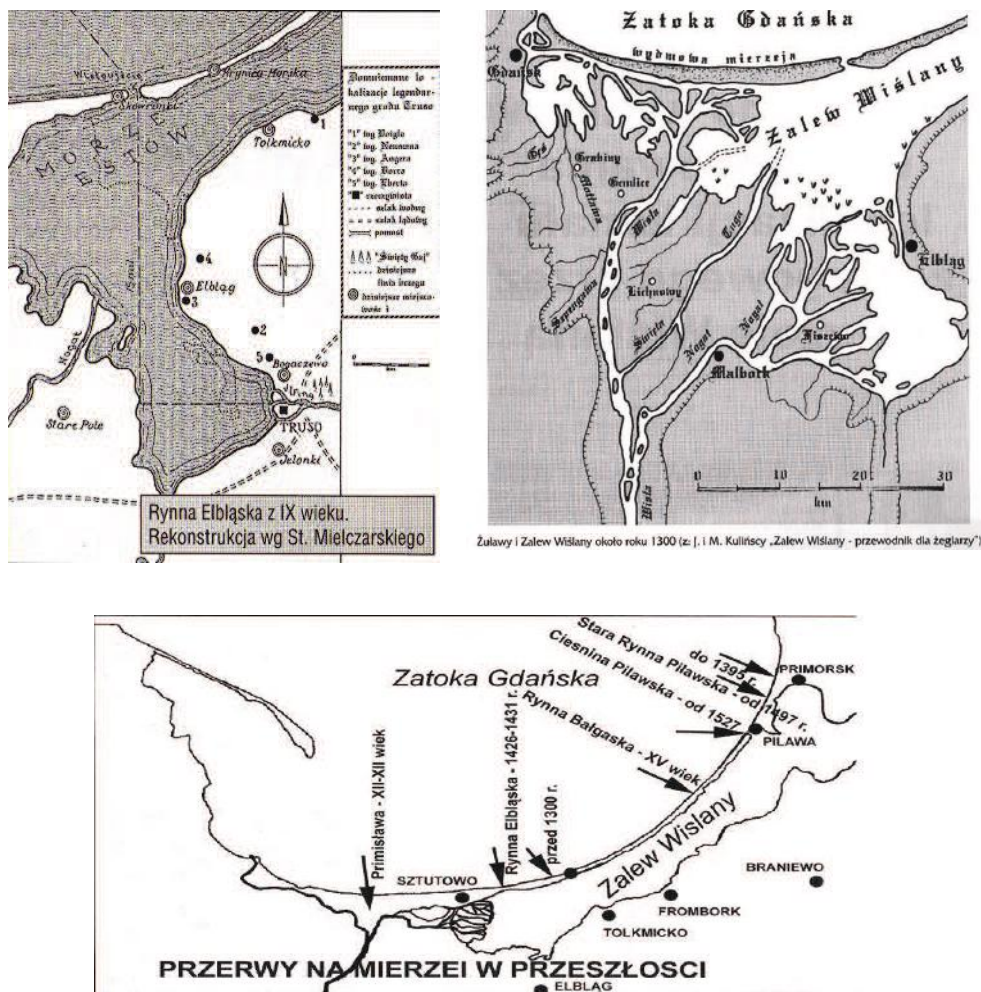
Dzisiejsza koncepcja zawarta w Studium Wykonalności opracowana na zamówienie Urzędu Morskiego w Gdyni, w dużej mierze nawiązuje do tamtych badań i nie odbiega od nich zbytnio. W myśl projektu „inwestycja zajęłaby tylko ok. 1% powierzchni Mierzei, a wraz z torem dojściowym 0,3% powierzchni Zalewu Wiślanego. Szacuje się, że powierzchnia styku wód Zalewu z morzem – dziś występująca tylko w Cieśninie Piławskiej – wzrosłaby zaledwie o 5-8%” (szerokość kanału w najwyższym miejscu tj. w śluzie ma wynieść 25m, czyli tyle ile niezbyt imponujących rozmiarów rzeczka)¹.

W historii mieliśmy do czynienia z licznymi naturalnymi przesmykami przecinającymi w poprzek Mierzęję Wiślaną sprawiającymi, że była ona niejednokrotnie archipelagiem wysp. Aktualna sytuacja, w której takiego przesmyku po zachodniej stronie Zalewu nie ma, jest spowodowana działalnością antropogeniczną człowieka w rejonie delty Wisły. To zaś jest przyczyną rozlicznych problemów tego zbiornika, m.in. zamulenia, zanieczyszczeń, eutrofizacji. Z uwagi na to, co najmniej zastanawiająca wydaje się być nieprzejednana postawa ekologów względem budowy kanału przez mierzęję, będącego w praktyce powrotem ekosystemu Mierzei Wiślanej i Zalewu Wiślanego do stanu naturalnego².

¹ J. Wcisła, Kanał przez Mierzęję, [w:] *Kanał żeglugowy przez Mierzęję Wiślaną i walory turystyczno-gospodarcze regionów wokół Zalewu Wiślanego*, praca zbiorowa pod red. J. Wcisły, Polska Oficyna Wydawnicza „OKO”, Elbląg 2004, s. 145.

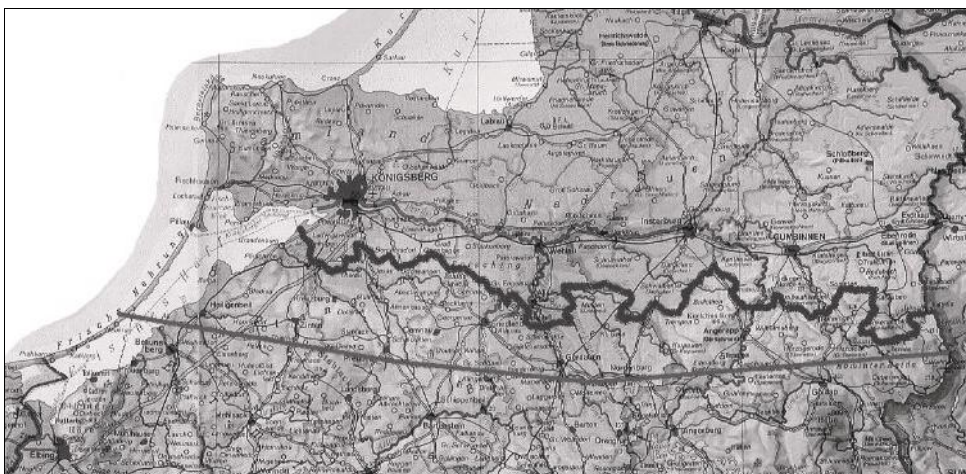
² Por. J. i M. Kulińscy, *Prawdziwe morskie przedszkole* [w:] J. Wcisła (red.), op. cit., s. 64; A. Kostarczyk, *Historyczno-kulturowe uwarunkowania lokalizacji kanału żeglugowego przez Mierzęję Wiślaną* [w:] J. Wcisła (red.), op.cit., s. 113-116.

Rys. 1, 2, 3. Historyczny kształt Mierzei Wiślanej

Źródło: *Kanał żeglugowy...*, op. cit., s. 114.

Aktualnie, pierwszą i podstawową barierą uniemożliwiającą swobodną żeglugę na Zalewie jest Rosja. Gdy w połowie lat 40. XX wieku ustalane były granice Rzeczypospolitej wydawało się, iż nie będzie żadnych kłopotów z żeglugą w Piławie. Granica polsko-radziecka miała przebiegać znacznie bardziej na północ, dosięgając niemalże Królewca. Analogicznie rzecz miała się w odniesieniu do Mierzei Wiślanej. Uznawano za oczywiste, że przypisana zostanie ona Polsce. Stalin miał jednak własną wizję uczynienia z Obwodu Kaliningradzkiego swego „niezatapialnego rosyjskiego lotniskowca” w sercu Europy.

Rys. 4. Przebieg granicy polsko-radzieckiej w sierpniu i grudniu 1945 r.

Źródło: <http://www.portel.pl/arttykul.php3?i=46339> [dostęp 2016.09.11]

Od tamtego momentu status Cieśniny Piławskiej kształtowany jest przez Rosjan, zaś możliwość przepływu zależna jest od zgody władz na Kremlu (a raczej ich „wizymisję”)³.

O ile zatem tranzyt przez Cieśninę jednostek polskich jest obecnie możliwy, o tyle względem bander państw trzecich Federacja Rosyjska stosuje konsekwentnie sprzeczną z regułami prawa międzynarodowego blokadę. Tym samym „depcze” ona gwarantowane im konwencją jamajską z 1982 roku o prawie morza „niezawieszalne prawo nieszkodliwego przepływu i swobodnego przedostania się na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej międzynarodowym szlakiem wodnym”⁴.

³ Por. K. Luks, *Kanał przez Mierzeję – nowy szlak do portów polskich* [w] *Współczesne przedsiębiorstwo portowe i żeglugowe*, praca zbiorowa pod red. H. Salmonowicza, wyd. Kreos, Szczecin 2007, T. Krzyżak, *Kanał wojenny*, Wprost 29/2004 (1129), <http://www.wprost.pl/ar/63120/Kanal-wojenny/> [dostęp 2016.09.11] *Polski jacht zatrzymany na Zalewie*, Portal - Elbląska Gazeta Internetowa, <http://www.portel.pl/arttykul.php3?i=14121> [dostęp 2016.09.11] *Zalew Kaliningradzki: Rosjanie nie wpuszcili „Aquarelli”*, www.zalewwislany.pl/node/1938 [dostęp 2016.09.11].

⁴ D. R. Bugajski, *The Polish and International Maritime Navigation in the Pilsa Strait*, *The Polish Diplomatic Review* (4 (32)/2006), <http://www.cceol.com/asp/issuedetails.aspx?issueid=a0ad7010-1400-4109-8ef5a4c907c101db&articleId=11f93424-a76a-4d17-931a-19c02a31e46d> [dostęp 2016.09.11].

Rys. 5. Plan sytuacyjny okolic projektowanego kanału przez Mierzę Wiślaną

Źródło: Kanał żeglutowy..., op. cit., s. 63.

Inną barierą utrudniającą żeglugę wodną w regionie Zalewu jest nieżeglowność rz. Szarpawy – szlaku śródlądowego będącego ostatnim, drugim teoretycznie możliwym, wyjściem na otwarte morze.

Jak się okazuje, dostosowanie jej dla ruchu statków morskich (tj. o zanurzeniu 4 metrów i długości 100-120 metrów) „wymagałoby pogłębienia i poszerzenia ponad 40 km rzeki, zburzenie kilkunastu mostów oraz ścięcie kilku ostrych zakrętów. Koszty takiego przedsięwzięcia szacowane są na kilka miliardów złotych. Wyburzenie mostów spowodowałoby powstanie problemów z dojazdem do wszystkich miejscowości Mierzei, w tym Stegny, Jantar, Sztutowa i Krynicy Morskiej i byłoby nie do zaakceptowania przez mieszkańców. Natomiast przekształcenie środowiska przyrodniczego i konieczność znalezienia miejsca dla urobku o masie kilkadziesiąt razy większej, niż w wariantcie przyjętym przez autorów (Studium Wykonania kanału żeglutowego – aut.) byłoby nie do przyjęcia przez ekologów”⁵. Nie wydaje się to być rozwiązaniem racjonalnym, tym bardziej, iż przed kilku laty dokonano przebudowy i remontów istniejących mostów w sposób sankcjonujący de facto degradację omawianej drogi wodnej o jedną klasę niżej⁶.

Głównym argumentem przeciwko budowie kanału Zatok-Zalew są względy ekologiczne, a dokładnie przynależność Zalewu Wiślanego i Mierzei Wiślanej do sieci NATURA 2000. Przynależność danego obszaru do sieci NATURA 2000 nie oznacza jednak, że wykluczona jest tam wszelka działalność inwestycyjna. Ze względu na ważny interes społeczny można na jego terenie prowadzić nawet takie przedsięwzięcie, które w sposób istotny ingeruje w środowisko naturalne. Niezbędne są wtedy tylko działania kompensacyjne.

⁵ A nie lepiej udrożnić Szarpawę..., <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=331422&page=8> [dostęp 2016.09.11].

⁶ Por. Zakrecony most w Drewnicy, <http://www.zalewvislany.pl/content/zakrecony-most-w-drewnicy> [dostęp 2016.09.11].

Tymczasem projekt budowy łącznika między Zalewem Wiślanym a Zatoką Gdańską w żaden sposób nie jest sprzeczny z logiką NATURY 2000. Nie można odmówić mu istotnego znaczenia społeczno-gospodarczego, a zakres jego oddziaływania na środowisko został zbadany. Znaczący negatywny wpływ na ekosystem Zalewu i Mierzei zminimalizuje kompensacja przyrodnicza. Jednocześnie należy wspomnieć, że z ostatnich badań wynika, iż skala ingerencji w środowisko wcale nie będzie tak znaczna, a negatywne następstwa projektu są w dużej mierze wyolbrzymione.

Budowa kanału żeglugowego winna być uznawana za jedyny środowiskowo akceptowalny wariant rozwiązania problemu żeglugi na Zalewie Wiślanym – w momencie, gdy zdecydujemy się na zaniechanie realizacji inwestycji, szkody w przyrodzie staną się bowiem nieporównanie większe, niż wtedy gdy doprowadzimy budowę do szczęśliwego końca (gdy żegluga towarowa na Zalewie ulegnie aktywizacji, a kanał Z-Z nie będzie istniał, to koszty ekologiczne niepomiarne wzrosną). Należy zaznaczyć, że tor wodny łączący Morze Bałtyckie z Zalewem wydłuża się wtedy z planowanych w przypadku kanału 7 km do 90 km. Nietrudno sobie wyobrazić, jakie może to spowodować skutki dla bezpieczeństwa ekosystemu na Zalewie i o ile zwiększyć zagrożenia wywołane konsekwencją np. jakiegś awarii. Jest to scenariusz jak najbardziej realny zważywszy na fakt, że jeszcze niedawno port elbląski był czwartym portem RP pod względem ilości przeładowywanych towarów obracając wielkościami nawet 700 tysięcy ton ładunków/rok⁷.

Biorąc pod uwagę wyżej wyszczególnione specyficzne uwarunkowania transportowo-spedycyjno-logistyczne, prawdziwi specjaliści w zakresie ochrony przyrody, orientujący się w problemach Zalewu Wiślanego postulują, aby np. żegluga na trasie Elbląg-Kaliningrad odbywała się za pośrednictwem przyszłej pełnomorskiej drogi wodnej po zewnętrznej stronie Mierzei z wykorzystaniem kanału żeglugowego. Pomimo nadłożenia kilkunastu kilometrów koszty środowiskowe przepływu jednego statku o nośności 4000 DWT będą bowiem nieporównywalnie mniejsze, niż koszty, które środowisko odczułoby wskutek przepływu kilku-kilkunastu barek rzecznych przez Zalew, potrzebnych do przewozu równoważnej ilości ładunku⁸.

Ku takiemu rozwiązaniu skłania się również rosyjski biznes, jak się okazuje z niecierpliwością czekający na kanał przecinający Mierzę Wiślaną po stronie polskiej. Wasyl Iwanow, biznesmen z Kaliningradu handlujący środkami ochrony roślin uważa, że „Gdyby już istniał (kanał żeglugowy - aut.), nie musielibyśmy pytać o zgodę „cara” Putina, po prostu pakujemy towar na statek i wpływamy do Elbląga od zewnątrz, przez przekop. A pieniądze przecież nie śmierdzą (...). Szkoda tylko, że na kanał trzeba tak długo czekać”⁹. W tym miejscu należy zwrócić uwagę, że również z innego ekologicznie silnie uzasadnionego powodu, kanał przez Mierzę powstać powinien. Mianowicie, jeżeli nie zostanie on zrealizowany, to Elbląg będzie skazany na funkcjonowanie w formule portu śródlądowego. Oznacza to, że jego wymiana będzie koncentrowała się wyłącznie na handlu z Obwodem Kaliningradzkim. Jest to rozwiązanie szkodliwe, ponieważ rosyjskie towary są produkowane bez jakiegokolwiek poszanowania środowiska. W ten sposób będziemy pośrednio popierać antyekologiczną politykę Rosji – jednego z największych

⁷ A co będzie ze środowiskiem..., op.cit., <http://www.portel.pl/artukul.php3?i=33345&d=2>, [dostęp 2016.09.11].

⁸ J. Łoginow, *Alternatywne szlaki transportu w relacjach z Kaliningradem a ekologia* [w:] *Założenia dywersyfikacji kierunków żeglugi Zarządu Portu Morskiego Elbląg*, ZPME, Elbląg 2008.

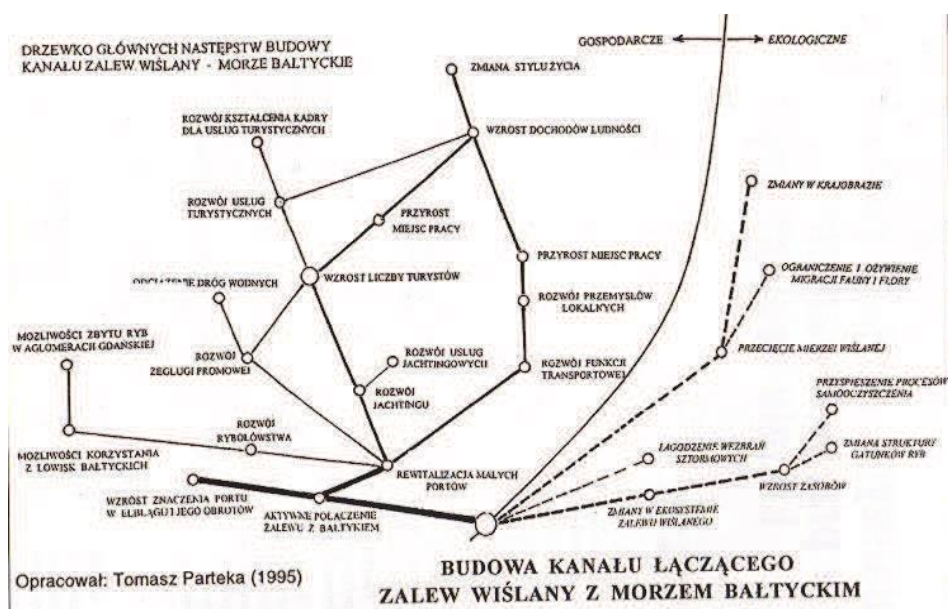
⁹ J. Łoginow, *Rosyjski biznes czeka na przekop*, http://www.portalmorski.pl/cal_y_artukul.php?id=10073 [dostęp 2016.09.11], <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=331422&page=8>, [dostęp 2016.09.11].

trucicieli wód Bałtyku, przyczyniającej się również do zanieczyszczania Zalewu Wiślanego. Lobbowanie organizacji ekologicznych przeciwko portowi morskiemu w Elblągu jest więc co najmniej przysłowiowym „strzałem w stopę” (także z uwagi na fakt, że tzw. kombinowany transport morski jest uznawany za najbardziej ekologiczny). Zamiast blokować budowę kanału Z-Z winny one raczej wywierać naciski na przestrzeganie przez Rosję Konwencji Helsińskiej o ochronie wód Bałtyku, której jest stroną¹⁰. Port w Elblągu powinien zaś dążyć do dywersyfikacji kierunków handlowych (choćby dlatego, by nie doprowadzić do powtórzenia sytuacji, w której Polska jest zalewana tanim węglem z Obwodu Kaliningradzkiego).

Geoeconomia przedsięwzięcia

Przyczyn budowy kanału Z-Z jest ogromna ilość. Oprócz wyżej już pośrednio wspomnianych (tj. względów historycznych, geograficzno-nautycznych, ekologicznych) istnieją silne podstawy społeczno - gospodarcze projektu. Pozytywne oddziaływania budowy na poziomie lokalnym i regionalnym, koncentrują się głównie w sferze turystyki i ochrony przeciwpowodziowej (w przypadku wezbrań na Zalewie Wiślanym i w sytuacji wpędzania wód Zalewu na Żuławy przez wiatry północno-wschodnie - co jest głównym zagrożeniem powodziowym - będzie tzw. kanałem ulgi).

Rys. 6. Prognozowane efekty budowy kanału żeglownego przez Mierzeję Wiślaną

Źródło: Kanał żeglowny..., op. cit., s. 47

Co się tyczy z kolei budowy portu morskiego w Elblągu i jej ekonomicznej zasadności, to już na samym początku należy zaznaczyć, że Elbląg nie ma zamiaru konkurować z portami trójmiejskimi. Będzie on bowiem portem niszowym wypełniającym funkcje, których Gdynia i Gdańsk nie chcą realizować (równocześnie pełniąc wobec nich

¹⁰ Handel z Obwodem Kaliningradzkim a ekologia [w:] Założenia dywersyfikacji..., op.cit.

rolę uzupełniającą). Stanie się tak dzięki obsłudze sektora małych i średnich przedsiębiorstw z terenu Białorusi, Zachodniej Ukrainy, a w przyszłości także Słowacji, których stosunkowo niewielkimi ładunkami nie są zainteresowane wielkie porty Zatoki Gdańskiej.

Rys. 7. Prognozowane kierunki zaopatrzenia portu elbląskiego

Źródło: <http://www.polskatimes.pl/artykul/25473,jest-rewolucyjny-plan-przekopu-mierzei-wislanej,id,t.html> [dostęp 2016.09.11]

Już teraz władze województwa warmińsko-mazurskiego prowadzą intensywne rozmowy z Urzędami Marszałkowskimi w Białymstoku i Lublinie nt. modernizacji linii kolejowej z Elbląga na Białoruś i Ukrainę. Przeprowadzono również konsultacje ze spółką PKP Polskie Linie Kolejowe w tej sprawie. Józef Jeżewicz z Zarządu Spółki stwierdził, iż „PKP PLK upatruje w budowie kanału przez Mierzęję i powstaniu w Porcie Elbląg terminali ukraińskiego i białoruskiego, szansę na lepsze wykorzystanie istniejącej i przyszłej infrastruktury kolejowej na obszarze Warmii i Mazur, Podlasia i Lubelszczyzny i jest gotowe inwestować w rozwój sieci kolejowej w tych województwach oraz na wschodnich granicach”¹¹. Przy realizacji wspomnianych planów przewiduje się wykorzystanie szlaku kolejowego Elbląg – Olsztyn – Giżycko – Grajewo – Białystok i dalej na wschód w przypadku Białorusi, a także Elbląg – Olsztyn – Warszawa – Lublin – Rawa Ruska – Lwów – w przypadku Ukrainy. I tak, na kierunku południowo-wschodnim planowane jest wdrożenie systemu SUW-2000 na kolejowych przejściach granicznych w Dorohusku i Hrebennem umożliwiającego płynny przejazd pociągów przez styk torów o różnej szerokości. Lwowska Rada Obwodowa ma zaś przedstawić Ministerstwu Łączności i Transportu Ukrainy koncepcję uzupełnienia w strategii transportowej kraju orientacji wschód-zachód o wymiar północny oraz wystąpi z wnioskiem o rozpatrzenie projektu połączenia logistycznego Bałtyk-Ukraina na szczeblu polsko-ukraińskich konsultacji międzyrządowych. Już teraz Urząd Marszałkowski w Olsztynie i Zarząd Portu

¹¹ J. Łeginow, *Raport z przedsięwzięcia „Bałtycka Białoruś” podjętego w następstwie pozytywnego wyniku Studium Wykonaności Budowy Kanału Żeglugowego przez Mierzęję Wiślaną*, <http://www.porteuropa.eu/bialorus/stosunki-polsko-bialoruskie/102-podlasie-wesprze-budow-kanau> [dostęp 2016.09.11].

Morskiego w Elblągu prowadzą pertraktacje z Radą Obwodu Lwowskiego na temat reaktywowania połączenia kolejowego Lwów - Rejowiec.

Jeżeli chodzi o kierunek wschodni, to po stronie polskiej wchodzi w grę modernizacja torowisk oraz sieci trakcyjnej, a także – w przypadku niektórych odcinków – dobudowa drugiego toru, instalacja nowoczesnych systemów sterowania ruchem, rozbudowa kolejowych terminali logistycznych, renowacja bocznicy i przejazdów etc. (projekty unijne umieszczone na liście indykatywnej przeznaczone do realizacji w perspektywie finansowej 2014-2020). Równolegle zawarte zostanie porozumienie pomiędzy Województwem Podlaskim, PKP PLK i stroną białoruską w sprawie budowy szerokotorowej linii kolejowej Białystok – Bobrowniki – Wołkowysk – Baranowicze – Mińsk (strona białoruska chce pozyskać na ten cel środki z funduszy europejskich), utworzenia stanowisk systemu przestawczego SUW-2000 w Białymstoku i Brześciu oraz towarzyszących im centrów przeładunkowych, a także modernizacji normalnotorowej linii kolejowej Białystok – Czeremcha – Brest.

W celu wdrożenia na kolejowych przejściach granicznych wspomnianych rozwiązań Zarząd Portu Elbląg nawiązał już kontakt z Wydziałem Transportu Politechniki Warszawskiej oraz z Kijowskim Uniwersytetem Technicznym Transportu. Współpracę z elbląskim portem w ramach kooperacji z Ukrainą zadeklarowała już spółka LOTOS Kolej. Planowane jest również utworzenie spółki kolejowej polsko-białoruskiej realizującej przewozy pomiędzy Białorusią i Elblągiem, która dysponowałaby wagonami dwusystemowymi przystosowanymi do SUW-2000.

Rys. 8. Zaplecze portów bałtyckich

Źródło: *Region bałtycki – próba delimitacji*, T. Palmowski, Instytut Geograficzny, Wrocław 1999, s. 144

Przy tej okazji należy nadmienić, że współpraca gospodarcza z Białorusią i Ukrainą przyczyniłaby się do rozwoju nie tylko samego Elbląga i podregionu elbląskiego, ale

także terenów czasami znacznie od niego oddalonych. Do współpracy z portem planuje się bowiem włączyć specjalne strefy ekonomiczne z terenu kilku województw i prowadzić wspólną promocję inwestycyjną. Dzięki poprawie dostępności tych terenów realizacja białoruskich planów w Porcie Elbląg będzie zatem szansą na rozwój wszystkich miejscowości położonych na trasie linii kolejowej wschód – zachód. Ma to szczególne znaczenie z uwagi na fakt, iż obszary te należą do najbiedniejszych w Polsce. Ponadto w Elblągu planowane jest „utworzenie ośrodka analitycznego pod roboczą nazwą Ukraińskie Centrum Biznesu, w którym znaleźliby zatrudnienie m. in. przedstawiciele mniejszości ukraińskiej Elbląga oraz Warmii i Mazur. Chodzi o osoby o wykształceniu ekonomicznym, znające język ukraiński oraz ukraińskie realia, które stanowiłyby zaplecze eksperckie dla współpracy gospodarczej portu i regionu warmińsko-mazurskiego z Ukrainą”¹². Szansy na rozwój w oparciu o współpracę z elbląskim portem upatrują również ukraińskie obwody Lwowski i Wołyński, które liczą na zwiększony ruch w swoich specjalnych strefach ekonomicznych oraz planują utworzyć nowe technoparki i centra logistyczne w Rejonie Żółkiewskim¹³.

Ewentualna współpraca ze Słowacją w Porcie Elbląg jest zaś kwestią otwartą. Ograniczają ją z pewnością bariery transportowe. Kwestia modernizacji połączeń kolejowych pozostaje więc przedmiotem dalszych rozmów. Zadaniemi do realizacji w tym obszarze byłyby: budowa linii Kraków Podłęże - Tymbark na linii Chabówka - Nowy Sącz w stronę istniejącego przejścia granicznego w Muszynie i ewentualnego w Podczerwonym, budowa linii Busko Zdrój - Szczucin, a więc bezpośrednie połączenie Kielc z Tarnowem i ominięcie z ruchem tranzytowym węzła w Krakowie, a także odnowienie połączenia kolejowego Trstena – Nowy Targ wraz z modernizacją linii kolejowej do Krakowa.

Warto nadmienić, że Zarząd Portu w Elblągu nawiązał współpracę z Uniwersyte-tem Ekonomicznym w Krakowie, który wyraził chęć utworzenia na Uczelni centrum ko-ordynacyjnego przyszłej zinstytucjonalizowanej współpracy Słowacji z regionem Morza Bałtyckiego; przeprowadzono również rozmowy ze Słowackim Centrum Uniwersytetu Bałtyckiego na Uniwersytecie Rolniczym w Nitrze. Planuje się też nawiązanie współpra-cy partnerskiej Elbląga z jednym z miast słowackich oraz rozwój kontaktów w oparciu o współpracę Województwa Warmińsko-Mazurskiego z Krajem Bańskobystrzyckim. Projekt służyłby aktywizacji gospodarczej wschodnich, najmniej rozwiniętych krajów Republiki Słowacji, tj. Preszowskiego, Koszyckiego i Bańskobystrzyckiego. Z pewnością pomogłoby wypromować te tereny jako miejsca atrakcyjne inwestycyjnie. Wpisuje się on również w koncepcję budowy trasy drogowej Via Carpatia.

Nie należy również zapominać, że współpraca Białorusi, Ukrainy i Słowacji w Morskim Porcie w Elblągu służyłaby też rozwojowi różnorodnych powiązań siecio-wych pomiędzy tymi krajami (nie wykluczając z tego grona także i Polski). Chęć wza-jemnej współpracy deklarują biznesmeni z wszystkich trzech wymienionych państw. Przedsiębiorcy z terenów Ukrainy i Białorusi są zainteresowani w szczególności rozwija-niem nowych kontaktów na Zachodzie, zaś partnerzy słowaccy – w krajach nordyckich. Co ciekawe, wspólnotę interesów w dwustronnych relacjach handlowych dostrzegają Białorusini i Słowacy.

¹² J. Łoginow, *Rozwój Portu Elbląg w kontekście budowy Kanału Żeglugowego przez Mierzę Wiślaną*, <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=302379&page=14> [dostęp: 2016.09.11].

¹³ Ibidem.

Uzasadnienie polityczne i ekonomiczne

Jak podkreślają autorzy prognozy oddziaływania inwestycji na środowisko, od końca II wojny światowej obszar Zalewu Wiślanego jest przedmiotem konfliktu wynikającego z prawa niezakłóconego przepływu statków, w myśl przepisów międzynarodowego prawa morza. Rosja, podobnie jak w czasach ZSRR – tak samo i dziś – nie uznaje tego typu rozwiązań¹⁴.

Wydaje się, że ustalenie wojskowej funkcji obwodu kaliningradzkiego (Konigsbergski Specjalny Okręg Wojskowy powstały 7 kwietnia 1946 r. – zaraz po zajęciu tych ziem przez ZSRR), stało się ponadto podstawą dla:

- sztucznego, w istocie jednostronnego ustalenia północnej granicy Polski przez Związek Radziecki, w tym na odcinku Zalewu Wiślanego, wbrew ustaleniom konferencji poczdamskiej¹⁵;
- celowego zniszczenia poza działaniami wojennymi większości zakładów przemysłowych Elbląga, sięgającego 80-100% stanu wyposażenia i obiektów (wywóz maszyn i sprzętu w głąb ZSRR jako łupu wojennego)¹⁶;
- celowego blokowania żeglugi na Zalewie Wiślanym i niewykonywania porozumień dwustronnych, jak też w odniesieniu do poszczególnych zdarzeń¹⁷;
- braku pogłębiania i innych prac utrzymaniowych dotyczących toru wodnego do Królewca na rosyjskim odcinku Zalewu Wiślanego, jak też określania ksiąg i map nawigacji morskiej niezgodnie ze stanem rzeczywistym;
- ustanowienia barier administracyjnych dla żeglugi statków obcych bander, ograniczających swobodny przepływ towarów i planowanie gospodarcze według mechanizmów rynkowych¹⁸.

Dlatego też zwrócono uwagę, że alternatywa dla przekopu w postaci żeglugi przez Zalew Kaliningradzki pozbawiona jest cech racjonalności i wykonalności. Rozwiązanie takie wymagałoby bowiem działań na obszarze leżącym poza jurysdykcją polską, nie podlegającym polskiej suwerenności, a dodatkowo i szczególnie – pozostających w kolizji ze strategią

¹⁴ Warto przypomnieć, iż z tego tytułu – na mocy klauzuli o odpowiedzialności odszkodowawczej ZSRR w *Umowie między rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o stosunkach prawnych na polsko-radzieckiej granicy państwowej oraz współpracy i wzajemnej pomocy w sprawach granicznych z dnia 15 lutego 1961 r.* – Polska ma nadal obowiązujące w świetle przepisów prawa międzynarodowego prawo dochodzenia roszczeń.

¹⁵ M. Golon, *Ustanowienie granicy polsko – radzieckiej w rejonie Zalewu Wiślanego i jej konsekwencje dla Elbląga*, Polskie Towarzystwo Historyczne, Towarzystwo Rozwoju Ziem Zachodnich w Elblągu, Rocznik Elbląski, Elbląg 2008.

¹⁶ W. Kaliszuk, za: G. Baziur, *Armia Czerwona na Pomorzu Gdańskim 1945-1947*, T. 4, s. 177, <http://historia-wyznaelblaska.pl/przejmowanie-mienia-poniemieckiego.html> [dostęp 2016.09.11].

¹⁷ Por. *Umowa między rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o stosunkach prawnych na polsko-radzieckiej granicy państwowej oraz współpracy i wzajemnej pomocy w sprawach granicznych podpisana w Moskwie 15 lutego 1961 r.*, P. Kucharczak, *Zapora z siatek [w:] Zalewem do Rosji*, Gość Niedzielny, <http://gosc.pl/doc/787059.Zalewem-do-Rosji/2> [dostęp 2016.09.11].

¹⁸ Stanowisko rządu Federacji Rosyjskiej z dnia 15 lipca 2009r. o dopuszczeniu do rosyjskiej części Zalewu Wiślanego statków pod banderą państwa obcego, <http://www.gdanskstrefa.com/miedzynarodowa-zegluga-po-wewnetrznych-wodach-rzeczypospolitej-na-zalewie-wislanym-zalezy-wylacznie-od-rosjan/>, [dostęp 2016.09.11].

i uwarunkowaniami obronności państwa wynikającymi z rosyjskich programów polityczno-militarnych¹⁹.

Realizacja projektu przyczyni się zatem w pierwszym rzędzie do przełamania barier utrudniających wdrożenie na terenie Polski europejskiego programu „Niebieski Pas” odnoszącego się do ułatwień dla transportu wodnego w obrębie Unii Europejskiej. Stworzone zostaną możliwości aktywnego włączenia się regionu nadzalewowego oraz województwa warmińsko-mazurskiego do projektów Euroregionu Bałtyk i Organizacji Portów Bałtyckich. Nie bez znaczenia jest też aspekt asekuracyjny przedsięwzięcia²⁰.

Biorąc powyższe pod uwagę uznano, że tylko realizacja przedmiotowej inwestycji:

- Stworzy infrastrukturalne i instytucjonalne gwarancje wspólnotowych wolności swobodnego przepływu towarów i osób, umożliwiając swobodny dostęp statków obcych bander do portów Zalewu Wiślanego jako morskich portów Wspólnoty Europejskiej;
- Doprowadzi do odbudowy i rewitalizacji potencjału społeczno-gospodarczego miasta Elbląg czyniąc z niego regionalny ośrodek rozwoju;
- „Przyczyni się również do zapewnienia potrzeb bytowych ludności, w tym do możliwości jej ewakuacji, a także stanie się istotnym elementem wsparcia Sił Zbrojnych RP i wojsk sojusznicznych w przypadku kryzysu lub konfliktu zbrojnego”²¹.

Rys. 9. Kuter zwalczania okrętów podwodnych projektu 918M na Zalewie Wiślanym podczas Centralnych Dni Morza w Elblągu w czerwcu 1993 r.

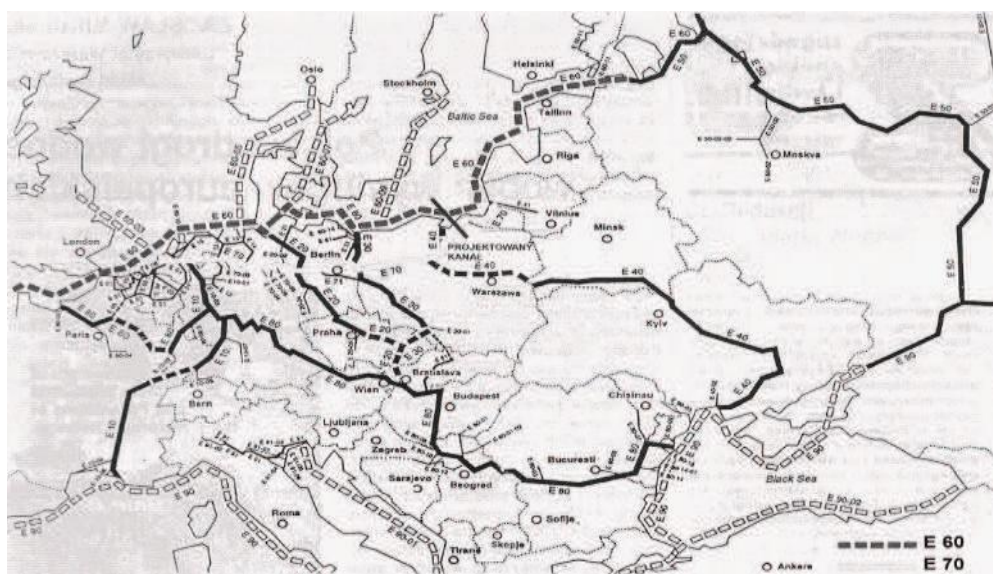
Źródło: http://foto.mw.mil.pl/dispatch.php?vhost=www&id_foto=928 [dostęp: 2016.09.11]

Ponadto, projekt doskonale wpisuje się w propagowaną i rozwijaną właśnie przez UE sieć europejskich śródlądowych dróg wodnych. Kanał żeglugowy da więc dodatkowy impuls dla rozwoju żeglarstwa i żeglugi w ogóle, a w przyszłości stanie się istotnym elementem europejskiej sieci transportu wodnego (miejsce styku Wielkiej Pętli Pomorskiej i Pętli im. Stefana Batorego, łącznik pomiędzy drogami E 60, E 70 i E 40).

¹⁹ Por. Z. Pawelec, *Prognoza Oddziaływania na Środowisko Programu Wieloletniego Budowa Drogi Wodnej łączącej Zalew Wiślany z Zatoką Gdańską*, Urząd Morski w Gdyni, Gdynia 2015.

²⁰ J. Wciśła, *Kanał przez Mierzeję* [w:] J. Wciśła (red.), op. cit., s. 148.

²¹ Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2007.

Rys. 10. Międzynarodowe drogi wodne w Polsce na tle Europy

Źródło: Studium Wykonalności Inwestycji „Budowa Kanału Żeglugowego przez Mierzeję Wiślana”, op. cit., s. 22

Podsumowanie

Konkludując – projekt jest zgodny z prawem Unii Europejskiej i zasadami *sustainable development* – gdyż jest to „inwestycja nadrzędnego interesu publicznego” (wyjątek od zakazu znaczącego i negatywnego oddziaływania na obszary NATURA 2000) – nie ma dla niego żadnej alternatywy, odpowiada na istniejące potrzeby i oczekiwania społeczne, ma na celu podniesienie poziomu rozwoju regionalnego. Co do politycznego uzasadnienia przedsięwzięcia, to przemawiają za tą inwestycją szeroko rozumiane względy niezależności i bezpieczeństwa państwa (samowładność i całowładność). W odniesieniu zaś do ekonomicznego sensu realizacji inwestycji, to już same oszczędności środowiskowe wynikające ze skrócenia czasu przepływu pomiędzy największymi portami Zatoki i Zalewu oraz przeniesienia części towarów z transportu drogowego na wodny sięgną ponad 1,5 mld zł w ciągu 23 lat (przy szacunkowym koszcie inwestycji 750 mln – 1 mld zł)²². Wynika z tego więc, iż jest to projekt racjonalny.

²² Z. Pawelec, *Prognoza Oddziaływania...*, op.cit., s. 571

Rys. 11. Koncepcja organizacji transportu w miejscowości Nowy Świat

Źródło: <https://mgm.gov.pl/> [dostęp 2016.04.10]

Przez wzgląd na niestabilną sytuację polityczną aktualnie trudno jest ocenić szanse doprowadzenia analizowanej inwestycji do końca, jednakże odstępianie od realizacji budowy kanału żeglugowego byłoby zaprzepaszczeniem wielkiej szansy rozwojowej i zmarnowaniem wysiłku bardzo wielu osób – szczególnie zważywszy na fakt, że inwestycja i program jej towarzyszący dawno spotkały się z życzliwym przyjęciem bałtyckiej społeczności międzynarodowej a Ukraina, podobnie jak wcześniej Białoruś wiąże z projektem duże nadzieje²³. Białorusini już na początku lat 90. XX wieku byli zainteresowani budową szerokotorowej kolei do Gdańska – teraz chcieliby, aby nowy terminal przeładunkowy w elbląskim porcie był dla nich drugim pod względem ważności, zaraz po Kłajpedzie²⁴. Współpraca ekonomiczna portu elbląskiego z partnerami wschodnimi była by zatem powrotem do sprawdzonych koncepcji z okresu Rzeczypospolitej Obojga Narodów, kiedy to Gdańsk i Elbląg czerpały krociowe zyski z handlu ze środkowo-wschodnioeuropejskim zapleczem.

Przedsięwzięcie poparły różne środowiska, m.in. władze Gdyni, które chciałyby współpracować z Portem Morskim w Elblągu na zasadzie ścisłego partnerstwa tworząc w nim ośrodek satelicki (*feeder*)²⁵. Pozytywnie o kanale żeglugowym wypowiedziały się też inne gremia, np. analitycy z Ośrodka Badań Naukowych w Olsztynie zajmującego się m.in. studiami nad Obwodem Kaliningradzkim, czy też Rada Oddziału Pomorskiego Krajowej Izby Gospodarki Morskiej²⁶.

²³ *Ukraina wchodzi na Bałtyk*, Baltic Transport Journal nr 1,2/2008.

²⁴ *Chcemy stać na dwóch nogach*, <http://www.baltic-ukraine.com/pl/index.php/post/304/> [dostęp 2016.09.11]
<http://biznes.elblag.net/artykuly/bialoruskie-firmy-beda-inwestowaly-w-elblagu-spotk,14036.htm>, [dostęp 2016.09.11].

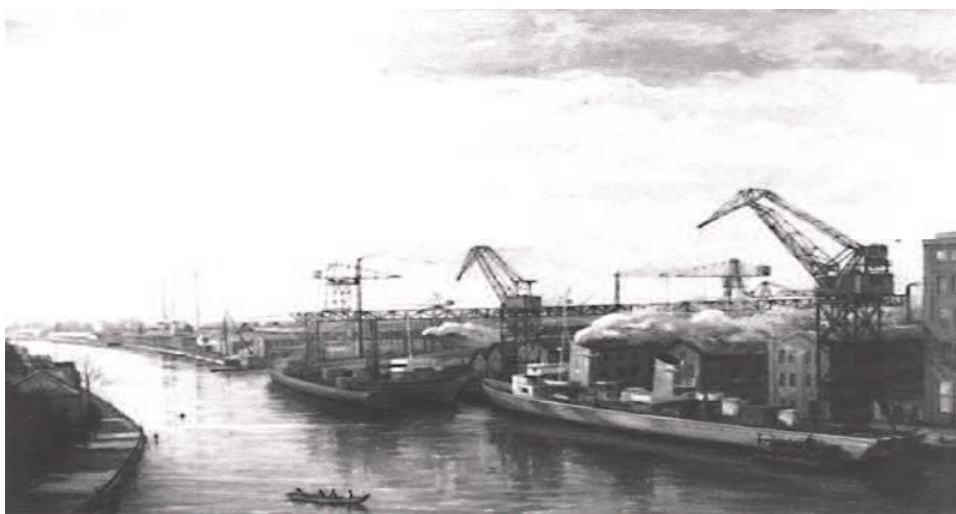
²⁵ *Portowy alians: razem można zrobić więcej*, <http://www.trojmiasto.pl/wiadomosci/Portowy-alians-razem-mozna-zrobic-wiecej-n30939.html>, [dostęp 2016.09.11].

²⁶ <http://www.e-logistyka.pl/wiadomosci/port-elblag-chce-posredniczyc-w-handlu-slowacji-z-rosja.html> [dostęp 2016.12.05] *Kanał przez Mierzę – ratunkiem dla najbiedniejszego w Polsce regionu*, <http://netka.gda.pl/krajowa-izba-gospodarki-morskiej-popiera-projekt-budowy-kanału-dla-statkow-bezposredniego-polaczenia-zalewu-wislanego-z-baltykiem/> [dostęp 2016.12.05].

Budowa kanału Z-Z jest rozwiązaniem kompleksowym, a jego oddziaływanie jest bardzo szerokie (poprawa spójności, dostępności transportowej; likwidowanie dysproporcji rozwojowych; kompensacja negatywnych skutków transformacji; konwergencja; kohezja). Jest to projekt systemowy, długofalowy i może mieć strategiczne znaczenie dla kraju. Doskonale wpisuje się w europejskie programy rozwoju obszarów peryferyjnych, a przy okazji nie stoi w sprzeczności z filozofią zwolenników tzw. lokomotyw wzrostu i rozwoju polaryzacyjno-dyfuzyjnego. Jak powiedział dyrektor Portu w Elblągu – dzięki rozwojowi elbląskiego portu „skorzysta (...) całe wschodnie wybrzeże, a w przyszłości obszar między Łęborkiem a Pasłękem będzie dynamiczną przestrzenią metropolitarną złożoną ze zintegrowanych ze sobą miast i miasteczek, z biegunami wzrostu w Gdyni, Gdańsku i Elblągu, czerpiącą swą siłę w dużej mierze z szeroko pojętej gospodarki morskiej. Za 20-30 lat taka dwumilionowa aglomeracja będzie zdolna konkurować z Warszawą o miano najbogatszego obszaru w Polsce i odegrać rolę jednego z ważniejszych ośrodków miejskich Europy”²⁷.

Na zakończenie dodam – Elblągowi dostęp do morza (ze względu na jego tradycje, potencjał, uwarunkowania, istniejącą infrastrukturę etc.) po prostu się należy. Fakt ten najlepiej oddają słowa wybitnego polskiego reportażysty Melchiora Wańkowicza z głośnej powieści „Na tropach Smełka”:

„Elbląg - przedrozbiorowa Gdynia, szachująca Gdańsk i w wiecznej z nim wobec majestatu Rzeczypospolitej rywalizacji, Elbląg, który w 1521 r. odparł Albrechta, a w 1577 r. Gdańszczan, wojujących z Polską. Elbląg patrycjuszowski i dostojny”²⁸.

Rys. 12. Port morski w Elblągu przed wybuchem II WŚ

Źródło: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1205939> [dostęp 2016.12.05]

²⁷ *Gdynia to symbol, na którym się wzorujemy*, <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=331422&page=8> [dostęp 2016.09.11]

²⁸ <http://www.tomek.strony.ug.edu.pl/opisy/slobity.htm> [dostęp 2016.09.11]

BIBLIOGRAFIA

- Dolna Wisła z perspektywy regionów*, Pomorski Przegląd Gospodarczy – lipiec 2014.
- Jałowiecki B., Kukliński A. (red.), *Restrukturyzacja regionów jako problem współpracy europejskiej t. 2*, Studia Regionalne i Lokalne 4(37), Warszawa 1991.
- Pac D., *Analiza uwarunkowań geopolitycznych, prawnych i ekonomicznych budowy kanału żeglugowego przez Mierzę Wiślaną*, WDiNP UW, Warszawa 2016.
- Sandecki M., *Przekop Mierzei Wiślanej. 70 proc. mówi: Tak!*, www.trojmiasto.gazeta.pl.
- Stańczyk J., *Przekop przez mierzę ma się opłacić*; www.trojmiasto.pl.
- Węclawowicz G., *Geopolityczne wymiary w kształtowaniu koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju*, Prace Geograficzne PAN nr 218, Warszawa 2008.

INFRASTRUKTURA POGÓRNICZA JAKO ELEMENT ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU GÓRNEGO ŚLĄSKA

Wstęp

Zgodnie z raportem Euracoal (Europejskie Stowarzyszenie Węgla Kamiennego i Brunatnego)¹ na świecie w roku 2015 od czasu lat 90. ubiegłego wieku po raz pierwszy odnotowano spadek produkcji węgla. W skali światowej zjawisko to związane jest ze spadkiem rozwoju gospodarczego państw wschodnich, natomiast w Europie w dużej mierze jest to skutek polityki Unii Europejskiej, która kładzie nacisk na podjęcie działań związanych z rozwojem alternatywnych źródeł energii. Inwestycja w źródła odnawialnej energii to przedsięwzięcie długoterminowe, którego celem jest zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju – "rozwój, który zapewnia zaspokojenie potrzeb obecnych pokoleń, nie przekreślając możliwości zaspokojenia potrzeb pokoleń następnych"². Cechą zrównoważonego rozwoju jest wielopłaszczyznowość, stąd też realizacja jego postulatów wyraża się nie tylko w zagadnieniach ekonomicznych i środowiskowych ale ukierunkowana jest również na zachowanie artefaktów dorobku ludzkiego. Jednym z kamieni milowych na drodze rozwoju technicznego, technologicznego jak i społecznego był rozwój górnictwa i nie bez przesady Max Planck wypowiedział słynną sentencję: "Górnictwo nie jest wszystkim, ale bez górnictwa wszystko jest niczym". Ponieważ w moim odczuciu mając na uwadze uwarunkowania geologiczne i klimatyczne Polski to jeszcze przez długi czas paliwa kopalne będą stanowiły podstawę sektora energii. Warto zastanowić się jakie działania można podjąć by górnictwo węgla kamiennego nie kojarzyło się wyłącznie ze strajkami i degradacją środowiska. Z uwagi na obszerność zagadnienia swoje rozważania ograniczyłam do przemian obserwowanych w Górnym Śląskim Zagłębiu Węglowym, a szczególną uwagę w związku z dynamicznymi procesami restrukturyzacji polskiego górnictwa poświęciłam kwestii zagospodarowania pozostałości po kopalniach węgla kamiennego.

Rys historyczny górnictwa węgla kamiennego w GZW

W Polsce występują trzy zagłębia węgla kamiennego czyli obszary geologiczno-geograficzne wyodrębnione z uwagi na występowanie złóż tego surowca: Górnośląskie Zagłębie Węglowe, Lubelskie Zagłębie Węglowe i mające obecnie znaczenie historyczne Dolnośląskie Zagłębie Węglowe. 80,2% zasobów bilansowych węgla w Polsce należy do GZW i tutaj mieści się większość czynnych kopalń³. Za początek górnictwa węglowego w GZW można przyjąć pierwszą połowę XVII wieku, kiedy powstały pierwsze małe jasz-

¹ EURACOAL Market Report 1/2016, <https://euracoal.eu/library/coal-market-reports>.

² Nasza wspólna przyszłość, Raport Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju pod kierunkiem G.H. Brundtland, PWE, Warszawa 1991, <http://www.un-documents.net/ocf-02.html>.

³ H. Paszcza, *Ocena stanu zasobów węgla kamiennego w Polsce z uwzględnieniem parametrów jakościowych i warunków zalegania w aspekcie zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego kraju*, Zeszyty Naukowe Instytutu Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energi Polskiej Akademii Nauk, 2012 nr 83.

cze zaawansowane technologicznie kopalnie⁴. Rozwój przemysłu górniczego na terenie Górnego Śląska stał się źródłem rozwoju regionu, w tym przyczynił się do utworzenia aglomeracji urbanistycznych. W czasach kiedy węgiel nazywany był czarnym złotem, kopalnie nieodwracalnie wpłynęły na krajobraz Śląskich miast tworząc w naszej wyobraźni silnie industrialny obraz, należy jednak pamiętać, że poza głównym zadaniem - wydobywaniem kopaliny użytecznej, kopalnie partycypowały w tworzeniu infrastruktury socjalnej, kulturalnej i rekreacyjnej. Wieże szybów nieczynnych kopalń czy hałdy, często traktowane jako elementy zaburzające krajobraz, to część dziedzictwa kulturowego i tożsamości Ślązaków, którego odpowiednie zagospodarowanie powinno przebiegać w myśl zasad zrównoważonego rozwoju dla szeroko rozumianych potrzeb przyszłych pokoleń.

Charakterystyka oddziaływania górnictwa podziemnego na otoczenie

Jak każdy przemysł ciężki górnictwo silnie wchodzi w interakcje z otaczającym środowiskiem i niestety większość tych wpływów ma charakter negatywny. Wielkość tych oddziaływań zależy od wielu czynników m.in. od stosowanych technologii jednak zawsze mamy do czynienia z następującymi formami negatywnych skutków⁵:

- zanieczyszczenie powietrza,
- hałas,
- zanieczyszczenie wód,
- generowanie odpadów,
- negatywny wpływ eksploatacji na powierzchnię, szczególnie objawiający się wstrząsami oraz deformacjami terenu.

W przypadku zakończenia eksploatacji część z tych oddziaływań ustaje, natomiast część ma charakter nieodwracalny. Wobec tylu negatywnych czynników wydaje się, że kopalnia funkcjonująca zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju to encyklopedyczny przykład oksymoronu. Dodatkowo w związku z procesami restrukturyzacyjnymi, jakim podlega obecnie Polskie górnictwo węgla kamiennego obserwuje się nowy problem, który z tych przemian wynika, a mianowicie: zwiększająca się ilość niepotrzebnych obiektów infrastruktury powierzchniowej i podziemnej.

Równocześnie działalność górnicza jest źródłem pozytywnych zjawisk⁶. Kopalnie dostarczają surowców energetycznych i chemicznych oraz tworzą miejsca pracy dla górników i dla przedsiębiorstw, które świadczą na rzecz kopalń usługi. Dodatkowo niejednokrotnie dotują instytucje publiczne i nie sposób pominąć kulturotwórczej roli tych jednostek. Mając na uwadze wszystkie oddziaływania kopalń konieczne jest poszukiwanie rozwiązań, które minimalizując negatywne skutki eksploatacji nie doprowadzą do zaniku oddziaływań pozytywnych.

⁴ M. Grudniewska, B. Kallus, *Kopalnia Murcki na przestrzeni dziejów 1657-1997*, Katowice, 1997, s. 11.

⁵ P. Strzałkowski, *Ochrona środowiska na terenach górniczych. Wybrane problemy*, Monografia nr 128. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice, 2007. s.12,13.

⁶ Chudek M., Przybyła H., Krzemień S., Kleta H., Duży S., Niemiec G.: *Metody oceny i tworzenia polioprymalnych rozwiązań techniczno-ekonomicznych procesu produkcyjnego kopalni w warunkach ostrego reżimu ochrony środowiska*, Monografia, Wyd. Pol. Śl., Gliwice, 1997, s.30,31.

Przekształcenia modelu kopalni

W górnictwie węgla kamiennego wyróżniamy trzy typy kopalni:

- Kopalnia jednostkowa – kopalnia samodzielna,
- Kopalnia zespołowa – jest to zespół kopalń prowadzących niezależną działalność górnictwem połączonych wspólnym zakładem przeróbczym, o wspólnej gospodarce warsztatowo-magazynowej i wspólnej administracji,
- Kopalnia zespolona – kilka obszarów górniczych połączonych wspólnym kompleksem wydobywczo-przeróbczym⁷.

Jak łatwo zauważyć przekształcenie kopalni jednostkowej w kopalnię zespołową lub zespoloną skutkuje zcentralizowaniem administracji, punktów zaopatrujących kopalnię w materiały i usługi, a co za tym idzie prowadzi to do zmniejszenia zatrudnienia. Tego typu działania podejmowane są od wielu lat, co wynika z wyczerpywania złoża na danym obszarze i konieczności ograniczenia kosztów utrzymania kopalni, które związane są także z utrzymaniem infrastruktury socjalnej na powierzchni. Dodatkowo podczas wyłączania z funkcjonowania obiektów takich jak szyby niejako „uwalniamy” zasoby, które dotychczas uwieszone były w filarach ochronnych. Kopalina pozyskana z takich źródeł jest obciążona niewielkim kosztem własnym ponieważ rejonu te zwykle są dobrze udostępnione i zlokalizowane na niewielkich głębokościach.

Przekształcenia modelu kopalń, zależne od dostępnych zasobów złoża, w pewnym stopniu rozwiązują problemy związane z utrzymaniem rentowności. Jak pokazuje przykład kopalń Katowickiego Holdingu Węglowego, przemiany związane z ich łączeniem choć trudne nie są niemożliwe i mają prowadzić do oszczędności. Mimo iż skutki opisanych tu przekształceń są głównie pozytywne należy pamiętać, że są to procesy długotrwałe, których realizacja przebiega w sposób stopniowy, również z powodu konieczności uregulowania spraw socjalnych.

Zarządzanie infrastrukturą kopalń

Jak już wcześniej wspomniano, coraz więcej kopalń ogranicza ilość obiektów nie związanych bezpośrednio z procesem wydobywczo-przeróbczym. Obiekty te niezwykle rzadko zostają ponownie zagospodarowane, stąd też krajobraz obrzeży śląskich miast obfituje w niszczące budynki pokopalniane. Obserwowane obecnie silne zainteresowanie śląskimi tradycjami górniczymi stwarza wiele możliwości adaptacyjnych dla takich obiektów. Koncepcji zagospodarowania obiektów przemysłowych jest wiele, w znakomitej większości wiążą się one z adaptacją tych obiektów, a więc "procesem skierowanym na uzyskanie nowej jakości, bazującej na obiekcie pogórnictwa"⁸. Jakość tą mogą stanowić :

- cele muzealne,
- cele kulturalne i rekreacyjne,
- cele komercyjne,
- cele naukowo badawcze.

Ponadto nieużytkowaną bazę obiektów przekształcić można w siedziby lub magazyny firm, składowiska odpadów, zbiorniki wodne czy elektrownie szczytowo-pompowe.

⁷ M. Chudek, *Projektowanie zagospodarowania okręgu górniczego* [w:] *Zarys podziemnego górnictwa węgla kamiennego*, red. K. Probiez, red. P. Strzałkowski, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2007, s.86,88.

⁸ A. Marciniak, *Rewitalizować czy adaptować obiekty pogórnictwa – rozważania teoretyczne*, Gospodarka Surowcami Mineralnymi, 2009, Tom 25 Zeszyt 1.

Jednym z obszarowo największych "spadków" po kopalniach są zwałowiska odpadów - hałdy. Obecnie część hałd likwiduje się pozyskując z nich węgiel, kamień lub inne substancje do dalszej odsprzedaży, a część zostaje zharmonizowana z krajobrazem po uprzednim zalesieniu. W takiej formie hałda może stanowić bazę do tworzenia inwestycji turystycznych, rekreacyjnych lub innych. Odpowiednio wkomponowana w otoczenie staje się naturalną częścią krajobrazu, a nawet elementem podnoszącym atrakcyjność terenu. Takie zjawisko obserwowane jest w przypadku najwyższej w Europie stożkowej hałdy „Szarłota”, która stała się wizytówką Rydułtów i obiektem turystycznym. Do nietypowych sposobów zagospodarowania hałd niewymagających dużych nakładów pracy i kosztów zaliczyć można hałdę znajdującą się w dzielnicy Katowic Murkach, gdzie podjęto decyzję o stworzeniu drogi krzyżowej nazwanej przez mieszkańców "Górnicza Golgota". Jest to miejsce upamiętniające górników, którzy stracili życie w katastrofach górniczych.

Kolejny obiekt znajdujący się także w Katowicach to Galeria Szyb Wilson, która zgodnie z nazwą powstała poprzez zagospodarowanie i adaptację szybu, a także łaźni i cechowni należących do kopalni węgla kamiennego "Wieczorek". Działalność statutową tego obiektu stanowi oczywiście propagowanie kultury nie tylko regionalnej. Postindustrialny wystrój tego miejsca stanowi o jego oryginalności, a jego surowość stanowi świetne tło dla dzieł sztuki. Poza wystawami obrazów na terenie obiektu cyklicznie odbywają się coraz popularniejsze zloty "foodtrucków" czyli jadłodajni na kołach. Obiekt ten należy do Szlaku Zabytków Techniki - trasy turystycznej obejmującej 36 zabytkowych obiektów w województwie śląskim⁹.

Do trasy należą też inne obiekty związane z działalnością górniczą w GZW tj.:

- Zabytkowa Kopalnia „Ignacy” w Rybniku ,
- wpisana do rejestru zabytków wieża wyciągowa szybu „Prezydent” wraz z kompleksem zabudowań „Szttygarka” w Chorzowie,
- Zabytkowa Kopalnia Węgla Kamiennego „Guido” w Zabrze,
- Skansen Górniczy „Królowska Luiza” w Zabrze,
- Szyb „Maciej” dawnej Kopalni Węgla Kamiennego „Concordia” w Zabrze,
- Park Tradycji Górnictwa i Hutnictwa w dawnej KWK Michał w Siemianowicach Śląskich,
- Kopalnia Ćwiczebna Muzeum Miejskiego „Szttygarka” w Dąbrowie Górniczej,
- Osiedle Nikiszowiec w Katowicach,
- Dzielnica Giszowiec w Katowicach,
- Kolonia robotnicza Ficinus w Rudzie Śląskiej.

W większości obiekty te udostępnione są do ruchu turystycznego na powierzchni, wyjątkiem jest kopalnia „Guido”, gdzie ruch turystyczny odbywa się głównie w wyrobiskach podziemnych. Część z wymienionych punktów wychodząc na przeciw oczekiwaniom turystów poszerzyło działalność o usługi gastronomiczne, czego przykładem może być Szyb Maciej, w obrębie którego mieści się lokal o tej samej nazwie serwujący przysmaki regionalne i światowe. Warto nadmienić, że ten konkretny obiekt poza funkcją turystyczną i usługową dzięki funduszom przedsiębiorstwa górniczego Demex, został przekształcony w studnię będącą ujęciem wody pitnej. Ta sama firma odpowiada za rewitalizację innych obiektów po dawnej kopalni „Concordia”: budynek dawnej łaźni i cechowni zaadaptowano na siedzibę firmy, dawne warsztaty wykorzystano do realizacji

⁹ Szlak Zabytków Techniki, <http://www.zabytkitechniki.pl>.

celów produkcyjnych, a hotel robotniczy przekształcono na potrzeby zarządu spółki¹⁰.

Kolejnym dostępnym dla turystów obiektem związanym z górnictwem Górnego Śląska jest Muzeum Śląskie funkcjonujące od roku 1929, którego nowa siedziba powstała na fundamentach kopalni „Katowice”. Wielkokubaturowe obiekty pełniące pierwotnie funkcje magazynowe są trudne do wykorzystania w innych celach, jednak jak pokazuje przykład Muzeum Śląskiego, przeniesienie siedziby do miejsca umożliwiającego rozwinięcie oferty kulturalnej przyczyniło się do wzrostu zainteresowania tym obiektem. Wykorzystano tu zarówno powierzchnię infrastruktury pogórnictwa jak i dobudowano 3 kondygnacje podziemne co sprawia, że możliwe jest zaprezentowanie wielu wystaw równocześnie bez zaburzenia miejskiego krajobrazu. Obecnie jest to jeden z ciekawszych obiektów architektonicznych w Katowicach.

Z Muzeum Śląskim sąsiaduje największe w Polsce Międzynarodowe Centrum Kongresowe. Jest to całkowicie nowy budynek, ale warto o nim wspomnieć gdyż jego projekt nawiązuje do tradycji górniczych i jako taki wielokrotnie został nagradzany. Świadczy to o rozwoju postindustrialnych trendów, które stanowią nadzieję dla ascetycznych budynków kopalnianych. Na rynku dostępnych jest wiele przedmiotów wykonanych z węgla czy też z domieszką węgla: biżuteria, figurki, a nawet mydło. Niestety użycie węgla jako surowca do wytwarzania pamiątek nie uzdrowi finansów nawet jednej kopalni, ma natomiast pozytywny wpływ na postrzeganie kopalń węgla kamiennego i zachęca do głębszego przyjrzenia się ich problemom.

Zagospodarowanie obiektów nieczynnych kopalń na cele turystyczne jest dość oczywistym rozwiązaniem i w przypadku obiektów powierzchniowych mocno ogranicza ilość koniecznych przekształceń. Musimy natomiast pamiętać, że skutkiem likwidacji kopalń są nie tylko opuszczone budynki ale także utracone miejsca pracy. W związku z powyższym niezwykle ważne są inwestycje, których celem jest utworzenie wartości gospodarczych, szczególnie stworzenie nowych miejsc pracy.

Najefekowniejszym przykładem zagospodarowania powierzchniowej infrastruktury górniczej na terenie Górnego Śląskiego Zagłębia Węglowego na cele komercyjne jest zajmujące teren dawnej kopalni „Gottwald” centrum handlowe Silesia City Center. Mieszczące się w Katowickiej dzielnicy Dąb centrum handlowo-usługowe, spowodowało wzrost zainteresowania północnym rejonem miasta co objawia się powstaniem nowych osiedli w jego pobliżu. SCC jest obiektem o tyle interesującym, że nie stroni od górniczej historii tego miejsca, a wręcz zachęca do jej kultywowania poprzez wystroję wnętrza czy organizację wystaw tematycznych. Znamienne jest też otoczenie budynku, którego integralną częścią, a nawet atrybutem jest 30 metrowa wieża szybowa „Jerzy”. Jest to najbardziej znana inwestycja na powierzchni pozostałej po eksploatacji węgla kamiennego w GZW.

Część terenów i budynków pokopalnianych w GZW zostało włączone do Katowickiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej czyli strefy w której inwestorzy mogą liczyć na ulgi podatkowe. Obecnie w Polsce istnieje 14 takich stref¹¹, które w zauważalny sposób przyczyniły się do rozwoju regionów poprzez utworzenie nowych miejsc pracy i poprawę konkurencyjności. Do obiektów przekształconych na potrzeby tej strefy należą między innymi tereny i obiekty wybudowane na potrzeby kopalni „Warszowice”, która ostatecznie nie

¹⁰ Z. Barecki, E. Piątek, D. Żabicka-Barecka, *Concordia, Ludwik, Pstrowski, Szyb Maciej w Zabrzu. Nowe oblicze kopalni węgla kamiennego – nowa karta historii*, Wydawca DEMEX Przedsiębiorstwo Górnicze sp.z.o.o, Zabrze 2014, s.20,27.

¹¹ Strefy Ekonomiczne w Polsce, <http://www.strefyekonomicznepolsce.pl>.

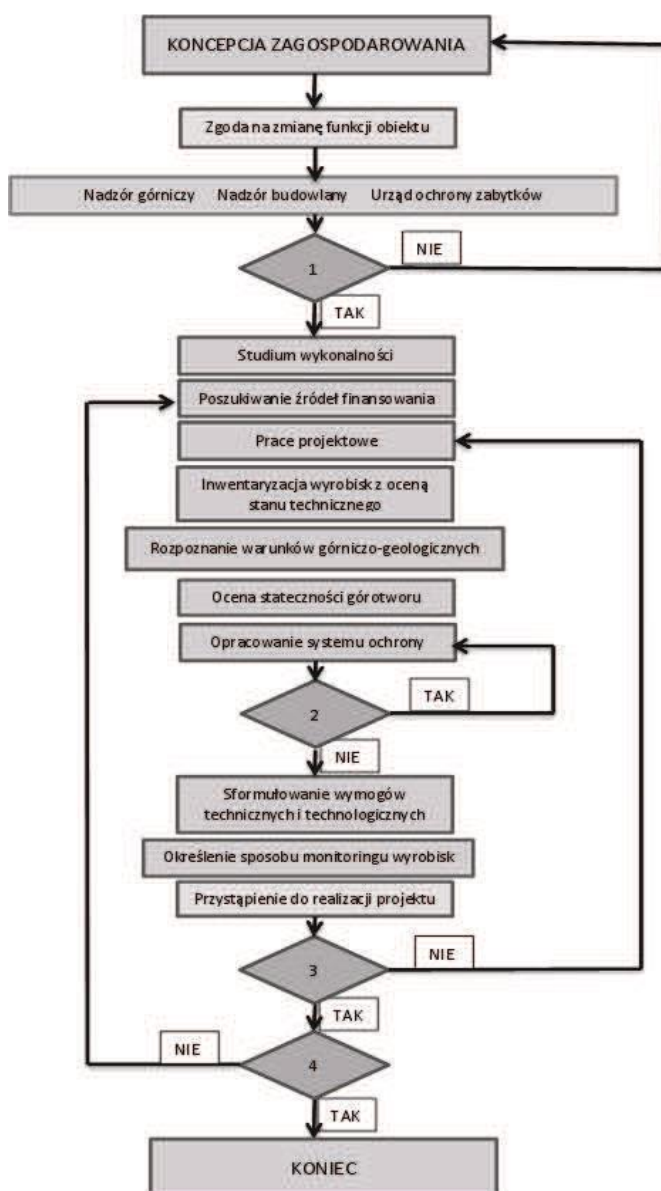
rozpoczęła eksploatacji. Obecnie na przeznaczonym dla kopalni terenie znajdują się fabryki polskie i zagraniczne.

Do obiektów zrewitalizowanych do celów innych niż muzealno-kulturalne zaliczyć można obiekty i tereny po KWK "Gliwice" przekształcone w ramach projektu "Nowe Gliwice". Dla celów biznesowych powstała tu strefa przemysłu wysokich technologii oraz mieszczący się w budynku dawnej cechowni inkubator przedsiębiorczości - centrum wspierania małych, średnich przedsiębiorstw oraz osób, które chcą rozpocząć działalność gospodarczą. W ramach wspomnianego projektu powstała również Gliwicka Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości. Procesom adaptacyjnym mogą podlegać również całe dzielnice. Przykładem takiego rozwoju są Gliwickie dzielnice Sośnica i Łabędy, stanowiące podstawę rozważań studentów znajdującej się w sąsiedztwie Politechniki Śląskiej¹².

Jednym z większych obecnie realizowanych w GZW przedsięwzięć na rzecz zagospodarowania pokopalnianej infrastruktury podziemnej i naziemnej jest projekt przekształcenia Głównej Kluczowej Sztolni Dziedzicznej – najdłuższej sztolni hydrotechnicznej w Europie drążonej w latach 1799-1868. Pierwotnym zadaniem Sztolni był transport urobku i odwadnianie pobliskich kopalń węgla kamiennego. Z uwagi na małą głębokość tego wyrobiska (ok. 40 m) wraz ze zwiększeniem głębokości eksploatacji w obsługiwanych kopalniach sztolnia utraciła swoje funkcje i w roku 1953 zamurowano jej wlot¹³. W roku 2007 wyrobiska sztolni uznane zostały za zabytek techniki i obecnie adaptowane są na potrzeby stworzenia podziemnej trasy turystycznej. Co istotne w przypadku tego obiektu mamy do czynienia nie tylko z potrzebą jego zabezpieczenia z powodu zabytkowego charakteru ale jest to konieczne z uwagi na bezpieczeństwo obiektów powierzchniowych w centrum Zabrze, oraz rolę sztolni w gospodarce hydrologicznej regionu. Płytko zalegające wyrobiska podziemne pozostałe po dawnej eksploatacji kopalin jak i usytuowane na niewielkich głębokościach wyrobiska wydrążone do innych celów np. tak jak w przytoczonym przykładzie do regulacji przepływu wód i do celów transportowych stwarzają zagrożenie dla otoczenia. Ponieważ zwykle są to stare obiekty, których stan nie jest na bieżąco monitorowany, istnieje realne ryzyko zawalenia takiego wyrobiska skutkujące powstaniem zapadliska na powierzchni i uszkodzeniem pobliskich obiektów, a w konsekwencji do zaburzenia stosunków wodnych. Zabezpieczenie tych obiektów może być realizowane na trzy sposoby: likwidację poprzez wypełnienie pustek lub zawał kontrolowany, budowę systemu zabezpieczenia głównie w postaci obudowy górniczej, adaptację wyrobiska na cele np. turystyczne. W przypadku Głównej Kluczowej Sztolni Dziedzicznej zaplanowano wdrożenie wszystkich trzech wariantów. GKSD to szczególny przykład obiektu pogórniczego, którego zagospodarowanie z uwagi na wpis do krajowego rejestru zabytków wymaga kooperacji specjalistów z wielu dziedzin. Mnogość zagadnień z jakimi należy się zmierzyć od etapu koncepcji do momentu realizacji projektu częściowo przedstawiono na rys.1.

¹² M. Lesiak, *Centrum turystyki przemysłowej w Zabrzu na bazie obiektów pogórnich - realizacja projektu*, [w:] *Bogactwo dziedzictwa przemysłowego jako wyzwanie i atrakcyjny produkt dla turystyki i rekreacji*, I Konferencja Międzynarodowa Zabrze, 10-11.09.2009 r.

¹³ T. Wagner, *Wybrane przykłady adaptacji obiektów poprzemysłowych na terenie Górnego Śląska*, [w:] *Dziedzictwo przemysłowe jako atrakcyjny produkt dla turystyki i rekreacji*, II Konferencja Międzynarodowa Zabrze, 12-13.05.2005r.

Rys.1. Algorytm realizacji prac związanych z zagospodarowaniem zabytkowych obiektów podziemnych.

Warunek: 1. Czy koncepcja zagospodarowania została zaakceptowana przez wszystkie organy nadzoru?

2. Czy proponowany system zaburza walory zabytkowe obiektu?

3. Czy warunki realizacji są zgodne z uwzględnionymi w projekcie?

4. Czy realizacja projektu możliwa jest w ramach zaplanowanych środków?

Źródło : opracowanie własne

Realizując działania zaprezentowane na rysunku, każdorazowo należy spełnić wymagania instytucji państwowych i organów górniczych, które w tym konkretnym przypadku odpowiadają za to by projekt był realizowany zgodnie ze sztuką górnictwa i spełniał wymagania stawiane podziemnym wyrobiskom górnictwem. Osobą odpowiedzialną za ochronę obiektu zabytkowego, jako reprezentant urzędu ochrony zabytków jest wojewódzki konserwator zabytków, do którego obowiązków należy nadzór nad pracami tak aby:

- nowe technologie nie przysłoniły historycznych walorów obiektu,
- zachowano jak najwięcej elementów i materiałów oryginalnych,
- metody naprawcze nie prowadziły do degradacji istniejącej infrastruktury.

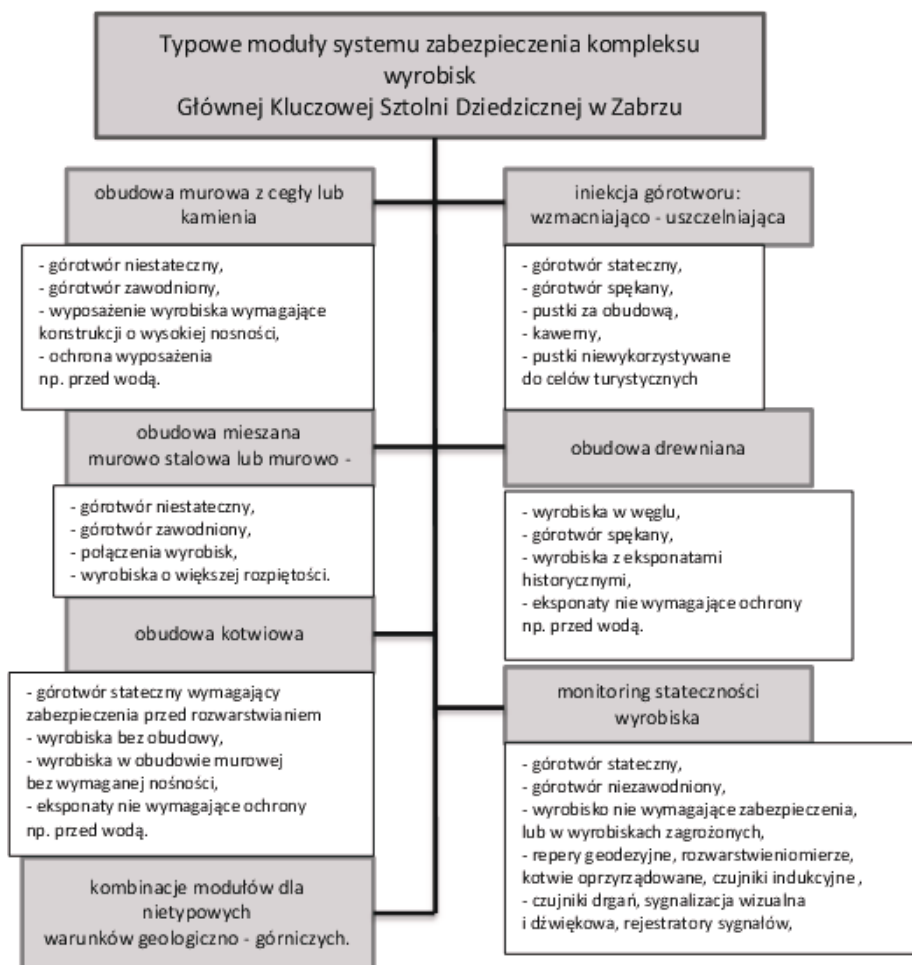
Zadaniem organów górniczych jest przede wszystkim zapewnienie stateczności wyrobisk co zgodnie z definicją oznacza "zachowanie w określonym czasie wymaganych gabarytów przekroju poprzecznego wyrobiska oraz zapewnienie bezpieczeństwa pracujących w nim ludzi, maszyn i urządzeń"¹⁴. W ramach tego zadania należy zaprojektować system zabezpieczenia uwzględniający charakterystyczną dla obiektów podziemnych dużą zmienność warunków geologiczno-górnictwowych oraz konieczność przyjęcia współczynników bezpieczeństwa, które zawierają w sobie czynnik losowy.

Opracowanie projektu tego przedsięwzięcia wymaga zastosowania różnorodnych narzędzi, wśród których niebagatelną rolę pełni pozyskanie danych z badań *in situ*¹⁵. W ramach prac naukowo-badawczych prowadzonych w Katedrze Geomechaniki, Budownictwa Podziemnego i Zarządzania Ochroną Powierzchni będącej jednostką Wydziału Górnictwa i Geologii Politechniki Śląskiej przeprowadzono m.in. badania endoskopowe i penetrometryczne, które pozwoliły na ocenę stanu górotworu w otoczeniu sztolni. Do stworzenia opracowań wykorzystywano także dane pozyskane z badań i analiz geofizycznych struktury górotworu w otoczeniu sztolni, wykonane przez Instytut Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią Polskiej Akademii Nauk. Główna Kluczowa Sztolnia Dziedziczna jest zespołem wyrobisk, które podlegają przepisom Prawa Geologicznego i Górnictwa w związku z czym kwestie bezpieczeństwa, w tym dopuszczenia materiałów wybranych do zastosowania, muszą spełniać sformułowane tam wymagania. Konieczne jest także, tak jak dla czynnych kopalń, określenie występujących zagrożeń naturalnych i odpowiedni ich monitoring. Ponieważ wyrobiska GKSD przez wiele lat nie podlegały pracom konserwacyjnym konieczne było przeprowadzenie szczegółowej inwentaryzacji i oceny nośności poszczególnych konstrukcji. Również obszar nad sztolnią silnie zmienił się od czasów jej funkcjonowania, co skutkuje zmianą stanu naprężenia w górotworze. Konsekwencją tych zmian jest niejednokrotnie konieczność zastosowania technologii zabezpieczenia odbiegających od oryginalnych. Tego typu rozbieżności mogą stanowić źródło konfliktu stron: konserwator zabytków - organy górnicze, jednak nadrzędnym celem obu instytucji jest zapewnienie bezpieczeństwa użytkowania obiektu, stąd też nie zawsze można uniknąć ingerencji w historyczny wygląd zabytku. Z uwagi na złożoność prac związanych z doбором odpowiedniego sposobu zabezpieczenia wyrobisk podziemnych zlokalizowanych w różnorodnych warunkach geologiczno-górnictwowych celowym jest korzystanie z powtarzal-

¹⁴ S. Duży, *Optimalizacja konstrukcji wyrobisk korytarzowych z uwzględnieniem zmienności warunków geologiczno-górnictwowych i niepewności informacji*, WUG : bezpieczeństwo pracy i ochrona środowiska w górnictwie, 2006 nr 6

¹⁵ *in situ* - (łc.) w (pierwotnym, naturalnym, właściwym) położeniu, miejscu. Hasło opracowano na podstawie Słownika Wyrzów Obcych, cz. 2 - *Sentencje, Powiedzenia, Zwroty* Wydawnictwa Europa, pod redakcją naukową prof. Ireny Kamińskiej-Szmaj, autorzy: Mirosław Jarosz i zespół. Rok wydania 2001. W przytoczonym przykładzie oznacza badania przeprowadzone w warunkach podziemnych wyrobisk górnictwowych.

nych modułów, które usprawniają proces inwestycyjny. Podczas prac projektowych związanych z adaptacją GKSD stworzono bazę metod zabezpieczenia w formie modułów powtarzalnych, które zaprezentowano na rysunku 2¹⁶. Wymienione przykłady przedstawiały możliwości adaptacji obiektów pokopalnianych czyli możliwości nadania im nowych funkcji użytkowych, a warto pamiętać, że obiekty te po wykonaniu niezbędnych remontów mogą pełnić funkcje pierwotne.

Rys.2. Typowe moduły możliwe do zastosowania do docelowego zabezpieczenia GKSD

Źródło: S. Duży, S. Utko, *Metoda doboru zabezpieczenia i adaptacji zabytkowych obiektów podziemnych*, Budownictwo Górnicze i Tunelowe, 2016, nr 2

¹⁶ S. Duży, S. Utko, *Metoda doboru zabezpieczenia i adaptacji zabytkowych obiektów podziemnych*, Budownictwo Górnicze i Tunelowe, 2016, nr 2

Takie zagospodarowanie obiektów pogórnich jest możliwe kiedy pojawia się koncepcja wznowienia eksploatacji. Przykładem takich działań jest inwestycja prowadzona w zlikwidowanej KWK „Siersza”, która zakończyła wydobywanie w roku 2001, a jego wznowienie planowane jest na rok 2018¹⁷. Mimo faktu, iż węgiel zalegający w obszarze górniczym tej kopalni nie posiada wysokiej wartości energetycznej, jego stosunkowo płytke zaleganie sprawia, że eksploatacja może być opłacalna. Przykład ten demonstruje, że tak kosztowne decyzje jak zamknięcie kopalni powinny być podejmowane w oparciu o długoterminowe prognozy na rynku energetycznym.

Wnioski

W niniejszym artykule przedstawiono zaledwie wierzchołek góry, którą budują działania ograniczające negatywne oddziaływania górnictwa podziemnego. Jest to naturalne, że będąc w relacji z jakąś branżą w pewien sposób rozumiemy jej problemy jednak w tym przypadku należy podkreślić, że zagadnienie wydobywania węgla w Polsce to temat, który dotyczy nie tylko Ślązaków, ale wszystkich Polaków ponieważ każda zmiana w tym angażującym wiele milionów obywateli sektorze ma swoje odbicie w bezpieczeństwie energetycznym i ekonomicznym kraju. Kopalnie jako potężne przedsiębiorstwa, konsumują miliony ton materiałów, zatrudniają tysiące ludzi i zajmują ogromne obszary. Każdy sektor górnictwa, każdy dział, może być materiałem do rozważań nad racjonalnym korzystaniem z zasobów. Świadomość ludzi o wielozadaniowości spółek węglowych jest elementem niezbędnym do społecznego zrozumienia skali problemu z jakim zmagają się ten sektor naszej gospodarki. W czasach szeroko rozumianego rozwoju musimy być przygotowani na przystosowanie istniejącej infrastruktury do potrzeb współczesnego świata. Przemiany te będą znacznie mniej bolesne, jeśli oprzemy je o naturalne uwarunkowania danego regionu.

Bibliografia

Publikacje zwarte:

- Barecki Z., Piątek E., Żabicka-Barecka D., *Concordia, Ludwik, Pstrowski, Szyb Maciej w Zabrzu. Nowe oblicze kopalni węgla kamiennego – nowa karta historii*, Wydawca DEMEX Przedsiębiorstwo Górnicze sp. z o.o, Zabrze 2014.
- Chudek M., *Projektowanie zagospodarowania okręgu górniczego [w:] Zarys podziemnego górnictwa węgla kamiennego*, red. K. Probiez, red. P. Strzałkowski, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2007.
- Chudek M., Przybyła H., Krzemień S., Kleta H., Duży S., Niemiec G., *Metody oceny i tworzenia polioptymalnych rozwiązań techniczno-ekonomicznych procesu produkcyjnego kopalni w warunkach ostrego reżimu ochrony środowiska*, Monografia, Wyd. Pol. Śl., Gliwice 1997.
- Grudniewska M., Kallus B., *Kopalnia Murcki na przestrzeni dziejów 1657-1997*, Katowice 1997.
- Strzałkowski P., *Ochrona środowiska na terenach górniczych. Wybrane problemy*, Monografia nr 128. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2007.

¹⁷ Plus Biznesu, Kopalnia „Siersza” w 2018 r. może wznówić wydobywanie, <http://www.pb.pl/3949270,55885,kopalnia-siersza-w-2018-r-moze-wznowic-wydobywanie>.

Artykuły w czasopismach:

- Duży S., *Optymalizacja konstrukcji wyrobisk korytarzowych z uwzględnieniem zmienności warunków geologiczno-górnictwowych i niepewności informacji*, WUG : bezpieczeństwo pracy i ochrona środowiska w górnictwie, 2006, nr 6
- Duży S., Utko S., *Metoda doboru zabezpieczenia i adaptacji zabytkowych obiektów podziemnych*, Budownictwo Górnicze i Tunelowe, 2016, nr 2
- Marciniak A., *Rewitalizować czy adaptować obiekty pogórnictwa – rozważania teoretyczne*, Gospodarka Surowcami Mineralnymi, 2009, Tom 25, Zeszyt 1
- Paszcza H., *Ocena stanu zasobów węgla kamiennego w Polsce z uwzględnieniem parametrów jakościowych i warunków zalegania w aspekcie zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego kraju*, Zeszyty Naukowe Instytutu Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energii Polskiej Akademii Nauk, 2012, nr 83

Materiały konferencyjne:

- Lesiak M., *Centrum turystyki przemysłowej w Zabrze na bazie obiektów pogórnictwa - realizacja projektu*, W: Bogactwo dziedzictwa przemysłowego jako wyzwanie i atrakcyjny produkt dla turystyki i rekreacji. I Konferencja Międzynarodowa Zabrze, 10-11.09.2009 r.
- Wagner T., *Wybrane przykłady adaptacji obiektów poprzemysłowych na terenie Górnego Śląska*, W: Dziedzictwo przemysłowe jako atrakcyjny produkt dla turystyki i rekreacji., II Konferencja Międzynarodowa Zabrze, 12-13.05.2005r.

Materiały internetowe:

- EURACOAL Market Report 1/2016, <https://euracoal.eu>.
- Nasza wspólna przyszłość, Raport Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju pod kierunkiem G.H. Brundtland, PWE, Warszawa 1991, <http://www.un-documents.net>.
- Plus Biznesu, Kopalnia „Siersza” w 2018 r. może wznowić wydobywanie, <http://www.pb.pl>.
- Strefy Ekonomiczne w Polsce, <http://www.strefyekonomicznepolsce.pl/>.
- Szlak Zabytków Techniki, <http://www.zabytkotechniki.pl>.

WPŁYW GZM I EUROREGIONU SILESIA NA ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ REGIONU ŚLĄSKA

Wstęp

Globalizacja pociąga za sobą nie tylko zmiany w aspekcie społecznym, kulturowym, technologicznym, ale także prowadzi do przeobrażeń przestrzeni i nasilenia się procesów urbanizacyjnych. Współczesne miasta zmieniają swoje granice administracyjne, rozrastają się, zaczynają tworzyć swoistego rodzaju układy przestrzenne, które przyjęło się określać jako metropolie. Coraz częściej mówi się już nie o poszczególnych miastach, ale o obszarach metropolitalnych, w skład których wchodzi kilka podmiotów powiązanych ze sobą różnego rodzaju zależnościami. Jednocześnie coraz bardziej zacieśnia się znaczenie granic państwowych, a współpraca między regionami przygranicznymi krajów sąsiadujących ze sobą nabiera coraz większego tempa. Jedną z form współpracy przygranicznej są właśnie euroregiony.

Metropolizacja i regionalizacja stały się więc nieodłącznymi procesami towarzyszącymi przemianom zachodzącym w XXI wieku, choć zostały zapoczątkowane dużo wcześniej, nie ulega jednak wątpliwości, iż to właśnie teraz mamy do czynienia z ich kulminacją. Rodzi się pytanie o koszty społeczne tych przemian, o ich tempo i kierunki działań w przyszłości. Z jednej strony przemiany te prowadzą do ogólnego dobrobytu i podniesienia jakości życia obywateli, z drugiej zaś wzmacniają nierówności (głównie w aspekcie ekonomicznym) i prowadzą do wykształcenia zachowań patologicznych.

W Polsce procesy metropolizacji przebiegają wolniej niż w innych państwach, jednak coraz częściej w publicystyce i dyskursie naukowym mówi się o polskich potencjalnych obszarach metropolitalnych. Jednym z nich jest Górnośląski Związek Metropolitalny (GZM) z Katowicami jako miastem centralnym. Porozumienie zawarte pomiędzy czternastoma miastami województwa o utworzeniu Związku stanowi podkreślenie zachodzących procesów aglomeracyjnych w tym regionie i jest doskonałym podłożem do powstania w przyszłości Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii „Silesia”. Ważnym jest, że idea ta uzyskała poparcie społeczne, o czym świadczą przeprowadzane badania¹. Wynika z nich, że aż 61,5% badanych na pytanie dotyczące utworzenia planów utworzenia Metropolii „Silesia”, udzieliło odpowiedzi „raczej podoba mi się ten pomysł” lub „zdecydowanie podoba mi się ten pomysł”. Jedynie co 10 badany był nieprzychylnie nastawiony do pomysłu utworzenia metropolii. Ponadto za utworzeniem takiej metropolii przemawiają dane statystyczne, które dostarczają informacji na temat zasobów tego regionu i szans ich wykorzystania.

Zdecydowanie większą dynamikę wykazują procesy regionalizacji, co związane jest ściśle z członkostwem Polski w UE. Od 1991 roku powstało w Polsce 16 euroregionów, grupujących przygraniczne organizacje państwowe i samorządowe oraz podmioty gospo-

¹ Badania „Metropolia w świetle opinii mieszkańców GZM” przeprowadzane przez dr. R. Pykę na terenie GZM od stycznia do kwietnia 2009 roku, które dotyczyły poznania opinii mieszkańców na temat pomysłu utworzenia metropolii „Silesia” [w:] *Sposób na metropolię. Idee a społeczne oczekiwania wobec projektu utworzenia śląsko-zagłębiowskiej metropolii*, red. R. Pyka, Katowice 2010, s. 32.

darcze. Jednym z nich jest Euroregion Silesia, powstały we wrześniu 1998 roku na mocy porozumienia Stowarzyszenia Gmin Dorzecza Górnej Odry po stronie polskiej oraz Regionalnego Stowarzyszenia Współpracy Czesko-Polskiej Śląska Opolskiego po stronie czeskiej. Grupuje on 19 polskich i 57 czeskich gmin i miast, a także 5 organizacji wspierających (Uniwersytet Śląski w Opawie, Izba Gospodarcza Opawa, stowarzyszenie „Macierz Śląska”, LGD Opawsko i LGD „Hlucinsko”².

W 2016 roku mija 18 lat od powstania Euroregionu Silesia, więc można już dokonać oceny skuteczności jego funkcjonowania, natomiast Górnośląsko-Zagłębiowska Metropolia „Silesia” jest projektem, który ma zostać zrealizowany w przyszłości, a pierwszym krokiem do jego urzeczywistnienia było podpisanie porozumienia i zarejestrowanie w Rejestrze Związków Międzygminnych w dniu 8 czerwca 2007 Górnośląskiego Związku Metropolitalnego, pomimo braku ustawy metropolitalnej. Swoją działalność GZM zapoczątkował 20 września 2007 roku, podczas pierwszego Zgromadzenia, które miało miejsce w Rudzie Śląskiej i na którym wybrano władze. Siedzibą Związku są Katowice, jako największe miasto regionu³. Już wcześniej roboczą koncepcję utworzenia związku komunalnego o nazwie Związek Konurbacji Górnośląskiej zgłosił Prezydent Gliwic Zygmunt Frankiewicz oraz Prezydent Katowic Piotr Uszok. W założeniach, członkami organizacji miało być 17 miast, istniała też koncepcja zakładająca 19 członków, jednak wymogi prawne określały, że mogą to być jedynie miasta na prawach powiatu, dlatego też ostatecznie Górnośląski Związek Metropolitalny (GZM) składa się z 14 miast leżących w obrębie konurbacji górnośląsko-zagłębiowskiej. Należą do niego: Bytom, Chorzów, Dąbrowa Górnicza, Gliwice, Jaworzno, Katowice, Mysłowice, Piekary Śląskie, Ruda Śląska, Siemianowice Śląskie, Sosnowiec, Świętochłowice, Tychy i Zabrze. Projekt utworzenia metropolii urzeczywistnia się coraz bardziej w związku z przyjęciem przez obecny rząd projektu ustawy o związku metropolitalnym w województwie śląskim. Co prawda jest to dopiero projekt, który czeka długa droga legislacyjna, niemniej jednak coraz głośniej mówi się o tym, że Metropolia „Silesia” mogłaby rozpocząć swoją działalność od 1 stycznia 2018 roku. Co ważne, zgodnie z zapowiedziami, związek mógłby liczyć na 5% udziału we wpływach z podatku dochodowego od osób fizycznych, które będą mieszkały na tym obszarze⁴.

Zarówno Euroregion Silesia jak i Górnośląski Związek Metropolitalny stanowią istotny element wpływający na zrównoważony rozwój nie tylko regionów, które obejmują, ale także całej Unii Europejskiej. Analiza dotychczasowych działań podejmowanych przez te podmioty pozwala postawić hipotezę, że istnieje ścisła zależność pomiędzy stopniem intensyfikacji ich współpracy, a poziomem konkurencyjności na arenie międzynarodowej. W omawianych przypadkach idea zrównoważonego rozwoju przynosi efekty i wyróżnia te podmioty na tle innych form współpracy między miastami i regionami.

Pozycja Metropolii „Silesia” oraz Euroregionu Silesia na tle innych obszarów tego typu w Polsce i Europie

Metropolia „Silesia” jest znaczącym podmiotem wśród obszarów metropolitalnych, które są wyróżniane w Polsce, bowiem posiada także wiele atutów, które plasują ją obok innych metropolii w Europie, czy nawet na świecie. Dobitnym tego przykładem jest koncepcja metropolii sieciowej sformułowana w Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju

² O euroregionie, www.euroregion-silesia.pl (dostęp: 22 X 2016).

³ Władze i członkowie, www.gzm.org.pl (dostęp: 22 X 2016).

⁴ Metropolia- duży krok do przodu!, www.gzm.org.pl (dostęp: 24 X 2016).

2030, która miałyby objąć największe europejskie miasta i w której właśnie wśród głównych węzłów wymienia się Katowice wraz z pozostałymi miastami GZM⁵. Konurbacja górnośląska jest w licznych opracowaniach wymieniana wśród krajowych ośrodków metropolitalnych i cechuje się przy tym licznymi potencjałami rozwojowymi.

Jednym z nich jest siła demograficzna, bowiem zgodnie z danymi za rok 2010, Metropolia „Silesia” to 1 954 681 mieszkańców, z czego w samych Katowicach mieszka 308 548. Jeśli chodzi o Polskę, biorąc pod uwagę to kryterium, obszar ten jest dominującym, wyprzedza nawet stolicę. Współcześnie nieuniknionym zjawiskiem demograficznym jest stopniowy spadek liczby ludności, który dotknie także miasta GZM. Oczywiście nadal potencjał ten będzie znaczący, ale według prognoz do 2025 roku nastąpi spadek mieszkańców o 17,9%. Będzie to wymagało wdrażania odpowiednich mechanizmów, które ten proces spowolnią lub zatrzymają. Jeśli zaś chodzi o strukturę wiekową, to jest ona w zasadzie zbliżona do pozostałych dużych miast Polski i tak osoby w wieku przedprodukcyjnym stanowią 13%, w wieku produkcyjnym 69% i w wieku poprodukcyjnym 18%⁶. Dane te pokazują, że miasta GZM dysponują dość dużym zasobem rąk do pracy i pokrywają oczekiwania pracodawców. Poza tym aż 53% ludności metropolii jest w wieku produkcyjnym - mobilnym (dla porównania w Łodzi wskaźnik ten wynosi także 53%, a w Szczecinie i Trójmieście - 55%). Niezwykle ważnym czynnikiem warunkującym rozwój współpracy z innymi ośrodkami metropolitalnymi w kraju i za granicą jest dogodne zlokalizowanie obszarów Metropolii „Silesia”, bowiem jest ona położna niedaleko południowej granicy Polski, na skrzyżowaniu transeuropejskich korytarzy transportowych i to zarówno kolejowych, jak i drogowych. Atutem jest także bliskie sąsiedztwo portów lotniczych, których obecność wpływa na rozwój współpracy, wymianę kapitału ludzkiego i gospodarczego oraz dodaje prestiżu regionowi.

Kolejną zmienną jest potencjał badawczo - rozwojowy, który stanowi 10% potencjału całego kraju. Tym samym analizowany obszar, jest drugim ośrodkiem badawczo-naukowym w Polsce (koncentruje ok. 80 różnego typu jednostek). Większość z podmiotów to instytucje związane z przemysłem i ochroną środowiska.

Częstokroć analizowany ośrodek metropolitalny porównywany jest do podobnych sobie obszarów w Europie, a w szczególności do Zagłębia Ruhry w Niemczech, rejonu Paryża we Francji, czy też Leeds, Liverpoolu, Manchesteru w Wielkiej Brytanii. Miarą porównania jest zazwyczaj specyfika ich gospodarek, opartych przede wszystkim na przemyśle ciężkim, w tym z dominującą rolą górnictwa. W opracowywanych przez różne podmioty rankingach dotyczących największych i najszybciej rozwijających się regionów, polska metropolia plasuje się na odległych miejscach. Przykładem może być tutaj *Global Metromonitor 2011*⁷, opracowanie przygotowane przez Brookings Institution. Twórcy przyjrzeni się dochodom w miastach (posłużono się wskaźnikiem PKB na mieszkańca) oraz zmianami zatrudnienia w latach 2010-2011. W efekcie Katowice znalazły się na 85. miejscu, wśród 200 najszybciej rozwijających się metropolii świata (wyprzedziliśmy m.in. Las Vegas, San Francisco, czy Barcelonę).

⁵ *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2010, s. 28-29.

⁶ J. Naduk, T. Szreder, *Human Resources Report Katowice 2010*, HAYS Recruiting experts worldwide, 2010, s. 9.

⁷ E. Istrate, A. Berube, C. A. Nadeau, *Global Metromonitor 2011 Volatility, Growth And Recovery*, Metropolitan Policy Program at Brookings, 2012.

Euroregion Silesia jest jednym z najmłodszych euroregionów czesko-polskiego pogranicza. Powstał we wrześniu 1998 roku, wkrótce po powstaniu dwóch sąsiednich euroregionów – Pradziad i Śląsk Cieszyński i wypełnił w ten sposób lukę na historycznym terytorium Górnego Śląska. Pod względem powierzchni i liczby ludności (2786 km², 782 000 mieszkańców)⁸ należy do najmniejszych euroregionów w Polsce, co nie przeszkadza mu być jednym z najprężniej działających. Jak wynika z rezolucji Parlamentu Europejskiego o roli „euroregionów” w rozwoju polityki regionalnej z dnia 1 grudnia 2005 roku⁹, rozwój współpracy terenów przygranicznych jest nierozłączną częścią integracji europejskiej. W swojej rezolucji Parlament Europejski podkreśla, że konieczne jest usunięcie nierówności między regionami w nowych i starych państwach członkowskich, wskazuje też na potrzebę integracji projektów zaplanowanych w państwach, które mają wspólne granice. Ważną rolę w tym procesie odgrywają właśnie euroregiony, dlatego w swojej rezolucji PE wzywa wszystkie państwa członkowskie, żeby wspierały wykorzystywanie euroregionów jako jednego z narzędzi współpracy transgranicznej i zrównoważonego rozwoju¹⁰. W myśl tej idei głównym przedmiotem działalności Euroregionu jest wspieranie i realizacja polsko-czeskiej współpracy w regionie przygranicznym polskiego i czeskiego Śląska oraz północnych Moraw, w celu zniwelowania negatywnego wpływu istnienia granicy państwowej, zapewnienia równomiernego rozwoju obszaru przygranicznego po obu stronach granicy, wyrównywanie szans rozwojowych między poszczególnymi częściami regionu oraz umożliwienia w ten sposób płynnej integracji w ramach Unii Europejskiej¹¹. Niewątpliwym atutem Euroregionu Silesia, warunkującym skuteczne wdrażanie koncepcji zrównoważonego rozwoju, jest dobre położenie w układzie komunikacyjnym z dostępnością do rynków Republiki Czeskiej i Republiki Słowackiej. Umiejscowienie w europejskim korytarzu północ-południe wyznaczanym przez przebieg budowanej autostrady A1 oraz istniejącej drogi krajowej DK78 to niezwykle walory krajobrazowe i urozmaicone ukształtowanie terenu wynikające z położenia w Bramie Morawskiej, kształtujące atrakcyjność warunków zamieszkania. Kolejnym mocnym punktem regionu jest wysoki poziom aktywności gospodarczej sektora małych i średnich przedsiębiorstw oraz dostępność siły roboczej o kwalifikacjach technicznych¹². Na terenie polskiej strony Euroregionu rozwijają się również strefy przemysłowe. Do tego typu stref zaliczyć można Katowicką Specjalną Strefę Ekonomiczną w Kietrze, Strefę Przemysłową Czyżowice, Strefę Przemysłową Gorzyczki (w trakcie uzbrajania), Specjalną Strefę Ekonomiczną w Raciborzu oraz Strefę rozwoju małej i średniej przedsiębiorczości w Rydułtowach¹³. Niebagatelną szansą rozwoju Euroregionu jest dobrze rozwinięta infrastruktura społeczna. W powiązaniu z potrzebami rynku pracy istnieje szczególne zapotrzebowanie na specjalistów w dziedzinach technicznych – zarówno w przypadku szkolnictwa średniego, jak i szkolnictwa zawodowego. W ramach systemu edukacji w polskiej części Euroregionu Silesia ważne jest rów-

⁸ *Euroregion Silesia w liczbach*, www.euroregion-silesia.pl (dostęp: 23 X 2016).

⁹ *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 23 czerwca 2011 r. dotyczące celu 3: Wyzwanie dla współpracy terytorialnej - przyszły harmonogram współpracy transgranicznej, transnarodowej i międzyregionalnej* (2010/2155(INI), Dz. U. UE, CE 390/18 z 18.12.2012, eur-lex. europa.eu (dostęp: 23 X 2016).

¹⁰ *Działalność Euroregionu Silesia*, www.euroregion-silesia.pl (dostęp: 23 X 2016).

¹¹ *Biuletyn Euroregionu Silesia*, 2014, Nr 10, s. 3.

¹² E. Lorek, A. Sobol, *ocena wdrażania zrównoważonego rozwoju w gminach śląskich w procesie integracji europejskiej*, [w:] *Regionalne strategie rozwoju zrównoważonego*, red. S. Kozłowski, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2004, s. 321.

¹³ *Strategia Rozwoju Euroregionu Silesia na lata 2014-2020*, Biuletyn Euroregionu Silesia-CZ, Opawa 2014, s.41.

niez stałe zwiększanie nacisku na poprawę umiejętności językowych, które polepszają szanse studentów i absolwentów na europejskim rynku pracy¹⁴.

Znaczenie Metropolii „Silesia” i Euroregionu Silesia w procesie rozwoju regionu

Zgromadzenie GZM przyjęło w dniu 30 marca 2010¹⁵ roku *Strategię Rozwoju Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii „Silesia” do 2025 roku*¹⁶, w której dokonano szczegółowej diagnozy stanu istniejącego, na tej podstawie zaproponowano konkretne działania wymagające wdrożenia, by w efekcie do 2025 roku obszar ten uległ rozwojowi.

Wizja regionu przedstawiona w Strategii jest niezwykle interesująca. Po pierwsze, ma ulec zmianie wizerunek (postrzeganie) metropolii wśród innych mieszkańców Polski i świata, która ma nie kojarzyć się tylko i wyłącznie z „kraiiną węgla i stali”, lecz z przyjaznym miejscem do mieszkania, dzięki czystemu środowisku i estetycznej przestrzeni. Towarzyszyć ma temu zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej, co ma przyczynić się do wzrostu tempa rozwoju gospodarczego. Szczególnie ważnym przedsięwzięciem ma być zwiększenie zainteresowania inwestorów obszarami poprzemysłowymi, które niewątpliwie noszą w sobie duży potencjał. Przeobrażenia mają również objąć społeczność lokalną, tak by w efekcie różnorodnych działań, wzmocnić integrację pomiędzy mieszkańcami poszczególnych miast, ale nade wszystko spowodować proces ich utożsamiania się z jednym (ponadmiejskim) organizmem, jakim jest Metropolia „Silesia”.

Do mocnych stron „Silesii” z całą pewnością można zaliczyć potencjał demograficzny tego obszaru (niemal dwa miliony mieszkańców). Jest to o tyle istotne, że przekłada się bezpośrednio na rozwój gospodarczy, bowiem mamy do czynienia z ogromnym rynkiem zbytu i rynkiem pracy. Jeśli chodzi zaś o rynek pracy, to pracodawcy nie odczuwają braku pracowników, wręcz przeciwnie mogą dokonywać ich selekcji i zatrudniania osób posiadających najwyższe kwalifikacje. Bardzo dobrze widać to w tzw. sektorze BPO (Business Process Outsourcing) i SSC (Shared Service Center), gdzie pracuje ponad 6 tysięcy osób, zatrudnionych w blisko 35 centrach tej branży. Są to najczęściej młodzi ludzie, doskonale wykształceni i co ważne chętni do ciągłego podnoszenia swoich kwalifikacji¹⁷. Warto podkreślić, że zjawisko fluktuacji pracowników jest niższe niż średnia w kraju, na co bezpośredni wpływ mają: kultura regionu, silne tradycje i uwarunkowania rodzinne mieszkańców.

Członkostwo Polski w Unii Europejskiej stwarza ogromne możliwości jeśli chodzi o pozyskiwanie różnego rodzaju funduszy na poprawę infrastruktury, wspieranie kapitału ludzkiego, wdrażanie innowacyjnych rozwiązań i innego rodzaju przedsięwzięć. Programy współfinansowane przez UE realizują nie tylko miasta członkowskie GZM, ale także Związek jako całość, w celach utworzenia i promocji Metropolii „Silesia”¹⁸.

Tym co korzystnie wpływa już dziś i będzie przynosiło wymierne efekty

¹⁴ *Strategia rozwoju Euroregionu Silesia...*, s. 76-86.

¹⁵ *Uchwała Nr 49/2010 Zgromadzenia GZM z dnia 30 marca 2010 roku w sprawie: przyjęcia Strategii Rozwoju Górnośląsko- Zagłębiowskiej Metropolii „Silesia” do 2025 roku*, www.gzm.org.pl (dostęp: 22 X 2016)

¹⁶ *Strategia Rozwoju Górnośląsko- Zagłębiowskiej Metropolii „Silesia” do 2025 roku*, GZM, 2010.

¹⁷ J. Naduk, T. Szreder, *op.cit.*, s. 15.

¹⁸ Projekty unijne realizowane przez GZM: „Inwestuj w Metropolii Silesia”, „Metropolia Silesia-atrakcyjne miejsce inwestycji”, „Wirtualny klucz do Metropolii Silesia-przewodnik kulturalny on-line”, „Pełnia kultury- promocja atrakcyjności kulturalnej Metropolii Silesia”, „Śląski System Informacji Turystycznej”.

w perspektywie długofalowej, jest potencjał naukowy „Silesii”. Na terenie metropolii działa ponad 40 szkół wyższych (publicznych i prywatnych)¹⁹, które oferują zróżnicowany program nauki, dlatego też na jej terenie kształcą się nie tylko przedstawiciele szeroko pojętych nauk humanistycznych, ale także inżynierowie, lekarze i inni specjaliści w konkretnych dziedzinach²⁰. Dlatego też na rynek pracy trafia wykwalifikowana kadra, która w zupełności pokrywa zapotrzebowanie pracodawców. Dosyć dobrze „Silesia” prezentuje się na tle innych ośrodków metropolitalnych jeśli chodzi o atrakcyjność inwestycyjną. Świadczą o tym m.in. dane dotyczące poziomu rozwoju tego obszaru. Szacuje się bowiem, że tempo wzrostu samych Katowic (mierzone wysokością PKB na jednego mieszkańca) w okresie 2011-2035 wyniesie 3,0%, przy czym w Warszawie ma to być 2,9%, w Krakowie 3,4%, a w Białymstoku 3,7%. Oznacza to, że Katowice osiągną 171% średniej unijnej²¹.

Nie brakuje jednak zmiennych, które są słabą stroną metropolii „Silesia” i w efekcie niosą pewne zagrożenia dla jej rozwoju. Takim czynnikiem może być fakt, że GZM nie jest jednym ciałem przestrzennym, a składa się z poszczególnych autonomicznych miast, które pierwszoplanowo realizują własną politykę, a dopiero potem wdrażają działania dla dobra wspólnego GZM.

Na rynku metropolii „Silesia” pojawia się również niedopasowanie struktury rynku pracy, bowiem cały czas duży udział w części miast mają tradycyjne branże przemysłu, często o niskiej konkurencyjności. Jest coraz więcej firm świadczących nowoczesne usługi i rozwiązania, jednak poziom ich powstawania jest cały czas wolniejszy od tempa kształcenia absolwentów w specjalistycznych dziedzinach, co powoduje, że pomimo wysokiego wykształcenia młodzi ludzie nie mogą znaleźć pracy, bądź muszą ją szukać poza granicami metropolii, w innych ośrodkach metropolitalnych, a w skrajnych przypadkach nawet poza granicami kraju.

Wiele jest do zrobienia również w sferze infrastruktury technicznej, cały czas brakuje obwodnic, które wyprowadziłyby ruch drogowy poza centra poszczególnych miast. Braki występują także jeśli chodzi o wewnętrzne połączenia w obrębie wszystkich miast wchodzących w skład GZM. Wiąże się to też z brakiem jednego ośrodka, który zajmowałby się koordynacją i zarządzaniem transportem zbiorowym w obrębie GZM. Jeśli zaś chodzi o same inwestycje, to każde z dużych miast Polski musi ponieść nakłady na inwestycje mieszkaniowe, środowiskowe, społeczne, na transport i komunikację oraz internet, jeśli chce zbliżyć się poziomem rozwoju do miast europejskich. Zgodnie z szacunkami PwC²² (globalna organizacja świadcząca profesjonalne usługi doradcze), Katowice muszą wydać 29,3 mld zł w sferze mieszkaniowej, 11,5 mld na transport, 3,9 mld na szeroko pojęte inwestycje społeczne, 0,4 mld zł na poprawę warunków środowiska i 0,004 mld na infrastrukturę internetową.

Dane statystyczne pokazują, że stopniowo będzie postępował ubytek liczby ludności GZM i tym samym towarzyszące mu zmniejszenie się gęstości zaludnienia. To z kolei pociąga za sobą nasilenie się procesów starzenia społeczeństwa i wzrost w jego strukturze odsetka osób w wieku poprodukcyjnym. W perspektywie długofalowej może to przełożyć się na zmniejszenie zasobów pracy. Wzrost populacji ludzi starszych w dużej mierze bę-

¹⁹ *Opis Metropolii. Edukacja*, www.gzm.org.pl (dostęp: 22 X 2016).

²⁰ J. Naduk, T. Szreder, *op. cit.*, s. 4.

²¹ W. Orłowski, M. Walewski, M. Rytel, *Wyzwania inwestycyjne głównych miast Polski-perspektywa 2035*, Raport PwC, 2012, s. 6.

²² W. Orłowski, M. Walewski, M. Rytel, *op. cit.*

dzie wpływał na zakres opieki zdrowotnej. Co prawda w chwili obecnej ok. 60% mieszkańców regionu ocenia swój stan zdrowia jako dobry, bądź bardzo dobry, to naturalnym jest, że wraz ze starzeniem się ludności, odsetek ten będzie malał. Już dziś ocenia się, że długotrwałe problemy zdrowotne dotyczą ok. 1/3 mieszkańców województwa śląskiego, a ok. 1/2 choruje przewlekłe²³.

Działający częściowo na obszarze GZM Euroregion Silesia odgrywa i odegra w przyszłości niebagatelna rolę w procesie rozwoju regionu śląskiego. Wyrazem tych ambicji jest opracowanie koncepcyjnego dokumentu rozwojowego - *Strategii rozwoju Euroregionu Silesia na lata 2014-2020*²⁴. Dokument ten określa konkretne cele długoterminowe, przedsięwzięcia i działania, których realizacja powinna prowadzić do trwałego rozwoju obszaru, będący wskazówką dla projektów gmin, podmiotów gospodarczych i innych podmiotów Euroregionu Silesia we wspólnym dążeniu do rozwoju obszaru i podnoszenia jakości życia mieszkańców²⁵. W myśl tej strategii, zasadniczą misją Euroregionu na nadchodzące lata będzie intensywna współpraca transgraniczna, jako element zrównoważonego rozwoju. W dokumencie zaznaczono, jak ważną rolę spełnia infrastruktura transportowa w euroregionie, która dostatecznie rozbudowana i w odpowiednim stanie technicznym poprawia jakość życia, zwiększa mobilność mieszkańców i przyczynia się do zrównoważonego rozwoju regionu. Zaznaczono konieczność zwiększenia przepustowości dróg i mostów granicznych oraz rozbudowę obwodnic. Kolejnym ważnym punktem rozwoju regionu będzie turystyka i kultura. Jak podkreślono w Strategii, Euroregion Silesia to transgraniczny region turystyczny z szeroką ofertą atrakcji historycznych, technicznych, przyrodniczych i kulturalnych. Poprzez zintegrowane podejście należy zapewnić mu odpowiednią promocję, która zwiększy stopień świadomości o Euroregionie i polepszy jego wizerunek a także spowoduje wzrost stopnia aktywności turystycznej²⁶. Mocną stroną regionu, na której rozwój będzie położony szczególny nacisk, jest edukacja i przedsiębiorczość. Podstawą tego sektora jest wykwalifikowana siła robocza zgodna z potrzebami rynku pracy, grupa, która powstanie dzięki wsparciu wyboru technicznych kierunków nauczania, oraz rozwojowi zajęć praktyczno-technicznych. W dokumencie podkreślono również, że wysoko rozwinięty euroregion oferuje zdrowe, przyjazne i bezpieczne miejsce dla życia z odpowiednimi usługami i infrastrukturą. Aby realizacja tego założenia była możliwa, celami strategicznymi Euroregionu Silesia w tym obszarze ma być: rozszerzenie współpracy jednostek ds. bezpieczeństwa i ratunkowych, rozszerzenie współpracy placówek socjalnych i służby zdrowia, rozwój ekologicznego podejścia do środowiska i zdrowego stylu życia, rozwój niewykorzystanych lokalizacji na terytorium ERS (brownfields) oraz rozwój społeczeństwa obywatelskiego i działania pozostałych organizacji w dziedzinie współpracy transgranicznej²⁷.

Bez wątpienia dziś Euroregion Silesia jest stabilną i funkcjonalną strukturą, z ogromnym potencjałem rozwojowym, z profesjonalną kadrą zarządzającą i dużym doświadczeniem w zakresie nie tylko współpracy transgranicznej, ale również rozwoju stosunków międzyludzkich, realizacji celów edukacyjnych czy kulturalnych. Dzięki silnej

²³ *Strategia Rozwoju Górnośląsko- Zagłębiowskiej...*, op. cit., s. 58.

²⁴ *Strategia rozwoju Euroregionu Silesia na lata 2014-2020* to projekt realizowany w ramach Funduszu Mikroprojektów przez Euroregion Silesia - CZ, współfinansowany z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz budżetu państwa.

²⁵ *Strategia rozwoju Euroregionu Silesia...*, op. cit., s. 6.

²⁶ *Ibidem.*, s. 170.

²⁷ *Ibidem.*, s. 172-173.

pozycji i prężnej działalności jest także partnerem dla wielu polskich i europejskich instytucji zajmujących się rozwojem współpracy w regionach przygranicznych oraz wspierających ideę zrównoważonego rozwoju. W przyszłości należy dbać o dalszy rozwój zbudowanej już współpracy i dążyć do nawiązania współpracy z nowymi podmiotami, zarówno z Polski jak i całej Unii Europejskiej.

Podsumowanie

Niewątpliwie wielopłaszczyznowość celów i zadań, jaka jest domeną istnienia euroregionów czy metropolii, pozwala kompleksowo i skutecznie realizować idee zrównoważonego rozwoju. Podmioty te, co prawda pomocnicze i wtórne w stosunku do działań człowieka, powstają w celu zapewnienia mu życia w przyjaznym świecie, zapewniającym rozwój cywilizacyjny, nie zapominając jednocześnie o zachowaniu równowagi w otaczającym go świecie. Przykład współpracy podejmowanej w ramach GZM i Euroregionu Silesia pokazuje, że procesy regionalizacji i metropolizacji rozwijają się w coraz szybszym tempie i będą przybierać na sile także w przyszłości. Efekty dotychczasowych działań i podjętych decyzji wskazują tym samym, że jest to dobra podstawa do zrównoważonego rozwoju regionów i mogą być przykładem dla innych regionów w Polsce i w całej Unii Europejskiej.

Bibliografia

- Biuletyn Euroregionu Silesia, Nr 10, czerwiec 2014.
- Greta M., *Euroregiony a integracja europejska. Wnioski dla Polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2003.
- Istrate E., Berube A., Nadeau C. A., *Global Metromonitor 2011 Volatility, Growth And Recovery*, Metropolitan Policy Program at Brookings, 2012.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. Projekt*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2010.
- Naduk J., Szreder T., *Human Resources Report Katowice 2010*, HAYS Recruiting experts worldwide, 2010.
- Orłowski W., Walewski M., Rytel M., *Wyzwania inwestycyjne głównych miast Polski- perspektywa 2035*, Raport PwC, 2012.
- Pietrzyk I., *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.
- Regionalne strategie rozwoju zrównoważonego*, red. S. Kozłowski, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2004.
- Sposób na metropolię. Idee a społeczne oczekiwania wobec projektu utworzenia śląsko- zagłębiowskiej metropolii*, red. R. Pyka, Katowice 2010.
- Strategia Rozwoju Euroregionu Silesia na lata 2014-2020*, Biuletyn Euroregionu Silesia-CZ, Opava 2014.
- Strategia Rozwoju Górnośląsko - Zagłębiowskiej Metropolii „Silesia” do 2025 roku*, GZM, 2010.

Strony internetowe

- Euroregion Silesia w liczbach*, www.euroregion-silesia.pl.
- O euroregionie*, www.euroregion-silesia.pl.
- Ogólnie o Euroregionie Silesia*, www.euroregions.org.
- Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej*, eur-lex.europa.eu.

Opis Metropolii. Edukacja, www.gzm.org.pl.

Władze i członkowie, www.gzm.org.pl.

ROZDZIAŁ VI
MULTIDIMENSIONAL NATURE
OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

NATIONAL RENEWABLE ENERGY ACT 2015: PROPOSED ACT FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN INDIA

Introduction

Potential of energy generation from renewable sources in India stands somewhere around 900 GW². This potential stands in the form of energy generation potential from Wind [102 GW], Small Hydro[20 GW], Bio Energy [25 GW] and from Solar Power [750 GW]. The development of this potential of renewable energy resources may help India to reduce the carbon foot print and consequently to reduce the unhealthy environment. Development of renewable gives the pathway for sustainable development of a nation and hence a country becomes more energy secure.

Table1: State Wise Renewable Energy Potential³

STATE WISE RENEWABLE ENERGY POTENTIAL (IN MW)								
S. No.	States/UTs	Wind Power	Small Hydro Power	Bio-Energy			Solar	Total
				Biomass Power	Bagasse Cogeneration	Waste to Energy		
1	Andhra Pradesh	14497	978	578	300	123	38440	54916
2	Arunachal Pradesh	236	1341	8			8650	10236
3	Assam	112	239	212		8	13760	14330
4	Bihar	144	223	619	300	73	11200	12559
5	Chhattisgarh	314	1107	236		24	18270	19951
6	Goa		7	26			880	912
7	Gujarat	35071	202	1221	350	112	35770	72726
8	Haryana	93	110	1333	350	24	4560	6470
9	Himachal Pradesh	64	2398	142		2	33840	36446
10	Jammu & Kashmir	5685	1431	43			111050	118208
11	Jharkhand	91	209	90		10	18180	18580

^{1*}Corresponding Author, Telephone : +91 7895227215, +91 9950606596.

E Mail address : india_atulagrwal@live.com (Atul Agrawal).

² As per MNRE Annual Report 2015-16.

³ Source: MNRE Annual Report 2015-16.

12	Karnataka	13593	4141	1131	450		24700	44015
13	Kerala	837	704	1044		36	6110	8732
14	Madhya Pradesh	2931	820	1364		78	61660	66853
15	Maharashtra	5961	794	1887	1250	287	64320	74500
16	Manipur	56	109	13		2	10630	10811
17	Meghalaya	82	230	11		2	5860	6185
18	Mizoram		169	1		2	9090	9261
19	Nagaland	16	197	10			7290	7513
20	Orissa	1384	295	246		22	25780	27728
21	Punjab		441	3172	300	45	2810	6768
22	Rajasthan	5050	57	1039		62	142310	148518
23	Sikkim	98	267	2			4940	5307
24	Tamil Nadu	14152	660	1070	450	151	17670	34152
25	Telangana						20410	20410
26	Tripura		47	3		2	2080	2131
27	Uttar Pradesh	1260	461	1617	1250	176	22830	27593
28	Uttarakhand	534	1708	24		5	16800	19071
29	West Bengal	22	396	396		148	6260	7222
30	Andaman & Nicobar	365	8				0	373
31	Chandigarh					6	0	6
32	Dadra & Nagar Haveli						0	0
33	Daman & Diu	4					0	4
34	Delhi					131	2050	2181
35	Lakshadweep						0	0
36	Puducherry	120				3	0	123
37	Others					1022	790	1812
	Total	102772	19749	17536	5000	2554	748990	896602

Today, both Climate Change and Sustainable Development are the point of discussions in all over the world. India places better in these types of discussions since the nation has tripled the renewable generation capacity in last five years. Power generation portfolio of India makes India fifth largest power producer in the world with the installed generation capacity of 306358.25 MW. Out of this installed generation capacity; contribution of renewable energy is 45065.48 MW⁴.

⁴ Grid connected capacity as on August 2016

1.1. Growth of Renewable Energy Sector in India

A) Years of Nascent stage [Era before 2003] –

Till 1990s, the power sector in India was majorly controlled by the public hands. Government did not want to involve private sector in electricity generation hence no major development was seen in the sector. Concerns like demand supply mismatch, high losses and unviability of state electricity boards were getting deep day by day.

Renewable energy objectives were not aligned with the environmental concerns of the world hence investments in renewable energy production were low. In 1991, India liberalized the economy and moved to market based economy to accelerate investments. Renewable power sector also observed the paradigm shift. In 1992, Ministry of Non-Conventional Energy was established by the Government of India. Various financial and fiscal incentives viz. accelerated depreciation; concessional banking and wheeling charges, buy back rate, tax holidays and capital subsidies were provided the Ministry. Hence it can be said that the certain works towards the growth of renewables in the nation were started after the establishment of the ministry.

B) Years of Development Stage [Era after 2003] –

This phase is considered as the golden phase for the overall development of renewable energy resources. Enactment of the Electricity Act 2003 supported the growth of renewable energy sector in India in significant manner. The act provided legal & policy framework related to the renewable industry. The act mandates the formulation of various policies by Central and & State governments, which pertain to the growth of the renewables. The act also mandates the formulation of National Tariff Policy, National Electricity Policy and other such policies in order to ensure growth of the renewable sector in India.

C) Establishment of the Ministry of New and Renewable Energy [MNRE] -

The sudden oil shocks of 1970s made the Government concerned about India's energy security. Uncertainty about the oil supply, sudden inflation in the prices of oil and its adverse impact on the India's economy forced policy makers to make the nation more self-sufficient. Concerns led the establishment of CASE [Commission for Additional Sources of Energy] under the umbrella of Department of Science & Technology in 1981. Thereafter in 1982, a new department DNES [Department of Non-conventional Energy Sources] was created. In 1992, DNES was abolished and MNES [Ministry of Non-conventional Energy Sources] was constituted which became MRNE [Ministry of New and Renewable Energy] in 2006.

MNRE is the Ministry under Government of India which administers all work pertaining to renewable energy. Mission, Vision and Broad Aim statements of the Ministry are defined for the smooth working and operation.

Table 2: Renewable Energy Installed Capacity in India

RENEWABLE ENERGY INSTALLED CAPACITY⁵	
GRID-INTERACTIVE POWER	
Sector/Type of Power	Installed Capacity (MW)
Wind Power	27674.55
Solar Power	8083.17
Small Hydro Power	4310.35
Bio Power (Biomass & Gasification and Bagasse Cogeneration)	4882.33
Waste to Power	115.08
Total	45065.48
OFF-GRID/CAPTIVE POWER	
Sector/Type of Power	Installed Capacity (MW _{EQ})
Waste to Energy	161.39
Biomass(non-bagasse) Cogeneration	651.91
Biomass Gasifiers : Rural	18.15
Biomass Gasifiers : Industrial	166.04
Aero-Generators/Hybrid systems	2.79
SPV Systems	342.18
Water mills/micro hydel	18.81
Total	1361.27
OTHER RENEWABLE ENERGY SYSTEMS	
Family Biogas Plants (in Lakhs)	48.64

1.2. Growth Drivers

- India is the fourth largest oil importer in the world and also imports significant amount of quality coal for UMPPs. Hence increased use of internal renewable energy resources shall reduce the India's dependency on fossil fuels.
- Government of India plays active role and offers various incentives like fiscal incentive and concessional finance, viability gap funding, subsidies on capital and interest and generation based incentives to promote the growth of renewable energy resources.
- National Solar Mission of India ensures the unleashing of solar power and to use it to generate electricity and other form of energy. The ultimate objective of the same is to

⁵ As on August 2016, Source : Ministry of New & Renewable Energy

generate solar power on large scale so that it can stand in competition with the use of fossil fuels. At present, India is focusing to reduce the cost of solar power through Research & Development, Production of raw material and components under Make in India scheme, Deployment of large scale power plants and various regulatory and policy changes. As per the result, significant price drop of almost 80% has been seen in solar modules since 2008.

- Due to manufacturing on increased scale and technology innovation, prices of wind power generation related equipment have also fallen dramatically. Price of wind turbine observed the drop of more than 25% recently.
- Dedicated financial institution – IREDA [Indian Renewable Energy Development Agency] is established by the Government of India to provide financial assistance to related projects to promote and develop the use of renewable energy sources.
- Liberal environment has been created by the Government of India to promote and assist Foreign Direct Investment in the renewable energy sector. At present, up to 100% of FDI is permitted in India to invest in renewable energy projects under the automatic route⁶.

2. National Renewable Energy Act 2015

The purpose to draft the Act is to promote the generation of renewable energy in order to lower the concerns about India's Energy Security and Climate Change. The proposed Act contributes to ensure the fulfillment of International and National objectives such as; to reduce the CO₂ emissions and other greenhouse gases, to reduce the dependency on fossil fuels and to increase the ratio of energy generated from renewable sources.

An Expert committee was constituted in October 2014 by the Ministry of New and Renewable Energy. The committee was assigned a task to prepare a draft of National Renewable Energy Act. The committee further constituted a sub group for the purpose to collate various suggestions in order to draft the proposed Act.

The sub group has submitted the draft of National Renewable Energy Act. The draft contains various provisions to support Eco System, to provide framework for financial and economic activities, to provide fund support for renewable activities, to provide institutional support and to promote grid connected or distributed renewable generation.

2.1. Applicability of the Act

The power sector of India and generation of electricity from conventional and non - conventional sources is presently covered by the Electricity Act 2003. The Electricity Amendment Bill 2014 which amends Electricity Act 2003, strengthens the concepts; to segregate distribution and supply, to further develop Renewable Sector in India and to ensure the grid security. The bill mandates the establishment of Renewable Energy Generation Plant by Thermal Power Generation Company. Such renewable generation plant should not have the capacity less than the 10% of the total generation capacity of the thermal plant. Renewable purchase obligation is also recommended to keep at 5%.

Hence the proposed Act for Renewable Energy does not cover the provisions which are already stated in the Electricity Act 2003 or in the Electricity Amendment Bill 2014. However, the National Renewable Energy Act 2015 focuses on those issues which are still

⁶ Subject to the fulfilment of the provisions of Electricity Act 2003

not covered by Electricity Act 2003 adequately and are needed to be addressed for the development of Renewable Energy aggressively.

2.2. Institutional Structure

- 1. Powers of Central Government** – In this clause it is defined that Central Government has all powers to take necessary steps towards the deployment and development of Renewable Energy in India. Central Government shall formulate the National Renewable Energy Plan and National Renewable Energy Policy. The Central Government shall focus on the research and development in the sector and will provide technical assistance pertaining to the development of renewable energy. The government shall monitor and administer the National Renewable Energy Fund. The government will also issue guidelines to states for the formulation of necessary state level policies and plans. The central government may also set up an educational institute to provide skill development opportunities in the area of Renewable Energy.
- 2. Powers of State Government** – The State Government shall formulate the State level Renewable Energy Plan and State Level Renewable Energy Policy. While formulating the state level policies and plans, the Government shall take the consideration of National Renewable Energy Plan and National Renewable Energy Policy and also it will consult with state level designated Nodal Agency. A green fund may be established by the State Government to promote the renewable energy. Further, state government may set up targets for renewable energy and may develop policies to establish renewable parks, transmission infrastructure, data center, deployment framework and land use particulars. State government is also required to constitute a state level implementing agency and a state nodal agency within the three months of enactment of this proposed act.

2.3. Authorities to be constituted under the Act

- 1. National Renewable Energy Committee [NERC]** - A body to be recognized as the National Renewable Energy Committee shall be constituted by the central government within the three months of enactment of this proposed act. The NERC shall have the advisory role and will facilitate the inter-ministerial coordination of the tasks for the purpose of this act. NERC shall be responsible to evaluate the implementation of the National Renewable Energy Plan and National Renewable Energy Policy. NERC shall develop the institutional, policy, regulatory, financial and fiscal mechanisms. NERC shall take measures to coordinate technology related missions, skill development, capacity development, export of technology and to develop the manufacturing base. NERC will consult with the advisory body set up under this act and shall accomplish the assigned tasks in transparent manner.
- 2. National Renewable Energy Advisory Group [NREA]** - A group to be known as the National Renewable Energy Advisory Group shall be constituted by the central government within the three months of enactment of this proposed act. The group shall advise the particulars to central government to implement the act in effective manner. The group shall keep watch on global developments especially on technological advancements and will find out their relevance for Indian renewable sector. The group shall set up the research priorities in the sector and shall be responsible for creating awareness among people to adopt renewable energy technologies. The group shall play the advisory role for the proper utilization of national renewable energy fund for various development needs. The advisory group shall work in transparent manner and shall set up

long term vision for IERP i.e. Integrated Energy Resource Planning. The group shall publish annual reports pertaining to renewable industry and shall make necessary information available to public.

3. **Renewable Energy Corporation of India [RECI]** - The Central Government, within one year of the enactment of this proposed act is required to establish Renewable Energy Corporation of India under the Companies Act 2013. The government may also designate an existing agency as a Renewable Energy Corporation of India. The RECI shall be responsible for the national level renewable energy procurement. The RECI shall also support the development of various investment zones in the country for the growth of renewable energy.

2.4. Development of Supportive Ecosystem

1. **National Renewable Energy Policy [NREP]** – Ministry of New & Renewable Energy shall prepare and publish the National Renewable Energy Policy in consultation with the central government. Such renewable energy policy must fulfil the provisions of the Electricity Act 2003 also. The policy shall focus on the optimum and unified development of the renewable energy sector in India. The policy will define various particulars for the renewable energy applications like electricity, irrigation, transport, cooling, cooking, lighting, heating or combinations of these. The policy will be made in line with the provisions defined in both National Energy Policy and Integrated Energy Resource Planning (IERP). The policy shall include national target for renewable energy for next five years and shall also indicate the targets for next ten years. The policy shall place the vision for RD&D i.e. Research, Development and Demonstration and shall be supported by National Renewable Energy Plan. The National Renewable Energy Plan shall be published by the Ministry in consultation with the advisory group.
2. **Renewable Energy Resource Assessment [RERA]** – A thorough resource assessment study needs to be completed by the ministry for all renewable energy resources. Such renewable energy resources shall include all non-electric and electric applications for distributed and decentralized electricity generation such as solar pumps and rooftop solar PV for the purpose of cooling, heating, fuels, transportation and utility scale electricity generation. A Nodal Entity shall be designated by the Ministry to assess the potential of renewable energy resources. Such potential will be determined for each and every renewable energy resource⁷. At least one nodal entity will be assigned for the assessment of one renewable resource. Such assessments will be done with modern techniques and assessment reports will be made publicly available as per the provisions of National Data Sharing and Accessibility Policy.
3. **Technical Standards and Testing** – Updated set of quality, safety and technical standards will be published by the ministry. Such standards are needed to comply by all stakeholders. Ministry may designate an entity as per the provisions of the act to ensure the adherence of described standards in each state. For monitoring and verification of particulars, ministry may set up certain protocols for certification. Ministry may also set up labs to facilitate the testing of renewable energy related equipment.
4. **Manufacturing and Skill Development** – Dedicated renewable energy manufacturing zones may be set up by the ministry in consultation with the advisory group to support the manufacturing of renewable energy generation related equipment in the country to reduce the cost and to customize the products according to Indian conditions. Improve-

⁷ Both mature and emerging.

ment in the operating efficiency of the equipment through R&D needs to be focused. Promotion of the export of renewable energy equipment from the country and strengthening of the supply chain for the movement of critical component will be facilitated by the ministry.

Entrepreneurship and skill development shall be promoted by the central and state government. Educational curriculum shall be modified in order to include technology of renewable energy generation. Entrepreneurial and technical assistance shall be provided to project developers. Supporting institutes will be established in order to promote research and development in the renewable energy sector.

2.5. Economic & Financial Framework

- 1. National Renewable Energy fund** – Under the provisions of the proposed Act, Ministry of New & Renewable Energy is required to establish a fund which will be known as National Renewable Energy Fund. The fund will be operated by the Central Government. The fund shall be used to fulfil the objectives which are defined in the act. Such objectives are demonstrations and pilot projects, resource assessment, low cost financing, supporting renewable energy technology manufacturing, skills development, infrastructure development, Research & Development and promotion of decentralized renewable energy generation etc.
- 2. State Green Fund** – A State Green Fund shall be established by the state government for the promotion of renewable energy within the state. Such fund shall be controlled and operated by the designated state nodal agency. An initial corpus may be offered from the National Renewable Energy Fund to such state green funds by the Ministry of New & Renewable Energy. Other contributors to such green funds are: state level green cess, grants of public and private sector, electricity duties and public benefit charges etc.

2.6. Distributed Renewable Energy Applications

Decentralized and standalone generation from the renewable energy sources shall be promoted by the Central and State Government. Such Electricity generation options are primarily used for own consumption by the communities and individuals. A Nodal Entity may be designated by the Ministry to assess the regions where decentralized resources are more economically and technically viable than the grid connected options. State government should publish the list of such villages within the six months of enactment of this act where grid extension is not feasible in next 5 years. In such areas or villages, electrification may be done through the distributed renewable energy applications and it will help to achieve the national goal to achieve 100% rural electrification.

2.7. Grid connected renewable electricity

A person does not require any license if he wants to generate and supply power from renewable energy sources⁸. To ensure the growth of Renewable Generation and to ensure the equal contribution towards the growth of renewables in the country, the Ministry shall craft a renewable electricity purchase obligation trajectory. This trajectory will be mandatory, uniform and national one. Renewable Purchase Obligation defined in the trajectory may be met through the purchase of renewable energy or renewable energy certificates⁹. The min-

⁸ Must fulfil the provisions defined by CEA under sections 53 and 73 of the EA 2003.

⁹ Traded on power exchanges [RECs].

istry shall work with the Nodal Agencies and State Governments to impose the Renewable Purchase Obligation [RPO] through appropriate combination of legal actions, penalties and incentives. The Ministry may also provide the financial support to the power distribution companies until the grid parity is achieved and discoms become indifferent in order to choose from renewable and conventional electricity.

3. Global & National Initiatives

Use of renewables and energy conservation are the best ways to deal with the problem of climate change. Use of renewable lower downs the burning of fossil fuels and hence fewer emissions of greenhouse gases occur.

Many initiatives at world level were taken to deal with the problem of climate change. Kyoto protocol was the first international agreement which set emission limitation targets for the nations. Article 12 of this protocol defines the Clean Development Mechanism (CDM) through which CER i.e. Certified Emission Reduction credits can be earned by the nations. These CERs are tradable products. One CER is issued to the country for the reduction in emission equivalent to one tonne of CO₂.

In India, National Action Plan on Climate Change (NAPCC) provides the roadmap to increase the use of renewables. Renewable Energy Certificate (REC) is issued on the application if a company generates 1 MWh of electricity from renewable sources. These certificates are being traded on the power exchanges of India. In order to meet the Renewable Purchase Obligation (RPO) set by the policy makers; distribution companies, captive power plants and other such bodies purchase these RECs.

Table 3: REC 2016 Summary¹⁰

Month, Year	Opening Balance (A)	REC Issued (B)	No. of REC Redeemed		Total E=(C+D)	Closing Balance (F=A+B-E)
			RECs Redeemed through Power Exchanges (C)	RECs retained by RE Generators (D)		
Jan, 2016	16689364	779010	401939	36707	438646	17029728
Feb, 2016	17029728	616491	676737	42330	719067	16927152
Mar, 2016	16927152	1005441	1266385	74240	1340625	16591968
Apr, 2016	16591968	367123	316110	52224	368334	16590757
May, 2016	16590757	687577	181941	30094	212035	17066299
June, 2016	17066299	508895	468441	2213	470654	17104540
Jul, 2016	17104540	139609	272980	13615	286595	16957554
Aug, 2016	16957554	85006	298869	3979	302848	16739712
Sep, 2016	16739712	634763	207249	7063	214312	17160163
Oct, 2016	17160163	392155	290929	1380	292309	17260009
Nov, 2016	17260009	1316923	302886	28165	331051	18245881
Dec, 2016	18245881	371713		-	0	18617594
Total:		36079187	16710686	750907	17461593	

¹⁰ Renewable Energy Certificate Registry of India.

Similarly under National Mission on Enhanced Energy Efficiency (NMEEE) and Perform, Achieve & Trade (PAT) mechanism, Energy Saving Certificates (ESCerts) are issued to the Designated Consumers which are achieving reduction in energy consumption. One Energy Saving Certificate is equivalent to 1 MTOE (Metric Tonne of Oil Equivalent) energy saving. These certificates are also being traded on power exchanges.

4. Concluding Remarks

Indian power sector is suffering from the problem of shortage of power. In the month of July 2016, peak demand was 139686 MW for which 138414 MW of power was met. Hence there is a significant demand and supply mismatch exist which variates on weather conditions. India has huge potential of renewable energy sources and this unexploited potential can contribute to bridge the demand and supply gap. Installation of renewable energy equipment in remote areas where grid extension is not feasible - may provide energy access to the people of those areas. Hence renewable energy sources may also help in the aim to achieve complete rural electrification in the country. Renewable energy sources provide global and local environment benefits and contribute to development of the region. Attention of policy makers was attained by these benefits of renewable energy sources hence draft of the National Renewable Energy Act 2015 came into existence to further support the sector. The proposed act is committed to do structural reforms in the sector with the establishment of necessary provisions for renewable energy fund and renewable purchase obligation. The Government of India wants to achieve the target of 175 GW [Wind – 60 GW, Solar - 100 GW, Biomass – 10 GW, Small Hydro - 5 GW] of installed renewable energy generation capacity by 2022. The National Renewable Energy Act 2015 shall work as a fuel to accelerate the growth of renewable energy in India and shall help to achieve the ambitious targets of renewable energy capacity addition.

5. Acknowledgements

Corresponding Author would like to thank Dr. Ruchi Tyagi to motivate him to write this paper. He would also like to thank to his Family members and PhD guides for their guidance and valuable suggestions.

References

- Ministry of Law & Justice, Legislative Department (2003). "The Electricity Act 2003 [No 36 of 2003] The Gazette of India"; Part II Section I; Registered No DL – 33004/2003.
- Ministry of Law & Justice, Legislative Department (2014). "Electricity Amendment Bill, 2014 [No 191 of 2014]" Press Information Bureau; Government of India .
- MNRE (2016), "Annual Report 2015-16". The Ministry of New & Renewable Energy; Government of India.
- MNRE (2016), "Draft National Renewable Energy Act 2015", The Ministry of New & Renewable Energy; Government of India.
- South Asia Energy Unit (2010), "Unleashing the Potential of Renewable Energy in India", Sustainable Development Department, The World Bank.
- PWC(2015), "Republic of India: Private Sector Commercial Financing Framework for Renewable Energy", Report No: ACS13036; International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank.

- Mandal, Tirthankar (2015), “Renewable energy act has miles to go”, India Climate Dialogue.
- Oza, Moulin (2015), “MNRE’s Draft National Renewable Energy Act, 2015”, Renewable Energy.
- Team REConnect (2015), “Analysis on Draft Renewable Energy Act – 2015”, REConnect Energy + Clickpower.in.
- Team Bridge to India (2015), “Renewables in India: Bringing it All Together”, BRIDGE TO INDIA.
- Teri (2015), “Renewable Energy and Green Growth in India”. The Energy Research Institute + Global Green Growth Institute.

Web Links:

- <https://www.reregistryindia.nic.in/>.
- http://unfccc.int/kyoto_protocol/items/2830.php.
- <http://cdm.unfccc.int/>.
- <https://www.iexindia.com/products.aspx?id=11&mid=1>.

ENVIRONMENTAL TREATMENT OF WASTEWATER FROM DYES BY ULTRAFILTRATION, ENHANCED POLYELECTROLYTES

Introduction

Waste waters, which contain dyes, are environmental threat as their toxic effect on the environment and human health is significant. Dyes are considered as one of the main and the most troublesome pollutants which are present in the untreated industrial emissions of such industries as textile and leather ones. Thus, for the production of one T-shirt 257 gallons of water are used, which as a result are contaminated by dyes and whitening agents that may subsequently come to the environment.¹ The harmful effects of dyes that run into water, is enhanced by the cumulative effect (progressive increase of the content of harmful compounds in each subsequent link of the trophic chain). Modern synthetic dyes with a complex chemical structure are not subject to biochemical degradation in aqueous systems. Their concentration, for example, in waste waters of textile industries, depending on the type of the dye, ranges from 5 to 40 mg/L, that is much bigger than the maximum permissible limits (0.05 - 0.5 mg/L) of influence over environment.² Nowadays developed countries are introducing such sustainable and beneficial methods as Eco-friendly dyeing and printing, Low impact dyes, Natural dyes, Azo Free dyes, Phthalates free printing and so on³ to solve the problem of environmental pollution by dyes of textile production. They also consider for such enterprises the approaches of usage of renewable resources in the waste water cleaning. There are many methods for dyes removal, primarily the adsorption using various adsorbents,⁴ also using oxidation, membrane methods, chemical coagulation etc.⁵

In recent years, the interest of scientists is focused on the study of polymer-organic complexes.⁶ Removal of organic substances by binding them with polymers is attractive alternative. Particularly interesting are polyelectrolyte which can form complexes with various pollutants, such as surfactants, peptides, metal ions, dyes and others. The use of polyelectrolyte for the removal of dyes by ultrafiltration method, enhanced by polyelectro-

¹ *Eco textile processing & its role in sustainable development/* Sarita Sharma / The indian textile journal . – 2013. <http://www.indiantextilejournal.com/articles/FAdetails.asp?id=5518>.

² Nandini R. *A comparative study of polyelectrolyte-dye interactions* / R. Nandini, B. Vishalakshi // *Spectrochimica Acta A Molecular and Biomolecular Spectroscopy*. – 2009. – Vol. 75, Is. 5. – P. 1025-1030.

³ Jamshed A Khan *Eco-Friendly Textile Dyeing and Finishing* : Scitus Academics LLC, 2016. – P. 341.

⁴ Malik P.K. *Dye removal from wastewater using activated carbon developed from sawdust: adsorption equilibrium and kinetics*. *Journal of Hazardous Materials*. – 2004. – Vol. 113, Is. 1-3. – P. 81-88.

⁵ Mittal, A. and Mittal, J. (2015) *Hen Feather: A Remarkable Adsorbent for Dye Removal, in Green Chemistry for Dyes Removal from Wastewater: Research Trends and Applications* (ed S. K. Sharma), John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, NJ, USA. doi: 10.1002/9781118721001.ch11.

⁶ Akil Ahmad, Siti Hamidah Mohd-Setapar, Chuo Sing Chuong, Asma Khatoun, Waseem A. Wani, Rajeev Kumar and Mohd Rafatullah. Recent advances in new generation dye removal technologies: novel search for approaches to reprocess wastewater / *RSC Advances*. – 2015. – Vol.5, Is. 39. – P. 30801-30818.

lyte, has great potential, as the removal of substances with low molecular weight is possible only with using of such baromembrane processes as nanofiltration and reverse osmosis. However, these processes are energy intensive and non-economic. The use of ultrafiltration membranes results in higher process efficiency. Therefore, removal of dyes of methyl blue and methyl red was offered as model pollutants by ultrafiltration, enhanced by natural polyelectrolyte (polyelectrolyte enhanced ultrafiltration), which are non-toxic recovery resources, consistent with the principles of sustainable development and green chemistry⁷.

Materials and methods

The commercial ultrafiltration cellulose membranes RM UC 005 T (Microdyn-Nadin, Germany) were used for the research. Negatively charged polysaccharides: carboxyl groups - Sodium Alginate with the molecular weight of 450000 Da (Fluka, Japan), Sodium Carboxymethylcellulose with the molecular weight of 450000 Da (Aldrich, USA); Sodium Hyaluronate with the molecular weight of 1100000 Da (Shandong Freda Biochem Co. Ltd, China), sulfonic κ -carrageenan and ι -carrageenan with the molecular weights of 415 000 and 430 000 Da (Fluka, Japan), respectively were used for ultrafiltration enhanced by polyelectrolytes. Negatively charged dye methylene blue and amphiphilic azo dye methyl red were used as model pollutants.

Method of synthesis of graft-copolymer based on κ -carrageenan with N-isopropylacrylamide and itaconic acid

Graft-copolymerization was carried out using aqueous solutions of ammonium persulfate (APS) as initiator and N,N'-methylene (bisacrylamide) (MBA) as a cross-linking agent. N-isopropylacrylamide (N-IPAA) and itaconic acid (IA) were used as monomers. First,

κ -carrageenan (1.00 g) was dissolved in 50 cm³ of degassed bidistilled water under stirring in the flask, which was heated in the water bath at 80 °C. After complete dissolution of the polysaccharide with forming of homogeneous solution, the initiator APS (0.66g in 5 cm³ of water) was added and was allowed to stir for 15 min. Then reaction mixture was combined with the monomers N-IPAA (3.5g in 5cm³ of water) and IA (3.5g in 5cm³ of water) and cross-linking agent MBA (0.2g in 5cm³ of water). After 60 minutes, the reaction mixture was cooled to room temperature 20-22°C. The resulting copolymer was precipitated in ethyl alcohol (500cm³). After complete dehydration during 24 hours, the mixture was filtered, washed with pure ethanol and dried at 50°C.⁸

IR spectroscopy of polymers

IR absorption spectra of the resulting graft-copolymer and κ -carrageenan in the frequency range 4000-400 cm⁻¹ were recorded by the spectrometer IRAffinity-1 (SHIMADZU, Japan). To record the spectrum 50 scans with separation capacity of 8 cm⁻¹ were performed.

⁷ Sadeghi-Kiakhani, M., Arami, M. and Gharanjig, K. (2013), *Dye removal from colored-textile wastewater using chitosan-PPI dendrimer hybrid as a biopolymer: Optimization, kinetic, and isotherm studies*. J. Appl. Polym. Sci., 127: 2607–2619. doi:10.1002/app.37615.

⁸ Mohammad Sadeghi, Nahid Ghasemi, Monavar Kazemi, Fatemeh Soleimani Synthesis, Swelling Behavior, Salt- and Ph- Sensitivity of Cross Linked Carrageenan-Graft-Poly (Acrylamide-Co-Itaconic Acid) Superabsorbent Hydrogel Middle-East Journal of Scientific Research 11 (3): 311-317, 2012.

Method of study of dye removal by ultrafiltration, enhanced by polyelectrolytes

To study the degree of dye purification by ultrafiltration reinforced by polyelectrolytes, we prepared the series of polyelectrolyte-dye solution with the same concentration of dye and various concentrations of solutions of polyelectrolytes 0.01; 0.025 and 0.05%, respectively. These aqueous solutions were passed through the membrane at the applied pressure of 300kPa, after that the data of the optical density of the filtrate and the stock solution were recorded and the degree of purification was calculated.

Method for membranes permeability measuring

For the ultrafiltration of dye solutions we used standard cylindrical dead-end cell Amicon 8050 (Millipore, USA). All elements of the cell in contact with the solutions are made of incompressible materials. The internal volume of the cell was 50 cm³, the effective surface of the membrane was 13.4 • 10⁻⁴ m², the maximum working pressure is 0.3MPa. To reduce the effect of concentration polarization on the processes separation the cell was equipped with the magnetic stirrer. Experiments of filtration were carried out at 20 ± 2°C. The operating pressure in the cell was set by using compressed nitrogen. The researched solutions were poured into the cylindrical cell with set pressure of 300 kPa. We researched the flow time of 1 ml of solution through the membrane. Experiments were conducted with three membranes and their permeability was averaged. Flow rate through the membrane (membrane performance, J_v l/(m² • hour)) was calculated by the formula:

$$J_v = \frac{\Delta V}{S \cdot \Delta \tau}, \text{ where } \Delta V - \text{volume of filtrate that passed through the membrane area } S \text{ during time } \Delta \tau.$$

Method of membranes selectivity determination

To determine the selectivity of membranes the visible spectrometry was used. For these we measured the absorbance data of feed solution and permeate at the length of 668 nm (maximum absorption of methyl blue) and 431 nm (maximum absorption of methyl red). Membranes selectivity R in % was calculated using the formula:

$$R = 1 - \frac{C_{\text{permeate}}}{C_0}, \text{ where } C_{\text{permeate}} - \text{the concentration of the dye in the permeate, } C_0 - \text{initial concentration of dye solution.}$$

Results and their discussion

Ultrafiltration of methylene blue, enhanced by polyelectrolytes

One of the spread membrane methods of extraction of dyes from aqueous solutions is ultrafiltration, enhanced by the polyelectrolyte which electrostatically bind the dyes.⁹ On the first stage of research, it was decided to investigate the removal of methyl blue and methyl red on cellulose membranes with cutting capacity of 5 kDa by this method. For this pur-

⁹ Decolorization of dye-containing aqueous solutions by the polyelectrolyte-enhanced ultrafiltration (PEUF) process using a hollow fiber membrane module / [X. Tan, N.N. Kyaw, W.K. Teo et al.] // Separation and Purification Technology. – 2006. – Vol. 52, Is. 1. – P. 110-116.

pose, the negatively charged polyelectrolyte with sulfonic groups: κ - and ι -carrageenan; carboxyl groups: sodium carboxymethylcellulose, sodium alginate and sodium hyaluronate, were used.

Removal of the dyes was studied at different concentrations of polyelectrolytes: 0.01, 0.025 and 0.05%. It should be noted that the delay of the dye without the addition of polyelectrolyte puts 4 % that can be attributed to the adsorption of the dye on the surface of the membrane. As can be seen from the diagram (Fig. 1.), by using polysaccharides CMC, sodium hyaluronan and ι -carrageenan one may receive high degree of extraction of methyl blue at the level of 90-98%, but after ultrafiltration, such solutions require additional cleaning.

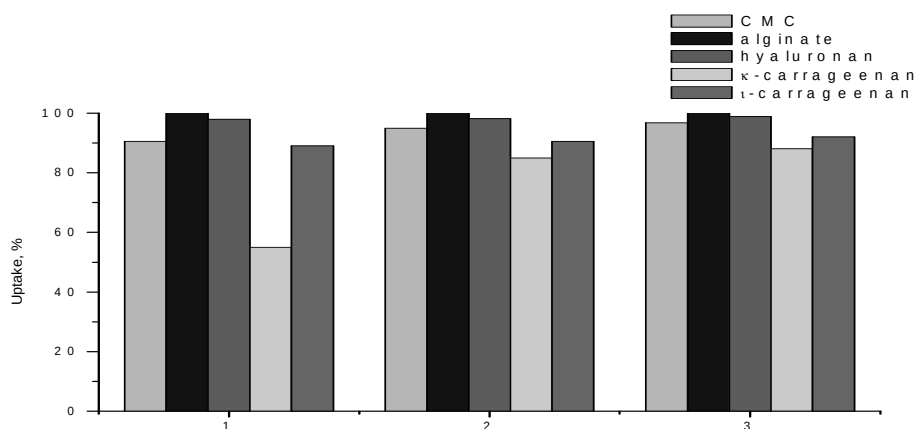

Fig. 1. Methylene blue uptake by ultrafiltration enhanced with polysaccharides solutions of different concentrations: 1 – 0.01%; 2 – 0.025%; 3 – 0.05%.

Source: Based on our own research

The lowest efficiency has application of κ -carrageenan, as the recovery rate is the smallest. Complete removal of the dye is achieved only by using sodium alginate. Methyl red, as opposed to the methyl blue, has no positive charge. Instead, it incorporates tertiary amine-group, azo-group, which can acquire positive charge under acidic conditions, and carboxyl group which will deprotonate in the alkaline environment. Thus, the total charge of the molecule will depend on the pH of the environment and consequently on binding to polyelectrolytes.

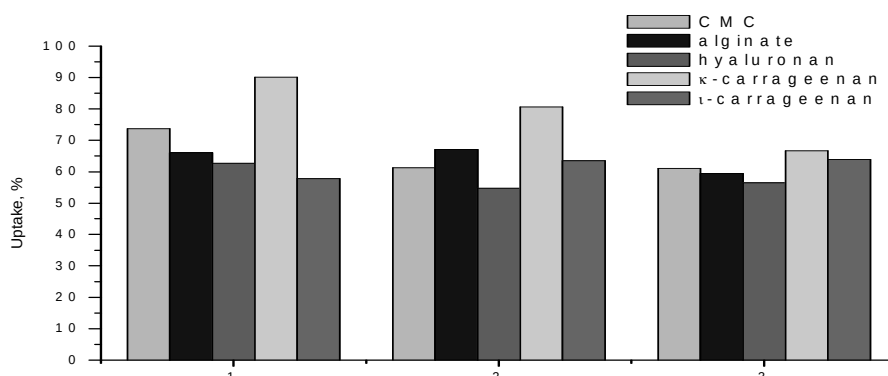

Fig. 2. Methyl red uptake by ultrafiltration enhanced with polysaccharides solutions of different concentrations: 1 – 0.01%; 2 – 0.025%; 3 – 0.05%.

Source: Based on our own research

The process of ultrafiltration of dyes was researched at neutral pH, as in this case it does not require the use of additional reagents, which significantly reduce the price of ultrafiltration process. The dependency in figure 2 shows that the best recovery rate of methyl red at 90% against methyl blue occurs with the use of κ -carrageenan. The use of other polysaccharides is also ineffective for extraction of methyl red (55-75%).

Synthesis of a graft copolymer based on κ -carrageenan, N-isopropylacrylamide and itaconic acid.

As natural polysaccharides are not characterized by the high degree of removal of methyl red, it was decided to modify κ -carrageenan by N-isopropylacrylamide and itaconic acid by radical copolymerization. Entering these monomers allows to provide the end-copolymer by pH-sensitivity due to the carboxyl groups in the itaconic acid and by temperature sensitivity due to the ability of N-isopropylacrylamide to the phase transition under the influence of temperature. Reaction of graft-copolymerization of monomers (N-isopropylacrylamide and itaconic acid) in the structure of κ -carrageenan was held in two stages. On the first stage the initiator which is thermally dissociated (ammonium persulfate) was heated with decomposition (80 °C) to form the sulfate-anion radical. In the second stage anion radical splits off hydrogen from the hydroxyl group of the base (κ -carrageenan) to form alkoxide radical. Therefore these macroradicals initiate grafting of monomers (N-isopropylacrylamide and itaconic acid) to the base using the crosslinking agent N, N'-methylenebisacrylamide. As a result of the synthesis we obtained the white powder, soluble in water and insoluble in ethanol and DMSO. Creation of graft copolymer was confirmed by IR spectroscopy method (Fig.3). Thus, for κ -carrageenan wide band is characteristic in the range of $3400\text{--}3000\text{ cm}^{-1}$, which corresponds to the stretching vibrations of OH-groups that form hydrogen bonds.

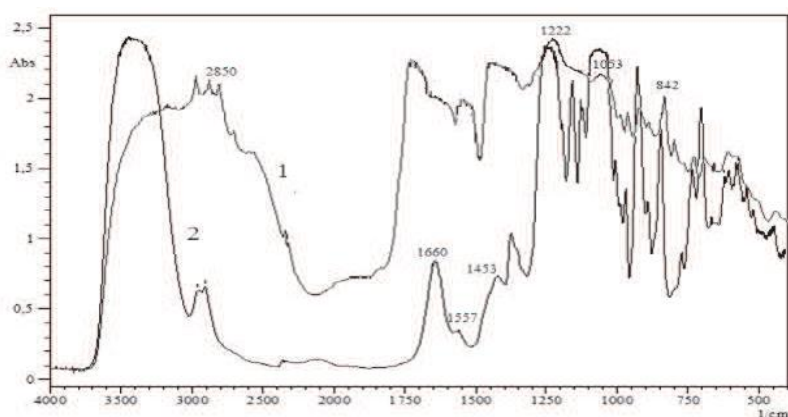

Fig. 3. IR-spectra of κ -carrageenan (1) and graft-copolymer (2).

Source: Based on our own research

The band at 1222 and 842 cm^{-1} confirms the presence of the sulfonic group consisting of polysaccharide: band at 1222 cm^{-1} corresponds to the stretching vibrations S = O connection, and a band at 842 cm^{-1} for stretching vibrations by S-O bonds. The band at 1050 cm^{-1} is responsible for C-O vibrations glycosidic group. Also in both spectra the bands are visible that are responsible for the stretching and deformation vibration of the C_{sp^3} -H (1975-2850 cm^{-1} and 1470-1430 cm^{-1} , respectively). Successful creation of copolymer is confirmed by the appearance of new characteristic bands. In particular, there is the band at 1660 cm^{-1} , which is responsible for the stretching vibrations of the C = O group in carboxamide of the monomer N-isopropylacrylamide. The bands at 1557 and 1459 cm^{-1} are responsible for the asymmetric and symmetric stretching vibrations of carboxylate anion with itaconic acid. Unfortunately, the bands, which are responsible for the stretching vibrations of the secondary amino group (3500-3300 cm^{-1}) are overlapped with bands of stretching vibrations of hydroxyl groups.

Removal of methyl red by ultrafiltration, enhanced by synthesized graft-copolymer

We investigated removal of methyl red at different concentrations of synthesized graft-copolymer in the process of ultrafiltration as well as the stability of membranes performance over time (fig. 4.). By using the synthesized graft-copolymer removing of methyl red is significantly increased compared to the unmodified κ -carrageenan. However, removal of 100% of the dye was not observed. It is interesting to note membrane selectivity dependence on the concentration of the graft-copolymer. Thus, the highest level of MR removal, as indicated, is observed at polymer concentration of 0.01%, whereas at concentration increasing and reducing - the selectivity decreases. It can be assumed that if the concentration is higher than 0.01% graft copolymer acquires coil conformation that reduces the amount of dye that it can bind. Whereas at concentrations close to 0.01% the molecule unfolds, this provides access of the dye to carboxyl and sulfonic groups. When using the modified κ -carrageenan, it is worth noting high performance of membranes (80-85 $\text{l}\cdot\text{m}^2/\text{h}$) and no effect of the concentration polarization on predetermined volume flow range

of concentrations. This can be explained by the presence of hydrophilic and hydrophobic moieties in the polymer, which gives it properties of the surfactant. Thus it is absorbed on the surface and hydrophobized the membrane. Also, the presence of these fragments can affect the conformation of macromolecules. It can be assumed that the modified polyelectrolyte is in the form of a coil (micelles), but not in the expanded form as other polyelectrolytes.

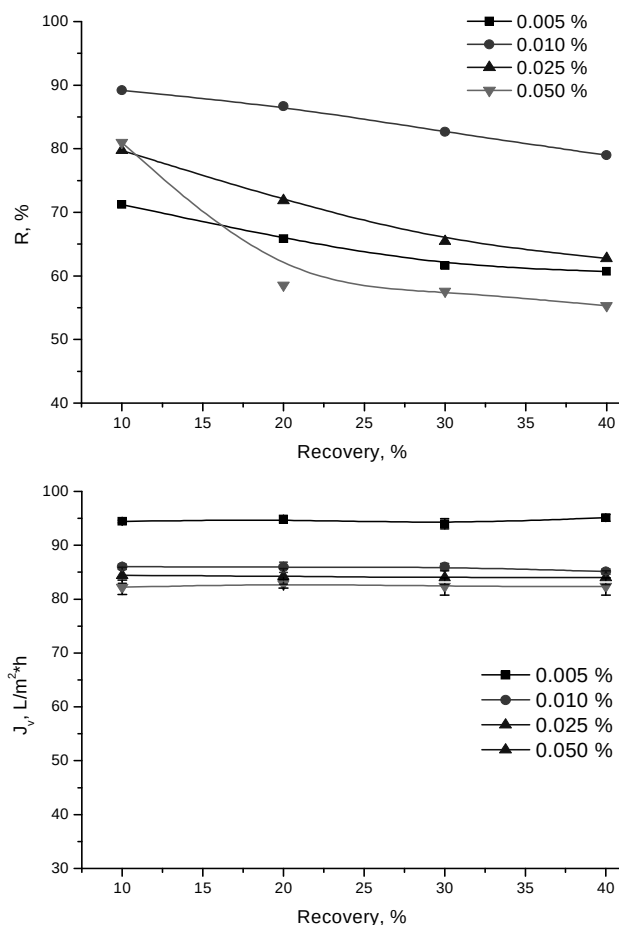

Fig. 4. Methyl red uptake (1) and permeability (2) during ultrafiltration enhanced with graft-copolymer of different concentrations.

Source: Based on our own research

Effect of pH and temperature on the removal of methyl red by ultrafiltration, enhanced by synthesized graft-copolymer

To set the optimal conditions of extraction of methyl red we decided to investigate the effect of pH and temperature, as synthesized copolymer contains in its structure N-isopropylacrylamide, which is sensitive to the ambient temperature, and carboxyl groups which degree of dissociation depends on pH. The dependence of the permeability and selectivity of the membranes on the temperature is shown in Fig. 5.

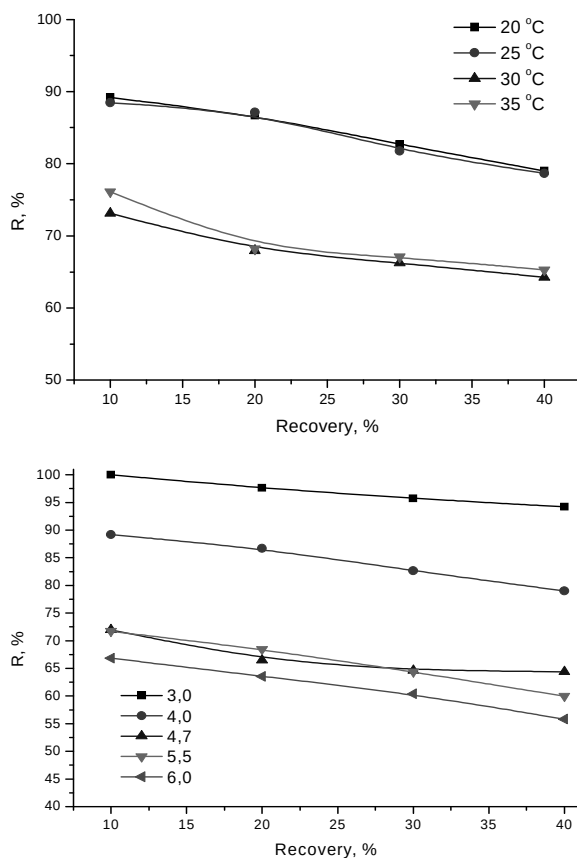

Fig. 5. Effect of temperature (1) and pH (2) of bulk solution on methyl red uptake during ultrafiltration enhanced with graft-copolymer: concentration of graft-copolymer – 0.01 %; applied pressure – 300 kPa.

Source: Based on our own research

These dependences show that the delay of methyl red is substantially dependent upon temperature. Thus, at 20 and 25 °C we almost do not observed differences in membrane selectivity. However, by increasing the temperature to 30 °C and above dye delay is significantly reduced. This can be explained by the fact that in the temperature range from 25 to 30 °C, the phase transition to the graft chains to κ -carrageenan poly-N-isopropylacrylamide. Thus, the molecule of graft-copolymer becomes more hydrophobic and is rolled, causing reduced number of ionic groups available for reaction with the dye

molecules. Withdrawal of the dye greatly depends on pH of the environment. Most expected results were the increase in the extraction of methyl red when the pH is increased by increasing the number of dissociated carboxyl groups. However, decreasing pH below pKa carboxyl group (4.3) membrane selectivity increases. This can be explained by the fact that for the methyl red is characterized the appearance of positive charge on the tertiary amine group in acidic environment. However, it should be noted that the color change in the transition to acidic pH from orange-yellow to red was not observed for the dye complexed with the graft-copolymers, in contrast to free dye (Fig. 6).

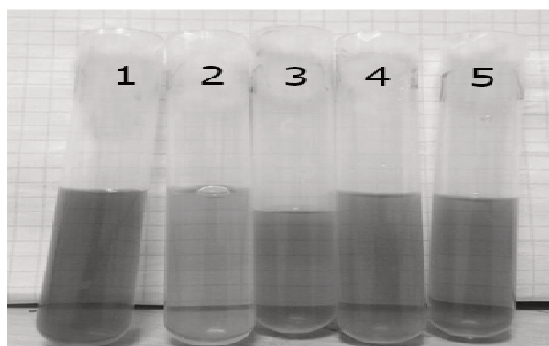

Fig. 6. Solutions of MR-graft copolymer complexes at different polymer concentration: 1 – 0 %; 2 – 0.01 %; 3 – 0.005 %; 4 – 0.025 %; 5 – 0.050 %.

Source: Based on our own research

Investigation of the interaction of methyl blue with polyelectrolyte by UV/Vis spectroscopy

The interactions between the dyes and counterions are studied for a long time, especially thanks to the interest of dyeing industry in this phenomenon. Such interactions are also important for biological researches.¹⁰ Interaction of cationic dyes with counterions is reflected in the absorption spectra. This effect is explained by the formation of aggregates of dyes due to its increased local concentration, because this phenomenon (metachronism) is also observed in the concentrated aqueous dye solutions. The presence of molecules of polyanions in solution leads to the accumulation of the dye molecules in the polymer molecules, which causes the interaction of molecular orbitals and therefore - change the power characteristics of electronic transitions. The phenomenon is observed at dye concentrations lower than 10^{-5} M, while for pure dye solution at the same concentrations metachronism is not shown. The increased tendency of cationic dyes to metachronism interaction with polyanions is explained by the decrease in the electrostatic repulsion between the dye molecules as the result of private neutralization with counterions that is held by the polymer, resulting in the dye molecules are in an environment conducive to the π -electron interactions.¹¹ For the majority of cationic dyes in the presence of polyanions maximum in the

¹⁰ Peyratout C. *Electrostatic interections of cationic dyes with negatively charged polyelectrolytes in aqueous solution* / C. Peyratout, E. Donath, L. Daehne // *Journal of Photochemistry and Photobiology A: Chemistry*. – 2001. – Vol. 142, Is. 1. – P. 51-57.

¹¹ Ball V. *Organic and Inorganic Dyes in Polyelectrolyte Multilayer Films* / V. Ball // *Materials*. – 2012. – Vol. 5. – P. 2681-2704.

absorption spectrum shifts to shorter wavelengths, while at the same time on the absorption characteristic of the pure dye wavelengths comes. New absorption bands attributed to dimers, trimers and higher aggregates formed by increasing the local concentration of the dye. On the other hand, when exceeding certain polymer concentration, the maximum shifts to longer wavelengths. Sometimes, such complex can absorb in waves up to 10 nm longer relative to the maximum of "pure" aqueous dye solution. This effect is attributed to the distribution of excess dye molecules along the polymer chains, whereby those molecules are at a considerable distance from each other. The process of complexation between the dye and the polyelectrolyte was studied by UV/Vis spectroscopy at different concentrations of polyelectrolyte. These studies have confirmed the formation of supramolecular complexes of polysaccharide-dye. For example, complication was studied between the methyl blue and sodium alginate, which better connects the dye, and κ -carrageenan, which is characterized by a low degree of extraction (Fig. 7). As can be seen from the spectra, observed for the reduction of sodium alginate solutions and the optical density of the peaks with peak at shorter wavelength, indicating that stable complex formation. For κ -carrageenan we only observe decrease in optical density of the solutions compared to the pure dye, but no appearance of new peaks.

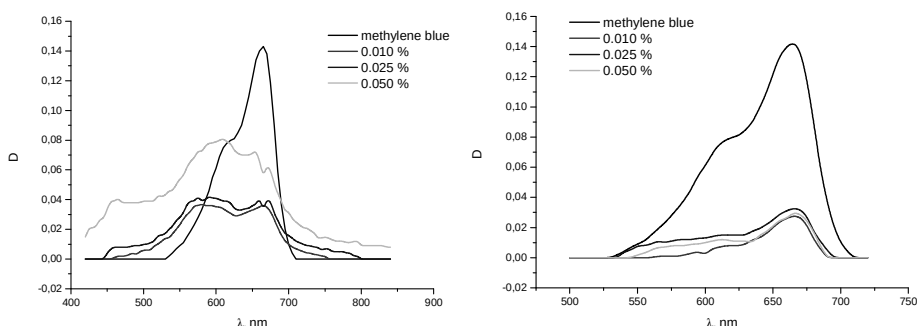

Fig. 7. The spectra of methylene blue complexes with polyelectrolyte: 1 - sodium alginate; 2 - κ -carrageenan.

Source: Based on our own research

Thus, formed supramolecular complex is unstable. For the methyl red the complexation with κ -carrageenan and synthesized graft-copolymer was investigated by spectroscopy (Fig. 8). As can be seen in Fig. 8 spectra of the complexes with methyl red κ -carrageenan are similar to spectrum MR. This may indicate about weak interaction of methyl red with polyelectrolyte while the spectrum of the dye complex graft-copolymer differs substantially: absorption maxima significantly shifted to longer wavelength, which indicates the formation of stable complexes. Thus, using the spectrophotometric researches has confirmed the formation of supramolecular complexes of polysaccharide-dye.

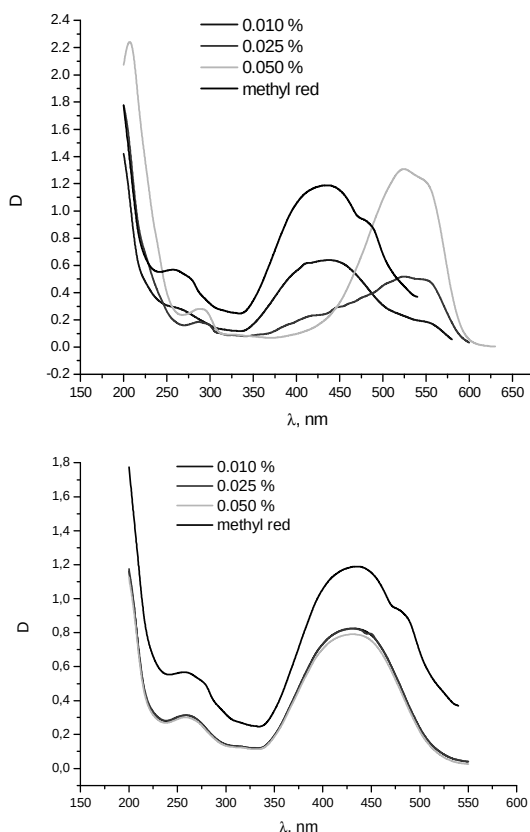

Fig. 8. Spectra methyl red complexes with polyelectrolyte: 1 - graft copolymer; 2 - κ -carrageenan.

Source: Based on our own research

Conclusion

Research polyelectrolyte application for the removal of dyes by ultrafiltration, enhanced by polyelectrolyte, showed its benefits in cleaning water contaminated with the dyes. Thus, removal of methylene blue in the complexation-ultrafiltration on surfaces industrial cellulose membranes amounts to 98-100%, when used as a complexing 0.01-0.05% solution of sodium alginate. At the same time extracting indicator of methyl red amounts to 90% using 0.01-0.05% solution κ -carrageenan and 97-100% using 0.01% graft-copolymer. It is worth noting the high value of membranes permeability at use of graft-copolymer, and lack of concentration polarization influence on membrane flux. It should be noted that the current policy of Ukraine aims at wastewater treatment of small rivers. Thus, this method leads to a more efficient process that can be more cost-competitive with existing and most importantly. Also, this method is environmentally friendly, which is the main objective of sustainable development.

References

- Akil A., Siti Hamidah Mohd-Setapar, Chuo Sing Chuong, Asma Khatoon, Waseem A. Wani, Rajeev Kumar and Mohd Rafatullah . *Recent advances in new generation dye removal technologies: novel search for approaches to reprocess wastewater* / RSC Advances. – 2015. – Vol.5, Is. 39. – P. 30801-30818.
- Ball V. *Organic and Inorganic Dyes in Polyelectrolyte Multilayer Films* / V. Ball // Materials. – 2012. – Vol. 5. – P. 2681-2704.
- Decolorization of dye-containing aqueous solutions by the polyelectrolyte-enhanced ultrafiltration (PEUF) process using a hollow fiber membrane module* / [X. Tan, N.N. Kyaw, W.K. Teo et al.] // Separation and Purification Technology. – 2006. – Vol. 52, Is. 1. – P. 110-116.
- Eco textile processing & its role in sustainable development*/ Sarita Sharma / The indian textile journal . – 2013. <http://www.indiantextilejournal.com/articles/FAdetails.asp?id=5518>.
- Jamshed A Khan. *Eco-Friendly Textile Dyeing and Finishing*: Scitus Academics LLC, 2016. – P. 341.
- Malik P.K. *Dye removal from wastewater using activated carbon developed from sawdust: adsorption equilibrium and kinetics*/ P.K. Malik // Journal of Hazardous Materials. – 2004. – Vol. 113, Is. 1-3. – P. 81-88.
- Mittal, A. and Mittal, J. (2015) *Hen Feather: A Remarkable Adsorbent for Dye Removal, in Green Chemistry for Dyes Removal from Wastewater: Research Trends and Applications* (ed S. K. Sharma), John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, NJ, USA. doi: 10.1002/9781118721001.ch11.
- Nandini R. *A comparative study of polyelectrolyte-dye interactions* / R. Nandini, B. Vishalakshi // Spectrochimica Acta A Molecular and Biomolecular Spectroscopy. – 2009. – Vol. 75, Is. 5. – P. 1025-1030.
- Peyratout C. *Electrostatic interections of cationic dyes with negatively charged polyelectrolytes in aqueous solution* / C. Peyratout, E. Donath, L. Daehne // Journal of Photochemistry and Photobiology A: Chemistry. – 2001. – Vol. 142, Is. 1. – P. 51-57.
- Sadeghi M., Nahid Ghasemi, Monavar Kazemi, Fatemeh Soleimani. *Synthesis, Swelling Behavior, Salt- and Ph- Sensitivity of Cross Linked Carrageenan-Graft-Poly (Acrylamide-Co-Itaconic Acid) Superabsorbent Hydrogel*. Middle-East Journal of Scientific Research 11 (3): 311-317, 2012.
- Sadeghi-Kiakhani, M., Arami, M. and Gharanjig, K. (2013), *Dye removal from colored-textile wastewater using chitosan-PPI dendrimer hybrid as a biopolymer: Optimization, kinetic, and isotherm studies*. J. Appl. Polym. Sci., 127: 2607–2619. doi:10.1002/app.37615

POLYSULFONE MEMBRANES MODIFIED WITH A-AMYLASE, INCORPORATED INTO POLYMERIC MICELLES, FOR STARCH ULTRAFILTRATION IN THE LIGHT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Introduction

Biocatalysis is widely considered as one of the key technologies fulfilling the 12 principles of green chemistry¹. It has many attractive features in the context of green chemistry and sustainable development²:

- Enzymes are renewable, biodegradable and nonhazardous catalysts; they fulfill the criteria of sustainability remarkable well.
- Biocatalysis avoids using cost, scarce precious metals such as platinum, palladium, and rhodium.
- Enzymes work under environmentally benign conditions (water as solvent, room temperature, physiological pH, etc.).
- Reactions have high activities and selectivities, which is more economical, efficient in energy consumption and generate less waste.
- Biocatalytic processes afford products with high purity.
- It is easy to integrate multiple reactions into eco-friendly catalytic cascade process.

Many manufacturing processes involve long and complex syntheses, which are not eco-friendly. Using of biocatalytic reactions in these processes contributes to the development of “green” synthesis, which are adequate for the sustainable development. Moreover, the introduction of biocatalysis is often associated with significant environmental improvements and cost reductions³. Biocatalysis provides overall, more sustainable chemical products. Its main application is the utilization of biomass for sustainable fuels and chemicals. Biofuels derived from starch, sucrose, vegetable oils, and lingo-cellulosic biomass are more ecological than fossil fuels⁴. Immobilization of enzymes is one of the most promising methods for efficiency increasing of their usage, especially, stability, possibility of regeneration and reuse^{5,6}. However, the choice of solid carrier and method still stay actual scien-

¹ Ni Y., Holtmann D., Hollmn F. *How green is biocatalysis? To calculate is to know*, Chemcatchem, 2014, vol. 6, p. 930-943.

² Patel R.N. *Green biocatalysis*, John Willey & Sons, 2016, p. 792.

³ Woodley J.M. *New opportunities for biocatalysis: making pharmaceutical processes greener*, Trends in Biotechnology, 2008, vol. 26, is. 6, p. 321-327.

⁴ Stan W. *Biocatalysis in Sustainable Development*, 2014, GSDR Prototype Briefs, p. 1-3.

⁵ Sheldon R.A. *Enzyme Immobilization: The Quest for Optimum Performanse*, Synthesis & Catalysis, 2007, vol. 349, is. 8-9, p. 1289-1307.

⁶ Garcia-Galan C., Berenguer-Murcia A., Fernandez-Lafuente R., Rodrigues R.C. *Potential of Different Enzyme Immobilization Strategies to Improve Enzyme Performance*, Synthesis & Catalysis, 2011, vol. 353, is. 16, p. 2885-2904.

tific task^{7,8}. Taking in account all advantages and disadvantages of current methods of enzymes immobilization, it was offered to incorporate enzymes in polymer micelles, and then immobilized such micelles onto the membrane surface. The advantage of this immobilization method is preservation of the natural enzyme conformation and the possibility of bulk and reaction products separation.

Materials and methods

Synthetic polymers poly(ethylene glycol)-*block*-poly(propylene glycol)-*block*-poly(ethylene glycol) (Synperonic® F 108) and polyethylene-*block*-poly(ethylene glycol), both with molecular weight 2250 Da (Fluka, France), were directly used for micelle obtaining (Fig. 1). Chitosan (MW 120 kDa) was purchased from Sigma Aldrich (USA). Palmic (PA) and stearic (SA) acids were grafted to chitosan for its amphiphilic derivatives obtaining.

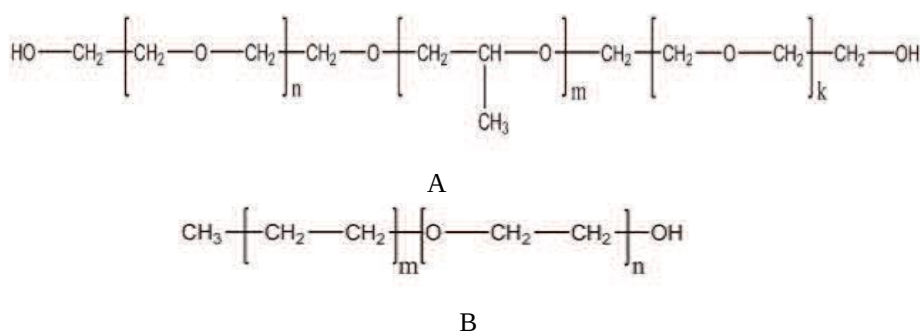

Fig. 1. Chemical structure of block-polymers: A - poly(ethylene glycol)-*block*-poly(propylene glycol)-*block*-poly(ethylene glycol); B - polyethylene-*block*-poly(ethylene glycol).

Source: Based on our own research

Commercial polysulfone membranes UF-PES-030H (Microdyn Nadir, Germany) with cut-off 30 kDa were used for modification. α -Amylase from *Bacillus subtilis* (Fluka, Switzerland) was analyzed as a model enzyme. All reagents for the determination of α -amylase activity were of reagent grade.

Chitosan modification with palmic and stearic acids

In order to receive polymeric micelles from chitosan, it was modified with palmic or stearic acid for obtaining its amphiphilic derivatives which are capable of self-assembling in water. For modification 1.3 % solution of chitosan in the acetic acid and 2.5 % solution of PA or SA in the ethyl alcohol were used. The synthesis of the chitosan derivatives was

⁷ Ansari S.A., Husain Q. *Potential applications of enzyme immobilized on/in nano materials: a review*, Biotechnology Advances, 2012, vol. 30, is. 3, p. 512-523.

⁸ Jesionowski T., Zdarta J., Krajewska B. *Enzyme immobilization by adsorption: a review*, Adsorption, 2014, vol. 20, is. 5, p. 801-821.

performed at 90 °C on the water bath during 2 hours⁹. N-(3-Dimethylaminopropyl)-N'-ethylcarbodiimide hydrochloride (EDC) was used for activation of the peptide bond formation (Fig. 2). Chemical structure of chitosan derivatives was confirmed by IR-spectroscopy (KBr). CMC values were measured by the conductometric method.

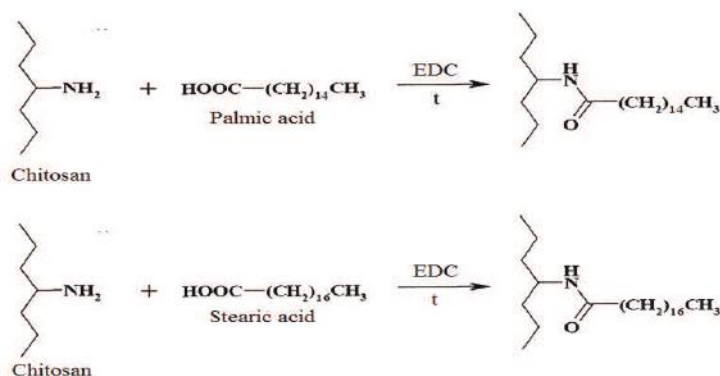

Fig. 2. The scheme of chitosan modification with palmitic and stearic acids.

Source: Based on our own research

Modification of polysulfone membranes with micelles with incorporated α -amylase

At first, polymeric micelles with incorporated enzyme were obtained from 0.1 % solutions of block-copolymers or chitosan derivatives and 1 mg/ml solution of α -amylase. The resulting mixture was shaken during 24 hours at room temperature for enzyme incorporation in the micelle structure. Micelle immobilization on the membrane surface was made by adsorption during 30 minutes. After modification membranes were washed with deionized water. In case of synthetic block-polymers, grafting of micelles to membrane surface using UV radiation at the wavelength of 254 nm was performed.

Starch filtration studies through the modified membranes

Dead-end ultrafiltration cell Amicon 8050 (Millipore, USA) was used for determination of membrane transport characteristics such as permeability and selectivity¹⁰.

Activity of α -amylase was determined by the degree of starch conversion during the ultrafiltration of solutions with different starch concentrations. Starch concentration was determined by the visible spectroscopy at the wavelength of 650 nm. Degree of starch conversion was calculated with the following equation¹¹:

⁹ Aranaz I., Harris R., Heras A. *Chitosan Amphiphilic Derivatives. Chemistry and Application*, Current Organic Chemistry, 2010, vol. 14, p. 308-330.

¹⁰ Konovalova V., Guzikovich K., Burban A., Kujawski W., Jarzynka K., Kujawa J. *Enhanced starch hydrolysis using α -amylase immobilized on cellulose ultrafiltration affinity membrane*, Carbohydrate Polymers, 2016, vol. 152, p. 710-717.

¹¹ Kolesnyk I., Konovalova V., Burban A. *Alginate/ κ -carrageenan microspheres and their application for protein drugs controlled release*, Chemistry & Chemical Technology, 2015, vol. 9, no 4, p. 485-492.

$\alpha = \frac{C_0 - C_t}{C_0} \cdot 100$, where C_0 – the initial starch concentration; C_t – starch concentration after the ultrafiltration process.

Mass transfer coefficients were measured from the line equation of the dependence of membrane productivity on starch concentration logarithm.

Results and their discussion

On the first stage of our study micelles obtained from synthetic block-copolymers were immobilized on the membrane surface by adsorption (Fig. 3).

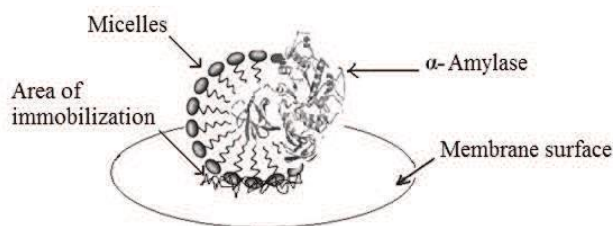

Fig. 3. The scheme of membrane modification with micelles.

Source: Based on our own research

For this purpose solutions of polymeric surfactants with concentration from 0.05 to 0.2% were used. However, such systems can be unstable. That's why it was decided to study the surfactant washing from the membrane surface by measuring the membrane water flux in certain time intervals. The dependence the water flux of membranes, modified with polymeric micelles consist of block-copolymers, on washing time is shown in Fig. 4 and 5.

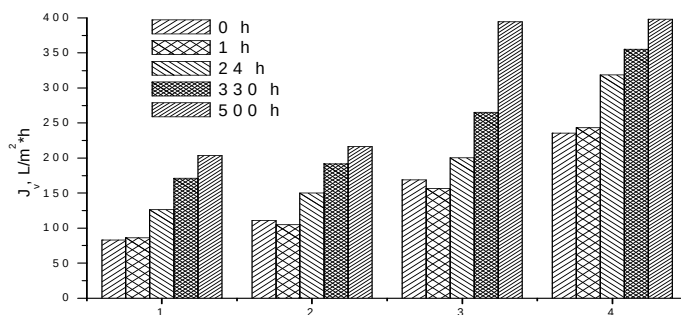

Fig. 4. The water flux dependence on the washing duration at different concentration of PEG-b-PPG-b-PEG: 1 – 0.05%; 2 – 0.10%; 3 – 0.15%; 4 – 0.20%.

Source: Based on our own research

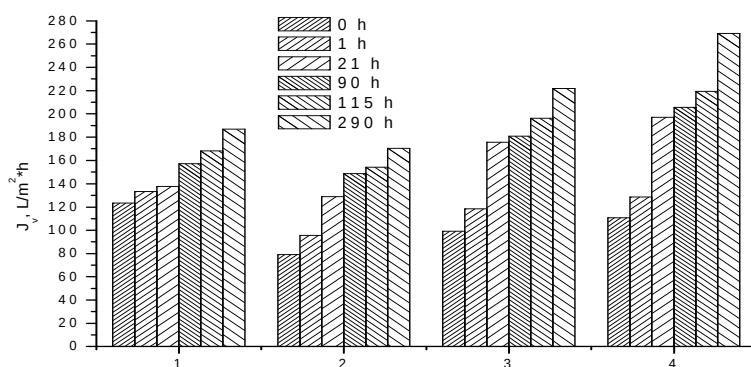

Fig. 5. The water flux dependence on the washing duration at different concentration of PE-b-PEG: 1 – 0.05%; 2 – 0.10%; 3 – 0.15%; 4 – 0.20%.

Source: Based on our own research

Fig. 4 and 5 shows that the system remained stable only for one hour, which can lead to permeate contamination with block-copolymers, as well as the enzyme losing.

So, it was decided to graft polymeric micelles with enzyme to the surface of polysulfone membranes with UV irradiation. However, this process can lead to protein denaturation and loss of its activity. That why membranes with adsorbed micelles were irradiated no more than 5 minutes. As a result modified membranes were stable for over 300 hours. After irradiation the activity of α -amylase on membrane surface was examined in the reaction of starch hydrolysis. The degrees of starch conversion in permeate and retentate in the ultrafiltration process were estimated. The results of this experiment are shown in Fig. 6.

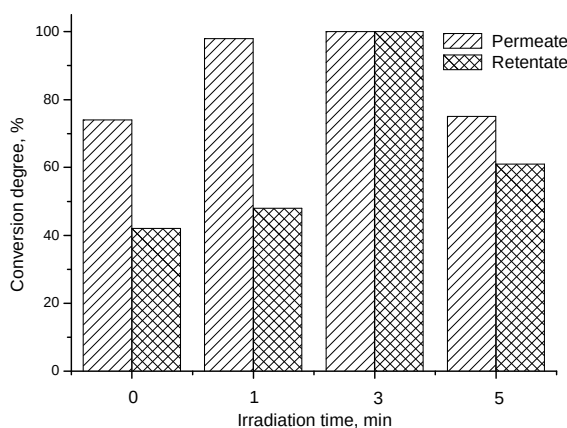

Fig. 6. Influence of irradiation time on the degree of starch conversion by membranes with immobilized enzyme.

Source: Based on our own research

The enzyme activity on the irradiated membranes was compared to the activity of α -amylase on the non-irradiated one (0 min). Fig. 6 shows that the highest enzyme activity was observed at irradiation during three minutes, since the degree of starch conversion in retentate and in permeate was 100%. In case of one- and two-minute irradiation the degrees of starch conversion in permeate were 67 and 98%, respectively. But the degrees of starch conversion in retentate rapidly decreased and were 41 and 56%, respectively. When membranes were irradiated over three minutes, the conversion degree began to decrease once again. This effect can be explained by the enzyme denaturation during irradiation. Also high molecular weight starch cannot interact with the active site of the α -amylase because of high density of block-copolymers cross-links. Consequently, further membrane UV irradiation was performed for 3 minutes. To confirm α -amylase incorporation the water flux of membranes, modified with micelles with and without enzyme, was investigated. Thus, for membranes without α -amylase the influence of concentration polarization on water flux with pressure increasing was observed. In the case of polymeric micelles with incorporated enzyme, this phenomenon was not noticed, and dependence of the transmembrane flow on the applied pressure was linear (Fig. 7). It should be noted that water flux of membranes, modified with polymeric micelles, doubled compared to the unmodified membranes due to surface hydrophilization.

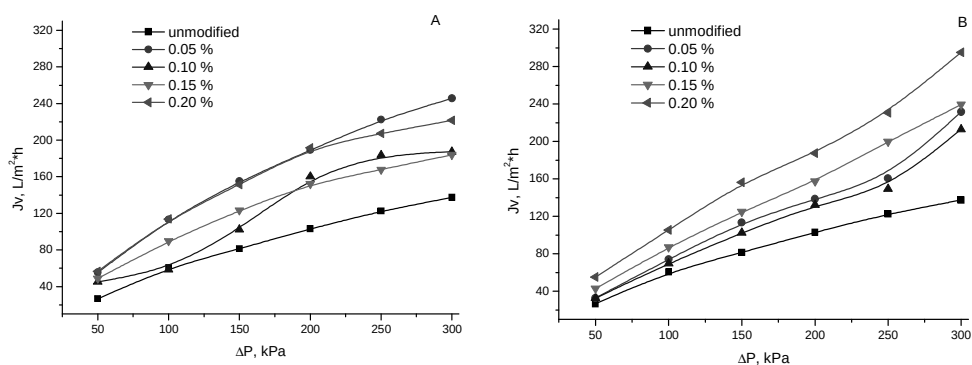

Fig. 7. Dependence of transmembrane flux on the applied pressure at starch ultrafiltration through membranes, modified with block-copolymer PE-b-PEG of different concentration: A) without α -amylase; B) with α -amylase.

Source: Based on our own research

On the second stage of our study amphiphilic chitosan derivatives were obtained by chitosan modification with stearic and palmitic acids. Chemical structure of these derivatives was confirmed by data obtained from IR-spectroscopy analysis (Fig. 8).

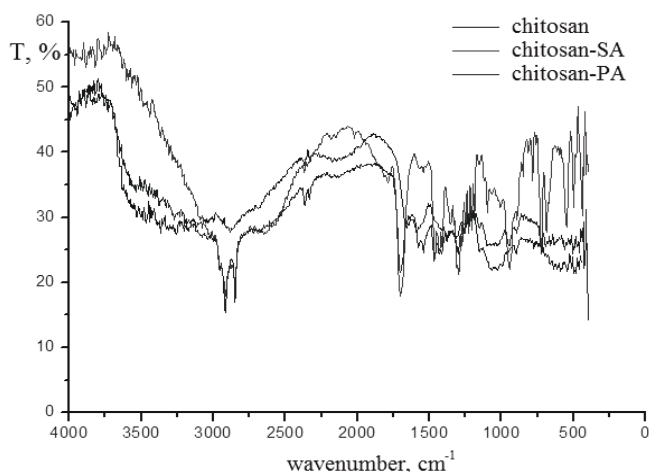

Fig. 8. IR spectra of native chitosan and its amphiphilic derivatives.

Source: Based on our own research

Thus, the absorption bands at 1700 cm^{-1} , which refers to stretching vibrations of C=O bond of amido group, and absorption bands at 2900 and 2700 cm^{-1} , which refers to stretching vibrations of secondary amino group were observed in the spectra of chitosan derivatives. In order to confirm the existence of surface-active properties of chitosan derivatives, the ability of self-aggregation, in particular, the CMC values were measured. The results for synthetic block-copolymers and for amphiphilic chitosan derivatives are shown in the Table 1.

Table 1. CMC values for polymeric surfactants

Polymeric surfactant	CMC, g/L	CMC, mol/L
PEG-b-PPG-b-PEG	$2,8 \cdot 10^{-1}$	$1,25 \cdot 10^{-4}$
PE-b-PEG	$5,1 \cdot 10^{-1}$	$2,27 \cdot 10^{-4}$
Chitosan-SA	$2,2 \cdot 10^{-3}$	-
Chitosan-PA	$2,0 \cdot 10^{-3}$	-

Source: Based on our own research

Table 1 shows that the CMC values of amphiphilic chitosan derivatives were approximately a hundred times lower than the CMC values of block-copolymers. It is explained by a molecular weight of polymeric surfactants (110,000 Da and 2250 Da, respectively). This fact will allow using fewer reagents for membrane modification. Then membranes were modified by the adsorption of micelles of chitosan derivatives from solutions during 30 minutes. As can be seen in the Fig. 9, the water flux of membranes, modified with amphiphilic chitosan derivatives, remained stable for over 190 hours. Therefore, the adsorption of these surfactants was stronger than one for block-copolymers. This can be explained by the presence of electrostatic interactions between positively charged free amino groups of chitosan and negatively charged polysulfone membrane surface. And block-

copolymers are neutral, so they cannot interact with membrane by such mechanism. Thus, UV irradiation of membranes, modified with chitosan derivatives, was not required.

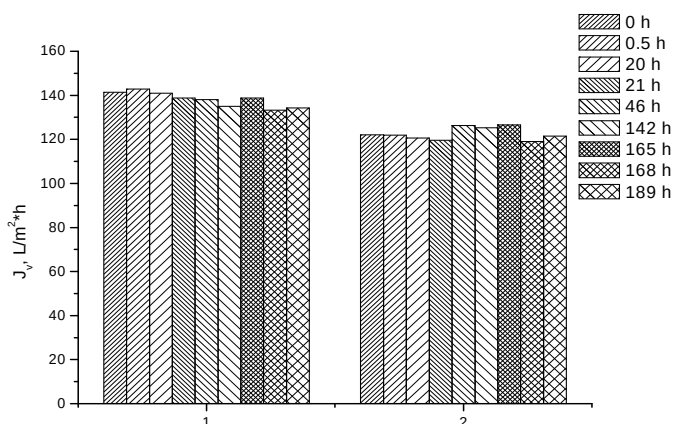

Fig. 9. The water flux dependence on the washing duration for membranes, modified with chitosan derivatives: 1-chitosan, modified with palmic acid; 2-chitosan, modified with stearic acid.

Source: Based on our own research

So, given this fact and that the water flux of these membranes was stable for a long time, their UV irradiation was not reasonable.

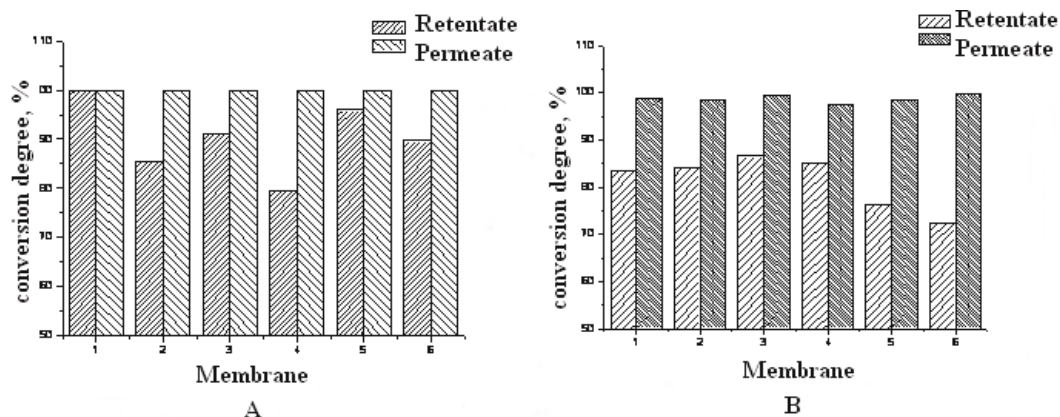

Fig.10. Degree of starch conversion (A - concentration of starch 0.01 %; B - concentration of starch 0.03 %) on polyethersulfone membranes with α -amylase, incorporated into polymeric micelles: 1. PEG-b-PPG-b-PEG, irradiated; 2. PE-b-PEG, irradiated; 3. Chitosan-PA, unirradiated; 4. Chitosan-PA, irradiated; 5. Chitosan-SA, unirradiated; 6. Chitosan-SA, irradiated.

Source: Based on our own research

Membranes modified with chitosan derivative micelles were compared with membranes modified with synthetic polymer micelles. Some membranes with chitosan micelles were irradiated to see if irradiation influences on their activity. As it can be seen from Fig.10.A the degrees of starch conversion in permeate were 95-100 %. At starch concentration of 0.01 % the highest conversion degree was observed for membranes, modified with block-copolymer PEG-b-PPG-b-PEG. And with starch concentration increasing the highest one was for membranes, modified with micelles based on chitosan-PA. Also worth noting that irradiation of membranes, modified with chitosan derivatives reduced the degree of starch conversion in retentate due to enzyme denaturation.

For evaluation of membrane transport characteristics, mass transfer coefficient was calculated. For this purpose dependence of water flux on the applied pressure at different starch concentrations was estimated. Then dependence of membrane productivity at which it reached a plateau on natural logarithm of starch concentration was investigated (Fig.11).

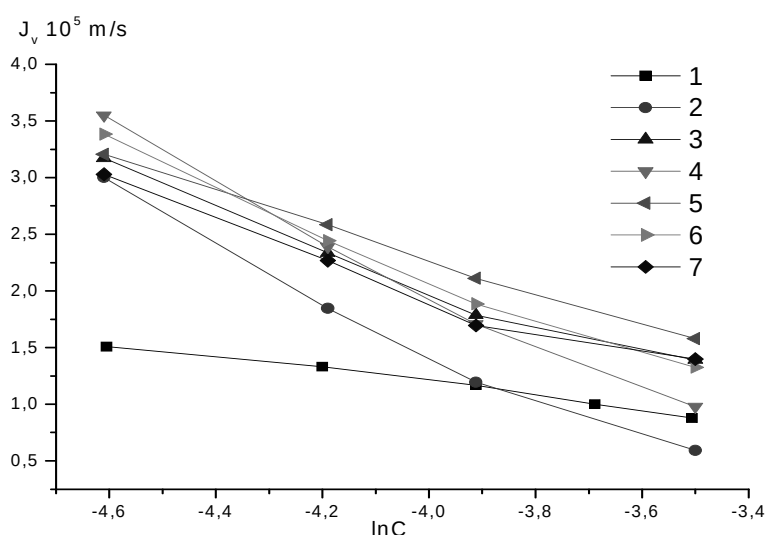

Fig. 11. Determination of starch mass transfer coefficient of membranes: 1. Unmodified membrane; 2. PEG-b-PPG-b-PEG, irradiated; 3. PE-b-PEG, irradiated; 4. Chitosan-PA, unirradiated; 5. Chitosan-PA, irradiated; 6. Chitosan-SA, unirradiated; 7. Chitosan-SA, irradiated.

Source: Based on our own research

The above dependences are linear. The coefficients of linear equations are listed in Table 2. Coefficient b with the opposite site is a mass transfer coefficient.

Table 2. The *coefficients* of linear equations

Membrane	coefficient <i>a</i>		coefficient <i>b</i>		R^2	K_n/K_0
	value	error	value	error		
Unmodified	$-5,785 \cdot 10^{-6}$	$3,836 \cdot 10^{-7}$	$-1,127 \cdot 10^{-5}$	$1,535 \cdot 10^{-6}$	0,9827	1,0
PEG-b-PPG-b-PEG, irradiated;	$-2,182 \cdot 10^{-5}$	$2,351 \cdot 10^{-6}$	$-6,649 \cdot 10^{-5}$	$9,577 \cdot 10^{-6}$	0,9659	5,9
PE-b-PEG, irradiated;	$-1,627 \cdot 10^{-5}$	$1,974 \cdot 10^{-6}$	$-4,425 \cdot 10^{-5}$	$8,042 \cdot 10^{-6}$	0,9571	3,9
Chitosan-PA, unirradiated;	$-2,325 \cdot 10^{-5}$	$1,816 \cdot 10^{-6}$	$-7,266 \cdot 10^{-5}$	$7,387 \cdot 10^{-6}$	0,9819	6,5
Chitosan-PA, irradiated	$-1,480 \cdot 10^{-5}$	$5,131 \cdot 10^{-7}$	$-3,631 \cdot 10^{-5}$	$2,089 \cdot 10^{-6}$	0,9964	3,2
Chitosan-SA, unirradiated;	$-1,865 \cdot 10^{-5}$	$1,606 \cdot 10^{-6}$	$-5,297 \cdot 10^{-5}$	$6,543 \cdot 10^{-6}$	0,9781	4,7
Chitosan-SA, irradiated.	$-1,508 \cdot 10^{-5}$	$2,214 \cdot 10^{-6}$	$-4,012 \cdot 10^{-5}$	$9,019 \cdot 10^{-6}$	0,9879	3,6

Source: Based on our own research

Considering the obtained results, it can be concluded that modification of polysulfone membranes with polymeric micelles leads to mass transfer intensification of starch 3.0-6.5 times by suppressing the phenomenon of the concentration polarization. It was shown that the concentration polarization is significantly reduced in case of filtration through the modified membranes. It was found that the rate of mass transfer for membrane, modified with polymeric micelles with α -amylase, increases in the following order: unmodified membrane < irradiated chitosan-PA < irradiated chitosan-SA << irradiated PE-b-PEG < irradiated chitosan-SA < irradiated PEG-b- PPG-b-PEG < irradiated chitosan-PA.

Conclusions

New method of enzyme immobilization by its incorporation into the polymeric micelles with further adsorption onto the membrane surface was developed. It was found that optimal parameters for polysulfone membranes modification with α -amylase incorporated into polymeric micelles are: chitosan derivatives concentration – 0.05 %; concentration of block-copolymers – 0.1 %; α -amylase concentration – 1 mg/ml; irradiation time for micelle from block-copolymers - 3 min. The highest degree of starch conversion (98-100 %) has achieved for unirradiated membrane modified with enzyme, incorporated into chitosan-PA micelles. National environmental policy is aimed at achieving strategic goals such as modernization of manufactories in order to reduce raw materials costs and minimizing the risk to the environment (G. Chizhikov, chairman of Ukrainian Chamber of Commerce and Industry). Therefore, obtained membranes with biocatalytic properties can provide efficient green processing of raw materials and waste reduction in alcohol beverage, dairy products industries, etc.

References

- Ansari S.A., Husain Q. *Potential applications of enzyme immobilized on/in nano materials: a review*, Biotechnology Advances, 2012, vol. 30, is. 3.
- Aranaz I., Harris R., Heras A. *Chitosan Amphiphilic Derivatives. Chemistry and Application*, Current Organic Chemistry, 2010, vol. 14.
- Garcia-Galan C., Berenguer-Murcia A., Fernandez-Lafuente R., Rodrigues R.C. *Potential of Different Enzyme Immobilization Strategies to Improve Enzyme Performance*, Synthesis & Catalysis, 2011, vol. 353, is. 16.
- Jesionowski T., Zdarta J., Krajewska B. *Enzyme immobilization by adsorption: a review*, Adsorption, 2014, vol. 20, is. 5.
- Kolesnyk I., Konovalova V., Burban A. *Alginate/ κ -carrageenan microspheres and their application for protein drugs controlled release*, Chemistry & Chemical Technology, 2015, vol. 9, no 4.
- Konovalova V., Guzikovich K., Burban A., Kujawski W., Jarzynka K., Kujawa J. *Enhanced starch hydrolysis using α -amylase immobilized on cellulose ultrafiltration affinity membrane*, Carbohydrate Polymers, 2016, vol. 152.
- Ni Y., Holtmann D., Hollmn F. *How green is biocatalysis? To calculate is to know*, Chemcatchem, 2014, vol. 6.
- Patel R.N. *Green biocatalysis*, John Willey & Sons, 2016.
- Sheldon R.A. *Enzyme Immobilization: The Quest for Optimum Performanse*, Synthesis & Catalysis, 2007, vol. 349, is. 8-9.
- Stan W. *Biocatalysis in Sustainable Development*, 2014, GSDR Prototype Briefs.
- Woodley J.M. *New opportunities for biocatalysis: making pharmaceutical processes greener*, Trends in Biotechnology, 2008, vol. 26, is. 6.

OCEAN LITERACY: ECOLINGUISTICS AND ITS ROLE IN FACILITATING THE SUSTAINABLE GOVERNANCE OF THE BALTIC SEA REGION

Introduction

Shaped by the trends of regionalization (the Helsinki Convention, 1992), Europeanization (EU legislation), and macro-regionalization (the EU Strategy for the Baltic Sea Region, 2009),¹ the Baltic Sea Region is often referred to as an ‘unusual’ or ‘non-standard’ region.² As the creation of the Baltic Sea (macro-)Region is an ongoing process involving the formation of institutions and practices of environmental governance, its success will, to a large extent, depend on the support gained from a large number of stakeholders affected by its policies.³ Its reflexive governance raises the question of legitimization of regional sea governance and requires the following: the deliberative participation of state representatives, independent experts, businesspeople, activists, journalists, and citizens; the connection between the forms of cooperation and the participants’ interests and values; the process design, the exchange of information, and the rules for participation.⁴ Therefore, the emergence of extended peer communities appears to be indispensable in the framework of environmental governance marked by uncertainty, non-linearity, complexity, and multiple stressors as well as different perspectives and areas of expertise.⁵ Such extended participation is contingent upon personal motivation, environmental and ecological knowledge as well as ocean literacy.⁶ However, the question remains whether these components ensure full ocean literacy. The article will explore the role of ecolinguistics in this educational process.

Sustainability and literacy

Although the concept of sustainable development as discourse and practice is prevalent, it has reached a conceptual and political dead-end.⁷ By contrast, the term ‘sustainability’ appears to be more palatable through its avoidance of the problematic concept of ‘development’ and the use of insights gained from ecological economics, the natural sciences, and diverse theoretical perspectives as well as its focus on the interaction among academics, citizens’ groups, NGOs and social action networks seeking to challenge socio-ecologically unsustainable initiatives.⁸ Sustainability is usually perceived as: a political

¹ Söderström, S., Kern, K., Hassler, B. “Marine governance in the Baltic Sea...”, pp. 163-182.

² Paasi. “The region...”, p. 10.

³ Steffek, “Discursive legitimization...”, p. 313.

⁴ Haas. *Epistemic Communities...*, p. 373, Van Tatenhove, “Integrated Marine Governance...”, p. 101.

⁵ Funtowicz et al. “Science for...”, pp. 744, 754.

⁶ The term ‘ocean literacy’ is used in reference to the Baltic Sea to underscore the fact that the sea is part of the Global Ocean.

⁷ Sneddon, “‘Sustainability’ in ecological economics...”, p. 524.

⁸ *Ibid.*, pp. 523, 525.

initiative, a scientific study, an expression of respect for nature, a new dimension of participatory democracy, justice for future generations (inter-generational justice), justice towards fellow humans (intra-generational justice), and a vision of the good life.⁹ Regardless of the term used, the idea of sustainability in marine governance will hardly materialize without ocean literacy defined as “an understanding of the ocean’s influence on you – and your influence on the ocean,” which entails understanding the Essential Principles and Fundamental Concepts about the ocean; communicating about the ocean in a meaningful way; and making informed and responsible decisions regarding its governance.¹⁰

Agenda 21 and Education in the Baltic Sea Region

The Agenda 21 for the Baltic Sea Region (Baltic 21) is a regional initiative to implement the intentions and perspectives of Agenda 21 (a comprehensive action plan for the global transition to sustainable development). According to Baltic 21, education, training, and public awareness are of crucial importance for the sustainable development of the Baltic Sea Region.¹¹ Therefore, to address the issue of formal, non-formal, and informal education as well as continued and lifelong learning, in the year 2000 the Agenda 21 for Education in the Baltic Sea Region – Baltic 21E¹² (Baltic 21E) was adopted in Stockholm. Highlighting the role of relevant education and training based on an integrated approach to economic, societal, and environmental development, Baltic 21E refers to numerous critical skills a sustainability literate person should have, such as critical thinking; making informed choices as critical and conscious consumers, professionals, decision-makers, employees, students, parents and voters; examining facts critically and participating in discussions; reflecting critically on their place in the world and on the meaning of sustainability; envisioning alternative ways of development and living; evaluating and understanding the consequences of alternative visions; learning how to negotiate and justify choices between visions, and making plans for achieving these, as well as participating actively in community life to realize such visions.¹³ While subject-matter knowledge is a prerequisite for environmental and ecological literacy, it appears that a critical approach to the study of the human-nature connection is needed to ensure full ocean literacy in the context of the Baltic Sea Region.

Ecology as a critical component of ocean literacy

The article is based on the assumption that our use of language does matter in the way we construct, interpret, analyze and discuss environmental issues,¹⁴ thereby shaping our relation with life-sustaining ecosystems. What is more, linguistics provides us with tools for analyzing diverse texts and enables us to uncover the hidden stories that exist between the lines of the texts, to challenge the destructive stories, and to search for new ecologically sustainable ones. From an ecological point of view, these stories may be

⁹ Sundström et al. “The Prospect of Sustainable ...,” p. 769.

¹⁰ Ocean Literacy. The Essential Principles and Fundamental Concepts of Ocean Sciences for Learners of All Ages. Version 2: March 2013. Internet: <http://www.coexploration.org/oceanliteracy/documents/OceanLitChart.pdf>

¹¹ The Agenda 21 for the Baltic Sea Region (Baltic 21)...

¹² The Agenda 21 for Education in the Baltic Sea Region – Baltic 21E...

¹³ Ibid.

¹⁴ Dryzek, 2005 as cited in: Jens Steffek, “Discursive legitimation...,” p. 313.

destructive (e.g. unlimited economic growth, anthropocentrism, nature as something separate from humans, a mere stock of resources to be exploited) or beneficial (e.g. respect for nature, the well-being of humans and species, humans perceived as part of nature, a call for reduction of consumption).¹⁵ The linguistic-ecological interface may be explored through ecolinguistics (or ecological analysis of discourse) that facilitates the study of the impact of language use on the life-sustaining relationship among people, other organisms, and the physical environment. The linguistic analysis covers clusters of linguistic (and semiotic) features that together produce our perception of the human-nature connection as well as include agency, euphemisms, and distancing techniques.¹⁶ Furthermore, the study of ideologies, framings, metaphors, evaluations, identities, convictions, erasure and salience, narratives or conceptual blends enables us to notice patterns in our use of language and to discover underlying stories.¹⁷ The stories we live by are not narratives in the traditional sense, but rather discourses, frames, metaphors and other clusters of linguistic features that come together to convey particular worldviews.¹⁸ Next, these stories are judged against an ecological framework or ecosophy (a set of philosophical background assumptions about values and the conditions which allow valued outcomes to occur).¹⁹ Although all ecological frameworks (ecosophies) are likely to contain simplifications and omissions, the use of an ecosophy enables the analyst to judge relevant discourses using clear and explicitly stated criteria. It is noteworthy that an ecosophy needs to be scientifically possible, plausible, and aligned with the available evidence,²⁰ and that no ecological framework is given preference in the field of ecolinguistic research.²¹ Then, an attempt is made to expose the discourses that appear to be ecologically destructive, or alternatively to search for discourses that could potentially help preserve life-supporting conditions. Apart from its consistent theoretical framework, ecological analysis of discourse also has a practical dimension: it raises awareness of the role of language use in ecological destruction or protection, informs policy and educational development as well as generates insights into the ways in which we could redesign existing texts or produce new ones in the future.²² Interestingly, even the most 'positive' discourses are always subject to critical evaluation "since they may be internally contradictory or have unintended side effects which can be revealed through analysis."²³

Owing to the potential of ecolinguistics to bridge the theory-practice divide, its theoretical assumptions and analytical tools may well be integrated into educational curricula in the Baltic Sea Region. Ecolinguistic courses dedicated to the sustainable governance of the Baltic Sea Region would be offered in a variety of settings ranging from university programs, conferences, and courses to workshops, on-the-job training, and stakeholder meetings, which corresponds to the framework of formal, informal, and non-formal education suggested by Baltic 21E.²⁴ Therefore, the course participants would

¹⁵ Stibbe. *Ecolinguistics. Language, Ecology...*

¹⁶ Alexander et al. "From the analysis of ecological discourse...", pp. 104–110.

¹⁷ Stibbe. *Ecolinguistics. Language, Ecology...*, p. 17.

¹⁸ Stibbe. "An Ecolinguistic Approach...", p. 117.

¹⁹ Alexander et al. "From the analysis of ecological discourse...", p. 109.

²⁰ Stibbe. "An Ecolinguistic Approach...", p. 121.

²¹ Stibbe. *Ecolinguistics. Language, Ecology...*, p. 15

²² Stibbe. "An Ecolinguistic Approach...", p. 119

²³ Ibid., p. 124

²⁴ The Agenda 21 for Education...

include both experts and non-experts as well as state representatives and members of diverse communities, such as academics, politicians, students, journalists, civil societies, NGOs, and local communities. As these participants represent different educational and professional backgrounds, the ecolinguistic courses would be based on tailor-made solutions taking into account the level of conceptual and terminological complexity of the analyzed subject as well as the adequacy of the approach selected for analysis. The aim of the ecolinguistic courses would be to help stakeholders in the Baltic Sea Region navigate complex and very often blurred concepts (e.g. resilience, sustainable development), ideas, stories, and discursive practices as well as determine their impact on the governance of the socio-ecological system. By mastering these skills, they would be able to approach diverse materials critically, to challenge commonly held assumptions, and to suggest alternative solutions both at the level of language and of governance practices. The interdisciplinary nature of the ecolinguistic approach would enable the participants to move seamlessly from the humanities (ecolinguistics), social sciences, economics, and political science, to environmental studies as well as to focus on their overlaps and the resulting synergy effects. In order to put into practice the ecolinguistic method as outlined above, the course participants would be exposed to both textual and multimodal materials, ranging from official documents, academic articles, scientific reports, to mass-mediated texts, advertisements, and other promotional materials. As the aim of these courses would be to hone critical thinking skills, they would offer inquiry-based instruction, which excludes the possibility of providing force-fed knowledge or a set of pre-conceived ideas. Presented with a wide range of linguistic and discursive devices and strategies, the participants would be able to read relevant texts in connection with one another and to investigate the interplay of apparently distinct discourses, e.g. ecological and employment discourse. Apart from its focus on critical thinking, the ecolinguistic courses would pair interactive presentations on the possibilities offered by ecological discourse analysis with the critical analysis of selected texts to be followed by performance-oriented sessions (role-play: professional discussions, public debates, stakeholder consultations). In this way the ecolinguistic training would foster critical language awareness (critical understanding of how language works in various social contexts) and multiliteracy skills, such as textual, visual, and aural literacy and familiarity with digital technologies of meaning production inherent in new media, which would hopefully result in critical media literacy.²⁵ Although it is beyond the scope of this article to present a comprehensive ecological discourse analysis of any text dedicated to the governance of the Baltic Sea Region, I will briefly focus on the issue of saving the Baltic Sea environment as handled by the EU Strategy for the Baltic Sea Region (EUSBSR)²⁶ and by an on-line Deutsche Welle article entitled “Fishing industry endangers harbor porpoises in Baltic Sea”.²⁷ To illustrate the ecolinguistic approach to the analysis of these texts, I will offer some departure points for the discussion of the way in which saving the sea and its marine resources is constructed in these texts. Inspired by the ecolinguistic focus on our relation to the life-sustaining ecosystem, the departure points for discussion will be framed as questions. EUSBSR is based on 3 objectives: to save the sea, to connect the region, and to increase prosperity.²⁸ Possible avenues of inquiry might include: Are these objectives treated as a list of

²⁵ Molek-Kozakowska. “Critical Discourse Analysis in...,” pp. 163-182

²⁶ The European Union Strategy for the Baltic Sea Region (EUSBSR), 2009.

²⁷ Hoff. “Fishing industry endangers...”

²⁸ The European Union Strategy for...

independent goals that can be achieved separately? Or do they constitute a network of interconnected and mutually dependent goals? And if the latter is true, does it mean that ecology and economy are not opposing concepts? Would our perception of the effort to save the sea change if we rephrased the following question: ‘Can we save the sea?’ into ‘Can the Baltic Sea save us?’ or even ‘Can we save ourselves?’? Such a linguistic maneuver might result in the framing of the Baltic Sea as a life-supporting marine space that our well-being is dependent upon. What is more, the second rephrased question challenges the story of our separation from nature by underscoring the fact that we are part of the Baltic Sea ecosystem. As for the ‘connect the region’ objective, are transport and energy sectors, student and research exchange or police cooperation the only components able to achieve the goal? Or is it worth highlighting that the Baltic Sea Region has always been connected through its shared, natural resource, i.e. the sea itself? As regards the ‘increase prosperity’ objective, what does prosperity entail? Is it synonymous with growth? And if so, do we talk about unlimited growth? Or is there a need to operate within certain ecological limits? Can the concept of prosperity be more related to our well-being, health, food security, and clean environment rather than to economic growth measured in terms of profits or return on investment? Does the idea of prosperity cover social, economic, and environmental dimensions to ensure the sustainable governance of the Baltic Sea Region?

Let us now turn our attention to the Deutsche Welle article on harbor porpoises in the Baltic Sea and the threat they face from the fishing industry. These marine mammals “get accidentally trapped in fishing nets that are intended to catch smaller fish.”²⁹ We may start our analysis by asking the following questions: Do the harbor porpoises have an economic value? Can we put a price tag on these living marine resources? Are they economic resources, conflict-generating creatures, or the rightful inhabitants of the sea? Or is it possible that they have an intrinsic value? Can they be treated as our common natural heritage? Do they contribute to preserving biodiversity of the Baltic Sea? And if the arguments of heritage and biodiversity are tenable, why have they been erased from the text? What if we framed the porpoise-fishermen conflict in terms of a common challenge that needs to be addressed for the benefit of present and future generations?

The above questions that may serve as departure points for discussing the issue of environmental protection in the Baltic Sea Region by no means exhaust the analytical potential of ecolinguistics. The aim of posing them has been to briefly demonstrate an ecolinguistic way of doing discourse analysis in the area of marine governance and to underscore its impact on our perception of the issue of environmental protection in the Baltic Sea Region.

Implications of ecolinguistics for full ocean literacy

If we agree that all education is environmental education,³⁰ the interdisciplinary profile of ecolinguistics may greatly enhance our sustainability skills by empowering us to read socio-ecological interactions critically, to search for unsustainable social structures and practices, and to modify any ecologically unsustainable stories we live by³¹, thereby leading to full ocean literacy. Whether these multi-faceted skills will immediately spur us into action remains to be seen. As Nussbaum rightly notes, “knowledge is no guarantee of

²⁹ Hoff. “Fishing industry endangers...”

³⁰ Orr. “What is education...?”

³¹ Stibbe et al. “Introduction..., p.11.

good behavior, but ignorance is a virtual guarantee of bad behavior.”³² Undoubtedly, the ecolinguistic approach outlined in this article would help us “be better lifelong learners and better adapters to change, by enabling [us] to be better questioners.”³³

Conclusion

It appears that ecolinguistics understood as ecological analysis of discourse is a prerequisite for developing full ocean literacy. By honing our critical skills in fields of linguistics, ecology, and other relevant disciplines and by exposing both sustainable and destructive stories we live by, this method of discourse analysis may help us access relevant materials, make informed choices and decisions, and have a say in environmental governance matters. The added value of the knowledge and skills gained through ecological analysis of discourse lies in using them in the context of other environmental governance challenges that are also related to marine governance, e.g. climate change, deforestation, desertification or loss of biodiversity. Furthermore, the mastering of the critical skills, the sense of empowerment, the awareness of various discursive practices as well as the ability to analyze, evaluate and challenge the dominant discourses may help boost the legitimacy of the sustainable governance of the Baltic Sea Region. To the best of my knowledge, there are no comprehensive programs or projects dedicated to full ocean literacy at the global level in general, and in the context of integrated marine governance in the Baltic Sea Region in particular. Therefore, the introduction of ecological analysis of discourse into diverse educational curricula designed with relevant participants in mind would greatly help fill this void. What is more, it would also “give tired and compromised ‘sustainable development’ discourses a new spark of life.”³⁴

References

- Agenda 21 for the Baltic Sea Region, Baltic 21, 1998, <http://www.un.org/esa/agenda21/natinfo/action/baltic.htm> (accessed September 2, 2016).
- Agenda 21 for Education in the Baltic Sea Region – Baltic 21E, Baltic 21 Series No 1/2002, <http://www.hu2.se/hu2old/Baltic21E.pdf> (accessed September 2, 2016).
- Alexander, Richard, Stibbe, A. “From the analysis of ecological discourse to the ecological analysis of discourse.” *Language Sciences*, 41 (2014), pp. 104–110.
- Berger, Warren. *A More Beautiful Question. The power of inquiry to spark breakthrough ideas*. New York: Bloomsbury, 2014.
- European Union Strategy for the Baltic Sea Region, 2009, <http://www.balticsea-region-strategy.eu> (accessed December 3, 2015).
- Funtowicz, Silvio, Ravetz, J. R. “Science for the post-normal age”. *Futures*, 25/7 (1993), pp. 739-755.
- Haas, Peter M. *Epistemic Communities, Constructivism, and International Environmental Politics*. Florence, US: Routledge, 2015.

³² Nussbaum. *Not for profit...*, p. 81.

³³ Berger. *A More Beautiful Question...*, p. 49.

³⁴ Stibbe. “An Ecolinguistic Approach...,” p. 124.

- Hoff, Jenny. "Fishing industry endangers harbor porpoises in Baltic Sea," Deutsche Welle, October 23, 2013, <http://www.dw.com/en/fishing-industry-endangers-harbor-porpoises-in-baltic-sea/a-17146248> (accessed March 16, 2016).
- Molek-Kozakowska, Katarzyna. "Critical Discourse Analysis in media education: Some implications for critical media literacy." *Globalization, Discourse, Media: In a Critical Perspective*. A. Duszak, J. House, Ł. Kumięga (eds.). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2010, pp. 113-126.
- Nussbaum, Martha C. *Not for profit. Why democracy needs the humanities*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2010.
- Ocean Literacy. The Essential Principles and Fundamental Concepts of Ocean Sciences for Learners of All Ages. Version 2: March 2013.
<http://www.coexploration.org/oceanliteracy/documents/OceanLitChart.pdf> (accessed August 26, 2016).
- Orr, David. "What is education for? Six myths about the foundations of modern education, and six new principles to replace them." Context Institute, <http://www.context.org/iclib/ic27/orr/> (accessed September 8, 2016).
- Paasi, Anssi. "The region, identity, and power." *Procedia Social and Behavioral Sciences* 14 (2011), pp. 9-16.
- Sneddon, Christopher S. "'Sustainability' in ecological economics, ecology and livelihoods: a review." *Progress in Human Geography* 24,4 (2000), pp. 521-549.
- Steffek, Jens. "Discursive legitimation in environmental discourse." *Forest Policy and Economics* 11 (2009), pp. 313-318.
- Stibbe, Arran. "An Ecolinguistic Approach to Critical Discourse Studies." *Critical Discourse Studies*, 11(1) (2014), pp. 117-128.
- Stibbe, Arran. *Ecolinguistics. Language, Ecology and the Stories We Live By*. New York: Routledge, 2015.
- Stibbe, Arran, Luna, H. "Introduction." *Handbook of Sustainability Literacy: Skills for a Changing World*. Stibbe, Arran (ed.). Cambridge, US: UIT Cambridge Ltd., 2009, pp. 9-16.
- Sundström, Tage, Rydén, L. "The Prospect of Sustainable Development." *Environmental Science. Understanding, protecting, and managing the environment in the Baltic Sea region*. Rydén, Lars, Migula P., Andersson M. (eds.). Uppsala: The Baltic University Press, 2003.
- Söderström, Sara, Kern, K., Hassler, B. "Marine governance in the Baltic Sea: Current Trends of Europeanization and Regionalization." *Governing Europe's Marine Environment: Europeanization of Regional Seas or Regionalization of EU Policies?* M. Gilek, K. Kern (eds.). Farnham: Ashgate Publishing Ltd., 2015, pp. 163-182.
- Van Tatenhove, Jan. "Integrated Marine Governance. Questions of legitimacy." *Mast* 2011, 10(1), pp. 87-113.

IS SUSTAINABLE POWER GENERATION APPLYING UMPP POLICY A SOLUTION TO WATER CRISIS FACED BY INDIAN POWER SECTOR?

Introduction

In 2015 the Gross Domestic Product (GDP) of India was 2.18 trillion US dollars. India is only economy with a stable democratic Government which has an economy growing at 7% per annum. India is the fastest growing economy as per Central Statistics Organization(CSO) and International monetary Fund(IMF)[1]. Present government is encouraging and promoting the growth of manufacturing sector by “Make in India” initiative which will lead to increase in demand of power. The economy is growing along with population. The population of India is growing at rate 1.2% and is expected to reach 1.4 Billion by 2022[2]. To sustain the growth and development of India, electricity (Power) sector plays a vital role. This paper gives an innovative approach towards implementation of Technology and Policy which help towards development and reduction of pollution. This paper gives a brief introduction of Super-Critical Technology which is being used in Ultra Mega Power Projects (UMPP). Central Government of India in 2005-06 has initiated for development of Ultra Mega Power Projects of about capacity of 4000MW under tariff based competitive bidding route.

1.1. Power sector in India and its link to economy: With electricity –GDP elasticity ratio of 0.8, electricity will continue to remain a key input for economic growth of India. With GDP elasticity of 0.8, the energy addition to support 1 unit growth of GDP is 0.8 units [3]. In India, the total power generated has been 1048.5BU during FY 2014-2015. Considering the linkage with growth of Indian economy i.e., GDP and population, the nation needs to increase its electricity generation.

1.2. Power generation in India: India is the sixth largest energy consumer in the world with 3.4% of global energy consumption [4]. The power plant growth rate would be 950,000 MW by 2030 [5]. India has fifth largest electricity generating capacity in world and it is among the core sectors of the country with an installed capacity of 306.35 GW as of SEP 2016. To this, thermal power plants contribute 69.6 %, the contribution from the hydropower plants is about 14% and rest is the combination of solar, wind, small hydro, biomass waste to electricity and nuclear [6]. If we look at the per capita consumption of electricity in India since 2006, it has increased from 631.4 kWh to 957 kWh in 2014[7]. The targeted per capita consumption of electricity in India by 2012 was 1000 kWh which has not been achieved even by the end of 2014. Even though India has a per capita electricity consumption of 957 kWh, it is very less when compared with the estimates of per capita consumption of 1200 kWh in China and 13,300 KWh in USA[8]. Population growth along with economic growth forces the growth of Electricity market. From figure 2 and the previous trends in India, Thermal power plants (TPP) will hold a dominating share of electrical energy generation. Thermal energy includes electrical energy produced from the burning/combustion of Coal, Gas or Biomass.

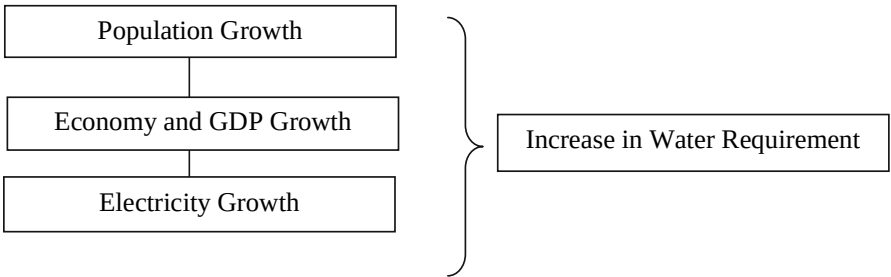

Figure 1: Brief link stating the reasons behind growth of water requirement (Design by researcher based on the literature review)

Growth of thermal power in India: The total installed capacity from 145755 MW (as on 31.03.2006) for electricity generation in the country has increased to 284683MW (as on 31.03.2014), achieving a compound annual growth rate CAGR of 7.72%. During Financial year 2014-2015 the highest capacity addition ever of 22566MW has been achieved which is 127% of the target of 17830MW.

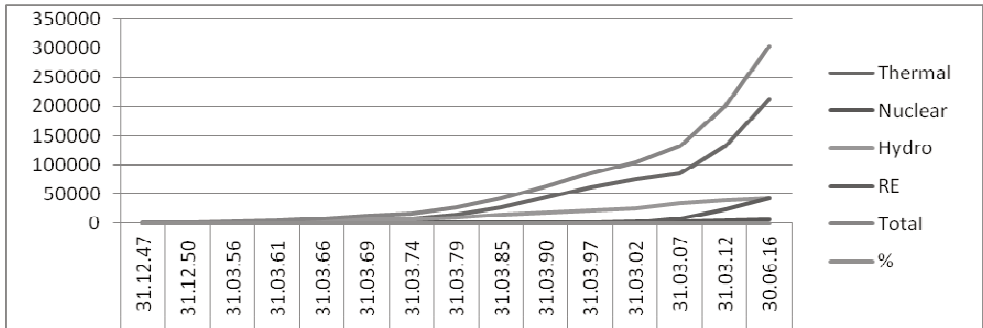

Figure 2: Growth of Capacity addition and aggressive growth of Thermal power [9].

1.3. Water Budget and Consumption in India: The average annual precipitation received in India is 4000km³(Km³=cubic kilometer), out of the total 700km³ is lost to atmosphere and 2150km³ soaks into the ground and 1150 km³ as runoff. The total water resources in country have been estimated 1,953 km³. Nearly 62% or 1,202 km³ of total water resources is available in the Ganga-Brahmaputra-Meghna basin. The remaining 23 basins have 751 km³ of the total water resources. Irrigation sector is main consumer of water in India, and future projections form Table 1 shows that the industry sector would increases its share.

Table 1: Water consumption projection in India in Km3[10]

Uses		Year 2010			Year 2025			Year 2050		
		Low	High	%	Low	High	%	Low	High	%
Surface Water										
Irrigation	318	330	339	48	325	366	43	375	463	39
Domestic	17	23	24	3	30	36	5	48	65	6
Industries	21	26	26	4	47	47	6	57	57	5
Power	7	14	15	2	25	26	3	50	56	5
Inland Navigation		7	7	1	10	10	1	15	15	1
Flood Control		-	-	0	-	-	0	-	-	0
Environ-ment(1)Afforestation		-	-	0	-	-	0	-	-	0
Environment(2)Ecology		5	5	1	10	10	1	20	20	2
Evaporation Losses	36	42	42	6	50	50	6	76	76	6
Total	399	447	458	65	497	545	65	641	752	64
Ground Water										
Irrigation	206	213	218	31	236	245	29	253	344	29
Domestic	13	19	19	2	25	26	3	42	46	4
Industries	9	11	11	1	20	20	2	24	24	2
Power	2	4	4	1	6	7	1	13	14	1
Total	230	247	252	35	287	298	35	332	428	36
Total water use										
Irrigation	524	543	557	78	561	611	72	628	807	68
Domestic	30	42	43	6	55	62	7	90	111	9
Industries	30	37	37	5	67	67	8	81	81	7
Power	9	18	19	3	31	33	4	63	70	6
Inland Navigation	0	7	7	1	10	10	1	15	15	1
Flood Control	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Environ-ment(1)Afforestation	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Environment (2)Ecology	0	5	5	1	10	10	1	20	20	2
Evaporation Losses	36	42	42	6	50	50	6	76	76	7
Total	629	694	710	100	784	843	100	973	1180	100

1.4. Thermal energy and Water: Thermal energy and water are close nexus in the production. Major components of the Thermal Power Plant (TPP) are Turbine, Generator, Boiler. Facilities such as cooling system, stack gas cleaning equipment, fuel handling, waste management require water. Water is used in energy production, supply. The total fresh water consumption of coal power plants in India is 4.6 Billion Cubic meters per year.

This water is enough to full fill the basic needs of 251 million people annual requirement [11]. **Cooling tower Water:** Water used in cooling tower and for circulation of cold water to condenser, motors. **Make up water:** Due to evaporation and temperature difference, the water in the cooling tower evaporates. Make up Water used to compensate the loss. **Demineralised water:** Normal/Surface/Ordinary water has PH, Acidity..etc which cause metallurgical problems such as rusting. Demineralised water is used in the power plants to avoid rusting. **Ash handling water:** To ease the disposal of ash and to suppress the coal dust, water is used in handling. **Service water:** Fire fighting, toilets, plantation treated water is used rather than fresh water. **Drinking water:** For drinking by the work men and for the colony. In India, surface water sources such as rivers, canals and ponds are majorly utilized and ground water is used to meet the needs in some plants.

Table 2: Water consumption in Power Plant[12]

Area	Consumption m3/MW	Water use(%)
Ash handling	2.0	41.4
Cooling tower	1.5	30.4
DM Water	0.13	2.6
Drinking water	0.32	6.3
Coal handling	0.065	1.3
Fire fighting	0.37	4.7
Others	0.66	13.2
Total	5	100

The volume of water used by TPP in India is about 35,157.4 Million Cubic Meters (MCM) annually as per Centre for science and environment. The water consumption by TPP constitutes 87.8 percent of total industry water usage. Major industrial sources discharge waste water is about 83048 Million Litres Per Day (mld) Central Pollution Control Board (CPCB) data has observed that 66700 mld of cooling water is discharged by TPP's.

Table 3: Specific water consumption of power plant [12]

Power Plant Type	Range m3/MW
Gas based power plants	1.7-2.0
200MW Coal based thermal power plants	4.5-5.0
660 MW Coal based thermal power plants	4.0-4.5
200MW Coal based power plants with ash water recycling	3.5-4.0
660MW Coal based super thermal power plant with ash water recycling	3.0-4.0
110MW Coal based old power plants	7.0-8.0

As per the standing sub- committee of Ministry of Water Resources (MoWR), Government of India and the National Commission on Integrated Water Resources Development (NCIWRD) indicate two different projections in water demand by the power sector which can be observed in Table 4.

Table 4: Projections of Water demand for power sector in India NCIWRD has considered 0.001 BCM/100MW based on data from various estimates [13]

	2010		2025		2050	
Category	Low (Economic Growth)	Hi-gh(Economic Growth)	Low (Economic Growth)	Hi-gh(Economic Growth)	Low (Economic Growth)	High (Economic Growth)
Thermal	2.81	3.43	7.85	9.59	28.71	35.07
Hydropower	15.00	15.00	22.00	22.00	30.00	30.00
Nuclear	0.29	0.36	1.13	1.38	3.68	4.50
Solar/wind	0.00	0.00	0.01	0.01	0.04	0.04
Gas based	0.02	0.02	0.06	0.07	0.18	0.22
Total	18.10	18.80	31.10	33.10	62.60	69.80

To full fill the projected demand of water requirement by power plant, India needs to look at the sources of supply of water. The water supply from different river sources are sufficient to full fill the drinking water requirement and the domestic needs of population .Addition of thermal plants is must to support the development of economy. The stressed water system in India cannot afford the TPP's addition which will further worsen the situation.

1.5. Freshwater available of World.

As per United Nations Environment programme (UNEP) the total volume of water on Earth is 1.4 billion km³. The volume of fresh water resource is around 35million km³, or about 2.5 % of the total. About 24 million km³ or 70 percent of these fresh water resources is in the form of ice and permanent snow cover in mountainous regions [14].

We need to ask our self a question, why can't we use Ocean water to human use. As the ocean/sea water is salty in nature it cannot be used directly. Indirect use of sea water is one of the solutions.

2. Sustainable power generation in India

2.1. Power generation in India-Crisis: Problem faced by Power Generation in India due to lack of water.

Farrakka NTPC TPP: Farakka National Thermal Power Corporation (NTPC) TPP is a central Govt. owned utility power plant. It was forced to shut down its 1600MW of capacity in view of unavailability of water to support its cooling system in March 2016. In India, the availability of water becomes difficult to in summer. As of 2016 March, the unavailability of water has pushed the power plant to shutdown. This situation is going to worsen, if the power plant doesn't shift its method of generation from non sustainable to sustainable [15].

Maharashtra's Chandrapur Super Thermal Power Station (CSTPS): One of the largest TPP of Maharashtra State Power Corporation Ltd, was forced to shut down on 15 May 2007 due to scarcity of water at unprecedented level. During the previous year

Chandrapur district was severely hit by insufficient rains, which lead to a sharp decline in the water level of the Erai dam. Erai dam not only supplies water to the power station, but also the source of drinking water for the city and the surrounding villages. The situation forced to closure of the power plant.

2.2 Emission Problems: The coal based Power Generation is one of the most pollution emission energy sources. The emissions have direct and indirect impact on the environment and public health. The reason behind the pollution is due to sub standard technology and lenient pollution norms. Table 6 gives a glimpse of pollution norms as per the MOEF &CC, Govt. of India which is notified in the Gazette of India on 7th Dec 2015. The existing (150-350mg/Nm³) Particulate matter (PM) norms are way below the international norms compared to countries like European Union, China and USA (14.5-30 mg/Nm³). In 2012 a report by American non profit “Resource for the Future” says that every coal based power plant in India is responsible for around 650 deaths every year and approximately 500 deaths are associated with SO₂ (Sulfur dioxide), 120 with NO_x (Nitrous oxide) and 30 with PM 2.5. India is moving towards renewable energy with ambitious plan of increasing the share of renewable energy from Solar, Hydro, Wind and Bio-mass. Table 5 gives the targets of renewable energy addition. Because of the unpredictable nature of the resource it cannot be used for base load for 24 hours.

Table 5: Targets of renewable energy capacity formulated by Central Govt. [16]

	Source	Target GW (1 GW =1000MW)
1	Solar(Utity-scale, distributed, off-grid/mini-grid)	100
3	Bioenergy	10
3	Wind(Utility scale)	60
4	Small hydro	5

The targets for addition of renewable power to the National grid will only support (Compliment) the Thermal generation reason being that the renewable energy source depends on variable natural factors.

2.3. Policy Intervention for sustainable development in India: India is union of States. The constitutional provisions in respect of allocation of responsibilities between the State and Centre fall into three categories [17]:

- (a) The **Union List** (also termed as List-I) Where central Govt. takes the responsibility.
- (b) The **State List** (also termed as List-II) Where state Govt. is responsible.
- (c) The **Concurrent List** (also termed as List-III) Where both state and Central Govt. are responsible.

“Article 246 of the Constitution deals with subject matter of laws to be made by the Parliament and by Legislature of the States. As most of the rivers in the country are inter-State, the regulation and development of waters of these rivers, is a source of inter-State differences and disputes. In the Constitution, water is a matter included in Entry 17 of List-II i.e. State List. This entry is subject to the provision of Entry 56 of List-I i.e. Union List [18].” Electricity is part of Concurrent list thus Central Govt. and state Govt. are responsible to take decision with respect to powers vesting in them. As the Central Govt. can’t impose its force on the state Govt. in Electricity, but can impose regulation on water if it is

interstate. Adding more TPP is not the solution, but the addition of new and efficient technologies should be undertaken. India currently has no Ultra super critical technology power plants. Only 15percent of TPP are Super critical technology.

Table 6: Regulation on pollution norms [19]

Pollutants	Unit Size	Installed before Dec 31 st , 2003 (shall meet with in 2 years)	Installed during 2003 to Dec 31 st 2006 (Shall meet with in 2 years)	Installed Jan 1,2017 on-wards (Includes acc)
PM(Particulate Matter)	ALL	100mg/Nm ³	50 mg/Nm ³	30mg/Nm ³
SO ₂	<500MW	600 mg/Nm ³	----	---
	>=500MW	200 mg/Nm ³	----	100mg/Nm ³
NO _x	All	600 mg/Nm ³	300 mg/Nm ³	100mg/Nm ³
Hg	>=500MW	0.03mg/Nm ³	0.03mg/Nm ³	0.03mg/Nm ³
Water Use	OTC Plant	Install cooling tower (CT) within 2 years		
	CT plants	Reduce sp. Water consumption upto max 3.5 m ³ /MWh		Zero liquid discharge (sp. Water consumption max 2.5m ³ /MWh)

2.4 Solution: The requirement of electricity in view of stressed water condition can be full filled by adopting sustainable solution. Instead of using fresh water in thermal power plants, sea water can be used. Govt. of India has planned to implement Ultra Mega Power Projects at strategic location. The location of these new power plants is located near to ocean and some at the fuel source.

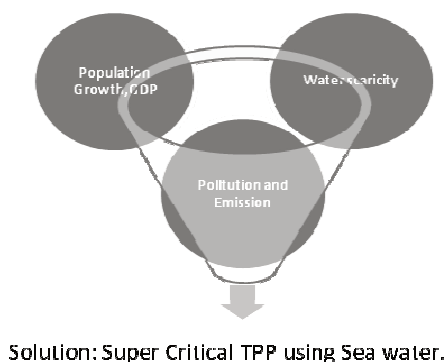

Figure 3: Problem and solution in brief.
(Designed by researcher based on literature review)

The implementation of Super critical technology near to ocean can reduce the fresh water consumption by power sector. Use of sea water in thermal power plant is costly but all sustainable electricity solution are capital intensive which have both economical and ecological returns.

2.5 UMPP: Ultra Mega Power Projects of about capacity of 4000MW under tariff based competitive bidding route are awarded by Central Govt. of India. The features of UMPP are:

- 1) Use of super critical technology which has higher thermal efficiency and lower emission of green house gases.
- 2) Integrated power projects with captive coal blocks and international fuel linkages.
- 3) Build Own Operate basis (BOP).

When the concept of UMPP was first formulated and announced by Central Govt only nine such projects have been identified. Later on the request of the State Govt few more sites have been identified.

Advantages of UMPP:

Parameter/Technology	UMPP	Other Thermal Power Plants	
Technology used	Super critical	Sub Critical	
Efficiency	Nearly 39%	Between 30% to 33%	
Pressure	22.1MPa	Upto 19 MPa	
Coal consumption/Kwh	.5 to .6 Kg	1.0Kg	
CO2 Emission/kwH	750gm/KwH(CGPLMundra)	1219gm/kwH India Avera- ge	World aver- age:919 g m/ kWh, OECD Avg 888 g CO2/ kWh
Water Consumption /MW	2m3 14.26Mm ³ /day from Sea.	100m3	
Cost of Electricity from UMPP	Rs 1 to Rs 4	Rs 4 to Rs 6	

Technology of UMPP: "Supercritical" is a thermodynamic expression to describe the state of a substance where there is no clear difference or change of state between the liquid and the gaseous phase. Water reaches this state at a pressure above 22.1 Mpa(1Mega Pascal=145.03psi). The "efficiency" of thermodynamic process of a coal-fired power plant describes how much of the energy that is fed into the boilers is converted into electrical energy. Presently there are three UMPPs operational in India. They are(1)Coastal Gujarat Power Limited of Tata Power at Mundra, Gujarat(2)Adani Power, Mundra , Gujarat and (3)SASAN UMPP is located near to fuel location and water for power generation is utilized from Govind Vallabh Pant Sagar Lake Reservoir. The two power plants located at Mundra use water from sea in generation of electrical energy. The fuel required for operation is imported from Indonesia. Power Finance Corporation (PFC), which was appointed by the Government of India as nodal agency for developing the UMPPs. So far, 16 UMPPs have been planned in various states including Andhra Pradesh,

Chhattisgarh, Gujarat, Jharkhand, Karnataka, Madhya Pradesh, Maharashtra, Orissa and Tamil Nadu[21].

Sustainability through CGPL TATA POWER MUNDRA UMPP: CGPL(Coastal Gujarat Power Limited) is a Special Purpose Vehicle wholly owned by Tata Power. The fuel consumption of the design features result in lesser fuel consumption per MW output in 800 MW supercritical units as compared to 500 MW TPP. The GHG emission per kilowatt hour of energy generated is 750 grams of carbon dioxide per kWh as compared to India's national average of 1,259 g CO₂/ kWh for coal based power plants. On Comparison to any other subcritical power plants in India, this project will save 1.7 Million tone equivalent of coal per year [22].

3. Methodology

The research is based on secondary data from Govt. and international organization. As a part of innovative approach to implement the concept of sustainability and low carbon intensive energy techniques data is collected with a considering only a small sample size.

3.1. Global learning's and Borrowings: The Super critical technology used in CGPL is imported from Japan and the technology used in Adani Mundra UMPP is from China. India has started developing indigenous technology to support its power plants for future demand. Toshiba Joint venture with JSW has produced the first Steam Turbine Generator in India which is going to be used in Super critical technology boilers.

3.2. Implication: The innovative methods for sustainable development in Thermal power have different implication and limitation. When considering the implications, they can be classified into Theory and Practical. Along with promoting UMPP's, the Govt. should look into financial and import problems faced by the sector. But as the water is in state list of constitution, Central Govt. cannot force State Govt. to implement these changes. If the river water is flowing through more than one state, then Central Govt. can intervene. This study is only considering the regulatory environment in India. The Govt. of India should formulate a Policy where there would be no new thermal power plant which can use the river water in any of the process, but can only use Sea or ocean water as per the environment guideline issued by appropriate authority.

3.3. Theory: The utilization of UMPP technology can help the country to achieve vision of "Power to All" target at lower cost. Being base load plants, UMPPs can operate round the clock. The water requirement is fulfilled from the sea or ocean which does not affect the nation water budget. The impact of power sector in with draw of fresh water can reduce to nearly zero and carbon emission nearly to half of presents level following this research.

Conclusions

The solution for sustainability can be derived from integration of one or more best technologies. Use of Super critical technology is for improving the efficiency and reduction of pollution. Use of Sea water in TPP instead of surface or ground water will reduce the load on the national water budget. Finally major rivers in India are interstate, Central Government policy intervention on interstate water use in view of stressed water condition mandating use of only sea water for the new power plants will force the developers to use only sea water. This research is multidimensional in nature considering resources and policy constraints. Further research can be carried out on the strategic location of the power plants. Strategic location based on the transportation cost of resources such a coal, the

transportation cost of sea water, impact on the environment is to be studied. The results of this research will help India to develop its sustainable power generation capacity. In the same way this research work can also be used in coastal counties where there is power deficit with considering various local policy and regulatory environments respectively. Finally this research concludes how policy intervention using technology can help in sustainable development in India.

Suggestion to the regulators and Govt. of India through this paper is:

Policy intervention should be done by Govt. of India so as “Keeping sustainable development as Vision all the proposed and upcoming Thermal power projects are to be permitted only with use of supercritical technology which uses sea/ocean water with optimal use of resources with least or no impact on environment”.

References:

- CEA-All India installed capacity (in mw) of power stations (as on 30.09.2016) (utilities), 2016.
- CEA-All India installed capacity (in mw) of power stations (as on 30.09.2016) (utilities), 2016.
- Energy Statistics, 2015 CSO, Govt. of India Accessed on 10/Oct/2016.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Electricity_sector_in_India
- Indian economy overview, India Brand Equity Foundation, Sept 2016.
- Ministry of Environment Forest & Climate Change, Govt. of India
- Ministry of Power, Govt. of India. status of awarded ultra mega power projects (UMPP).
- Ministry of Water Resource, River Development & Ganga Rejuvenation, Govt of India, (<http://wrmin.nic.in/forms/list.aspx?lid=298>).
- MOP, GOI, Report of The Working Group on Power for Twelfth Plan (2012-17)
- Pallavisinh, Vaneet singh, Distribution generation scenario in Indian context: An review, 2015 July.
- Phansalkar Sanjiv and Verma Shilp; India's Water Future 2050: Potential Deviations from Business as Usual, International Journal of Rural Management, 2007.
- Report of the Expert Group on 175GW RE by 2022, National Institute for Transforming India, Govt. of India.
- Seventh schedule of Constitution of India. The legislative section is divided into three lists: Union List, State List and Concurrent List. These Lists are elaborated in Constitution of India.
- Shimi S.L, Dr. Reji B, Elasticity of Energy Consumption in India, 2013.
- Source: National Institute of Hydrology, Govt of India, Accessed on 20/Oct/2016. (http://nihroorkee.gov.in/rbis/india_information/AnnualWaterRequirements.html)
- Source: The Bulletin on Energy Efficiency, Volume 7, Issue 3, 2006.
- Supercritical technology for power generation, Lajpat rai.
- Tata Power Mundra UMPP- Towards a cleaner & greener future, CGPL.
- The Integrated Energy Policy, Govt. of India.
- United nations Department of Economics and Social Affairs. (www.statistics.com)
- Water demand of coal plants in drought affected regions of India, Greenpeace.
- Water Facts and Trends, WBCSD, 2009 IN: Water for energy World energy council 2010. www.worldenergy.org.

ROZDZIAŁ VII
СТАЛИЙ РОЗВИТОК – ПРОБЛЕМА
ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНА

ПЕРСПЕКТИВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СПОРТУ ТА СУСПІЛЬСТВА НА ПРИКЛАДІ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ

(PERSPEKTYWY ROZWOJU ZRÓWNOWAŻONEGO SPORTU ORAZ SPOŁECZEŃSTWA NA PRZYKŁADZIE POLSKI A UKRAINY)

Вступ

Сьогодні спорт і фізична культура значною мірою впливають на життя людини. А отже неминуче впливають на суспільство і життя держави.

Щоб простежити цей прихований вплив, почати потрібно з впливу спорту на індивіда, людину. Взагалі спорт як соціальне явище, дуже складний, і впливає на розвиток особистості неоднозначно. Навіть люди які часто або професійно займаються спортом, не мають з цього приводу єдиної думки. Кожен з них знаходить у спорті щось цінне для себе, але також не відкидає його негативного впливу. А отже потрібно проаналізувати вплив на організм, на психічний стан, та на соціальну сторону життя людини в цілому.

Стан людини під час занять спортом

Заняття спортом можуть вплинути на організм людини як негативно так і позитивно. Вплив на організм залежить від тверезої оцінки рівня тренуваності людини, та обраного виду спорту людиною.

Під час занять спортом (якщо фізичне навантаження не перевищує фізіологічно допустимого) в організмі людини відбувається ряд адаптативних процесів, які допомагають йому пристосуватися до умов регулярного навантаження. Позитивно змінюється обмін речовин, тренується кровоносна система людини, дихальна, зміцнюється опорно-руховий апарат людини, зміцнюється імунітет.¹

Але при заняттях спортом також не уникнути і негативного його впливу. Зазвичай негативний вплив спорту проявляється при надмірних навантаженнях на організм. Тобто коли спортсмен переоцінює свої сили.²

Також негативним чинником може бути вибраний спортсменом спорт. Тому що, дії які виконує спортсмен в різних видах спорту мають різну динаміку, різну специфіку впливу на організм в цілому. Не можна і відкидати вплив спортивного інвентарю на небезпечність спорту, відповідно і на організм.

¹ W. Wojtasik, A. Szulc, M.Kołodziejczyk, A.Szulc. *Wybrane zagadnienia dotyczące wpływu wysiłku fizycznego na organizm człowieka=Selected issues concerning the impact of physical exercise on the human organism.* Journal of Education, Health and Sport. 2015;5(9):350-372. ISSN 2391-8306.

² *Zachowania zdrowotne młodzieży gimnazjalnej i ich wybrane uwarunkowania. Cz. V. Aktywność fizyczna (Health behaviour of secondary school pupils and its chosen determinants. Part V. Physical activity)* J. Świdorska-Kopacz, J. T. Marcinkowski, K. Jankowska, Probl Hig Epidemiol 2008, 89.

Статистика травм в різних видах спорту за версією AmericanSportsDataPress

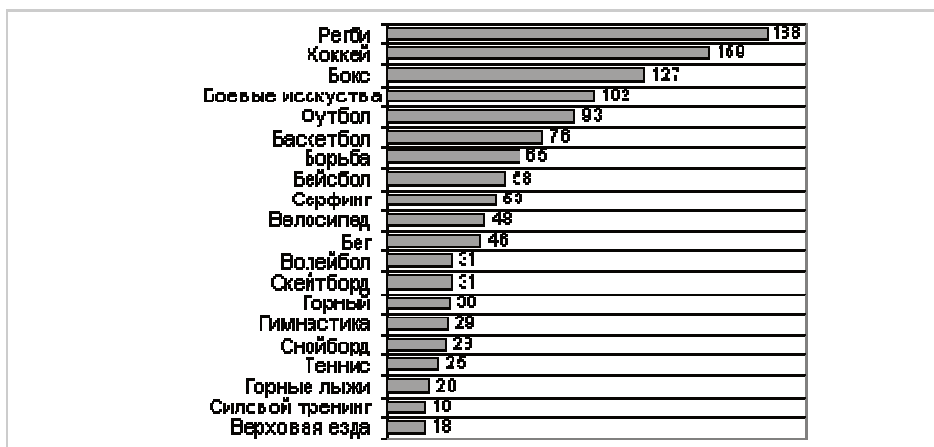

Рис. 1. Кількість травм на 1000 спортсменів в різних видах спорту (American Sports Data Press Release, 2003)

Тобто негативним є спортивний травматизм, який включає як гострі травми так і хронічні. Не можна відкидати і з іншого боку вплив на імунітет частих занять спорту. Організм може бути пере виснажений після тренувань, тому спортсменів часто відносять до групи підвищеного ризику впливу захворювань.

Психологічний стан спортсмена важлива складова спорту, оскільки спорт несе не тільки великі фізичні навантаження на організм але й велику психічну навантаженість. Спортсмен не рідко потрапляє в екстремальні ситуації, в котрих йому потрібно приймати правильні рішення і долати труднощі.

Заняття спортом сприяють інтелектуальному розвитку, та сприяють розвитку вміння швидко приймати рішення що важливо не тільки у спорті а й у повсякденному житті людини. Це відбувається через те що в процесі навчання, заняття спортом, формування рухової дій тіла потребує значної інтелектуальної активності. При цьому, до мозку надходить складна інформація яка потребує обробки. В подальшому інтелектуальна діяльність продумує практичні дії, планує і організовує їх заздалегідь.³

Проте негативний вплив можливий через те що спорт сприяє вираженню широкої гами людських емоцій, а вони можуть бути як позитивні при виграші, так і негативні при програві. Одні не вдалі змагання, зроблений невірний крок можуть залишити психологічну травму на все життя. Також на психологічний стан спортсмена в негативному плані можуть вплинути навантаженні тренування, та фізичні травми.

³ W. Wojtasik, A. Szulc, M. Kołodziejczyk, A. Szulc. Wybrane zagadnienia dotyczące wpływu wysiłku fizycznego na organizm człowieka=Selected issues concerning the impact of physical exercise on the human organism. Journal of Education, Health and Sport. 2015;5(9):350-372. ISSN 2391-8306.

Спорт і фізична культура та їх значення для повноцінного розвитку людини

Зараз як ніколи фізична культура і спорт займають величезне значення в соціальній сфері людського життя. Тому важливо проаналізувати позитивний та негативний вплив спорту на соціальне життя людини.

Спорт впливає на багато сторін людського життя, він формує ціннісні орієнтири, естетичні ідеали, впливає на трудову діяльність, та формує авторитет людини в суспільстві. Також являється сферою спілкування, в якій люди проявляють свою соціальну активність. Це дає змогу соціально реалізуватися, та виразити своє «я».

Ще в дитячому віці спорт починає впливати на соціальне життя дитини. При спільних тренуваннях діти вчаться спілкуватися, розуміти один одного. Розвиваються товариські якості, кмітливість, дисциплінованість та багато вольових якостей, які в подальшому житті впливають на соціальне життя. Дитина стає більш універсальна, багатогранна. Фізична культура допомагає їй краще адаптуватися в суспільстві.

Однак поряд із цим можливий і негативний вплив на соціальне життя людини. Причиною негативного впливу на соціальну складову життя людини, як на фізичний та психологічний стан, на сам перед являються батьки, та недосвідчені тренери. Надмірний тиск на дитину, невірний обраний вид спорту, не розуміння дитячої психології. Це та багато іншого може стати причиною не тільки подальших проблем у соціальному житті людини, а й проблем зі здоров'ям і психічним станом людини.

Зв'язок розвитку спорту з розвитком суспільства

З кожним роком все більше і більше людей починають проявляти інтерес до фізичної культури і здорового образу життя. З'являється все більша кількість видів спорту, що дає можливість людині обрати найбільш підходящий для неї. Фізична культура наразі являється частиною суспільної культури, це соціальна діяльність, яка зміцнює здоров'я і розвиває фізичні можливості людини. Без сумнівів, спорт впливаючи на кожну окрему особистість, впливає і на суспільство в цілому.

Але в такому випадку, при впливі на суспільство спорт можна визнати як «неоднозначний чиник». Тобто можна прослідкувати як вплив спорту на суспільство, так і вплив суспільства на спорт і його розвиток.

Впродовж історії людства можна спостерігати етапи розвитку і спаду. Це можна зв'язувати з війнами, стихійними лихами, масовими хворобами, кризами – як економічними, так і культурними. Але також не можна і відкидати вплив спорту на людську історію.

Взагалі значний вплив спорту на розвиток історії людства важко висвітлити через його неоднозначність, взаємооберненість, тобто в якій мірі спорт впливає на суспільство, в такій же мірі суспільство може впливати на розвиток спорту.

Спорт впливаючи на фізичний та психологічний стан людей впливає і на суспільство в цілому, що в свою чергу може вплинути на культуру спорту, на винайдення нових видів спорту, світових змагань, медичних досліджень тощо.

А впливаючи на суспільство, фізична культура є свого роду рушійною силою соціального розвитку. Характерними ознаками якого є три риси: незворотність, спрямованість і закономірність. Це призводить до появи нових цінностей, нових суспільних відносин і інститутів.

Порівняння та аналіз розвитку спорту в Україні та Польщі

Розвиток спорту в Україні частіше за все відбувається лише завдяки ентузіазму спортсменів, тренерів, меценатів та небайдужих людей, які допомагають спортсменам матеріально.

Державна влада в Україні не приділяє достатньої уваги розвитку спорту, як у фінансовому плані, так і в культурному.⁴ Спортсмени, які представляють державу на світових змаганнях в різних видах спорту, подекуди і олімпійських, вимушені оплачувати проїзд, проживання, тренувальний процес, все це, та багато іншого що пов'язано з участю спортсменів та їх підготовкою ,лягає на їх же плечі. Це є результатом того що на літній олімпіаді у Ріо, 30 українських спортсменів виступало під іншими прапорами.

Але не зважаючи на не належний технічний стан спортивних тренувальних баз (деякі взагалі напівзруйновані), українці часто показують високі результати на змаганнях світового рівня. Такі результати можна пояснити досвідом і високим рівнем підготовки тренерів, та спеціалістів які пов'язанні з підготовкою спортсменів.

В Польщі ж можна спостерігати практично протилежну ситуацію. За розвиток спорту, на сам перед фінансування відповідає держава. Фінансування надходить як від центрального уряду, так і з міських бюджетів. Результат видно в дії, на даний момент Польща тільки малих стадіонів (так званих «орликів») має більш ніж дві з половиною тисячі. Показником є те, що спортсмени з різних країн тренуються саме в польських тренувальних центрах, не винятком є і українські спортсмени.⁵

Також державну роботу в напрямку розвитку спорту можна спостерігати на законодавчому рівні. Міністерство спорту та туризму поділило види спорту на менш та більш важливі, тобто фінансування надходить в залежності від результатів, та розвитку окремих видів спорту, тим самим стимулюючи розвиватися види спорту з меншим фінансуванням.

Проте в деяких видах спорту в Польщі не вистачає саме професійних та досвідчених тренерів. Це і є причиною поганої натренованості, та мотивації спортсменів.

⁴ Виконання плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», режим доступу <http://mon.gov.ua/citizens/reformi/vikonannya-programi-diyalnosti-kmu-ta-strategiyi-stalogo-rozvitku-%C2%ABukrayina-%E2%80%932020%C2%BB.html>

⁵ Oficjalna strona Ministerstwa Sportu i Turystyki Rzeczypospolitej Polskiej, <http://www.msport.gov.pl/polskie-zwiazki-sportowe>

Рис.2. Результати проведення відкритого Чемпіонату Черкаської області з бойового самбо для збірної Кіровоградської області. Не дивлячись на умови для підготовки, наші спортсмени показують високий рівень підготовки (власний архів авторів)

Отже можна зробити висновок що для подальшого гармонійного та стрімкого розвитку спорту потрібно:

Україні

- на законодавчому рівні вплинути на проблему фінансування спорту як професійного так і любительського;
- збільшити в фінансовому плані мотивацію спортсменів та тренерів.⁶

Польщі

- залучати до підготовки спортсменів спеціалістів та тренерів з закордну;
- підвищувати зацікавленість до занять спорту для дітей, та мотивувати спортсменів початківців.

Перспектива зрівноваженого розвитку спорту та суспільства в країнах

Отже, турбота про розвиток фізичної культури та спорту являється важливою складовою соціальної політики держави, оскільки значною мірою впливає на гармонійний розвиток суспільства.

Спорт це не тільки перемоги та програші, це не тільки міжнародні змагання чи гра дітей у футбол на майданчику. Спорт – це складне та багатогранне соціальне явище, представляє собою одну із самостійних підсистем, яка має свої цінності,

⁶ Виконання плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», режим доступу <http://mon.gov.ua/citizens/reformi/vikonannya-programi-diyalnosti-kmu-ta-strategiyi-stalogo-rozvitku-%C2%ABukrayina-%E2%80%93-2020%C2%BB.html>.

функції та закономірності розвитку. Ця підсистема маючи відносні самостійність не існую ізолювано, а тісно зв'язана зі всіма сторонами суспільного життя: політикою, ідеологією, культурою тощо.

Феномен спорту завдяки своїй многогранності несе в собі велику силу. Так в політиці наприклад спорт можна розглядати як національну ідею, яку можна наповнити своєрідною ідеологією. В культурі спорт можна розглядати як інструмент для досягнення ідеалу людини як наприклад в давній Греції (культ спорту), або як модну течію, яка вплине на людські ідеали в культурному плані.

Прогнозований вплив розвитку спорту на зрівноважений розвиток суспільства

В деякій мірі можна спрогнозувати вплив розвитку спорту на гармонійний розвиток суспільства в країнах

На прикладі України з її більш відсталою економікою та рівнем життя це зробити звісно простіше. Отже при достатньому фінансуванні, та вирішенні окремих проблем в спорті можливо буде досягти підвищення стану здоров'я нації, підвищення рівню життя в країні через вплив спорту на економіку. Підвищиться патріотизм нації, через прогнозовані спортивні досягнення. Збільшиться рівень освіченості нації.

В Польщі ж вплив спорту буде мати менш вираженні прояви. Через більш досконалу спортивну інфраструктуру, станом на сьогодні.⁷ Можливо буде спостерігати збільшення кількості закордонних спортсменів, які будуть готуватися на тренувальних базах, що позитивно буде впливати на економіку та тим самим на рівень життя громадян Польщі. Правильні дії уряду в законодавчій сфері призведуть до збільшення кількості нагород польських спортсменів, що тим самим підвищить зацікавленість людей у спорті. А вища зацікавленість позитивно вплине на все соціальні сфери.

Висновки

Основною проблемою для розвитку в Україні є недофінансування, а в Польщі брак досвіду тренерів та спеціалістів у галузі спорту. В Польщі цю проблему вирішують популяризацією таких напрямків вищої освіти, як особистий тренер, фізіотерапевт, викладач фізичної культури. Також подібні прогалини у різних видах спорту потрібно вирішувати шляхом залучення закордонних спеціалістів та тренерів. Також професіоналізм та досвід можна збільшити шляхом проходження практики за кордоном, організації міжнародних спортивних зборів, таборів, щоб діти та спортивна молодь, разом з тренерами, могли збільшувати свої результати та отримувати новий досвід. Потрібно переймати позитивні практики щодо підготовки спортсменів.

Проблему недофінансування в Україні потрібно вирішувати на державному рівні. Потрібно обрати найбільш пріоритетні види спорту, і виокремити найбільші проблеми в цих видах. Поступове та швидке вирішення маленьких проблем, це шлях для вирішення проблеми розвитку спорту. Також потрібно вирішувати цю проблему на законодавчому рівні, беручи приклад з інших країн. Наприклад спрощувати

⁷ Oficjalna strona Ministerstwa Sportu i Turystyki Rzeczypospolitej Polskiej, <http://www.msport.gov.pl/polskie-zwiazki-sportowe>.

оподаткування для спонсорів та меценатів тим самим стимулюючи, їх економічний вплив.

Потрібно про стимулювати створення окремих «шкіл» в різних видах спорту, це дозволить накопичувати досвід тренерського складу в деякій мірі ізольованому середовищі, та ділитися цим досвідом на змаганнях державного рівня, та спортивних зборах. Це матиме більший вплив досвіду різних тренерів на спортсменів.

Ми не маємо забувати про Стратегію сталого розвитку України до 2020 року, яка згідно з Постановою Уряду України, має поетапно втілюватися в життя, що дозволить в повній мірі реорганізувати наявну систему спортивних закладів та популяризувати спорт серед молоді.

Bibliografia

Oficjalna strona Ministerstwa Sportu i Turystyki Rzeczypospolitej Polskiej,
<http://www.msport.gov.pl/polskie-zwiazki-sportowe>.

Świdarska-Kopacz J., Marcinkowski J. T., Jankowska K., Zachowania zdrowotne młodzieży gimnazjalnej i ich wybrane uwarunkowania. Cz. V. Aktywność fizyczna (Health behaviour of secondary school pupils and its chosen determinants. Part V. Physical activity) J., Probl Hig Epidemiol 2008, 89.

Wojtasik W., Szulc A., Kołodziejczyk M., Szulc A., Wybrane zagadnienia dotyczące wpływu wysiłku fizycznego na organizm człowieka =Selected issues concerning the impact of physical exercise on the human organism. Journal of Education, Health and Sport. 2015;5(9):350-372. ISSN 2391-8306

Використана література

Постанова Верховної Ради України «Про забезпечення сталого розвитку сфери фізичної культури і спорту в Україні в умовах децентралізації влади».

Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020».

Iryna Chovpan, Roman Kalyniak

MANKIND'S UNDERSTANDING THE CONCEPT OF "SUSTAINABLE DEVELOPMENT" IN TERMS OF LANGUAGE SKILLS FOR HUMAN INTEGRATION IN THE INTERNATIONAL SOCIETY

РОЗУМІННЯ ЛЮДСТВОМ КОНЦЕПЦІЇ «СТАЛОГО РОЗВИТКУ» В РОЗРІЗІ ЗНАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДЛЯ ІНТЕГРАЦІЇ ЛЮДИНИ В МІЖНАРОДНОМУ СОЦІУМІ

Вступ

Система освіти в Україні регулюється Законом про освіту 2016¹ року із кардинальними змінами. У преамбулі йдеться про те, що освіта ґрунтується на принципах гуманізму, демократії, національної свідомості та взаємній повазі між національностями, незважаючи на стереотипи та упередження. Відповідно до прийнятого, закону про освіту, дефініція її пояснюється як та, що є «інтелектуальною, культурною і духовною основою та є базою для соціально-економічного розвитку суспільства і держави». Метою освіти, вважається всебічний розвиток людини, як особистості, та є найбільш важливою частиною суспільства¹, так як на нашу думку, розвиток фізичних і розумових здібностей та освіти, на високому рівні – є показником духовного та етичного розвитку громадян, здатних до свідомого вибору і соціальної активності, заснованого на інтелектуальному, творчому та культурному потенціалі нації. Підвищення рівня освіти у країні, також є частиною стратегії захисту національної економіки, заснованої на сталому розвитку у сукупності компонентів цього поняття. Але в процесі поглибленого вивчення цього питання, в контексті викладання іноземних мов, у світлі міжнародного сталого розвитку та інтеграції країни, ми маємо два зауваження:

По-перше, Україна має певні проблеми, що пов'язані з відсутністю довіри громадян до владних структур. Водночас, з історичного погляду, українське суспільство має багатий досвід стрімкої та цілісної організації громади. Протягом багатьох століть були постійні спроби та прагнення громадян аби його державні структури працювали, як єдиний та ідеальний механізм, але, нажаль, лише «прагнень» не достатньо для здійснення цієї мети, оскільки, воля громадян, залишається на рівні мікросоціуму.

По-друге, Україна – це строката держава, яка складається з різних регіонів, що мають свою власну культуру, історію, котрі розвивалися відмінними один від одного шляхами, задля здобуття державності. А отже, і свідомість цих регіонів не є цілісною та не завжди співпадає з основною концепцією, щодо розвитку, держави

¹ Витяг із Закону України про освіту: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>

в цілому. Побоювання змін, відсутність культивування патріотизму та єдиної програми розвитку суспільства, яка була б втілена в життя на рівні європейських стандартів, призвели у сукупності до жакхливого явища, яке має назву сепаратизм, що є беззаперечною трагедією сьогодення. Однак, не змінювати країну в цілому, завдяки нагальним та всеохоплюючим реформам, було б хибною стратегією. Такі проблеми, нажалі, існують та майже не вирішуються, що з початком конфлікту на Сході поглибило та примножило напруження між регіонами.

Новітня історія України, яка отримала незалежність в 1991 році, почалася із зусиль реформування країни, на противагу, в інших пострадянських державах (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Болгарія і Румунія), навесні 1989 року, також було введено в дію ряд соціально-економічних реформ, які виявились дієвішими, ніж в Україні, можливо, через думку можновладців про те, що не потрібно прагнути до європейських цінностей, а отже, це допоможе зберегти відносини з Росією. Партнерство із східним сусідом, однак, не дало очікуваних результатів в площині взаємовигідної співпраці у соціально-економічному плані, більш того, така «співпраця» поглибила депресивні настрої громадян. Разом з тим, співробітництво із «західними» партнерами знайшло своє відображення в повальній еміграції громадян України до цих держав. Система освіти в Україні, є віддзеркаленням складної історії здобуття державності, в тому числі постійних змін політичного курсу. Освіта була приречена до пристосування перед умовами постійних геополітичних змін країни. Тому, ми вважаємо, що поточні плани реформ, мають бути нагальними та всеохоплюючими в осередках освіти та навчально-методичних центрах, так як часу для «відтягування», вже не має. Слід зазначити, що вивчення іноземних мов визначено пріоритетом внутрішньої політики в стратегічних документах ЄС і України. Стратегією розвитку України 2020 одним з ключових індикаторів визначено, що у 2020 році 75% випускників середніх шкіл будуть володіти двома іноземними мовами². Тому, нами було запропоновано деякі зміни та окреслення основних цілей, відносно вивчення іноземних мов в цілому, так як ми вважаємо, що це питання заслуговує на увагу.

Окреслення завдань для втілення поставлених цілей та дослідження їх шляхом анкетування

Для того, щоб окреслити основні пропозиції, щодо вивчення іноземних мов в Україні, спочатку треба охарактеризувати основні поняття нашого дослідження. Тому першочерговим завданням роботи, стало визначення, що є об'єктом, предметом та метою доробку. Отже:

Метою є, з'ясувати необхідність вивчення іноземної мови, безпосередньо через поняття «Сталий розвиток» та підвищення впливу України на міжнародній арені завдяки цій концепції.

Предметом соціологічного аналізу є ставлення до вивчення польської та англійської мов, як іноземних.

Об'єктом даної теми є представники різних верств населення Кіровоградської області. Фокус-група складається з 350 осіб, із них 180 – чоловічої статі і 170 – жіночої, віком від 15 до 35 років.

² Витяг із офіційного сайту Громадської спілки «Фонд підтримки реформ в Україні» <http://fsr.org.ua/page/go-global-nacionalna-programa-vyvchennya-ta-populyaryzaciyi-inozemnyh-mov>.

Після з'ясування основних задач, постало питання дефініції понять та термінологій даного дослідження. Так як головною метою є вивчення ставлення людей до сталого розвитку та закріплення нашої країни на міжнародній арені, ми вирішили обходити політичні питання, та найбільше часу присвятити моментам, пов'язаним з розумінням людьми поняття «Сталий розвиток» та вплив рівня знання іноземної мови для інтеграції кожної окремої людини в міжнародному суспільстві. Отже, групі людей, які проходили анкетування, спочатку було надано роз'яснення основних понять, таких як: «сталий розвиток», «іноземна мова», «лінгвістика» та було дано пояснення поняття міжнародної економіки. Метою такої дії було те, щоб «анкетовані» не мали хибних уявлень про терміни, а отже зводилась до мінімуму похибка у аналізі в цілому (Табл.1.)

Таблиця 1. Дефініції термінів, що були надані фокус-групі.

<i>Основні терміни дослідження</i>	<i>Дефініції понять</i>
Сталий розвиток	розвиток країн і регіонів, коли економічне зростання, матеріальне виробництво і споживання, а також інші види діяльності суспільства відбуваються в межах, які визначаються здатністю екосистем відновлюватися, поглинати забруднення і підтримувати життєдіяльність теперішніх та майбутніх поколінь ³ .
Іноземна мова	система звукових і графічних знаків іншої країни, що виникла на певному рівні розвитку людства ⁴ .
Лінгвістика	наука про природну людську мову, яка слугує універсальним засобом спілкування, знаряддям творчості та вираження думок ⁵ .
Міжнародна економічна інтеграція	вищий рівень розвитку міжнародно-економічних відносин коли інтернаціоналізація господарського життя проявляється у переплетенні національних господарств двох або кількох країн та проведення ними узгодженої міждержавної торговельно-економічної політики ³ .

Джерело: власні дослідження.

Після роз'яснення було запропоновано пройти невелике анкетування (Табл.2.), яке стосується визначення рівня впливу знання іноземних мов на розвиток особистості та країни в усіх аспектах сталого розвитку. Головними умовами проходження тестування, було те, що особа, яка приймала участь у дослідженні, не задумувалась над питаннями, вписувала те, що перше приходило на думку. Для цього, громадян запевнили, що анкетування є анонімним і особисті дані не будуть розповсюджуватися.

³ Витяг із офіційного сайту державної ініціативи «Сталий розвиток для України» <http://sd4ua.org/shho-take-stalij-rozvitok/>.

⁴ Гроденко В.В. Соціологія – К.: Академія, 2002 – с. 35-40.

⁵ Витяг із курсу лекцій «Вступ до мовознавства» к.філ.н., доцент Андрєєва Ірина Олександрівна.

Таблиця 2. Анкета, що була надана фокус-групі

№	Запитання	Варіанти відповідей
1.	Яку іноземну мову ви вивчаєте?	а) англійську б) німецьку в) польську г) іншу
2.	Чи потрібне знання іноземної мови в майбутньому?	а) зовсім непотрібне б) дуже потрібне в) важко відповісти г) використання іноземної мови є необхідним для мого розвитку в професійній сфері
3.	Де найбільше потрібне знання іноземної мови сьогодні?	а) на заняттях з іноземної мови, для спілкування, для поїздок за кордон б) для загального розвитку, для роботи в Інтернеті, для прослуховування музики в) при роботі з технікою, для читання іноземної літератури г) для роботи
4.	На скільки добре Ви знаєте іноземну мову?	а) добре б) на середньому рівні в) зовсім не знаю г) планую вивчати
5.	Який, на Вашу думку, рівень викладання іноземної мови в нашій країні?	а) низький б) середній в) високий г) є необхідність до зміни методик навчання
6.	Як Ви вважаєте, потрібно вивчати лише одну іноземну мову (н-д англійську), через те, що вона є найбільш поширеною мовою у цивілізованому світі, чи декілька різних мов, які менш поширені у світі?	а) потрібно б) непотрібно в) не знаю г) вважаю, що на даному етапі більш корисне є вивчення двох-трьох іноземних мов
7.	У якому віці потрібно починати вивчення іноземної мови?	а) з 6 років б) вступивши до ВНЗ в) в старшому шкільному віці г) в будь-який період, залежно від потреб
8.	Чи має значення знання іноземної мови при працевлаштуванні?	а) Так б) Ні в) Не знаю г) вважаю, що залежить від посади, яку я буду займати
9.	Як ви ставитесь до вивчення іноземної мови в цілому?	а) позитивно б) негативно в) не знаю г) залежить від рівня кваліфікації викладача
10.	Який із методів вивчення іноземної мови, Ви вважаєте найбільш ефективний?	а) репетиторство б) самовивчення в) спеціальні школи для вивчення іноземної мови г) поєднувати декілька методик
11.	Ваша стать...	а) жіноча б) чоловіча
12.	Ваш вік...	а) 15-20 б) 21-25 в) 25-30 г) 30-35

Джерело: власні дослідження.

Результати та аналіз дослідження

Аналізуючи результати дослідження, можна висунути попередню гіпотезу, що рівень знання іноземної мови громадян, являється посереднім. Так, 49% опитуваних мають середній рівень і 24% мають високий рівень знань іноземних мов (Рис.1.). Також, слід зауважити, що за останні роки за версією English Proficiency Index⁶, Україна піднялась у рейтингу до 27-го місця, що є показником середнього рівня знання іноземної мови.

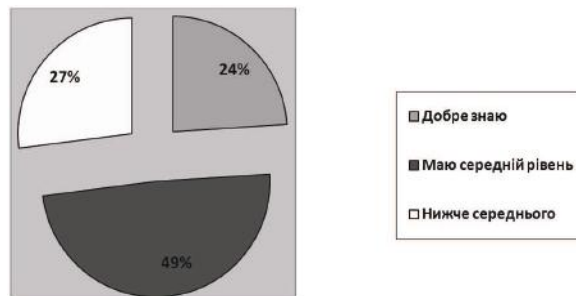

Рис. 1. Рівень знання іноземної мови, оцінка учасників опитування

Джерело: власні дослідження.

Позитивною тенденцією, за нашими дослідженнями, являється те, що 64% респондентів, вважають, що вивчення та удосконалення вмінь володіння іноземною мовою є дуже важливими.

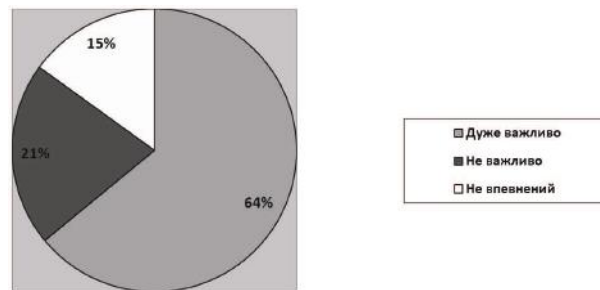

Рис.2. Оцінка важливості вивчення та удосконалення вмінь володіння іноземною мовою

Джерело: власні дослідження

Слід зазначити, що 2/3 респондентів запевнили, що планують їх вивчати. Найбільш популярним серед іноземних мов є англійська, яку планують вивчати половина опитаних, а 98% хотіли б, щоб її вивчали діти. Враховуючи факти, що на даний момент, більшість людей, які мають бажання розвиватися в напрямку

⁶ The world's largest ranking of countries by English skills «English Proficiency Index», official page: <http://www.ef.co.uk/epi/>.

лінгвістики, гальмує висока вартість освіти, а також, ще однією проблемою є відсутність можливості регулярного вдосконалення свої мовних навичок за допомогою постійного спілкування з носіями іноземної мови, тому пропонуємо наступні дії для сталого розвитку освіти України (Табл. 3):

Таблиця 3. Основні дії в напрямку покращення знання мов в Україні в світлі концепції сталого розвитку.

✓ Об'єднати зацікавлені сторони, такі як: органи державної влади, заклади освіти, центри розвитку та міжнародні організації;	✓ Забезпечити громадськість різного віку інформацією та матеріалами, які будуть наявними у вільному доступі;
✓ Залучити закордонних інвесторів для створення мовних центрів для дітей та дорослих, особливо соціально незахищених верств населення.	✓ Модернізувати та вдосконалити методики викладання іноземних мов, із залученням закордонних спеціалістів з метою розширення знань викладачів в цілому;
✓ Створити профільні платформи вивчення мов для покращення та розширення можливостей працівників окремих спеціальностей;	✓ Унеможливити корупцію у освітній сфері та створити спеціальний контролюючий орган для виконання цієї функції.

Висновки

Наразі відбувається послідовний перехід України, до сталого розвитку, відповідно до рекомендацій і принципів, зокрема в освітній сфері, які викладені у «Порядку денному» на період до 2030 року на конференції ООН, Пан Гі Мун⁷. Визначним кроком на шляху розвитку освіти є підписання президентом П. Порошенко резолюції «Національної стратегії сталого розвитку в Україні на період до 2020 року»⁸, яка визначає вектор популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі. Для здійснення цієї програми надзвичайно важливим чинником є знання на високому рівні іноземних мов. Адже для популяризації нашої держави, необхідна соціальна комунікація з усім світом. На нашу думку здійснення цієї мети є реальним, враховуючі основні дії, що пропонуються у цій статті.

Посилання

Витяг із Закону України про освіту: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

Витяг із офіційного сайту Громадської спілки «Фонд підтримки реформ в Україні» <http://fsr.org.ua/page/go-global-nacionalna-programa-vyvchennya-ta-populyaryzaciyi-inozemnyh-mov>.

⁷ Витяг з доповіді Генерального секретаря ООН Пан Гі Муну «Доповідь про цілі в сталому розвитку 2016»

⁸ Указ Президента України Про Стратегію сталого розвитку "Україна - 2020" <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

Витяг із офіційного сайту державної ініціативи «Сталий розвиток для України»
<http://sd4ua.org/shho-take-stalij-rozvitok/>.

Гроденко В.В. *Соціологія* – К.: Академія, 2002.

Андрєєва І.О. Витяг із курсу лекцій «Вступ до мовознавства» .

The world's largest ranking of countries by English skills «*English Proficiency Index*», official page: <http://www.ef.co.uk/epi/> .

Витяг з доповіді Генерального секретаря ООН Пан Гі Муну «Доповідь про цілі в сталому розвитку 2016».

Указ Президента України Про Стратегію сталого розвитку "Україна - 2020"
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

ВІЛЬНИЙ ВИБІР ОБРАЗОТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Вступ

Модернізація сучасної системи національної освіти, запровадження нових технологій, вимоги ринку праці, що постійно змінюються на засадах сталого розвитку – все це потребує істотних змін у процесі управління якістю освіти, основою яких має стати особистість дитини з її пріоритетними потребами, інтересами та можливостями. Сьогодення потребує виховання творчо-активної особистості, здатної вносити прогресивні зміни в життя суспільства, здійснювати вибір, ставити й вирішувати проблеми, бути винахідливою. Успішність цього процесу, що було підкреслено на Саміті ООН у програмі сталого розвитку до 2030 року, базується на основі вікових особливостей, індивідуальних можливостей і інтересу та за сприятливих умов має розпочинатися з раннього дошкільного віку. Реалізувати вище зазначену мету здатна тільки людина творча. Саме тому одним із пріоритетних напрямів діяльності всіх дошкільних навчальних закладів України, що спирається на засади сталого розвитку, має бути виховання особистості творчої, креативної, вільнодумної¹.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови розвитку художньої творчості дітей дошкільного віку на основі вільного вибору образотворчих завдань.

Для реалізації поставленої мети визначено такі **завдання:**

1. Здійснити аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми розвитку дитячої художньої творчості.
2. Визначити і обґрунтувати педагогічні умови розвитку творчих здібностей у дітей дошкільного віку на основі вільного вибору образотворчих завдань.
3. Експериментально перевірити ефективність впливу вільного вибору образотворчих завдань на рівень розвитку художньої творчості дітей дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – процес розвитку художньої творчості дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – вільний вибір образотворчих завдань дітьми дошкільного віку як педагогічна умова розвитку їхньої художньої творчості.

Наукова новизна результатів роботи. На основі вивчення й аналізу психолого – педагогічної та методичної літератури з означеної проблеми зроблено

¹ Цели в области устойчивого развития на период до 2030 г. Приняты на 70-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН 25 сентября 2015. – Режим доступа: [http://daccessddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/92/PDF/N1529192.pdf](http://daccessddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/92/PDF/N1529192.pdf?OpenDocument). Education for Sustainable Development in the Early Years / J.Siraj-Blatchford, K. C. Smith, I. P. Samuelsson. – Mode of access : www.327matters.org/Docs/ESD%20Book%20.

спробу визначити вплив самостійного вільного вибору образотворчих завдань дітьми на розвиток їхньої художньої творчості, що проявляється у виборі задуму, засобів (матеріалів, техніки), способів, етапів реалізації поставленої мети, аналізу власного творчого продукту і його застосування в різних ігрових і життєвих ситуаціях.

Практичне значення. Отримані результати, впровадження їх у практику роботи вихователів дошкільних навчальних закладів дасть змогу будувати навчально – виховний процес з урахуванням індивідуально-типологічних особливостей дітей дошкільного віку, їх можливостей та інтересів, що в результаті сприятиме позитивному ставленню дітей до навчання та прояву творчості, винахідливості у вирішенні різноманітних завдань і життєвих ситуацій.

Розкриття проблеми

Проблема розвитку художньо-творчих здібностей дітей дошкільного віку розкрита в дослідженнях відомих видатних психологів і педагогів у різних аспектах (Б.Теплов, Є.Ігнат'єв, В.Кирієнко, М.Волоков, Є.Фльоріна, Н.Сакуліна, Т.Казакова, Н.Халезова, В.Котляр, Г.Підкурманна, Г.Бєбіх, Л.Вєнгер, І.Корякіна та інші)^{2 3 4}.

Існують різні погляди щодо визначення сутності понять «творчість» «здібності», «креативність» (від лат. Creatio - творення). Американський психолог Фромм розглядає творчість як здатність дивуватися і пізнавати вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях; це спрямованість на відкриття нового і здатність глибокого усвідомлення свого досвіду⁵.

Основними показниками творчих здібностей (за Е. Торренсом) є швидкість і гнучкість думки, оригінальність, допитливість, точність і сміливість⁶. Він відзначав, що успадкований потенціал не є найважливішим показником майбутньої творчої продуктивності. В якій мірі творчі імпульси дитини набудуть характерної творчості залежить від впливу батьків і вихователів.

Заслугує на увагу класифікація творчих здібностей за Б. Тепловим, серед яких виділяються: здатність бачити проблему там, де її не бачать інші; здатність згортати розумові операції, замінюючи кілька понять одним і використовуючи все більш місткі в інформаційному відношенні символи; здатність застосувати навички, набуті під час вирішення одного завдання до вирішення іншого; здатність сприймати дійсність цілком, не дроблячи її на частини тощо⁷. Вчений визначає основні напрями в розвитку творчих здібностей дітей: розвиток уяви; розвиток якостей мислення, які формують креативність.

² Бєбіх Г.Д. Развитие творческой личности ребенка через образотворческое искусство [Текст] / Г.Д. Бєбіх // Дошкільний навчальний заклад. - 2007, №4(04) – С. 41-64.

³ Вєнгер Л. А. Шляхи до розвитку дитячої творчості [Текст] / Л. А.Вєнгер // Дошкільне виховання. - 2003. – № 2. – С. 94-98.

⁴ Koryakina I. «Peculiarities of creativity development in children of senior preschool age in play activity»/ Koryakina I. // L'Association 1901 "SEPIKE". The Journal is indexed by «Index Copernicus» ICV 5.15. Ausgabe 10, Osthofen, Deutschland. — 2015. — P. 27-30.

⁵ Фромм Э. Психоанализ и этика. / Э. Фромм. – М.: Республика, 1993. – 416 с.

⁶ Туник Е.Е. Диагностика креативности. Тест Е. Торренса. Методическое руководство [Текст] / Е.Е Туник – Санкт – Петербург.: «ИМАТОН», 1998. – 170 с.

⁷ Теплов Б.М. Собрание сочинений: в 4 т. [Текст] / Б.М. Теплов – М.: Просвещение, 1997, т.1. - 462с.

Як відомо, природні здібності дитини - це лише передумова, а не рушійна сила її психологічного розвитку. Тому основними умовами успішного розвитку творчих здібностей дітей вчені Дж. Сміт, Б.Нікітін і Л. Керрол виділяють: фізичний розвиток малюка; створення обстановки, що випереджає розвиток дітей; умова ефективного розвитку творчих здібностей впливає з самого характеру творчого процесу, який вимагає максимальної напруги сил; надання дитині великої свободи у виборі діяльності, у чергуванні справ; ненав'язлива, розумна, доброзичлива допомога дорослих; тепла дружня атмосфера в сім'ї та дитячому колективі⁸.

На сучасному етапі розвитку дошкільної педагогіки проблему дитячої творчості неможливо розглядати окремо від питань навчання зображувальної діяльності (Н.Сакуліна, Т.Казакова, Т.Комарова, В.Космінська, В.Котляр, Г. Сухорукова, О.Дронова, Н.Голота, Л.Янцур та інші)^{9 10 11 12}. У зв'язку з цим процес малювання, ліплення, аплікації, конструювання потрібно розуміти не тільки як засвоєння дітьми тих чи інших знань і вмінь, а виховання в них умінь естетично сприймати навколишній світ і передавати його в творчих роботах.

Одним із основних завдань дошкільного закладу, на що, зокрема, спрямовують програми виховання та навчання дітей дошкільного віку є забезпечення належних умов для повноцінного, своєчасного й різнобічного розвитку дитини з метою виховання ініціативної, творчої особистості^{13 14 15 16}. Однак чинні програми відображають різні підходи авторів до визначення завдань і змісту образотворчої діяльності дітей та керівництва нею, співвідношення навчання та творчості в розвитку образотворчих здібностей (Н. Погрібняк, А. Михайліченко, В. Огнев'юк, Л. Янцур, О. Терещенко, Л. Шульга). Ці завдання вимагають від вихователя переорієнтуватись у виборі методів організації занять з різних видів діяльності дітей: перейти від репродуктивних методів до продуктивних (творчих, дослідницьких).

Саме такі можливості надає художня творчість. Не володіючи достатньою мірою навичками читання, письма, усного мовлення, малі діти, як правило, віддають перевагу художнім засобам самовираження. Вони є для них, водночас, і засобами

⁸ Нікітін Б.П. Сходинки творчості або розвиваючі ігри. / Б.П.Нікітін. – Київ: Радянська школа, 1991. — 144 с.

⁹ Комарова Т. С. Образотворча діяльність в дитячому саду: навчання й творчість [Текст] : підручник/ Т.С. Комарова. - М.: Педагогіка, 2005. – 198 с.

¹⁰ Косминская В. Б. Основы изобразительного искусства и методика руководства изобразительной деятельностью детей / В. Б. Косминская, Н. Б. Халезова – М. : Просвещение, 1987. – 128 с.

¹¹ Казакова Т.Г. Изобразительная деятельность и художественное развитие дошкольников / Т. Г. Казакова. – М.: Просвещение, 1983. – 112 с.

¹² Сухорукова Г. В. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі [Текст] : підручник / Г. В. Сухорукова, О. О.Дронова, Н. М. Голота, Л. А. Янцур ; за ред. Г. В. Сухорукової. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 376 с.

¹³ Малятко: Програма виховання дітей дошкільного віку [наук. кер. автор.колективу З.П. Плохій]. – К.: АПН України, Інститут проблем виховання АПН України, 1999 – вид. 2-е доопрацьоване і доповнене – 286 с.

¹⁴ Програма розвитку дитини дошкільного віку « Я у Світі» у 2 ч. [упоряд. О.Л. Кононко] – Київ МЦФЕР-Україна.2014 – Ч. I,II – 150,186 с.

¹⁵ Програма розвитку дитини дошкільного віку “Українське дошкільля” / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. — Тернопіль: Мандрівець, 2012. — 264 с.

¹⁶ Дитина : [програма виховання і навчання дітей від 2 до 7 років / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк, К. І. Волинець]. – 3-ге вид., доопр. доповн. – К. : Вид-во Київського університету імені Бориса Грінченка, 2012. – 492 с 28.

адаптації до зовнішнього світу, і засобами спілкування з довкіллям. Саме тому розвиток творчих здібностей дітей засобами образотворчого мистецтва є процесом природним та високоефективним. Залучаючи малюків до художньо-практичної діяльності, педагог реалізує не тільки завдання художнього виховання, а й більш глобальні — розвиває інтелектуально-творчий потенціал дітей.

Специфіка мистецької діяльності дитини дошкільного віку полягає в обмеженості її технологічного аспекту, з одного боку, в поєднанні з буянням дитячої фантазії, нескінченним рядом художніх образів, з другого. Самобутність дитячої фантазії визначає мистецьку цінність духовних і рукотворних виробів дошкільнят, становить суть дитячої творчості.

Діти дошкільного віку ефективніше оволодіватимуть мистецтвом створення художнього образу, якщо педагог інтегруватиме різні види образотворчої діяльності. Поступово діти навчатися самостійно комбінувати різні способи зображення і матеріали, відчують смак до такої роботи. Цьому сприятиме дизайн — діяльність, художнє рукоділля, різного роду конструювання, моделювання.

Особливу роль в особистісному становленні дитини дошкільного віку відіграє надання йому права вибору матеріалів, місця роботи, сюжету тощо, можливість проявити творчість, враховуючи власний досвід. Розвитку сприйнятливості як властивості особистості дитини сприятимуть вправи з використанням у образотворчій діяльності широкої гами кольорів і їхніх відтінків, контрастних і пастельних кольорів, експериментування на палітрі, а в аплікації — паперу різних відтінків. Доцільно пропонувати дошкільникам завдання «етюдного» характеру, які допомагають передавати різні ракурси об'єктів, а також знаходити оригінальні рішення. Ознайомлення з предметами декоративно-прикладного мистецтва сприяє формуванню в дітей «почуття декоративності», уміння «читати» візерунки, збагаченню асоціативних зв'язків (порівнянню образів з реальними предметами, об'єктами)¹⁷.

Свобода - одна з найважливіших життєвих цінностей людського життя, і тема вільного виховання давно хвилює як кращі уми людства, так і батьків вихованців. Вільне виховання — напрям у педагогічній теорії та практиці, що розглядає виховання як процес допомоги природі дитини, створенні необхідних умов для освоєння навколишнього світу і вільного самовизначення в ньому.

Вільне виховання спрямоване на стимулювання художньо-естетичних інтересів у вихованців та забезпечення умов для вільного вибору шляхів їх задоволення.

У результаті аналізу інноваційних технологій вільного виховання можна виділити такі провідні ідеї (С.Русова, М.Монтессорі, Р.Штайнер, Г.Альтшуллер): діти народжуються вільними істотами і головне завдання дорослих - виховуючи дитину без примусу, допомогти їй зберегти свободу; діти самі тягнуться до кращого, якщо їм створити сприятливі умови; дитина не повинна відчувати приниження, приниження та примусу; дитина має бути звільнена від зайвого і непотрібного; вибір свого життєвого шляху — природне право самого вихованця.

¹⁷ Шульга Л.М. Розвиток творчих здібностей у дітей старшого дошкільного віку (на заняттях із малювання) / Л.М. Шульга. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПІС Лтд», 2003. – 204 с.

Провідними принципами вільного виховання науковці вважають: віра педагога в творчі здібності дитини; зосередження зусиль вихователя на придбанні дитиною власного досвіду; розуміння ролі педагога як старшого товариша¹⁸.

Поняття „вільне виховання особистості” розглядається як мета і зміст виховання, якісна характеристика особистості та результат виховної роботи. Розбудова процесу вільного виховання потребує створення певних організаційних умов. До таких віднесено: створення альтернативи вільного вибору способів самовираження та самореалізації кожного учасника педагогічної взаємодії; залучення кожної дитини до активної пізнавальної, моральної, трудової та художньо-практичної діяльності.

Отже, проблема «вільного виховання» не є вичерпною. Подальшого вивчення та обґрунтування вимагають питання, пов'язані із соціально-економічними, нормативно-правовими умовами функціонування навчальних закладів «вільного виховання», змістом і психолого-педагогічним, дидактичним забезпеченням навчально-виховного процесу. Це обумовило необхідність проведення нашого експериментального дослідження, спрямованого на перевірку ефективності впливу вільного вибору образотворчих завдань на рівень розвитку художньої творчості дітей дошкільного віку. Експеримент проводиться на базі Гудимівського ДНЗ «Веселка» Андріяшівської сільської ради Роменського району Сумської області. На констатувальному етапі, з метою виявлення рівня розвитку творчості дітей, було проведено заняття за задумом. Дітям пропонувалось самостійно зробити вибір виду образотворчої діяльності (малювання, ліплення, аплікація, конструювання), матеріалів, способів для здійснення задуму та реалізувати його. Майже всі діти мали утруднення не стільки з вибором матеріалів, скільки з вибором задуму і способами реалізації його. Це свідчить про недостатній рівень знань, умінь і творчості дітей, що обґрунтовує необхідність подальшої систематичної роботи, спрямованої на розвиток художньо-творчих здібностей.

Основним завданням дошкільного навчання і виховання є не лише формування у дітей певного обсягу знань і технічних умінь, а й розвиток різних форм особистісної активності дітей дошкільного віку, їхньої самостійної творчості в усіх видах дитячої діяльності, формування у них широкого і більш стійкого інтересу до пізнання різноманітних сторін навколишньої дійсності.

В основу дослідження покладено ідеї педагогів минулого (М. Чернишевського, К. Ушинського, В. Сухомлинського та інших), які відзначали великий вплив дитячого інтересу на якість навчання, а засвоєння знань безпосередньо пов'язували з відсутністю інтересу до навчання і невмінням педагогів його розбудити^{19 20}. Як підкреслювали Є. Фльоріна, Н. Ветлугіна, Н. Сакуліна, Т. Комарова, Т. Казакова, Т. Доронова, Л. Янцур, Г. Григор'єва та інші, інтерес до образотворчої діяльності

¹⁸ Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посібник / Дичківська І. М. – К. Академвидав, 2004. – 352 с.

¹⁹ Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: у 5 т. – Т. 3. – К. Рад. школа, 1976. – С. 9 – 278.

²⁰ Дем'янчук О.Н. Естетичний інтерес як педагогічна проблема / О.Н. Дем'янчук // Психологія і педагогіка. – 1995. – № 3. – С. 12 – 16.

пробуджується за наявності позитивних емоцій, певних педагогічних умов збагачення змісту і методів навчання, різних форм організації занять²¹.

Для успішності зображувальної діяльності в дошкільному навчальному закладі слід забезпечити заняття різноманітними художніми матеріалами для різних видів практики: живопис, графіка, ліплення, аплікація, конструювання тощо; дібрати артоб'єкти; обладнати місце для занять самостійною зображувальною діяльністю. Це створить підґрунтя для формування інтересу і сприятиме вільному вибору образотворчих завдань.

При формуванні інтересу важливою умовою є привабливість занять. Даючи дітям інформацію, необхідно викликати у них допитливість, емоційний відгук, який спонукатиме до дії, появи радості пізнання, сприятиме виникненню інтересу, що підвищить активність дитини до пошуку нових знань і вмінь. Цьому сприяють такі заняття: «Для чого потрібно навчитися малювати», «Які бувають візерунки», «Як виник орнамент», «Чим малюють художники», «З чого можна зробити аплікацію», «Як працює архітектор», «День народження фарби», «Як оживити скульптуру», «Про що розповідає картина», тощо. Поступово діти навчаються бачити цікаве, красиве у звичайному, добирати з усієї різноманітності в природі найцікавіше і переносити у діяльність. У дітей підвищується інтерес до завдань на теми казок, розповідей, якщо організувати це у формі «мандрівки в казку». Діти занурюються у казковий образ і вільніше виражають свій задум у малюнку, ліпленні тощо.

Підвищують інтерес дітей до зображувальної діяльності творчі завдання, якщо вони пов'язані з моделюванням ситуацій пошукової діяльності. Проблемність в навчанні сприяє виникненню і розвитку у дитини суб'єктивних станів, які характеризують інтерес: емоційного піднесення, допитливого ставлення, розумової активності, прагнення до поглибленого пізнання. Через створення ситуації пошукової діяльності можна розбудити у дітей інтерес до самостійного вирішення творчих завдань. Наприклад, на заняттях з малювання («Осінній вітер», «Посуд», «Рукавички», «Сервіз») як основний метод визначено створення емоційних пошукових ситуацій, які збуджують до творчості і самостійних дій.

В аспекті розвитку дитячої творчості діяльності доцільно використовувати планування занять тематичними циклами, встановлення природних взаємозв'язків між окремими видами зображувальної діяльності, проведення занять в єдиному розвивальному сюжеті. Це може бути цикл занять з декоративного малювання, який передбачає ознайомлення дітей з різними видами українських народних промислів; цикл занять з аплікації, на яких діти ознайомлюються з різними художніми матеріалами, можливостями їх поєднання для створення декоративних і сюжетних композицій. Друга серія занять спрямована на встановлення природного взаємозв'язку між видами зображувальної діяльності для передачі художнього образу. Це заняття в техніках малювання, ліплення, аплікації (граттаж, монотипія, малювання по вологу, ниткографія, малювання пластиліном, кулькографія, малювання квачиком, зім'ятим папером, аплікація з використанням техніки оригамі, «квілінг», флористика тощо).

Під час спостережень за дітьми у процесі художньо-творчої діяльності було помічено особливий вплив індивідуально-типологічних особливостей дітей на

²¹ Янцур Л.А. Шляхи формування інтересу до зображувальної діяльності у старших дошкільників / Л.А.Янцур // Оновлення змісту і методів дошкільної освіти в Україні: Зб. наук. праць: Наук. зап. РДПІ. Вип. 5. – Рівне, 1999. – С. 66 – 72.

самостійний вибір видів та способів образотворчої діяльності. На основі загальної зацікавленості всіма видами зображувальної діяльності, різноманітною тематикою, матеріалом, в окремих дітей спостерігається переважання одного з видів художньої практики, матеріалу, певної тематики. Тому в подальшому слід працювати над розвитком стійкості інтересів.

Певну роль у розвитку відносно стійкого інтересу до зображувальної діяльності відіграє організація гуртка, клубу, студії, які задовольняють потребу дитини в більш глибокій інформації та художній практиці.

Висновок

Таким чином, стимулом вільного вибору образотворчих завдань дошкільниками є стійкість інтересу, який зростає на основі цілеспрямованої навчальної діяльності й власного досвіду, а також у цьому аспекті мають місце індивідуально-типологічні особливості кожної дитини, які проявляються у виборі поставлених завдань, їх обсязі, поглибленості і складності, активності та відносній стійкості. Особливу роль у розвитку дитячої творчості відіграє урізноманітнення фронтальних, групових та індивідуальних форм роботи з дітьми в їхньому поєднанні. Це дає можливість кожній дитині одержати максимум інформації, навичок і вмій, а вихователю допоможе сформувати у дітей усвідомлене ставлення до вільного вибору завдань художньої діяльності.

Бібліографія

- Бєбіх Г.Д. Розвиток творчої особистості дитини через образотворче мистецтво[Текст]/ Г.Д. Бєбіх //Дошкільний навчальний заклад. - 2007, №4(04) – С. 41-64.
- Венгер Л. А. Шляхи до розвитку дитячої творчості [Текст] / Л. А.Венгер // Дошкільне виховання. - 2003. – № 2. – С. 94-98.
- Дем'янчук О.Н. Естетичний інтерес як педагогічна проблема / О.Н. Дем'янчук // Психологія і педагогіка. – 1995. – № 3. – С. 12 – 16.
- Дитина : [програма виховання і навчання дітей від 2 до 7 років / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк, К. І. Волинець]. – 3-ге вид., доопр. доповн. – К. : Вид-во Київського університету імені Бориса Грінченка, 2012. – 492 с 28.
- Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посібник / Дичківська І. М. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
- Казакова Т.Г. Изобразительная деятельность и художественное развитие дошкольников / Т. Г. Казакова. – М.: Просвещение, 1983. – 112 с.
- Комарова Т. С. Образотворча діяльність в дитячому саду: навчання й творчість [Текст] : підручник/ Т.С. Комарова. - М.: Педагогіка, 2005. – 198 с.
- Косминская В. Б. Основы изобразительного искусства и методика руководства изобразительной деятельностью детей / В. Б. Косминская, Н. Б. Халезова – М. Просвещение, 1987. – 128 с.
- Малютко: Програма виховання дітей дошкільного віку [наук. кер. автор.колективу З.П. Плохій]. – К.: АПН України, Інститут проблем виховання АПН України, 1999 – вид. 2-е доопрацьоване і доповнене – 286 с.
- Нікітін Б.П. Сходінки творчості або розвиваючі ігри. / Б.П.Нікітін. – Київ: Радянська школа, 1991. — 144 с.

- Програма розвитку дитини дошкільного віку “Українське дошкілля” / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. — Тернопіль: Мандрівець, 2012. — 264 с.
- Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» у 2 ч. [упоряд. О.Л. Кононко] — Київ МЦФЕР-Україна. 2014 — Ч. I, II — 150, 186 с.
- Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: у 5 т. — Т. 3. — К. : Рад. школа, 1976. — С. 9 — 278.
- Сухорукова Г. В. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі [Текст] : підручник / Г. В. Сухорукова, О. О. Дронова, Н. М. Голота, Л. А. Янцур ; за ред. Г. В. Сухорукової. — К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. — 376 с.
- Теплов Б.М. Собрание сочинений: в 4 т. [Текст] / Б.М. Теплов — М.: Просвещение, 1997, т.1. - 462с.
- Туник Е.Е. Диагностика креативности. Тест Е. Торренса. Методическое руководство [Текст] / Е.Е Туник — Санкт – Петербург.: «ИМАТОН», 1998. — 170 с.
- Фромм Э. Психоанализ и этика. / Э. Фромм. — М.: Республика, 1993. — 416 с.
- Шульга Л.М. Розвиток творчих здібностей у дітей старшого дошкільного віку (на заняттях із малювання) / Л.М. Шульга. — Запоріжжя: ТОВ «ЛПІС Лтд», 2003. — 204 с.
- Янцур Л.А. Шляхи формування інтересу до зображувальної діяльності у старших дошкільників / Л.А.Янцур // Оновлення змісту і методів дошкільної освіти в Україні: Зб. наук. праць: Наук. зап. РДПІ. Вип. 5. — Рівне, 1999. — С. 66 – 72.
- Koryakina I. «Peculiarities of creativity development in children of senior preschool age in play activity»/ Koryakina I. // L'Association 1901 “SEPIKE”. The Journal is indexed by «Index Copernicus» ICV 5.15. Ausgabe 10, Osthofen, Deutschland. — 2015.

Інтернет - джерела

- Цели в области устойчивого развития на период до 2030 г. Приняты на 70-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН 25 сентября 2015. — Режим доступа : [http://daccessddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/92/PDF/N1529192.pdf](http://daccessddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/92/PDF/N1529192.pdf?OpenDocument). Education for Sustainable Development in the Early Years / J.Siraj-Blatchford, K. C. Smith, I. P. Samuelsson. — Mode of access : www.327matters.org/Docs/ESD%20Book%20.pdf.

Неля Ворон

ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ: КОЕВОЛЮЦІЙНА СТРАТЕГІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Вступ

Концепція сталого (*sustainable development*) розвитку визнана ООН як основний напрям руху вперед цивілізації на XXI століття. Його розуміють як такий, що задовольняє потреби сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Екологи акцентують увагу, що такий сценарій передбачає спільний розвиток системи «суспільство-біосфера», що задовольняє соціально-економічні потреби людства і одночасно уможливорює самовідновлення екосистем. Саме наростання руйнівних наслідків впливу людини на довкілля обумовило потребу застосування коеволюційної стратегії сталого розвитку цивілізації в біосфері, яка передбачає узгодження інтересів людини з можливостями природи, вивчення взаємозв'язків і взаємозумовленостей системи «біосфера- суспільство»^{1, 2, 3, 4, 5, 6, 7}. У вересні 2015 року на Саміті ООН зі сталого розвитку одностайно прийняли глобальну програму сталого розвитку до 2030 року, що містить 17 цілей⁵. Серед них: відновлення та сприяння сталому використанню наземних і водних екосистем, управлінню лісами, боротьбі з опустелюванням, збереження біологічного різноманіття; забезпечення сталих практик споживання та виробництва. Терміном «*коеволюція*» позначаємо такий спільний розвиток людства і біосфери, який не виводить параметри біосфери зі стану гомеостазу (динамічної рівноваги), зберігає здатність біосфери до самоорганізації та самовідновлення^{3; 4; 6}. Коеволюція цивілізації та біосфери забезпечує збереження людського роду за умов збереження природної глобальної екосистеми – біосфери – в усій ландшафтній і біологічній різноманітності. Отже,

¹ Концепція переходу України до сталого розвитку. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.greenparty.ua/news/development/development-news_13880.

² Дорожня карта осуществлення Глобальної програми дій по образованию в интересах устойчивого развития. – Режим доступа : <http://www.slideshare.net/VladimirKutikov/2015-48449363>.

³ Моисеев Н.Н. Коеволюция природы и общества. Пути ноосферогенеза / Н.Н. Моисеев // *Экология и жизнь*, 1997, № 2–3. – С. 3 – 15.

⁴ Рудишин С.Д. Основы биогеохимии : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Рудишин С.Д. – К. : ВЦ «Академія», 2013. – 248 с.

⁵ Цели в области устойчивого развития на период до 2030 г. Приняты на 70-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН 25 сентября 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/92/PDF/N1529192.pdf>.

⁶ Rudyshyn S. Strategy of Coevolution Between Biosphere and Society: Ukrainian Dimension / Rudyshyn S. // *The Advanced Science Journal*. United States. ISSN 22219-74X. – 2014. – ISSUE 2. – P.90-94.

⁷ Глобальная программа действий по образованию в интересах устойчивого развития в качестве последующей деятельности по итогам Десятилетия образования в интересах устойчивого развития ООН в период после 2014 г. (Резолюция 37 C/12 Генеральной конференции ЮНЕСКО. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002305/230514R.pdf>).

висуваємо гасло для сталого розвитку: «Збережемо біологічне та ландшафтне різноманіття, то воно збереже й нас».

Мета дослідження: удосконалення науково-методичних підходів щодо використання коєволюційного механізму забезпечення сталого розвитку.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі **завдання**:

Показати можливість і потребу переходу до сталого (збалансованого) розвитку системи «біосфера – соціум» коєволюційним шляхом на принципах «золотого перетину».

Об'єкт дослідження – процеси та об'єкти, пов'язані із забезпеченням сталого розвитку системи «біосфера-суспільство» коєволюційним шляхом.

Предмет дослідження – еколого-соціальні відносини у системі збереження біотичного різноманіття на засадах коєволюційної стратегії та принципу «золотого перетину».

Наукова новизна результатів роботи. Охарактеризовано кібернетичний принцип генетичної пам'яті екосистем у вигляді біотичного різноманіття. Запропоновано сукупність генофонду біорізноманіття у межах біосфери трактувати як регуляторний механізм підтримання гомеостазу цієї мегаекосистеми. Вперше вказано на можливість переходу до сталого (збалансованого) розвитку системи «біосфера – соціум» на принципах «золотого перетину».

Практичне значення. Отримані результати слугуватимуть розумінню збереженню біологічного різноманіття за умови дотримання концепції обов'язкового співвідношення між культурними й натуральними ландшафтами на принципі «золотого перетину».

Розкриття проблеми

Науковий і освітній супровід переходу до сталого розвитку потребує використання міждисциплінарних методологічних підходів до пізнання й дослідження, розуміння природничо-наукової картини світу, принципів коєволюції органічного світу, гомеостатичних механізмів існування екосистем, сутності біотичного і ландшафтного різноманіття з метою його збереження.^{8, 9}

Ціле (екосистема) завжди складається з частин, частини різної величини знаходяться в певному відношенні один до одного і до цілого. Принцип «золотого перетину» – найвищий прояв структурної та функціональної досконалості цілого і його частин у природі, науці, техніці, мистецтві^{10, 11}

Відрізки «золотої пропорції» виражаються нескінченним ірраціональним числом $0,61803398875\dots$, якщо c прийняти за одиницю, $a = 0,382$. Відношення ж відрізків a і b становить $1,618$.

⁸ Реймерс Н.Ф. Экология: Теория, законы, правила, принципы и гипотезы / Реймерс Н.Ф. – М.: Россия молодая, 1994. – 366 с.

⁹ Rudyshyn S. Development of University Students' Ability to Understand the World Scientific Pattern / Rudyshyn S., Koreneva I. // The Advanced Science Journal. United States. ISSN 22219-74X. – 2014. – ISSUE 5. – P.7-12.

¹⁰ Шевелев И.Ш. Золотий перетин: Три погляди на природу гармонії / И.Ш.Шевелев, М.А.Марутаев, І.П. Шмельов. - М.: Стройиздат, 2007. - 343 с. - С. 103.

¹¹ Rudyshyn S. Strategy of Coevolution Between Biosphere and Society: Ukrainian Dimension / Rudyshyn S. // The Advanced Science Journal. United States. ISSN 22219-74X. – 2014. – ISSUE 2. – P.90-94.

Поняття «золотої пропорції» тісно пов'язане з послідовністю чисел Фібоначчі. Ця послідовність має вигляд : 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55, 89, 144, 233, Особливість цієї послідовності чисел полягає в тому, що кожен її член, починаючи з третього, дорівнює сумі двох попередніх $1 + 1 = 2$; $1 + 2 = 3$; $2 + 3 = 5$; $3 + 5 = 8$; $5 + 8 = 13$; $8 + 13 = 21$; $13 + 21 = 34$ і т.д., а відношення суміжних чисел ряду наближається до відношення золотого перетину. Так, $21 : 34 = 0,617$, а $34 : 55 = 0,618$. Це відношення позначається символом Φ . Спільна робота природників і математиків висвітлює різні природні явища. З'ясувалося, що в них проявляє себе ряд Фібоначчі, а отже, підтверджує закон «золотого перетину»: павук плете павутину спіралеподібно; спіраллю закручується ураган, лусочки шишки сосни; перелякане стадо північних оленів розбігається по спіралі^{12, 13, 14}. Усі відомості про особливості живих істот зберігаються в молекулі ДНК, будова якої також містить у собі закон «золотої пропорції». Молекула ДНК складається з двох вертикально переплєтених між собою спіралей. Довжина кожної з цих спіралей становить 34 ангстрема, ширина 21 ангстрема. (1 ангстрем – 10^{-10} м). А, 21 і 34 – цифри, наступні одна за одною у послідовності чисел Фібоначчі, тобто співвідношення довжини і ширини спіралі молекули ДНК несе в собі формулу «золотого перетину».

Отже, принцип «золотого перетину» – найвищий прояв структурної та функціональної досконалості цілого і його частин у природі, науці, техніці, мистецтві. Це підкреслює правило, що краса (гармонія) завжди функціональна.

Закон внутрішньої динамічної рівноваги

Для досягнення мети дослідження дослухаємося також законів екології¹⁵.

Закон внутрішньої динамічної рівноваги (за Е. Баурером – М.Ф. Реймерсом) свідчить: речовина, енергія, інформація та динамічні якості природних систем взаємопов'язані між собою настільки, що будь-яка зміна одного з показників тягне за собою супутні функціонально-структурні кількісні та якісні зміни інших показників, але не зумовлює загальної розбалансованості речовинно-енергетичних, інформаційних і динамічних якостей систем.

Практичні наслідки із закону внутрішньої динамічної рівноваги:

1. Будь-яка зміна середовища (речовини, енергії, інформації, динамічних якостей екосистем) неминуче приводять до розвитку природних ланцюгових реакцій у бік нейтралізації цих змін чи формування нових природних систем, що може набути незворотного характеру за принципом Ле Шательє-Брауна. Наприклад, вирубування лісу в басейні річки, що впадає в озеро, призводить до зниження рівня ґрунтових вод, висихання малих річок, зниження рівня води в озері, що веде

¹² Денисик Г.І. «Золота середина» у природничо-географічних дослідження / Денисик Г.І. // Наукові записки ВДПУ, Серія: географія, 2011. – № 23. – С. 5-10. 254

¹³ Слюсаренко В. Числа Фібоначчі та золота пропорція // Математика.–2008. – №8(452). – С. 18-24.

¹⁴ Rudyshyn Serg D. Golden section : environmental demention of sustainable development of «biosphere – society» system / Rudyshyn Serg D. // V-й Всеукраїнський з'їзд екологів з міжнародною участю (Екологія/ Ecology – 2015, 23-26 вересня, 2015. Збірник наукових праць. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛІТД». 2015. – С. 254

¹⁵ Рудишин С.Д. Основи біогеохімії : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Рудишин С.Д. – К. ВЦ «Академія», 2013. – 248 с.

до загибелі риби, евтрофікації водойм (в результаті розвитку синьо-зелених водоростей) тощо.

2. Взаємодія речовинно-енергетичних екологічних компонентів (енергія, гази, рідини, організми-продуценти, консументи, редуценти), інформації та динамічних якостей природних систем є кількісно нелінійною, тобто слабка дія чи зміна одного з показників може викликати сильні відхилення в інших (і в системі загалом). Зокрема, незначне відхилення у складі газів атмосфери, її забруднення оксидами Сульфуру чи Нітрогену призводять до утворення кислотних опадів, які водночас викликають величезні зміни в екосистемах суходолу та водного середовища. Саме це спричинило спустошення лісів Європи та Північної Америки, порушило цикли розвитку морських організмів та ін.
3. Зміни, що відбуваються у великих екосистемах відносно незворотні – проходячи їхню ієрархію знизу вгору, від місця появи до біосфери загалом, вони змінюють глобальні процеси і, тим самим, переводять їх на новий еволюційний рівень.

Генофонд популяцій різних видів у екосистемі пов'язаний в єдине ціле за рахунок трансформації та взаємопроникнення речовини і енергії, передавання інформації. Прикладом взаємопроникнення інформації генотипів (генофондів) різних таксонів є біотичні відносини у вигляді мутуалізму, коменсалізму, паразитизму. Отже, в екосистемі відбувається постійне пришліфування генофондів усіх популяцій у єдину цілісну інформаційну систему, в котрій зафіксовані норми взаємної реакції всіх живих компонентів екосистеми один на одного та на зміни абіотичного середовища. В екосистемі (як саморегулюючої єдності) індивідуальні характеристики складових узгоджуються (синхронізуються) поміж собою. Важливим наслідком такої закономірності є те, що випадіння одного з ланцюгів системи змінює структуру і функції інших (або повністю змінює ціле). Як приклад, вилучення атома з молекули робить властивості молекули іншими.

Сукупність генофонду біорізноманіття у межах екосистеми трактуємо як кібернетичну пам'ять і регуляторний механізм підтримання гомеостазу цієї екосистеми. Формування пам'яті екосистеми у вигляді біотичного і ландшафтного різноманіття слід розглядати як одну з найхарактерніших рис еволюції.

Стабільність екосистеми доцільно розуміти як закладену в генетичній пам'яті біорізноманіття системи здатність неухильно реалізовувати свою життєву програму, – впродовж всього періоду існування бути стійкими до впливу зовнішніх чинників, адаптуватися до них, повертатися до нормального (стійкого) стану. Отже, чим більше екосистема втрачає генофонд біорізноманіття (як носія системи інформації), тим більше вона втрачає власну пам'ять природного регулювання гомеостазу, «забуває» як це робиться. Доцільно притримуватися «золотої середини» в реалізації коеволюційної парадигми соціально-економічного розвитку існування системи «суспільство- біосфера», яка передбачає обов'язкове співвідношення між культурними й натуральними ландшафтами на рівні 62 % і 38 % відповідно. Це означає – на 38% планети створити екомережу біосферних резерватів біологічного і ландшафтного різноманіття (зони реанімації біосфери), а на 62 % штучно створених агро- та урбоєкосистемах проводити збалансоване природокористування. Загальною тенденцією у концептуальному підході до екомережі є намагання створити оптимальну соціально-природну систему, котра вирішувала б як проблеми збереження наявних таксонів біоти, так і надавала б комплекс послуг населенню (соціальних, економічних, естетичних, оздоровчих та ін.).

Коеволюція цивілізації та біосфери забезпечує збереження людського роду як біопсихосоціального виду за умов збереження природної глобальної екосистеми – біосфери – в усій ландшафтній і біотичній різноманітності. Ідея коеволюції обґрунтовує потребу перебудови пріоритетів людини, їхньої узгодженості із можливостями природи.

Висновок

Сукупність генофонду біологічного різноманіття трактуємо як кібернетичний механізм підтримання гомеостазу екосистеми. Стабільність біосфери розуміємо як закладену в генетичній пам'яті її біорізноманіття здатність неухильно реалізовувати свою життєву програму, – впродовж всього періоду існування бути стійкими до впливу зовнішніх чинників, адаптуватися до них, повертатися до збалансованого стану.

Принцип «золотого перетину» («золотої пропорції») – гармонійний прояв структурної і функціональної досконалості цілого і його частин у природі, науці, техніці, мистецтві.

Сталий розвиток цивілізації можливий за умови дотримання концепції природної «золотої середини», яка передбачає обов'язкове співвідношення між техногенними й природними ландшафтами на рівні 62 % і 38 % відповідно.

Ідея коеволюції обґрунтовує потребу перебудови пріоритетів людини, їхньої узгодженості із можливостями природи

Бібліографія

- Голубець М.А. Вступ до геосоціосистемології / М.А. Голубець. – Львів : «Поллі», 2005. – 199 с.
- Голубець М.А. Екосистемологія / М.А. Голубець. – Львів : «Поллі», 2000. – 316 с.
- Денисик Г.І. «Золота середина» у природничо-географічних дослідженнях / Денисик Г.І. // Наукові записки ВДПУ, Серія: географія, 2011. – № 23. – С. 5-10.
- Конвенція про біологічне різноманіття: [відп. ред. К.І. Гарадашук]. – К.: Стило, 1997. – 154 с.
- Моисеев Н.Н. Коеволюция природы и общества. Пути ноосферогенеза / Н.Н. Моисеев, Экология и жизнь», 1997, № 2–3. – С. 3 – 15.
- Оцінка стану виконання підсумкових документів Всесвітнього саміту зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002) / [Руденко Л.Г., Білявський Г.О., Горленко І.О. та ін.]. – К. : Академперіодика, 2004. – 208 с.
- Реймерс Н.Ф. Экология: Теория, законы, правила, принципы и гипотезы / Реймерс Н.Ф. – М.: Россия молодая, 1994. – 366 с.
- Рудишин С.Д. Основи біогеохімії : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.], Рудишин С.Д. – К. : ВЦ «Академія», 2013. – 248 с.
- Рудишин Сергій. Модель наукової картини світу / Сергій Рудишин, Інна Коренева, Біологія і хімія в сучасній школі. – 2013. – № 3. – С. 2-6.
- Шевелев И.Ш. Золотий перетин: Три погляди на природу гармонії / И.Ш.Шевелев, М.А.Марутаев, І.П. Шмельов. - М.: Стройиздат, 2007. - 343 с. - С. 103.
- Rudyshyn S. Development of University Students' Ability to Understand the World Scientific.

Pattern / Rudyshyn S., Koreneva I. // The Advanced Science Journal. United States. ISSN 22219-74X. – 2014. – ISSUE 5. – P.7-12.

Rudyshyn S. Strategy of Coevolution Between Biosphere and Society : Ukrainian Dimention /

Rudyshyn S. // The Advanced Science Journal. United States. ISSN 22219-74X. – 2014. – ISSUE 2. – P.90-94.

Rudyshyn Serg D. Golden section : environmental demention of sustainable development of «biosphere –society» system / Rudysyn Serg D. // V-й Всеукраїнський з'їзд екологів з міжнародною участю (Екологія/ Ecology – 2015, 23-26 вересня, 2015. Збірник наукових праць. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД». 2015. – С. 254.

Інтернет-джерела

Глобальна програма дій по освіті в інтересах сталого розвитку в якості наступної діяльності по итогам Десятиліття освіти в інтересах сталого розвитку ООН в період після 2014 г. (Резолюція 37 С/12

Генеральної конференції ЮНЕСКО. – Режим доступу : <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002305/230514R.pdf>).

Дорожня карта здійснення Глобальної програми дій по освіті в інтересах сталого розвитку. – Режим доступу : <http://www.slideshare.net/VladimirKutikov>.

Концепція переходу України до сталого розвитку. – Режим доступу: http://www.greenparty.ua/news/development/development-news_13880.

Цілі в області сталого розвитку на період до 2030 г. Приняті на 70-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 25 вересня 2015. – Режим доступу : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/92/PDF/N1529192.pdf>.

INFORMACJE O AUTORACH I STRESZCZENIA ARTYKUŁÓW

ATUL AGRAWAL –. PhD Scholar; University of Petroleum & Energy Studies, India; Years of Study : 2014 – 17; Field of Study : Power Management. Author is an Engineering Graduate.

He completed his B.Tech Hons (Computer Science) in 2011. After this he went to do post graduate studies and completed his MBA in the year of 2013. Presently he is a doctoral student at University of Petroleum & Energy Studies and pursuing research in the area of Power Management.

National Renewable Energy Act 2015: Proposed Act for The Sustainable Development in India

Abstract:. During the last decade, renewable energy generation in India has emerged as an important component of the centralized and decentralized power generation. Energy solutions from renewable sources support the aim of sustainable growth of the nation. Further addition in power generation from renewable energy sources lower the carbon footprint as well as make the country more energy secure. Indian government and policy makers are committed to do various needful changes in various policies to support the growth of renewable energy sector in the country. Presently renewable energy and related policies are supported by the Electricity Act 2003. But from the viewpoint to increase the ratio of renewables in the future mix of energy, a need to develop a holistic framework is felt. Subsequently, the Government of India came with the draft of National Renewable Energy Act 2015. This paper specifies the need of the National Renewable Energy Act 2015 and also puts light on the salient feature of the proposed act.

Keywords:. Renewable Energy, Electricity Act 2003, National Renewable Energy Act 2015.

IRYNA BARYTSKA –. Studiowała na Uniwersytecie „Kyjowo – Mohylanska Akademia”, jest absolwentką licencjatu na kierunku „Chemia”. Interesuje się rekreacją wód powierzchniowych Ukrainy, co jest jedną z celów Strategii Zrównoważonego Rozwoju naszego kraju. .

Oczyszczanie środowiska ścieków z barwników metodą ultrafiltracji, wzmocniane przy pomocy polielektrolitów

Streszczenie:. W artykule opisuje się usunięcie barwników o małej masie błękitu metylenowego i czerwieni metylowej, jak modelowych brudzących substancji metodą ultrafiltracji, wzmocnionej przyrodniczymi polielektrolitami alginianem sodu, k-karagenem oraz kopolimerem szczepionym. Badania wykazały, że stosowanie takich materiałów umożliwia wysoką wydajność czyszczenia wody z tych zanieczyszczeń w porównaniu z konwencjonalną ultrafiltracją.

Słowa kluczowe:. ultrafiltracja, polielektrolity, membrana odsalania , barwniki.

Environmental treatment of wastewater from dyes by ultrafiltration, enhanced polyelectrolytes

Abstract: This article describes how to remove low molecular dye methylene blue and methyl red as model pollutants by ultrafiltration, enhanced natural polyelectrolyte sodium alginate, k-carrageenan and graft copolymer. The study showed that the use of such materials gives high values in cleaning water from these pollutants compared with the usual ultrafiltration.

Keywords: ultrafiltration, polyelectrolyte, membrane desalination, dyes.

YANINA BUTENKO –.. Urodziła się w Ukrainie. Otrzymała wykształcenie wyższe jako historyk w Narodowym uniwersytecie im. M. Dragomanowa w Kijowie. Od 2015 roku kontynuuje studia w Polsce, na Uniwersytecie Warszawskim.

Zajmuje się badaniem statusu i roli Kościoła Katolickiego w życiu społecznym w XX wieku, Historią Rumunii, Problematyką ochrony zabytków historycznych.

Funkcja zamków w życiu społecznym (na przykładzie Polski)

Streszczenie: Rozpatrywana jest rola i znaczenie zamku we współczesnym życiu społecznym przez wykonywane przez niego funkcję. Wzięto pod uwagę różne kategorie zamków w różnym stopniu zachowane i wykorzystywane. Przeanalizowano państwową i społeczną politykę w odniesieniu do zamku, jako zabytku historycznego, w zależności od regionu, zachowań społecznych, historii jak i pamiątki historycznej (na konkretnych przykładach).

Ponadto, wyodrębniono problemy z którymi spotykają się konserwatorzy zabytków i organizacje pozarządowe oraz instytucje ochraniające zabytki

Słowa kluczowe: Zamek, krajobraz, społeczeństwo, ruina, dziedzictwo kulturowe.

Abstract: Analyzed role and importance of the castle in nowadays social life. Named main functions of castles in modern life. Taken into account the various categories of castles in varying conditions of behavior. Illustrated state and social politics in relation to the castle as a historical monument, depending on the region, behavior and history memorabilia historical (with concrete examples). Focused in specific problems with what come together conservators and organizations of protection of castles.

Keywords: Castle, landscape, society, ruin, culture heritage.

IRYNA CHOVPAN –.. Studiuje w Bogomolets National Medical University, na kierunku „Sprawa Lekarska”. W międzyczasie pracuje jako wolontariuszka w wielu centrach rozwoju i rehabilitacji. Bardzo ważna jest dla niej Strategia Zrównoważonego Rozwoju Ukrainy 2020.

Istotność zrozumienia zakresu pojęcia „zrównoważony rozwój” w aspekcie poszerzania umiejętności językowych, jako istotnego elementu integracji ze społecznością międzynarodową

Streszczenie: W artykule opisuje potrzebę uczenia się języka obcego, tak istotnej umiejętności w życiu każdej osoby wykorzystując bezpośrednio pojęcie „zrównoważonego rozwoju”, przez co można zwiększyć wpływy Ukrainy na arenie międzynarodowej i to dzięki tej koncepcji. Badania wyka-

zały, że istnieje pilna potrzeba, aby zoptymalizować i dostosować proces kształcenia do standardów europejskich, w związku z dążeniem społeczności do integracji międzynarodowej.

Słowa kluczowe: edukacja, język obcy, zrównoważony rozwój, międzynarodowa integracja.

**Розуміння людством концепції «Сталого розвитку» в розрізі
знання іноземної мови для інтеграції людини в міжнародному
соціумі**

**Mankind's understanding the concept of "Sustainable development"
in terms of language skills for human integration in the international
society**

Abstract: This article describes investigation required of learning a foreign language in a person's life directly through the concept of "Sustainable development" and increase Ukraine's influence in the international arena thanks to this concept. Studies have shown that there is an urgent need to optimize and adapt the educational process to the European standards, in connection with the desire of integration into the international community.

Keywords: education, foreign language, sustainable development, international integration.

LEONID DEREVIANCHENKO — W 2016 roku ukończył Kirowogradzki Narodowy Techniczny Uniwersytet i otrzymał dyplom licencjacki (specjalność: Inżynieria produkcji i budowa maszyn). Od dawna interesuje się kulturą Polski oraz jej historią. Uprawia sztukę walki Sambo już od 8 lat, ponadto interesuje się motywacją w psychologii oraz samorozwojem człowieka..

**Perspektywy zrównoważonego rozwoju sportu oraz społeczeństwa
na przykładzie Polski i Ukrainy**

Streszczenie: Rozwój społeczeństwa nie jest możliwy bez rozwoju poszczegółnej jego jednostki. Podczas wdrażania cokolwiek jakich reform, nie możemy zapominać o korzystaniu z doświadczeń innych krajów. Pytanie rozwoju zrównoważonego Ukrainy, szczególnie sportu, nie rozpatruje się dotychczas na dostatecznym poziomie, co nie pozwala rozszerzać geografii zaangażowania w zajęcia sportem dzieci i dorosłych. W tym artykule probowaliśmy przeanalizować procesy, które występują podczas uprawiania sportu, korzyści od nich dla organizmu człowieka oraz zwrócić uwagę na to, że mówiąc o rozwoju zrównoważonym kraju, nie możemy zapominać o rozwoju każdego jego obywatela.

Słowa kluczowe: sport, wysiłek fizyczny, rozwój zrównoważony, możliwości.

**Перспектива сталого розвитку спорту та суспільства на
прикладі Польщі та України**

**Perspectives for sustainable development of sport and society on the
example of Polish and Ukrainian**

Abstract: The development of society is not possible without the development of its individual units. When implementing whatever reforms which, we must not forget about using the experience of other countries. The question of sustainable development of Ukraine, especially sport, not considered yet at a sufficient level, which does not allow expanding geography involvement in the sport activities of children and adults. In this article, we tried to analyze the processes that occur during sport, the benefits from them to the human body, and noted that talking about the sustainable development of the country, we cannot forget about the development of each of its citizens.

Keywords: sport, exercise, sustainable development, opportunities.

MICHAŁ DOBRZYŃSKI –.. Student III roku prawa na Uniwersytecie Warszawskim, członek Koła Naukowego Prawa Konstytucyjnego „Legislator”, zdobywca III miejsca w Konkursie Prawa Konstytucyjnego organizowanego przez Uniwersytet w Białymstoku, w liceum laureat Olimpiady Wiedzy o Polsce i Świecie Współczesnym..

Zasada zrównoważonego rozwoju w art. 5 Konstytucji RP i w prawie ochrony środowiska – uwagi na tle teoretyczno prawnym

Streszczenie:.. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie problematyki zasady zrównoważonego rozwoju w ujęciu teoretycznoprawnym. Omówione zostają w nim umiejscowienie tejże zasady w polskim porządku prawnym oraz, odwołując się do prac z dziedziny filozofii prawa, zagadnienie jej normatywnego charakteru. Następnie autorzy przedstawiają kwestie wykładni przepisu konstytucyjnego, w którym jest ona zawarta, a także znaczenie omawianej zasady w systemie prawa ochrony środowiska. W podsumowaniu podejmują się próby oceny dotychczasowej praktyki ustawodawczej związanej z pojęciem zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe:.. zrównoważony rozwój, ochrona środowiska, Konstytucja, zasady prawa, teoria prawa.

Abstract:.. The purpose of this article is to present an overview of the principle of sustainable development in the context of legal theory. The authors discuss said principle's place in the Polish legal system, its normative character (in reference to modern legal philosophy), as well as its interpretation in both constitutional and administrative law. In the conclusion they also attempt to evaluate the Polish legislation hitherto enacted in relation to sustainable development.

Keywords:.. sustainable development, environmental law, constitutional law, legal principles, legal theory.

JAKUB DOROSZ-KRUCZYŃSKI –.. Student III roku prawa na Uniwersytecie Warszawskim, członek Koła Naukowego Prawa Konstytucyjnego „Legislator”, zdobywca II miejsca w Konkursie Prawa Konstytucyjnego organizowanego przez Uniwersytet w Białymstoku, w liceum laureat Olimpiady Wiedzy o Polsce i Świecie Współczesnym..

Zasada zrównoważonego rozwoju w art. 5 Konstytucji RP i w prawie ochrony środowiska – uwagi na tle teoretyczno prawnym

Streszczenie:.. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie problematyki zasady zrównoważonego rozwoju w ujęciu teoretycznoprawnym. Omówione zostają w nim umiejscowienie tejże zasady w polskim porządku prawnym oraz, odwołując się do prac z dziedziny filozofii prawa, zagadnienie jej normatywnego charakteru. Następnie autorzy przedstawiają kwestie wykładni przepisu konstytucyjnego, w którym jest ona zawarta, a także znaczenie omawianej zasady w systemie prawa ochrony środowiska. W podsumowaniu podejmują się próby oceny dotychczasowej praktyki ustawodawczej związanej z pojęciem zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe:.. zrównoważony rozwój, ochrona środowiska, Konstytucja, zasady prawa, teoria prawa.

Principle of sustainable development in the art. 5 of the Constitution and in environmental law - remarks on the background of theoretical law.

Abstract:. The purpose of this article is to present an overview of the principle of sustainable development in the context of legal theory. The authors discuss said principle's place in the Polish legal system, its normative character (in reference to modern legal philosophy), as well as its interpretation in both constitutional and administrative law. In the conclusion they also attempt to evaluate the Polish legislation hitherto enacted in relation to sustainable development.

Keywords:. sustainable development, environmental law, constitutional law, legal principles, legal theory

WIOLETA GAWEL – mgr Wioleta Gawel jest doktorantką Wydziału Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Zainteresowania naukowe kieruje w stronę CSR, społecznej odpowiedzialności uczelni, edukacji globalnej i zarządzania zasobami ludzkimi. W swoich pracach duży nacisk kładzie na rolę człowieka w ekonomii. Ceni interdyscyplinarne podejście do problemów społecznych i dialog różnych środowisk. Aktywnie podąża za nowymi nurtami w obszarze swoich zainteresowań.

Świadomość jednostkowa fundamentem zrównoważonego rozwoju

Streszczenie:. Pojęcie zrównoważonego rozwoju zajmuje istotne miejsce na arenie międzynarodowej. Stanowisko w tym temacie jest niemal jednogłośne i wspólnymi siłami są podejmowane działania na rzecz zmniejszenia nierówności świata i sprawiedliwych relacji handlowych pomiędzy globalną Północą i Południem. Zrównoważony rozwój powinien zajmować istotne miejsce w procesie edukacji. W połączeniu z projektami społecznymi obudzi odpowiedzialność za otoczenie. Taka postawa pozwoli wymagać więcej od siebie i od innych, a zwłaszcza od podmiotów gospodarczych. W ten sposób kształtowane jest świadome społeczeństwo, zadające pytania i poszukujące rozwiązań wobec wyzwań dzisiejszego świata.

Słowa kluczowe:. Zrównoważony rozwój, społeczna odpowiedzialność biznesu, edukacja, świadomość, dysproporcje.

Abstract:. The concept of sustainable development occupies an important place in the international arena. The position of this topic is almost unanimous and joint efforts are taken action to reduce inequalities in the world and fair trade relations between the global North and South. Sustainable development should occupy an important place in the educational process. Combined with social projects wake responsibility for their environment. Such an attitude will demand more from ourselves and from others, especially from economic actors. In this way it is shaped conscious society, asking questions and seeking solutions to the challenges of today's world.

Keywords:. sustainable development, corporate social responsibility, education, awareness, disproportions.

MAGDALENA GAŚKA – Autorka artykułu jest studentką V roku Wydziału Prawa i Administracji UW na kierunku prawo. W ramach studiów wykazuje szczególne zainteresowanie prawem cywilnym w aspektach medycznych oraz szeroko pojętym systemem ochrony zdrowia. Jako prelegentka uczestniczyła w konferencjach prawno-medycznych. Jest alumnem IV edycji projektu Liderzy Ochrony Zdrowia organizowanej przez Fundację im. Lesława A. Pagi.

Telemedycyna a zrównoważony rozwój polskiego systemu opieki zdrowotnej

Streszczenie:.. Celem artykułu jest zaprezentowanie pozytywnego wpływu zastosowania telemedycyny w polskim systemie opieki zdrowotnej dla stymulacji jego zrównoważonego rozwoju. Autorka przedstawia wyzwania, stojące obecnie przed polskim systemem opieki zdrowotnej oraz propozycje ich przezwyciężenia przy wykorzystaniu rozwiązań telemedycyny. Ponadto, artykuł traktuje o barierach implementacji telemedycyny na grunt polski oraz propozycjach ich sukcesywnego niwelowania.

Słowa kluczowe:.. Telemedycyna, system opieki zdrowotnej, zrównoważony rozwój.

Abstract:.. The aim of this article is to present the positive impact of the use of telemedicine in the polish healthcare system to stimulate its sustainable development. The author presents challenges the polish healthcare system has to face nowadays. At the same time author enunciate proposals for overcoming these difficulties by using solutions offered by telemedicine. Additionally, the article deals with barriers for the implementation of telemedicine into polish healthcare system and shows propositions for their gradual leveling.

Keywords:.. Telemedicine, healthcare system, sustainable development.

MARTYNA GRADUSZEWSKA –. W 2012 roku ukończyła z wyróżnieniem I Liceum Ogólnokształcące im. Filomatów Ziemi Michałowskiej w Brodnicy. W 2013 roku rozpoczęła studia o kierunku Dziennikarstwo i Komunikacja Społeczna na Wydziale Politologii i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W latach 2014-2016 była wolontariuszem w Akademickim Centrum Kultury i Sztuki „Od Nowa”, gdzie brała udział w organizacji licznych wydarzeń kulturalnych. W 2015 roku zdobyła certyfikat Akademii Procesu i Porozumienia po odbyciu cyklu szkoleń z zakresu kompetencji miękkich i komunikacji interpersonalnej. Od 2015 roku udziela się w kole naukowym Under Construction PR, dzięki czemu zdobywa doświadczenie związane z wybraną przez siebie specjalizacją studiów. W 2016 roku ukończyła studia dziennikarskie z oceną bardzo dobrą na dyplomie. Swoje zainteresowania wiąże z fotografią, podróżami oraz muzyką. Jest miłośniczką twórczości Fiodora Dostojewskiego..

Czy kryzys migracyjny zagraża zrównoważonemu rozwojowi? Obrazy współczesnego uchodźstwa w polskiej prasie, na przykładzie publikacji o śmierci Aylana Kurdiego

Streszczenie:.. Artykuł traktuje o różnych aspektach kryzysu związanego z masowymi migracjami ludności z Bliskiego Wschodu do krajów Unii Europejskiej w latach 2011-2016.

Celem niniejszej pracy jest ukazanie wyżej wskazanego problemu polityczno-społecznego z kilku różnych perspektyw.

Wstęp poświęcony jest przedstawieniu zjawiska kryzysu migracyjnego w Europie. Autorka wyjaśnia pojęcie migracji oraz wskazuje różnicę między statusem migranta a uchodźcy. Omawia przyczyny europejskiego kryzysu migracyjnego oraz związane z nim wyzwania dla Unii Europejskiej. Poruszając aspekt społeczno-kulturowy, autorka opisuje takie pojęcia jak asymilacja, integracja czy różnice kulturowe.

Celem głównej, analitycznej części artykułu jest zaprezentowanie różnic w przedstawianiu kryzysu migracyjnego przez media o odmiennej orientacji politycznej. Autorka posługuje się analizą porównawczą, obejmującą dwa artykuły pochodzące z dwóch polskich dzienników opiniotwórczych: „Gazety Wyborczej” oraz „Rzeczpospolitej”.

Słowa kluczowe:.. śmierć w mediach, kryzys migracyjny, wojna domowa w Syrii, uchodźcy, dziennik opiniotwórczy.

Abstract: The article is about various aspects of the crisis associated with the mass migration of people from the Middle East to the EU countries in 2011-2016.

The aim of this study is to show the abovementioned social and political problem from several different perspectives.

Introduction is devoted to the presentation of the phenomenon of migration crisis in Europe. The author explains the concept of migration and indicates the difference between the status of migrants and refugees. The causes of the crisis of the European migration and the associated challenges for the European Union are described in this part. From the perspective of socio-cultural dimension the author describes concepts such as assimilation, integration or cultural differences. The aim of the main, analytical part of the article is to present the differences in the presentation of migrant crisis by the media of different political orientation. The author uses the comparative analysis, including two articles from two Polish opinion-forming daily papers: "Gazeta Wyborcza" and "Rzeczpospolita".

Keywords: death in the media, migration crisis, the civil war in Syria, refugees, opinion-forming daily paper.

ANASTASIIA HETMANENKO – Studiowała na Uniwersytecie „Kyjowo – Mohylanska Akademia”, jest absolwentką licencjatu na kierunku „Chemia”. Jest osobą, która chętnie angażuje się do działań, dbających o polepszeniu systemu ekologicznego na Ziemi. Głównym marzeniem jest urzeczywistnienie Strategii Zrównoważonego Rozwoju Ukrainy 2020.

Membrany polisulfonowe modyfikowane α -amylazą, włączoną do polimerycznych miceli dla ultrafiltracji skrobi w kontekście zrównoważonego rozwoju

Streszczenie: W artykule został opisany preparat membrany polisulfonowe modyfikowany α -amylazą, włączoną do polimerycznych miceli dla ultrafiltracji skrobi oraz przedstawiono badanie ich efektywności w procesach biokatalitycznych do stworzenia biopaliwa. Badanie wykazuje, że unieruchomienie enzymów jest jednym z najbardziej obiecujących sposobów dla zwiększenia efektywności ich wykorzystania, zwłaszcza stabilności, zdolności do regeneracji i ponownego użycia. Ponadto, tworzenie takich materiałów jest trudnym zadaniem, związanym z szeregiem problemów, dlatego zaproponowano włączyć fermenty do polimerycznych miceli, a potem wprowadzić takie micelle na powierzchnię membrany.

Słowa kluczowe: biokataliza, α -amylaza, polimerowe micelle, membrany polisulfonowe.

Polysulfone membranes modified with α -amylase, incorporated into polymeric micelles, for starch ultrafiltration in the light of sustainable development

Abstract: This article describes the preparation polysulfone membranes modified with α -amylase, incorporated into polymeric micelles, for starch ultrafiltration and investigation of their effectiveness in biocatalytic processes for subsequent creation of biofuels. The study shows that immobilization of enzymes is one of the most promising methods for efficiency increasing of their usage, especially, stability, possibility of regeneration and reuse. Furthermore, the creation of such materials is a difficult task, associated with a number of problems, so it was offered to incorporate enzymes in polymer micelles, and then immobilized such micelles onto the membrane surface.

Keywords: biocatalysis, α -amylase, polymeric micelles, polysulfone membranes.

ROMAN KALYNIAK –. Studiuje w Kropivnickim Narodowy Techniczny Uniwersytecie, Mechanical Engineering Department.

Bez względu na wykształcenie techniczne, interesuje się badaniami, dotyczącymi socjologii i rozwoju społeczności. Jest rezydentem ogólnoukraińskiej organizacji społecznej: „Wolontariusz”..

Istotność zrozumienia zakresu pojęcia „zrównoważony rozwój” w aspekcie poszerzania umiejętności językowych, jako istotnego elementu integracji ze społecznością międzynarodową

Streszczenie:.. W artykule opisuje potrzebę uczenia się języka obcego, tak istotnej umiejętności w życiu każdej osoby wykorzystując bezpośrednio pojęcie „zrównoważonego rozwoju”, przez co można zwiększyć wpływy Ukrainy na arenie międzynarodowej i to dzięki tej koncepcji. Badania wykazały, że istnieje pilna potrzeba, aby zoptymalizować i dostosować proces kształcenia do standardów europejskich, w związku z dążeniem społeczności do integracji międzynarodowej.

Słowa kluczowe:.. edukacja, język obcy, zrównoważony rozwój, międzynarodowa integracja.

Розуміння людством концепції «Сталого розвитку» в розрізі знання іноземної мови для інтеграції людини в міжнародному соціумі

Mankind's understanding the concept of "Sustainable development" in terms of language skills for human integration in the international society

Abstract:.. This article describes investigation required of learning a foreign language in a person's life directly through the concept of "Sustainable development" and increase Ukraine's influence in the international arena thanks to this concept. Studies have shown that there is an urgent need to optimize and adapt the educational process to the European standards, in connection with the desire of integration into the international community.

Keywords:.. education, foreign language, sustainable development, international integration.

IWONA KAPUSTKA –. Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa w Katowicach, seminarium doktorskie, IV rok.

Od kilkunastu lat związana z administracją publiczną (pracownik samorządowy szczebla regionalnego i lokalnego), specjalista od pozyskiwania środków zewnętrznych, innowacji w zarządzaniu publicznym i elektronicznego obiegu dokumentów. W obszarze zainteresowań leży również przedsiębiorczość oraz instytut otoczenia biznesu.

Bezpłatna komunikacja miejska jako przykład innowacyjnego podejścia do zrównoważonego rozwoju – studium przypadku

Streszczenie:.. Transport, jak każde inne działanie człowieka, może niekorzystnie oddziaływać na stan środowiska, a także stanowić zagrożenie dla zdrowia i życia ludzkiego, dlatego poszukuje się rozwiązań umożliwiających ograniczenie jego szkodliwego wpływu. Celem artykułu jest ocena tego, jak wdrożenie bezpłatnej komunikacji wpływa na funkcjonowanie miasta oraz na środowisko przyrodnicze i społeczne. W pierwszej kolejności omówione zostały przepisy dotyczące or-

ganizacji publicznego transportu zbiorowego przez jednostki samorządu terytorialnego. Następnie zaprezentowano rozwiązania w zakresie wprowadzania bezpłatnych form transportu zbiorowego w polskich gminach na przestrzeni ostatnich lat. W oparciu o *case study* – gdzie przedstawiono przypadek miasta Żory, które jako pierwsze w Polsce wprowadziło darmową komunikację dla wszystkich bez ograniczeń – nastąpiła próba oceny skutków implementacji tego innowacyjnego projektu w różnych aspektach, w tym w kategoriach zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: bezpłatna komunikacja, zrównoważony transport, innowacje w transporcie, włączenie społeczne.

Abstract: Transport could have a harmful effect on human health and the environment. It is necessary to assess any measures that might improve the efficiency of that mode of transport and reduce its negative impact. The main purpose of the article is to evaluate the effectiveness of free public transport. Polish and EU regulations in this area are described in the first part. Next, the implementation of toll-free public communication is come up with a combination of solutions, a general model and principles. Characterisation of free transport in Żory city is the main part of this paper (a case study). In conclusion, there is an attempt to weigh up what extent implementing the concept would be beneficial for populace and environment.

Keywords: free public transport, sustainable transport, transport innovation, social inclusion.

KATERYNA KHARCHENKO – Studiowała na Uniwersytecie „Kyjowo – Mohylanska Akademia”, jest absolwentką magistra w kierunku „Chemia”. Interesuje się chemią, zwłaszcza ekologicznymi a także alternatywnymi rodzajami paliw. Głównym celem podejmowanych działań jest wdrożenie tych technologii do codziennego użytku na Ukrainie.

Membrany polisulfonowe modyfikowane α -amylazą, włączoną do polimerycznych miceli dla ultrafiltracji skrobi w kontekście zrównoważonego rozwoju

Streszczenie: W artykule został opisany preparat membrany polisulfonowe modyfikowany α -amylazą, włączoną do polimerycznych miceli dla ultrafiltracji skrobi oraz przedstawiono badanie ich efektywności w procesach biokatalitycznych do stworzenia biopaliwa. Badanie wykazuje, że unieruchomienie enzymów jest jednym z najbardziej obiecujących sposobów dla zwiększenia efektywności ich wykorzystania, zwłaszcza stabilności, zdolności do regeneracji i ponownego użycia. Ponadto, tworzenie takich materiałów jest trudnym zadaniem, związanym z szeregiem problemów, dlatego zaproponowano włączyć fermenty do polimerycznych miceli, a potem wprowadzić takie micle na powierzchnię membrany.

Słowa kluczowe: biokataliza, α -amylaza, polimerowe micle, membrany polisulfonowe.

Polysulfone membranes modified with α -amylase, incorporated into polymeric micelles, for starch ultrafiltration in the light of sustainable development

Abstract: This article describes the preparation polysulfone membranes modified with α -amylase, incorporated into polymeric micelles, for starch ultrafiltration and investigation of their effectiveness in biocatalytic processes for subsequent creation of biofuels. The study shows that immobilization of enzymes is one of the most promising methods for efficiency increasing of their usage, especially, stability, possibility of regeneration and reuse. Furthermore, the creation of such materials is a difficult task, associated with a number of problems, so it was offered to incorporate enzymes in polymer micelles, and then immobilized such micelles onto the membrane surface.

Keywords: biocatalysis, α -amylase, polymeric micelles, polysulfone membranes.

BARBARA KOWALSKA – jest studentką IV roku prawa na Uniwersytecie Warszawskim. Urodziła się i mieszka w Warszawie, tutaj też stawiała pierwsze kroki w szkolnym życiu naukowym. Aktualnie jest Członkiem Zarządu Stowarzyszenia Kooperacja Miejska. Pracuje również w kancelarii adwokackiej. Studia są jej największą pasją, w szczególności zagadnienia prawa konstytucyjnego i nauki o państwie. Od dziecka marzy o karierze naukowej i możliwości wykładania na UW. Pasjonuje się modą i sportem.

Degradacja człowieczeństwa w cywilizacji zniewolonej potrzebą odczuwania indywidualnej przyjemności. Zrównoważony rozwój jako strategia odnowy dobra wspólnego

Streszczenie:.. Artykuł ma na celu dokonanie analizy wartości, którymi kieruje się współczesny człowiek. Poprzez odniesienie do niepokojącej wizji społeczeństwa przyszłości z powieści Aldousa Huxley wskazuje na podstawowe problemy cywilizacji konsumpcji i zniewolenia niepostrzeżoną potrzebą odczuwania przyjemności. Śledząc ewolucję pojęcia dobra wspólnego konstruuje strategię pozwalającą stworzyć państwo idealne. Wskazuje tym samym istotę zrównoważonego rozwoju i alarmuje jakie niebezpieczeństwa kryją się w niszczących naturę ludzką działaniach.

Słowa kluczowe:.. przyjemność, degradacja, dobro, wspólnota, człowieczeństwo.

Abstract:.. The aim of the article is to describe the values, which are the most important for the contemporary humanity. As regards the alarming vision of the future society created by Aldous Huxley, it shows the basic problems of the consumption civilization and oppression by an uncontrollable need of feeling pleasure. Monitoring the progress of the „common good” concept it constructs the strategy how to create an ideal state. It shows thus the importance of the balanced development and alarms which kind of dangers are covered behind the behaves, that could be destroying for the human nature.

Keywords:.. pleasure, degradation, right, community, humanity.

WOJCIECH KRZYSZTONEK –. W 2008 roku uzyskał tytuł magistra politologii na Uniwersytecie Pedagogicznym im. KEN w Krakowie, w 2013 roku rozpoczął studia doktoranckie.

Samorządowiec: od 2002 roku radny Dzielnicy XIV Czyżyny Krakowa, w latach 2011-2014 jej przewodniczący, od 2014 roku radny miasta Krakowa.

W latach 2007 – 2011 dyrektor biura poselskiego posła Ireneusza Rasia, obecnie zastępca dyrektora ds. administracyjnych w Muzeum Lotnictwa Polskiego.

Pomysłodawca i koordynator wielu inicjatyw społecznych, m.in. Czyżyńskiej Akademii Samorządności.

Idea zrównoważonego rozwoju a nowe ruchy społeczne

Streszczenie:.. Tematem artykułu jest związek pomiędzy nowymi ruchami społecznymi a ideą zrównoważonego rozwoju. Jest on próbą odpowiedzi na pytanie, jakie znaczenie dla tej idei mają nowe ruchy społeczne.

Analiza obejmuje działalność wybranych ruchów z trzech obszarów problemowych, składających się na zagadnienie zrównoważonego rozwoju: ochrony środowiska, gospodarki, ładu społecznego. Potwierdza ona ich znaczenie jako nośników nowych konfliktów społecznych, powstających w wyniku zmian zachodzących w świecie. Tym samym zyskują one rolę kluczo-

wych czynników dokonujących się przemian. Jest to wizja zgodna z koncepcją przedstawioną przez Alaina Touraine'a, w której ruch społeczny jest konfliktem pomiędzy rządzącymi elitami a podporządkowanymi im masami, którego stawką jest kontrola nad głównymi wzorcami kulturowymi. Analiza pokazuje jednak, że ten paradygmat może wymagać korekty w wyniku działalności tzw. kontrruchów, które są organizowane jako protesty przeciwko ograniczeniom wynikającym z zasady zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: Zrównoważony rozwój, ruch społeczny, globalizacja, ekologia, Alain Touraine.

Abstract: The theme of the article is the relationship between the new social movements and the idea of the sustainable development. It is a trial to answer for the question, how important for this idea are the new social movements. The analysis includes the activities of selected movements of the three problem areas comprised on the issue of sustainable development: environmental, economic, social order. It confirms their importance as carriers of the new social conflicts arising as a result of changes taking place in the world. Concomitantly they gain the role of key factors of the outgoing changes. It is a vision consistent with the idea presented by Alain Touraine, where a social movement is a conflict between the ruling elites and subordinated them masses, which stake is control over the main cultural patterns. The analysis portrays, however, that this paradigm may require adjustment in the wake of the activity so-called contra-movements, which are organized as a protest against the bounds accrued from the precept of the sustainable development.

Keywords: Sustainable development, social movement, globalization, ecology.

VIKTOR KUCHERIAVYI – urodził się w Doniecku. On ma tylko 17 lat. W dzieciństwie często grał w szachy i piłkę nożną. Zimą 2014 roku przeniósł się do Kijowa z powodu wojny na wschodzie Ukrainy. W 2016 roku ukończył liceum numer 227 w stolicy Ukrainy. Teraz studiuje na Kyiv National University of Technologies and Design. Jego marzeniem jest zostać inżynierem i dążyć do celu studiując na kierunku *Automation and computer-integrated technologies*. Lubi nauki ścisłe i sport, literaturę, imprezy kulturowe.

Samorozwój personalny studenta i rozwój społeczeństwa

Streszczenie: Zapewnić rozwój społeczeństwa potrafią ludzie, którzy osiągnęli w swoim rozwoju coś większego, niż było zapewnione przez społeczeństwo, co jest możliwe w przypadku samorozwoju człowieka. Ten proces ma swoją specyfikę w życiu studenta.

W edukacyjnej działalności samorozwój osobisty studenta może odbywać się podczas świadomego wykonania umysłowych operacji, również w przypadku powstania warunków dla rozwoju uwagi, wyobraźni i pamięci. Duże znaczenie ma samodzielne wykonanie rozmaitych edukacyjnych ćwiczeń i osobiste wyznaczenie celów fachowego rozwoju.

Komunikatywna działalność studenta sprzyja jego samorozwojowi podczas obcowania z innymi studentami, wykładowcami, w naukowym i kulturalnym środowisku i t.p.

Dotrzymanie zdrowego trybu życia również jest warunkiem i składową samorozwoju osobistego studenta.

Na późniejszym etapie życia wysoko rozwinięta osobistość będzie pozytywnie wpływać na życie innych ludzi, zabezpieczy wysoki wynik sukcesu zawodowego, co z kolei się odzwierciedli na rozwoju społeczeństwa.

Słowa kluczowe: samorozwój osobisty, student, społeczeństwo, nauczanie, komunikacja.

SELF-DEVELOPMENT OF STUDENT'S PERSONALITY AND SOCIETY DEVELOPMENT

Abstract: To provide the society development can only those people, who reached more in their development, than the society gave them. It is possible only in conditions of the continues student's self-development. This process has specific features in the student's life.

During educational activities student's self-development can be possible in case of making conscious mental operations, as well as in case of conditions creation for development of concentration, imagination and memory. Performing of different training exercises by himself and personal setting of the goals of professional development have significant importance.

The communicative student's activities contribute to his self-development during communication with other students, lecturers in the scientific and cultural environment.

Keeping a healthy lifestyle is also the condition and the component of the self-development of student.

In the future the highly developed personality will influence positively other people and provide the high result in the professional field that will contribute to the society development.

Keywords: self-development of personality, student, society, training, communication.

TAIDA LANDOWSKA – Uniwersytet Warszawski, IV rok studiów, kierunek prawo, stacjonarne studia magisterskie, oraz II rok studiów, kierunek dziennikarstwo i medioznawstwo, specjalność public relations i marketing medialny.

Zainteresowania prawami i wolnościami jednostki rozwinęła podczas aktywnego działania w sekcji praw człowieka Studenckiej Poradni Prawnej Uniwersytetu Warszawskiego, Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka oraz Kole Naukowym Prawa Konstytucyjnego „Legislator” działającym przy Uniwersytecie Warszawskim.

Zrównoważony rozwój w planowaniu przestrzennym – ochrona interesu indywidualnego a interes publiczny

Streszczenie: Antagonizm technologia – natura, to nie jedyny punkt sporny w koncepcji zrównoważonego rozwoju. Realne wypełnianie tego modelu wymaga od organów administracyjnych, a w konsekwencji także ustawodawcy oraz sądów, wyważenia idealnego miejsca równowagi między interesem jednostki a interesem publicznym. Zagadnienie to jest niezwykle istotne w zakresie planowania przestrzennego, w którym to procesie organy niejednokrotnie podejmują decyzje o zakresie praw własności oraz roszczeń jednostki w kontekście ochrony interesu publicznego, czyli całego społeczeństwa, a także ochrony środowiska. Rozważając tę definicję w kontekście cywilizacyjnym – jednostka może korzystać z takiego fragmentu przyrody, który nie wpływa w nadmiernym stopniu na ekosystem i nie niszczy środowiska. W artykule rozważam, gdzie w obecnym orzecznictwie osadzony jest punkt ciężkości pomiędzy interesem jednostki a interesem publicznym w zakresie problematyki planowania przestrzennego.

Słowa kluczowe: planowanie przestrzenne, interes publiczny, interes indywidualny, zasada proporcjonalności, prawa i wolności obywatelskie.

Abstract: Antagonism technology - nature, is not the only issue in the concept of sustainable development. The real fulfillment of this model requires the administrative authorities, legislature and the courts preserve the balance between the interests of the individual and the public interest. This issue is extremely important in terms of spatial planning, a process in which authorities often make decisions about property rights and claims of the individual in the context of the protection of the public interest, that is, the whole society, and environmental protection. Considering this definition in the context of civilization - the unit can use such a piece of nature that does not affect excessively on the ecosystem and does not damage the environment. In this article I consider where

in the current case law is the most common used resolution between the interests of the individual and the public interest in issues related to spatial planning.

Keywords: spatial planning, individual rights and freedoms, public interest, individual interest, the principle of proportionality.

MATEUSZ LEWANDOWSKI – jest studentem V roku prawa na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie przygotowuje pracę magisterską z zakresu funkcjonowania spółek celowych w sektorze energetycznym. Zainteresowania naukowe autora obejmują przede wszystkim zagadnienia związane z opodatkowaniem i zasadami funkcjonowania sektora energetycznego oraz sektora odnawialnych źródeł energii.

Podatek akcyzowy w systemie zrównoważonego rozwoju sektora energetycznego

Streszczenie: Zrównoważony rozwój sektora energetycznego jest jednym z najpoważniejszych wyzwań współczesnej gospodarki. Z jednej strony, intensyfikacja działalności człowieka ma znaczący wpływ na środowisko naturalne. Z drugiej strony nie można zapominać o wzroście zapotrzebowania na energię elektryczną i konieczności zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego państwa. Podatek akcyzowy, jako częściowo zharmonizowana danina publiczna mająca za przedmiot opodatkowania energię elektryczną, ma istotny wpływ na zrównoważony rozwój sektora energetycznego i środowiska naturalnego. Dostosowanie konstrukcji podatku do realiów gospodarczych może przyczynić się do ekspansji sektora odnawialnych źródeł energii oraz może zapewnić stabilny i proekologiczny rozwój społeczeństwa.

Słowa kluczowe: podatki, akcyza, zrównoważony rozwój.

Abstract: Sustainable development of the energy sector is one of the most important challenges of the modern economy. The increase in human activity has a significant impact on the environment. On the other hand it cannot be forgotten that the demand for electricity is increasing. Excise duty as a partially harmonized public tribute which provides the taxation of electricity has a significant impact on the development of the energy sector and the environment. Adjusting the tax structure for the business purposes may induce the expansion of the renewable energy and ensure stable and environmentally friendly growth of the society.

Keywords: taxes, excise, sustainable development.

JUDYTA ŁUCZYŃSKA –. Ukończyła studia licencjackie na kierunku Gospodarka Przestrzenna na Wydziale Ekonomiczno - Socjologicznym Uniwersytetu Łódzkiego. W roku 2015/2016 członek studenckiego koła naukowego Gospodarki Przestrzennej SPATIUM (UŁ), zaangażowana w prowadzenie badań w ramach projektu GREEN SURGE. W roku akademickim 2016/17 rozpoczęła studia drugiego stopnia na kierunku Gospodarka Przestrzenna w ośrodku badawczym i dydaktycznym EUROREG na Uniwersytecie Warszawskim. Interesuje się zieloną gospodarką, rozwojem miast a także procesami rewitalizacji.

Ekoinnowacje jako narzędzie wdrażania rozwoju zrównoważonego.

Przykład gmin województwa łódzkiego

Streszczenie:.. Celem pracy było zwrócenie szczególnej uwagi na rolę ekoinnowacji jako czynnika generującego rozwój nowoczesnych gmin.

W części teoretycznej dokonano wytłumaczenia pojęć i teorii zastosowanych w badaniach, natomiast w części empirycznej zinterpretowano dane uzyskane w procesie badawczym. Dodatkowo w artykule zostały zawarte rekomendacje dotyczące rozwiązań ekoinnowacyjnych. Identyfikacja kluczowych dla idei rozwoju zrównoważonego rozwiązań innowacyjnych a przy tym zorientowanych na ochronę środowiska, pozwoliła na przeprowadzenie szczegółowych badań, które prócz przewidywanych efektów, wygenerowały wiele wątków pobocznych, związanych chociażby z problemami zagospodarowania przestrzennego. Przeprowadzona analiza daje doskonałe tło do przeanalizowania dylematów i barier jakie piętrzą się przed współczesnymi jednostkami, ale jednocześnie umożliwia identyfikację potencjalnych rozwiązań. Artykuł ukazuje również deficytowy poziom wiedzy i źródeł informacji w zakresie omawianego tematu, co z kolei dopełnia klasyfikację przyczyn zidentyfikowanego w jednostkach poziomu wdrażania rozwiązań ekoinnowacyjnych.

Słowa kluczowe:.. rozwój zrównoważony, ochrona środowiska, gmina, ekoinnowacja.

Abstract:.. The aim of this thesis was to pay particular attention to the role of eco-innovations as a growth generating factor for modern municipalities. In the theoretical part, the terms and theories used in the research were explained. The empirical part is an analysis of the data obtained during research. Additionally, this work contains recommendations regarding eco-innovative solutions. Identifying innovative solutions key to the idea of balanced growth, and at the same time oriented towards environmental protection, allowed to carry out research, which, apart from the expected effects, generated many secondary threads, regarding for example, the problem of land management and planning. The conducted analysis creates an excellent background to ponder the dilemmas and barriers which municipalities face, and creates an opportunity to identify potential solutions. This paper also presents the scarce level of knowledge and information sources present in the area of the presented subject, which completes the classification of the reasons for the identified level of implementation of eco-innovative solutions.

Keywords:.. sustainable development, environmental protection, municipality, eco-innovation.

MACIEJ MAZUR –. Studia doktoranckie, Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej, Wydział Ekonomiczny, Kierunek: Nauki o Zarządzaniu.

Absolwent Stosunków Międzynarodowych w specjalności Międzynarodowa Polityka Handlowa na Uniwersytecie Warszawskim. Kariera zawodowa związana przede wszystkim z obszarem komunikacji korporacyjnej. W latach 2012 – 2016 zarządzał działaniami komunikacyjnymi, marketingowymi oraz CSR-owymi w jednym z największych, a zarazem najtrudniejszych, projektów infrastrukturalnych w historii polskiego sektora energetycznego – budowie terminalu LNG w Świnoujściu. W trakcie pracy w jednej z wiodących agencji PR w Polsce, doradzał firmom z branży paliwowej, finansowej i FMCG.

Rozwój (nie)zrównoważony, czyli... dobrymi chęciami piekło jest wybrukowane

Streszczenie:.. Przedmiotem artykułu naukowego jest krytyczna analiza przykładów realizacji działań z zakresu zrównoważonego rozwoju i biznesu społecznie odpowiedzialnego, prowadząca do próby odpowiedzi na pytanie, jakie strategie CSR powinny być realizowane, by osiągnąć obopólne korzyści – dla przedsiębiorstwa z zachowaniem priorytetu podstawowej funkcji polegającej na potrzebie maksymalizacji zysku oraz dla interesariuszy zewnętrznych z zachowaniem zasad

zrównoważonego rozwoju. Interesariusze mają coraz więcej narzędzi, dzięki którym ich stanowisko staje się bardziej wyraziste, a wyrażane opinie często mają decydujący wpływ na społeczny odbiór firm i produktów. Kluczowe dla przedsiębiorstwa jest zrozumienie zachodzących zmian i włączenie interesariuszy w proces decyzyjny, tak, by relacje miały wymiar partnerski - zostały oparte o dialog i otwarte podejście do wzajemnych oczekiwań. Celem artykułu jest przedstawienie argumentów na poparcie tezy, że właściwe zarządzanie relacjami z interesariuszami jest wartością dla obu stron zaangażowanych w proces realizacyjny.

Słowa kluczowe: CSR, dialog społeczny, partnerstwo, zrównoważony rozwój.

Abstract: The subject of the research article is a critical analysis of examples of implementation of activities in the field of sustainable development and corporate social responsibility, leading to attempts to answer the question of what CSR strategies should be implemented to achieve mutual benefit - for the enterprise while maintaining the priority of basic functions involving the need to maximize profit and for external stakeholders with the principles of sustainable development. The stakeholders who have the capacity to influence business have access to more and more tools leveraging their potential, and their opinions often have a decisive impact on the public perception of a given project. Hence a fundamental issue for business is to understand the changes taking place and to make the stakeholders involved in the decision-making process, so that the good neighbourly relations could be based on a dialogue and openness to mutual expectations. This study aims to present arguments to support the thesis that properly managed stakeholder relations are of great value for both parties involved in the implementation process.

Keywords: CSR, social dialogue, partnering, sustainability.

SANDRA MENTEL – Studentka III roku studiów społecznych, z zakresu szeroko pojętego bezpieczeństwa, prowadzonych przez Instytut Studiów Społecznych w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Raciborzu.

Fascynatka prawa karnego, kryminalistyki, wieloletni pracownik sektora bankowego.

Skrajne oblicze idei w polityce międzynarodowej na przykładzie Kambodży

Streszczenie: Idea, jako byt niematerialny i wieczny, jednak niekoniecznie doskonały. Niebezpieczne oblicza idei na przykładzie Kambodży, jako przestroga.

Słowa kluczowe: Idea, doktryna polityczna, eksterminacja, Kambodża, Czerwoni Khmerzy.

Abstract: Idea as an immaterial substance, however everlasting, not necessary perfect. Dangeraus face at example Cambodia.

Keywords: Idea, doctrine, extermination, Cambodia, Khmer Rouge.

ARLETA MICHALIK – mgr, nauczyciel kontraktowy, doktorantka w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Jagiellońskiego, absolwentka pedagogiki resocjalizacyjnej oraz pedagogiki szkolnej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ukończyła studia podyplomowe w zakresie edukacji wczesnoszkolnej i przedszkolnej. Pracowała jako pedagog szkolny w Liceum Ogólnokształcącym, a także Miejskim Ośrodku Pomocy Społecznej, gdzie prowadziła zajęcia z dziećmi z autyzmem oraz zespołem Aspergera.

W latach 2012-2013 była wolontariuszką w Maltańskim Centrum Pomocy Dzieciom Niepełnosprawnym i Ich Rodzicom, gdzie prowadziła zajęcia z dziećmi z autyzmem metodą 3i. Ukończyła kurs pt. „Trening umiejętności społecznych w zakresie specjalistycznych usług opiekuńczych”

Zainteresowania naukowe: psychologia pozytywna, *resilience*, adolescencja, niedostosowanie społeczne, kryzys tożsamości, autyzm i zaburzenia ze spectrum autyzmu.

Wzmacnianie potencjału jako forma dążenia do zrównoważonego rozwoju adolescentów zmagających się z kryzysem tożsamości

Streszczenie: Artykuł prezentuje spojrzenie psychologii pozytywnej na zjawisko niedostosowania społecznego oraz radzenia sobie w sytuacjach trudnych. Jednym z takich wydarzeń niewątpliwie jest kryzys adolescencji, z którym muszą sobie radzić dorastający ludzie.

Celem pracy jest podkreślenie konieczności uwzględnienia w działaniach profilaktycznych i resocjalizacyjnych założeń psychologii pozytywnej. Niepokojące przesłanki głoszące, iż społeczeństwa ponowoczesne wytworzą większą liczbę osób o niewykształconej tożsamości (Ambrozik, Kieszowska, 2014) skłaniają do refleksji nad skutecznością dotychczasowych form pomocy. Coraz więcej młodych osób boryka się z problemem nieakceptacji siebie, nie potrafi odpowiedzieć sobie na podstawowe pytania tożsamościowe: Kim jestem? Jaki jestem? Nie każdy młody człowiek podejmuje wyzwanie radzenia sobie z trudnościami i kształtowania własnej tożsamości. Brak wsparcia w tej kwestii może spowodować wadliwie ukształtowaną tożsamość (tożsamość dewiacyjną), nieumiejętność radzenia sobie z zadaniami rozwojowymi, co w konsekwencji może prowadzić do marginalizacji czy niedostosowania społecznego.

W pracy pochylił się nad aspektem rozwoju tożsamości, szczególnie młodzieży w okresie późnej adolescencji. Ponadto zostaną opisane i poddane refleksji dotychczasowe formy oddziaływań profilaktycznych i resocjalizacyjnych, a także teorie, które mogą stanowić bazę do opracowywania działań do pracy z adolescentami.

Słowa kluczowe: Kryzys tożsamości, odporność psychiczna, resocjalizacja, profilaktyka, psychologia pozytywna.

Abstract: The crisis of identity is a natural phenomenon and development. The period of adolescence is an important moment, in which are developed methods of restoring and strengthening the psychological resistance. The impact of rehabilitation requires the support of other disciplines providing knowledge about man and his development, for example Positive Psychology. Treatment rehabilitation requires the support of other disciplines providing knowledge about man and his development, for example Positive Psychology. Activities supporting the process of restoring resilience can be based on strengthening the dimensions of identity that are associated with a number of personality variables and characterological. They are called capital identity. Positive diagnosis becomes the basis for the design of social reintegration and prevention programs related to the prevention of a positive. The potential of children and young people can effectively balance or reduce the destructive effects of risk factors. Current challenges to rehabilitation tend to undertake research of a diagnostic verification in the current of positive psychology. Diagnosis strength of character in young people in late adolescence is necessary, and excavated the potential targets should be socially acceptable behavior.

Keywords: A critical transition, resilience, rehabilitation, prevention, positive psychology.

ANNA MIŚNIAKIEWICZ – Doktorantka Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej, czynny architekt współpracujący z wieloma pracowniami. Swoje zainteresowania zawodowe skupia w obszarze zrównoważonego rozwoju współczesnych miast i projektowaniu w zgodzie z naturą. Zainteresowania naukowe dotyczą problematyki starzenia się społeczeństwa i kwestii architektoniczno-społecznych z tym związanych, co rozważa w swojej pracy doktorskiej. Obecnie prowadzi badania nad aktywizacją osób starszych we Wrocławiu.

Dokąd zmierzają Polskie miasta?

Streszczenie:.. Mimo alarmujących danych dyskusja o złym stanie Polskich miast i planach/polityce ich naprawy, niewiele wybiega w przyszłość, a często jest bagatelizowana.

W konsekwencji rozwoju technologicznego coraz więcej osób przenosi się w obszary zurbanizowane, dzięki czemu w wielu dużych miastach nieustannie zwiększa się liczba mieszkańców. Jednocześnie nieefektywność i nieprzyjazność XX wiecznych modeli funkcjonalistycznych, niekontrolowana rozbudowa, rozlewanie się przedmieść i ogólny chaos przestrzenny powstały w ostatnich dziesięcioleciach, nie czynią z Polskich miast miejsc przyjaznych dla człowieka. Tymczasem miasta w myśl zrównoważonego rozwoju powinny być wygodne i przyjazne dla mieszkańców, powracając do tradycyjnego kształtu, w którym ludzkie potrzeby są w centrum zainteresowania, przestrzeń publiczna atrakcyjna, a zabudowa w odpowiednio zaprojektowana skali. Autorka przybliży tematykę zaistnienia obecnego stanu polskich miast, w poszukiwaniu możliwych rozwiązań problemu.

Słowa kluczowe:.. Polskie miasta, chaos przestrzenny, zieleń w mieście, *new urbanism*.

Abstract:.. Despite the alarming data about the poor state of Polish cities, discussion and plans of repair, doesn't look in the future, and are often underestimated.

As a result of technological development, more and more people migrate to urban areas, so that in many large cities the population is constantly increasing. At the same time inefficiency and of twentieth century functionalist unfriendly models, uncontrolled expansion, urban sprawl and general spatial chaos which have been created in recent decades, do not make Polish cities friendly for human. Meanwhile, according to the sustainable development, cities should be comfortable and friendly for inhabitants, by recurring to the traditional shape, in which human needs are in the center of attention, public spaces should be attractive and buildings in an appropriately designed human scale. The author introduces the subject of the existence of the current state of Polish cities, in search of possible solutions to the problem.

Keywords:.. Polish cities, spatial chaos, greenery in the city, *new urbanism*.

ADRIAN MUSIAŁ – magister politologii i filologii polskiej Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, absolwent Polsko – Amerykańskiej Akademii Liderów w Katowicach oraz Polsko-Niemieckiej Akademii Dziennikarskiej; doktorant III roku na kierunku historia na Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie; zainteresowania badawcze: przywództwo polityczne, życie polityczne w II RP, samorząd terytorialny i polityka lokalna, marketing polityczny.

Wpływ GZM i Euroregionu Silesia na zrównoważony rozwój regionu Śląska

Streszczenie:.. Globalizacja pociąga za sobą nie tylko zmiany w aspekcie społecznym, kulturowym czy technologicznym, ale także prowadzi do przeobrażeń przestrzeni i nasilenia się procesów urbanizacyjnych. Współczesne miasta i regiony zmieniają swoje granice administracyjne, rozrastają się, zaczynają tworzyć swoistego rodzaju układy przestrzenne, które przyjęło się określać jako metropolie. Coraz bardziej zaciera się także znaczenie granic państwowych, a współpraca między regionami przygranicznymi krajów sąsiadujących ze sobą nabiera coraz większego tempa. Jedną z jej form są właśnie euroregiony. Euroregion Silesia jak i Górnośląski Związek Metropolitalny stanowią istotny element wpływający na zrównoważony rozwój nie tylko regionów, które obejmują, ale także całej Wspólnoty. Analiza dotychczasowych działań podejmowanych przez te podmioty pozwala postawić hipotezę, że istnieje ścisła zależność pomiędzy stopniem intensyfikacji ich współpracy, a poziomem konkurencyjności na arenie międzynarodowej.

Słowa kluczowe: region, Euroregion, metropolia, zrównoważony rozwój, polityka regionalna.

Abstract: Globalization entails not only a change in the aspect of social, cultural and technological, but also leads to the transformation of the space and the intensification of the process of urbanization. Modern cities and regions are changing their administrative boundaries, grow, begin to create a kind of spatial layouts, which is accepted to sign the metropolises. Increasingly blurred the importance of national borders, and cooperation between border regions of neighboring countries is gaining momentum. One of its forms are the euroregions. Euroregion Silesia and the Upper Silesian Metropolitan Union is an important element affecting the sustainable development of not only the regions, which include, but throughout the Community. The analysis of the actions taken by these entities can hypothesize that there is a close correlation between the degree of intensification of their cooperation and the level of competitiveness in the international arena.

Keywords: region, Euroregion, metropolis, sustainable development, regional policy.

JULIA NELDNER – Uniwersytet Marii Curie – Skłodowskiej w Lublinie, Studiuję ekonomię na pierwszym roku studiów trzeciego stopnia. Do zainteresowań naukowych autorki należą: międzynarodowe stosunki gospodarcze, aspekt międzynarodowy i makroekonomiczny gospodarki krajowej oraz analiza porównawcza i ocena pozycji gospodarczej krajów na podstawie wybranych grup wskaźników oraz mierników ekonomicznych. Ponadto, interesującym autorkę obszarem jest działalność banków centralnych oraz determinanty i mechanizmy wyjścia z kryzysów gospodarczych, w tym także o wymiarze międzynarodowym.

Efektywność realizacji celów Strategii Europa 2020 na przykładzie gospodarek Niemiec, Szwecji, Hiszpanii i Polski – analiza porównawcza.

Streszczenie: Celem artykułu jest ocena efektywności realizacji celów Strategii Europa 2020 na przykładzie gospodarek Niemiec, Szwecji, Hiszpanii i Polski. Praca ma formę analizy porównawczej. Głównym celem Strategii jest osiągnięcie zrównoważonego rozwoju. Ocena stopnia osiągnięcia celu podstawowego dokonana została na podstawie mierników dotyczących: zatrudnienia, wydatków na B+R, edukacji, ubóstwa, emisji gazów cieplarnianych oraz wykorzystania odnawialnych źródeł energii. W ocenie uwzględnione zostały wartości wymienionych mierników od 2005 roku oraz ich zmiany do 2014 roku, wraz z perspektywą osiągnięcia celów Strategii do 2020 roku. Plany narodowe, przyjęte w ramach Strategii Europa 2020, określają indywidualne cele poszczególnych krajów. Realizacja celów krajowych zwiększa efektywność i prawdopodobieństwo osiągnięcia założeń Strategii do 2020 roku. Oceniając analizowane kraje, najlepsze wyniki pod względem realizacji celów Strategii i celów krajowych do 2014 roku osiągnęły Szwecja i Niemcy.

Słowa kluczowe: Strategia Europa 2020, zrównoważony rozwój, ochrona środowiska naturalnego, społeczeństwo, innowacje.

Abstract: The purpose of this study was to investigate the effectiveness of the implementation of the objectives of Europe 2020 Strategy. The comparative analysis was based on examples of economies of Germany, Sweden, Spain and Poland in 2005 - 2014. The main aim of the Strategy is to achieve sustainable development. The indicators and rates utilised in the process of analysis were: (1) employment rate, (2) expenditure on R&D, (3) greenhouse gas emissions, (4) renewable energy, (5) early leavers from education and training, (6) tertiary educational attainment and (7) people at-risk-of-poverty or social exclusion. The implementation of national targets expedites achievement of the aims of Europe 2020 Strategy until 2020. In the group of analyzed coun-

tries the best results of the implementation national and Strategy's objectives were reached by Sweden and Germany.

Keywords: Europe 2020 Strategy, sustainable development, populace, innovation, environmental protection.

VIKTORIA NETRUNENKO –. Studiowała na Uniwersytecie „Kyjowo – Mohylanska Akademia”, posiada tytuł zawodowy magistra w kierunku „Chemia”. Głównymi zainteresowaniami są oczyszczanie wody przy pomocy materiałów ekologicznych oraz zastosowanie tych metod w praktyce..

Oczyszczanie środowiska ścieków z barwników metodą ultrafiltracji, wzmocniane przy pomocy polielektrolitów

Streszczenie: W artykule opisuje się usunięcie barwników o małej masie błękitu metylenowego i czerwieni metylowej, jak modelowych brudzących substancji metodą ultrafiltracji, wzmocnionej przyrodniczymi polielektrolitami alginianem sodu, k-karagenem oraz kopolimerem szczepionym. Badania wykazały, że stosowanie takich materiałów umożliwia wysoką wydajność czyszczenia wody z tych zanieczyszczeń w porównaniu z konwencjonalną ultrafiltracją.

Słowa kluczowe: ultrafiltracja, polielektrolity, membrana odsalania, barwniki.

Environmental treatment of wastewater from dyes by ultrafiltration, enhanced polyelectrolytes

Abstract: This article describes how to remove low molecular dye methylene blue and methyl red as model pollutants by ultrafiltration, enhanced natural polyelectrolyte sodium alginate, k-carrageenan and graft copolymer. The study showed that the use of such materials gives high values in cleaning water from these pollutants compared with the usual ultrafiltration.

Keywords: ultrafiltration, polyelectrolyte, membrane desalination, dyes.

BARTOSZ NOŻEWSKI –. Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Rok I studiów II stopnia, Międzynarodowe Stosunki Gospodarcze.

Absolwent kierunków Ekonomia oraz Zarządzanie na uniwersytecie ekonomicznym w Poznaniu. Stypendysta Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w roku akademickim 2015/2016. Laureat pierwszego miejsca w konkursie „Świadomie o atomie” w dziedzinie „Ekonomia. Alumn Akademii Energii oraz Szkoły Liderów Społeczeństwa Obywatelskiego. Pasjonat energetyki, polityki oraz sportu.

Pomiędzy zrównoważonym rozwojem w energetyce a uczciwym handlem – cła antysubsydyjne na chińskie ogniwa fotowoltaiczne

Streszczenie: Rosnące znaczenie ochrony środowiska w polityce prowadzonej w Unii Europejskiej przekłada się w znaczącym stopniu na wzrost udziału generacji odnawialnej w bilansach energetycznych państw członkowskich. Potencjalne możliwości szybkiego rozwoju takich źródeł jak fotowoltaika, wynikające z ich niskiej ceny, mogą stać w sprzeczności z zasadami uczciwego handlu i ochroną interesów rodzimego przemysłu. Artykuł przedstawia, że chińskie przedsiębiorstwa produkujące panele fotowoltaiczne w ciągu zaledwie kilku lat, objęły swoim udziałem około 80% europejskiego rynku. Mogły to osiągnąć dzięki silnym subsydiom państwowym. Komisja Europejska, pomimo możliwości korzystania z tańszych urządzeń, zdecydowała się na

wprowadzenie ceł antysubsydyjnych oraz antydumpingowych na chińskie produkty. Mechanizmy te ograniczyły negatywne skutki ekspansji chińskich paneli fotowoltaicznych, jednakże jedynie największemu europejskiemu producentowi tych urządzeń, niemieckiej firmie Solar World, udało się ponownie uzyskać dodatnie wyniki finansowe.

Słowa kluczowe: energetyka, fotowoltaika, cła, OZE.

Abstract: Growing impact of environmental protection in European Union Policy affects rising share of renewable energy sources in EU countries energy mix. Potential possibilities of rapid growth of such sources as photovoltaic's might stand against free trade rules and domestic industry condition. The articles shows that Chinese photovoltaic's producers, in only few years, took control of about 80% of European market. They reached that level of market share because of dumping and government subsidies. European Commission have decided to impose custom duties on Chinese PV products. It restrained negative effects of expansion of Chinese products, but only German Solar World achieved positive financial results.

Keywords: energy, photovoltaic, custom duties, RES.

DAMIAN JERZY PAC –. Uniwersytet Warszawski, rok I studiów II stopnia, europeistyka w zakresie europejskich procesów integracyjnych – dyplomacja europejska.

Absolwent europeistyki w Instytucie Europeistyki WDiNP UW. Stypendysta Prezesa Rady Ministrów, m.st. Warszawy, Fundacji Batorego, Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW; współzałożyciel Międzywydziałowego Koła Naukowego *Centessimus Annus*; uczestnik Szkół Zimowych organizowanych przez Ośrodek Akademicki Barbakan i Instytut Tertio Millenio; laureat konkursu *Europa Ojczyzną Ojczyzn* organizowanego przez Prof. Barbarę Kudrycką i Stanisława Gorczycę; interesuje się historią, sportem, działa jako kierowca w ramach BlaBlaCar(pooling) w randze ambasadora.

Analiza uwarunkowań budowy kanału żeglugowego przez Mierzeje Wiślaną w kontekście terminu *sustainable development*

Streszczenie: Praca poświęcona jest sprawie budowy kanału żeglugowego przez Mierzeję Wiślaną łączącego wody polskiego Zalewu Wiślanego i Zatoki Gdańskiej. Koncepcja budowy nie jest rzeczą nową, a odżyła z całą ostrością po II wojnie światowej wraz z podziałem Mierzei między ZSRR a PRL i przejęciem kontroli nad Cieśniną Piławską przez Rosjan. Z uwagi na nieprzestrzeganie przepisów międzynarodowego prawa morza i wolności tzw. nieszkodliwego przepływu przez Federację Rosyjską w połowie lat 90. strona polska opracowała projekt suwerennego kanału niezależniającego kwestie żeglugi od czynników natury politycznej. Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku, aby urzeczywistnić na terenie województwa warmińsko-mazurskiego w pełni wspólnotowy swobodny przepływ towarów osób, polski rząd przyjął Program Wieloletni pn. „Budowa drogi wodnej łączącej Zalew Wiślany z Zatoką Gdańską”. Przedsięwzięcie zostało zakwalifikowane jako inwestycja nadrzędnego celu publicznego. Z racji występowania na terenie sieci Natura 2000 projektowi musi towarzyszyć kompensacja przyrodnicza. Musi on również respektować zasady zrównoważonego rozwoju i ekologii.

Słowa kluczowe: Zalew Wiślany, prawo nieszkodliwego przepływu, swoboda przepływu osób, zrównoważony rozwój, kompensacja przyrodnicza.

Sustainable development & conditions of constructing a navigable canal through the Vistula Spit

Abstract: The paper presents the problem of construction a navigable canal across the Vistula Spit planning between polish Vistula Lagoon and Gdansk Bay. The conception of Canal isn't a new idea - it's run out after the Second World War when the Vistula Spit was divided among Soviet

Union and Polish People's Republic, then the Russians took over control of Pilawa Strait. For the fact that the Russian Federation not observe the Law of the Sea and right of innocent passage there – in the mid-nineties in the Polish circles was drew up the project of "sovereign canal" to set the sailing free from political factors, decisions, games, tensions etc. After Polish accession to the European Union in 2004, to bring a free movement of goods and free movement of people into force within the borders of a Warmian-Masurian Voivodeship, the Polish government accepted the Multiannual Program "Constructing a Waterway between Vistula Lagoon and Gdansk Bay". The undertaken was qualified as an IROPI investment. Because of founding in Natura 2000 area the project has to respect a sustainable development and ecology strictly rules; it's entail the necessity of environmental compensation.

Keywords: The Vistula Lagoon, innocent passage, free movement of people, sustainable development, environmental compensation.

KSENIIA PYRYN – „W 2010 roku ukończyła Kirowogradzki Narodowy Uniwersytet, otrzymała dyplom licencjacki (Zarządzanie finansami). Od tej pory zaczęła interesować się kulturą Polski oraz jej historią. W roku 2011 zaczęła studiować w Wyższej Szkole Menedżerskiej w Warszawie, gdzie obroniła tytuł magistra w 2013 roku. Jej głównymi zainteresowaniami są – gospodarka europejska, zrównoważony rozwój Unii Europejskiej a także reformowanie systemu edukacyjnego na Ukrainie.

Perspektywy zrównoważonego rozwoju sportu oraz społeczeństwa na przykładzie Polski i Ukrainy

Streszczenie: Rozwój społeczeństwa nie jest możliwy bez rozwoju poszczególnej jego jednostki. Podczas wdrażania cokolwiek jakich reform, nie możemy zapominać o korzystaniu z doświadczeń innych krajów. Pytanie rozwoju zrównoważonego Ukrainy, szczególnie sportu, nie rozpatruje się dotychczas na dostatecznym poziomie, co nie pozwala rozszerzać geografii zaangażowania w zajęcia sportem dzieci i dorosłych. W tym artykule probowaliśmy przeanalizować procesy, które występują podczas uprawiania sportu, korzyści od nich dla organizmu człowieka oraz zwrócić uwagę na to, że mówiąc o rozwoju zrównoważonym kraju, nie możemy zapominać o rozwoju każdego jego obywatela.

Słowa kluczowe: sport, wysiłek fizyczny, rozwój zrównoważony, możliwości.

Перспектива сталого розвитку спорту та суспільства на прикладі Польщі та України

Perspectives for sustainable development of sport and society on the example of Polish and Ukrainian

Abstract: The development of society is not possible without the development of its individual units. When implementing whatever reforms which, we must not forget about using the experience of other countries. The question of sustainable development of Ukraine, especially sport, not considered yet at a sufficient level, which does not allow expanding geography involvement in the sport activities of children and adults. In this article, we tried to analyze the processes that occur during sport, the benefits from them to the human body, and noted that talking about the sustainable development of the country, we cannot forget about the development of each of its citizens.

Keywords: sport, exercise, sustainable development, opportunities.

ŁUKASZ ROZEN – Doktorant II roku na kierunku nauki o polityce UKSW, jego zainteresowania naukowe koncentrują się wokół zagadnień związanych z nowożytną myślą polityczną, a zwłaszcza myślicielami liberalizmu.

Zrównoważony rozwój a liberalizm

Streszczenie: W artykule ukazano związki pomiędzy liberalizmem a ideą zrównoważonego rozwoju. Liberalizm składa się z wielu różnorodnych doktryn. W artykule omówiono takie nurty jak klasyczny liberalizm polityczny, a także dwa współczesne, najbardziej popularne doktryny liberalne – neoliberalizm oraz liberalizm egalitarny. Klasyczny liberalizm polityczny nie był związany z jakąś konkretną koncepcją ekonomiczną, natomiast jego główne idee, jak konstytucjonalizm, prawa człowieka czy trójpodział władzy są istotne dla zrównoważonego rozwoju. Neoliberalizm jest w dużej mierze przeciwny koncepcjom zrównoważonego rozwoju. Jednak liberalizm egalitarny zawiera w sobie treści, które łączą go w jakimś stopniu z ideą zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: Rozwój zrównoważony, liberalizm, konstytucjonalizm, neoliberalizm, liberalizm egalitarny.

Abstract: The article presents relationships between liberalism and idea of sustainable development. Liberalism includes a many different doctrines. In this article presents such doctrines of liberalism as classical political liberalism, as well as two contemporary and a most famous liberal concepts – neoliberalism and egalitarian liberalism. Classical political liberalism is not related with some concept of economic, but his ideas, such as constitutionalism, human rights or separation of power are important for idea of sustainable development. Neoliberalism is largely opposed to concepts of sustainable development, but egalitarian liberalism includes ideas, which partly connect it with sustainable development.

Keywords: sustainable development, liberalism, constitutionalism, neoliberalism, egalitarian liberalism.

TOMASZ SIEJKA – Magister Politechniki Lubelskiej, Wydziału Zarządzania na kierunku Zarządzanie. Były członek Koła Naukowego Menedżerów Politechniki Lubelskiej. Główne obszary naukowego zainteresowania to nowoczesne sposoby zarządzania przedsiębiorstwami oraz marketing internetowy.

Wdrażanie koncepcji zrównoważonego rozwoju w przedsiębiorstwach jako innowacyjny sposób zarządzania oraz ich certyfikacja

Streszczenie: W artykule autor przedstawia zasady wdrażania koncepcji zrównoważonego rozwoju w przedsiębiorstwach jako innowacyjnego sposobu zarządzania. Określa obszary, które powinny być elementami systemu zarządzania środowiskowego firm. Wykazuje zależności między otoczeniem, a przedsiębiorstwami. Pokazuje zalety certyfikacji wdrażania zasad zrównoważonego rozwoju w organizacjach oraz ryzyko, które podejmują managerowie firm nie wprowadzających zmian z tego zakresu w swojej działalności. Ponadto przedstawia i omawia jedno z najpopularniejszych certyfikatów zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: Zrównoważony rozwój, zrównoważone zarządzanie, otoczenie przedsiębiorstwa, zarządzanie przedsiębiorstwem, certyfikacja.

Abstract: In the article the author presents the implementation of the concept of sustainable development in enterprises as an innovative way of managing. Identifies areas that should be part of the environmental management system of companies. Article shows the relationship between the environment and business. Author shows the advantages of implementation requirements of certification of the principles of sustainable development in organizations and risk managers to take of the companies that does not introduce changes in this area in its activities. In addition, author presents and discusses some of the most popular certificates of sustainable development.

Keywords: sustainable development, sustainability management, business environment, business management, certification.

MARTA SKOREK – Wydział Filologiczny, Uniwersytet Gdański, III rok studiów doktoranckich, Lingwistyka Stosowana. E-mail: marta.skorek@phdstud.ug.edu.pl

PhD candidate, the Institute of Scandinavian Studies and Applied Linguistics, The Faculty of Languages, the University of Gdańsk.

Marta Skorek jest tłumaczem przysięgłym języka angielskiego oraz doktorantką w Instytucie Skandynawistyki i Lingwistyki Stosowanej, na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Gdańskiego. Jej zainteresowania naukowe obejmują ekolingwistykę, analizę dyskursu, zintegrowane zarządzanie środowiskiem morskim. Obecnie pracuje nad rozprawą doktorską poświęconą analizie dyskursu legitymizacji zintegrowanego podejścia do zarządzania środowiskiem morskim w Regionie Morza Bałtyckiego.

Ocean literacy: Ecolinguistics and its role in facilitating the sustainable governance of the Baltic Sea Region

Abstract: The Baltic Sea Region is the EU's first macro-region. The complexity of this multi-level endeavor requires the participation of diverse stakeholders, including non-state and non-expert representatives of relevant societies. To do so, the stakeholders should be equipped with adequate knowledge and critical skills enabling them to navigate the complex governance process. The aim of this article is to explore the role of ocean literacy in facilitating the sustainable governance of the Baltic Sea Region and in increasing the legitimacy of the regional seas governance at the supranational level as well as to demonstrate how the goals specified in the Agenda 21 for Education in the Baltic Sea Region – Baltic 21E could be supported by ecolinguistics defined as the study of the impact of language use on the life-sustaining relationship among people, other organisms, and the physical environment.

Keyword: literacy, ecolinguistics, ecological analysis, discourse, sustainability, Baltic Sea Region, legitimization.

Streszczenie: Region Morza Bałtyckiego jest pierwszym makroregionem UE. Proces zarządzania tym regionem jest tak złożony, że wymaga uczestnictwa różnych grup interesariuszy, również tych którzy nie są przedstawicielami państw regionu ani nie należą do grona ekspertów. Uczestnictwu tego rodzaju sprzyja przyswojenie wiedzy merytorycznej, a także umiejętności krytycznych, które umożliwią zrozumienie tego złożonego procesu zarządzania. Celem niniejszego artykułu jest analiza roli alfabetyzmu oceanicznego (*ocean literacy*) we wspieraniu zrównoważonego rozwoju Regionu Morza Bałtyckiego oraz w zwiększaniu legitymizacji zarządzania środowiskiem morskim tego regionu na poziomie ponadnarodowym, jak również wykazanie, w jaki sposób cele dotyczące umiejętności krytycznych, uczestnictwa interesariuszy oraz zrównoważonego rozwoju, określone w Agendzie 21 dla Edukacji w Regionie Morza Bałtyckiego – Bałtyk 21E, mogłyby zostać wsparte dzięki ekolingwistyce określanej jako badanie wpływu użycia języka na nasze interakcje z naturalnymi systemami podtrzymującymi życie.

Słowa kluczowe: alfabetyzm, ekolingwistyka, dyskurs, zrównoważony rozwój, Region Morza Bałtyckiego.

KRZYSZTOF SOBKOWICZ –. Uniwersytet Opolski, trzeci rok studiów doktoranckich na wydziale Historyczno-Pedagogicznym, kierunek Historia.

Zawodowy strażak pracujący na codzień w Komendzie Wojewódzkiej Państwowej Straży Pożarnej w Opolu, z zamiłowania historyk. Od czasu do czasu pisuje artykuły w branżowym miesięczniku jakim jest Przegląd Pożarniczy w dziale "Historia i tradycje" dot., św. Floriana, etnografii z zakresu ochrony przeciwpożarowej, biografii ważniejszych postaci ze środowiska strażackiego. Interesuje się historią straży pożarnej na Opolszczyźnie..

Zrównoważony rozwój w aspekcie zasady jednomyślności i zasady większości w parlamentaryzmie polskim XVI i XVII wieku (1505 – 1697)

Streszczenie:.. Nie można mówić o zasadach jednomyślności i większości w parlamentaryzmie polskim XVI i XVII wieku, abstrahując od struktury organów przedstawicielskich, ich kompetencji i konkretnych metod podejmowania decyzji. Przedstawione w artykule analizy pozwalają na stwierdzenie, że pomimo tego, że zasada jednomyślności była charakterystyczna dla społeczeństwa stanowego, to już w wieku XVI w praktyce parlamentarnej decydowano w oparciu o zasadę większości.

Objawy kryzysu, tj. konfrontacji pomiędzy obu zasadami, widoczne są już w dwóch ostatnich dziesięcioleciach XVI w. Od połowy wieku XVII prace parlamentu zdominowała zasada jednomyślności, a właściwie jej konsekwencja – *liberum veto*, decyzja nie zostaje podjęta przy sprzeciwie jednostki. Jednomyślność okazała się gwarantem utrzymania *status quo* i zaniechaniem zrównoważonego rozwoju kraju, to znaczy umożliwiała skuteczne paraliżowanie reformatorskich dążeń dworu zmierzających do wzmocnienia władzy królewskiej i uchylenia zasady jednomyślności.

Słowa kluczowe:.. zasada jednomyślności, zasada większości, zrównoważony rozwój, przywileje szlacheckie, Rzeczpospolita szlachecka.

Abstract:.. It is not possible to talk about principles of unanimity and majority in Polish parliamentary system in the 16th and 17th century, leaving aside the structures of representative bodies, their authorities and specific methods of making decisions. Analyses presented in the article enable to state that despite the fact that the principle of unanimity was typical of class society, in parliamentary practice, decisions were made on the basis of the principle of majority already in the 16th century. The signs of crisis, that is, confrontation between both principles, were evident in last two decades of the 16th century. Since the half of the 17th century, parliamentary works were dominated by the principle of unanimity, or rather by its consequence – *liberum veto*, decision was not made if an individual objected. Unanimity turned out to be a guarantee of maintaining *status quo* and abandoning sustainable development of the state, that is, it enabled to paralyse reforming aspirations of the royal court aiming at strengthening royal authority and repealing the principle of unanimity.

Keywords:.. the principle of unanimity, the principle of majority, sustainable development, privileges of the nobility, noble's republic.

BENIAMIN SOSNOWSKI –. jest studentem prawa na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Pełni funkcję prezesa Studenckiego Stowarzyszenia Etyki Prawniczej oraz zasiada w Radzie Kół Naukowych WPiA UW. Do jego zainteresowań należą w szczególności: tematyka prawa konstytucyjnego i prawa karnego, a także wydarzenia polityczne i informacje ze świata. Autor publika-

cji z dziedziny prawa konstytucyjnego (w sierpniu 2016 r. ukazał się jego artykuł zatytułowany „Geneza, rola i cechy preambuły w aktach prawnych”)...

Konstytucyjne zadania państwa wynikające z artykułu 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r.

Streszczenie:.. Artykuł ma na celu poszerzenie wiedzy czytelnika na temat zadań państwa polskiego wymienionych w art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. Jego wprowadzenie opiera się na wyjaśnieniu, że nie tylko jednostka ma pewne obowiązki względem państwa, lecz również odwrotnie. Zjawisko takie jest zupełnie powszechne i spotykamy się z nim praktycznie na co dzień. Art. 5 Konstytucji RP jest jednym z pierwszych wchodzących w skład rozdziału I – Rzeczypospolita. W części zasadniczej poszczególne jego fragmenty zostały poddane dokładnej analizie. W wyniku interpretacji otrzymujemy normy programowe: strzeżenie niepodległości i nienaruszalności terytorium, zapewnienie wolności i praw człowieka i obywatela, zapewnienie bezpieczeństwa obywateli, strzeżenie dziedzictwa narodowego oraz zapewnienie ochrony środowiska. W odniesieniu do tej ostatniej autor ustawy zasadniczej zastosował dyrektywę wykładni – kierowanie się zasadą zrównoważonego rozwoju. W zakończeniu podkreślona została istota omawianych zadań państwa jako podstawy ustroju demokratycznego państwa prawnego, urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej.

Słowa kluczowe:.. niepodległość, prawa człowieka, bezpieczeństwo, ochrona środowiska, zrównoważony rozwój.

The state's constitutional tasks arising from Article 5 of the Constitution of the Republic of Poland of 1997

Abstract:.. The article is to expand the reader's knowledge about the tasks of Polish state, listed in Article 5 of the Constitution of the Republic of Poland of 1997. Its introduction is based on the explanation that not only the individual has certain obligations towards the state, but also vice versa. This phenomenon is completely common and we encounter it almost every day. Article 5 of the Constitution is one of the first included in the Chapter I – *Rzeczypospolita*. In the main part, various fragments of Article 5 are thoroughly analyzed. As a result of interpretation we get the programme norms: safeguarding the independence and integrity of territory, ensuring the freedoms and rights of persons and citizens, ensuring security of the citizens, safeguarding the national heritage and ensuring the protection of the natural environment. In relation to the last one, author of the Constitution applied a directive of interpretation – ‘pursuant to the principles of sustainable development’. In conclusion an essence of the discussed tasks of the state is emphasized as a basis of the democratic state ruled by law and implementing the principles of social justice.

Keywords:.. independence, human rights, security, environmental protection, sustainable development.

MARIUSZ STANOWSKI –. Ukończył studia na Politechnice Warszawskiej (Wydział Mechaniki Precyzyjnej – 1974 rok) oraz Akademię Sztuk Pięknych w Warszawie (Wydział Wzornictwa 1979 rok), gdzie następnie pracował jako projektant i pracownik dydaktyczny. Równolegle studiował malarstwo w pracowni prof. Tadeusza Dominika. Od 1984 roku zajmuje się głównie malarstwem i teorią sztuki.

Zrozumienie Piękna

Streszczenie:.. Preferencje estetyczne i ich przyczyny były i są przedmiotem badań wielu dziedzin wiedzy od przeszło dwóch i pół tysiąca lat. Zagadka jednak nadal pozostaje nie rozwiązana czego

przykładem jest m.in. nie wyjaśnienie, do tej pory, przyczyn preferencji złotego podziału. Niniejszy artykuł podejmuje próbę zrozumienia istoty oddziaływań wizualnych i przyczyn preferencji estetycznych, w oparciu o analizę pojęcia kontrastu. Kluczowe jest tu uświadomienie, że żadne oddziaływanie (postrzeganie różnic) między wszelkimi obiektami nie jest możliwe bez ich zestawienia, czyli bez oddziaływania cech wspólnych tych obiektów. Stąd wynika rozumienie kontrastu jako napięcia wynikającego z oddziaływania cech różniących i wspólnych zestawionych obiektów w odróżnieniu od obecnego rozumienia prowadzącego kontrast do dużej różnicy. Dzięki oddziaływaniu cech wspólnych następuje również połączenie kontrastujących obiektów. Łączenie obiektów/struktur wizualnych, posiadających cechy wspólne i różniące tworzy nowe struktury, bardziej złożone co w sensie ogólnym utożsamia się z rozwojem. Nie trudno się zgodzić, że rozwój jest tym co preferujemy.

Słowa kluczowe: Przyczyny preferencji estetycznych, obiektywne kryterium piękna, nowa definicja kontrastu, kontrast jako rozwój, kontrast jako złożoność, zrozumienie złotego podziału.

Abstract: For more than two millennia and up to the present day, aesthetic preferences and their causes have been a focus of study in many disciplines. Yet, the riddle remains unsolved, as exemplified by the failure so far to explain what causes our preference for the golden ratio.

This article attempts to explain the real nature of visual impacts and the causes of aesthetic preferences, based on an analysis of the notion of contrast. A key step towards this goal is the recognition that for objects of whatever kind to affect each other (perception of differences) they must be juxtaposed (correlated), that is it is necessary for the features common to these objects to exert an impact. This leads to the understanding of contrast as tension resulting from the impacts of common and differentiating features of juxtaposed objects. The activation of common features also causes contrasting objects to become connected. The joining together of objects/visual structures that have some common and distinctive features produces new, more complex structures. In the general sense, this equates with development. It is hardly controversial that we have a preference for development

Keywords: aesthetic preferences reasons, objective criterion of beauty, new definition of contrast, contrast as development, contrast as complexity, golden ratio understanding.

MARCIN TISCHNER – Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, II rok studiów magisterskich, Finanse i Rachunkowość.

Marcin Tischner jest związany z tematyką zrównoważonego rozwoju, społecznej odpowiedzialności biznesu i współpracy biznes-NGO od 2014 roku, będąc zaangażowanym w liczne przedsięwzięcia w tym obszarze: założyciel Fundacji Aktywne NGO, inicjator projektu Pozytywna Firma, Ambasador Ligi Odpowiedzialnego Biznesu 2015/16, współorganizator CSR Festival Cracow 2016, wspólnik w firmie Lariche Community w Kuala Lumpur, Malezja. Marcin interesuje się sportem, szachami, podróżami i geografią ekonomiczno-społeczną.

Marnowanie potencjału twórczego studentów podczas pisania prac dyplomowych

Streszczenie: Obecnie, wiele prac dyplomowych łąduje tuż po obronie „do szuflady” i nikt z nich nie korzysta. W Polsce, co roku, na proces pisania prac dyplomowych, poświęconych jest ok. 135 mln roboczogodzin studentów. Artykuł ma na celu pokazanie korzyści dla społeczeństwa, wynikających z zaangażowani podmiotów zewnętrznych (biznesu, administracji publicznej, uczelni, NGO, itp.) w ten proces. Oprócz wartościowych opracowań dla gospodarki, można w ten sposób ograniczyć zjawisko plagiatu i pisania prac przez osoby trzecie. Istotną kwestią jest również nadanie poczucia sensu pisania pracy, dla młodych osób. Artykuł opisuje także polskie i zagraniczne podmioty, które zachęcają do efektywnego wykorzystania prac dyplomowych.

Słowa kluczowe: prace dyplomowe, potencjał gospodarczy.

Abstract: Currently, a lot of thesis's, after graduation, remain unused. In Poland, every year, around 135 mln working hours is being spent on the process of writing the thesis's, by students. The article's aim is to show the benefits for the society, deriving from engaging external entities (business, public administration, universities, NGO, etc.) in this process. Besides valuable elaborates for economy, it might be a good way to reduce plagiarism and buying the thesis's from the third party. Providing the feeling of sense of thesis' writing, for young people, is also an important issue. The article also describes polish and foreign entities, which encourage to the effective using of thesis's.

Keywords: thesis, graduation work, economic potential.

IRINA TRUSH –. Glukhiv Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Aleksandra Dovzhenko, magistrantka pierwszego roku (012 Specjalność Edukacja przedszkolna).

Ірина Труш – Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, магістранка I курсу (спеціальність 012 Дошкільна освіта) – «Вільний вибір образотворчих завдань як основа розвитку художньої творчості дошкільників».

Українка. У 2012 році після закінчення Андріяшівської загальноосвітньої школи I – III ступенів з поглибленим вивченням української мови та літератури (Роменський район Сумська область) вступила на факультет дошкільної освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. З 2016 року продовжую навчання за освітнім ступенем «Magister».

IrinaTrush– the first yearmagister of Alexander Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University (Specialty: 012 Preschool Education).

Wolny wybór zadań wizualnych na podstawie rozwoju kreatywności artystycznej przedszkolaków

Streszczenie: Artykuł dotyczy pojęć „działalności twórczej”, „kreatywności”. Określono cechy i wyniki twórczej aktywności dzieci w wieku przedszkolnym; podkreślono znaczenie sztuki i różnorodnej aktywności graficznej w stymulowaniu artystycznych i estetycznych potrzeb i zainteresowań dzieci w wieku przedszkolnym, w rozwoju osobowości i w oparciu o zrównoważony rozwój. Zostało podkreślone znaczenie edukacji twórczej i aktywnej osoby zdolnej do postępujących zmian w społeczeństwie, w aspekcie dokonywania wyborów i rozwiązywania problemów. Jest udowodnione, że sukces tego procesu opiera się na odpowiednich do wieku, indywidualnych możliwościach i zainteresowaniach dzieci w wieku wczesnoszkolnym. W artykule przedstawiono warunki edukacyjne twórczości dziecięcej, wskazano na konieczność samodzielnego wyboru problemów wizualnych oraz sposobów ich rozwiązywania przez przedszkolaka.

Słowa kluczowe: twórczość, umiejętność, wolny wybór, zainteresowania.

Free choice of pictorial tasks as the basis of preschoolers' artistic creativity

Abstract: The article reveals the essence of the concepts of creative activity, creative abilities and creativity. The features and indicators of preschool children creative activity are defined; the value of fine art and various graphic activity in stimulating artistic and aesthetic needs and interests of children of preschool age, personality growth based on sustainable development is emphasized. The importance of bringing up of active creative personality, who can make progressive change in society, make choices and solve problems, be inventive is confirmed. It is

proved that the success of this process is based on age features, individual possibilities and interests of children and must begin from infant age. The paper proves pedagogical conditions of children's art creative development, determines the necessity of free choice of pictorial tasks and ways of their implementation in preschool education.

Keywords: creativity, abilities, free choice, interest.

SANDRA UTKO –. Studentka drugiego roku studiów doktoranckich Wydziału Górnictwa i Geologii Politechniki Śląskiej. W roku 2015 zrealizowała pracę magisterską pt. ” Ocena stanu technicznego obudowy kamiennej wybranego odcinka Główniej Kluczowej Sztolni Dziedzicznej wraz z określeniem sposobu jej zabezpieczenia przy zachowaniu walorów historycznych obiektu”. Zainteresowania naukowe: iniekcyjne metody wzmacniania górotworu, budownictwo podziemne.

Infrastruktura pogórnicza jako element zrównoważonego rozwoju Górnego Śląska

Streszczenie: Górnictwo węgla kamiennego w Polsce podlega obecnie procesom restrukturyzacji, których efekty odczuwalne są najsilniej w Górnośląskim Zagłębiu Węglowym. Jednym z objawów zachodzących przekształceń jest zmieniający się krajobraz Śląskich miast – zasobny w elementy infrastruktury przemysłowej stanowi pole do rozważań nad zagospodarowaniem obiektów, które utraciły swoje funkcje. W niniejszym artykule przedstawiono przykłady obiektów powierzchniowych i podziemnych, które zostały zaadaptowane do celów turystycznych, komercyjnych i innych oraz przedstawiono specyfikę realizacji tego typu przedsięwzięć.

Słowa kluczowe: Górnośląskie Zagłębie Węglowe, budownictwo podziemne, obiekt poprzemysłowy, adaptacja.

Abstract: Hard coal mining in Poland is currently undergoing restructuring processes, with the effects felt most strongly in the Upper Silesian Coal Basin. One of the signs of ongoing transformations is the changing landscape of Silesian cities - rich in elements of industrial infrastructure is basis for further discussions on developing objects that have lost their function. This article presents examples of surface and underground facilities which have been adapted for tourism, commercial and other purposes as well as specifies implementation of such projects.

Keywords: Upper Silesian Coal Basin, underground construction, postindustrial building, adaptation.

NELIA VORON –. Glukhiv National Pedagogical University named after Alexander Dovzhenko, a student of fourth year (specialization 014.05 Secondary Education (Biology)).

Ворон Нелія Михайлівна – 3 2002 р. по 2010 р. навчалася у Приборжавській загальноосвітній школі I-III ступенів Іршавського району Закарпатська області. Закінчивши 8 клас, з 2010 р. навчалась в Ужгородській загальноосвітній спеціалізованій школі-інтернаті з поглибленим вивчення окремих предметів хіміко-біологічного циклу. У 2013 р. вступила до Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (факультет природничої і фізико-математичної освіти). За час навчання брала активну участь у науково-практичних конференціях, є членом студентського наукового гуртка «Ми за здоровий спосіб життя!», коло наукових інтересів: дослідження впливу вітамінів на функціонування імунної системи у студентів протягом навчального року; реалізація стратегічних напрямів сталого розвитку. Має публікацію з педагогіки у збірнику наукових праць «Молодий учений». Вирізняється активною життєвою позицією, сформованими навичками творчо-пошукової роботи, прагненням до самовдосконалення.

Збереження біорізноманіття: коеволюційна стратегія сталого розвитку

Streszczenie: Охарактеризовано кібернетичний принцип генетичної пам'яті екосистем у вигляді біотичного різноманіття. Сукупність генофонду біорізноманіття у межах біосфери трактується як регуляторний механізм підтримання гомеостазу цієї мегаекосистеми. Вперше досліджено можливість переходу до сталого (збалансованого) розвитку системи «біосфера – соціум» на принципах «золотого перетину».

Отримані результати слугуватимуть розумінню збереженню біологічного різноманіття за умови дотримання концепції природної «золотої середини», яка передбачає обов'язкове співвідношення між культурними й натуральними ландшафтами на принципі «золотої пропорції».

Biodiversity: co-evolutionary strategy for sustainable development

Abstract: The analysis of the literature described cybernetic principle of genetic memory of ecosystems as a biotic diversity. The combination of the gene pool of biodiversity within the biosphere is treated as a regulatory mechanism to maintain homeostasis of mehaekosystemy. The first time the possibility of transition to sustainable (balanced) development system "biosphere - society" on the basis of the "golden section".

The results will serve as the understanding of biodiversity conservation subject concepts natural "golden mean", which provides for the mandatory ratio between cultural and natural landscapes on the principle of "golden ratio."

KLAUDIA WĘGRZYN – Studentka III roku Prawa Wyższej Szkoły Finansów i Prawa w Bielsku-Białej. Zainteresowania: prawo cywilne, socjologia.

Nasciturus w kontekście gdzie kończy się prawo a zaczyna sumienie w kwestii zrównoważonego rozwoju

Streszczenie: Rezultatem rozważań nad prawem rzymskim było skonstruowanie już w czasach antycznych fikcji prawnej, zgodnie z którą dziecko poczęte uważa się za narodzone, jeśli służy to jego korzyściom. Współczesne przepisy prawne nie rozstrzygają wprost, kogo określamy mianem człowieka oraz w jakim zakresie należy przyznać dziecku poczętemu podmiotowość i zdolność prawną. Największy wkład w zdefiniowanie sytuacji prawnej *nasciturusa* ma doktryna oraz judykatura, co skutkuje różnorodnością stanowisk. W związku z powyższym przedmiotem rozważań artykułu jest omówienie niezwykle doniosłych zagadnień dotyczących sytuacji prawnej dziecka poczętego.

Słowa kluczowe: Sytuacja prawna, ochrona, *nasciturus*.

Abstract: The result of discussions on the Roman law was the creation – already in ancient times – of a legal fiction according to which the unborn is deemed to have been born to the extent that its own benefits are concerned. Nowadays, law does not decide directly who can be defined as a human and within what kind of scope the unborn is granted legal status and legal capacity. Such a situation turns out to be a subject of disagreement between scholars, whereas both judicature and doctrine have the most significant contribution to the matter in question. Due to the above, the article indicates vital issues regarding the legal situation of *nasciturus* consisting of the legal status..

Keywords: legal status, protect, *nasciturus*.

SZCZEPAN WOJDYŁA – jest absolwentem politologii oraz doktorantem na kierunku Nauki o polityce na Uniwersytecie Opolskim. Zajmuje się zagadnieniami związanymi z etyką polityki, reklamą polityczną i marketingiem.

Plan na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju a zrównoważony rozwój Polski

Streszczenie: Przedstawiony przez ówczesnego ministra rozwoju Mateusza Morawieckiego Plan na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju to wskazanie oczekiwanych kierunków rozwoju polskiej gospodarki w nadchodzących kilkudziesięciu latach. W artykule autor dokonuje przeglądu proponowanych rozwiązań a także analizuje możliwość ich zaimplementowania w warunkach polskich.

Słowa kluczowe: gospodarka, rozwój, rząd, Polska.

Abstract: Presented by the then Minister for Development Mateusz Morawiecki Plan for Responsible Development is an indication of the expected directions of development of the Polish economy in the coming decades. In this article the author reviews the proposed solutions and also analyze the possibility of their implement in Polish conditions.

Keywords: government, development Poland, economy.

ANNA WÓJCIK – magister politologii Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, absolwentka Polsko – Amerykańskiej Akademii Liderów w Katowicach; doktorantka III roku na kierunku historia na Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie; zainteresowania badawcze: przywództwo polityczne, system polityczny Unii Europejskiej, samorząd terytorialny i polityka lokalna, działalność organizacji pacyfistycznej na ziemiach polskich w XIX i XX wieku.

Wpływ GZM i Euroregionu Silesia na zrównoważony rozwój regionu Śląska

Streszczenie: Globalizacja pociąga za sobą nie tylko zmiany w aspekcie społecznym, kulturowym czy technologicznym, ale także prowadzi do przeobrażeń przestrzeni i nasilenia się procesów urbanizacyjnych. Współczesne miasta i regiony zmieniają swoje granice administracyjne, rozrastają się, zaczynają tworzyć swoistego rodzaju układy przestrzenne, które przyjęło się określać jako metropolie. Coraz bardziej zaciera się także znaczenie granic państwowych, a współpraca między regionami przygranicznymi krajów sąsiadujących ze sobą nabiera coraz większego tempa. Jedną z jej form są właśnie euroregiony. Euroregion Silesia jak i Górnośląski Związek Metropolitalny stanowią istotny element wpływający na zrównoważony rozwój nie tylko regionów, które obejmują, ale także całej Wspólnoty. Analiza dotychczasowych działań podejmowanych przez te podmioty pozwala postawić hipotezę, że istnieje ścisła zależność pomiędzy stopniem intensyfikacji ich współpracy, a poziomem konkurencyjności na arenie międzynarodowej.

Słowa kluczowe: region, Euroregion, metropolia, zrównoważony rozwój, polityka regionalna.

Abstract: Globalization entails not only a change in the aspect of social, cultural and technological, but also leads to the transformation of the space and the intensification of the process of urbanization. Modern cities and regions are changing their administrative boundaries, grow, begin to create a kind of spatial layouts, which is accepted to sign the metropolises. Increasingly blurred the im-

portance of national borders, and cooperation between border regions of neighboring countries is gaining momentum. One of its forms are the euroregions. Euroregion Silesia and the Upper Silesian Metropolitan Union is an important element affecting the sustainable development of not only the regions, which include, but throughout the Community. The analysis of the actions taken by these entities can hypothesize that there is a close correlation between the degree of intensification of their cooperation and the level of competitiveness in the international arena.

Keywords:.. region, Euroregion, metropolis, sustainable development, regional policy.

NAGA SURESH KUMAR YADAVALLI –. University: University of Petroleum and Energy Studies, Dept : Power Management, College of Management and Economic Studies, Year: MBA- Power Management (Batch 2015-17), Pursuing III sem.(Total Sem IV), Field of study: Sustainable Energy Generation.

The author is Post graduate student of Management specialization in Power and Finance. The author has one year of experience in Power generation.

Is Sustainable power generation applying UMPP Policy a solution to water crisis faced by Indian Power Sector?

Abstract:.. India population is exponentially growing and so is its water consumption requirement. This paper introduces how UMPP policy a policy of Government of India for thermal power can be a solution to sustainable power generation with respect to minimizing fresh water utilization. Usage of UMPP policy to address water crisis faced by Indian Power Sector. Use of UMPPs for sustainable development and policy intervention reducing water consumption. Theoretical –The analysis of UMPP policy suggest reduction in present consumption of 100 meter cube water to 14.2 meter cube by using supercritical technology. Practical -The analysis of UMPP policy suggest nearly 60% reduction in greenhouse gas emissions. Researcher has included the data and paper which have been checked on reliability and validity. The data has been referred from the reports published under Government of India

Keywords:.. India, water, pollution, policy ,sustainable power.

Słowa kluczowe:.. Indie ,woda, skażenie, polityka, zrównoważona produkcja energii.

JAROSŁAW ZIEMSKI –. Politechnika Śląska, Wydział Organizacji i Zarządzania, Studia doktoranckie III rok Dyscyplina: Inżynieria Produkcji.

Doktorant Wydziału Organizacji i Zarządzania –Instytut Ekonomii i Informatyki.

Zrównoważony rozwój i metody jego oceny w kontekście cyklu życia produktu

Streszczenie:.. Artykuł sprowadza do wspólnego mianownika koncepcję zrównoważonego rozwoju i zarządzania cyklem życia produktu. Celem głównym niniejszego artykułu jest zaprezentowanie metodologii oceny zrównoważonego rozwoju z perspektywy cyklu życia produktu. Artykuł składa się z 5 rozdziałów. Pierwsze dwa rozdziały mają charakter wprowadzający. Rozdział trzeci i czwarty koncentrują się na opisie metodologii składowych koncepcji cyklu życia produktu oraz

wskazaniu stosowanych mierników. Ostatni rozdział podsumowuje poruszoną problematykę i nakreśla kierunki dalszych badań i publikacji.

Słowa kluczowe:.. Zrównoważony rozwój, ocena środowiskowa, ocena ekonomiczna, ocena społeczna.

Abstract:.. Article boils down to a common denominator the concept of sustainable development and product lifecycle management. The main aim of this article is to present the methodology to assess sustainable development from the perspective of the life cycle of the product. Article consists of 5 chapters. The first two chapters of introductory in nature. The third and fourth chapter I concentrate on a description of the methodology of the components of the concept of the life cycle of the product and the indication used gauge. The last chapter sums up and subject matter and identifies directions for further research and publications.

Keywords:.. Sustainable development, Life Cycle Assessment (LCA), Life Cycle Cost (LCC), Social Life Cycle Assessment (S-LCA).

BARTŁOMIEJ ZYDEL —. Student IV roku prawa na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Ponadto studiuje w ramach *Collegium Invisibile*, gdzie pod opieką doc. dr. Jarosława Maćkowiaka specjalizuje się w prawie i postępowaniu administracyjnym, a w szczególności w prawie samorządowym. Prezes Koła Naukowego Prawa Administracyjnego, działającego na WPiA UW. Stypendysta Rektora Uniwersytetu Warszawskiego oraz Marszałka Województwa Opolskiego.

Samorząd gminny i jego planowanie energetyczne a zrównoważony rozwój

Streszczenie:.. Artykuł jest syntetycznym przedstawieniem obowiązujących regulacji dot. planowania energetycznego samorządów gminnych, ze szczególnym uwzględnieniem założeń do planów zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe, a także przepisów bezpośrednio z nim związanych, m.in. podstawowych założeń polityki rozwoju. Stanowi również analizę jakości ww. założeń oraz ich spójności z innymi dokumentami o charakterze planistycznym na przykładzie gminy Kędzierzyn-Koźle. W oparciu o szereg aktów prawnych oraz najciekawsze poglądy doktryny w tym zakresie, a także źródła internetowe, poddane obserwacji zostały obowiązujące przepisy i praktyka organów samorządów gminnych. Wnioski zaś podzielono na te o charakterze postulatów *de lege ferenda* (m.in. kwestia ponownego uregulowania gminnych strategii rozwoju na gruncie ustawowym) oraz co do praktyki (większe zwracanie uwagi przez samorządy gminne na spójność własnych działań o charakterze planistycznym).

Słowa kluczowe:.. samorząd gminny, planowanie energetyczne, założenia do planu zaopatrzenia, polityka rozwoju, Kędzierzyn-Koźle.

Abstract:.. Article is a synthetic depiction of the regulations of energy planning by the commune self-government, especially about assumptions of energy plan. Text considers questions, which are connected with energy planning, for instance: development policy. It is also an analysis of a quality of that assumptions and their coherence with other strategic documents. That analysis is based on examples from Kędzierzyn-Koźle. Author worked on variety sources of information: legal acts, legal studies and websites. The observation is focused on the legislation and the application of law. Conclusions are divided into two types: postulates what law ought to be (problem of the necessity of a new regulation about local development strategies) and proposals concerning application of law (the authorities of commune self-government should be more alert on the issue of coherence between local policies).

Keywords:.. commune self-government, energy planning, plan's assumptions, development policy, Kędzierzyn-Koźle.

